



*До 200-ї річниці
з дня заснування
університету*

МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
учасників Ювілейної XX Міжнародної
науково-практичної конференції
(22–23 лютого 2024 р., м. Харків)**

Харків 2024

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (Україна),
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (Україна),
Вірменський державний педагогічний університет імені Х. Абовяна (Вірменія),
Батумський державний університет імені Шота Руставелі (Грузія),
Телавський державний університет імені Якоба Гогобашвілі (Грузія),
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (Україна),
Куявсько-Поморська Вища Школа в Бидгощі (Польща)

До 220-ї річниці з дня заснування університету

МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
учасників Ювілейної XX Міжнародної
науково-практичної конференції
(22–23 лютого 2024 р., м. Харків)

Харків
2024

УДК [37:001]«20»

Рекомендовано редакційно-видавничою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 3 від 20.03.2024 р.)

Методологія сучасних наукових досліджень : збірник наукових праць учасників Ювілейної XX Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 р., м. Харків) / за заг. ред. К. Юр'євої. — Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2024. — 552 с.

Мови видання: українська, англійська, вірменська, грузинська.

У збірнику представлено результати актуальних наукових досліджень науковців, викладачів, учителів, вихователів, докторантів, здобувачів вищої освіти – учасників Ювілейної XX Міжнародної науково-практичної конференції «Методологія сучасних наукових досліджень» (Харків, 22–23 лютого 2024 р.) з України, Австрії, Бразилії, Вірменії, Грузії, Китайської Народної Республіки, Колумбії Польщі, Словаччини.

Для наукових працівників, викладачів закладів вищої освіти, учителів, вихователів, здобувачів вищої освіти. Може використовуватись у навчальному процесі на всіх рівнях вищої освіти.

Усі статті пройшли рецензування, зберігають авторську редакцію. Всю відповідальність за зміст публікацій несуть автори.

Організаційний комітет конференції:

Юрій БОЙЧУК – голова організаційного комітету, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, ректор Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

Світлана БЕРЕЖНА – заступник голови організаційного комітету, доктор філософських наук, професор, проректор з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

Людмила ГАВРІЛОВА – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри теорії і практики початкової освіти Донбаського державного педагогічного університету (Слов'янськ, Україна)

Нунука ГЕЛДІАШВІЛІ – доктор філології, віце-ректор Телавського державного університету імені Якоба Гогешвілі (Телаві, Грузія)

Микола ДАНИЛЮК – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музичного мистецтва Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

Маріам ІСПРЯН – кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з навчально-наукової роботи Вірменського державного педагогічного університету імені Хачатура Абовяна (Єреван, Вірменія)

Володимир КАРАПЕТАН – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри дошкільної педагогіки та методик Вірменського державного педагогічного університету ім. Х. Абовяна (Єреван, Вірменія)

Мака КОЧАУРІ – головний спеціаліст служби інтернаціоналізації та зв'язків з громадськістю Телавського державного університету імені Якоба Гогешвілі (Телаві, Грузія)

Світлана КРИШТОФ – заступник голови організаційного комітету, кандидат педагогічних наук, директор Департаменту атестації кадрів вищої кваліфікації Міністерства освіти і науки України (Київ, Україна)

Рузанна ПЕТРОСЯН – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету педагогічної психології та соціології Вірменського державного педагогічного університету імені Хачатура Абовяна (Єреван, Вірменія)

Алла СОКОЛОВА – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри музичного мистецтва Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

Лела ТАВДГІРІДЗЕ – професор, доктор педагогічних наук, професор департаменту педагогіки Батумського державного університету імені Шота Руставелі (Батумі, Грузія)

Володимир ФОМІН – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету мистецтв Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

Заза ЦОТНІАШВІЛІ – професор, директор медіа програм Кавказького міжнародного університету (Тбілісі, Грузія)

Шалеа ЧКАДУА – доктор історичних наук, доцент, ректор Телавського державного університету імені Якоба Гогешвілі (Телаві, Грузія)

Ія ШИУКАШВІЛІ – головний спеціаліст служби інтернаціоналізації та зв'язків з громадськістю Телавського державного університету імені Якоба Гогешвілі (Телаві, Грузія)

Катерина ЮР'ЄВА – заступник голови організаційного комітету, доктор педагогічних наук, професор кафедри музичного мистецтва Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

Олександра ЯНКОВИЧ – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри ранньої освіти, спеціальної педагогіки та ресоціалізації Куявсько-Поморської Академії (Бидгощ, Польща); завідувач кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)

Редакційна колегія:

Катерина ЮР'ЄВА – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор кафедри музичного мистецтва Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

Теймураз АХАЛМОСУЛІШВІЛІ – доктор історії, доцент Телавського державного університету імені Якоба Гогешвілі. Телаві, Грузія

Нателла БАСІЛАШВІЛІ – доктор політичних наук, професор Телавського державного університету імені Якоба Гогешвілі (Телаві, Грузія)

Далі ДОБОРДЖГІНІДЗЕ – кандидат філологічних наук, асоційований професор Батумського державного університету імені Шота Руставелі (Батумі, Грузія)

Ніно ЖОРЖОЛАДЗЕ – доцент Телавського державного університету імені Якоба Гогешвілі. Телаві, Грузія

Володимир КАРАПЕТЯН – доктор психологічних наук, професор Вірменського державного педагогічного університету ім. Х. Абовяна (Єреван, Вірменія)

Мадона КЕБАДЗЕ – доктор історичних наук, доцент Телавського державного університету імені Якоба Гогешвілі (Телаві, Грузія)

Аліна КРИВОБОКОВА – редактор редакційно-видавничого відділу Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

Тамар МІКЕЛАДЗЕ – доктор педагогічних наук, асоційований професор, завідувач департаменту освітніх наук, Телавський державний університет імені Якоба Гогешвілі (Телаві, Грузія)

Алла СОКОЛОВА – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри музичного мистецтва Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

Володимир ФОМІН – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету мистецтв Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

Олена ШАПОВАЛОВА – начальник редакційно-видавничого відділу Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

Нато ШЕРОЗІЯ – кандидат педагогічних наук, асоційований професор Батумського державного університету імені Шота Руставелі (Батумі, Грузія)

ЗМІСТ

НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА ТА МИСТЕЦТВО В ЧАСИ ВІЙНИ ТА В МОДЕЛЯХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

<i>Tsotniashvili Z.</i> Unveiling the Tactics: A Comprehensive Analysis of Modern Methodologies in Information Warfare Research	9
<i>Микитенко В.</i> Просторова організація господарських систем України у повоєнному періоді на базі природно-ресурсних активів	10
<i>Співак Л., Коробко Л.</i> Методичні засади емпіричного дослідження ментального здоров'я людини дорослого віку в умовах воєнного стану	17
<i>Куценко В., Гаращук О., Анісімов В.</i> Освіта як чинник забезпечення прискореного соціально-економічного розвитку України у повоєнний час	24
<i>Чмир О.</i> Напрями наукових досліджень та практичні кроки з утвердження в Україні відкритої науки	27
<i>Чайковська Г.</i> Роль освіти у забезпеченні сталого розвитку суспільства в умовах війни	31
<i>Ушакова І.</i> Дослідження психологічної адаптації студентів ВПО до умов навчання в закладі вищої освіти	35
<i>Дмитренко Д.</i> Тенденції розвитку освіти в області автоматичних систем управління (АСУ) після завершення війни	39
<i>Миколюк Н.</i> Психологічна підготовка посадових осіб місцевого самоврядування як ключовий аспект ефективного управління в поствоєнному суспільстві	43
<i>Ткаченко М., Пригункова О., Девезенко С.</i> Організація заходів з соціальної підтримки для дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану з використанням засобів музичної терапії в Благодійному Фонді «Радію»	48

ШЛЯХИ ІНТЕГРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ОСВІТИ

ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА СВІТОВОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ	59
<i>Буряченко А., Жибер Т.</i> Особливості наукових досліджень у різних екосистемах вищої освіти.	60
<i>Вітрук О.</i> Шляхи інтеграції національних систем освіти до європейського освітнього простору	65
<i>Кравчина Т.</i> Методологічні підходи до формування педагогічної рефлексії майбутніх фахівців соціономічного профілю	69
<i>Levkin D, Kotko Ya.</i> Assessing the Quality of Higher Education in Higher Education Institutions in the Context of Ukraine's European Integration	73
<i>Носирєва О.</i> Інтеграція національної системи вищої ІТ-освіти на шляху до спільного європейського освітнього простору: досвід Великої Британії	79
<i>Островський О.</i> Сучасні моделі оцінювання цифровізації та перспективи їх застосування в українській практиці	83
<i>Петухова О.</i> Шляхи інтеграції професійної освітньої компоненти до європейського освітнього простору	88
ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	92
<i>Bohdanova N.</i> Problems of humanization and humanitarization of higher education in Ukraine	93
<i>Доброносова Ю.</i> Філософський дискурс перед викликами риторизації: пошук ресурсів та потенціал оновлення	96
<i>Zhornik A., Vasylyk S.</i> Methodology of Scientific Research: The Key to Successful and Effective Development of Knowledge	101
<i>Журавель В., Короленко Р.</i> Особливості наукового дослідження у сучасному світі	106
<i>Ломоносов О.</i> Пізнавальна суперечність: конфлікт між об'єктивністю та суб'єктивністю у науковому дослідженні	110

<i>Пальчик А.</i> Проблематика чудес у перспективі сучасної панентеїстичної думки	115
<i>Сас Н.</i> Досвід використання відкритих джерел	121
<i>Тищенко С., Короленко Р.</i> Особливості наукових публікацій	125
<i>Якубовська М., Даньшова В.</i> Герменевтика у системі інноваційних методологічних досягнень: формування Я-духовного людської індивідуальності	129
СИСТЕМА ПРИРОДНИЧО-НАУКОВИХ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ І МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ У ТЕХНІЧНИХ НАУКАХ.	134
<i>Буднік С.</i> Багаторічний досвід спостережень за ходом дощів – проблеми методології аналізу	135
<i>Будякова О.</i> Екосистемний підхід до дослідження біоекономіки	141
<i>Butolin K., Korotysh V.</i> Quasi-phase Transitions in the Process of deformation Fracture of Metals	147
<i>Єрохін М., Філатов В.</i> Методи багаторівневого аналізу та оптимізації бізнес-процесів	153
<i>Posternak I., Posternak S., Posternak O.</i> The Project of Innovative Development of the Complex Town-Planning Power Reconstruction	158
<i>Mchedluri T., Kartlelishvili N., Khokhobashvili T.</i> Content of Combined Pesticides in Water, Shoreline, and Bottom Sediments of the River Alazani	162
<i>Reinvald B., Shylin M., Gornostal S.</i> Method of Decoupling Analysis to Determine the Level of Ecologically Oriented Development of Regions	165
<i>Слуковський В.</i> Роль шкільного інтегрованого курсу «Природничі науки» у формуванні учнівського уявлення про раціональне використання лікарських рослин	170
<i>Тимощук О.</i> Формування радіаційної грамотності: роль природничо-наукових методів пізнання	174
СИСТЕМА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ, ГРОМАДЯНСЬКОЇ, МІЖКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ	177
<i>Александрович В.</i> Характеристика стратегій формування відповідальності військовослужбовців у зарубіжних публікаціях	178
<i>Горбатюк А.</i> Соціально значущі компетентності військовослужбовця Національної гвардії України у користуванні соціальними мережами	182
<i>Лінь Ваньї.</i> Міжкультурна взаємодія у сучасному просторі дитячого вокального виконавства	185
<i>Молчанова К., Лупаренко С.</i> Міжкультурна освіта як важлива складова сучасного життя	188
<i>Окаєвич А.</i> Критерії, показники та рівні сформованості емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України	192
<i>Чередниченко О.</i> Дотримання принципів професійної етики як важливий елемент системи методів військової освіти та національно-патріотичного виховання	199
<i>Шумков І.</i> Інформаційно-освітнє середовище формування фахової компетентності майбутніх фахівців військової розвідки у ВВНЗ	203
СИСТЕМА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ В СУСПІЛЬНИХ, ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ ТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВІ.	206
<i>Балан В.</i> Інструментарій нечіткого багатокритерійного оцінювання в стратегічному управлінні підприємствами	207
<i>Батасва К.</i> Індуктивна та дедуктивна стратегії контент-аналізу у візуальних дослідженнях	213
<i>Бурдіашвілі М.</i> Перше грузинське антирадянське повстання у Сванетії та його результати	216
<i>Гадинко О.</i> Історичні методи та джерела як засіб вивчення минулого Сторожинця (1448–1918 рр.)	221
<i>Герасименко О.</i> Наукові підходи в дослідженні сучасних проблем менеджменту	227
<i>Гнатюк В.</i> Вивчення субнаціональної теми в політичній науці: особливості у підходах українських вчених	232
<i>Горященко Ю.</i> Методи подолання кризових явищ на підприємстві	239

Грицай С., Слітюк О. Штучний інтелект в галузі NFT мистецтва: підходи до глибокого навчання та творчості	242
Єжова О., Іваницька А. Символізм як особливість проектування творчих колекцій сучасних українських дизайнерів одягу	248
Іскерський І. До питання про необхідність адаптивної підготовки фахівців соціономічного профілю з використанням тайм-менеджменту	253
Kebadze M., Baidurashvili L., Orkodashvili L., Mchedlishvili N. Abolition of the Autocephaly of the Georgian Church and Establishment of Russian Church Rule in Georgia	257
Кобеля З., Коренга Т. Методологічний підхід щодо формування концепції оцінювання потенціалу розвитку підприємств	265
Косяченко К. Важлива роль неурядових організацій у протидії злочинності та співпраця з іншими суб'єктами протидії злочинності	271
Красій М. Порівняльно-правовий метод у сучасному кримінально-правовому дослідженні	274
Нетреба І. Лідерство як чинник розвитку сучасної організації	277
Petrosyants T., Martirosyan M. The Interpretation of the Image of the Armenian King Tigran the Great In the 10th Grade	280
Середа Г. KPI та OKR як вимірники результативності працівників: відмінності та сфера застосування	290
Симисенко І. Цифрові методи в політичних дослідженнях: нові обриси в аналізі політичної участі	295
Сушицька І. Огляд основних методів дослідження у мовознавстві і їх вплив на мовні зміни	300
Храбан Т. Контент-аналіз у дослідженнях соціальних і психологічних явищ	303
Шандар А. Моніторинг у соціальній сфері: функціональний аспект	308
Шерстюк Р., Козловський А., Неділенько В., Плотніков О. Удосконалення управління бізнес-процесами в умовах індустрії 4.0	312
МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПЕДАГОГІЦІ ТА ПСИХОЛОГІЇ	317
Avagyan M., Nalbandyan T. Chess as a Means of Developing Communication Capabilities of Senior Preschoolers	318
Азат'ян В. Використання методів мнемоніки в процесі викладання англійської мови студентам-медикам	325
Бацуровська І. Інтеграція інтелектуальних систем у підготовку фахівців професійної освіти з цифрових технологій	329
Бурега Н., Загородній Р., Рутило М., Федорейко В. Застосування хмарно орієнтованих технологій в умовах змішаного та дистанційного навчання	334
Ван Пань, Юр'єва К. Концепція музичного розвитку дитини К. Свонвіка	337
Васильєва О. Підготовка студентського хору до event-art заходів у дистанційному форматі	341
Волкова Н. Використання інформаційних технологій у підготовці майбутніх інженерів-педагогів у сфері харчових технологій	345
Havrilova L. Music Art and Digital Technology: Conceptual Changes of the Nature and Forms of Music Existence	347
Газдик М. Значимість мотиваційно-цільового компонента у сформованості професійної компетентності майбутніх операторів з обробки інформації та програмного забезпечення у процесі фахової підготовки	351
Горбатюк Р., Білан Н. Інтерактивні методи контролю навчальних досягнень здобувачів вищої освіти в онлайн-середовищі Learning Apps	354
Гушпіт Л. Використання CHAT GPT на заняттях з української мови та літератури	358
Дмитренко В. Дефініційний аналіз понять «компетентність» та «проектна компетентність» у фаховій підготовці майбутнього учителя трудового навчання та технологій	361

Дмітрієва Н. Взаємозв'язок між професійно-етичною культурою та інноваційною зорієнтованістю вчителя фізичного виховання	365
Донченко О. Особливості організації естетичного виховання в дошкільних закладах (історичний аспект)	370
Єсікова І., Сидоренко О. Методологія перетворення дистанційного навчання хімії в інклюзивне	376
Іонова О., Ма Лі. Вальдорфська педагогіка як «Signature Pedagogy»	380
Йокоб А. Використання тренінгових технологій у формуванні професійного іміджу здобувачів освіти	383
Карабін О. Формувальне оцінювання як інструмент вимірювання якості освітнього процесу: від теорії до практики	387
Karapetyan V. The Status of Psychological Practical Preparation in the Education College	391
Karapetyan V., Khachatryan N. Manifestations of Strict Intelligence and Neuroticism of Cadets at the Aviation Institute	396
Кирпиченко Н. Впровадження інноваційно-інформаційних технологій, як засіб вдосконалення навчально-виховного процесу	400
Ковальчук А. Використання електронних портфоліо в процесі оцінювання і самооцінювання професійної підготовки майбутніх педагогів	405
Коротич А. Аналіз поглядів науковців на трактування поняття «інноваційна діяльність педагога»	408
Красних О. Формування психологічної готовності персоналу освітніх організацій до роботи в конкурентоздатній управлінській команді	412
Курок О. Аналіз науково-педагогічних досліджень з теорії і методики професійної підготовки майбутніх економістів	414
Литвин І., Юр'єва К., Беземчук Л., Чжао Бейбей, У Юе. Новітні тенденції освітньої інтеграції мистецтва: огляд досвіду України, Колумбії, Китаю	418
Литвинюк Л. Методологія методу біографічного навчання	424
Лі Ябінь, Юр'єва К. Центральна академія образотворчого мистецтва на мапі закладів мистецької освіти Китаю	429
Лісецька І. Особливості організації навчального процесу під час дистанційного навчання	435
Лозова О. Психолого-педагогічні проблеми розвитку STEM-освіти в умовах сьогодення	439
Ляшова Н., Ляшов Н. Елементи математики в літературних творах	442
Майборода А., Рудічєва Н. Самореалізація учня молодшого шкільного віку в процесі занять хореографією	445
Manucharayan S. The Use of Effective Techniques in the Process of Physical Education in Preschool Educational Institutions	449
Marukhovska-Kartunova O. The Beginning of the Formation of Research Competence in Higher Education Students in the Course “Basics of Scientific Research”	456
Миколіук Ю. Автоматизовані системи психологічної діагностики та рекомендацій на основі штучного інтелекту: методологічні виклики та етичні питання	461
Остапівська І. Застосування методу проєктів у підготовці майбутніх учителів початкових класів до формування основ медіаграмотності здобувачів початкової освіти	465
Прохоренко В. Роль і місце інтерактивних технологій в освітньому процесі ЗЗСО при вивченні природничих дисциплін	470
Рекова Н., Латишева О., Чуприна Ю. Особливості формування знань, навичок та вмінь щодо ідентифікації та оцінки джерел підвищення операційної ефективності, обґрунтування напрямів і можливостей запровадження операційних покращень у здобувачів вищої освіти	474
Сафронова Г. Організаційно-педагогічні умови управління підготовкою студентів університету до самоосвітньої діяльності як засобу ефективного їх професійного зростання	480

Сорока О. Створення еколого орієнтованого освітнього середовища як умова формування екологічної компетентності майбутніх учителів трудового навчання та технологій	488
Старинська О. Методичні основи експериментального дослідження розвитку соціального інтелекту здобувачів вищої освіти	492
Старікова Л. Ігрові технології як засіб формування екологічної компетентності учнів початкової школи	495
Степанюк А., Сверстюк С. Методи дослідження якості контенту педагогічної практики здобувачів вищої освіти	501
Сяо Ці. Теоретичний аналіз феномену рефлексії майбутнього вчителя музичного мистецтва .	506
Федорейко В., Замора Я., Чалий А. Переваги та недоліки інформатизації освіти	511
Чайка Р. Залученість до кар'єри – новий концепт кар'єрної психології	514
Шершова Т. Особливості музикотерапії як психотерапевтичного методу	518
Яцура М. Акмеологічний підхід у виборі організаційно-педагогічних умов формування професійної культури майбутніх менеджерів: методологічні та практичні аспекти	522
Пономаренко А., Юр'єва К. Дошкілля в Данії: стан і перспективи дослідження	527
Дай Сінхяо, Ду Веньтао, Юр'єва К. Еволюція навчальних програм з музики для шкіл Китайської Народної Республіки	533
Бурова К., Рудічсва Н. Розвиток емоційного інтелекту в учнів молодшого шкільного віку засобами хореографічного мистецтва	537
Лью Яодун. Погляди китайських науковців на проблему організації та змісту репетиційної роботи з хором	542
Звіт про проведення конференції	545
Рішення учасників Ювілейної XX Міжнародної науково-практичної конференції «Методологія сучасних наукових досліджень»	551

**НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА ТА МИСТЕЦТВО
В ЧАСИ ВІЙНИ ТА В МОДЕЛЯХ
ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ**

Zaza TSOTNIASHVILI
*Doctor of Social Sciences, Professor,
Director of Media Programs (Social Sciences)
of Caucasus International University
Tbilisi, Georgia*

UNVEILING THE TACTICS: A COMPREHENSIVE ANALYSIS OF MODERN METHODOLOGIES IN INFORMATION WARFARE RESEARCH

Abstract. Research paper offers a comprehensive exploration of the contemporary methodologies employed in the study of Information Warfare. Acknowledging the dynamic nature of this domain, the article navigates through evolving strategies, tactics, and technologies.

The primary objective is to illuminate the methodologies that researchers employ to dissect the intricate and multifaceted landscape of Information Warfare. This study begins by underscoring the urgency of understanding modern methodologies to effectively address the complexities posed by Information Warfare. A thorough literature review sets the foundation, mapping the historical evolution of Information Warfare research and identifying gaps in the existing body of knowledge.

The heart of the paper lies in the methodological framework, elucidating the diverse approaches researchers adopt to analyze Information Warfare. This includes qualitative and quantitative methods, case studies, simulations, and interdisciplinary frameworks, providing readers with a holistic perspective on the subject. To illustrate the practical application of these methodologies, the paper presents a series of insightful case studies that delve into real-world scenarios. These examples showcase the adaptability of methodologies to varied Information Warfare contexts, emphasizing their effectiveness in addressing specific challenges.

Given the pivotal role of technology in Information Warfare, the article explores how researchers integrate advanced tools, artificial intelligence, and data analytics into their methodologies. It discusses the advantages and limitations of technological integration, shedding light on its impact on information warfare research. Ethical considerations are paramount in this research domain, and the paper delves into the ethical dimensions that researchers encounter. It emphasizes the importance of responsible and transparent methodologies, ensuring that ethical considerations are central to the investigative process. In conclusion, this research paper summarizes key findings, insights, and practical applications derived from the analysis of modern methodologies in Information Warfare research.

It serves as a valuable resource for scholars, policymakers, and practitioners engaged in understanding and mitigating the challenges presented by Information Warfare in the contemporary digital landscape. The paper also suggests future directions for research to continually adapt to the rapidly evolving nature of Information Warfare.

Keywords: Information Warfare, Methodology, Research, Cybersecurity, Threat Analysis, Technology, Tactics, Strategies, Digital Landscape, Information Security

Problem setting

Problem Setting: In an era dominated by advanced technology and interconnected global networks, the landscape of conflict has evolved beyond traditional warfare to include information warfare.

Carl von Clausewitz famously declared that “war is merely the continuation of politics by other means” (1). The manipulation and dissemination of information have become potent tools

for state and non-state actors alike, leading to an urgent need for a comprehensive understanding of modern methodologies in information warfare research.

This research, titled “Unveiling the Tactics: A Comprehensive Analysis of Modern Methodologies in Information Warfare Research”, aims to address the evolving challenges posed by information warfare in contemporary society.

Topicality in General: The topicality of this research is underscored by the increasing frequency and sophistication of information warfare tactics observed globally. From disinformation campaigns and cyberattacks to the weaponization of social media platforms, the impact of information warfare transcends borders and affects political, economic, and societal structures.

The manipulation of public opinion, disruption of critical infrastructure, and erosion of trust in institutions are just a few examples of the far-reaching consequences of information warfare. In light of these challenges, it is imperative to delve into the intricacies of modern methodologies employed in information warfare research to develop effective countermeasures and strategic responses. **Connection with Essential Scientific or Practical Tasks:** The research connects with essential scientific and practical tasks by addressing key aspects of information warfare. Social media has evolved substantially since Peters wrote his commentary. Discussing in depth how to use platforms such as Twitter, Facebook, and YouTube would require a separate book, and the author has consciously limited discussion of these platforms (2).

Scientifically, it seeks to contribute to the academic understanding of the methodologies employed by both aggressors and defenders in the realm of information warfare. This involves dissecting the psychological, technological, and strategic dimensions of contemporary information warfare tactics. On a practical level, the research aims to provide actionable insights for policymakers, security professionals, and technology experts.

By comprehensively analysing modern methodologies, the research seeks to equip stakeholders with the knowledge needed to enhance cybersecurity measures, fortify critical infrastructure, and develop effective counter-propaganda strategies. Moreover, it aspires to contribute to the formulation of international norms and regulations governing information warfare, fostering a collaborative and informed global response to this evolving threat.

In essence, “Unveiling the Tactics” aims to bridge the gap between theoretical understanding and practical application, offering a holistic view of information warfare that empowers both scholars and practitioners to navigate the complexities of this digital battleground.

Analysis of the main research and publications

Literature Review: The research begins with a thorough literature review, synthesizing existing knowledge on information warfare. It critically evaluates seminal works that laid the foundation for understanding information warfare, highlighting key concepts and historical developments. By building on established research, the study establishes a baseline for assessing modern methodologies.

Case Studies: To ground the research in real-world scenarios, the study incorporates case studies of recent information warfare incidents. These cases offer valuable insights into the tactics employed by various actors, illustrating the dynamic nature of the threat landscape. Examining the methods used in high-profile incidents helps to contextualize the broader analysis.

Methodological Framework: The research articulates a robust methodological framework for analyzing modern methodologies in information warfare. It details the criteria for selecting case studies, the approach to data collection (including open-source intelligence, interviews, and cyber forensics), and the analytical tools employed. This transparency enhances the reproducibility and validity of the research.

Psychological Dimensions: One significant aspect of the research focuses on the psychological dimensions of information warfare. Drawing from cognitive science and behavioral psychology, the study delves into how information is manipulated to influence public perception. This interdisciplinary approach enriches the analysis and contributes to a nuanced understanding of the cognitive aspects of modern information warfare.

Technological Analysis: The research emphasizes a deep dive into the technological aspects of information warfare. This includes an examination of cyber tools, techniques, and procedures (TTPs) employed by threat actors. By dissecting the technical intricacies of attacks, the study aims to uncover patterns, vulnerabilities, and potential countermeasures that can inform cybersecurity practices.

Strategic Implications: A crucial component of the research involves extrapolating strategic implications from the analysed methodologies. By understanding the objectives and motivations of information warfare actors, the study aims to assist policymakers and security professionals in crafting effective responses and strategies. This forward-looking perspective contributes to the practical applicability of the research. “Networks and connectivity define the nature of the current era. Successful strategy requires understanding the power of networks and how to capitalize on them. Connections expand our ability to communicate and to create new links with people, groups, organizations, and movements. Networks form when nodes—which can comprise people, computers, mobile devices, drones, or any connective object—emerge” (3).

Interdisciplinary Collaboration: Noteworthy is the research's commitment to interdisciplinary collaboration. It draws on insights from fields such as international relations, computer science, communication studies, and political science. This interdisciplinary approach ensures a comprehensive analysis that considers the multifaceted nature of information warfare. **Publication Highlights:** The research engages with and builds upon key publications in the field. It acknowledges and critiques existing frameworks, methodologies, and findings, positioning itself within the broader scholarly discourse on information warfare.

By addressing gaps in the current literature, the research aims to make a significant contribution to the evolving field of study. In summary, “Unveiling the Tactics” stands out for its comprehensive approach, combining historical context, real-world case studies, methodological rigor, interdisciplinary perspectives, and practical implications. By addressing the intricacies of modern information warfare, the research aims to provide a nuanced understanding that informs both scholarly debates and practical strategies for mitigating the evolving threats in this digital age.

The aims of the article

The primary aim of the article “Unveiling the Tactics” is to provide an exhaustive examination of contemporary methodologies employed in the realm of information warfare research. The research endeavors to achieve the following specific aims: Comprehensive

Analysis of Modern Tactics: To thoroughly investigate and analyse the spectrum of tactics utilized in information warfare today, encompassing psychological, technological, and strategic dimensions. “Experimental methods, such as simulations and controlled experiments, can also be used to study information warfare. Simulations can provide a controlled environment to test the effectiveness of different information warfare techniques, while controlled experiments can be used to isolate specific variables and test their impact on information systems and decision-making processes” (4).

The aim is to create a holistic understanding of the methods employed by state and non-state actors to manipulate information and influence outcomes. **Integration of Historical Context:** To integrate a historical context that traces the evolution of information warfare, drawing connections between past incidents and current methodologies. This historical lens will provide valuable insights into the development and adaptation of tactics over time, facilitating a nuanced understanding of the contemporary threat landscape.

Identification of Vulnerabilities and Patterns: To identify vulnerabilities in information systems and discern patterns in the tactics employed by malicious actors. By doing so, the research aims to contribute to the development of robust cybersecurity measures and counter-strategies that address the specific challenges posed by modern information warfare.

Interdisciplinary Insights: To foster interdisciplinary insights by incorporating perspectives from fields such as international relations, cognitive science, computer science, and political science. The aim is to enrich the analysis, recognizing the multifaceted nature of information warfare and encouraging collaborative approaches to address the complexities of the digital battleground. **Practical Implications for Policymakers and Security Professionals:** To derive practical implications for policymakers, security professionals, and technology experts based on the research findings.

The goal is to provide actionable recommendations that can enhance cybersecurity practices, fortify critical infrastructure, and inform the development of effective countermeasures against information warfare threats. **Contribution to Academic Discourse:** To contribute significantly to the academic discourse on information warfare by synthesizing and expanding upon existing research.

The research aims to advance scholarly understanding, addressing gaps in the current literature and offering a foundation for further exploration into the evolving dynamics of information warfare. **Enhanced Public Awareness:** To contribute to public awareness by disseminating knowledge about the tactics employed in information warfare. By doing so, the research aims to empower individuals to critically assess information, recognize manipulation, and contribute to a more informed and resilient society in the face of evolving digital threats.

Framework for Future Research: To establish a robust methodological framework that can serve as a foundation for future research endeavors in the field of information warfare. The aim is to inspire and guide subsequent studies, encouraging a continuous and adaptive approach to understanding and mitigating emerging threats in the information domain. In summary, "Unveiling the Tactics" aims to be a comprehensive and influential contribution to the understanding of modern information warfare methodologies, providing valuable insights for both scholarly discourse and practical applications in the realms of cybersecurity and national security.

Main research material

The research article "Unveiling the Tactics: A Comprehensive Analysis of Modern Methodologies in Information Warfare Research" draws from a diverse range of research materials to support its comprehensive analysis. The main research materials include: Academic Journals and Articles: Peer-reviewed journals and articles form the foundation of the research, providing in-depth insights into various aspects of information warfare.

Materials from disciplines such as international relations, political science, computer science, and communication studies contribute to the interdisciplinary approach of the study. Books on Information Warfare: Key texts on information warfare contribute to the theoretical framework and historical context. These books may cover the evolution of information warfare, case studies, and strategic analyses, providing a solid foundation for the research's exploration of modern methodologies.

Government Reports and White Papers: Reports and white papers from governmental agencies, cybersecurity organizations, and military institutions offer valuable data on recent incidents, threat assessments, and emerging trends in information warfare. These materials provide a real-world context for the analysis and contribute to the practical implications of the research. Case Studies of Information Warfare Incidents: In-depth analyses of specific information warfare incidents serve as crucial research materials. These case studies help in understanding the tactics employed, the motivations behind them, and the outcomes, providing concrete examples for the comprehensive analysis outlined in the research.

Interviews with Experts and Practitioners: Insights from interviews with experts in cybersecurity, information warfare, and related fields contribute firsthand knowledge to the research. These interviews provide a qualitative dimension, offering perspectives that may not be fully captured in written materials and adding depth to the analysis.

Open-Source Intelligence (OSINT): Leveraging OSINT, the research incorporates data from publicly available sources, online platforms, and social media. This includes analyzing patterns of disinformation campaigns, cyberattacks, and other tactics used in information warfare, enriching the research with real-time and dynamic data. Cyber Forensics and

Technical Analyses: Technical analyses of cyber incidents and forensic examinations of digital evidence contribute to the understanding of the technological aspects of information warfare. These materials help dissect the tools, techniques, and procedures employed by threat actors, forming a critical part of the research's technological analysis.

Ethical Hacking and Red Team Reports: Ethical hacking reports and red team assessments provide valuable information on vulnerabilities in information systems. These materials assist in identifying potential weaknesses that adversaries may exploit, contributing to the research's aim of enhancing cybersecurity measures. "As we delve into the dynamics of information warfare in the context of the Ukraine War, it is essential to recognize the transformative impact of Artificial Intelligence (AI) on modern conflicts. AI, a field of computer science that seeks to create intelligent machines capable of performing tasks that typically require human intelligence, has emerged as a powerful tool in the arsenal of military forces (Russell et al., 2016). Its integration into warfare brings forth new challenges and opportunities, reshaping the nature of conflict and introducing novel strategies and tactics." (5)

International Norms and Regulations: Materials related to international norms and regulations in cyberspace contribute to the research's examination of the strategic implications

of information warfare. Treaties, agreements, and policy documents guide the analysis of how the global community addresses this evolving threat. Daniel Leonard Bernardi, Pauline Hope Cheong, Chris Lundry, and Scott W. Ruston have produced an excellent study of how rumors affect the media environment. (6) They point out that the internet enables people to enter discourse using low-cost technology to recast media stories through interpretation or mash-ups, adopting or adapting news content, spreading rumors that affect public perceptions and the credibility of players in a political crisis—in Singapore, for example, the escape of terrorist Mas Selamat Kastari from a highsecurity prison.

By synthesizing and critically evaluating these diverse research materials, the article aims to provide a comprehensive and nuanced analysis of modern methodologies in information warfare research.

Conclusion

In concluding this comprehensive analysis of modern methodologies in information warfare research, it becomes evident that the digital landscape is evolving at a pace that demands a nuanced understanding of the tactics deployed by actors in this complex arena. Through an interdisciplinary lens, this research has sought to unveil the intricacies of information warfare, drawing from a rich array of academic sources, real-world case studies, and practical insights. The journey began with a thorough exploration of historical contexts, recognizing the dynamic evolution of information warfare over time.

This historical foundation served as a critical backdrop for dissecting the contemporary tactics deployed by state and non-state actors. The synthesis of academic literature and practical examples contributed to a holistic framework that encapsulates the multifaceted nature of the threat. A pivotal aspect of this research lies in its methodological rigor, employing a transparent and robust framework to analyze psychological, technological, and strategic dimensions.

By integrating insights from various disciplines, the study aimed to provide a comprehensive view that acknowledges the interconnectedness of factors shaping information warfare in the digital age. The practical implications derived from this research are intended to bridge the gap between theoretical understanding and actionable strategies. Policymakers, security professionals, and technology experts are presented with insights to fortify cybersecurity measures, respond strategically to evolving threats, and navigate the challenges posed by information warfare. The inclusion of firsthand perspectives through interviews adds a human dimension to the analysis, emphasizing the real-world impact of these methodologies. As we conclude, it is evident that the field of information warfare is not static; it is a dynamic and adaptive landscape. This research serves as a stepping stone for future endeavours, providing a foundational understanding while acknowledging the need for ongoing exploration.

The interdisciplinary approach, coupled with an awareness of historical trajectories and real-world applications, positions this research as a valuable resource for scholars, practitioners, and policymakers grappling with the profound implications of information warfare in the contemporary digital era. The unveiling of modern tactics is not merely an academic exercise; it is a call to action, an imperative for societies and nations to fortify themselves against the challenges of a rapidly evolving information landscape.

List of references

1. Clausewitz, C. (1918). *On War*, vol. 1. Rev. ed., in three volumes. Translated by Col J. J. Graham. London: Kegan, Paul, Trench, Trubner, Kindle.
2. Peters S. (2013). *New Social Media Technologies of Selected Bibliography* | 175, Technorati;
3. Farwell J. (2020). *Information Warfare*. Marine Corps University Press, Quantico.
4. Tsozniashvili, Z. (2023). Research Methods for the Information warfare – Ukraine War. In *Methodology of Modern Scientific Research: XIX International Scientific and Practical Conference (February 23–24, 2023, Kharkiv, Ukraine)* (p. 62–70). H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine). [Методологія сучасних наукових досліджень_XIX_2023.pdf](#)
5. Tsozniashvili, Z. (2024). Silicon Tactics: Unravelling the Role of Artificial Intelligence in the Information Batt lefield of the Ukraine Conflict. *Asian Journal of Research*, 9(1–3). <https://journalofresearch.asia/wp-content/uploads/2024/02/54-65.pdf>
6. Daniel, L. (2009). *On Rumors: Why Falsehoods Spread, Why We Believe Them, What Can Be Done*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Вікторія МИКИТЕНКО

доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник Інституту демографії
та проблем якості життя НАН України,
м. Київ, Україна

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ УКРАЇНИ У ПОВОЄННОМУ ПЕРІОДІ НА БАЗІ ПРИРОДНО-РЕСУРСНИХ АКТИВІВ

Анотація. Обґрунтовано алгоритм управлінських дій із просторової організації господарських систем України у повоєнному періоді на базі природно-ресурсних активів за використання актив-орієнтованого підходу, сформованого за трьома етапами: I) обґрунтування вимог до просторової організації господарських систем та умов її реалізації з урахування наявних ресурсів і можливостей; II) розробка комплексних програм щодо: локалізації зусиль для територіального розвитку; розвитку людського капіталу та сформування здорового у фізичному та психічному розумінні суспільства; розвитку локальної економіки та забезпечення соціальної стійкості; розвитку інноваційних та технологічних ініціатив для підвищення конкурентоспроможності господарських систем; забезпечення енергоефективності та екологічної сталості; III) синхронна трансформація п'яти площин: природно-ресурсного та еколого-енергетичного розвитку; інфраструктурного та техніко-технологічного розвитку; соціетального та освітнього розвитку, регенерації і реабілітації; управлінського територіального розвитку; інвестиційного розвитку та ущільнення публічно-приватного партнерства. Розвинуто методологічні принципи актив-орієнтованого підходу до ідентифікації чинників локалізму з визначенням їх переваг у процесах просторової організації господарських систем: кластеризації, ресурсні, ефективності та економії масштабів, сталості та розвитку, каскадизації, соціальних ознак та вимірів. Що дозволило встановити особливості локалізації зусиль задля формування комплексу заходів щодо: узгодження локалізованих зусиль; урахування соціетальних факторів при взаємодії; досягнення сталості та екологічної обов'язковості; унеможливлення результативної співпраці та стійкості мереж.

Ключові слова. Просторова організації господарських систем, природно-ресурсні активи, актив-орієнтований підхід.

Abstract. The algorithm of management actions from the spatial organization of economic systems of Ukraine in the post-war period based on natural resource assets using an asset-oriented approach formed in three stages is substantiated: I) substantiating the requirements for the spatial organization of economic systems and the conditions for its implementation, taking into account the available resources and opportunities; II) development of comprehensive programs regarding: localization of efforts for territorial development; the development of human capital and the formation of a healthy society in the physical and mental sense; development of local economy and provision of social stability; development of innovative and technological initiatives to increase the competitiveness of economic systems; ensuring energy efficiency and environmental sustainability; III) synchronous transformation of five planes: natural-resource and ecological-energy development; infrastructural and technical-technological development; social and educational development, regeneration and rehabilitation; administrative territorial development; investment development and consolidation of public-private partnership. The methodological principles of an asset-oriented approach to the identification of factors of localism with the determination of their advantages in the processes of spatial organization of economic systems have been developed: clustering, resource, efficiency and economy of scale, sustainability and development, cascading, social features and dimensions. What made it possible to establish the peculiarities of the localization of efforts for the formation of a set of measures regarding: coordination of localized efforts; consideration of social factors during interaction; achieving sustainability and environmental responsibility; ensuring effective cooperation and stability of networks.

Keywords. Spatial organization of economic systems, natural resource assets, asset-oriented approach.

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах глобалізації та транс-націоналізації економічних процесів просторова організація господарських систем та їх кластеризація й каскадування стає надактуальною формою внутрішньо національної й регіональної інтеграції та кооперування, яка допоможе згенерувати достатній масштаб потенціалу відновлення і розвитку національної економіки в особливому періоді за урахування можливості створення і розбудови стійких господарських об'єктів, які будуть здатними розвиватися, збалансовано функціонувати та конкурувати як у внутрішньому, так і у зовнішньому середовищі соціально-економічної системи. Необхідність переформатування процесів організації господарських систем у просторово-мережевому аспекті обумовлюється, в першу чергу, змінами у світовій економіці під впливом глобалізаційних викликів, які визначають універсалізацію ринків і міжнародну організацію виробничих процесів та нагальною потребою регенерації національної економіки у повоєнному періоді.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Автор підтримує переконання К. Курле і Б. Пекера, які визнають, що світова економіка не може більше аналізуватись як інтерактивна гра національних економік, оскільки в її межах відбувається впровадження нових модальностей управління всередині *господарських систем* (ГС) та використовуються нові просторові стратегії, що змінюють традиційну територіальну організацію [1, с. 26]. Визнаємо доцільність сприяти сталому господарюванню на базі *природно-ресурсних активів* (ПРА) за реалізації актив- та ризик-орієнтованих підходів, які використовуються у різних галузях науки, включаючи економіку, менеджмент, психологію та інші. Хоча, актив-орієнтований підхід пов'язують із концепцією актив-орієнтованого навчання у педагогіці, розробленою Дж. Д'юї та К. Левінім [2, с. 254], проте, детермінанти локалізації зусиль на активності, взаємодії та набутті практичного досвіду забезпечать результативність упорядкування ГС і реконструкцію оточуючого середовища. Об'єктивними є обґрунтування Дж. Кларка [3, с. 29], Д. Бойля [4, с. 124] і Дж. Даймонда [5, с. 4], які відстоювали ідеї локалізму, розглядаючи його в якості пріоритетного чиннику глобального економічного розвитку і переформатування простору, тож признаємо локалізм таким, що має вагомі переваги щодо отримання просторового ефекту гіперконцентрації та стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності.

Цілі статті. Обґрунтування та формалізація алгоритму управлінських дій із просторової організації ГС України у реконструктивному періоді розвитку на базі ПРА за використання актив-орієнтованого підходу до формування і реалізації комплексу заходів у п'яти ключових площинах: природно-ресурсного та еколого-енергетичного розвитку; інфраструктурного та техніко-технологічного розвитку; соціетального та освітнього розвитку, регенерації і реабілітації; управлінського територіального розвитку; інвестиційного розвитку та ущільнення публічно-приватного партнерства.

Виклад основного матеріалу. У контексті просторової організації ГС України віднесемо «локалізм» до об'єктивно необхідного явища зі створення умов для спеціалізації та концентрації ГС чи секторів у конкретних регіонах за виробництвом товарів, наданням послуг або ж наукових та технічних інновацій. Визначення регіонів та регіоналізація за урахування специфічних об'єктів локалізації зусиль має, крім різноманітних причин та факторів і реальні переваги. Проте, поряд із базовими перевагами локалізації, слід враховувати і додаткові фактори, які мають вагоме значення на сучасному

етапі розвитку національної соціально-економічної системи, а саме: кластеризація, обсяги ПРА, ефективність та економія масштабів, інновації та дослідження, сталість та розвиток, каскадизація, соціальні ознаки та виміри. Маємо визнати, що локалізм у просторовій організації ГС розглядається нами в якості стратегічного домінуючого підходу, спрямованого на оптимізацію використання різних за природою ресурсів і активів територіальних утворень для створення конкурентних переваг конкретного регіону /території. При цьому, вбачаємо, що локалізація при просторовій організації ГС має враховувати індивідуальні особливості та потреби конкретного регіону/території, забезпечуючи їх ефективність і сталість у відповідності з зовнішніми умовами та розвиненістю місцевого середовища. А врахування каскадного формату та соціальних аспектів у цій площині стають важливими стратегічними кроками для досягнення успішної локалізації реального сектору чи розвитку господарських процесів в умовах постійного нарощення загроз і ризиків.

Дослідження напрямів просторової організації ГС в європейських країнах [6, с. 27] засвідчують: їх чітке визначення при переформатуванні господарського простору, поряд із раціоналізацією освоєння та збереженням ПРА, суттєво впливатиме на якість життя через врахування: а) ряду особливостей локалізації та залучення у процеси реконструкції соцієтальних, технологічних, управлінських і екологічних факторів забезпечення сталого розвитку; б) специфічних ознак забезпечення сталого господарювання, які будуть взаємодіяти між собою та трансформуватися, а просторова організація ГС буде ускладнюватися та динамічно змінюватися як у будь-яких. Розвиток, рівновага та підтримка регіонів гратимуть важливу роль у створенні стійких ГС та сприятливого середовища для підвищення якості життя. Тож, для забезпечення просторової організації ГС в Україні у повоєнному періоді важливо враховувати ряд особливостей локалізації та соцієтальних факторів за активно-орієнтованим підходом, які впливатимуть як на забезпечення сталого розвитку і сталого господарювання, так, відповідно, і на розроблення та реалізацію дієвих господарських стратегій. Успішна просторова організація має враховувати унікальні ресурси і можливості регіону, сприяючи економічному зростанню і соціальному розвитку на всій території країни, що передбачає синхронну реалізацію комплексу реконструктивних заходів за п'ятьма площинами (табл. 1 та рис. 1), деталізація яких виконана за трьома етапами [7, с. 33].

**Просторова організація господарських систем на базі ПРА
за використання актив-орієнтованого підходу***

Напрями організації	Комплекси заходів із просторової організації ГС
<i>Площина I: Природно-ресурсний та еколого-енергетичний розвиток</i>	
1.1. Природні ресурси та екологічна стійкість	Оцінка природних ресурсів територій та здатності регіонів забезпечувати екологічну стійкість є ключовим фактором. Здатність зберігати та раціонально використовувати ПРА з урахуванням екологічних аспектів сприяє сталому розвитку і господарюванню.
1.2. Енергоефективність та екологізація виробництва	Врахування принципів енергоефективності та забезпечення здоров'я довкілля при плануванні економічного відновлення – є визначальним для створення стійкого й екологічно безпечного розвитку.
<i>Площина II: Інфраструктурний та техніко-технологічний розвиток</i>	
2.1. Інфраструктура та транспортна логістика	Розвиток ефективної інфраструктури та транспортної логістики сприяє легшому доступу до ринків і ресурсів, що може позитивно вплинути на економічну активність регіону.
2.2. Відновлення економічної та технологічної інфраструктури	Розгортання широкомасштабних програм відновлення та реконструкції економічної інфраструктури в постраждалих регіонах. Це включає відновлення доріг, мостів, залізниць, аеропортів та інших об'єктів, що постраждали внаслідок війни.
2.3. Стимулювання інноваційно-технологічного розвитку	Фокус на розвитку інноваційних та технологічних секторів економіки для забезпечення конкурентоспроможності та росту в умовах відновлення.
2.4. Сприяння інноваціям	Створення умов для розвитку інноваційного підприємництва, підтримка стартапів у регіонах (чи за пріоритетними територіями).
2.5. Галузева спеціалізація	Врахування особливостей галузевої спеціалізації регіонів та їхньої взаємодії може забезпечити оптимальний розподіл ресурсів та розвиток конкурентоспроможних секторів економіки.
2.6. Сприяння торговельним відносинам	Розвиток торговельних відносин та економічних зв'язків між постраждалими регіонами та іншими частинами країни для взаємної підтримки та обміну ресурсами.
<i>Площина III: Соціетальний та освітній розвиток, регенерація і реабілітація</i>	
3.1. Демографічні особливості	Аналіз демографічних особливостей регіонів, таких як рівень народжуваності, міграції та структура населення, важливий для визначення потреб у робочій силі та соціальних послуг.
3.2. Соціокультурний контекст	Врахування соціокультурних аспектів, таких як мова, традиції, ідентичність та сприйняття змін, є важливим елементом при розробці стратегій просторової організації ГС.
3.3. Освіта та науковий потенціал регенерації	Розвиток освітньої і наукової інфраструктури сприяє створенню інноваційно-орієнтованих регіонів і територіальних утворень, регенерації виробництв та розвитку кваліфікованої робочої сили.
3.4. Соціальна відповідальність бізнесу	Активна участь бізнесу у розвитку соціальних та екологічних ініціатив, спрямованих на благо функціонування й стабілізації розвитку регіонів/територій.
3.5. Соціальна підтримка та реабілітація населення	Розробка та впровадження програм генетичного консультування та тестування, соціальної підтримки для тих, хто постраждав внаслідок війни, включаючи ветеранів, біженців, сім'ї загиблих та інших учасників конфлікту.

Продовження Таблиці 1

3.6. Умови довкілля і середовище життєдіяльності	Покращання умов довкілля і середовища життєдіяльності, здійснення локалізації зусиль за результатами моніторингу генетичного тягаря, генетичного тестування та консультування задля виконання завдань у площині регенерації демографічного й економічного стану в регіонах, підвищення якості життя та благополуччя і, відповідно, сформування здорового суспільства (у фізичному та у психічному розумінні).
<i>Площина ІУ: Управлінський територіальний розвиток</i>	
4.1. Урбанізація та регіональний розвиток	Посилення урбанізації та розвитку регіонів сприяє концентрації ресурсів і розвитку інфраструктури, але вимагає ефективного управління та планування для запобігання негативним наслідкам.
4.2. Управління регіональним розвитком	Впровадження (переформатування) ефективної системи управління регіональним розвитком, яка враховує особливості кожного регіону та спрямована на стимулювання розвитку його потенціалу.
<i>Площина У: Інвестиційний розвиток та ущільнення публічно-приватного партнерства</i>	
5.1. Створення сприятливого інвестиційного клімату	Здійснення заходів і використання фінансових технологій із створення сприятливого інвестиційного клімату дозволить залучити іноземні та внутрішні інвестиції для економічного відновлення.
5.2. Публічно-приватне партнерство	Розвиток механізмів публічно-приватного партнерства сприяє залученню приватного сектору до реалізації інфраструктурних та економічних проєктів.
5.3. Сприяння відновленню малих та середніх підприємств	Розвиток програм та ініціатив для підтримки малих і середніх підприємств, які були пошкоджені внаслідок конфлікту має включати фінансову підтримку, консультування та інші заходи для стимулювання підприємництва.
5.4. Залучення міжнародної підтримки	Активне залучення міжнародної підтримки та інвестицій для економічного відновлення та стабілізації ситуації в регіоні.
5.5. Залучення громадськості та локалізація зусиль за пріоритетними об'єктами на території.	Участь громадськості у прийнятті рішень та розвитку соціальних ініціатив у контексті забезпечення широкої їх підтримки та забезпеченні легітимності. Активна участь наукової спільноти та місцевого населення у процесі відновлення й прийняття рішень через залучення громадських ініціатив та локальних партнерств.

Джерело Визначено, обґрунтовано та систематизовано автором.*

Висновки та перспективи подальших досліджень. Приведений п'ятивимірний комплекс реконструктивних заходів допоможе не лише відновити/ регенерувати економіку у повоєнному періоді, але й створити умови для сталого господарювання та забезпечення якості життя за результатами цілеорієнтованої просторової організації ГС. Тож, у контексті врахування особливостей просторової організації ГС у реконструктивному періоді зазначимо, що актив-орієнтований підхід у цих процесах передбачатиме акцент на пріоритетні об'єкти локалізації зусиль задля успішної реалізації завдань щодо: 1) активної участі громадськості та стейкхолдерів у процесах упорядкування ГС та реконструкції оточуючого середовища; 2) забезпечення гнучкості та адаптивності ГС, їхньої здатності пристосовуватися до змін у зовнішньому середовищі; 3) локального розвитку ГС у просторі і часі зі спрямованістю на створення системних умов для раціоналізації освоєння різної природи активів; 4) інклюзивності функціонування простору територій; 5) ефективного використання ПРА із оптимізацією освоєння наявних природних, людських та економічних ресурсів; 6) трансграничної і міжрегіональної співпраці; 7) забезпечення екологічної сталості ГС, генерування їх здатності до інтеграції й афіліації до реконструктивного просторового розвитку; 8) забезпечення інноваційності та сприяння ціле орієнтованому

розвитку; 9) підтримки створення умов і забезпечення локальної самодостатності місцевих громад і екосистем.

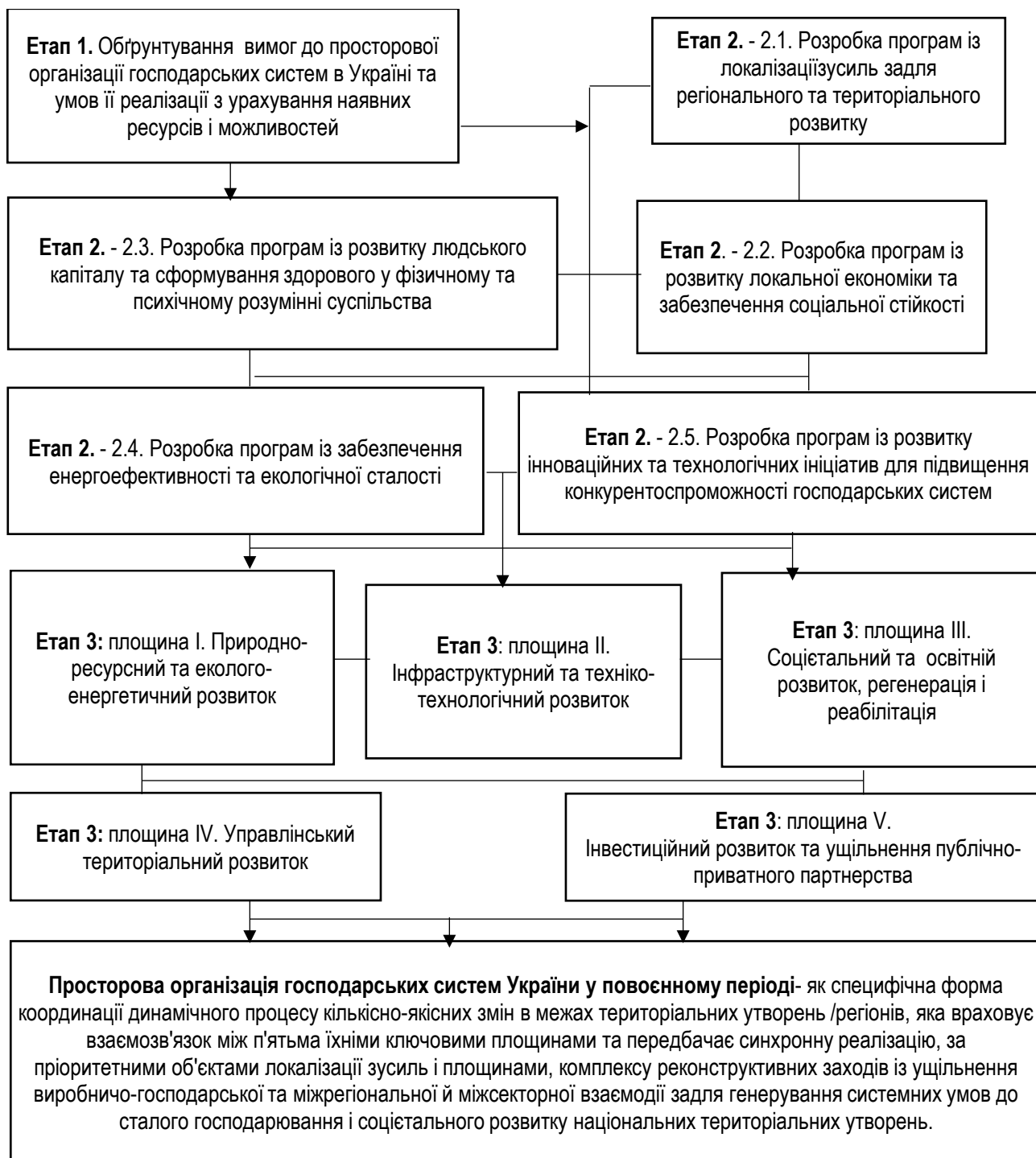


Рис. 1. Алгоритм управлінських дій із просторової організації господарських систем України у повоєнному періоді на базі ПРА (авторська розробка)

Список використаних джерел

1. Courlet C., Pecqueur B. *L'économie Territoriale*. Grenoble : PUG, 2013. 142 p. (In French).
2. Гапон Н. П., Грабовська С. Л., Гупаловська В. А. та ін. Багатовимірність особистості: психологічний ракурс : монографія. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 374 с.
3. Clarke J. Dissolving the public realm? The logics and limits of Neoliberalism. *Journal of Social Policy*. 2004. № 1 (Vol. 33). P. 27–48.
4. Boyle D. *Localism: Unravelling the Suppliant state*. London : New Economic Foundation. 2010. 325 p.
5. Diamond J. The Big Society and the Regional Studies Agenda: Why the Connections matter. *Regions. Regionalism versus localism*. 2011. N 281. P. 4–5.
6. Микитенко В. В. Просторова організація господарських систем: європейський досвід. *Нотатки сучасної науки*. 2024. № 12. С. 26–29.
7. Микитенко В. В. П'ятивимірний комплекс просторової організації господарських систем у контексті забезпечення якості життя в Україні. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2024. № 46. С. 30–35.

Любов СПІВАК

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології,
Бердянський державний педагогічний університет
м. Запоріжжя (тимчасово переміщений), Україна*

Лілія КОРОБКО

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 053 Психологія,
Бердянський державний педагогічний університет
м. Запоріжжя (тимчасово переміщений), Україна*

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ ДОРОСЛОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті висвітлено методичні засади емпіричного дослідження ментального здоров'я особистості дорослого віку в умовах воєнного стану. Подано розуміння поняття «ментальне здоров'я». Презентовано основні методи емпіричного дослідження ментального здоров'я особистості дорослого віку в умовах воєнного стану.

Ключові слова: ментальне здоров'я, благополуччя, людина, дорослий вік, воєнний стан.

Abstract. The article highlights the methodological foundations of empirical research of the adults' mental health in the conditions of martial law. An understanding of the concept of "mental health" is given. The basic methods of empirical research of the adults' mental health in the conditions of martial law are presented.

Keywords: mental health, well-being, person, adulthood, martial law.

Постановка проблеми та її актуальність. Створення необхідних умов для збереження стабільності ментального здоров'я кожного громадянина є вельми актуальним завданням для кожної держави в надзвичайних ситуаціях (воєнні дії, пандемія, стихійні лиха тощо). Рівень психічного здоров'я громадян, як свідчення їхнього психологічного і соціального благополуччя, визначає ефективність функціонування соціальної сфери в державі. Необхідність забезпечення охорони і підтримки психічного здоров'я громадян України в умовах воєнного стану є важливим завданням ВООЗ і Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?». Нагальність вирішення завдань державного рівня надає більшої важливості дослідженням, які присвячено проблемі емпіричного вивчення ментального здоров'я дорослих громадян країни в період воєнного стану.

В останніх емпіричних дослідженнях із зазначеної проблеми висвітлено лише її окремі аспекти, що стосуються особливостей психічного здоров'я здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами віком від 17 до 23 років впродовж періоду воєнного стану в Україні [2].

Однак комплекс методів емпіричного дослідження ментального здоров'я людини дорослого віку в період воєнного стану й досі недостатньою мірою обґрунтовано і визначено в українській психологічній науці.

Мета статті: обґрунтувати і визначити комплекс методів емпіричного дослідження ментального здоров'я людини дорослого віку в період воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. За позицією К. Кейс [4], ментальне здоров'я людини, яка не має психопатологічних ознак, презентує її психологічне, соціальне і суб'єктивне благополуччя, що підтверджується частотою переживання нею низки певних ознак позитивного функціонування впродовж нетривалого і нещодавнього періоду (зокрема впродовж періоду, який тривав два тижні чи один місяць). Рівень психологічного благополуччя людини виявляється в ступені чіткості усвідомлення та послідовності досягнення нею поставлених життєвих цілей. Рівень соціального благополуччя людини засвідчує її готовність і потреба соціалізуватися, а також відкритість новому суспільному досвіду.

Тому емпіричному дослідженню рівня ментального здоров'я респондентів дорослого віку, що не мають психопатологічних ознак, сприятиме застосування опитувальника «Стабільність ментального здоров'я – коротка форма», що розроблений К. Кейс [4] та адаптований до україномовної вибірки Е. Носенко і А. Четверик-Бурчак [1]. Згідно інструкції до опитувальника, респонденту пропонується відповісти на 14 запитань про його самопочуття, відзначивши частоту (ніколи, 1–2 рази, 1 раз на тиждень, 2–3 рази на тиждень, майже щодня, щодня) переживання певних станів упродовж останніх двох тижнів (чи одного місяця). Кожне запитання розпочинається зі слів «Як часто впродовж двох тижнів (місяця) Ви відчували...».

Натомість продовження цього запитання є такими: щастя; інтерес до життя; задоволення; що можете зробити важливий внесок для суспільства; належність до певної соціальної групи; що наше суспільство стає кращим для таких людей, як Ви; що люди, зазвичай, хороші; що події, які відбуваються в суспільстві, мають значення для Вас; задоволення собою, як особистістю; що успішно впораєтеся з повсякденними обов'язками; теплі та довірливі стосунки з людьми, які оточують Вас; що маєте досвід, який спонукає Вас до самовдосконалення; впевненість у висловлюванні своїх поглядів; що маєте мету і сенс життя [1]. За допомогою описаного опитувальника визначаються рівні ментального здоров'я респондента.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) [5], у надзвичайних умовах важливими показниками проблем ментального здоров'я громадян є депресія, тривожні стани, посттравматичний стресовий розлад.

З огляду на дані ВООЗ, нижче описано методи емпіричного дослідження відзначених показників проблем ментального здоров'я людини дорослого віку, яка не має психопатологічних ознак.

Диференційну діагностику депресивних станів і станів, які близькі до депресії, попередньо, для долікарської діагностики, можна проводити за допомогою методики діагностики депресивних станів Зунге. Респонденту пропонується визначити частоту (ніколи чи зрідка, іноді, часто, майже завжди чи постійно) проявів свого самопочуття останнім часом, що подані в 20 висловлюваннях. Нагадаємо, що ці прояви стосуються повноти життя, когнітивних процесів, емоційних станів, фізичного здоров'я [3].

Для визначення впливу травматичної події на респондента, симптомів посттравматичного стресового розладу та оцінювання рівня їхнього прояву може використовуватися шкала оцінки впливу травматичної події (IES-R). Респонденту пропонується оцінити частоту (ніколи, рідко, іноді, часто) своїх переживань упродовж

останнього тижня, які схожі до переживань, які подано в 22 висловлюваннях. Такі висловлювання стосуються повторних спогадів про травмуючі події чи їх уникнення, погіршення фізичного здоров'я, сну і т. ін. [3].

Отож, резюмуємо, що в умовах воєнного стану з метою емпіричного дослідження ментального здоров'я людини дорослого віку, яка не має психопатологічних ознак, може застосовуватися комплекс таких методів: опитувальник «Стабільність ментального здоров'я – коротка форма», методика діагностики депресивних станів Зунге, шкала оцінки впливу травматичної події (IES-R).

Перспективу подальших наукових досліджень надалі вбачаємо в перевірці одержаних теоретичних висновків у процесі емпіричного вивчення ментального здоров'я респондентів дорослого віку.

Список використаних джерел

1. Носенко Е. Л., Четверик-Бурчак А. Г. Опитувальник "Стабільність психічного здоров'я – коротка форма" : опис, адаптація, застосування. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Педагогіка і психологія*. 2014. Т. 22, Вип. 20. С. 89–97.

2. Співак Л. М. Особливості психічного здоров'я здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану. *Актуальні питання впливу довкілля, фізичного виховання та спорту на здоров'я людини* : зб. наук. праць за матеріалами VI Міжнародної наук.-практ. онлайн конф. (28–29 вересня 2023 р., м. Запоріжжя. Запоріжжя : БДПУ, 2023. С. 252–254.

3. Anastasi A., Urbina S. *Psychological testing* (7th ed.). New York : Prentice Hall/Pearson Education, 1997. 721 p.

4. Keyes C. L. M. The Mental Health Continuum : From Languishing to Flourishing in Life. *Journal of Health and Social Behavior*. 2002. Vol. 43(2). P. 207–222. <https://doi.org/10.2307/3090197>

5. World Health Organization (2022). Mental Health in Emergencies. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-in-emergencies>.

Віра КУЦЕНКО

доктор економічних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України
головний науковий співробітник
відділу природно-техногенної та екологічної безпеки
Інститут демографії та проблем якості життя
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Олена ГАРАЦУК

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту ім. І. А. Маркіної
Полтавський державний аграрний університет
м. Полтава, Україна

Вадим АНІСІМОВ

молодший науковий співробітник
відділу природно-техногенної та екологічної безпеки
Інститут демографії та проблем якості життя
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

ОСВІТА ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИСКОРЕНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ЧАС

Анотація. Аналізуються проблеми розвитку освіти в Україні в умовах війни та в перспективі післявоєнної відбудови. Підкреслюється провідне значення освітньої діяльності для сучасного соціально-економічного розвитку. Виявляються проблеми, які постають сьогодні і загрожують мати негативний вплив у майбутньому. Розглядаються напрями попередження негативних процесів в освітній сфері України.

Ключові слова: освіта, людський капітал, інновації, інформаційне суспільство, повоєнна відбудова в Україні.

Abstract. The problems of the development of education in Ukraine during the war and in the perspective of post-war reconstruction are analyzed. The leading importance of educational activity for modern socio-economic development is emphasized. Problems that arise today and threaten to have a negative impact in the future are noted. Areas of prevention of negative processes in the educational sphere of Ukraine are being considered.

Keywords: education, human capital, innovations, information society, post-war reconstruction in Ukraine.

*Щоб виключити руйнівну силу людини, необхідно досягти
якісно нового стану цивілізації, що забезпечить коеволюцію природи і суспільства.*

В. І. Вернадський

Постановка проблеми та її актуальність. Російська агресія призвела в Україні до значних втрат, а саме в людському, соціально-економічному, природному потенціалі. І очевидно, що для поновлення втраченого внаслідок війни непересічна роль належить

саме людському потенціалу. Адже людина-працівник завдяки своїм знанням та креативним здібностям задіє як виробничі, так і природні ресурси, без чого не може бути прискореного соціально-економічного розвитку. Але для забезпечення такого розвитку необхідним є людський потенціал, який відповідатиме сучасним вимогам, що формується високоякісною освітою, яка надає належний рівень знань – як загальноосвітніх, так і професійно-кваліфікаційних. Особливо важливим це видається в сучасних умовах стрімкого становлення інформаційної економіки, провідною в якій є діяльність з виробництва, зберігання, обробки і розповсюдження інформації та знань. Таким чином, освіта сьогодні має розглядатись як вирішальний чинник зростання економіки в цілому та підвищення життєвого рівня населення будь-якої країни. Все зазначене обумовлює безперечну актуальність наукового вивчення проблем освітньої діяльності в контексті забезпечення прискорення соціально-економічного розвитку, що в умовах нинішніх українських реалій має також враховувати завдання повоєнної відбудови.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження проблем розвитку освіти в економічному аспекті на сучасному етапі започатковано американськими вченими Т. Шульцем і Г. Беккером, які отримали Нобелівські премії з економіки за свої наукові досягнення, що полягають у розробці основ теорії людського капіталу як відповідної сучасним умовам інтерпретації соціально-економічних категорій «робоча сила», «трудова ресурси», «кадровий потенціал». Надалі стосовно зазначеної проблематики як у світовій, так і вітчизняній науці було накопичено багатий дослідницький і практичний матеріал, який може служити основою для здійснення роботи з посилення ролі освіти щодо формування засад для прискореного соціально-економічного розвитку. Проте гострота та нагальність проблем, пов'язаних зі зміною парадигми розвитку суспільства з індустріальної на постіндустріальну та інформаційну, в якій вирішальну роль відіграють інформація та знання, а отже, й освіта, зумовлює необхідність подальших досліджень. При цьому треба мати на увазі, що в Україні відповідні теоретичні й практичні напрацювання використовуються ще недостатньо.

Тому **метою** наших наукових пошуків є аналіз наявних передумов функціонування української системи освіти та визначення методичних підходів спрямованих на підвищення якості освіти в напрямку сприяння подальшому соціально-економічному розвитку на інноваційних засадах українського суспільства в цілому як на глобальному, так і національному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Освіта як система передавання знань і досвіду в усі часи була особливим соціальним інститутом, що забезпечує формування та розвиток соціально-значущих якостей кожної людини як члена суспільства і громадянина держави. Саме через освіту значною мірою відбувається формування суспільної свідомості та регулюються процеси свідомого саморозвитку громадян. У сьогоднішніх умовах розвитку глобального інформаційного суспільства наявне посилення протистояння між різними геополітичними блоками країн, що одним зі своїх виявів має російський збройний напад на Україну, робить освіту одним з інструментів цієї боротьби (Kirby, 2022), забезпечуючи насамперед прогрес інноваційних технологій без яких неможливе досягнення як економічної конкурентоздатності, так і військової переваги.

В українському суспільстві загалом існує розуміння надзвичайної важливості освіти на сучасному етапі цивілізаційного розвитку людства (Гаращук & Куценко, 2020) і

здійснюється освітня діяльність, яка формує людський капітал з відповідними характеристиками, оскільки наразі до якості людського капіталу висуваються постійно зростаючі вимоги, що зокрема включають рівень освіченості та професіоналізму, а також здатність адаптуватися до швидких змін (Лук'яненко & Антонюк, 2020, с. 374–397). Проте наявні й істотні системні проблеми, які загрожують занепадом української освіти. І виявом цього передусім є те, що у нас багато закладів вищої освіти фактично перетворились на продавців дипломів. Зазначене може свідчити про зменшення суспільного запиту щодо якості освіти; вона для особистості все більш набуває значення формального статусу, але не засобу досягти життєвого успіху.

Такий стан справ можливо пояснити тим, що в Україні за останні десятиліття індустріальна соціально-економічна модель, що потребує висококваліфікованих кадрів, перетворилась на сировинну, яка не спирається на людей і широко не використовує їх потенціал. Для такої моделі господарювання головною є наявність природної сировини. А її видобуток і транспортування за кордон вимагають істотно менше людей і з меншим освітнім рівнем, навіть ніж найменш технологічно розвинена переробна промисловість (Пекар, 2018).

І оскільки Україна, як відомо, багата на природні ресурси всіх видів, то є ґрунтовні підстави передбачати, що і в післявоєнний період у нас збережеться сировинна модель економіки. Але така модель не здатна забезпечити інноваційний соціально-економічний розвиток, а навпаки консервуватиме технологічну відсталість. Останнє в результаті призведе до зниження життєвого рівня населення, позаяк існує таке економічне явище, як прокляття ресурсів (Судетік, 2014, с. 66).

У цьому зв'язку доцільним видається застосування у повоєнний період підходів, спрямованих на виявлення напрямів розвитку освітньої діяльності, що забезпечуватимуть підвищення якості життя українських громадян. Зазначене потребуватиме виявлення факторів, що чинять вплив як на якість освіти, так і на якість життя, а також визначення показників освітньої діяльності, що забезпечують соціально-економічне зростання в Україні з наступним обґрунтуванням стратегічних пріоритетів розвитку освітньої системи, спрямованого на підвищення якості людського потенціалу та в кінцевому підсумку – на формування економіки, заснованої на знаннях, в якій знання трансформуються в інновації.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, діяльність у сфері освіти нині забезпечує соціально-економічний розвиток, адекватний найвищим вимогам інформаційного суспільства, а отже створює умови для високого рівня конкурентоздатності та обороноздатності держави. Однак це не відбувається автоматично, оскільки можуть виявляти силу тенденції спрямовані на фактичний регрес, що знаходять втілення у сировинній моделі економіки. Означене потенційно може мати місце в повоєнній Україні. Тому необхідними є подальші дослідження щодо запобігання вказаного негативного сценарію.

Список використаних джерел

- Kirby, W. C. (2022). *Empire of Ideas. Creating the Modern University from Germany to America to China*. Cambridge, Massachusetts & London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Гарашук, О. В., & Куценко, В. І. (2020). *Якісна освіта – об'єднуюча сила української держави*. Видавництво Європейського університету.
- Лук'яненко, Д. Г., & Антонюк, Л. Л. (Ред.) (2020). *Конкурентні моделі управління якістю вищої освіти у XXI столітті* (Вид. 2-ге доповн. та перероб.). КНЕУ.
- Пекар, В. (2018, 20 березня). Економіка без громадян. *Site.ua – клуб українських топ-блогерів і ексклюзивні матеріали*. <https://site.ua/valerii.pekar/ekonomika-bez-gromadyan-i0xrwoq>
- Судетік, Ч. (2014). *Філантропія Джорджа Сороса* (Перекл. з англ.). Дух і літера.

Олена ЧМИР

доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу формування академічних ресурсів
ДНУ «Український інститут науково-технічної
експертизи та інформації»,
м. Київ, Україна

НАПРЯМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПРАКТИЧНІ КРОКИ З УТВЕРДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ВІДКРИТОЇ НАУКИ

Анотація. Розглядаються питання розвитку відкритої науки з позицій розбудови наукової інфраструктури, методичного забезпечення, підготовки кадрів та просвітницької діяльності. Визначені заходи підтримки відкритої науки на середньострокову перспективу, а також місце у них Національного репозитарію академічних текстів, визначені напрямки його розвитку.

Ключові слова: Відкрита наука, відкритий доступ, національний репозитарій академічних текстів, наукові дані, наукова інфраструктура, управління науковими даними

Annotation. The issues of the development of open science are considered from the perspective of the development of scientific infrastructure, methodological support, personnel training and educational activities. Measures to support open science in the medium term are defined, as well as the place of the National Repository of Academic Texts in them, and the directions of its development are defined.

Keywords: Open science, open access, national repository of academic texts, scientific data, scientific infrastructure, research data management

Постановка проблеми та її актуальність. Україна імплементує європейські стандарти у багатьох сферах, зокрема – освітній та науковій, де мають бути реалізовані принципи відкритої науки і відкритого доступу. Ухвалення цілої низки урядових рішень та прийняття політичних документів щодо цього [1] відкриває простір для розбудови сучасної наукової е-інфраструктури й утвердження принципів FAIR у широкому їх розмаїтті: від первинних даних спостережень, дата-сетів, методичних пояснень, інструкцій з проведення експериментів, – до звітів НДДКР і наукових публікацій, які їх презентують. Частина цієї роботи вже виконується: створена та надана у відкритий доступ БД академічних текстів у формі звітів НДДКР і дисертацій (у комплекті з анотаціями та авторефератами), створений та регулярно оновлюється реєстр академічних текстів, підтримується офіційний веб-портал НРАТ як точка доступу до відповідного контенту [2]. Здійснюється інформування фахової спільноти щодо кращих зарубіжних практик відкритої науки і відкритого доступу, розвиваються відповідні сервіси [3]. Разом із тим, ряд важливих питань досі залишився поза фокусом суспільної уваги або і нині все ще знаходяться на початковій стадії обговорення. Це, зокрема, неможливість легко відшукати інформацію про вітчизняні наукові дослідження (розпочаті та завершені), виконані прикладні розробки та їх упровадження, оскільки немає пов'язаної між собою та зібраної у одній точці доступу інформації відповідного змісту; закритість процесу рецензування та внаслідок цього його обмеженість (значна частка досліджень, виконаних за кошти державного бюджету, не містить інформації про наукове рецензування та не супроводжується відкритими

рецензіями); в Україні, яка має понад 100 інституційних репозитаріїв [4], досі немає практики депонування та повторного використання наукових даних.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналіз зарубіжної та вітчизняної наукової літератури демонструє нам достатній рівень академічного інтересу до проблем розвитку відкритої науки, е-інфраструктури та наукової комунікації [5–7]. Ці питання наразі набувають актуальності. Ряд наукових установ та освітніх організацій України в ініціативному порядку здійснюють відповідні роботи (зокрема, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київський академічний університет, Національний університет «Києво-могилянська академія», Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Академія цифрового розвитку та ін.) [8]. Є ціла мережа масштабних зарубіжних та міжнародних проєктів (EOSC, OpenAIRE, Zenodo, Researchgate, f1000research, Dataverse, Researchfish), які на основі вивчення різноманітних механізмів підтримки відкритої науки реалізують на практиці сховища наукових матеріалів і дослідницьких даних, ухвалюють консенсусні рішення щодо доцільного для наслідування досвіду наукового рецензування, академічної етики тощо.

Постановка задачі. Україні необхідно долучатись до цього досвіду. Це, з одного боку, дозволить убезпечити від втрати та розпорошення вже напрацьовані наукові та освітні ресурси, представити їх у зручному форматі для широкого суспільного використання, стимулювати більш швидкий та ефективний розвиток вітчизняної науки і технологій. З іншого боку, це сприятиме інтеграції з аналогічними зарубіжними інфраструктурами, що зробить більш видимим академічний потенціал країни на європейському та світовому рівні, дозволить нашим науковцям швидше знаходити партнерів і грантодавців, розвивати горизонтальні зв'язки. Сказане визначає необхідність активізації як наукових досліджень, так і практичних дій підтримки розвитку відкритої науки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Ми вважаємо, що задля просування відкритої науки у найближчі два-три роки необхідно зробити наступне.

По-перше, забезпечити доступність та видимість інформації про вітчизняні наукові дослідження і розробки. Для цього пропонується розробити інструменти інформаційної зв'язаності масивів даних щодо розпочатих, виконуваних і завершених наукових досліджень, зокрема – метаданих, представлених у відкритому доступі повних електронних версій академічних текстів та відомостей щодо досліджень, які знаходяться у стадії реалізації як мінімум, слід інтегрувати до НРАТ ряд інших баз даних (наприклад, Фонду НДДКРiДР).

По-друге, необхідно створити умови для підвищення культури рецензування та розвитку відкритого рецензування наукових досліджень. Для цього пропонується розпочати з широким колом експертів та зацікавлених сторін обговорення основних засад відкритого відповідального рецензування та за його результатами розробити відповідні рекомендації. Щоб забезпечити актуальність і прозорість процесів рецензування є сенс створити сервіс для ініціативної підготовки та оприлюднення таких рецензій, прив'язаних до академічних текстів НРАТ. Після тестування такого сервісу і запуску його у широке використання потрібно налагодити моніторинг, який надасть уявлення про результати запровадження відкритого рецензування і спонукатиме до публічної дискусії щодо подальших кроків у цьому напрямі.

По-третє, нагально потрібні практичні кроки із залучення у суспільний обіг наукових даних. Слід навчити академічну спільноту управлінню та збереженню наукових даних, розробити і запровадити відповідні сервіси для оприлюднення наукових даних на відкритих платформах, у тому числі – шляхом їх депонування авторами або укладачами. Це, у свою чергу, вимагатиме опрацювання методичних рекомендацій з управління науковими даними у складі загальних принципів і підходів, механізмів збереження, систематизації, метаопису та оприлюднення наукових даних. Їх практичне упровадження має підтримувати спеціальний сервіс із депонування та зручний пошуковий механізм, який не лише дозволить легко знаходити такі дані, а й демонструватиме зв'язки між ними та академічними текстами. Його пропонується інтегрувати до Національного репозитарію. Паралельно необхідно працювати над удосконаленням державної політики розвитку е-інфраструктур, розробленням і запровадженням фінансових механізмів їх підтримки, постійно проводити просвітницькі та орієнтовані на професійну спільноту заходи з популяризації використання інфраструктури відкритого доступу.

Четвертим, не менш важливим напрямом роботи має стати всебічна підтримка вже існуючої вітчизняної інфраструктури відкритого доступу. Йдеться про постійне поповнення БД академічних текстів та наукових даних із різних джерел, формування легко відшукуваних реєстрів (зокрема – НРАТ) [9] і розвиток інтеграційних процесів з європейськими проєктами підтримки відкритих даних [10–11].

Нарешті, п'ятий напрямок – інформаційна підтримка і популяризація концепції відкритої науки серед різних цільових груп (школярі, студенти, науковці, інноватори, бібліотекари, видавці).

Висновки. У результаті запропонованого комплексного підходу можна очікувати на суттєвий прогрес в утвердженні в Україні концепції відкритої науки. Науковці, освітяни, редактори наукових журналів, грантодавці та розпорядники бюджетних коштів отримають можливість швидко проводити аналіз представлених у відкритому доступі даних про наукові здобутки та їх практичне упровадження. Головні розпорядники бюджетних коштів і грантодавці матимуть доступ до верифікованих ресурсів з інформацією про науковий ландшафт України у розрізі конкретної проблематики, галузей знань, спеціальностей, наукових та освітніх установ, регіонів. Інноватори легко та своєчасно дізнаватимуться про потенціал різних академічних інституцій, використовуючи це для власних проєктів трансферу технологій і знань.

Список використаних джерел

1. Нормативні посилання. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/pro-naczialnyj-repozytarij/normatyvni-posylannya/>
2. Офіційний вебпортал Національного репозитарію академічних текстів. URL: <https://nrat.ukrintei.ua>
3. Відкрита наука. URL: https://nrat.ukrintei.ua/news/?post_date=22012018+10022024& sft_post_tag=vidkryta-nauka
4. Корисні ресурси. Репозитарії ЗВО. Репозитарії наукових установ. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/korysni-resursy/>
5. Web of Science Core Collection: open science&research data. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/summary/c1d703a0-eb4b-49b5-9208-5fb78748d39a-cc2dec2f/relevance/1>
6. Google Академія: відкрита наука & управління даними досліджень. URL: <http://surl.li/qmlpc>

7. Researchgate: відкрита наука & управління даними досліджень. URL: <http://surl.li/qmlsa>
8. Управління даними. Наукові заходи. URL: https://nrat.ukrintei.ua/scientific-events/?sf_s=управління%20даними&post_date=25012019+10022024
9. HPAT. Портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua/dataset/7f30ad2d-f3e3-4f5d-87fc-4f805d6334dc>
10. Чмир О. С. Розвиток в Україні ресурсів, заснованих на знаннях. *Наука, технології, інновації*. 2021. № 4. С. 35–49. <http://doi.org/10.35668/2520-6524-2021-4-04>. URL: http://nti.ukrintei.ua/wp-content/uploads/2022/01/Чмир_4-21.pdf
11. About OpenAIRE. URL: <https://www.openaire.eu/about>

Ганна ЧАЙКОВСЬКА

доцент, кандидат біологічних наук,
доцент кафедри педагогіки і методики
початкової та дошкільної освіти,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна

РОЛЬ ОСВІТИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Досліджено проблеми та виклики вітчизняного освітнього простору, спричинені російсько-українською війною. Вивчено думки здобувачів вищої освіти щодо ролі освіти у забезпеченні сталого розвитку суспільства в умовах війни.

Ключові слова: освіта для сталого розвитку, російсько-українська війна, здобувачі вищої освіти.

Abstract. The problems and challenges of the national educational space caused by the Russian-Ukrainian war are investigated. The opinions of higher education students on the role of education in ensuring sustainable development of society in times of war are studied.

Key words: education for sustainable development, the Russian-Ukrainian war, students of higher education.

Постановка проблеми та її актуальність. Російсько-українська війна радикально змінила світовий устрій. І хоча курс на сталий розвиток залишається одним із пріоритетних завдань кожної держави, в таких умовах досягнення його глобальних цілей стає ще складнішим.

Усі сфери життєдіяльності українців зазнали негативного впливу війни. Освітня галузь теж не виняток, адже стикається з багатьма викликами, зокрема створення безпечних умов для навчання та праці учасників освітнього процесу; забезпечення доступності освіти (насамперед для здобувачів, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, є внутрішньо переміщеними особами або перебувають за кордоном), розвиток міжкультурної компетентності та виховання толерантності, створення інклюзивного освітнього середовища тощо.

Ключовим напрямком і стратегією розвитку вітчизняної освіти в умовах війни є освіта для сталого розвитку (далі ОСР), яка дозволяє ефективно реагувати на виклики та сприяти формуванню нової генерації громадян, здатних працювати над будівництвом стійкого та мирного суспільства. Як зазначають науковці, потужні можливості для реалізації ОСР, мають університети [3, 4], насамперед, педагогічні заклади вищої освіти, які здійснюють підготовку майбутніх учителів на засадах сталого розвитку [2].

Метою статті є дослідження ролі освіти у забезпеченні сталого розвитку суспільства в умовах війни (на основі анкетування студентів – майбутніх учителів).

Виклад основного матеріалу. Для реалізації поставленої мети нами проведено анкетування здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «Початкова освіта» Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. У дослідженні взяли участь 150 респондентів. За допомогою

програмного забезпечення Google forms проведено анкетування, яке дозволило виявити основні тенденції та зробити певні висновки.

Усі 100 % респондентів стверджують, що війна суттєво вплинула на освітню галузь. Майбутні педагоги зазначають такі основні фактори впливу воєнних дій: руйнування освітньої інфраструктури (знищення будівель, навчального обладнання та ресурсів); втрату доступу до освіти (внутрішнє переміщення, евакуація, еміграція дітей та педагогів); породження негативних психологічних та емоційних станів учасників освітнього процесу (стрес, тривога, травматичний досвід). Серед інших наслідків впливу війни 41% респондентів зазначають відсутність доступу до якісної освіти, перехід на онлайн-навчання тощо.

Здобувачі вищої освіти стурбовані тим, що спричинені російсько-українською війною проблеми є перешкодою у досягненні сталого розвитку суспільства. Разом з тим, майбутні фахівці початкової освіти (83% респондентів) переконані, що подальша інтеграція ОСР в заклади освіти усіх рівнів сприятиме вирішенню проблем, спричинених війною.

Концепція сталого розвитку суспільства ґрунтується на синтезі трьох базових компонентів – екологічного, економічного та соціального. У цих ключових напрямках ми дослідили рівень усвідомлення майбутніми вчителями важливості ОСР у досягненні сталого розвитку суспільства.

На думку 73 % опитаних, ОСР відіграє головну роль у вирішенні екологічних проблем та підтримці сталого розвитку в умовах війни. Як зазначають респонденти, ОСР є інструментом для подолання негативного впливу воєнних дій на природу через формування екологічної культури та екологічної свідомості населення, залучення суспільства до збереження природи, розвиток волонтерських та громадських ініціатив з відновлення та охорони природи. Освіта має підготувати фахівців, здатних працювати в галузі охорони навколишнього середовища та здійснювати сучасні екологодоцільні розробки в інженерній, технічній та інших галузях суспільного життя.

Результати нашого дослідження суголосні з думкою вчених про те, що ОСР має потужні ресурси для вирішення соціальних проблем в умовах війни [1]. Так вважає 89% опитаних респондентів. ОСР, на думку майбутніх учителів, сприяє формуванню громадянської свідомості, розумінню цінностей миру та гідності людини, розвитку соціальної відповідальності та соціальної справедливості.

Здобувачі вищої освіти також визначають напрями вирішення економічних проблем в умовах російсько-української війни засобами ОСР. 54% наших респондентів акцентують увагу на важливості формування економічної грамотності здобувачів освіти, розвитку навичок управління фінансами та ресурсами, формування вміння ефективного використання ресурсів та зменшення його негативного впливу на навколишнє середовище.

На думку майбутніх вчителів, досягнення сталого розвитку суспільства в умовах війни можливе через впровадження гуманітарних програм, спрямованих на психосоціальну підтримку населення, включаючи психологічні консультації та терапію для дітей та дорослих, які пережили воєнні події (77% учасників). Студенти також відзначають необхідність введення до освітніх програм навчальних дисциплін з безпеки життєдіяльності з метою набуття здобувачами освіти знань про засоби захисту та

особистої безпеки в умовах воєнного конфлікту (63% здобувачів), формування вміння мирного вирішення проблем (51%). Респонденти наголошують на необхідності впровадження програм, які сприяють збереженню та розвитку мовної та культурної різноманітності в умовах війни (24%). Майбутні вчителі акцентують увагу на важливості розвитку інформаційних технологій, що забезпечить доступ до освіти через онлайн-формати навіть у зоні конфлікту.

Важливим для нас було з'ясувати, що знають магістранти про освітні ініціативи, спрямовані на забезпечення сталого розвитку в умовах війни. На жаль, лише 24% здобувачів відповіли на це запитання, зазначаючи програми Міжнародного Комітету Червоного Хреста, UNESCO та UNICEF, які спрямовані на підтримку психосоціального благополуччя учасників освітнього процесу, їх адаптацію до складних умов воєнного часу; проєкт «Ініціатива єднання», метою якого є співпраця з міжнародними закладами освіти для забезпечення надання якісної освіти в умовах кризи та війни; ініціатива «Школо, ми разом», спрямована на відновлення освітнього процесу і створення комфортних та безпечних умов для офлайн-навчання; програма «Education in Emergencies», яка передбачає створення навчальних матеріалів для дітей та молоді, які перебувають в умовах воєнного конфлікту.

На питання «Як студенти можуть сприяти реалізації цілей сталого розвитку в умовах війни?» наші респонденти відповіли:

- «організація та участь в освітніх ініціативах, спрямованих на підвищення громадської свідомості щодо сталого розвитку та викликів, пов'язаних із воєнним конфліктом»;

- «участь у громадських організаціях та ініціативах, орієнтованих на підтримку постраждалих від війни та реалізацію проєктів, спрямованих на поліпшення умов у зоні конфлікту»;

- створення та підтримка миротворчих ініціатив, спрямованих на вирішення конфліктів та побудову миру»;

- «участь у дослідженнях щодо економічних, соціальних та екологічних аспектів впливу воєнного конфлікту на суспільство та розробці рекомендацій для вирішення означених проблем»;

- «ініціативи щодо залучення урядових структур до реалізації заходів, спрямованих на стале відновлення та розвиток у зонах воєнного конфлікту».

Позитивним відзначаємо те, що здобувачі вищої освіти мають чітке розуміння особистої ролі у досліджуваному процесі. 57% респондентів вважають, що вони можуть надавати психосоціальну підтримку учням, які пережили стресові ситуації внаслідок війни; 83% впевнені, що їх обов'язком є створення безпечного освітнього середовища для учнів. На думку 42% респондентів, важливо допомагати учням зберігати та підтримувати своє фізичне та емоційне здоров'я, забезпечити можливості для інклюзивного навчання. 50% респондентів зазначають, що в умовах війни важливо розвивати в учнів критичне мислення та вчити аналізувати інформацію, що допоможе їм захиститися від маніпулятивних методик, усвідомити проблеми сталого розвитку та шукати раціональні варіанти вирішення проблем та викликів.

Отже, здобувачі вищої освіти є справжніми агентами позитивних змін у вирішенні проблем, пов'язаних досягненням цілей сталого розвитку в умовах війни. Педагоги можуть

активно впливати на формування свідомого, відповідального покоління, готового приймати виклики сталого розвитку та долучатися до спільних зусиль для побудови майбутнього. Відповідно, посилення ролі ОСР в закладах вищої педагогічної освіти є очевидною.

Список використаних джерел

1. Pereira, P., Zhao, W., Symochko, L., Inacio, M., Bogunovic, I., & Barcelo, D. (2022). Editorial: The Russian-Ukrainian armed conflict impact will push back the sustainable development goals. *Geography and Sustainability*, 3, 277–287. <https://doi.org/10.1016/j.geosus.2022.09.003>
2. Chaikovska, H. (2023). Integration of education for sustainable development in higher education institution: problems and perspectives. *Social Work and Education*, 10(1), 123–133. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.11>
3. Leininger-Frézal, C., Sprenger, S., Lázaro-Torres, M.-L. d., Rodríguez Domenech, M. Á., Heidari, N., Pigaki, M., Naudet, C., Lecomte, A., & Gallardo, M. (2023). Global Change Challenge in the Higher Education Curriculum on the Approach of Blended Learning. *European Journal of Geography*, 14(2), 1–14. <https://doi.org/10.48088/ejg.c.lei.14.2.001.014>.
4. Weiss, M., & Barth, M. (2019). Global research landscape of sustainability curricula implementation in higher education. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 20(4), 570–589. <https://doi.org/10.1108/ijshe-10-2018-0190>

Ірина УШАКОВА

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціології
Харківського національного економічного
університету імені Семена Кузнеця
м. Харків, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ВПО ДО УМОВ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена розгляду питань психологічної адаптації студентів, які вимушено переїхали, до умов навчання у закладі вищої освіти. Проаналізовано адаптацію як процес встановлення відповідності, рівноваги між особистістю та соціальним (в нашому випадку, навчальним) середовищем. Доведено, що адаптація є одним з важливих факторів успішності навчальної діяльності студентів. Проведено дослідження рівня адаптації, адаптивності та емоційних станів студентів-переселенців та виявлено їх особливості порівняно з показниками «місцевих» здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: дослідження, адаптація, адаптивність, навчальне середовище, внутрішньо переміщені особи (ВПО).

Abstract. The article is devoted to the consideration of psychological adaptation of students who have been forcibly relocated to the conditions of study at a higher education institution. Adaptation is analyzed as a process of establishing conformity and balance between the individual and the social (in our case, educational) environment. It has been proven that adaptation is one of the important factors in the success of students' educational activities. A study of the level of adaptation, adaptability and emotional states of immigrant students was conducted and their features compared to the indicators of "local" students of higher education were revealed.

Key words: research, adaptation, adaptability, educational environment, internally displaced persons (IDP)

Постановка проблеми та її актуальність. Війна на території України передбачає особливі контексти задіяння психологічних механізмів адаптації. Психологічно адаптуватися вимушений кожен громадянин України, не є винятком і здобувачі вищої освіти, які мають до того ж проходити адаптацію до закладів вищої освіти. Знання факторів адаптації здобувачів у закладах вищої освіти та можливих заходів впливу на перебіг даного процесу необхідні для прогнозування подальшої навчальної діяльності та формування процедур попереджувальної профілактики та корекції відхилень.

Адаптацію до закладів вищої освіти слід розглядати, як багаторівневий, динамічний процес, що має свою структуру, послідовність та особливості перебігу, пов'язані з певною перебудовою особистості здобувачів вищої освіти у рамках включення їх у нові соціальні ролі, професійну діяльність та дидактичні умови. Саме тому проблема адаптації здобувачів вищої освіти до системи закладів вищої освіти через навчання є однією з цікавих і значущих психологічних проблем. Сьогодні до цього питання додалися ще і психологічні проблеми, пов'язані з вимушеним переміщенням до інших закладів освіти. Від успішності цього процесу залежить, наскільки швидким та ефективним буде входження здобувачів вищої освіти у нове соціальне, навчальне середовище і, у підсумку, успішність навчання в цілому. Це і робить означену проблему актуальною в нинішніх умовах.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Поняття адаптації в психології посідає одне з провідних місць, тому що від її рівня й особливостей значною мірою залежить ефективність як навчальної так і професійної діяльності.

Соціально-психологічну адаптацію, як пишуть дослідники (наприклад, К. Березняк, О. Накорчевська, О. Васильєва) слід розуміти як складний, єдиний процес, що характеризує взаємовідносини людини з природою та соціальним середовищем, соціальною групою. Адаптація розглядається як процес або стан, адекватна продуктивна результативність, а також як співвідношення змін середовища й особистості [1].

З початком повномасштабного вторгнення Росії на територію України нагальним постало питання забезпечення внутрішньо переміщених осіб (ВПО) необхідними умовами та ресурсами для успішної адаптації в умовах зміни місця проживання та соціального середовища. Емоційний стан постає важливим показником для оцінки успішності цього процесу. Особливості динаміки емоційного стану внутрішньо переміщених осіб розглядається зі сторін вікового та часового факторів. Стан переселенців супроводжувався інтенсивними емоційними переживаннями, станом шоку (пов'язаним з попаданням під обстріли, втратою близьких тощо), найсильнішим стресом, пов'язаним з тривалим перебуванням в умовах, що становлять загрозу життю людини або її близьким [2].

Соціально-психологічна адаптація вимушених переселенців, як пишуть І. Павленко і О. Мазур – це складний двосторонній процес взаємодії, який є складовою міграційного процесу в цілому. Для прогнозування успішності протікання процесу адаптації слід зважати на всі зовнішні і внутрішні чинники, які на нього впливають: від індивідуально-психологічних особливостей особистості до культури та економічної ситуації в новій країні. Крім того, слід враховувати: причини переміщення, наявність/відсутність культурного шоку, отриманих психологічних травм тощо [3].

Соціально-психологічну адаптацію можна визначити як процес встановлення оптимальної відповідності особистості та професійного чи навчального середовища. У випадку адаптації студентів до умов закладів вищої освіти можна говорити про два процеси: адаптація до умов навчального процесу як такого і соціально-психологічна адаптація у навчальній групі (А. Першина). Цією авторкою виокремлено також і систему чинників психологічної адаптації студентів до умов навчання у ЗВО (соціальні та індивідуально-психологічні чинники) [4]. Зазначені чинники можуть здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на процес адаптації студентської молоді

Дослідники також відзначають, що успішна адаптація потребує від людини усвідомлення своєї власної ролі у зміні свого життя та прийняття відповідальності за цей процес. Це можливо, якщо людина розуміє, що є суб'єктом цього процесу та відповідає цілям і завданням нового середовища. Успішність адаптації залежить від психологічного стану людини, її цінностей, мотивації, поведінки та сприйняття громадою. Однак держава також має відігравати не менш важливу роль у забезпеченні успішної адаптації, створюючи для цього необхідні законодавчі механізми. Тому відповідальність за успішність цього процесу лежить на тристоронній взаємодії: ВПО – приймаюча громада – державна політика.

До всіх згаданих вище факторів у студентів додаються ще і труднощі, пов'язані з пристосуванням до умов нового для них навчального закладу (засвоєння норм і правил,

вивчення особливості взаємодії з викладачами, деканатом та одногрупниками, освоєння нових засобів комунікації (що пов'язано з дистанційною формою навчання), тощо).

Виходячи з такого розуміння адаптації студентів – переселенців було сформульовано **мету** нашої роботи – дослідження особливостей психологічної адаптації студентів ВПО до умов навчання у закладі освіти.

Виклад основного матеріалу. Для цього були використані методика діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонда, методика самооцінки адаптивності С. Болтівця та методика самооцінки емоційних станів А. Уессмана і Д. Рікса.

Результати дослідження показали, що дві третини студентів-переселенців мають низький рівень адаптації, що вдвічі більше порівняно з «місцевими» студентами. Це означає, що студенти ВПО мають певні труднощі з адаптацією до нових умов взагалі та умов навчання зокрема.

Всі показники адаптивності (здатність до навчання, психоемоційний статус, адаптація) нижче у ВПО, тоді як клінічний статус навпаки. Ці результати показують, що процес адаптації студентів-переселенців до навчання у ЗВО викликає певні труднощі, пов'язані із пристосуванням до нового колективу та навчального середовища. Новий соціальний статус вимагає від студента усвідомлення себе в новій ролі, прийняття нормативно-правових вимог, норм моралі та культури поведінки. Як показали результати проведеного дослідження, студенти ВПО долають це значно гірше.

Виявлено також наявність зв'язку між вимушеним переселенням та коефіцієнтом адаптивності, що може свідчити, що ВПО можуть мати труднощі в адаптації до нових умов навчання.

У дослідженні було також встановлено, що у студентів-переселенців домінують негативні емоційні стани (втома, пригніченість, безпорадність, загальна негативна оцінка власного емоційного стану), нестача мотивації успіху, боязнь невдач, високий рівень реактивної та особистісної тривожності. Такі стани зазвичай негативно позначаються на активності особистості, відповідно, і на навчальній діяльності та навчальному середовищі вони позначаються негативно.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, психологічну адаптацію до умов навчання у ЗВО слід розуміти як важливу умову особистісного та професійного становлення студента. Саме від неї залежить швидкість та якість оволодіння професійними компетенціями.

Проведене дослідження проблеми адаптації студентів до умов навчання у закладі вищої освіти показало певні особливості цього процесу у ВПО. До них належать дезадаптація, знижений рівень адаптивності, здатності до навчання та психоемоційного статусу, переважаючі негативні емоційні стани тощо.

Як **перспективу дослідження** ми вбачаємо розширення географії дослідження (проведення його в різних регіонах) та проведення диференціально-діагностичних досліджень у цьому напрямі.

Список використаних джерел

1. Березяк К., Накорчевська О., Васильєва О. Психологічні особливості адаптації студентів до навчання в умовах війни. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 10(15). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10\(15\)-401-411](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10(15)-401-411).
2. Вашкович В. В. До питання визначення та характеристики внутрішньо переміщених осіб. *Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (20 квітня 2018 р., м. Ужгород) / Ужгородський національний університет; за заг. ред. О. Я. Рогача, Я. В. Лазура, М. В. Менджул. Ужгород, 2018. С. 41–44. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/20594>*
3. Павленко І. Ю., Мазур О. В. Психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб: досвід українського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Психологія*. 2021. № 2(50). С. 85–91.
4. Першина А. Адаптація студентів до навчання у вищих навчальних закладах. *Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації*. 2011. № 3. С. 380–384. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/590>

Дмитро ДМИТРЕНКО

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 015 Професійна освіта
Бердянський державний педагогічний університет
м. Бердянськ, Україна

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В ОБЛАСТІ АВТОМАТИЧНИХ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ (АСУ) ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ВІЙНИ

Анотація. У статті розглядаються питання, які можуть виникнути у повоєнний період в Україні, в галузі автоматичних систем управління (АСУ), або автоматизації. Розглядаються методи, які бажано використовувати при плануванні освітнього процесу, а також проблемні питання, що виникнуть перед фаховими освітніми установами після закінчення війни у плані організації освітнього процесу. Зроблено спробу сформулювати основні завдання, які необхідно буде вирішити фаховим коледжам після закінчення війни.

Ключові слова: автоматичні системи управління, АСУ, професійна освіта, повоєнне відновлення, фаховий коледж, штучний інтелект.

Abstract. The article discusses issues that may arise in the post-war period in Ukraine in the field of automatic control systems (ACS) or automation. Methods that are desirable to be used when planning the educational process, as well as problematic issues that arise for professional educational institutions after the end of the war in terms of organizing the educational process, are considered. An attempt has been made to formulate the main tasks that vocational colleges will need to solve after the end of the war.

Keywords: automatic control systems, ACS, professional education, post-war recovery, professional college, artificial intelligence.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасні глобальні події спричинюють різноманітні проблеми в різних сферах суспільства. У післявоєнному світі, коли країна буде прагнути відновлення і розвитку, наука, освіта та мистецтво відіграватимуть важливу роль у створенні стійкого майбутнього. Щоденно світ стикається з постійними викликами, і післявоєнне відновлення буде одним із найважливіших етапів в історії нашої нації.

Вочевидь, після закінчення воєнних дій в Україні виникне нагальна потреба у відновленні та розвитку різних галузей, а також у створенні ефективних систем управління ними. Прагнення відновлення і розвитку вимагатиме нових методологій навчання, здатних ефективно формувати кадри, які були б спроможні здатні оперувати сучасними технологіями та АСУ. Як бачимо, військові дії залишають свої сліди на інфраструктурі (в тому числі на навчальних закладах [1]) та промисловості, тому відновлення після війни потребує оперативного та ефективного впровадження АСУ для багатьох галузей.

Як відомо, автоматичні системи управління відіграють важливу роль у різних галузях, таких як промисловість, енергетика, транспорт та багато інших. Вони здатні спростити та автоматизувати процеси виробництва, значно підвищуючи ефективність, продуктивність, оптимізацію ресурсів та безпеку роботи.

Історично склалося так, що після військових конфліктів багато галузей потребують відновлення та модернізації своїх систем управління, що створює потребу у висококваліфікованих фахівцях у цій галузі [1]. Насамперед, це відновлення інженерної

інфраструктури після війни, такої як енергетика, водопостачання, транспорт та зв'язок, а це вимагає передових автоматичних систем управління, щоб ефективно відновити та оптимізувати робочі процеси.

Повоєнне відновлення також включає будівництво та відновлення промислових підприємств. У цьому випадку АСУ мають важливе значення для автоматизації виробничих процесів, підвищення продуктивності та зниження витрат на трудові ресурси.

Безумовно, ще одним напрямком, де АСУ є невід'ємним елементом, є військова промисловість [3]. Після закінчення війни в Україні відновлення та модернізація оборонної сфери матиме важливе значення для національної безпеки країни. Методики та напрями навчання в галузі АСУ допоможуть розробити нові системи управління озброєнням та забезпечити ефективне функціонування військових сил.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сьогодні, під час війни вже ведуться різні дискусії про те, як розвиватиметься Україна після закінчення воєнних дій, як розвиватиметься освіта, культура, наука. Проводяться семінари, конференції, тощо [2].

Наприклад, у дослідженні Р. Машкової [1] наведено моніторинг впливу війни на освіту в Україні. Моніторинг показав, що внаслідок військових дій вже постраждала велика кількість освітніх закладів, багато навчальних закладів разом із колективом педагогів було евакуйовано до безпечних районів. При цьому освітню базу (наприклад, лабораторії) було втрачено або в результаті окупації, або зруйновано бомбардуванням. Питання відновлення навчальних закладів після війни буде актуальним та в деяких випадках навіть першочерговим.

За останні роки в Україні відбувається активне впровадження інноваційних методик навчання (О. Давидюк, Л. Волик, Н. Поліхун, Н. Сінопальнікова, І. Сліпихіна, О. Стрижак, О. Юденкова, О. Янковська та ін.). Аналізуючи дослідження цих авторів, приходимо до висновку, що є потреба у використанні активних форм навчання, онлайн-ресурсів та інтерактивних платформ, що дозволяє створити більш ефективне та цікаве навчання. Розширення можливостей дистанційної освіти також сприяє доступності та гнучкості у виборі навчального шляху.

Аналіз сучасних досліджень М. Бойченко, В. Гайди, С. Гальченко, О. Коршунової, Н. Морзе, І. Савченко виявив, що ключовим елементом сучасної системи професійної освіти є інтеграція STEM-освіти (наука, техніка, інженерія та математика). Вона сприяє розвитку критичного мислення, творчості та проблемного підходу. У дослідженні Ю. Матвійчук [4] наведено приклад STEM-проєкту. Проаналізовано його можливості для міждисциплінарного поступу та розвитку дослідницьких навичок здобувача середньої освіти.

Штучний інтелект стає невід'ємною частиною професійної освіти в Україні. Він допомагає оптимізувати процеси навчання, персоналізувати програми та створювати інтерактивні засоби для ефективного засвоєння знань. Застосування штучного інтелекту, наведене у працях І. Візнюк, Н. Буглай, Л. Куцак, А. Поліщук, В. Киливник [5], також дозволяє пристосовувати навчальні програми до конкретних потреб ринку праці та прогнозувати майбутні тенденції у сферах, де вимагається спеціалізована кваліфікація.

Формулювання цілей статті. Актуальність теми дослідження дає нам підстави для визначення цілей статті. Так, для успішної роботи з розробкою, монтажем та обслуговуванням автоматичних систем управління після війни необхідно залучити та

навчити кваліфікованих фахівців. Відновлення інфраструктури, промисловості та військової сфери потребує ефективного впровадження передових АСУ, а отже, і високого рівня освіти фахівців, які їх обслуговуватимуть.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням вищевикладеного, навчання учнів фахових коледжів управлінню автоматичними системами після війни стає актуальним.

Фахові електротехнічні коледжі готують майбутніх професіоналів у галузі управління, їх завдання полягає в тому, щоб надати здобувачам знання та практичні навички в галузі АСУ.

Ефективне навчання буде передбачати впровадження інноваційних методів дослідження та розробки. Так, у технічних коледжах необхідно акцентувати увагу на практичному досвіді, використанні сучасних технологій, а також розвитку навичок вирішення проблем та творчого мислення.

Розглянемо методики навчання за фахом АСУ в електротехнічних коледжах, які необхідно використати для успішної підготовки кадрів у післявоєнний період.

Організація освітнього процесу у сучасних професійних коледжах, зокрема електротехнічних, передбачає лекції, тренінги та практично-виробничі заняття.

Лекції надають теоретичні основи, а практичні заняття та семінари дозволяють студентам після отримання відповідної теоретичної підготовки застосовувати отримані знання на практиці. В умовах повоєнного суспільства акцент на лекціях про важливість АСУ у вирішенні поточних проблем буде дуже актуальним.

Інтеграція STEM-навчання (наука, технології, інженерія, математика) забезпечить комплексний підхід до навчання з огляду на синергію цих областей. У рамках таких занять студентам можна пропонувати вирішення різних завдань, експерименти та моделювання автоматичних систем управління. Додатково для підвищення рівня освіти пропонуємо проводити семінари та дискусії. На таких заходах студенти обговорюватимуть актуальні проблеми та тенденції в галузі АСУ із досвідченими фахівцями [4].

Важливого значення набуває також менторство, в якому досвідчені наставники допомагатимуть студентам освоїти теоретичні знання та показуватимуть, як застосовувати їх на практиці. Завдяки такому навчанню студенти здобуватимуть не лише академічний досвід, а й уміння, необхідні для успішної кар'єри в галузі АСУ.

Як відомо, тренінги та симуляції є відмінною практичною формою навчання. Тому, за допомогою комп'ютерних програм та моделей здобувачі освіти зможуть симулювати роботу автоматичних систем управління та вчитися приймати ефективні рішення у різних ситуаціях. Самостійне навчання також відіграватиме важливу роль у навчанні за фахом АСУ. Здобувачі отримують можливість самостійно вивчити нові навчальні матеріали, переглядати вебінари, брати участь в онлайн-курсах, що допоможе їм поглибити свої знання та розвинути навички роботи з автоматичними системами керування.

Крім того, практичний досвід, проектна робота та інтеграція сучасних технологій в освітній процес є невід'ємною частиною навчання студентів за фахом АСУ. Завдяки практичному досвіду здобувачі освіти зможуть застосовувати свої знання на практиці, розробляти та реалізувати власні проекти у галузі автоматичних систем керування. Інтеграція сучасних технологій, таких як використання віртуальної та доповненої реальності, електронних навчальних платформ та програмного забезпечення, дозволить майбутнім фахівцям отримувати новий досвід у галузі АСУ та розвинути свої технічні

навички. Це забезпечить студентам досвід роботи з сучасними технологіями, затребуваними на ринку праці.

Штучний інтелект (ШІ) стає невід'ємною частиною АСУ. Тому, навчання у цій галузі має включати методи машинного навчання та алгоритми ШІ, щоб здобувачі освіти могли успішно вирішувати складні завдання автоматизації та оптимізації процесів [5].

Важливо також врахувати, що навчання має бути комплексним і пов'язаним з реальними прикладами з галузей, які потребують відновлення після військових дій. Майбутні фахівці мають навчатися аналізувати та розробляти рішення для конкретних завдань, пов'язаних з автоматичними системами управління у зазначених галузях. Для цього необхідно організувати проведення практичних занять та взаємодію з представниками цих галузей, щоб здобувачі освіти могли отримати реальні знання та досвід роботи з автоматизованими системами. Також важливо звернути увагу на підготовку кадрів для розробки нових та інноваційних автоматичних систем управління, які будуть необхідні після війни.

Необхідно стимулювати студентів та викладачів до співпраці з дослідницькими центрами та підприємствами, що працюють у зазначеній галузі. Тільки таким чином можна створити оптимальні умови для розвитку та впровадження нових технологій в автоматичні системи керування.

Проте, освітні установи, які працюють в умовах посткризового суспільства, стикатимуться з низкою викликів, найважливішим з яких є брак ресурсів, таких, як фінансування та кваліфіковані викладачі.

Так, зміни у робочому середовищі вимагають адаптації методик навчання, щоб бути більш гнучкими та відповідати сучасним вимогам ринку. Втрата досвіду також є викликом, який потребує розробки нових підходів до навчання студентів.

Висновки. У зв'язку з викладеним вище можна зробити такі висновки.

1. Брак ресурсів (як фінансування, так і кваліфікованих викладачів) вносить зміни в організацію освітнього процесу підготовки майбутніх фахівців в галузі АСУ, що вимагатиме адаптації методик навчання.

2. Втрата досвіду викладання з боку викладачів потребує розробки нових підходів до навчання здобувачів освіти.

3. Розвиток АСУ має величезний потенціал для соціально-економічного розвитку. Він сприяє підвищенню ефективності виробництва та зростанню продуктивності та конкурентоспроможності підприємств.

4. Створення нових робочих місць у галузі АСУ також є важливою перспективою. Крім того, АСУ сприяє енергозбереженню та сталому розвитку, а також розвитку індустрії інтернету речей та покращенню якості життя суспільства.

5. Впровадження нових методик навчання за спеціальностями, пов'язаними з використанням АСУ у коледжах України після війни з Росією, сприятиме розвитку цієї галузі, підвищенню якості освіти та підготовці кваліфікованих фахівців.

Таким чином, дуже важливо, щоб освітні заклади наголосили на практичному досвіді, проектній роботі та інтеграції сучасних технологій, а також впроваджували методи машинного навчання та штучного інтелекту для освітнього процесу майбутніх здобувачів освіти технічних коледжів [6]. Фахові коледжі повинні відігравати ключову роль у підготовці кваліфікованих фахівців, які будуть здатні реалізовувати та керувати автоматизованими

системами після війни. Тільки таким чином можна досягти зростання та впливу на соціально-економічний розвиток країни.

Список використаних джерел

1. Машкова Р. Освіта і війна в Україні (24 лютого – 1 квітня 2022). URL: <https://cedos.org.ua/researches/osvita-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-1-kvitnya-2022/>.
2. Нові міжнародні комунікаційні проєкти, зміна законодавства та велика відбудова: якою є професійна освіта в умовах війни. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/novi-mizhnarodni-komunikacijni-proyekti-zmina-zakonodavstva-ta-velika-vidbudova-yakoyu-ye-profesijna-osvita-v-umovah-vijni>.
3. Древницький Д. Автоматизована система управління військами – зброя перемог. *Військовий кур'єр України*. URL: <https://mil.co.ua/avtomatyzovana-systema-upravlinnya-vijskamy-zbroya-peremogy/>.
4. Матвійчук Ю. Ю. STEM-освіта як інструмент реалізації інтегрованого вивчення природничо-математичних дисциплін. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2021. № 50. С. 124–136.
5. Візнюк І. М., Буглай Н. М., Куцак Л. В., Поліщук А. С., Киливник В. В. Використання штучного інтелекту в освіті. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2021. Вип. 59. С. 15–22.
6. Бордюг О. В. Методологія побудови інтелектуальних систем штучного інтелекту для професійного навчання. *Фізико-математична освіта*. 2018. Вип. 2(16). С. 27–29.

Назар МИКОЛЮК

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 053 Психологія
Західноукраїнського національного університету
м. Тернопіль, Україна*

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ПОСАДОВИХ ОСІБ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ АСПЕКТ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В ПОСТВОЄННОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. Запропоноване дослідження розглядає важливість психологічної підготовки посадових осіб місцевого самоврядування для підвищення ефективності управління у поствоєнному суспільстві. Автори проаналізували різні підходи до психологічної підготовки та їхню ефективність, наголосивши на важливості тренінгів з комунікаційних навичок, психологічної підтримки та розвитку лідерських якостей. Результати дослідження підтверджують значення психологічної підготовки для покращення якості взаємодії з громадою та ефективності управлінської діяльності на місцевому рівні.

Ключові слова: психологічна підготовка, місцеве самоврядування, ефективне управління, тренінги комунікаційних навичок, розвиток лідерських якостей.

Annotation: The proposed study examines the importance of psychological training of local self-government officials to increase the effectiveness of management in a post-war society. The authors analyzed different approaches to psychological training and their effectiveness, emphasizing the importance of training in communication skills, psychological support and development of leadership qualities. The results of the study confirm the importance of psychological training for improving the quality of interaction with the community and the effectiveness of management activities at the local level.

Keywords: psychological training, local self-government, effective management, communication skills training, leadership development

Постановка проблеми та її актуальність: У поствоєнному суспільстві процеси місцевого самоврядування набувають особливого значення у контексті побудови демократичного, стабільного та розвинутого суспільства. Посадові особи, що працюють у місцевих органах влади, відіграють ключову роль у вирішенні соціальних, економічних та культурних питань, що стосуються їхніх громад. Однак успішне функціонування місцевого самоврядування вимагає не лише знань законів та норм [9], але й комплексної підготовки посадових осіб у психологічному аспекті. Від їхньої професійної компетентності, емоційної стійкості та здатності до ефективної комунікації залежить якість прийнятих рішень та загальний рівень задоволеності громадян [1; 2; 6]. У зв'язку з цим, питання психологічної підготовки посадових осіб місцевого самоврядування стає надзвичайно актуальним. Дослідження у цьому напрямку може розкрити ключові аспекти психологічного фактору у формуванні ефективного управління на місцях та визначити шляхи підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування.

Аналіз основних досліджень і публікацій: дослідження присвячене аналізу ролі та значення психологічної підготовки посадових осіб місцевого самоврядування в

контексті поствоєнного суспільства. Питання психологічної підготовки посадових осіб місцевого самоврядування вже привертало увагу дослідників протягом останніх десятиліть. Важливим етапом у розумінні цієї проблеми було визначення основних аспектів, які впливають на ефективність роботи посадових осіб на місцях. Один зі значущих внесків у цю сферу належить дослідникам: В. Гошовська [3], А. Кириченко [4], В. Потапенко [6], А. Григоренко [7], А. Фурман [5] та інші. В їхніх працях висвітлюється важливість розвитку емоційної інтелігентності, навичок міжособистісної взаємодії та управлінських компетенцій у процесі підготовки керівних кадрів місцевого самоврядування. При цьому необхідно відзначити, що відомостей про практичні результати застосування психологічних методик у роботі з посадовими особами місцевого самоврядування ще не достатньо.

Постановка завдання: Ряд досліджень зосереджені на теоретичних аспектах, тоді як практичний аналіз впливу психологічних програм на результативність роботи органів місцевого самоврядування залишається недостатньою [8; 10]. Таким чином, необхідно продовжувати дослідження в даному напрямі, звертаючи увагу на практичний аспект психологічної підготовки посадових осіб місцевого самоврядування та наслідки її застосування на рівні місцевих громад.

У даному дослідженні використовувалися різноманітні **методи** та підходи для вивчення психологічної підготовки посадових осіб місцевого самоврядування.

1. Аналіз літературних джерел: Початковим етапом дослідження був аналіз наукових публікацій, що стосуються психологічної підготовки посадових осіб місцевого самоврядування. Цей аналіз дозволив отримати загальне уявлення про теоретичні засади та практичний досвід у цій області.

2. Аналіз програм і тренінгів: Був проведений аналіз існуючих програм та тренінгів з психологічної підготовки посадових осіб місцевого самоврядування. Це дозволило зрозуміти, які методи та підходи вже застосовуються в практиці та які можливості ще не були вивчені.

3. Експертні оцінки: На завершальному етапі дослідження були досліджені публікації експертів з психологічної та управлінської сфер для аналізу пріоритетів напрямків дослідження.

Використання комбінації цих методів дало змогу отримати комплексний погляд на психологічну підготовку посадових осіб місцевого самоврядування та визначити напрями подальших досліджень у цій області.

Вибір конкретних методів дослідження у даній роботі був обумовлений потребою отримати комплексну інформацію щодо психологічної підготовки посадових осіб місцевого самоврядування та її впливу на ефективність управління на місцях.

Аналіз літературних джерел дозволив ознайомитися зі здобутками попередніх досліджень у цій області та визначити ключові аспекти, що вимагали подальшого дослідження. Аналіз програм і тренінгів дозволив оцінити існуючі підходи до психологічної підготовки та виявити можливість їхнього подальшого вдосконалення.

Використання експертних оцінок було важливим для перевірки отриманих результатів та визначення їхньої значущості та достовірності. Комбінація цих методів дозволила отримати повну картину психологічної підготовки посадових осіб місцевого самоврядування та розробити рекомендації для подальшої практики.

Виклад основного матеріалу: Психологічна підготовка посадових осіб місцевого самоврядування включає в себе широкий спектр аспектів, які впливають на їхню професійну діяльність та взаємодію з громадою. Розглянемо деякі ключові психологічні аспекти, які необхідно враховувати при підготовці посадових осіб місцевого самоврядування.

1. Емоційна стійкість та стресостійкість: Представники місцевого самоврядування часто опиняються в ситуаціях великого навантаження та стресу. Тому важливо, щоб вони були емоційно стійкими та здатними ефективно керувати своїми емоціями у будь-яких обставинах.

2. Міжособистісна взаємодія та комунікація: Посадові особи місцевого самоврядування мають вміти ефективно спілкуватися з різними групами людей, вирішувати конфлікти та будувати партнерські відносини з громадою та іншими органами влади.

3. Лідерські якості та прийняття рішень: Важливо, щоб посадові особи місцевого самоврядування мали лідерські якості, були здатними приймати важливі рішення та вести громаду в майбутнє.

4. Адаптація до змін та інновацій: Сучасний світ постійно змінюється, тому важливо, щоб посадові особи місцевого самоврядування були готові до навчання та адаптації до нових умов і технологій.

Розуміння цих психологічних аспектів допомагає підготувати посадових осіб місцевого самоврядування до ефективної роботи та побудови успішних взаємин з громадою та іншими зацікавленими сторонами.

На сьогоднішній день існує ряд підходів та програм психологічної підготовки для посадових осіб місцевого самоврядування. Проаналізуємо ефективність різних підходів на прикладі деяких програм, які застосовуються в різних країнах.

1. Тренінги з комунікаційних навичок: Деякі програми включають тренінги з розвитку комунікаційних навичок, спрямовані на покращення вміння спілкуватися з громадою та здійснювати ефективну комунікацію з іншими посадовими особами. Дослідження показують, що такі тренінги можуть позитивно впливати на якість взаємин та рівень задоволеності громади від роботи органів місцевого самоврядування.

2. Психологічні консультації та підтримка: Інші програми пропонують психологічні консультації та підтримку для посадових осіб, які опиняються у стресових ситуаціях або потребують додаткової підтримки у роботі. Ці консультації можуть допомогти вирішувати конфлікти, підвищувати рівень емоційної стійкості та забезпечувати загальний психологічний комфорт.

3. Тренінги з розвитку лідерських якостей: Деякі програми спрямовані на розвиток лідерських якостей у посадових осіб місцевого самоврядування. Ці тренінги допомагають посадовим особам набути необхідних вмінь та навичок для прийняття важливих рішень та ефективного керування громадою.

Аналіз ефективності різних підходів дає змогу виокремити ті методи та програми, які найбільше відповідають потребам посадових осіб місцевого самоврядування та приносять найбільші позитивні результати.

Визначимо основні наукові результати дослідження психологічної підготовки посадових осіб місцевого самоврядування та їх обґрунтування на основі проведеного аналізу.

1. Ефективність тренінгів з комунікаційних навичок: Результати нашого дослідження підтвердили ефективність тренінгів з розвитку комунікаційних навичок для посадових осіб місцевого самоврядування. Після участі у таких тренінгах спостерігалось покращення рівня спілкування з громадою та зменшення конфліктів у колективі.

2. Важливість психологічної підтримки: Наші дослідження підтвердили, що надання психологічної підтримки посадовим особам місцевого самоврядування може значно покращити їхню емоційну стійкість та загальний стан психологічного комфорту.

3. Вплив тренінгів з розвитку лідерських якостей: Результати нашого дослідження свідчать про те, що тренінги з розвитку лідерських якостей мають позитивний вплив на посадових осіб місцевого самоврядування, забезпечуючи їм необхідні навички та знання для ефективного керування громадою.

Отримані результати підтверджують ефективність психологічної підготовки посадових осіб місцевого самоврядування та її важливість для підвищення ефективності управління на місцях.

Висновки та перспективи подальших розвідок. На основі проведеного дослідження психологічної підготовки посадових осіб місцевого самоврядування та аналізу отриманих результатів можна зробити такі висновки:

1. Психологічна підготовка є важливим елементом розвитку ефективного управління на місцях. Вона дозволяє посадовим особам місцевого самоврядування володіти необхідними навичками та компетенціями для успішного виконання своїх обов'язків.

2. Тренінги з комунікаційних навичок, психологічна підтримка та тренінги з розвитку лідерських якостей є ефективними методами психологічної підготовки, які сприяють покращенню взаємодії з громадою та підвищенню рівня управлінської компетентності.

3. Подальші дослідження в цій області можуть бути спрямовані на вдосконалення програм та методів психологічної підготовки, а також на оцінку їхнього впливу на результативність роботи органів місцевого самоврядування.

Отже, впровадження психологічної підготовки для посадових осіб місцевого самоврядування є важливим кроком у підвищенні якості та ефективності управління на місцях і сприяє розвитку стабільного та процвітаючого суспільства. У світлі проведених досліджень та аналізу наукових результатів можна зробити висновок, що психологічна підготовка посадових осіб місцевого самоврядування є ключовим чинником для підвищення ефективності управління на місцях у поствоєнному суспільстві. Розроблені програми та методи психологічної підготовки, такі як тренінги з комунікаційних навичок, психологічна підтримка та тренінги з розвитку лідерських якостей, дозволяють підвищити ефективність управлінської діяльності та забезпечити позитивну взаємодію з громадою.

Дослідження виявило, що врахування психологічних аспектів у підготовці посадових осіб місцевого самоврядування є важливим для забезпечення стабільності та розвитку місцевого рівня управління. Психологічно підготовлені посадові особи мають здатність ефективно керувати емоціями, встановлювати конструктивні взаємини з громадою та іншими посадовими особами, приймати обґрунтовані рішення та вести місцеву громаду до успіху. У майбутньому необхідно продовжувати дослідження в цій області та розвивати

нові підходи до психологічної підготовки, які враховуватимуть сучасні виклики та потреби місцевого самоврядування. Тільки шляхом постійного вдосконалення психологічної підготовки можна забезпечити стабільність, ефективність та розвиток управління на місцях у поствоєнному світі.

Список використаних джерел

1. Війна. Громади. Децентралізація. Як налагодити ефективне управління громадами в сучасних геополітичних реаліях / В. Борщевський та ін. *Громадський Простір | Усе для третього сектору в одному порталі*. URL: <https://www.prostir.ua/?news=vijna-hromady-detsentralizatsiya-yak-nalahodyty-efektyvne-upravlinnya-hromadamy-v-suchasnyh-heopolitychnyh-realiyah>.
2. Горло Н. В. Реалізація реформи децентралізації влади в Україні в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. № 41. С. 171–175.
3. Гошовська В. А. Ціннісний вимір представницької влади. *Представницька влада у державотворчому процесі України* : монографія / за ред. В. А. Гошовської. Київ : НАДУ, 2018. С. 197–209.
4. Кириченко А. В. Феноменологія категорії «психологічна готовність до діяльності» у наукових дослідженнях. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 1 (54). С. 114–120. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/199349/199511>
5. *Методологія і психологія гуманітарного пізнання : До 25-річчя наукової школи професора А. В. Фурмана* : колективна монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 998 с.
6. *Місьцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналітична доповідь* / за ред. В. Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 54 с.
7. Наумік К. Г., Григоренко А. М., Ушкальов В. В. *Організація діяльності державного службовця*. Харків : Вид-во ХНЕУ, 2011. 320 с.
8. Пашко Л. А. Особистісний потенціал державного службовця як предмет щорічного оцінювання. *Університетські наукові записки: Часоп. Хмельниць. ун-ту упр. та права*. 2007. № 3 (23). С. 79– 86.
9. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001 № 2493-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>.
10. Стрельбицька С. М. Психологічна готовність до професійної діяльності майбутніх соціальних працівників у ВНЗ. *Педагогічні науки*. 2016. Т. 2, № 69. С. 151–155. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/3321/2957>.

Микола ТКАЧЕНКО

директор БО «БФ „Радію”»;
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 231 Соціальна робота
Харківський національний педагогічний
університету імені Г. С. Сковороди

Олена ПРИГУНКОВА

волонтер БО «БФ „Радію”»
здобувач першого (бакалаврського) рівня освіти
за спеціальністю 025 «Музичне мистецтво»
Харківський національний університет
мистецтв імені І. П. Котляревського

Світлана ДЕВЕЗЕНКО

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 231 «Соціальна робота»
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАХОДІВ З СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ З ВИКОРИСТАННЯМ ЗАСОБІВ МУЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ В БЛАГОДІЙНОМУ ФОНДІ “РАДІЮ”

Анотація. У статті проаналізовано досвід соціальної підтримки дітей дошкільного віку у межах роботи благодійного фонду “Радію” в умовах воєнного стану. Розкрито основні напрями, особливості організації та результати діяльності благодійного фонду із зазначеною категорією осіб в умовах воєнного стану.

Ключові слова: соціальна підтримка, волонтерська діяльність

Abstract. In the article, the authors analyze the experience of social support for preschool children within the framework of the work of the Radiyu Charitable Foundation under martial law. The main directions, peculiarities of organization and results of the charitable foundation's activities with this category of persons under martial law are revealed.

Keywords: social support, volunteering

Постановка проблеми. У Харківській області, що потерпає від наслідків воєнних дій, проблема психологічної реабілітації та адаптації дітей, які стали свідками або учасниками травматичних подій, стає надзвичайно актуальною. Необхідно зазначити, що у Харківській області перебуває багато людей і зберігається тенденція до збільшення їхньої кількості (за неофіційною статистикою [1] на початок березня 2023 року кількість населення в місті Харкові складала приблизно 1 млн. 100 тис. осіб). Відповідно, однією з головних проблем дітей є посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Разом з цим зростає потреба в ефективних методах психологічної підтримки та відновлення, впровадження інноваційних підходів та технік, серед яких музична терапія

виокремлюється як один з перспективних напрямів [2]. Однак, попри очевидні переваги, використання музичної терапії в Україні, зокрема у Харківській області, ще недостатньо розвинена та потребує глибшого наукового обґрунтування, розробки методичних рекомендацій та подальшого навчання спеціалістів.

Враховуючи це, актуальність дослідження полягає у визначенні ефективності музичної терапії як засобу психологічної реабілітації дітей в умовах воєнного стану, на прикладі аналізу роботи волонтерів Благодійного фонду «Радію». А також у розробці комплексного підходу, що інтегрує музичну терапію в загальну систему психосоціальної допомоги.

Аналіз досліджень. У статті автори спираються на теоретичні та практичні напрацювання зарубіжних та вітчизняних експертів у галузі музикотерапії, зокрема на досвід професора Найджела Осборна та практичну діяльність благодійного фонду «Радію», що дозволяє забезпечити комплексний підхід до вирішення поставленої проблеми. Музична терапія як метод психосоціальної реабілітації демонструє високий потенціал у вирішенні проблем, пов'язаних з психоемоційними розладами, стресом, ПТСР, а також сприяє соціалізації та покращенню загального самопочуття. Хочеться зазначити, що особливу увагу у наукових дослідженнях приділено впливу музичної терапії саме на дітей та підлітків, які пережили травматичні події. У таких випадках музика як інструмент терапії допомагає молодим пацієнтам краще справлятися з емоційними труднощами, покращує їхню здатність до навчання та мотивує до соціалізації. Аби комплексно та якісно продемонструвати вплив засобів музикотерапії на людину, професор Найджел Осборн спирається на біопсихосоціальну модель, яка була запропонована Джорджем Енгелем для нередуктивного пояснення явищ, які містять у собі біологічні, психологічні та соціальні аспекти [3]. Аналіз статті [2] дозволяє побачити як взаємопов'язані складові цієї системи, звідси ми можемо зробити висновок, що цілі використання методів музичної терапії теж не можна розглядати ізольовано у тому чи іншому напрямі. Спектр дії музики на організм доволі широкий, а специфічні методики та підходи музичної терапії, що варіюються від імпровізації до використання готових музичних творів, надають великий спектр можливостей: «Потенційна користь [музики] у психосоціальній сфері починається з розслаблення, радості та довіри і переходить до індивідуальної творчості, самовираження, віри у власні сили та самоповаги. На соціальному рівні музика може бути ефективною у сприянні соціальній комунікації, колективній творчості ... вираженню соціальної ідентичності» [2].

Мета статті – проаналізувати досвід роботи благодійного фонду «Радію» в умовах воєнного стану з дітьми дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу

Організація команди, спецпідготовка учасників для проведення занять, мотивація та цілі учасників команди

Команда фонду на даний момент складається з чотирьох волонтерів, які об'єднують свої зусилля для реалізації цілей музичної терапії. Для досягнення високої ефективності роботи та адаптації до зростаючих потреб цільової аудиторії, проводяться заходи у різних форматах, під час яких до основного складу волонтерів приєднуються студенти Харківського національного університету мистецтв ім. І. П. Котляревського як професійні виконавці. Це дозволяє поєднати академічні знання та практичний досвід у сфері

музичного мистецтва і педагогіки, адже студенти Харківського педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди долучаються до розробки плану занять, організації груп дітей та спілкування з батьками.

Але зазначимо, що теоретичні знання з основ музичної терапії, її методів і технік, є обов'язковими для всіх членів команди, які працюють із групами дітей. Аби визначити обсяг підготовчого етапу до занять із групою дітей, маємо детальніше розглянути його складові:

– Волонтери регулярно поглиблюють знання щодо форматів ігрових терапевтичних занять для дітей а також працюють над удосконаленням практичних навичок роботи з музичними інструментами, зокрема струнними та ударними. Для цього члени команди проходять навчання, в результаті якого отримують сертифікати про засвоєння навичок у тих чи інших напрямках роботи. Оскільки робота з дітьми дошкільного віку потребує специфічного підходу та кваліфікації, волонтери фонду додатково консультуються у фахівців, які мають досвід роботи у цій галузі, долучаються до воркшопів й конференцій.

– Розробка плану занять є невід'ємною складовою підготовчого процесу. Заняття проводяться у формі 40-хвилинних сесій, що поєднують у собі пасивні та активні форми роботи, комбінація яких дозволяє ефективніше досягти мети заняття. В ігровій формі застосовуються багато елементів, які створюють ефективне та захоплююче навчальне середовище. Здебільшого у складанні планів до занять команда фонду використовує уявні переміщення як універсальний та гнучкий формат. У процесі занять дітям пропонується використовувати здебільшого базові перкусійні інструменти, оскільки вони зрозумілі та легкі у використанні й не потребують специфічних навичок для застосування.

– У процесі формування груп для занять ми завжди урахуємо вікові особливості учасників, щоб забезпечити найбільш ефективно та комфортно середовище для терапії. Заняття для дітей дошкільного віку зосереджені на ігрових методах з використанням простих музичних інструментів та елементарних вправ, які розраховані на певний вік. Розмір групи також є важливим фактором, який впливає на ефективність занять. Оптимальна кількість учасників варіюється від 5 до 10 дітей. Це забезпечує можливість індивідуального підходу та можливість приділити достатню увагу кожному учаснику, а також сприяє створенню безпечного та підтримуючого середовища.

– Роботі з батьками приділяється особлива увага. Залучення батьків до участі в заняттях разом з дітьми дозволяє не лише підсилити позитивний вплив музичної терапії на дітей, але й сприяє зміцненню сімейних зв'язків і розумінню батьками значення музичної терапії у психоемоційному розвитку. Перед кожним заняттям, волонтери попереджують батьків про можливість бути присутніми в групі за необхідності. Робота з психологічними аспектами у процесі зацікавлення та включення учасників у заняття музичною терапією відіграє ключову роль. Цей етап спрямований на створення безпечного, підтримуючого середовища, що сприяє активній участі та емоційному залученню дітей і дорослих.

Основна мета занять із дітьми – використання музики як засобу для досягнення терапевтичних цілей, а не навчання музичної грамоти. Музичні інструменти використовуються як засіб роботи терапевтів та фахівців з соціальної роботи. Оскільки у сталій команді фонду немає дипломованого психолога, волонтери застосовують свої базові знання, отримані завдяки навчанню у закладах вищої освіти, програма яких передбачає вивчення психології, використовують базові методи психотерапії, відвідують власні консультації у терапевтів та курси. Але є заняття, під час яких музичні інструменти

використовуються здебільшого, спираючись на те, що музика може впливати на вегетативну нервову систему і пов'язану з нею роботу серця та допомагати її регуляції [2]. Без пропрацювання окремих запитів і спираючись лише на загальні принципи й норми роботи з дітьми дошкільного віку у групах, в яких немає можливості прослідкувати динаміку через відсутність регулярних занять, цей підхід оптимальний. Таким чином до проведення занять можуть долучатися професійні музиканти, які завдяки досконалому володінню певним інструментом, можуть транслювати певні емоції та почуття на рівні імпровізації.

Така організаційна структура та підготовка учасників спрямовані на створення максимально ефективною та емпатичною команди, здатної реалізувати цілі проекту та забезпечити високу якість музично-терапевтичних занять для дітей та їхніх батьків.

Матеріально-технічна база занять

Для ефективного проведення занять музичної терапії необхідне належне матеріально-технічне забезпечення, яке включає в себе різноманітні музичні інструменти та обладнання. Частіше за все в рамках проекту Благодійного фонду «Радію» використовуються такі музичні інструменти:

гітара та скрипка – у процесі заняття ці два інструменти закріплені за конкретними волонтерами і в групах із дітьми дошкільного віку орієнтовані здебільшого на музичний супровід заняття;

укулеле – легкий для освоєння інструмент, який використовується одним із волонтерів. Виходячи із кількості людей у групі та специфіки заняття, цей інструмент використовується у вправах з дітьми;

джамбе та дарбука – видові ударні інструменти, що розширюють тембральний спектр та виразні можливості музики;

маракаси (шейкери), клавеси, кастаньєти, трикутники – базові перкусійні інструменти, які не потребують попередньої підготовки перед використанням. Вони мають широкий спектр можливостей у різних видах роботи з дітьми. Перкусійні інструменти сприяють розвитку уваги, відчуття ритму, покращенню координації, а також соціалізації та емоційному розвантаженню;

калімба – інструмент з м'яким холодним, приємним звучанням, ідеальний для тихих музичних вправ.

Крім музичних інструментів, увага звертається на безпеку та комфорт дітей. З досвіду волонтерів фонду, м'яка підлога та різноманітні подушки не тільки виконують свою пряму функцію, але й стають елементом заняття. Один блок м'якої підлоги може перетворитися на льодовик й плавати в океані, а подушка стати схожою на пиріг, гриб чи шляпу. Художні матеріали, такі як папір, кольорові фломастери чи олівці використовуються для малювання під час прослуховування музики, дозволяючи учасникам візуалізувати музичні композиції та емоції, що виникають у процесі прослуховування.

Ці технічні засоби та матеріали не тільки розширюють можливості для проведення різноманітних музично-терапевтичних занять, але й сприяють залученню учасників до активної участі, стимулюючи їхній творчий розвиток та емоційне вираження через музику.

Аналіз процесу заняття та побудови довірливих відносин

Передусім команда волонтерів працює над створенням атмосфери довіри та безпеки, де учасники можуть відчувати себе вільно, висловлювати свої думки та емоції.

Під час заняття застосовуються елементи казкової подорожі для створення ефективного та захоплюючого середовища. Такі уявні переміщення універсальні задля урахування запиту різних дітей, а головна функція такого методу – створення уявного безпечного простору, який дозволяє розкрити дітям свій творчий потенціал та налаштовує на комунікацію. Розробка індивідуальних підходів – важливий елемент у вибудові заняття. На основі власної оцінки волонтери розробляють індивідуальні стратегії залучення для кожного учасника. Це може включати використання конкретних музичних інструментів, вибір музичних творів, які відгукуються у серцях учасників, або певні ігрові методики, які сприяють активній участі. Наприкінці кожного заняття є фідбек-сесія, де фахівці-волонтери спілкуються з дітьми про те, як пройшло заняття, а після неї відповідають на питання батьків.

Наразі у сталій команді фонду немає сертифікованого психолога, проте, на окремі заняття запрошується терапевт. Він проводить первинну оцінку психоемоційного стану учасників для ідентифікації можливих проблем або труднощів, з якими вони можуть зіткнутися під час занять. Це допомагає адаптувати підходи музичної терапії до індивідуальних потреб кожного. Проте, волонтери музикотерапевти мають базові навички роботи з методами психології, про які зазначено попередньо у статті, що допомагає у роботі.

Протягом усього процесу психолог підтримує учасників, надає зворотний зв'язок та мотивує їх до активної участі у заняттях. Це може включати визнання їхніх досягнень, підбадьорення при виникненні труднощів та надання додаткової підтримки тим, хто цього потребує.

Отримані результати. Аналіз помилок, адаптація під непередбачувані умови, кризові ситуації та їх вирішення

Реалізація програми музичної терапії з участю дітей та їхніх батьків у Харківській області принесла значні позитивні зміни, які можна описати через такі ключові результати:

– Більшість дітей та їхніх батьків, які брали участь у програмі, відзначили зменшення рівня тривожності, підвищення настрою та загальне поліпшення емоційного благополуччя. Це підтверджується як їхніми самооцінками, так і спостереженнями фахівців програми.

– Заняття музичною терапією сприяли збільшенню соціальної взаємодії між учасниками, розвитку навичок комунікації та співпраці. Діти дошкільного віку навчилися краще розуміти одне одного та працювати разом. З'явилися прояви зростання впевненості у собі та своїх здібностях, а використання музичних інструментів та вокальних вправ дало їм можливість спробувати новий спосіб виразити свої почуття та думки вільніше й креативніше.

– Залучення батьків та формування позитивних сімейних взаємин завдяки активному залученню батьків до занять разом з дітьми. Спільне виконання музичних завдань та участь у терапевтичних сесіях допомогли батькам краще зрозуміти емоційний світ своїх дітей та навчитися ефективним методам підтримки.

Багато учасників виявили зростаючий інтерес до музики та мистецтва загалом, розширили свої знання про різні музичні інструменти. Для деяких з них це стало поштовхом до подальшого музичного розвитку. Крім цього, досвід, отриманий під час реалізації програми, дозволив психологам та музикотерапевтам адаптувати та розробити нові методики музичної терапії для дітей, що проживають у Харкові та області. Такі результати свідчать про високу ефективність музичної терапії як інструменту

психосоціальної підтримки та розвитку особистості в умовах сучасних викликів, а також вказують на потенціал подальшого розширення та застосування цієї практики.

Висновки. Виходячи із аналізу досвіду Благодійного фонду «Радіо», музична терапія виявляється ефективною у роботі з дітьми дошкільного віку. Можна зазначити, що дійсно, музикотерапію слід розглядати з точки зору біопсихосоціальної моделі й не виокремлювати певний шар роботи, а продовжувати розвивати комплексний підхід. Для досягнення високої якості занять ефективно поєднання музикотерапії з іншими методами арт-терапії, психологічної допомоги та реабілітації, залучення та співпраця фахівців різних напрямів.

Навчання та сертифікація фахівців є невід'ємними складовими у подальшому розвитку музикотерапії. Розробка й впровадження програм навчання та сертифікації для музикотерапевтів забезпечить надалі високу якість роботи та сприятиме розширенню мережі кваліфікованих спеціалістів у галузі музикотерапії.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з вивченням ефективності музичної терапії в різних вікових та соціальних групах, включаючи дорослих, літніх людей, ветеранів, біженців та інших осіб, які пережили травматичні події.

Інтеграція методів музикотерапії в систему охорони здоров'я та соціального захисту сприятиме її масштабуванню та інституціоналізації на національному рівні. Тож, подальші розробки і дослідження у цьому напрямі не тільки розширять розуміння музичної терапії як ефективного інструменту психологічної підтримки, але й відкриють нові можливості для її застосування у різноманітних контекстах.

Список використаних джерел

1. Лобанок Д. Харків: населення та демографічні зміни з початком повномасштабної війни. *Гвара Медіа*: вебсайт. URL: <https://gwaramedia.com/yak-zminilosya-naselennya-harkova-z-pochatku-povnomasshtabnogo-vtorgnennya/>
2. Osborne N. Neuroscience and “real world” practice: music as a therapeutic resource for children in zones of conflict. *Annals of the New York Academy of Sciences*. 2012. Vol. 1252, no. 1. P. 69–76. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.2012.06473.x>.
3. Engel G. The need for a new medical model: a challenge for biomedicine. *Science*. 1977. Vol. 196, no. 4286. P. 129–136. URL: <https://doi.org/10.1126/science.847460>.
4. Методичний посібник з музикотерапії для дітей дошкільного віку зі складними порушеннями психофізичного розвитку / Укладач Н. Квітка. Київ, 2013. 82 с. URL: <http://surl.li/txihu>
5. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл]. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.

ШЛЯХИ ІНТЕГРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ОСВІТИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА СВІТОВОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Андрій БУРЯЧЕНКО

*професор, доктор економічних наук,
професор кафедри фінансів імені Віктора Федосова,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна*

Тетяна ЖИБЕР

*доцент, кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів імені Віктора Федосова,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У РІЗНИХ ЕКОСИСТЕМАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Публікацію присвячено особливостям проведення наукових досліджень у різних видах екосистеми вищої освіти. Наукові дослідження є необхідною складовою діяльності сучасного ЗВО, вони надають йому додаткової конкурентної переваги на світовому ринку освітніх послуг. Сформульовано основні ознаки реалізації наукової діяльності дослідниками у сервісно-орієнтованій екосистемі вищої освіти, у підприємницькій екосистемі вищої освіти та в інноваційній екосистемі вищої освіти. У підсумку, інноваційна екосистема у ЗВО поєднує переваги академічних знань та прикладного підходу у створенні унікального освітнього продукту з провадженням наукової діяльності викладачами та студентами.

Ключові слова: екосистема вищої освіти; наукові дослідження; фінансове забезпечення ЗВО; державні фінанси.

Abstract. The publication is devoted to the peculiarities of conducting scientific research in various types of the ecosystem of higher education. Scientific research is a necessary component of the activity of a modern higher education institution; it gives it an additional competitive advantage in the world market of educational services. The main features of the implementation of scientific activity by researchers in the service-oriented ecosystem of higher education, in the entrepreneurial ecosystem of higher education and in the innovative ecosystem of higher education are formulated. As a result, the innovative ecosystem at academia combines the advantages of academic knowledge and an applied approach in creating a unique educational product with the implementation of scientific activities by teachers and students.

Keywords: ecosystem of higher education; scientific research; financial support of higher education institutions; public finance.

Постановка проблеми та її актуальність. Можливість отримання вищої освіти історично була визначена соціальною приналежністю до привілейованого класу, причому доступ до університетської освіти був доступніший для осіб із заможним статусом та чоловіків. Ця проблема визнана та врахована в рамках Цілі Сталого Розвитку 4, що стосується якісної освіти, яка визначена як обов'язкова передумова для забезпечення можливості навчання упродовж усього життя. Згідно з конкретним показником Цілі Сталого Розвитку 4.3, установленою досяжною до 2030 року метою є забезпечення рівного доступу для всіх жінок і чоловіків до доступної та високоякісної вищої освіти в університетах. Реалізація цих стратегічних завдань призвела до раптового зростання кількості студентів

і аспірантів у вищих навчальних закладах по всьому світу, а також суттєво посилила конкуренцію між закладами вищої освіти (далі – ЗВО) унаслідок збільшення міжнародної мобільності. Для більшої конкурентоспроможності на міжнародному ринку освітніх послуг викладачі ЗВО мають займатися науковими дослідженнями, поглиблюючи трансфер знань до студентів. Університети стали осередками науки, створюючи наукові школи. Разом з тим, університети світу формують різні види освітніх екосистем, у які імплементуються напрацювання університетських наукових шкіл.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вивченню екосистем у вищій школі дослідники активно приділяють увагу з кінця 2010-х років, коли стали зрозумілі ширші потреби студентів, ніж звичайне транслявання інформації від лектора та виконання письмових завдань на її основі (Miller and Mills, 2019). Разом з тим, у контексті висвітлення питання освітнього процесу Р. Актон (2018) наголошує на тому, що саме надання студентам більшого спектру можливостей для самоосвіти не є достатньою передумовою досягнення високого рівня освітнього результату. У практичному виконанні виявляється, що ефективність освітньої екосистеми залежить від контексту та сфери навчання, що виявляється більш суттєвими чинниками у формуванні успішного освітнього середовища (Cristine та ін, 2022). Самостійність студента у досягненні результатів має взаємодіяти з ретельним врахуванням того, наскільки завдання та інструменти навчальних матеріалів відповідають поставленим освітнім цілям, а також на якому рівні відбувається взаємодія з викладачами та одногрупниками. ЗВО створюють сервісно-орієнтовані (Nye, 2016), підприємницькі (Belitski and Heron, 2017) та інноваційні (de Vasconcelos Gomes та ін, 2018) освітні екосистеми для здобувачів освіти різних рівнів. Зосереджуючись на потребах студентів і аспірантів, роль викладача у фасилітації освітнього продукту посилюється. Разом з тим з'являється вимога до кваліфікованості викладача і його вміння створювати особливий науковий продукт, надаючи своїй освітній послугі унікальності на освітньому ринку праці. Тому особливості виконання наукових досліджень науково-педагогічними працівниками у кожній з університетських освітніх екосистем потребують глибшого дослідження.

Метою цієї публікації стало висвітлення актуальних особливостей виконання наукових досліджень науково-педагогічним персоналом при використанні ЗВО різних видів освітніх екосистем.

Виклад основного матеріалу. У сучасному університеті наукові дослідження в освітній екосистемі є багатограним і динамічним процесом, спрямованим на систематичне створення знань для сталого розвитку суспільства та вирішення складних завдань, які постають перед громадами. Університети служать центром створення інтелектуальних знань через спільну мережу дослідників, студентів, галузевих партнерів та інших зацікавлених сторін.

Ключові аспекти наукової складової кожної освітньої екосистеми включають в себе сучасні дослідницькі засоби, доступ до передових технологій та інфраструктуру для перетворення результатів досліджень у практичне застосування. Партнерства з представниками бізнесу та державних установ сприяють реальному впливу досліджень на економічний розвиток. Залучення студентів до дослідницької роботи відіграє важливу роль у формуванні нового покоління вчених та інноваторів.

Додатково, поширення результатів досліджень через наукові публікації та конференції є критично важливим для глобального наукового спілкування та привертання

нових можливостей співпраці та фінансування для ЗВО, що наразі дуже актуально для вищої освіти України. Тому наукові дослідження в освітній екосистемі університету – це спільні зусилля, спрямовані на розвиток знань, інновацій та вирішення суспільних проблем, які створюють динамічне середовище для розвитку ідей та технологій на користь суспільного добробуту.

Особливості виконання наукових досліджень у *сервісно-орієнтованій екосистемі* ЗВО полягають у принципі максимальної доступності та зручності до виконання наукової роботи для всіх учасників освітнього процесу. Ця зручність забезпечується двома аспектами. Перший аспект включає аналіз та розробку стратегій, спрямованих на забезпечення плану наукової діяльності у середовищі закладу вищої освіти. Він включає фінансову підтримку бібліотек та лабораторій, абонемент онлайн-баз публікацій та розробку онлайн платформ для обміну науковими результатами. Другий аспект стосується створення зручних умов взаємодії між викладачами та студентами у провадженні наукової діяльності. Він передбачає графік наукових заходів, зокрема конференцій та наукових гуртків, мережу стейкхолдерів результатів наукової роботи для ефективної комунікації, а також вивчення можливостей покращення комунікаційних технологій.

Ключовим фактором наукової роботи у сервісно-орієнтованій екосистемі освіти є готовність викладачів до впровадження різноманітних педагогічних стратегій для зацікавлення студентів результатами наукових розробок та залучення їх до наукової роботи упродовж вивчення навчальних дисциплін. Вчителі мають бути готові до роботи в різних режимах навчання, що дозволяє їм бути провідниками у середовищі навчання за соціо-конструктивістським підходом. Комплексний підхід до організації сервісу досліджень у системі вищої освіти ураховує якісні зміни в сучасних технологіях та педагогічних підходах, орієнтуючись на талановитих студентів та викладачів, забезпечуючи результативним науковцям оптимальні умови для ефективного навчання та досліджень.

Особливості проведення наукових досліджень у *підприємницькій екосистемі*, на відміну від сервісної екосистеми, полягають у початковому пошуку стейкхолдера дослідження. Підприємницька екосистема наукових досліджень зосереджена на замовниках таких досліджень, які складають основу їхнього фінансового забезпечення. Тема дослідження повинна відповідати актуальним вимогам ринку праці, вона стосується розширення викладання підприємництва. Наукові дослідження у підприємницькій освітній екосистемі не можуть бути фундаментальними чи з відкладеним результатом – це прикладні дослідження та перевірки гіпотез тут і зараз. Еволюція підприємницької екосистеми вищої освіти включає в себе партнерство між університетами, промисловістю та урядом, підтримку стартапів та розвиток ідей, а також супровід підприємницьких зусиль студентів у пошуку нових напрямів прикладної науки на основі їхньої освітньої кваліфікації. Підприємницька екосистема спрямована на набуття прикладних умінь та заохочує одночасне використання знань на практиці через дуальне навчання, вечірні школи тощо, спрощуючи первинне уявлення про університетську освіту як формування світогляду та надання знань для конкретних потреб роботодавців у конкретний момент часу. Тому проблемою такої екосистеми є уникання здобуття глибоких міждисциплінарних знань, що базуються на академічних досягненнях і вимагають широкого розуміння сфер підприємництва, оскільки зосередження на теоретичних універсальних знаннях ускладнює

для студентів отримання практичних навичок та подальше працевлаштування в конкретних компаніях.

Тому наукове середовище підприємницької екосистеми вищої освіти в результаті може спроститися до майстерень та лабораторій з виробництва препаратів вже відомими засобами. Університет може втратити своє призначення розширення світогляду на перспективу, надаючи лише поточні, потрібні роботодавцю, професійні навички, які не враховують еволюційних змін.

Особливістю виконання наукових досліджень в *інноваційній екосистемі* є поєднання переваг сервісно-орієнтованої та підприємницької освітніх екосистем ЗВО. Наукова діяльність повинна стимулювати інноваційний потенціал здобувача. Інноваційна екосистема вищої освіти розвинулася на потребу підготовки інноваторів серед випускників. Інновації потребують як теоретичного підґрунтя, так і розуміння практичних процесів діяльності. Інновації сьогодні спрямовані на досягнення Цілей сталого розвитку ООН за допомогою вже наявних ресурсів та спеціалістів. Тобто інновації зосереджені на якісних змінах професійної діяльності у бік більш стійких практик.

Вимоги інноваційної екосистеми освіти зумовлюють необхідність збагачення академічної програми міждисциплінарними конструктами. Це включає у себе навчання студентів мислити, синтезувати інформацію та мислити критично в контексті інноваційної екосистеми. Важливість побудови дослідницької траєкторії для відповідності вимогам інноваційної екосистеми освіти посилює роль міждисциплінарних конструктів у формуванні інноваційного мислення та підготовці студентів до успішної інноваційної діяльності. Необхідною частиною наукової діяльності інноваційної освітньої екосистеми є опанування студентами та викладачами мов світового значення, зокрема знання англійської мови та знання мов програмування, а також підключення до спільнот світового наукового середовища.

У **підсумку**, наукові дослідження є необхідною частиною діяльності кожного сучасного ЗВО, який бажає вижити в умовах підвищення світової конкуренції за надання якісних освітніх послуг. Наукові дослідження та побудова наукових шкіл ЗВО не лише забезпечує його потрібними зв'язками та авторитетом в академічних колах і серед роботодавців, але і створює унікальний освітній продукт, який ЗВО більш успішно реалізує. Розвиток інноваційного мислення у випускників ЗВО дає їм інструмент адаптації упродовж життя до вимог як ринку праці, так і до потреб сталого розвитку суспільств. Тому інноваційна освітня система на сьогодні є найбільш прогресивним видом для реалізації наукових досліджень. **Перспективами подальших досліджень** є розвиток цифрових елементів у освітній екосистемі та їх вплив на можливості наукових досліджень у переході взаємодії викладачів та студентів у інтерактивну форму – створення світових наукових кластерів без територіальних обмежень.

Список використаних джерел

- Miller, A. C., & Mills, B. (2019). 'If They Don't Care, I Don't Care': Millennial and Generation Z Students and the Impact of Faculty Caring. *Journal of the Scholarship of Teaching and Learning*, 19(4), 78–89. <https://doi.org/10.14434/josotl.v19i4.24167>
- Acton, R. (2018). Innovating lecturing: spatial change and staff-student pedagogic relationships for learning. *Journal of Learning Spaces*, 7(1). <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1195213.pdf>

- Coristine, S., Russo, S., Fitzmorris, R., Beninato, P., & Rivolta, G. (2022, April 1). *The importance of student-teacher relationships. Classroom Practice in 2022.* <https://ecampusontario.pressbooks.pub/educ5202/chapter/the-importance-of-student-teacher-relationships/>
- Nye, B. D. (2016). ITS, the end of the world as we know it: transitioning AIED into a service-oriented ecosystem. *International Journal of Artificial Intelligence in Education, 26*(2), 756–770.
- Belitski, M., & Heron, K. (2017) Expanding entrepreneurship education ecosystems. *Journal of Management Development, 36*(2), 163–177. <https://doi.org/10.1108/JMD-06-2016-0121>
- de Vasconcelos Gomes, L. A., Facin, A. L. F., Salerno, M. S., & Ikenami, R. K. (2018). Unpacking the innovation ecosystem construct: Evolution, gaps and trends. *Technological forecasting and social change, 136*, 30–48. <http://dx.doi.org/10.1016/j.techfore.2016.11.009>

Ольга ВІТРУК

викладач-методист

Володимирського педагогічного фахового
коледжу імені Агатангела Кримського,
м. Володимир, Україна

ШЛЯХИ ІНТЕГРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ОСВІТИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Анотація. У ході дослідження виявлено об'єктивні чинники, що впливають на проблему якості освіти в Україні. Також визначено основні відмінності в системі освіти України порівняно з вимогами європейського простору вищої освіти.

Ключові слова: освіта, система підготовки, інтеграція, стандарт.

Abstract. The research identified objective factors influencing the issue of education quality in Ukraine. Additionally, it outlined the main differences in the Ukrainian education system compared to the requirements of the European Higher Education Area.

Key words: education, training system, integration, standard.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасні загальносвітові тенденції характеризуються поширенням глобалізації у всіх сферах життя, включаючи економіку та освіту. У зв'язку з цим українська економіка як складова світової системи піддається впливові глобалізаційних процесів і має урахувувати їх, щоб підтримати конкурентоспроможність своїх виробників та послуг. Сучасний розвиток українського суспільства неможливий без участі в міжнародних економічних зв'язках та розвитку відкритої економіки. Інтеграційні процеси, які відбуваються в Європі, також впливають на сферу освіти та надання освітніх послуг. Процеси глобалізації та інтернаціоналізації світової економіки ставлять перед вищою освітою завдання підготовки кваліфікованих кадрів, здатних ефективно функціонувати в умовах змін глобальної економічної системи. Швидкі соціально-економічні трансформації в суспільстві встановлюють нові вимоги до систем вищої освіти і ставлять перед ними нові завдання. Останнім часом провідні країни розпочали значні реформи у своїх вищих навчальних закладах, що інколи передбачають глибокі перетворення.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. У сучасних дослідженнях часто обговорюються інтеграційні процеси у сфері освітніх послуг, які сприймаються як процеси інтернаціоналізації вищої освіти та розвитку глобальної освіти. Багато українських та зарубіжних авторів звертають увагу на ці процеси, серед яких виділяються П. Скотт, Ф. Альтбах, Л. Одерій, Л. Вербицька, О. Сангінова, В. Журавський, М. Степко. Вчений Б. Губський, досліджував як європейську інтеграцію, так і роль України у цих процесах. Однак є необхідність визначення основних шляхів розвитку ринку освітніх послуг в Україні в контексті глобалізації світового освітнього простору.

Метою дослідження є встановлення основних напрямів розвитку вищої освіти в Україні у контексті глобалізації та інтеграції до світового освітнього простору.

Виклад основного матеріалу. Основними передумовами розвитку глобалізаційних тенденцій на європейському освітньому ринку є загальні прояви глобалізації світової економіки, зростання значення світового ринку праці, розвиток інформаційного суспільства та створення концепції «Європа знань». На сьогодні значимість освіти та освітнього співробітництва у формуванні стійких та демократичних суспільств стала загальноновизнаною та надзвичайно важливою.

Освіта стоїть на передовому місці у списку пріоритетів урядів всіх країн Європи, проте структури освітніх систем значно різняться як всередині країн, так і між ними. Досвід інтеграції освітнього простору в європейських країнах отримав підтримку з боку багатьох інших країн світу, що свідчить про те, що процес інтеграції на ринку освітніх послуг розгортається на всіх рівнях освітнього простору – від університетів до міністерств [2, с. 8]. Зазначені три основні напрями інтеграції ринків освітніх послуг включають:

- 1) підписання Великої хартії університетів;
- 2) створення Зони європейської вищої освіти (Болонський процес);
- 3) розроблення програм ЄС зі співробітництва у сфері освіти.

Сучасним головним напрямом інтеграції ринків освітніх послуг є підписання Болонської декларації щодо створення Зони європейської вищої освіти. Ця система сприяє взаємодії національних особливостей і загальних інтересів для спільної користі Європи, її студентів та громадян взагалі [1, с. 43],

Система підготовки фахівців в Україні постійно розвивається та вдосконалюється, оскільки вона виконує дві ключові функції. По-перше, вона забезпечує економічну та продуктивну складову, що полягає у формуванні висококваліфікованої робочої сили для суспільства, що сприяє розвитку продуктивних сил. По-друге, система освіти виконує соціально-політичну функцію, задовольняючи духовні та інтелектуальні потреби особистості та сприяючи її всебічному розвитку. У сучасних умовах основним завданням у розвитку та вдосконаленні вищої освіти є підвищення якості підготовки фахівців. Тому формування висококваліфікованих кадрів є не лише умовою, але й активним чинником прогресивних змін у сфері відтворення продуктивних сил, прискорення науково-технічного прогресу та розвитку виробництва країни. Наразі державна політика у галузі освіти в Україні має такі пріоритети: зміни у змісті освіти для підвищення її ефективності, впровадження системи безперервної освіти для академічної та професійної мобільності, демократизація освітніх процесів, розвиток освітніх закладів різних форм власності, підвищення правової та економічної культури суспільства, врахування освітніх потреб різних соціальних та професійних груп населення [4, с. 91].

Ураховуючи швидкі темпи змін у сфері знань, одноразова освіта більше не може забезпечити достатню кваліфікацію протягом всього професійного життя, від завершення навчання до виходу на пенсію. З урахуванням високотехнологічного виробництва, робоча сила має періодично оновлювати свій рівень освіти протягом всього життя. Тому протягом кожних 5–10 років працівники мають проходити навчання та перепідготовку. Концепція навчання протягом життя стала важливим елементом європейського освітнього простору. Необхідно забезпечити конвергенцію освітніх програм, щоб вони відповідали європейським стандартам, що сприятиме збільшенню доступу студентів до освіти та практичної підготовки за кордоном. Участь в інтеграційних процесах на ринку освітніх

послуг передбачає впровадження європейських норм і стандартів в систему освіти і науки України, а також поширення власних культурних і науково-технічних досягнень [3, с. 58].

Освіта, як неперервний процес протягом усього життя, спричинює диференціацію державних інвестицій у вищу освіту з особливим акцентом на швидкий розвиток національних програм перепідготовки та підвищення кваліфікації. Потреби держави у швидкій адаптації робочої сили до інформаційної та комп'ютерної революції, а також у диверсифікації ринків праці вимагають негайних заходів.

Основними аспектами нової концепції системи вищої освіти є: нове розуміння суспільства освіти як необхідної передумови успішного економічного та соціального розвитку:

- спільне розроблення вченими з різних країн теоретичних основ сучасної системи університетської освіти та професійного навчання на основі усвідомлення новітніх світових досягнень;
- зосередження уваги закладів вищої освіти на ринку праці, використання наукових знань у сферах виробництва й бізнесу, а також відповідне оновлення навчальних планів, програм, форм і методів навчання;
- поглиблення зв'язків вітчизняних навчальних закладів із зарубіжними університетами для навчання молоді за кордоном;
- широке застосування новітніх інформаційних технологій в освітньому процесі для здійснення фахової та загальнокультурної підготовки;
- гуманізація освіти як ключовий елемент подальшої демократизації та прогресивного розвитку суспільства.

Висновки. Отже, для того, щоб Україна була успішною в Болонській співдружності, необхідно внести значні зміни в систему вищої освіти. Ці зміни передбачають:

- встановлення європейських стандартів якості та зміну управління якістю освітнього процесу;
- впровадження механізму соціального захисту;
- створення надійного механізму фінансування та матеріально-технічного забезпечення освітньої системи.

Реформування не повинно бути формальним, а має забезпечити глибинні перетворення в освіті та науці. Інтеграція у Європу призведе до певної уніфікації вітчизняної науки й освіти, але це також має свої переваги:

- підвищення якості національної вищої освіти на основі впровадження загальноєвропейських стандартів;
- збільшення академічної мобільності студентів і викладачів;
- розширення можливостей студентів для навчання в різних університетах світу;
- підвищення конкурентоздатності українських освітніх послуг у світі через визнання дипломів про вищу освіту;
- стимулювання розвитку національних освітніх ресурсів і ринків праці.

Реалізація цих завдань вимагає розуміння суспільством важливості освіти для подальшого розвитку, консолідації дій державних та недержавних структур, а також широкого залучення вищої школи України до європейського інтелектуального, освітнього та науково-технічного простору.

Список використаних джерел

1. Журавський В. С. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. Київ : Політехніка, 2003. 200 с.
2. Рябченко В. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: деякі концептуальні зауваження. *Освіта*. 2007. № 13–14. С. 8–9.
3. Джура О. Болонський процес як прояв модернізації освіти. *Вища освіта України*. 2008. № 4. С. 58–64.
4. Підгорний А. З. Теорія статистики : навчальний посібник. Одеса : ОДЕУ, 2001. 150 с.

Тетяна КРАВЧИНА

кандидат психологічних наук, доцент,
докторантка кафедри соціальної роботи
та менеджменту соціокультурної діяльності,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Анотація. У статті визначено методологічні підходи до формування педагогічної рефлексії майбутніх фахівців соціономічного профілю, до яких віднесено психологів, соціальних педагогів, фахівців із соціальної роботи. Увагу зосереджено на професіографічному, компетентнісному та особистісно-діяльнісному підходах. Схарактеризовано модель фахівця соціономічного профілю. У структурі професійної компетентності виокремлено рефлексивну складову.

Ключові слова: методологічні підходи, педагогічна рефлексія, фахівці соціономічного профілю.

Abstract. The article defines methodological approaches to the formation of pedagogical reflection of future specialists of the socioeconomic profile, which include psychologists, social pedagogues, and specialists in social work. Attention is focused on professional, competence and personal-activity approaches. The model of a socio-economic profile specialist is characterized. A reflexive component is singled out in the structure of professional competence.

Keywords: methodological approaches, pedagogical reflection, specialists of the socio-economic profile.

Постановка проблеми та її актуальність. Складне сьогодення, пов'язане з війною в Україні, визначає основні вимоги до підготовки кваліфікованих, конкурентоспроможних фахівців соціономічного профілю, до яких ми відносимо фахівців із соціальної роботи, соціальних педагогів, психологів. Йдеться про спрямованість на постійне професійне зростання, формування й розвиток навичок самостійного здобуття знань, критичного мислення. Постійне розширення цих вимог впливає на функціонування системи професійної освіти. Сучасний підхід до організації освітнього процесу в закладах вищої освіти передбачає орієнтацію на рефлексивну діяльність усіх його учасників та створення умов, що сприяють набуттю професійних рефлексивних знань, виробленню зацікавленого ставлення до рефлексивної діяльності, рефлексивної поведінки майбутнього професіонала [3; 6; 8].

Професійна діяльність фахівців соціальної сфери за своєю суттю має рефлексивний характер, тому що, організовуючи тренінгові заняття з дітьми, психолог прагне дивитися на себе і свої дії очима своїх підопічних, враховувати їхні погляди, представляти їх внутрішній світ та емоційний стан. Важливою якістю майбутнього соціального педагога або психолога є готовність та здатність до рефлексії.

Вибудовуючи взаємодію зі здобувачами вищої освіти, майбутніми фахівцями соціономічних професій, викладач оцінює себе як учасника цієї взаємодії. У процесі педагогічної рефлексії він ідентифікує себе з педагогічною ситуацією, що склалася, з тим

чи іншим змістом педагогічної взаємодії, з вихованцем, зі своїм колегою – іншим педагогом, з різними психолого-педагогічними технологіями, різними моделями педагогічної діяльності тощо.

Отже, рефлексія у педагогічному процесі – це процес і одночасно результат фіксування суб'єктами освіти (учасниками освітнього процесу) стану свого розвитку й саморозвитку. Педагогічна рефлексія передбачає взаємооцінку учасників педагогічного процесу, педагогічної взаємодії, відображення педагогом внутрішнього світу, стану розвитку студентів і навпаки.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема рефлексії є предметом дослідження в наукових публікаціях вітчизняних вчених. Так, О. Андрущенко аналізує різні наукові погляди щодо визначення сутності професійної рефлексії [1]; Л. Бондар та Н. Ісхакова вивчають рефлексію як основний компонент навчальної діяльності студентів [3]; М. Найдьонов розкриває проблему суб'єкта в психології рефлексії [10]. Різні види рефлексії (педагогічну, професійну, методологічну тощо) вивчали І. Зязюн [5], А. Іващенко [6], Т. Комар [8], О. Мирошник [9] та інші.

Мета статті – визначити методологічні підходи до формування педагогічної рефлексії майбутніх фахівців соціономічного профілю.

Виклад основного матеріалу. Реалізація комплексу методологічних підходів під час формування педагогічної рефлексії у процесі підготовки майбутніх фахівців соціономічного профілю дає можливість по-новому розглянути проблему якості вищої освіти. Йдеться про професіографічний, компетентнісний та особистісно-діяльнісний методологічні підходи.

Так, професіографічний підхід передбачає створення професіограми, у структурі якої представлено перелік вимог до майбутнього фахівця. У рамках системної професіографії, відповідно до досліджень С. Калаур [7], О. Сороки [11], нами розроблено модель фахівця соціономічного профілю, яка дає змогу уявити професійно важливі якості та соціальні зв'язки у контексті професійної діяльності. Модель передбачає такі характеристики:

- наявність позитивної «Я-концепції»;
- здатність та готовність контролювати свої дії;
- здатність здійснювати діалектичний підхід до аналізу ситуації, займати позиції різних «спостерігачів», перетворювати пояснення аналізованого явища залежно від мети та умов;
- рефлексивна установка щодо різних видів практики;
- готовність до діалогу у будь-яких сферах професійної діяльності;
- проблемність, гнучкість, критичність, асоціативність та рефлексивність мислення;
- проєктивність діяльності: передбачення результату, ефективне цілепокладання, вміння планувати та аналізувати проміжні результати професійної діяльності;
- конструктивність спілкування: здатність коротко і ясно формулювати власні уявлення та ідеї, аналізувати висловлювання співрозмовників, виділяючи корисну інформацію, брати участь у конструктивному діалозі та дискусії.

Погоджуємося із Н. Бібік [2] у тому що компетентнісний підхід надає процесу підготовки фахівця діяльнісного, практико-орієнтованого характеру, позитивно впливає на

розвиток інноваційних процесів у сфері професійної освіти, і тому є найбільш значущим у рефлексивно-орієнтованій педагогічній освіті.

У багатовимірній структурі професійної компетентності ми виділяємо саме рефлексивну компетентність, тому що вона, будучи важливим фактором професійного вдосконалення особистості фахівця соціономічного профілю, визначає його саморозвиток в процесі ефективного освоєння професійної діяльності і служить необхідною складовою професійної освіти. Окрім цього, рефлексивна спрямованість дає змогу фахівцям соціальної сфери знайти свій індивідуальний стиль, сформуванати адекватну професійно-особистісну самооцінку, прогнозувати та аналізувати результати своєї праці.

Нам імпонує визначення рефлексивної компетентності, запропоноване В. Желановою, яка наголошує, що це «метакомпетентність, яка є інтегрованою характеристикою особистості, що представлена сукупністю компонентів, адекватних рефлексивній діяльності» [4, с. 18]. У свою чергу ми під рефлексивною компетентністю розуміємо сукупність рефлексивних компетенцій, що передбачають характеристику професійно-особистісних якостей фахівця соціономічного профілю, його готовність та здатність до рефлексивної діяльності з використанням знань, умінь, навичок, професійного та життєвого досвіду.

Слід враховувати той факт, що в структурному відношенні рефлексивна компетентність є інтегральною властивістю особистості і містить низку часткових компетенцій, що синтезують теорію і практику рефлексивної діяльності. Вони проявляються у бажанні та вмінні вирішувати рефлексивні завдання, аналізувати хід та результати їх вирішення, постійно вносити необхідні корективи у професійну діяльність.

Особистісно-діяльнісний підхід дає можливість створити умови для самореалізації особистості здобувача вищої освіти, виявити та розвинути його творчі можливості, власні погляди, своєрідну технологію діяльності. У рефлексивно-орієнтованій педагогічній освіті реалізація цього підходу потребує рефлексивного типу управління освітнім процесом. Викладач одночасно ставить педагогічні цілі та прагне, щоб вони були внутрішньо прийняті студентами. Окрім цього, він створює умови їхнього освоєння, оцінює результати діяльності, розвиває в них здатність до самоаналізу й самооцінки.

Висновки. Слід зазначити значущість комплексного використання названих вище методологічних підходів, оскільки перебільшення одного з компонентів призводить до серйозних помилок у теорії та практиці педагогічної освіти: підготовка фахівців соціономічного профілю зводиться до частково-методичних умінь, тоді як індивідуальне становлення особистості залишається поза увагою.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в розробці моделі формування педагогічної рефлексії у процесі іншомовної підготовки майбутніх фахівців соціономічного профілю.

Список використаних джерел

1. Андрющенко О. Наукові погляди щодо визначення сутності поняття "професійна педагогічна рефлексія". *Молодь і ринок*. 2016. № 10 (141). С. 141–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2016_10_31
2. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 47–52.
3. Бондар Л. В., Ісакова Н. Г. Рефлексія як основний компонент навчальної діяльності студентів. *Вісник Національного авіаційного університету. Педагогіка. Психологія*. 2015. № 6. URL: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/10186/13388>
4. Желанова В. Рефлексивна компетентність майбутнього педагога: сутність, структура, логіка рефлексіогенезу. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2020. № 33. С. 17–23. <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2020.33.2>
5. Зязюн І. А. Освітні технології у вимірах педагогічної рефлексії. *Світло*. 1996. № 1. С. 4–9.
6. Іващенко А. І. Професійна рефлексія як механізм саморозвитку майбутніх психологів : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди". Переяслав-Хмельницький, 2020. 248 с. <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/39575>
7. Калаур С. М. Система професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до розв'язання конфліктів у професійній діяльності : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2018. 676 с. <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0519U000105/>
8. Комар Т. Методологічна рефлексія концепції та моделі професійної зрілості фахівця. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: психологічні науки, 2016. № 2 (4). С. 139–151. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv_pn_2016_2_12
9. Мирошник О. Педагогічна рефлексія як чинник вияву творчого потенціалу особистості вчителя. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2011, Вип. 2. С. 47–57. http://nbuv.gov.ua/UJRN/eepd_2011_2_7
10. Найдъонов М. І. Проблема суб'єкта в психології рефлексії. *Людина. Суб'єкт. Вчинок. Філософсько-психологічні студії* / За заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 197–230.
11. Сорока О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Тернопільський нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2016. 534 с. <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0516U000220/>

Dmytro LEVKIN

*Candidate of Engineering Science, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Physics and Mathematics,
State Biotechnological University,
Kharkiv, Ukraine*

Yana KOTKO

*PhD in Economics,
Senior Lecturer of the Department of Economics and Business,
State Biotechnological University,
Kharkiv, Ukraine*

ASSESSING THE QUALITY OF HIGHER EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION

Анотація. В роботі розглянуті актуальні питання забезпечення якості вищої освіти в Україні, розкриті основні принципи та чинники впливу на рівень освіти. Авторами досліджені особливості впровадження механізмів забезпечення якості вищої освіти з урахуванням сучасних умов сьогодення та модернізації навчально-освітнього процесу в ЗВО. Проаналізовано американську модель вищої освіти та досліджені особливості світової пріоритетності їх системи освіти. Визначені шляхи підвищення якості вищої освіти в Україні на базі інтеграції освітнього простору.

Ключові слова: вища освіта, навчально-освітній процес, модернізація, освітній простір.

Abstract. The paper deals with topical issues of quality assurance of higher education in Ukraine, reveals the basic principles and factors influencing the level of education. The authors investigate the peculiarities of implementing mechanisms for ensuring the quality of higher education, taking into account the current conditions and modernization of the educational process in higher education institutions. The American model of higher education is analyzed and the peculiarities of the world priority of their education system are studied. The ways of improving the quality of higher education in Ukraine on the basis of integration of educational space are determined.

Keywords: higher education, educational process, modernization, educational space.

Statement of the problem and its relevance. Today, the problems and challenges that arise in the educational process have become an incredible challenge for the higher education system in Ukraine. Insufficient funding of the higher education system, irrational use of resources, insufficient autonomy of the higher education institution management system, inequality of social responsibility of the higher education institution, lack of capacity to generate and commercialize intellectual products, unlimited manifestations of academic dishonesty, imperfect mechanisms for assessing learning outcomes, non-compliance with European education standards – all this leads to a decrease in the quality of competencies of students and interaction with the public. At present, the above problems have not lost their relevance, but have only intensified, because in the context of the war in Ukraine, one of the main tasks of the state is to ensure quality higher education. Therefore, the education system requires the introduction of a systematic mechanism for taking into account the principles of sustainable

development in the process of ensuring the quality of higher education, effective interaction of all participants in the educational process and effective tools.

Analysis of the main studies and publications. The study of the problems of modernization of the educational process is devoted to the articles [1, p. 6–22; 2, p. 54–59]. The issue of ensuring the quality of higher education is covered in publications [3; 4, p. 141–145]. Despite the existence of a significant range of studies related to the problems of educational process development, ensuring a high professional level of competencies of participants in educational activities today remains the most important problem of forming high-quality higher education [5, p. 24–36]. Moreover, the quality of higher education needs to be modernized, based on the formation of modern competencies of students of higher education institutions and the compliance of their learning outcomes with the requirements of employers today.

Presentation of the main material. During the full-scale war in Ukraine, the educational process has undergone changes: a different learning format, taking into account security circumstances, the development of individual educational trajectories of students, reorganization of the structure and dismissal of the teaching staff of higher education institutions. In addition, the destruction of educational institutions and social infrastructure, business relocation and migration, instability of the situation and danger to citizens have had a negative impact on the participants of the educational process and led to a deterioration in the ability to provide training and a decrease in the quality of higher education. After all, the quality of higher education depends on many factors, among which the following should be highlighted:

- destruction of educational institutions and life-threatening situations for participants in the educational process;
- lack of flexibility and adaptability of the educational process and controlling to the current situation in society;
- disconnection of the education system from institutional foundations;
- imperfect system of training of scientific and pedagogical staff without taking into account the needs of the labor market;
- shortage of qualified specialists, loss of interest in specialties and limited professional competencies;
- outdated educational and methodological support and imperfect interconnection of science and education;
- lack of important mechanisms necessary for the quality implementation of the educational process;
- closeness of educational institutions and low level of interdependence and interconnection between the subjects of educational activities;
- lack of systematic process of forming a real professional personnel reserve with promising employment [1, p. 6–22].

First of all, it is necessary to define the principles and mechanisms for ensuring the quality of higher education that are inherent in higher education institutions. The main principles of higher education quality are: accessibility and continuity, dignity (human/professional), equality and objectivity, priority and independence, scientific nature of higher education and integration of the relationship with science and stakeholders, flexibility, unity, diversity of education, fairness and impartiality, systematicity, etc. [2, p. 54–59].

The most important mechanisms for ensuring a full-fledged educational process are:

1) mechanism for ensuring the functioning of the educational environment. Ensuring the safety and comfort of the educational process, completeness of the infrastructure of higher education institutions, creating conditions for the safe use of digital technologies, applying the latest approaches to adaptation and integration of participants in the educational process, forming an inclusive educational space, ensuring the completeness of the relationship and interdependence between stakeholders and educational institutions, forming a learning, developmental and motivating educational space;

2) mechanism for assessing the quality of education. Publication of criteria, rules and procedures for assessing the academic achievements of higher education students; implementation of a cyclical analysis of learning outcomes, formation of the level of self-responsibility for learning outcomes and the ability of higher education students to self-assess, implementation of a system of fairness and objectivity of learning outcomes assessment;

3) mechanism for organizing the educational process. The use of modern approaches to the organization of the educational process in order to master key competencies and implement individual trajectories of students, the use of educational resources and digital technologies in the educational process (presentations, videos, social networks and channels, gamification), systematic professional development of teaching staff, taking into account modern requirements for the educational process in higher education institutions, organization of interaction between students and participants in educational activities on the basis of academic integrity;

4) mechanism for managing educational activities. Formation and implementation of strategies, goals and objectives of a higher education institution, planning and monitoring of its performance, taking into account development programs, creating a comfortable environment for ensuring the quality of higher education, publishing information about the activities of higher education institutions, making effective management decisions based on cooperation and interaction of participants in the educational process, uniform academic load in accordance with the age characteristics of higher education students, favorable activity and initiative to academic integrity [3; 4, p. 141–145].

Today, it is necessary to focus the educational process not only on the acquisition of «traditional» basic knowledge and skills, but also on the self-development and self-improvement of students, taking into account the latest knowledge and skills that are effectively applied in practice. This is due to the fact that the quality of the educational process is proportional to the high quality of the learning outcome, and changes in the educational process in higher education institutions require modernization of requirements and criteria for the quality of learning by students during their studies. The main criteria for the quality of higher education are: criteria for the quality of the educational process (formation of high potential of participants in the educational process, educational and methodological support of educational laboratories, rational use of educational and technological resources); criteria for the quality of the educational process (content resource provision, implementation of projects/programs/grants, formation of academic mobility for participants in the educational process); quality criteria for the formation of values of the educational process (creation of equal opportunities for students in obtaining higher education, ensuring guarantees for professional self-realization of participants in educational activities); quality criteria for learning outcomes (level of professional competencies, stakeholder satisfaction with the level of training, integration of higher education into the European educational space) [4, p. 141–145].

Comparing the traditional methodology for assessing the quality of higher education with international approaches, it can be argued that additional criteria should be taken into account to assess the quality of higher education: research productivity, prospects and opportunities for student employment, the level of cooperation and transfer of innovative technologies (knowledge, know-how, commercialization of ideas), joint scientific performance of participants in the educational process [4, p. 141–145]. The introduction of a system of higher education quality criteria contributes to the achievement of high quality educational services to meet the needs and requirements of stakeholders, to gain recognition for the high level of students' competencies from society, to increase the efficiency and effectiveness of optimizing educational activities, to create new opportunities and prospects in the market of educational services.

According to the British agency Times Higher Education, in 2023, this agency included 1591 universities from 112 countries in the ranking of the world's best higher education institutions, including 32 Ukrainian universities. Ukraine's higher education institutions are adapting to the current conditions, taking into account global European standards for assessing the quality of education and modernizing the educational process in accordance with the requirements of society and employers. At the same time, it is necessary to take into account the global experience of the world's leading countries in improving the quality of higher education. Education in the United States is considered the best and highest quality in the world. After all, U.S. universities occupy leading positions in global rankings. At the same time, American education has its advantages (a huge selection of courses and specialties; the ability to realize one's own potential through programs/projects/grants/scholarships aimed at the self-development of higher education students; flexibility of higher education and diversity of study programs; the prospect of co-authorship with first-class researchers; unlimited opportunities for academic connections and cooperation) and disadvantages (different standards of higher education; high cost of education; limited credit programs for financing education; difficult standards for admission to universities; limited social guarantees) [5, p. 24–36; 6, p. 1–3].

Despite the high cost of education, the American education system offers a variety of opportunities for self-development and self-improvement, professional and academic growth, and encourages self-sufficiency. Although American education is not highly diversified, it offers opportunities for integration and recognition around the world.

The quality of higher education in Ukraine is seen as the efficient functioning and effective implementation of the educational process that meets international and European standards of higher education, provides higher education students with new knowledge and skills, taking into account the current needs of the labor market. In order to improve the quality of higher education in Ukraine, the most effective ways have been identified, namely:

Firstly, ensuring complete safety for the lives of participants in educational activities (arrangement of special shelters and bomb shelters for students and employees of higher education institutions, implementation of a cybersecurity system);

Secondly, increase the maintenance of the material and technical base of higher education institutions (implementation of budget programs for the development of higher education institutions, provision of preferential loans for higher education students to pay for educational services, introduction of digital platforms and innovative technologies to improve

distance learning and ensure closer communication between participants in the educational process);

Thirdly, creation of a system for monitoring and controlling the employment of graduates of higher education institutions (profiling of state orders, reorientation of specialties to the requirements of society and labor markets, intensification of foreign language learning, exchange between students and teachers within international programs/projects/grants);

Fourth, modernization of the mechanisms of regulatory and legal support of higher education institutions (amendments to the provisions on accreditation of educational programs, updating the methodology for assessing the quality of higher education);

Fifth, strengthening the responsibility of higher education institutions (transparency of the process of ensuring the quality of higher education, high level of professional qualification of teachers, fair distribution of educational resources, flexibility and mobility of educational content, academic independence);

Sixth, establishing close relationships and effective interaction between higher education institution and various institutions (expanding partnerships with stakeholders in training and professional development of students, participation of students in regional/state development programs);

Seventh, the development of inclusive education (individualized training programs, provision of material and methodological materials for people with special educational needs, organization of academic mobility and involvement of people with special educational needs in scientific and educational activities).

Conclusions. Thus, the quality of higher education depends on the current conditions and it must meet the interests and potential of its students and the requirements of the labor market. Assessment of the quality of higher education should be determined based on the final result of the educational services provided and can be measured on the basis of a system of criteria (level of foreign language proficiency, the share of employed graduates and their relevance to the acquired specialty, the number of students involved in research/programs/grants, etc.) These criteria will help assess the effectiveness of the acquired professional knowledge for graduates of higher education institutions. Higher education institutions should introduce the latest models of organizing the educational process, spread the practice of teaching disciplines in foreign languages and apply the areas of implementation to self-analysis of educational activities.

References

1. Safonov, Y., & Fliarkovska, O. (2023). Ukrainian Education in the War and Post-War Periods: Psychological Factors and Economic Consequences. *Problems of education*, (1(98)), 6–22. <https://doi.org/10.52256/2710-3986.1-98.2023.01>
2. Volkova, N., & Lebid, O. (2023). The system of pedagogical work for the formation of the future specialists' professional image during their master's training. *Youth & market*, (11(219)), 54–59. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.294756>
3. Geiko, L., & Kuznetsova, M. (2023). Problems of Financing Higher Education in Ukraine. *Problems of Modern Transformations. Series: "Economics and Management"*, (9). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-9-03-02>
4. Zhyla, G. (2023). Higher education in the conditions of war: challenges, problems, prospects for students and scientists. *Youth & market*, 2(210), 141–145. <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/274694/271356>

5. Kalinicheva, H. (2021). Quality of higher education as a component of human capital formation: challenges for Ukraine. *Osvitologiya*, (10), 24–36. <https://doi.org/10.28925/2226-3012.2021.103>

6. Levkina, R. V., & Kotko, Ya. M. (2022). European integration transformation of the higher education system in Ukraine. In *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference: "Global Security and Asymmetry of the World Economy in the Context of Unstable Development of Economic Systems"* (p. 1–3). Kropyvnytskyi, Central Ukrainian National Technical University.

Олена НОСИРЄВА

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки,
Харківський національний університет внутрішніх справ
м. Харків, Україна

ІНТЕГРАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ІТ-ОСВІТИ НА ШЛЯХУ ДО СПІЛЬНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ: ДОСВІД ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Анотація. У статті аналізується британський досвід щодо реформування та адаптації національної системи вищої освіти з метою створення разом з іншими країнами-учасницями нового спільного європейського наукового та освітнього простору в рамках вимог Болонської угоди. Зазначається актуальність і важливість цього досвіду у контексті його імплементації на рівні вітчизняної національної системи вищої інформаційної освіти на шляху інтеграції України до єдиного європейського освітнього простору.

Ключові слова: вища освіта, інформаційні технології, ІТ-галузь, Велика Британія, Україна.

Abstract. The article analyses the British experience on the progress of reforming and adapting of higher education national system in order to create, together with other participating countries, a new common European scientific and education space within Bologna Process. The relevance and importance of this experience in the context of its implementation at the level of the native national system of higher education on the path of Ukraine's integration into the common European education space is noted.

Key words: higher education, information technology, IT industry, Great Britain, Ukraine.

Постановка проблеми та її актуальність. Стрімка інформатизація більшості сфер професійної діяльності сучасного суспільства відповідно потребує значної кількості фахівців нової якості, здатних працювати в нових реаліях. Це, зі свого боку, потребує переосмислення розуміння та оцінки ролі інформаційних технологій, які можуть виступати не тільки у якості значних технологічних переваг для будь-якої іншої інфраструктури, але й у новому розумінні – як науковий та освітній простір для підготовки нових освітніх ІТ-кадрів. Інтеграція нашої країни до загальноєвропейського економічного та наукового простору вбачає її розвиток у контексті спільної європейської освітньої стратегії відповідно до Болонської угоди та ресурсу світового досвіду, що відповідає умовам міжнародної освітньої стандартизації, передбачає випереджальний розвиток національної системи освіти та потребує безперервного розвитку професійних навичок фахівця.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблеми особливостей професійної підготовки фахівців у системі вищої освіти Великобританії висвітлювались у дослідженнях А. Манелюк, Я. Сікори, Н. Батечко, Л. Віннікової, Н. Погребняк та інших.

Наукове зацікавлення становлять певні аспекти професійної підготовки майбутніх ІТ-фахівців у системах освіти деяких країн з передовим досвідом у ІТ-сфері, яким присвячені наукові праці Р. Шарана, Б. Бистрової, Я. Сікори, О. Гури, С. Кулешова, С. Симоненко, В. Осадчого, І. Пододіменко тощо.

Вивчення досвіду професійної підготовки майбутніх фахівців ІТ-сфери у системі вищої освіти Великої Британії ґрунтується на результатах досліджень Н. Бідюк, К. Стрюка,

В. Круглика, Б. Брайко, І. Бардус, Т. Морозової, Я. Сікори, І. Мендзєбровського, С. Симоненко, А. Манелюк, З. Сейдаметової та інших.

Тенденції стандартизації вищої ІТ-освіти, питання узгодження професійних та освітніх стандартів в ІТ-галузі, формування кваліфікаційних вимог фахівців на національному освітньому рівні вивчали Т. Морозова, І. Мендзєбровський, В. Темненко, З. Сейдаметова та деякі інші.

Порівняльно-педагогічні наукові дослідження систем професійної підготовки ІТ-фахівців у вищій школі України та Великобританії проводили вчені-компаративісти Н. Бідюк, Т. Морозова, С. Симоненко, І. Бардус, Н. Пазюра, Я. Сікора, В. Круглик тощо.

Цілі статті – На прикладі Великої Британії проаналізувати досвід адаптації її національної системи вищої освіти на шляху до спільного європейського наукового та освітнього простору в контексті положень Болонської угоди. А також оцінити значення цього досвіду з огляду на процеси імплементації Україною основних положень цієї угоди на рівні вітчизняної національної системи вищої інформаційної освіти у процесі її інтеграції до загальноєвропейського освітнього простору.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками галузь інформаційних та комунікаційних технологій розвивається стрімкими темпами, торкаючись усіх аспектів сучасного життя та утримуючи постійне розширення сфер свого застосування. Комп'ютерні технології забезпечують інноваційні рішення актуальних проблем сьогодення та стимулюють технологічний, економічний та соціальний прогрес. Натепер, характеризуючи економіку багатьох провідних країн світу, як-от США, Великої Британії, Канади тощо, можна констатувати, що ІТ-галузь є основною сферою їхнього сталого економічного зростання. Через це спостерігається постійне зростання попиту на висококваліфікованих фахівців цієї галузі – ІТ-фахівців. Зокрема, у Великій Британії побудова ефективної системи відтворення високопрофесійного кадрового потенціалу в умовах стрімкого розвитку ІТ-галузі усвідомлюється як критично важливе завдання, від успіху розв'язання якого залежить її сталий розвиток. Кардинальні зміни, які відбулись у ІТ-сфері в економічному аспекті, так само призвели до нової ролі та осмислення інформаційних технологій як науково-освітньої галузі.

Початок поточного сторіччя означився виникненням нових освітніх реалій у зв'язку з приєднанням багатьох європейських країн до концепції Болонського процесу. Він став саме тим значним поштовхом, що призвів до вирішальних змін, які відбулися на національному рівні у системах вищої освіти кожної з країн-учасниць після його імплементації. Це сприяло створенню нового єдиного наукового та освітнього простору, стандартизації систем вищої освіти цих європейських країн, їхньої модернізації та демократизації, підвищенню якості освітніх послуг та наданню можливостей для самореалізації кожної окремої особистості в процесі її життєдіяльності [2].

«У європейському контексті саме Болонський процес став одночасно і поштовхом, і інструментом кардинальних змін на рівні структури, змісту, організації освітнього процесу, форм, методів навчання й оцінювання» [4]. Одним з найважливіших напрямків його розвитку в Європі, зокрема у Великій Британії як одного з активних учасників цього процесу, виступає формування загальних підходів до забезпечення й оцінювання стандартів якості вищої освіти. Треба наголосити, що сучасна система вищої освіти Великої Британії відповідає базовим принципам і вимогам Болонської освітньої концепції,

основними рисами якої є: орієнтація навчальних закладів на потреби ринку праці, їхній тісний зв'язок із бізнес-спільнотою, активна дослідницька діяльність, опосередкований спеціалізованими агенціями державний контроль; а сама британська модель освіти може розглядатися у якості її типового прикладу [3].

У деяких європейських країнах-учасницях Болонської угоди, зокрема й в Україні, активно триває реформування структури й змісту національної системи вищої освіти щодо імплементації її основних положень. Було окреслено низку заходів щодо їхньої реалізації, зокрема, спрямованих на узгодження національної системи забезпечення якості освіти із загальноєвропейською та затвердження нових галузевих стандартів вищої освіти. Суттєвим джерелом формування стратегії такого реформування є активне включення ресурсу прогресивного зарубіжного досвіду. Аналіз наявного, зокрема британського, досвіду доводить, що входження України у міжнародне співтовариство вимагає випереджального розвитку національної системи освіти і науки на шляху до її інтеграції у спільний європейський освітній простір [8].

Стійкий інтерес вітчизняних дослідників, спираючись на огляд джерельної бази, викликає британська школа професійної підготовки фахівців завдяки незмінно високим показникам якості й фундаментальності вищої освіти. Зокрема, особлива увага завжди була прикута до особливостей підготовки фахівців комп'ютерного профілю через властиву їй унікальність, оскільки «саме ця сфера є найбільш динамічною у своєму розвитку через затребуваність, увагу роботодавців до змісту підготовки фахівців та недовговічність набутих навичок, адже технічний прогрес випереджає за часовими показниками темп підготовки фахівців» [4].

Проблема якості підготовки фахівців у галузі інформаційних технологій Великобританії як визнаного лідера галузі, вирішується шляхом балансу, координації і тісної взаємодії професійної та освітньої сфер діяльності. Така рівновага між можливостями системи вищої освіти та вимогами ринку праці утримується за допомогою сучасних механізмів координації, як-от професійних/освітніх стандартів, системи кваліфікацій тощо, щодо формулювання загальних підходів до функціонування цього процесу.

Аналіз матеріалів Болонської угоди засвідчив, що зусилля європейської академічної спільноти концентруються на стандартизації результатів навчання у контексті кваліфікацій вищої освіти в цілому та ІТ-освіти зокрема. «Основними тенденціями стандартизації вищої освіти на сучасному етапі є: використання результатів навчання як основного об'єкта стандартизації; застосування рамок кваліфікацій як механізмів оптимізації інформаційного обміну між ринком праці та освітніми установами; розширення системності освітніх стандартів за допомогою національних рамок кваліфікацій» [6].

Отже, на шляху інтеграції України в європейський освітній простір постає необхідність вирішення комплексу завдань, пов'язаних з реформуванням системи національної вищої школи та створення якісної системи освіти відповідно до світових стандартів. Суттєвою основою стратегії такого реформування є вивчення зарубіжного досвіду, зокрема тенденцій підготовки ІТ-фахівців у британських університетах. Ґрунтовний аналіз цього досвіду сприятиме виявленню сучасних тенденцій розвитку, зокрема вищої британської ІТ-освіти, визначенню особливостей професійного навчання фахівців ІТ-профілю у закладах вищої освіти з метою впровадження позитивних ідей цього досвіду в систему вищої ІТ-освіти України [1].

Висновки. У статті проаналізовано досвід адаптації системи вищої освіти Великої Британії на шляху до спільного європейського наукового та освітнього простору в рамках вимог Болонської угоди. Значні зміни, які відбулись у галузі інформаційних і комунікаційних технологій протягом останніх десятиліть, призвели до усвідомлення формування цілісного гармонізованого підходу до підготовки компетентних фахівців, зокрема ІТ-галузі. Це відбулося певною мірою й завдяки використанню стратегії професійної підготовки фахівців за рахунок активного включення ресурсу передового світового досвіду. Водночас зазначимо, що існує проблема комплексного системного вивчення та осмислення закордонного досвіду системи підготовки ІТ-фахівців, зокрема у Великій Британії, що потребує додаткового аналізу та систематизації.

Список використаних джерел

1. Бідюк Н. М. Розвиток змісту та форм організації підготовки бакалаврів інженерії в університетах Великої Британії: автореф. дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.04 / Тернопільський держ. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2000, 24 с.
2. Вища освіта різних країн світу: колективна монографія / за наук. ред. О. І. Шапран. Переяслав, 2020. 488 с.
3. Віннікова Л. Ф. Значущі аспекти британської системи вищої освіти. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 1. С. 226–229.
4. Манелюк А. Адаптація вищої освіти Великої Британії на шляху до єдиного освітнього простору. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2019. № 4. С. 248–266.
5. Кучеренко Д. Г., Мартинюк О. В. Стратегії розвитку освітніх систем країн світу : моногр. Київ, 2011. 312 с.
6. Морозова Т. Ю. Теоретико-методологічні засади інформаційно-технологічної освіти в Україні : автореф. дис. ... доктора педаг. наук / Ін-т вищої освіти НАПН України. Київ, 2011. 25 с.
7. Погребняк Н. М. Вища університетська освіта за кордоном: основні моделі, кваліфікації, наукові компетенції. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Проблемы педагогики средней и высшей школы*. 2013. Т. 26(65), № 2. С. 87–98.
8. Сікора Я. Б. Закордонний досвід професійної підготовки фахівців з інформаційних технологій. *Науковий журнал Хортицької національної академії*. 2022. № 2(7). С. 79–92.

Олександр ОСТРОВСЬКИЙ

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 174 «Автоматизація, комп'ютерно-
інтегровані технології та робототехніка»,
Тернопільський національний технічний
університет імені Івана Пулюя
м. Тернопіль, Україна

СУЧАСНІ МОДЕЛІ ОЦІНЮВАННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАКТИЦІ

Анотація. У статті досліджуються сучасні моделі та методи оцінювання цифровізації промислових підприємств, використання яких може бути корисним в управлінні цифровою трансформацією в українських реаліях. Особлива увага приділяється моделям цифровізації країн-лідерів рейтингу за темпами зростання цифрової економіки. Обґрунтовується необхідність адаптації закордонних моделей та методів оцінювання до сучасних українських реалій, а також повноцінної участі держави, бізнесу в цих процесах.

Ключові слова: цифрова економіка, моделі цифровізації, цифрова грамотність, цифрове виробництво, Глобальні індекси.

Abstract. The article examines modern models and methods for assessing the digitalization of industrial enterprises, which can be useful in managing digital transformation in the Ukrainian context. Particular attention is paid to the digitalization models of the leading countries the ranking in terms of digital economy growth. The study substantiates the need to adapt foreign models and assessment methods to modern Ukrainian realities, as well as the full participation of the state and business in these processes.

Keywords: digital economy, digitalization models, digital literacy, digital production, Global Indexes.

Постановка проблеми та її актуальність. Вирішення актуальних питань цифровізації та цифрової трансформації економіки є неможливим без реформування системи економічних відносин та інститутів, цілей та методів економічної політики, однак це реформування необхідно здійснювати продумано, використовуючи та адаптуючи до специфіки українських регіонів. У цьому контексті питання щодо ефективних та універсальних методів оцінювання рівня цифровізації підприємств, галузей, сфер економіки залишається дискусійним у науковому середовищі.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Глобальну цифровізацію вважають не тільки найбільш актуальною, але й об'єктивно складною науковою проблемою, що перебуває в центрі уваги науковців і практиків, зокрема, у парадигмі постіндустріального суспільства Д. Белла, Дж. Гелбрейта, О. Тоффлера, Д. Махлупа; в контексті мережевої економіки та цифрової трансформації промисловості – закордонних учених Д. Тапскотта, Д. Тісса, Т. Сакаї, Дж. Майєрса, М. Кастельса, Д. Родріка, Д. Шальма, Р. Болдуїна, Р. Флориди, Б. Гейтса, а також українських дослідників, зокрема В. Базилевича, А. Гальчинського, А. Колота, Д. Лук'яненка, Г. Островської, В. Тарасевича, Л. Федулової та ін.

Метою статті є порівняльний аналіз закордонних моделей оцінювання рівня цифровізації промислових підприємств та розроблення рекомендацій щодо їх адаптації та використання в українській практиці.

Виклад основного матеріалу. Існуючі методи оцінювання, внаслідок використання у міжнародних та національних статистичних системах різних критеріїв та показників, демонструють розбіжності в оцінках масштабів цифровізації країн, або ж регіонів. Найбільш відомі міжнародні методи з позиції можливості їх використання для оцінювання цифровізації промислових виробництв подано в табл. 1.

Таблиця 1

Міжнародні методи оцінки цифровізації на рівні країн та регіонів

Індикатор	Характеристика
Глобальні індекси	
Рейтинг Digital Evolution Index (DEI)	Залучені 170 показників за 4 субіндексами. Відображає розвиток цифрової економіки країни, ступінь інтеграції глобальних мереж у життя громадян, а також надає узагальнену оцінку лише на рівні країни. Не враховує «наскрізні» цифрові технології. Не фокусується на показниках промислового виробництва.
Індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ICT Development Index, IDI)	Цей індекс фокусується на поширенні інноваційних комунікаційних технологій. Він базується на 14 індикаторах, поділених на три субіндикатори (доступність, використання та практичні навички). Не враховує «наскрізні» цифрові технології. Не фокусується на показниках промислового виробництва.
Глобальний індекс кібербезпеки (Global Cybersecurity Index, GCI)	Оцінює кібербезпеку на основі п'яти параметрів. «Наскрізні» цифрові технології до уваги не беруться. Не фокусується на промисловому виробництві.
Рейтинг The Future is Coming компанії PwC	Використовує десять індексів готовності великих міст до впровадження цифрових технологій. Не фокусується на показниках промислового виробництва.
Глобальний індекс підключень (Global Connectivity Index, GCI)	Він розраховується на основі 40 показників, що відображають рівень розвитку кожної країни та вплив п'яти ключових факторів технологічного зростання, які спричиняють наступну хвилю економічного зростання в результаті інвестицій в ІКТ-технології. Не враховує «наскрізні» цифрові технології. Не фокусується на показниках промислового виробництва.
Міжнародний індекс цифрової економіки та суспільства (International Digital Economy and Society Index, I-DESI)	Розраховується в межах п'яти індексів, що містять понад 30 показників. Характеризує рівень цифрової економіки країн-членів ЄС у порівнянні з країнами, що не належать до ЄС. Не враховує «наскрізні» цифрові технології. Не фокусується на показниках промислового виробництва.
Індекс цифровізації економіки Boston Consulting Group (e-Intensity)	Визначає за трьома субіндексами з використанням 28 показників вплив Інтернету на суспільство та бізнес-структури. Не враховує «наскрізні» цифрові технології. Не фокусується на показниках промислового виробництва.
Індекс світової цифрової конкурентоспроможності (World Digital Competiveness Index, WDCI)	Вимірюється на основі трьох субіндексів: знань, навичок та стратегічної готовності. Кожен з них оцінюється на основі інших трьох вторинних субіндикаторів з використанням 50 індикаторів: 30 з них спрямовуються на статистичні дані та 20 – на експертні оцінки. Не враховує «наскрізні» цифрові технології. Не фокусується на показниках промислового виробництва.

Продовження Таблиці 1

Індекси сегментів цифрової економіки	
Глобальний Індекс розвитку е-уряду (The UN Global E-Government Development Index, EGDI)	Оцінює рівень використання інформаційно-комунікаційних технологій державними структурами в трьох напрямках. Не враховує «наскрізні» цифрові технології. Не фокусується на показниках промислового виробництва.
Індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index, NRI)	Оцінює рівень використання інформаційно-комунікаційних технологій в трьох напрямках на основі 53 показників. Не враховує «наскрізні» цифрові технології. Не фокусується на показниках промислового виробництва.
Індекс електронної участі (E-Participation Index, EPART)	Характеризує рівень розвитку сервісів активної комунікації громадян та держави. Не враховує «наскрізні» цифрові технології. Не фокусується на показниках промислового виробництва.

Слід зазначити, що методики, які використовуються для оцінки національних та регіональних рейтингів цифровізації, не пристосовані для аналізу цифрової трансформації промислових підприємств та промисловості загалом. Водночас оцінка рівня цифровізації є важливим завданням для промислових підприємств, насамперед для визначення стратегій розвитку, виявлення бар'єрів на шляху трансформації та формулювання заходів державної підтримки.

Більшість західних методів оцінювання цифровізації на рівні підприємств подають результат у вигляді розрахункового індексу, чи як співвідношення рівня цифровізації об'єкта дослідження з архетипом, або рівнем цифрової зрілості. При цьому цифрова зрілість визначає (1) готовність (організаційну та стратегічну) підприємства до цифрової трансформації та (2) рівень чи інтенсивність використання цифрових технологій на практиці, глибину змін у процесах виробництва, структурі та змісті бізнес-моделі, якісних характеристиках процесів прийняття рішення.

У першому випадку індекс розраховується за формулою, що базується на результатах самооцінки компаній [1]:

$$M_D = \frac{\sum_{i=1}^n M_{Dli} \times g_{Dli}}{\sum_{i=1}^n g_{Dli}}, \quad (1)$$

де M – зрілість; D – параметр моделі зрілості; l – фактичний показник, що дає змогу виміряти конкретний параметр моделі зрілості; g – вага чинника; n – кількість фактичних показників, що дають змогу виміряти конкретний параметр моделі.

Наприклад, для вимірювання параметра (D) «Стратегічна зрілість» можуть враховуватися такі фактичні показники (l), як наявність дорожньої карти цифровізації, доступні ресурси для реалізації стратегії, цифрове перетворення бізнес-моделі, наявність у структурі компанії посади CDO – директора з цифровізації тощо. У другому випадку кількість архетипів та їх характеристики варіюються у різних моделях (табл. 2).

Сучасні моделі оцінювання цифровізації підприємств

Рік розробки моделі	Автор моделі	Параметри для віднесення до архетипів	Назва та кількість архетипів
2011	Booz & Company	Граничні значення за індексом цифрової зрілості з врахуванням галузевої приналежності (згідно вибірки)	3 типи: лідери, послідовники, відстаючі
2011, 2012	MIT Center for Digital Business and Capgemini Consulting	Результати перетинаються в межах двох параметрів: інтенсивності використання цифрових технологій та інтенсивності трансформації стратегії управління	4 типи: початківці, консерватори; дизайнери; комп'ютерні експерти
2015	McKinsey & Company	Граничні значення за стратегічною орієнтацією (згідно вибірки)	5 типів: еволюціонери, ринкові відповідники, цифрові стривери, цифрові руйнівники традицій; творці екосистем
2015	Roland Berger	Вимірювання за галузями	3 хвилі цифрової трансформації: галузі включаються в трансформацію неодноразомно й володіють різними термінами дифузії цифрових технологій
2015	Lichtblau et al.	Граничні значення за індексом цифрової зрілості (згідно вибірки)	3 типи: новачки, початківці, піонери.
2016	Forrester	Граничні значення за індексом цифрової зрілості (згідно вибірки)	4 типи: скептики, інноватори, колабораціоністи, диференціатори
2016	PWC	Граничні значення за індексом цифрової зрілості (згідно вибірки)	4 типи: цифровий новачок, вертикальний інтегратор, горизонтальний інтегратор, цифровий чемпіон.
2016	KPMG	Перетин результатів за двома параметрами: операційна ефективність та інтенсивність трансформацій	4 типи: реактивний учасник, цифровий оператор, амбітний трансформер, розумний цифровізатор.

Джерело: складено автором на основі [1].

Категорія показників для збору вихідних даних може бути сконцентрована на внутрішніх, або ж зовнішніх процесах, які формують результат цифрової трансформації підприємства. Так, модель цифрової зрілості компанії «Deloitte» використовує більш як 170 показників в межах п'яти напрямів (стратегія, виробництво, технології, споживачі, структура та корпоративна культура). Модель цифрової адаптивності бізнесу (DBA) є експертною оцінкою таких показників, як цифрові таланти та ключові цифрові процеси. Модель «цифрового піаніно» розглядає сім елементів ланцюжка формування цінності: бізнес-модель, процеси, організаційну структуру, співробітників, ІТ-можливості,

пропозиції, модель взаємодії. Оригінальний підхід поданий у моделі KMDA, в межах якої оцінюють клієнтоцентричність, колаборації, роботу з даними, інновації, цінності, людей. Отже, за результатами аналізу публікацій в контексті цифрової зрілості підприємств, все більше дослідників розробляють оригінальні моделі та пропонують систематизовані огляди напрацювань [2; 3].

Висновки. Таким чином, розширення переліку статистичних показників у взаємозв'язку з бізнес-процесами виробничих компаній може стати основою для побудови моделі цифрової зрілості. Різноманітні методології оцінювання процесів цифровізації та їхні результати, представлені в літературі, можна систематизувати з точки зору відповідності вимогам національних і міжнародних стандартів оцінювання процесів та вимогам моделей зрілості [4–7]. Моделі зрілості, пов'язані з оцінкою процесів на підприємстві, повинні відображати зростання його здатності досягати вищого рівня якості для певного процесу, а отже, містити шкали організаційної зрілості для процесів, включених у модель. При цьому для розробки шкали необхідно вдосконалити процедури збору даних.

Напрямом подальших досліджень, виходячи з пріоритетів цифрової трансформації промислових підприємств, є розгляд проблеми управління цифровою зрілістю підприємства.

Список використаних джерел

1. Remane G., Hanelt A., Wiesboeck F., Kolbe L. Digital Maturity in Traditional Industries – An Exploratory Analysis. *Proceedings of Twenty-Fifth European Conference on Information Systems (ECIS)* (Guimarães, Portugal, 2017). Guimarães, 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/316687803_digital_maturity_in_traditional_industries_-_an_exploratory_analysis
2. Ostrovska H. Y. [et al.]. Building an effective model of intelligent entrepreneurship development in digital economy. *Eastern-European journal of enterprise technologies*. 2021. Vol. 6, no. 13 (114). P. 49–59. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.244916>.
3. Ostrovska H. Y., Strutynska I. V., Sherstiuk R. P., Pietukhova O.M., Yasinetska I. A. Development of collective intelligence in the enterprises' digital transformation. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 2023. No 3. P. 157–163. DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2023-3/157>
4. Ostrovska H., Ostrovskyy O. The application of intellectual information systems in the context of industrial enterprises management. *Marketing and Digital Technologies*. 2023. Vol. 7, no. 1 P. 69–81. DOI: <https://doi.org/10.15276/mdt.7.1.2023.5>
5. Ostrovska H., Ostrovskyy O. Artificial intelligence in modern enterprises and marketing campaigns: effective tools and development prospects. *Marketing and Digital Technologies*. 2023. Vol. 7, no. 3. P. 66–82. DOI: <https://doi.org/10.15276/mdt.7.3.2023.5>
6. Ostrovska H., Ostrovskyy O. Digital management in the innovative development of industrial enterprises. *Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky national university*. 2023. Vol. 27. no. 1–2. С. 53–61 DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2023-1-2-53-61>.
7. Ostrovska H. Y. [et al.]. Development of intellectual potential at systematic paradigm of knowledge management. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2020. No 4. P. 171–178. DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2020-4/171>.

Олена ПЕТУХОВА

*доцент, кандидат технічних наук,
заступник начальника кафедри
пожежної профілактики в населених пунктах,
Національний університет цивільного захисту України
м. Харків, Україна*

ШЛЯХИ ІНТЕГРАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Анотація. Проведено аналіз шляхів інтеграції професійної освітньої компоненти «Протипожежне водопостачання» до європейського освітнього простору, які досягаються використанням інформаційних технологій та реалізацією принципів та правил академічної доброчесності. Показано, що доступність до складових освітньої компоненти, можливість самооцінювання та прозорість кожного етапу навчання, є ефективними напрямками у формуванні фахівців європейського рівня.

Ключові слова: протипожежне водопостачання, дистанційний курс, електронний журнал, тестування.

Abstract. An analysis of the ways of integration of the professional educational component "Fire water supply" into the European educational space, which are achieved by the use of information technologies and the implementation of the principles and rules of academic integrity, was carried out. It is shown that accessibility to the components of the educational component, the possibility of self-evaluation and the transparency of each stage of training are effective directions in the formation of European-level specialists.

Keywords: fire water supply, distance course, electronic journal, testing.

Постановка проблеми та її актуальність. Процес інтеграції України до Європейського Союзу (ЄС) безумовно йде вперед і важливою складовою цього є освіта. Останнім часом є дійсно об'єктивні причини відповідних труднощів у освітньому процесі в Україні, що може негативно вплинути на швидкість інтеграції.

Одним зі шляхів інтеграції освітнього процесу до європейського освітнього простору є забезпечення широкого доступу до якісної вищої освіти, що базується на принципах наукової і дослідницької самостійності та сприяє активізації мобільності здобувачів освіти, готує їх до активного життя та формує основи для їх професійного і особистого росту. Реалізація означеного передбачає надання можливості якісного набуття знань та навичок при безумовному дотриманні принципів та правил академічної доброчесності всіх учасників освітнього процесу.

Пошук шляхів покращення освітнього процесу, підвищення мотивованості всіх його учасників, дослідження та впровадження європейського досвіду та виконання вимог сучасності є актуальною проблемою сьогодення.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питаннями пошуку шляхів прискорення інтеграції освіти України до Європи наукова спільнота займається багато років. Поглиблення цього процесу почалось з приєднання України до Болонського процесу. В межах Модуля «Якість вищої освіти та експертний супровід її забезпечення: рух України до Європейського Союзу» програми «Еразмус+: Жан Моне» українськими

науковцями був проведений аналіз та виконано систематизацію нормативно-правової бази Європейського простору вищої освіти; розглянуто історичні аспекти формування системи забезпечення якості вищої освіти в ЄС та розкрито особливості експертного супроводу забезпечення цієї якості у Європейському просторі вищої освіти [1, с. 34].

Вивчення методів дослідження (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) та дидактичних напрямів інтеграції (міждисциплінарна інтеграція, створення інтегративних курсів, інтеграція на рівні тем, розділів, понять у межах однієї дисципліни) дозволило сформулювати необхідність подальшого дослідження напрямку інтеграції, пов'язаного з упровадженням інтегративних дидактичних технологій у освітній процес закладів освіти [2, с. 138].

Постановка завдання. Метою цієї роботи є проаналізувати шляхи інтеграції професійної освітньої компоненти «Протипожежне водопостачання» до європейського освітнього простору, продемонструвати можливу їх реалізацію використанням інформаційних технологій та додержанням принципів та правил академічної доброчесності.

Виклад основного матеріалу. Однією з освітніх компонент професійного обов'язкового блоку навчального плану підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 26 «Цивільна безпека» за спеціальністю 261 «Пожежна безпека» є дисципліна «Протипожежне водопостачання». Робочою програмою та силабусом цієї дисципліни передбачено опанування знаннями та вміннями на лекціях, практичних заняттях та лабораторних роботах в аудиторіях, лабораторіях, на об'єктах, а з урахуванням сучасних умов, в он-лайн режимі на платформах ZOOM, Telegram, Viber. Формами поточного контролю є тестування [3, с. 154], модульні контрольні роботи; а підсумкового контролю – курсовий проєкт, диференційний залік та екзамен. Кількість та різноманітність навчального матеріалу обумовлюють активне використання всіх відомих способів підвищення ефективності викладання та засвоєння дисципліни [4, с. 59].

Для підвищення якості вивчення дисципліни «Протипожежне водопостачання» був обраний шлях підвищення ефективності викладання та засвоєння дисципліни реалізацією принципу доступності всіх навчальних та методичних матеріалів, форм контролю та самоконтролю, а також інформації щодо результатів поточного контролю з прогнозуванням можливих підсумкових результатів [5, с. 62].

Доступність навчальних та методичних матеріалів реалізується:

– класичними способами: наявність підручників, практикумів, методичних вказівок для самостійного вивчення дисципліни, методичних рекомендацій для виконання курсового проєкту, контрольних та лабораторних робіт, робочих зошитів в загальній та електронній бібліотеці університету (<http://books.nuczu.edu.ua/load.php>) (рис. 1);

– розміщення робочих програм, силабусів на сайті (<https://nuczu.edu.ua/ukr/osvita/osvitni-prohramy>) та у електронному репозитарії університету (<http://repositsc.nuczu.edu.ua/?locale=uk>);

- 4) Петухова, О. А.
Протипожежне водопостачання : методичні вказівки з організації самостійної роботи при вивченні професійної обов'язкової дисципліни за освітньо-професійними програмами «Пожежна безпека», «Аудит пожежної та техногенної безпеки», «Пожежогасіння та аварійно-рятувальні роботи / Для здобувачів вищої освіти, які навчаються на першому (бакалаврському) рівні у галузі знань 26 «Цивільна безпека», укладачі: О. А. Петухова, С. В. Рудаков, Р. Е. Черепаха . — Х : НУЦЗУ, 2023 . — 25 с.
УДК 614.842.6(083.131)
- 5) Петухова, О. А.
Протипожежне водопостачання: робочий зошит (контрольні та лабораторні роботи) / укладачі: О. А. Петухова, С. В. Рудаков, Р. Е. Черепаха . — Харків : НУЦЗУ, 2023 . — 71 с.
УДК 614.842.6(079)

Рис. 1. Фрагмент сторінки результатів пошуку у електронній бібліотеці університету навчальної літератури з дисципліни «Протипожежне водопостачання»

– розміщення дистанційного курсу з дисципліни в системі дистанційного навчання «Moodle НУЦЗУ» (<http://moodle.nuczu.edu.ua/course/view.php?id=277>) з включенням до нього загальної бібліотеки курсу та бібліотеки за окремими розділами, планів занять, текстових та презентаційних матеріалів, фото- та відеосюжетів, тестових завдань з можливістю самоконтролю або контролю під керівництвом викладача [6, с. 24], навчально-тестових симуляторів [7, с. 82] та програмних комплексів за відповідними темами;

– доступність до електронних журналів (один варіант електронного журналу має посилання в дистанційному курсі, другий варіант – розміщений на сайті університету, має контроль доступу лише з особистого кабінету кожного учасника освітнього процесу та зв'язаний з розкладом занять), в яких зазначені види та теми занять у відповідності до робочої програми та силабусу дисципліни, поточні оцінки та бали, шкали оцінювання (рис. 2).

№ семестрової сесії	ПІБ	16.01.2024 Л-1	16.01.2024 Л-2	22.01.2024 ПЗ-1	Тест 1. Класифікація, ознаки, ПГ (оцінка/2/бали (10))	23.01.2024 ПЗ-2	Тест 2. Відрізки, ПГ (оцінка/2/бали (10))	ПЗ-3
22.04.59	Драшуть Нікіта Кирілович				0,0		7,0	5,8
22.04.60	Заришуй Віталій Іванович				0,0		0,0	0,0
22.04.61	Ізаченко Дмитро Сергійович				7,0	5,8	4,0	3,3
22.04.62	Качан Катерина Олегівна				10,0	8,3	8,0	6,7
22.04.63	Курілова Ярослава Романівна				7,0	5,8		0,0
22.04.64	Куца Албина Катерина					0,0		0,0
22.04.65	Ковальченко Тетяна Михайлівна				5,0	4,2		0,0
22.04.66	Манастирський Миколай Сергійович					0,0		0,0
22.04.67	Місюк Дмитро Сергійович					0,0		0,0
22.04.68	Скобелко Сергій Віталійович				6,0	5,0		0,0
22.04.69	Степаненко Катерина Іванівна					0,0		0,0
22.04.70	Степаненко Катерина Іванівна				11,0	9,2	9,0	7,5
22.04.71	Степаненко Катерина Іванівна				10,0	8,3	11,0	9,2
22.04.72	Степаненко Катерина Іванівна				8,0	6,7		0,0
22.04.73	Ткачук Ірина Володимирівна				7,0	5,8	9,0	7,5
22.04.74	Толочишкін Євгеній Андрійович				7,0	5,8	3,0	2,5
22.04.75	Тройко Владислав Олександрович				7,0	5,8	7,0	5,8
22.04.76	Іванів Марія Сергійівна				7,0	5,8		0,0
22.04.77								

а)

№ семестрової сесії	ПІБ	Всього балів за семестр											Додаткові			Підсумок за семестр			
		1(ПЗ)	2(ПЗ)	3(ПЗ)	4(ПЗ)	5(ПЗ)	6(ПЗ)	7(ПЗ)	8(ПЗ)	9(ПЗ)	10(ПЗ)	11(ПЗ)	Лекції	Лабораторні	Семінари				
1	Волобушка Віолета Валеріївна	5,8	5,8															Не все проведено	
2	Демченко Володимир Романович																	Не все проведено	
3	Драшуть Нікіта Кирілович	5,8																Не все проведено	
4	Заришуй Віталій Іванович																	Не все проведено	
5	Ізаченко Дмитро Сергійович	5,8	3,3															Не все проведено	
6	Качан Катерина Олегівна	8,3	6,7															Не все проведено	
7	Курілова Ярослава Романівна	5,8																Не все проведено	
8	Куца Албина Катерина																	Не все проведено	
9	Ковальченко Тетяна Михайлівна	4,2																Не все проведено	
10	Манастирський Миколай Сергійович																	Не все проведено	
11	Місюк Дмитро Сергійович																	Не все проведено	
12	Скобелко Сергій Віталійович	1,0																Не все проведено	
13	Степаненко Катерина Іванівна																	Не все проведено	

б)

Рис. 2. Вигляд електронного журналу з дисципліни «Протипожежне водопостачання»: а) в дистанційному курсі; б) на сайті університету.

Важливим є використання програмного забезпечення, що має вільний доступ для користувачів, є простим для розуміння та не потребує особливих конфігурацій комп'ютерного обладнання. Одним з прикладів реалізації цього є використання різних

форм Google: документи, таблиці, презентації, тестування, які дозволяють здобувачам легко та якісно одержати різноманітний навчальний матеріал, спланувати навчальний час, відстежити особистий прогрес та якісно підготуватися до будь-якому типу контролю, що є запорукою підвищення якості підготовки фахівців не лише з дисципліни «Протипожежне водопостачання», а і будь-якої освітньої компоненти в галузі знань 26 «Цивільна безпека».

Висновки. Таким чином, в роботі проведено аналіз шляхів інтеграції професійної освітньої компоненти «Протипожежне водопостачання» до європейського освітнього простору, реалізація яких здійснюється ефективним використанням інформаційних технологій (доступні, прості та сучасні продукти) та дотриманням принципів та правил академічної доброчесності (доступність до складових освітньої компоненти, можливість самооцінювання та прозорість кожного етапу навчання). Реалізація запропонованого підходу є ефективним напрямком у формуванні фахівців європейського рівня.

Список використаних джерел

1. Європейський простір вищої освіти: параметри якості та експертизи: навчальний посібник / Укладачі: Батечко Н. Г., Бульвінська О. І., Локшина О. І., Мосьпан Н. В., Проценко О. Б., Сисоєва С. О., Соколова І. В.; За ред. Сисоєвої С. О. Київ : Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2020. 152 с. URL: <https://heges.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/Посібник-ЄПВО-параметри-якості-та-експертизи-1.pdf>
2. Желанова В. Напрями реалізації стратегії інтеграції в сучасній освіті України. *Нові технології навчання*. 2020. Вип. 94. С. 138–142. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/31346/1/Желанова%2036 НТН 94 20.pdf>
3. Снісар О. О., Осетрова Г. О., Кравців Р. В., Петухова О. А. Використання інформаційних технологій при підготовці фахівців пожежної справи. *Проблеми та перспективи розвитку охорони праці* : матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції, 12.05.2022, м. Львів, Україна. Львів : ЛДУБЖД, 2022. С. 154–156. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/15205>
4. Петухова О. А., Горносталя С. А. Використання інформаційних технологій при викладанні спеціальних дисциплін. *Free and open source software*: матеріали IX міжнародної науково-практичної конференції, 22.11.2017, Харків, Україна. Харків : ХНУБтаА, 2017. С. 59. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/5352>
5. Петухова О. А., Добринська В. Є., Кулеш Д. П. Способи підвищення ефективності навчання з наукового напрямку цивільна безпека. *Безпека людини у сучасних умовах*: матеріали IX Міжнародної науково-методичної конференції, Міжнародної наукової конференції EAS, 1–2.12.2022, Харків, Україна. Харків : НТУ "ХПІ", 2022. С. 61–63. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/16422>
6. Петухова О. А., Горносталя С. А., Осетрова Г. О., Снісар О. О. Аналіз безкоштовних платформ для створення тестів. *Free and open source software*: матеріали XIII-ої міжнародної науково-практичної конференції, 16–18.11.2021, Харків, Україна. Харків : ХНУБтаА, 2021. С. 24–25. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/14089>
7. Петухова О. А., Горносталя С. А. Навчально-тестовий симулятор "Випробування на водовіддачу водопровідних мереж". *Free and open source software*: матеріали IX міжнародної науково-практичної конференції, 22.11.2017, Харків, Україна. Харків : ХНУБтаА, 2017. С. 82. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/5351>

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Nataliia BOHDANOVA

*Professor, Doctor of Philosophical Sciences,
Professor of Educational Technologies
and Labor Protection Department*

*Educational and scientific professional pedagogical institute
of Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy,
Kharkiv, Ukraine*

PROBLEMS OF HUMANIZATION AND HUMANITARIZATION IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

In the process of updating and reforming education, the problems of the humanization and humanitarianization become more and more important. This is due to the low general cultural level of students of educational institutions, especially the technical profile, the weakening of intellectual and spiritual development, the spread of technocratic snobbery and the transfer of spiritual priorities to the periphery of the value orientations of students, which have become almost invisible against the background of a pragmatic worldview. All this is ultimately reflected in the level of professional culture of the future specialist and his professional qualities.

«The need for humanization and humanization of education is currently a subject of consensus in the educational environment. Dehumanization is seen primarily in the transformation of education into an instrumental category of industrial and market relations, in the loss of the meaning of education, as a result of which it turns into a utilitarian assimilation of a narrow range of professional knowledge and skills. Undoubtedly, the dehumanization of education is the result (illustration) of the dehumanization of social institutions. This process undermines the prospects of social development, narrows the horizons of democracy and levels spiritual and ethical values. The danger of dehumanized education lies in the fact that it is a factor of social instability, the distinctive features of which are not difficult to recognize in modern Ukraine» [1, p. 190–191].

Utilitarianism reveals a person's dependence on generally accepted norms of perception, which are applied in a disciplinary manner, reveal the subjection of an individual to something independent of him. Spirituality, on the contrary, reveals the ability of a person to harmonize his unique with the generally accepted, to "found" himself as an integral part of the surrounding reality, turning this reality into a self-dependent existence. This provision should be taken into account when addressing the processes of formation of spiritual culture in the pedagogical process along with the task of formation of developed human sensibility. After all, everyday consciousness usually considers sensual pleasure, identifying it with animal experiences and pleasures, limiting sensuality to the direct opposite of spiritual. At the same time, the spiritual begins to be understood exclusively as a worldview, built on the ascetic negation of the sensual as pleasure, rather than its enrichment and diversification.

«Humanization of education is a systemic problem – a problem of theory and practice and must be developed on a completely new basis, the essence of which is to turn to a human-creative model of education. ...The humanization of education should be understood not only at the creative level, but also at the level of modern constructive practical developments, which

provide for a system of normative knowledge oriented to various subjects of activity. Today, real education, in connection with the accession of Ukraine to the Bologna concept, creates a deficit of humanitarian culture, which leads to spiritual decline... » [1, p. 190].

The urgent need to intensify the process of forming the spiritual culture of student youth, sociological research of this problem is due, not least, to the low general cultural level of students of technical educational institutions. Many of them are characterized by a low language culture, the inability to clearly and competently formulate their thoughts, work with scientific literature, an undeveloped ability to self-criticize, and the need for self-education and self-upbringing. The underdevelopment of aesthetic culture is also manifested in the weakening of intellectual and spiritual development, in the spread of technocratic snobbery. All this is ultimately reflected in the level of professional culture of the future specialist, in his qualities as a professional employee.

Most philosophers of the 20th century. saw a pernicious danger for human existence in modern technologism and technocratism (V. Weidle, M. Heidegger, J. Maritain, M. Berdyaev, G. Marcel, etc.). After all, technocratism leads, in their opinion, to a crisis of art. Therefore, «... the most practical significance for reforming the education system is the axiological aspect of the new paradigm of education - a new system of values and ethical relations between teacher and pupil, teacher and student.

The central value is, of course, the person, the personality, since the development of its potential, the process of creative self-actualization is the absolute goal of both social development and the functioning of the education system» [1, p. 192]. This provision on personality is contained in the Universal Declaration of Human Rights and therefore it «...presupposes the priority of humanitarian values of the education system. It is their development that determines the process of humanization and humanitarianization of education at the current stage – as the main direction of meaningful reform of the education system. Two aspects become crucial.

The first involves not only the formation of a certain system of knowledge, but also the development of spirituality in the context of the harmonious interaction of all individual processes of world perception. ...The second aspect focuses on overcoming the technocratic nature of modern education. ...The main task that arises in the context of the needs of humanitarianization of education is the mutual enrichment and mutual complementation of knowledge from individual subjects, which should contribute to the creation of a systemic image of the world. Such education should be aimed at the development of heuristic and creative knowledge, experience of creative activity» [1, p. 192].

The system-forming principle of formation and presentation of educational material in accordance with the requirements of a spiritually developed person is an aspect approach that combines the principles of reflection and creative transformation of the content of the subject of knowledge [2, p. 34–41]. In the pedagogical literature, there are different opinions regarding the means of achieving the spiritual development of the individual in the educational process of higher education of the institution. Subjects that purposefully form the spiritual culture of a student's personality are traditionally considered educational disciplines of the socio-humanitarian cycle. «The vocation of the humanitarian component of education needs a thorough understanding. The effectiveness of teaching humanitarian disciplines is directly dependent on the level of their conceptual unity. It should be based on awareness of the

fundamental problems of the methodology of scientific knowledge, methods of pedagogical innovations and philosophical understanding of truth. In general, it is difficult to overestimate the mission of the humanitarian block of education in the formation of a worldview, value orientations, the general culture of an individual and his civic position - it is obviously unique» [1, p. 192–193].

Some researchers claim that all subjects of the humanitarian cycle contain spiritual potential. And subjects of a natural and scientific nature are completely far from aesthetics in the modern educational process. But in the training plan of future specialists, not enough time is allocated for their proper and high-quality study of subjects of the social and humanitarian cycle. In technical institutions of higher education, social and humanitarian disciplines are optimized, combined, and classroom hours are reduced. Therefore, a dilemma arises: on one hand, there is a need of modern society for a spiritually developed personality, and on the other hand, there is an acute shortage of study time in the educational process of higher education institutions. The solution to this problem can be seen in the rethinking of the traditional approach to the educational process. The humanization of education should contribute to overcoming the artificial separation of narrow professional natural, economic, and technical-technological knowledge from the humanities. After all, the example of Chernobyl shows that this catastrophe was not so much man-made as humanitarian, both in terms of consequences and causes.

Culture, its subject forms, spirituality, as well as the human community are carriers of the forms of perception and understanding of the world. An individual person masters such forms individually in socially reproduced activity, communication, in a specific process of socialization and learning. Outside the world culture and communication, subject-subject relationship, these generic human properties do not develop in an individual. In other words, the method of transmission of a person's ancestral properties is sociocultural, not genetic or biological, as in animals. Another way out of the current situation is the creation of a system implemented in European countries. Its essence is to support national culture and restrain pirated, foreign products through the appropriate tax policy, which stimulates the development of domestic book publishing, music, and culture in general and creates stricter conditions for the export of foreign products of mass culture.

In conclusion, it should be noted that the problems of humanization and humanitarianization in higher education institutions of Ukraine are systemic and should be carefully considered and resolved both at the level of the Ministry of Education of Ukraine and at the level of higher education institutions. For a purposeful process of forming a student who is able not only to perceive the beautiful from the standpoint of a spiritual ideal, but also to live and create according to the laws of beauty, it is necessary to turn to the model of education, where the main problem will be a creative, harmoniously developed personality.

References

1. Головаха Є., Паніна Н. Готовність до соціального протесту: динаміка, регіональні особливості і чинники формування. *Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців)*. Київ : ІС НАНУ, 2001. С. 190–193.
2. Павлик Н. Ціннісні орієнтації як головний фактор формування моральної свідомості в підлітковому та юнацькому віці. *Человек в мире духовной культуры* : Матеріали науч.-практ. конф. Київ : Новий Акрополь, 2000. С. 34–41.

Юлія ДОБРОНОСОВА

*доцент, кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та педагогіки,
Національний транспортний університет,
м. Київ, Україна*

ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ РИТОРИЗАЦІЇ: ПОШУК РЕСУРСІВ ТА ПОТЕНЦІАЛ ОНОВЛЕННЯ

Анотація. Автор стверджує, що сьогодні український філософський дискурс має бути оновлений, тому актуальним є пошук його внутрішніх ресурсів. Перехрестя інтересів філософської антропології та етики представлено як простір актуального розвитку філософії в часи війни. Метою дослідження є виявлення концептуального потенціалу синтезу філософсько-антропологічного та етичного розмислів у сучасному філософському дискурсі як відповіді на виклики риторизації.

Ключові слова: філософський дискурс, виклики риторизації, філософська антропологія, етика, розвиток філософії.

Abstract. The author claims that today the Ukrainian Philosophical discourse must be updated, therefore the search for its internal resources is relevant. The intersection of interests of Philosophical anthropology and ethics is presented as a space for the actual development of philosophy during the war time. The purpose of the study is to identify the conceptual potential of the synthesis of philosophic-anthropological discourse as a response to the challenges of its rhetoric.

Keywords: Philosophical discourse, challenges of rhetoric, Philosophical anthropology and ethics, development of philosophy.

Постановка проблеми та її актуальність. Трансформація ролі філософського знання в сучасному світі зумовлює потребу в рефлексії, спрямованій на осягнення його комунікативного потенціалу, що дозволяє вийти на обговорення завдань, які постають перед філософією в горизонті глобальних викликів і медіатизації та антропологічних ризиків часів російсько-української війни. Сьогодні український філософський дискурс проходить екзистенціальні випробування, звичні способи філософування виявляються недостатніми, тому актуальності набувають студії, необхідні для розкриття внутрішніх ресурсів філософії, що дозволять їй розвиватися, зберігаючи ціннісне ядро. У розмаїтому річищі обговорень чільне місце посідає осмислення потенціалу філософського розмислу, здійснюваного на перехресті філософської антропології та етики. Подібні дослідження актуальні, адже українська філософія, з одного боку, не має відставати від руху філософського знання в глобальному вимірі, а з іншого – не має втрачати усвідомлення необхідності пізнання викликів десятилітньої російсько-української війни на її нинішньому етапі. Контекст реактуалізації запитів філософського знання був би неповним без врахування ризиків риторизації самого філософського розмислу та поширення симулятивних його форматів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Праці і дискусії українських філософів з початку повномасштабного вторгнення російської армії в Україну демонструють

підвищення інтересу до пошуків нових форм філософування і висловлювання, переосмислення знаних підходів і доповнення їх оптикою, відкритою в умовах війни. Йдеться не тільки про способи осмислення війни як культурного явища чи феномену [2; 11] або пізнання її екзистенційної й етичної [5; 6; 8] специфіки, але й про діалог щодо оновлення філософського дискурсу в перспективі комунікативній, аксіологічній й етичній [4; 9; 15].

Метою нашого розгляду є виявлення концептуального потенціалу синтезу філософсько-антропологічного та етичного розмислів у сучасному філософському дискурсі як відповіді на виклики риторизації. Її реалізація передбачає з'ясування передумов поєднання підходів філософської антропології та етики у філософуванні, релевантному актуальним викликам, та розкриття методологічного і концептуального потенціалу, який відкривається в ньому. Практична цінність такого розгляду полягає в можливості виявлення комунікативного смислу філософського знання в культурі та його проектування на викладання філософських дисциплін у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Для осмислення комунікативного потенціалу філософії, відповідного сучасному соціокультурному горизонту, звернемо увагу на те, що її актуальні пошуки відбуваються в контексті глобального процесу тотальної медіатизації та його конструктивних і деструктивних впливів на культуру, освіту й науку. Міркуючи про суспільство знань як антропологічну ситуацію, Сергій Пролєєв наголошує, що поруч із поширенням викликів надмірного впливу на більшість сфер життєдіяльності суспільства інфовлади, дезавування патерну ідентичності та орієнтації на конвертацію творчості в соціальну успішність можемо спостерігати масштабне поширення пріоритетності не пізнання, а риторики, відтак окрім інформатизації соціальної дійсності прикметою сучасності стає «риторизація способу життєдіяльності» [12, с. 22]. В такому горизонті змінюється специфіка самовизначення особистості, коли способом її конституювання стає передусім залученість до інфомереж, культурною якістю – мобільність, що не може не впливати на науку й освіту. Життя соціуму в рамці «тиранії миті», масштабний вплив медіатизації життєсвітів та ціннісні орієнтації особистості змінюють і контекст, в якому нині розгортається філософська рефлексія. Недарма Зіґмунт Бауман вказує: «Першою жертвою квапливого життя і тиранії миті є мова – вихолощена, збідніла, звульгаризована і позбавлена значення, яке має нести. Водночас «інтелектуали», мандрівні лицарі слів, наповнених значенням, стають побідними втратами» [1, с. 60]. З одного боку філософський дискурс як простір творення і трансляції смислів у медіамережевій культурі отримує нові можливості для інтенсифікації наукової комунікації та освоєння нових форматів поширення знань, з іншого – когнітивні трансформації, співмірні з кліповою культурою і відповідним мисленням та пріоритетністю інтервізуальності над вербальним вираженням і засвідченням власної присутності у світі, кидають виклик самим основам філософського дискурсу.

Топос існування філософії в актуальному соціокультурному горизонті змінюється. Перед особою, що має сміливість іменувати себе причетною до філософського мислення, нерідко постає питання вибору – маргіналізуватися або стати фігурою масової культури, вдавшись до риторизації і гібридизації власних міркувань. Цьому почасти сприяє й поява симулятивних форм розмислу, близького хіба що за обрисами до тематики філософських запитів, змізернення статусу філософського знання в університетській освіті і науковому пошуку, проникнення до філософського дискурсу-діалогу елементів публіцистики, нехай і

співмірної з викликами, наприклад, російсько-української війни, та не надто продуктивної на філософські висновки. Варто акцентувати, що подібна риторизація замість аргументів чи баналізація квазіфілософських тез не має стосунку не лише до академічної науки, але й до філософської есеїстики, яка в Україні, на щастя, має історію і продуктивно розвивається.

Одним із факторів підважування ролі філософії в сучасній культурі виступають і виклики, пов'язані з поширенням в освітньому просторі «напівосвіти». За допомогою цього концепту Теодора Адорно українські філософи Марія Култаєва [7] і Михайло Бойченко [3] характеризують появу небажаних тенденцій в освіті загалом і вищій освіті зокрема та вказують на те, що вони ведуть до масштабування напівосвіченості та фрагментарного і непослідовного мислення, котре вдає з себе системне [7, с. 191]. Навіть якщо ми не вдаватимемося до надмірного алярмізму щодо ймовірного змізнення філософського дискурсу в майбутньому, то поміркована обережність виведе нас на висновок про те, що поширення існування індивіда в форматі «датафікованого суб'єкта» [14] або розвій форм існування модульної і ситуаційної людини [1] не сприятимуть підвищенню інтересу до філософії, а не подібних до неї риторичних вправлянь, спрямованих на конвертацію симулятивних філософувань у соціальний капітал й успіх.

Розуміння того, що нинішня російсько-українська війна розгортається в горизонті плинності цінностей глобального масштабу, уможлиблює розуміння потреби у виході філософії на перехрестя інтересів філософсько-антропології, феноменології (як філософії досвіду), етики і філософії комунікації. Така міждисциплінарна перспектива дозволяє уникнути підміни аргументації риторизацією і зберегти зв'язок філософського знання із викликами дійсності життя мільйонів українців. Методологічним підґрунтям для реалізації таких досліджень може бути розвиток екзистенціальної аналітики, перехід до аналітики інтерекзистенціалітету людського існування [13, с. 185–186] за збереження антиметафізичного спрямування, подібного до притаманного феноменології та сучасній філософії комунікації, що уможливить пізнання антропологічних викликів часів російсько-української війни та дозволить зберегти орієнтацію на актуальні у світі філософські дослідження комунікативності і медіальності як прикмет людського існування. За такого спрямування філософського дискурсу ми виходимо на розробку концептуальних підходів, котрі можуть бути використані як у філософському пізнанні, так і в міждисциплінарних студіях. Сама філософія тут не матиме на меті побудову теорій і не зможе діяти як методології окремих наук, але залишатиметься «спільним, дискурсивним зусиллям прояснення щодо нашого загального теоретичного і практичного світо- і саморозуміння та поняттєвих розрізень, які тримають це розуміння» [13, с. 11]. Це дозволить розкрити передусім виміри практичної філософії як спільного самопізнання, в якому проявиться зв'язок між філософською антропологією й етикою, та може бути використано для оновлення викладання філософських дисциплін у закладах вищої освіти. Сьогодні їх місце у структурі підготовки майбутніх фахівців різних галузей знань навряд чи можна назвати співмірним потенціалу оновленого філософського знання, релевантного часам війни 21 століття із її когнітивною та інформаційною складовою. Зміні ситуації не сприяє ані зверхність щодо застарілості самої філософії з боку укладачів освітніх програм економічного, юридичного, інженерного чи управлінського спрямування, ані інерційність поширеного формату викладання філософії здобувачам нефілософських спеціальностей,

що зводиться в кращому випадку до популяризованих форматів переповідання історії ідей у форматі банальностей, в гіршому обертається на «зависання» у вимірах історії філософії без врахування її здобутків кінця 20 – початку 21 століть та без проєкції певних зразків мислення на досвід. Тут йдеться не про брак досвіду сучасної філософії загалом та української філософії зокрема, а про уникання використання його потенціалу. Вихід із такого глухого кута ми вбачаємо у переорієнтуванні викладання філософських дисциплін на проблематику філософської антропології, філософії досвіду й етики.

Описуючи специфіку первинного філософського досвіду, Олег Білий [10, с. 7–8] говорить, що для того, щоб уявити його сутність, нам варто уявити заміну біокулярного зору на мультиокулярний, подібний до зору бджоли, відтак філософський дискурс відіграватиме тут роль комунікативного опосередкування, заснованого на принципах вільної гри, тому й не може бути ані застарілим, ані зужитим і водночас в ньому навряд чи можливий і принцип доповняльності, і розширення знань. Можливість появи точок зростання в сьогodнішній українській філософії можна означити за допомогою метафори посттравматичного зростання, котре відбувається в умовах глобального поширення ціннісного нейтралітету та локальних ризиків часів війни. Зустріч із надміром реальності може стати поштовхом до вироблення імунітету проти надлишковості негативних ефектів медіатизації і віртуалізації та місцем, з якого розгортатиметься продуктивна віртуальність філософського знання, коли ми матимемо справу із виміром віртуального, в сенсі можливого і потенційного, знайомим філософії здавна.

Філософське осмислення повсякдення війни увиразнює перспективу пізнання співвідношення віртуального і актуального в екзистенціалах й інтерекзистенціалах людського існування у граничних ситуаціях, причому одним із можливих його осередь виступає ціннісна самореалізація особистості та комунікативне спрямування людського життя, осмислення чого створює умови, в яких увиразнюється спроможність філософії творити і поширювати смисли. З огляду на це перспективними вважаємо подальші дослідження медіального потенціалу філософського дискурсу як одного зі способів протидії поширенню саморуйнівної для нього риторизації. Одним із особливо важливих річищ застосування концептуального поєднання зусиль філософської антропології й етики нам видається розвиток пізнання ціннісного досвіду особистості. Результати відповідних студій мають виняткове значення для розвитку продуктивного діалогу філософії із іншими науками, що в цілому позитивно вплине на динаміку українського наукового дискурсу. Вочевидь тут постане і питання про розвиток новітніх форм наукової комунікації, із залученням онлайн і офлайн форматів, що у свою чергу доповнить проблематику дискусій між фахівцями з гуманітаристики та представниками технічних і комп'ютерних наук і спонукатиме до розвитку когнітивістики.

Список використаних джерел

1. Бауман З., Донскіс Л. Моральна сліпота. Втрати чутливості у плінній сучасності / Пер. з англ. О. Буценка. Київ : Дух і Літера, 2014. 280 с.
2. Бистрицький Є., Ситниченко Л. Філософія і дискурс війни: конфлікт світів як межа комунікативної теорії Юргена Габермаса. *Філософська думка*. 2022. № 3. С. 64–82.
3. Бойченко М. Між «напівосвітою» і «напівдією»: у пошуках шляху до дієвої освіти. *Філософія освіти*. 2017. № 2 (21). С. 219–239.

4. Бойченко М. Щодо вжитку термінів «вартості» і «цінності» в українській філософії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*. 2023. № 1(8). С. 9–13.
5. Волковський В., Самчук Р. Чи можлива філософія після Бучі: філософсько-теологічні міркування. *Філософія освіти*. 2023. Т. 29. № 1. С. 22–51.
6. Корабльова Н. «Подія-трагедія» війни у фігурах бадьюанських розмислів як умова філософії. *Культурологічна думка*. 2023. № 23. С. 27–37.
7. Култаева М. Освіта та її деформації у сучасній культурі: до актуальності теорії напівосвіти Т. Адорно у сучасних соціокультурних контекстах. *Філософія освіти*. 2017. № 1 (20). С. 153–195.
8. Моравецький О. Ціннісні суперечності суспільства у фазі активної російсько-української війни. *Вісник Львівського університету. Серія Філософсько-політологічні студії*. 2023. Вип. 48. С. 93–100.
9. Мулярчук Є. Ненависть як моральне почуття за часів війни. *Філософська думка*. 2022. № 3. С. 98–110.
10. Нормативність філософського дискурсу: pro et contra. Опитування «Філософської думки». *Філософська думка*. 2019. № 5. С. 5–20.
11. Приходько В. Феномен війни: точка бачення матеріалістичної феноменології. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*. 2023. № 1(8). С. 35–39.
12. Пролеєв С. «Суспільство знань» як антропологічна ситуація. *Філософія освіти*. 2014. № 1 (14). С. 7–23.
13. Ренч Т. Конституція моральності. Трансцендентальна антропология і практична філософія / Пер. з нім. В. Приходька. Київ : Дух і Літера, 2010. 348 с.
14. Cheney-Lippold J. *We Are Data: Algorithms and the Making of Our Digital Selves*. New York: New York University Press, 2017. 320 p.
15. Karivets I. Some existential reflections on self-determination in the conditions of war. *Humanitarian Visions*. 2022. V. 8. № 2. P. 28–33.

Anna ZHORNIK

*Graduate of the first (bachelor's) level of higher education
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
Kharkiv, Ukraine*

Serhii VASYLYK

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management and Business
Kharkiv National University of Economics
Kharkiv, Ukraine*

METHODOLOGY OF SCIENTIFIC RESEARCH: THE KEY TO SUCCESSFUL AND EFFECTIVE DEVELOPMENT OF KNOWLEDGE

Анотація. У статті підкреслено важливість планування науково-дослідної роботи. Наголошується на критичній ролі ретельного планування в дослідженні. Підкреслюється, що чітка структура та добре продумана стратегія є основою успішних і продуктивних досліджень.

Ключові слова: методи дослідження, емпіричне дослідження, теоретичне дослідження, кількісне дослідження, якісне дослідження.

Abstract. The article emphasizes the importance of planning research work. Emphasis is placed on the critical role of careful planning in research. It is highlighted that a clear structure and a well-thought-out strategy are the foundation for successful and productive research.

Keywords: research methods, empirical research, theoretical research, quantitative research, qualitative research.

Statement of the problem and its relevance. In the modern world, where knowledge is updated at an incredible speed, and science is becoming more and more dynamic, the methodology of scientific research acquires special importance. It acts not only as a set of methods and techniques, but also as a basis for the formation of a scientific outlook, the ability to think clearly and logically, generate new ideas and find effective ways to implement them.

The relevance of the research topic is determined by the following factors:

The growing role of science in all spheres of society. Scientific research becomes the driving force of progress, and its results are used to solve the most pressing problems of humanity.

Complication of research objects and subjects. This requires the use of more advanced methods and techniques of scientific knowledge.

The need to increase the efficiency of scientific research. In conditions of limited resources, it is important to make maximum use of the possibilities of modern scientific methodology.

Analysis of basic research and publications. Scientific research is a dynamic and multifaceted process aimed at expanding the boundaries of human knowledge. Successful research requires not only a deep understanding of the research topic, but also a clear methodological basis. This topic was researched by: D. M. Stechenko, O. S. Chmyr,

O. V. Krushelnytska's textbooks "Basics of the scientific research", V. I. Krutov, I. M. Hrushka, V. V. Popova and others "Methodology and organization of scientific research", A. S. Filipenko "Basics of scientific research", V. M. Sheiko, N. M. Kushnarenko "Organization and methodology of scientific research activity".

The goal is to study the methodology of scientific research as a key to successful and effective development of knowledge.

Presenting main material. The methodology of scientific research is a system of principles, methods and techniques used to obtain new knowledge. It acts as a framework that organizes and structures research activity, ensuring its systematicity, reasonableness and effectiveness [5].

When characterizing scientific research, the following distinguishing features are usually indicated:

- this is necessarily a purposeful process, the achievement is realized set goal, clearly formulated tasks;
- it is a process aimed at finding new things, at creativity, at discovering the unknown, at putting forward original ideas, at new illumination of the discussed issues;
- it is characterized by systematicity: here both the research process itself and its results are organized and brought into the system;
- it is characterized by strict evidence, consistent substantiation of the generalizations and conclusions made [2].

The choice of research methodology depends on the purpose and tasks of the research, the object and phenomenon being studied, as well as on the available resources. The researcher should thoroughly study the existing methodologies and choose the one that best suits his needs.

Successful and effective research is the result not only of the knowledge and experience of the researcher, but also of the correct methodology. Adherence to methodological principles allows the researcher to gain new knowledge about the world, make scientific discoveries and develop new theories, which contributes to the development of science and society.

Method (Greek – way of knowing) – in the broadest sense words are "a way to something", a way of the subject's activity in any of its forms.

The term "methodology" has two main meanings: a system of defined methods and techniques used in one or another field of activity (in science, politics, art, etc.); the doctrine of this system, the general theory of the method, the theory in action.

Formulation of the purpose and tasks of the research: a clear definition of the purpose of the research and specification of the tasks necessary for its achievement determine the vector of research activity.

Literature review: a thorough study of already existing research on a given topic allows the researcher to avoid duplication, outline new aspects and form his own research concept [1].

The choice of research methods: the selection of methods adequate to the tasks and research questions is the key to obtaining reliable and relevant results. relying on the system of methodological principles, the researcher determines:

- object and subject of research;
- the sequence of their solution;
- applied methods.

Two main stages, two characteristic levels can be conventionally distinguished scientific research:

- a) empirical;
- b) theoretical.

The empirical stage is related to the acquisition and primary processing original factual material. They usually share: the facts of reality and scientific facts.

Facts of reality are events, phenomena that happened or are happening in reality, they are different sides, properties, relationships of the subjects objects.

Scientific facts are facts of reality reflected by consciousness, and necessarily verified, understood and recorded in the language of science in the form of empirical judgments [3].

Expected results of scientific research are preliminary descriptions of theories, concepts, regularities, functional and analytical dependencies, methods, models, schemes, methods, algorithms, other provisions that will be created, changed and/or supplemented by the author during the performance of scientific research.

In the Law of Ukraine on scientific and scientific and technical activity (Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2016, No. 3, Art. 25) terms and their definitions are given with changes, in particular:

“...22) scientific result – new scientific knowledge obtained in the process of fundamental or applied scientific research and recorded on information carriers. The scientific result can be in the form of a report, a published scientific article, a scientific report, a scientific report on scientific research work, a monographic study, a scientific discovery, a draft of a regulatory act, a regulatory document or scientific and methodological documents, the preparation of which requires conducting relevant scientific research or contains a scientific component, then what [6].

...27) scientific and technical (applied) result – new or significantly improved materials, products, processes, devices, technologies, systems, new or significantly improved services, implemented during applied scientific research, scientific and technical (experimental) development new constructive or technological solutions, completed tests, developments implemented or may be implemented in public practice. A scientific and technical (applied) result can be in the form of a draft project, an experimental (research) sample or its working model, design or technological documentation for scientific and technical products, a test sample, a draft regulatory act, a regulatory document or scientific methodical documents, etc.”.

The scientific novelty of the idea (theme), the obtained results is a feature that characterizes the obtained results and research in general by the concept of "first time" [7]. This concept means in science the lack (or limitation) of similar results before their publication. For many branches of science, novelty is found in the presence of newly formulated and substantively substantiated theoretical propositions, developed principles, models, methods, and established dependencies. Those provisions of research that contribute to the further development of science or its individual directions may be new [7].

According to the place of the obtained knowledge, three are distinguished among the known scientific data

novelty levels [7]:

– transformation of known data, their fundamental change (characterized by knowledge that is fundamentally new in this field, which does not simply supplement known provisions, but is something independent);

– expansion, addition of known data (a new result expands known theoretical or practical provisions, adds new elements to them, supplements knowledge in this field without changing their essence);

– clarification, concretization of known data, extension of known results to a new class of objects, systems (a new result clarifies what is known, specifies certain provisions relating to individual cases, and known methods or methods can be developed and extended to a new class of objects, systems, phenomena).

Thus, novelty in scientific research performs functions [4]:

– ascertaining at the level of discovery or invention (new conceptual statements, theories and approaches that radically change scientific knowledge are obtained);

– developing at the level of expansion and deepening;

– specifying at the level of detail;

– complementary at the level of clarification.

Theoretical significance is a characteristic of the importance, provability and conceptuality of the obtained results and their scientific perspective [4].

Conclusion. The scientific novelty of the expected / obtained results must be proven on the basis of their meaningful comparison with existing analogues in world science, and the advantages of the results to be obtained over the existing ones must be proven.

Analysis and interpretation of results: critical analysis of the obtained data, their generalization and interpretation allow drawing conclusions and formulating new knowledge.

Prospective further explorations. Presentation of research results: clear and concise presentation of research results in the form of an article, dissertation, monograph or report makes them accessible to the scientific community and contributes to the implementation of the acquired knowledge in practice.

Saving time and resources: a clear methodology allows the researcher to use time and resources rationally, avoiding

Increasing research efficiency: the researcher's methodological armament makes it possible to focus on the most important aspects of the research.

Increasing the probability of success: A clear methodology significantly increases the probability of obtaining reliable.

Universality: the methodological principles of research have a universal character and can be applied in any scientific field.

References

1. Методологія наукових досліджень: навч.-метод. посіб. / В. С. Антонюк, Л. Г. Полонський, В. І. Аверченков, Ю. А. Малахов. Київ : НТУУ "КПІ", 2015. 276 с. <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/18679>
2. Мокін Б. І., Мокін О. Б. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2014. 180 с. https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11644/Mokin_metodologia_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. Чмиленко Ф. О., Жук Л. П. Посібник до вивчення дисципліни "Методологія та організація наукових досліджень". Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2014. 48 с. <http://kist.ntu.edu.ua/textPhD/mond.pdf>
4. Юринець В. Є. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 178 с. https://institut-zerna.com/education/docs/silabus_navdoslidnyka/metodoligiya-naukovyh-doslidgen.pdf

5. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с. https://biology.univ.kiev.ua/images/stories/Upload/Kafedry/Biofizyky/2014/konversky_osn_metod_ta_org_nayk_dosl.pdf
6. Технологія наукових досліджень і технічної творчості / Е. В. Гаврилов, М. Ф. Дмитриченко, В. К. Доля, О. Т. Лановий, І. Е. Линник; за заг. ред. М. Ф. Дмитриченка. Київ : Знання України, 2007. 318 с.
7. Основи наукових досліджень. Організація наукових досліджень : конспект лекцій для студентів магістратури приладобудівного факультету / Упоряд. Н. І. Бурау. Київ : НТУУ "КПІ", 2007. 33 с.

Вікторія ЖУРАВЕЛЬ

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 072 Фінанси, банківська справа та страхування,
Криворізький національний університет
м. Кривий Ріг, Україна*

Ріта КОРОЛЕНКО

*доцент, кандидат економічних наук,
Криворізький національний університет
м. Кривий Ріг, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Анотація. У статті розглянуто ключові аспекти особливості сучасного наукового дослідження в контексті стрімкого технологічного розвитку, глобалізації, міждисциплінарності та етичних аспектів. Зосереджуючись на високій динаміці та швидкому розвитку наукових технологій, стаття обговорює їхні впливи на збір та обробку даних, а також відзначає зростання значення глобального наукового співтовариства. Також увага приділяється етиці та відкритості наукового процесу в умовах змін у суспільних цінностях.

Ключові слова: наукове дослідження, технологічний розвиток, сучасний світ, міждисциплінарний характер.

Abstract. The article examines the key aspects of modern scientific research in the context of rapid technological development, globalization, interdisciplinarity and ethical aspects. Focusing on the high dynamics and rapid development of scientific technologies, the article discusses their effects on data collection and processing, and notes the growing importance of the global scientific community. Attention is also paid to the ethics and openness of the scientific process in the conditions of changes in social values.

Keywords: scientific research, technological development, current world, interdisciplinary character

Постановка проблеми та її актуальність. Наука – досить популярне поняття у сучасному світі. Стрімкий розвиток наукових процесів, модернізація науки як поняття у цілому, можливість прогнозувати та аналізувати події відкривають двері для здійснення наукового дослідження. Але, на жаль, багато людей ще не до кінця усвідомили «всю красу» таких можливостей. У сучасних умовах розвитку науки, на нашу думку, слід приділяти особливу увагу науковим дослідженням. Завдяки дослідженням розробляються нові методи пізнання, аналізу, а також удосконалюються ті, які ми вже маємо [1].

Актуальність даної проблеми обумовлена сучасним станом науки та технологій, що стрімко розвиваються. Технологічний прогрес, глобалізація та зміни у суспільних цінностях створюють нові виклики та можливості для наукового дослідження. Важливо розуміти, які особливості визначають характер і напрями розвитку наукової сфери, щоб ефективно відповідати на виклики сучасності.

Зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями полягає в необхідності вдосконалення стратегій розвитку науки, вирішенні актуальних проблем та формуванні майбутнього наукового ландшафту. Дослідження спрямоване на виявлення ключових тенденцій, що впливають на якість та результативність наукових розвідок. Аналіз

особливостей наукового дослідження у сучасному світі дозволяє не лише розкрити сутність наукового процесу, але й визначити його роль у вирішенні сучасних викликів і завдань, таких як екологічна стійкість, розвиток новітніх технологій, міжнародна співпраця та етичні аспекти досліджень.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Інтерес до наукових досліджень з'явився досить давно. Але детальніше науковими дослідженнями почали займатися з кінця XVII – початку XVIII ст., разом зі створенням та розвитком Києво-Могилянської академії. Вивченням та проведенням наукового дослідження в Україні одними з перших почали займатися: Б. Патон, І. Пулюй, Д. Яворницький, А. Кримський, М. Максимович, Д. Заболотний та багато інших.

Цілі статті – визначення особливостей наукового дослідження у сучасному світі.

Виклад основного матеріалу. Наука – це особлива форма пізнання, яке здійснюють особливі групи людей за допомогою спеціальних засобів; також вважають, що наука є суспільною за своїм походженням, розвитком і використанням [2].

Як відомо, науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи об'єднали в одну загальну назву – «наукові дослідження».

Наукове дослідження – вивчення об'єкта або явища для виявлення закономірностей його виникнення та розвитку, а також можливостей його зміни та використання в інтересах добробуту суспільства [3].

Особливості наукового дослідження у сучасному світі полягають у високій динаміці та швидкому розвитку наукових технологій, що надає нові можливості та виклики дослідникам. Застосування сучасних методів аналізу даних, інформаційних технологій та високопродуктивних обчислювальних систем значно полегшує збір, обробку та інтерпретацію великих обсягів інформації. Також важливим є міждисциплінарний підхід до досліджень, коли вчені різних спеціалізацій об'єднують свої зусилля для вирішення складних проблем. Зростає значення глобальних наукових мереж та міжнародного співробітництва, що сприяє обміну знаннями та ресурсами.

У сучасному науковому дослідженні велика увага приділяється також етиці та відкритості наукового процесу. Це сприяє не тільки взаєморозумінню між науковцями, але й дозволяє громаді та іншим зацікавленим сторонам активніше взаємодіяти з результатами досліджень. Етичні питання в науковому дослідженні набувають нового значення в умовах стрімкого розвитку технологій та глобалізації наукового співтовариства. Встановлення високих етичних стандартів стає необхідністю для забезпечення відповідального та безпечного використання новітніх технологій. Врахування етичних аспектів допомагає у підтримці довіри громадськості та створює етичні рамки для розвитку наукового процесу.

Отже, акцент на етиці та відкритості у науковому дослідженні свідчить про важливість створення прозорого етичного підґрунтя для розвитку науки, що впливає на якість результатів та довіру до наукових висновків.

Важливо також відзначити поширення відкритого доступу до наукової інформації, що сприяє взаємному обміну знаннями та підвищує видимість результатів досліджень. Це сприяє зростанню колективного інтелекту та дозволяє зменшити можливість дублювання наукових зусиль.

У цілому, сучасне наукове дослідження визначається комплексністю впливів технологічного прогресу, суспільних змін, глобальних викликів та активної участі

громадськості. Такий підхід дозволяє науці відповідати на виклики сучасності та забезпечувати сталий прогрес у всіх сферах людського життя.

Необхідно зазначити, що наукове дослідження відрізняється від інших тим, що, як правило, його поділяють на дві групи та виділяють два рівні:

1) фундаментальні наукові дослідження – це наукова теоретична або експериментальна діяльність, спрямована на здобуття нових знань про закономірності розвитку та взаємозв'язку природи, суспільства, людини. Завданням фундаментальних наук є пізнання законів, що управляють поведінкою і взаємодією базисних структур природи і суспільства ;

2) прикладні наукові дослідження – це наукова й науково-технічна діяльність, спрямована на здобуття та використання знань для практичних цілей. Безпосередня мета прикладних наук полягає у застосуванні результатів фундаментальних наук під час вирішення пізнавальних і соціально-практичних проблем [4].

Щодо рівнів наукового дослідження, то їх виділяють два: теоретичний та емпіричний.

Емпіричний рівень наукового дослідження пов'язаний із отриманням та первісним опрацюванням матеріалу, процесом накопичення фактів, описом мовою науки, класифікацією за різними критеріями та виявленням основної залежності між ними [5].

Саме під час такої роботи дослідник має:

- описати кожний факт термінами науки, у межах якої ведеться дослідження;
- відібрати з усіх фактів найбільш типові;
- класифікувати факти за їх сутністю;
- з'ясувати наявні зв'язки між відібраними фактами.

Стійка повторюваність і зв'язки між емпіричними характеристиками виражаються за допомогою емпіричних законів, що часто мають ймовірнісний характер. Будь-яке наукове вивчення – від творчого задуму до закінченої наукової праці – здійснюється індивідуально. Спираючись на загальні та часткові методи дослідження, вчений або дослідник отримує відповідь на те, з чого потрібно розпочинати дослідження, як узагальнити факти й яким шляхом іти до висновків [4].

Теоретичний рівень дослідження пов'язаний із глибоким аналізом наукового фактажу, перевіреного, усвідомленого та зафіксованого мовою науки, проникненням у суть явищ, формулюванням його в якісній і кількісній формах, обранням принципу дії та рекомендацій щодо практичного впливу на ці явища.

Отже, наукове дослідження у сучасному світі крокує вперед досить швидкими темпами. Не може не радувати те, що все більше і більше молодих людей виявляють бажання проводити свої власні дослідження, експерименти, аналізувати та узагальнювати інформацію, тим самим створюють власне творіння – наукове дослідження. Накопичення наукових фактів у процесі дослідження – це творчий процес, в основі якого завжди лежить задумченого, його ідея

Висновки. Наукове дослідження в сучасному світі є складним та динамічним процесом, який визначається широким спектром особливостей. Серед них важливе значення має використання сучасних технологій, висока активність у глобальних наукових мережах та міждисциплінарний підхід. Специфіка наукового дослідження визначається

його різними рівнями та напрямками: фундаментальні та прикладні наукові дослідження, а також теоретичний та емпіричний підходи.

На основі отриманих результатів визначено кілька напрямів для подальших досліджень у даній області:

1. Глибший аналіз впливу технологічного прогресу – детальне вивчення конкретних технологій та їхнього впливу на науковий процес та його результативність.
2. Сталість етичних стандартів – розвиток механізмів контролю та забезпечення етичності у використанні новітніх технологій, таких як штучний інтелект та генетична модифікація.
3. Поглиблення розуміння соціокультурного та економічного контексту – аналіз взаємодії наукових досліджень із соціокультурним та економічним оточенням.
4. Розширення міжнародного співробітництва – дослідження можливостей для посилення співпраці між вченими з різних країн для вирішення глобальних наукових проблем.

Зазначені перспективи допоможуть у подальшому вдосконаленні наукового дослідження та сприятимуть розвитку наукової сфери у контексті викликів сучасності.

Список використаних джерел

1. Мантур-Чубата О. С., Дубілей Ю. А., Міхалець А. В. Особливості наукового дослідження у сучасному світі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. № 21(2). С. 9–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_21%282%29_4
2. Гуроров О. І. *Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб.* Харків: ХНАУ. 2017. 272 с. https://duikt.edu.ua/uploads/l_1576_35477225.pdf
3. Василенко В. О., Шматько В. Г. *Інноваційний менеджмент: навч. посіб.* Київ: ЦУЛ. Фенікс. 2003. 440 с.
4. Шишкіна Є. К., Носирєв О. О. *Методологія наукових досліджень: навч. посіб.* Харків: Діса плюс. 2014. 200 с.
5. Юринець В. Є. *Методологія наукових досліджень: навч. посіб.* Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 178 с.

Олексій ЛОМОНОСОВ

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 051 Економіка,
Товариство з обмеженою відповідальністю
Технічний університет «МЕТІНВЕСТ ПОЛІТЕХНІКА»
м. Запоріжжя, Україна

ПІЗНАВАЛЬНА СУПЕРЕЧНІСТЬ: КОНФЛІКТ МІЖ ОБ'ЄКТИВНІСТЮ ТА СУБ'ЄКТИВНІСТЮ У НАУКОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Анотація. Ця наукова стаття розглядає пізнавальну суперечність, що виникає у науковому дослідженні через конфлікт між об'єктивністю та суб'єктивністю. Зрозуміти цю суперечність допомагає розгляд діалектики між об'єктивними фактами та суб'єктивними інтерпретаціями, що формуються в процесі наукового аналізу. Дослідження розкриває вплив особистих переконань, культурних контекстів та побутових чинників на об'єктивність наукового процесу, а також роль індивідуального досвіду та інтуїції у формуванні наукових гіпотез та теорій. Автори статті обговорюють практичні наслідки цієї пізнавальної суперечності для розвитку наукових парадигм та спільноти в цілому, а також пропонують шляхи подолання цього конфлікту у сучасному науковому дослідженні.

Ключові слова: наукова діяльність, наукове дослідження, метод, об'єктивність, суб'єктивність, конфлікт.

Abstract. This scientific article explores the epistemic contradiction arising in scientific research due to the conflict between objectivity and subjectivity. Understanding this contradiction entails examining the dialectics between objective facts and subjective interpretations that emerge in the process of scientific analysis. The research reveals the influence of personal beliefs, cultural contexts, and everyday factors on the objectivity of the scientific process, as well as the role of individual experience and intuition in forming scientific hypotheses and theories. The authors discuss the practical implications of this epistemic contradiction for the development of scientific paradigms and the community as a whole, and propose ways to overcome this conflict in contemporary scientific research.

Key words: scientific activity, scientific research, method, objectivity, subjectivity, conflict.

Актуальність проблеми полягає в необхідності зрозуміти, як зберегти баланс між об'єктивністю та суб'єктивністю у науковому дослідженні, щоб забезпечити надійність та достовірність наукових висновків. Розкриття цієї проблеми має важливе значення для розвитку наукової думки та забезпечення прогресу в різних галузях знань. Адже у процесі наукового дослідження досить часто виникає конфлікт між об'єктивністю та суб'єктивністю. Така пізнавальна суперечність стає викликом для науковців, оскільки вона порушує основні принципи наукового методу, що у свою чергу, може спричинити втрату довіри до наукової спільноти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій в галузі пізнавальної суперечності, зокрема конфлікту між об'єктивністю та суб'єктивністю у науковому дослідженні, вказують на широкий спектр проблем та підходів до їх вирішення. Деякі дослідження зосереджуються на вивченні впливу суб'єктивних чинників, інші ж досліджують методи та підходи до забезпечення об'єктивності у науковому процесі. Також висвітлюють роль етики

у науковому дослідженні та практики врегулювання конфлікту між об'єктивністю та суб'єктивністю.

У цілому, останні дослідження та публікації в цій галузі підкреслюють важливість подолання пізнавальної суперечності у науковому дослідженні та розвиток стратегій для забезпечення об'єктивності та достовірності наукових висновків, що виникає у науковому дослідженні через конфлікт між прагненням до об'єктивності та впливом суб'єктивних факторів. Проаналізувавши причини та природу такої суперечності, висвітливши її різноманітні аспекти, включаючи вплив особистих упереджень та культурних факторів на наукову практику, а також розглянути можливі шляхи подолання цього конфлікту з метою забезпечення більшої об'єктивності у науковому дослідженні.

Викладення основного матеріалу. Причини та природа пізнавальної суперечності, а саме конфлікту між об'єктивністю та суб'єктивністю у науковому дослідженні, можуть бути різними в залежності від конкретного контексту та досліджуваної проблеми. Однак, у загальному розумінні, ця суперечність може виникати через недоліки у методології дослідження, вплив особистих упереджень та інтересів науковців, а також через культурні та інституційні фактори, що впливають на процес наукового пізнання. Початок виникнення причин пізнавальної суперечності, зокрема конфлікту між об'єктивністю та суб'єктивністю у науковому дослідженні, можна віднести до початку розвитку наукового методу та філософії науки. Проте, в першу чергу, такі причини стали актуальними в контексті розвитку наукового дослідження та зростання впливу науки на суспільство в ранній Новий час (XVI–XVIII століття). Це пов'язано зі зростанням значення науки як основи знань та зміни у способі мислення та розумінні світу.

Так, у XVII столітті філософи та вчені почали активно вивчати методологічні питання, такі як природа наукового дослідження та підхід до отримання знань. Це призвело до виникнення дебатів про об'єктивність та суб'єктивність у науці. З часом, із розвитком наукового методу та підходів до дослідження, такі питання стали ще актуальнішими через зростання складності наукових досліджень та збільшення кількості сфер, які потребують інтердисциплінарного підходу. Автори, такі як Томас Кун, відзначають, що в наукових спільнотах існують паралельні підходи та переконання, які можуть призвести до конфліктів у формулюванні та прийнятті наукових теорій [1, с. 49–86].

Крім того, Джон Дьюї відзначає важливість критичного мислення та спроб спростування гіпотез як ключового способу забезпечення об'єктивності у науковому дослідженні. Він вважає, що критичне мислення допомагає науковцям аналізувати, оцінювати та критикувати інформацію та докази, які знаходяться в основі наукових тверджень. Також, спроби спростування гіпотез є важливим етапом наукового процесу, який допомагає виявити сильні та слабкі сторони теорій і гіпотез, що є необхідним для подальшого розвитку наукового знання.

За Дьюї, ці підходи сприяють забезпеченню об'єктивності в науковому дослідженні, оскільки вони дозволяють науковцям перевіряти достовірність своїх висновків, уникати впливу особистих упереджень та культурних факторів, і забезпечувати наукову спільноту засадами прозорості та відкритості. Це допомагає уникнути або пом'якшити пізнавальну суперечність, що може виникнути через конфлікт між об'єктивністю та суб'єктивністю у науковому дослідженні, і сприяє розвитку наукової думки у більш об'єктивному напрямку [2, с. 21–22].

Карл Поппер також акцентує увагу на важливості критичного мислення та спроб спростування гіпотез як способу забезпечення об'єктивності у науковому дослідженні. Він вважає, що науковий прогрес залежить від здатності науковців об'єктивно оцінювати свої гіпотези та бути готовими відкидати їх у разі виявлення суперечності з емпіричними даними. Поппер запропонував концепцію фальсифікаціонізму, згідно з якою наукові гіпотези мають формулюватися таким чином, щоб їх можна було перевірити та спростувати шляхом експерименту або спостережень. Цей підхід допомагає уникнути суб'єктивних упереджень та забезпечує об'єктивність у науковому дослідженні.

Розуміння природи та причин пізнавальної суперечності залежить від вивчення різних підходів до філософії науки, представлених в роботах вищезгаданих авторів та інших дослідників, у контексті наукової роботи на тему «Пізнавальна суперечність: Конфлікт між об'єктивністю та суб'єктивністю у науковому дослідженні». Ідентифікація та розв'язання пізнавальної суперечності може бути досягнута шляхом вивчення та врахування різних підходів та теорій, які запропоновані різними дослідниками в цій галузі [3, с. 240–267].

Вплив особистих упереджень та культурних факторів на наукову практику у контексті конфлікту між об'єктивністю та суб'єктивністю у науковому дослідженні може бути значним. Адже особисті упередження можуть впливати на вибір теми дослідження, підхід до збору та інтерпретації даних, а також на публікацію та поширення результатів. Наприклад, наукове співтовариство може стикатися з ситуаціями, коли деякі дослідники вибирають підхід, що підтримує їхні особисті переконання або ідеології, незалежно від наявних доказів. Це може призвести до спотворення результатів дослідження та порушення наукової об'єктивності.

Культурні фактори також можуть впливати на наукову практику шляхом формування певних норм, цінностей та очікувань у науковій спільноті. Наприклад, деякі культурні контексти можуть сприяти певним напрямкам досліджень чи методологічним підходам, тоді як інші можуть пригнічувати альтернативні думки або підходи. Це може створювати ситуації, коли наукові дослідження не враховують всіх можливих перспектив або недостатньо відкриті до нових ідей [4].

Для забезпечення більшої об'єктивності у науковому дослідженні та подолання конфлікту між об'єктивністю та суб'єктивністю рекомендується застосовувати ретельне методологічне планування. Цей підхід, запропонований М. Дж. Стюартом, передбачає докладну розробку методології дослідження з метою уникнення впливу особистих упереджень та культурних факторів. Зокрема, важливо чітко визначити критерії вибору дослідницьких методів, що використовуються у процесі дослідження. Також велике значення має забезпечення об'єктивності у зборі та аналізі даних. Це означає використання методів, що дозволяють мінімізувати спотворення результатів та забезпечують точність та достовірність отриманих висновків. Подібний підхід дозволить забезпечити високу якість наукового дослідження та знизити ризик виникнення пізнавальних суперечностей у результаті впливу суб'єктивних факторів [5].

Наступним методом для подолання конфлікту між об'єктивністю та суб'єктивністю є перевірка результатів. Цей метод передбачає незалежну перевірку та повторний аналіз отриманих даних іншими науковцями з тим самим об'єктом дослідження. Даний підхід спрямований на виявлення можливих особистих упереджень або культурних впливів, які

можуть викривлювати результати дослідження. Окрім того, отримання подібних результатів з різних джерел дозволяє підвищити об'єктивність наукового дослідження та підтвердити достовірність отриманих висновків. Цей метод забезпечує незалежну перевірку наукових результатів та сприяє підтвердженню їхньої об'єктивності, що є важливим аспектом наукового пізнання [1; 2].

Підхід критичного мислення та самокритики. Заохочення науковців до критичного аналізу власних підходів є ключовим аспектом наукової методології. Цей підхід вперше відзначив англійський філософ та логік Френсіс Бекон у своїй праці «Новий органон». Бекон висловив ідею, що науковий прогрес можливий лише через систематичне та об'єктивне спостереження, аналіз та критику результатів дослідження.

Активне впровадження критичного мислення в наукову практику дозволяє вченим виявляти й усувати можливі упередження та підсвідомі впливи, що можуть спотворити результати досліджень. Самокритика та готовність до конструктивної критики сприяють підвищенню рівня об'єктивності у науковій роботі, що є важливим для забезпечення достовірності та наукової інтегритетності [6, с. 118–124].

Один із таких підходів – це залучення різноманітного дослідницького колективу. Цей підхід вперше висвітлив американський соціолог та етнограф Роберт Е. Парк у своїй праці «Закони соціального життя» (1915). Парк підкреслював значення взаємодії представників різних культур та соціальних груп для більш об'єктивного розуміння соціальних явищ.

Залучення до наукового процесу представників різних культур, фахових спрямувань та поглядів дозволяє уникнути монокультурного підходу та сприяє розширенню області дискусій із різних точок зору. Це, у свою чергу, сприяє більш об'єктивному аналізу проблеми та розробці ефективніших стратегій розв'язання [7].

Крім того, етичний кодекс у науковій діяльності виконує важливу роль у забезпеченні об'єктивності та етичності. Подібний підхід підкреслив італійський філософ та соціолог Еміліо Дюркгейм у своїй праці «Суспільні правила» (1895), де акцентував увагу на важливості дотримання етичних стандартів для забезпечення соціальної стабільності та гармонії.

Розробка та дотримання етичних стандартів, таких як декларування можливих конфліктів інтересів, об'єктивне представлення результатів дослідження та взаємодія з іншими науковцями, сприяє зменшенню впливу особистих упереджень та культурних факторів у науковій діяльності, тим самим сприяючи підвищенню рівня об'єктивності у наукових дослідженнях [8, с. 424].

Висновки. Варто підкреслити, що збереження балансу між об'єктивністю та суб'єктивністю у науковому дослідженні є надзвичайно важливим завданням для забезпечення надійності та достовірності наукових висновків. Актуальність цієї проблеми полягає в тому, що конфлікт між об'єктивністю та суб'єктивністю може порушити основні принципи наукового методу, що може призвести до втрати довіри до наукової спільноти.

Аналіз останніх досліджень вказує на широкий спектр проблем та підходів до розв'язання цієї суперечності. Деякі дослідження зосереджуються на вивченні впливу суб'єктивних чинників, інші досліджують методи та підходи до забезпечення об'єктивності. Наукова спільнота повинна продовжувати розвивати стратегії для подолання цієї суперечності з метою забезпечення більшої об'єктивності у науковому дослідженні.

У цілому, зазначений аналіз підкреслює важливість розуміння природи та причин пізнавальної суперечності у науковому дослідженні, а також розвиток стратегій для

подолання цього конфлікту. Зрозуміння та вирішення цієї проблеми сприятиме забезпеченню надійності, достовірності та прогресу в різних галузях наукового знання.

Список використаних джерел

1. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ : Port-Royal, 2001. 228 с.
2. Розпутна М. Роль перших робіт американського вченого Джона Дьюї на шляху становлення як філософа. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки.* 2021. № 2(90). С. 135–143. URL: [https://doi.org/10.35433/philosophicalsciences.2\(90\).2021.135-143](https://doi.org/10.35433/philosophicalsciences.2(90).2021.135-143).
3. Popper K. *The Logic of Scientific Discovery.* London, New York : Routledge Classics, 2005.
4. Foucault M. *L'Archeologie du savoir.* Paris : Gallimard, 2008. 294 p.
5. Міл Дж. С. Про свободу : Есе / пер. з англ. Київ : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. 463 с.
6. Грицишина М. В. Складники гносеологічної концепції Ф. Бекона: учення про ідолів розуму, шляхи пізнання та класифікація людських пізнань. *Культурологічний альманах.* 2022. № 3. С. 118–124. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.3.16>.
7. Піча В. М. Соціологія : Загальний курс. Київ : Каравела, 2000. 248 с.
8. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя. Київ : Юніверс, 2002. 424 с.

Андрій ПАЛЬЧИК

кандидат філософських наук,
викладач Інституту богословських наук

Непорочної Діви Марії

Кам'янець-Подільської дієцезії РКЦ

м. Городок, Хмельницька обл., Україна

ПРОБЛЕМАТИКА ЧУДЕС У ПЕРСПЕКТИВІ СУЧАСНОЇ ПАНЕНТЕЇСТИЧНОЇ ДУМКИ

Анотація. У даній статті розглядається проблема осмислення концепту чуда в контексті сучасної панентеїстичної думки. Ставиться питання можливості розробки неінтервенційної концепції чуда у межах панентеїстичної моделі відношення «Бог – світ». Розглядаються можливі альтернативні орієнтири для розробки такого роду теорії (ідея «зародків» Августина, християнська версія теорії емерджентності, семіотична теорія чуда тощо).

Ключові слова: чудо, панентеїзм, методологічний натуралізм, наука і релігія, емерджентність

Abstract. This article examines the problem of understanding the concept of miracle in the context of modern panentheistic thought. The question arises of the possibility of developing a non-interventionist concept of miracle within the framework of the panentheistic model of the God-world relationship. Possible alternative reference point for the development of this kind of theory are considered (the idea of Augustine's "origins", the Christian version of the theory of emergence, the semiotic theory of miracle, etc.).

Key words: miracle, panentheism, methodological naturalism, science and religion, emergence

Постановка проблеми та її актуальність. Трансформації, що відбуваються у сучасній християнській філософсько-богословській думці, не можна розглядати поза контекстом інтенсивного розвитку науки, а особливим чином – природознавства. Необхідність узгодження релігійної та наукової картин світу була наголошена багатьма християнськими інтелектуалами, зокрема А.Н. Вайтгедом, ідеї якого дали поштовх у розробці теорій, об'єднаних думкою про необхідність відходу від класичного теїзму, оптимальною альтернативою якого має стати панентеїстична модель відношення між Богом і світом, у якій – відповідно до самого терміну – «світ існує у Богові», а акцент ставиться на іманентній присутності Бога у світі.

У такому контексті постає ряд проблем, пов'язаних з переосмисленням традиційних і принципових для християнського світогляду концептів, зокрема чуда як феномену, у якому трансцендентний Бог діє у світі шляхом спорадичних надприродних втручань (інтервенцій). Отже, ставиться питання про слушність інтервенційного розуміння чуда у контексті сучасної християнської панентеїстичної думки.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблематика філософського і теологічного осмислення чуда в перспективі панентеїзму розглядалася у працях І. Гудими [1]. Ф. Клейтон і С. Кнапп, як представники панентеїстичної думки, у своїй публікації [3] вказують на труднощі, пов'язані із вірою в чудеса в контексті сучасної науки. Аналіз інтервенційного підходу у розумінні чуда здійснюється Л. Квятеком [6, с. 218–220]. М. Табачек розглядає проблематику діяння Бога у світі, зокрема чудес, піддаючи критиці панентеїстичні погляди з томістичної позиції [10]. П. Соколовський критикує

панентеїстичну рефлексію стосовно чудес в контексті віри у воскресіння Христа з точки зору католицької теології [9]. Осмислення проблематики у літературі на дану тему найчастіше зводиться до взаємної критики представників панентеїстичного і класичного теїстичного напрямків стосовно вже існуючих концепцій чуда. Отже, виникає необхідність пошуку підходів і альтернатив, здатних узгодити поняття чуда із панентеїстичною моделлю відношення «Бог – світ».

Цілі статті: 1) визначити труднощі, пов'язані із класичним інтервенційним розумінням чуда (на прикладі томістичної думки) в контексті переосмислення відношення «Бог – світ» в сучасних панентеїстичних концепціях; 2) розглянути альтернативні стосовно інтервенційного підходу варіанти, намагаючись визначити їхню придатність у застосуванні до панентеїстичної моделі.

Виклад основного матеріалу. Традиційна класична концепція чуда, розроблена Томою Аквінським (1225–1274), упродовж століть служила орієнтиром для західної філософсько-релігійної думки у дискусіях навколо (не)можливості чудесних явищ. Чудо, за Аквінатом, є феноменом надприродного походження, у якому долається натуральний порядок (*ordo naturae*), встановлений самим же Богом [2, с. 58–62]. При цьому можна помітити різке розділення трансцендентного, надприродного (Бог як автор чуда) і природного (матеріального, чуттєвого) вимірів реальності, притаманне класичному теїзму. Чудеса виступають як спорадичні інтервенції Творця у творіння, яке розвивається відповідно до властивих йому законів. Отже, йдеться про інтервенційний підхід у розумінні чудесних феноменів, властивий класичному теїзмові: Бог, творячи чудеса, шляхом поодиноких втручань діє у світі ніби ззовні, як суто трансцендентна Причина цих явищ.

Слабкість наведеної вище філософсько-природничої (об'єктивістичної) теорії чуда неодноразово підкреслювалася не лише сповідниками атеїзму, але й християнськими інтелектуалами. Вказувалося, що висвітлення проблематики чуда в категоріях його (не)можливості викликає низку проблем, зокрема стосовно верифікації подібних феноменів (особливо в осмисленні Д. Г'юма). Отже, розуміння чуда як об'єктивно виступаючої події століттями було одним із болючих місць у стосунках між релігією і природознавством. Не випадково з'являються альтернативні підходи у проблематиці чуда, що тяжіють до суб'єктивного розуміння цього феномену (напр., у представників «католицького модернізму», зокрема А. Луазі) [2, с. 85–88].

Чудо, як об'єктивний феномен, стає ще більш проблематичним у дискурсі християнського натуралізму, низка представників якого схильна розуміти відношення між Богом і світом з позиції *панентеїзму*. Остання передбачає одночасну трансцендентність і іманентність Бога світові: *усе (тобто світ, природа) існує в Богові*. Відповідно до такої позиції, Бог, аби якимось чином впливати на світ, не мусить робити виключень у його природному розвитку, але діє в межах законів, які Він сам встановив для нього.

Методологічні підвалини християнської панентеїстичної думки співзвучні ідеям християнського натуралізму. На думку представників християнського натуралізму, наука (передусім йдеться про природознавство) має керуватися властивою їй методологією, не апелюючи до надприродних чинників. Такий *методологічний* натуралізм не слід плутати з *онтологічним* натуралізмом, згідно з яким принципово не визнається будь-яка реальність поза тією, що нам доступна шляхом емпіричного дослідження. При цьому онтологічний натуралізм виступає не науковою теорією, але філософською точкою зору,

що суперечить релігійному (зокрема християнському) світогляду, а отже по своїй суті є атеїстичним [7, с. 18–20].

Однак прийняття християнською думкою методологічного натуралізму, зауважує М. Геллер, провадить до наступної проблеми онтологічного характеру: «А якщо є так, що “надприродний світ” тому не проявляється у “світі природному”, що його просто не існує як відмінного (różny) від природного світу?». Такого роду моністична теза, на думку Геллера, може бути прийнятною для християнського мислителя, оскільки не виключає дію Бога у світі як таку: «Бог не діє на світ шляхом якихось надзвичайних втручань, але завжди шляхом природного ходу світу. Його діяння у природному ході світу не виявляється не тому, що Його діянь там немає, але тому, що увесь природний хід світу і є Його діянням» [5, с. 147]. Іншими словами, йдеться про іманентність Бога світові природи – одну із фундаментальних тез панентеїстичної концепції.

Як слушно вказує український дослідник І. Гудима, представники панентеїзму ставляться до проблематики чуда з певною дистанцією. Для них більш переконливою є ідея Бога, присутність якого у світі реалізується не шляхом спорадичних чудесних інтервенцій, але постійного підтримання законів, якими керується природа, що, у свою чергу, сильніше підкреслює турботливе ставлення Творця до свого творіння. Втручання ж Бога у світ – згідно з А. Пікоком – являє нам образ Бога, який тяжіє до деїстичних уявлень: Бог, відділений від створеного ним світу, лише час від часу навідує його для реалізації власних цілей. Також – продовжує свою думку Пікок – можна помітити непослідовність між твердженням про Бога як гаранта раціональності і гармонії у світі, і уявленням про того ж самого Бога, який змушений «піддавати ревізії прийняті раніше визначення і діяти логічно непослідовно стосовно світу і людини, вторгаючись в покладені ним же самим закони» [1, с. 81].

П. Гутовський, підсумовуючи свій аналіз панентеїстичної думки Ю. Жицінського, зупиняється на питанні скептицизму стосовно традиційної концепції чудес. В контексті думки Жицінського, застосовуючи його ж метафорику, чудом радше можна назвати партитуру світу, що (подібно до концерту) виконується Богом, який залучає і надихає до участі у її виконанні все творіння. Однак – підмічає Гутовський – «було б кошмаром для класичних теологів, закорінених у томізмі, те, що іманентний природі Бог радіє зі своїми творіннями і співстраждає з ними» [4, с. 22].

Артур Пікок пропонує образ низхідного (top-down) впливу Бога на світ, за яким зміни у ході світу здійснюються Богом без порушення природних закономірностей: «Такий холістичний спосіб діяння і впливу Бога на світ є властивий Богові і тільки Йому належить. Взаємодія Бога з цілим, а також обмеження, які Бог накладає на таке ціле, формують події і керують ними на найнижчих рівнях таким чином, що остаточні цілі Бога не будуть змарновані. Такий вплив Бога може відбуватися без порушення, у жодній точці, природних стосунків, вбудованих у можливість різних процесів і свободу дій на всіх, навіть найнижчих, рівнях, які відкриваються науками і про які говорить звичайний людський досвід» [8, с. 286].

Можна погодитися з думкою Геллера, який зазначає, що християнський натуралізм не усуває надприродну сферу як таку, але звертає увагу на можливість дії Бога у звичайному для нас світі без порушення законів, які панують у природі [5, с. 156]. А отже, відсутність явищ, які могли б відповідати «об’єктивним» критеріям чудесності, не свідчить про «бездіяльність» Бога у світі. Однак чи можна зберегти ідею чуда у межах християнського натуралізму та панентеїзму, де б воно знайшло своє місце у якості вияву

іманентної присутності Бога у світі? Для відповіді на це питання слушно розглянути вже існуючі ідеї, які могли б стати методологічними орієнтирами для подальших розвідок.

Альтернативою вже наведеній вище об'єктивістичній (або філософсько-природничій) концепції чуда можуть виступити інші теорії, зокрема семіотична (знакова) концепція, яка із сер. ХХ ст. розробляється католицькими богословами. Будучи плодом переосмислення біблійних текстів, що містять дані про чудесні події, а також залучення у богословській методології нових напрямків дослідження (семіотика, феноменологія, екзистенційна філософія тощо), семіотична концепція чуда, як здається, є менш вразливою на зміни, пов'язані із розвитком природознавства. Розуміючи чудо передусім у категорії знаку від Бога, який служить започаткуванню спасенного діалогу з людиною (тобто адресатом чуда), прибічники даної концепції наголошують не природничу, але релігійну площину, на якій виступає чудесний феномен [2, с. 97–112]. Таким чином, для семіотичної концепції не є принциповою різниця між класичною теїстичною та панентеїстичною моделями відношення між Богом та світом.

Згадана вище пропозиція може здаватися вигідною для богослов'я, оскільки вона дозволяє нейтралізувати проблему як таку: виведення концепту чуда з дискурсу про (не)можливість надприродних втручань Бога у світ природи дає можливість уникнути певного напруження між релігією і наукою. Завдяки таким мислителям, як Дж. Г. Ньюман, М. Блондель, Е. Мазюр, Г. Зьонген тощо наголошення духовної, невидимого аспекту чуда повернуло цьому феномену справжнє релігійне (також біблійне) значення. Проте розгляд феноменального, видимого аспекту чуда – щоправда не ключового для біблійної чи фундаментальної теології, але доволі цікавої з перспективи аналітичної філософії релігії – залишається надалі актуальним в контексті проблематики відношення «Бог – світ», зокрема у її панентеїстичній версії.

Натомість постає інше питання: чи можливо – відповідно до панентеїстичної концепції – радикально переосмислити концепт чуда, узгоджуючи його із даними сучасного природознавства, випрацювати специфічно панентеїстичне пояснення чудесних явищ? Можливим орієнтиром для побудови такого роду теологічної конструкції могла б послужити теорія «зародків» Августина. Вона передбачає існування «фундаментального генетичного коду», тобто невидимих Божих ідей, відповідно до яких функціонує світ; чудеса ж виступають як активізація – відповідно до божественного рішення – певних «зародків», вже закладених в основі творіння. Можливість чудесних явищ, згідно з теорією Августина, вже є вписаною у «програму» світу, через яку Бог втілює власні наміри, не порушуючи тим самим жодних натуральних закономірностей [2, с. 52].

Здається цікавою пропозиція деяких дослідників (Ч. Хартшорн, Ф. Клейтон, Ю. Жицінський тощо) розглядати дії Бога у світі в категоріях *емерджентності* (лат. *emergere* – «виникати», «з'являтися»). Емерджентність, за Т. Паб'яном, має за мету пояснення (або принаймні спробу опису) механізму появи нових якостей, що виступають у світі природи. При цьому певні емерджентні властивості виникають на вищих рівнях організації і не можуть виступати властивостями окремих елементів системи. Наглядною ілюстрацією може послужити приклад, наведений Жицінським: не можна заперечити, що закони, які ми називаємо «законами Кеплера», існували ще до появи зірок і планет, стосовно яких ми ці закони тепер застосовуємо. Таким чином, стверджується реальне існування невидимих «світів» (ідей, законів, математичних об'єктів, врешті Бога), які

обумовлюють функціонування світу фізичних об'єктів [7, с. 20–25]. Хоча Жицінський застосовував свою теорію емерджентності передусім для пояснення ходу еволюційного процесу, здається, що у певних модифікаціях вона могла би прислужитися для розробки нових, неінтервенціональних, концепцій чуда, у яких би підіймалися спроби пояснення цих феноменів іманентною дією Бога у світі природи.

Іншою альтернативою може стати переосмислення думки М. Блонделя чи суто суб'єктивістичних теорій чуда (напр., А. Луазі, Л.-О. Сабатьє), де чудеса обумовлюються внутрішньою (духовно-моральною) кондицією суб'єкта, який їх переживає [2, с. 69–71, 76–79]. Оскільки панентеїстичний підхід передбачає можливість навіювання Богом людині певних думок, то у деяких аспектах теорії чуда, пов'язаних із сприйняттям і інтерпретацією знаку-чуда суб'єктом, йшлося би про можливу інтеграцію суб'єктивістичних та семіотичних концепцій чуда.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Як можна зауважити, інтервенційний підхід у християнському осмисленні чуда справляє низку труднощів у сфері діалогу науки і релігії. Принципи методологічного натуралізму, взяті на озброєння представниками християнської думки, ставлять під сумнів необхідність концепту чуда як зовнішнього, суто трансцендентного втручання Бога у світ. З панентеїстичної точки зору, відповідно до якої світ «існує у Богові», подібний скептицизм є виправданим, якщо розглядати феномен чуда виключно в категоріях інтервенційності. Отже, постає питання про гіпотетичні альтернативи, у яких би концепт чуда гармонійно випливав у теорії, де Бог діє у світі без порушення натуральних закономірностей. Методологічним ґрунтом для подібних рефлексій могли б послужити теорія емерджентності (в аспекті виникнення у світі нових феноменів), що розробляється у межах панентеїстичних концепцій, переосмислена в контексті сучасного природознавства теорія «зародків» А. Августина, а також вже існуючі семіотична та суб'єктивістична концепції чуда (в аспекті діалогу між Богом і людиною, що є адресатом чуда). Отже, перспектива філософських та теологічних досліджень у цьому напрямку залишається відкритою.

Список використаних джерел

1. Гудима І. П. Нові грані усвідомлення релігії у філософсько-теологічній системі Артура Пікока. *Гуманітарний вісник*. 2011. Число 17. Вип. 1. С. 78–84.
2. Пальчик А. О. Феномен чуда в католицизмі : теологічне осмислення : монографія / наук. ред. І. П. Мозговий. Суми : Вінніченко М. Д. 2018. 160 с.
3. Clayton P., Knapp S. *The Predicament of Belief. Science, Philosophy, Faith*. New York : Oxford University Press. 2011. 240 p.
4. Gutowski P. Józefa Życińskiego koncepcja relacji między religią a nauką. *Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria*. 2013. № 1 (85). S. 15–30.
5. Heller M. *Sens życia i sens wszechświata*. Studia z teologii współczesnej. Kraków : Copernicus Center Press. 2023. 262 s.
6. Kwiatek L. Wyzwania teologii z perspektywy nauk (neuro)biologicznych. *Teologia nauki* / red. J. Mączka, P. Urbańczyk. Kraków : Copernicus Center Press. 2015. S. 203–226.
7. Pabjan T. Józefa Życińskiego koncepcja ewolucyjnego emergentyzmu. *Tarnowskie Studia Teologiczne*. 2012. T. XXXI (2). S. 11–26.

8. Peacocke A. Gods Interaction with the World : The Implications of Deterministic “Chaos” and Interconnected and Interdependent Complexity. *Chaos and Complexity* / Ed. R. J. Russel, N. Murphy, A. Peacocke. Vatican City State : Vatican Observatory Publications; Berkeley : The Center for Theology and the Natural Sciences. 1995. P. 263–288.

9. Sokołowski P. Nowa koncepcja zmartwychwstania? Uwagi krytyczne na marginesie książki Philipa Claytona i Stevena Knappa „The Predicament of Belief. Science, Philosophy, Faith”. *Studia Nauk Teologicznych*. T. 6–7 (2011–2012). P. 165–188.

10. Tabaczek M. Czy współczesne nauki przyrodnicze mogą inspirować filozoficzny i teologiczny namysł nad przyczynowością? *Scientia et Fides*. 2018. № 6 (2). S. 147–180.

Наталія САС

доцент, доктор педагогічних наук,
міжнародний дослідник I категорії,
Федеральний інститут Парана,
м. Курітіба, Бразилія

ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ

Анотація. У роботі наведено авторське розуміння поняття відкриті джерела. Розкрито процедури пошуку відкритої інформації. Систематизовано авторський досвід застосування відкритих джерел.

Ключові слова: відкриті джерела, авторський досвід, процедури роботи з відкритою інформацією.

Abstract. The author's understanding of the concept of open sources is given in the work. Open information search procedures are disclosed. The author's experience in using open sources is systematized.

keywords: open sources, author's experience, procedures for working with open information.

Постановка проблеми та її актуальність Проблеми методології наукових досліджень неможливо виявити без аналізу наявного досвіду. Аналіз досвіду є і початком (продовженням) розвитку конкретного методу і методології загалом. Саме ці міркування актуалізували узагальнення ретроспективного досвіду з використання відкритих джерел у дослідженнях автора.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Регулювання питань стосовно доступу і використання публічної (відкритої) інформації здійснюється в Україні на основі положень Закону України «Про інформацію» [1], та Закону України «Про доступ до публічної інформації» [2]. Загальні положення стосовно інформації з відкритих джерел викладено у колективній роботі таких авторів, як А. Чубенко, М. Лошицький, Д. Павлов, С. Бичкова, О. Юнін [3, с. 317]. Окремі методи застосування відкритих джерел (до яких вдавався автор у своїх дослідженнях) розкрито у роботах [4; 5; 6; 7]. Однак, узагальнення досвіду автора стосовно застосування відкритих джерел, не здійснювалося.

Останнє й актуалізувало постановку **завдання даного дослідження** щодо системного узагальнення ретроспективного досвіду з використання відкритих джерел у дослідженнях автора

Виклад основного матеріалу дослідження. У нашому дослідженні терміном «відкриті джерела» автор підкреслює їх загальнодоступність (на відміну від секретних джерел та джерел з обмеженим доступом), як, власне, і інформацію, отриману завдяки їм (без порушення законів). Окрім того, автор відрізняє інформацію, отриману експериментальним шляхом (із використанням експериментальних методик) і інформацію, отриману з відкритих джерел. Інформація, отримана з відкритих джерел, відповідає темі і завданням дослідження й отримується на основі типових процедур: пошук інформації, аналітико-синтетична переробка первинної інформації, презентація результатів досліджень (у нашому випадку, на науково-практичних конференціях різних рівнів).

За категоріями інформаційного потоку виокремлюють такі відкриті джерела інформації: засоби масової інформації, інтернет ресурси, державні дані (Public Government

Data), професійні та академічні публікації (Professional and Academic Publications), комерційні дані (Commercial Data), сіра література (Grey literature)[3, с. 317].

Ретроспективний аналіз власного досвіду виявив, що найчастіше автор використовував як відкриті джерела – професійні та академічні публікації (Professional and Academic Publications), інформацію, отриману з журналів, конференцій, симпозіумів, наукових праць, дисертацій та тез. Зокрема, виокремлення стійких тенденцій до формування теорії інноваційного управління навчальними закладами, предметного та змістового забезпечення професійної підготовки майбутніх керівників навчальних закладів до інноваційного управління в умовах магістратури «Специфічні категорії. Управління навчальним закладом» забезпечувалося аналізом максимальної кількості джерел.

З огляду на зазначене завдання, здійснено аналіз філософсько-методологічних праць; європейських і державних програмних документів із питань освіти; практики управління навчальними закладами; підготовки майбутніх керівників НЗ за спеціальністю «Специфічні категорії. Управління навчальним закладом»; теоретико-методичних джерел; педагогічних засобів, методів і прийомів, які вможливають підготовку до інноваційного управління. Виокремлено стійкі тенденції до формування теорії інноваційного управління навчальними закладами, предметного та змістового забезпечення професійної підготовки майбутніх керівників навчальних закладів до інноваційного управління в умовах магістратури «Специфічні категорії. Управління навчальним закладом».

У процесі наукового пошуку проаналізовано міжнародні документи, державні нормативні акти, які регламентують розвиток професійної підготовки; науковий доробок із філософії, соціології, управління, педагогіки щодо об'єктивної необхідності й можливості розвитку інноваційності на рівні управління суспільством, освітньою галуззю, окремим навчальним закладом, групою осіб та окремою особистістю; педагогічний досвід підготовки майбутніх керівників навчальних закладів в умовах магістратури зі спеціальності «Специфічні категорії. Управління навчальним закладом».

Порівняно невелика кількість робіт з інноваційного управління вмотивувала доцільність усебічного осмислення матеріалів, присвячених цій проблемі, зокрема дослідження публікаційної активності з питань інноваційного управління. На наш погляд, коливання публікаційної активності відтворює процес накопичення кількісних ознак і перетворення їх у нову якість дослідження проблеми. Цитатний аналіз виявляє тенденції розвитку і стану порушеної проблеми; взаємовплив та розвиток ідей. Вивчені праці згруповано за кількома напрямками: методологічні засади інновацій в управлінні навчальними закладами; застосування інноваційного підходу для проведення змін в організаціях й установах із метою досягнення конкурентних переваг; теоретичні питання інноваційного менеджменту; застосування інновацій в управлінні закладами економічної сфери; інноваційні підходи до управління навчальними закладами; утілення інноваційних технологій в управлінні навчальними закладами; особливості інноваційних стратегій та інноваційної політики навчального закладу; запровадження інноваційних організаційних структур та інфраструктури навчальних закладів; ухвалення інноваційних рішень; індивідуальна й колективна сприйнятливості до нового, інноваційне середовище навчального закладу [4].

Особливу важливість, на наш погляд, становить використання відкритих джерел у міждисциплінарних дослідженнях. Зокрема, дослідження з визначення поняття сприйнятливості до нового та укладання її класифікації носило міждисциплінарний

характер, що допомогло подолати вузькість педагогічного погляду і збагатити педагогічну науку здобутками сучасних економічної, соціологічної, філософської, психологічної наук стосовно визначеної теми, досягти інтеграції останніх на рівні конструювання міждисциплінарних об'єктів, предметів, отримати нове наукове знання (у нашому випадку, стосовно сприйнятливості до нового). У процесі наукового пошуку проаналізовано усі типи відкритих джерел: монографії, статті, автореферати наукових робіт, матеріали конференцій, результати експертиз, інтерв'ю з практиками.

Під час роботи над виявленням характерологічних ознак різних видів сприйнятливості до нового було застосовано біографічний метод. Вибір методу був зумовлений, по-перше, недостатністю експериментальних і тестових методів стосовно дослідження такого глибокого процесу, як сприйнятливості до нового; по-друге, сприйнятливості до нового видатних особистостей (особливості вияву її різних видів) має яскраво виражений характер, сумніву не викликає, забезпечує репрезентативність отриманих даних; як такі, що відповідають визначеним вимогам і завданням дослідження було обрано: автобіографії А. Дункан «Моє життя» і Г. Форда «Моє життя, мої досягнення», біографічні роботи А. Моруа «Життя Олександра Флемінга», Д. Штольценберга «Фріц Габер: хімік, лауреат Нобелівської премії, німець, єврей: біографія», К. Бенека «Вільям Конрад Рентген», В. Айзексона «Стів Джобс. Біографія засновника компанії Apple» (написані на основі спогадів і інтерв'ю, членів родин, сучасників); на основі аналізу біографічних відомостей О. Флемінга, В. Рентгена, А. Дункан, Ф. Габера, Г. Форда, С. Джобса, виявлено основні риси сприйнятливості до нового (відповідно до розробленої класифікації); зокрема: мимовільна (ненавмисна) сприйнятливості до нового О. Флемінга; довільна, цілеспрямована сприйнятливості до нового В. Рентгена; «вільний» танець А. Дункан, заснований на власних відчуттях, викликаних музикою; сприйнятливості до нового, яка стимулювалася когнітивними уявленнями, ідеєю служіння Батьківщині (Німеччині) – Ф. Габера; пристрасть до винахідництва, прагнення винайти «візок, що сам рухається» і потім його безкінечно вдосконалювати – Г. Форда; передбачення бажань і потреб потенційних споживачів, розуміння перетворюючого впливу персональних гаджетів – С. Джобса. Використання таких відкритих джерел, як біографії та автобіографії згаданих осіб, дали можливість розкрити фактори, що вплинули на виявлення сприйнятливості до нового в кожному конкретному випадку [5].

У своїх дослідженнях автор використовує як джерело комерційні дані (Commercial Data), комерційні зображення, фінансові та промислові оцінки, бази даних. Зокрема, одним з відкритих джерел, яке використовувалося нами, це рейтингові дані 50 найбільш інноваційних компаній світу (за 2015–2022 роки), які щороку представляє консалтингова організація The Boston Consulting Group (BCG). Застосування методу порівняння динаміки даних дозволило виявити галузі, в яких інновації найбільш затребувані і найбільш просуваються. Узагальнення теоретичних джерел з проблеми дослідження, вторинний аналіз відкритих даних стосовно найбільш інноваційних компаній світу дозволили виокремити такі показники досягнення ними успіху: створення інноваційних продуктів, технологій, застосування багатогалузевості як принципу діяльності, створення і фінансування діяльності власних дослідницьких лабораторій та дослідних центрів, отримання патентів на здійснені винаходи, вкладання значних коштів в дослідження, участь у конкурсах і отримання престижних нагород за розробки і відкриття, застосування новітніх методів менеджменту інноваційної діяльності, здійснення колаборацій з іншими організаціями і установами [6].

За виокремленими показниками досягнення успіху в інноваційній сфері здійснено аналіз досвіду інноваційної діяльності на прикладі корпорації «РОШЕН» (Україна). Використано відкриті дані, розміщені на сайті компанії (дані довоєнні, авт.). Аналіз відкритих даних, розміщених на сайті компанії РОШЕН засвідчує наявність певних успіхів стосовно інноваційної діяльності. Проте, нами не знайдено прикладів діяльності РОШЕН за такими показниками як: створення і фінансування діяльності власних дослідницьких лабораторій та дослідних центрів, отримання патентів на здійснені винаходи, вкладання значних коштів в дослідження. Тобто, резерви для розвитку інноваційної складової діяльності компанії РОШЕН є [7].

Висновки з даного дослідження і **перспективи подальших** розвідок у даному напрямі. Оскільки автор переймається проблемами міждисциплінарного характеру, то залучення інформації з відкритих джерел дозволяє подолати вузькість педагогічного погляду і збагатити педагогічну науку здобутками сучасних економічної, соціологічної, філософської, психологічної наук стосовно визначеної теми, досягти інтеграції останніх на рівні конструювання міждисциплінарних об'єктів, предметів, отримати нове наукове знання (у нашому випадку, стосовно сприйнятливості до нового). Ретроспективний аналіз власного досвіду виявив, що найчастіше автор використовував як відкриті джерела – професійні та академічні публікації (Professional and Academic Publications). Сучасний рівень цифровізації інформації створює умови для активного залучення інформації з електронних носіїв. Подальший розвиток використання інформації з відкритих джерел, на думку автора, пов'язаний із залученням ШІ.

Список використаних джерел

1. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII : станом на 27 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
2. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI : станом на 8 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.
3. Інформація з відкритих джерел. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції / А. Г. Чубенко, М. В. Лошицький, Д. М. Павлов, С. С. Бичкова, О. С. Юнін. Київ : Ваіте, 2018. 826 с. https://www.osce.org/files/190125_1607_ch_ALL_inet.pdf
4. Сас Н. М. Тенденції професійної підготовки майбутніх керівників навчальних закладів до інноваційного управління (теоретико-методологічний аспект): дис. ... д-ра пед. наук. : 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2015. 547 с. <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0515U000394>
5. Definition, classification, characteristics and opportunities of development receptivity to the new / N. Sas, M. Grynova, O. Zanatta, L. Pinto, R. Velichko, M. Tkachenko. *Lifelong learning: models and methods of implementation*. Kharkiv, Ukraine : PC Technology center, 2023. P. 116–147. URL: <https://doi.org/10.15587/978-617-7319-70-1.ch5>.
6. Сас Н. М. Порівняння особливостей визнаних топ-5 інноваційних компаній світу. *Матеріали першої міжнародної конференції "Відкрита наука та інновації в Україні" (27–28 жовтня 2022)*. Київ : УкрІНТЕІ, 2022. С. 118–121. DOI: <http://doi.org/10.35668/978-966-479-129-5>
7. Сас Н. М. Показники досягнення успіху найбільш інноваційних компаній світу. *Сучасні інноваційно-інвестиційні механізми розвитку національної економіки в умовах інтеграції : Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Полтава, 03 листопада 2022 р.)*. Полтава : НУ "Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка", 2023. С 97–99.

Світлана ТИЩЕНКО

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок,
Криворізький національний університет
м. Кривий Ріг, Україна

Ріта КОРОЛЕНКО

кандидат економічних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри фінансів суб'єктів господарювання
та інноваційного розвитку,
Криворізький національний університет
м. Кривий Ріг, Україна

ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ

Анотація. Визначено різні аспекти наукових публікацій, включаючи їх функції та вимоги до підготовки. Виділено основні види наукових видань, такі як монографії, автореферати, дисертації, тези доповіді, збірники наукових праць та наукові журнали. Також розглянуто складові елементи вихідних відомостей наукових видань та вимоги до оформлення.

Ключові слова: науково-дослідна робота, реферат, монографія, функції, тези доповіді.

Abstract. The article defines various aspects of scientific publications, including their functions and requirements for preparation. The main types of scientific publications, such as monographs, abstracts, dissertations, theses, collections of scientific papers and scientific journals, are highlighted. The article also discusses the constituent elements of the source data of scientific publications and the requirements for their design.

Keywords: research work, abstract, monograph, functions.

Постановка проблеми та її актуальність У науково-дослідній роботі результати не лише узагальнюються у вигляді курсової або дипломної роботи, а вони узагальнюються також у кандидатських і докторських дисертаціях, авторефератах дисертацій, тезах доповідей, статтях, монографіях, методичних і практичних матеріалах, підручниках, навчальних посібниках тощо. Для майбутнього фахівця, науковця дуже важливим є володіння методологією підготовки наукової публікації. Написання реферату, наукової статті, тез доповідей на конференції має відповідати вимогам жанру публікації і відповідно сприйматись читачами і слухачами. Це висуває певні вимоги до логіки їх побудови, форми, стилю та мови.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Досліджуючи літературу [1–5], можна сказати, що немає єдиного визначення кожного виду науково-дослідних публікацій. Проте автори розглядають методіку підготовки окремих видів публікацій чи виступів, враховуючи при цьому особливості кожного виду, в залежність від рівня завершеності дослідження, а також з урахуванням кола читачів чи слухачів, на яких вони розраховані.

Ціль статті полягає в узагальненні результатів наукових досліджень щодо сутності методології наукових публікацій. Визначена ціль потребує виконання таких завдань: розглянути значення наукових публікацій у різних форматах та їх роль у представленні результатів науково-дослідної роботи співтовариству; проаналізувати основні функції

наукових публікацій, такі як оприлюднення результатів, визначення авторського пріоритету, підтвердження достовірності та новизни результатів, апробація та впровадження досліджень, фіксація змісту та сповіщення суспільства про нові наукові знання; висвітлити особливості підготовки різних видів наукових публікацій, враховуючи вимоги жанру, сприйняття аудиторією, рівень завершеності дослідження та інші фактори; дослідити види наукових публікацій, зокрема монографії, автореферати дисертацій, препринти, тези доповідей і матеріали наукових конференцій, збірники наукових праць, зокрема їх обсяг, призначення та вимоги до оформлення; проаналізувати складові елементи вихідних відомостей наукових видань, такі як інформація про авторів, заголовки, вихідні дані; розглянути складність визначення наукового статусу статей, а також віднесення до категорій наукових статей, опублікованих у різних типах видань.

Виклад основного матеріалу. Наукова публікація є опублікованою документацією наукового дослідження, що включає в себе аналіз суті конкретної наукової проблеми, опис методів та результатів дослідження, а також науково обґрунтовані висновки [2].

Основна мета наукових публікацій полягає в представленні науковому співтовариству результатів роботи окремих вчених чи наукових груп. Зазвичай публікації проходять процес наукового рецензування, яке здійснюють незалежні фахівці. Наукові публікації вважаються найбільш авторитетним та об'єктивним джерелом інформації про світ. Раніше більшість публікацій друкувалися на папері, але на сучасному етапі значна частина наводиться в електронному форматі [1].

Функції наукових публікацій включають: оприлюднення результатів наукової роботи; визначення пріоритету автора; свідчення про особистий внесок дослідника у вирішення наукової проблеми; підтвердження достовірності результатів і висновків, а також їх новизни та наукового рівня; підтвердження апробації та впровадження результатів дослідження; фіксація змісту наукової роботи; оголошення завершення певного етапу дослідження; надання первинної наукової інформації суспільству, сповіщення наукового співтовариства про нове наукове знання тощо [4].

Особливий акцент слід робити на наукових публікаціях, які були розповсюджені у формі друкованих видань. Видання – це відтворений у певній кількості однакових екземплярів за допомогою різних технічних методів (друку, електронного запису на будь-якому носії) твір чи група творів в галузі письмової, візуальної, та музичної творчості, картографії, створених для поширення інформації чи зображень. Таке видання проходить етап редакційно-видавничої підготовки, самостійно стилізоване та має вихідні відомості. Видання результатів теоретичних і (або) експериментальних досліджень вважається науковим. Воно призначене для споживачів у фаховій області та зорієнтоване на наукову діяльність [2].

До видів науково-дослідних публікацій входять:

- монографія: наукове книжкове видання, що представляє повне дослідження однієї проблеми або теми, створене одним чи кількома авторами [3];
- автореферат дисертації: наукове видання у вигляді брошури, яке містить авторський резюме проведеного дослідження та подається для здобуття наукового ступеня;
- препринт: наукове видання з матеріалами попереднього характеру, які публікуються до виходу у світ основного видання [4];

- тези доповідей і матеріали наукових конференцій: неперіодичний збірник, що містить сумісні результати конференцій, доповіді, рекомендації та рішення;
- збірник наукових праць: компіляція матеріалів досліджень, виконаних у наукових установах і навчальних закладах.

За обсягом виділяють два типи наукових неперіодичних видань: книга (обсяг понад 48 сторінок) та брошура (обсяг від 4 до 48 сторінок). Для збереження статусу наукового видання необхідно дотримуватися вимог щодо видавничого оформлення.

Вихідні відомості включають дані, необхідні для бібліографічної обробки, статистичного аналізу та інформування читача.

Складовими елементами вихідних відомостей є: інформація про авторів або інших осіб, що брали участь у створенні видання; заголовок (назва) видання; надзаголовкові дані; підзаголовні дані; нумерація; вихідні дані; індекс УДК (Універсальна десяткова класифікація); індекс ББК (Бібліотечно-бібліографічна класифікація); авторський знак, макет анотованої каталожної картки; знак охорони авторського права; міжнародний стандартний номер ISBN; випускні дані, які включають місце випуску видання, назву видавництва або організації, що володіє правом видання, і рік випуску [1].

Випускні дані визначають дату подання оригіналу на складання, дату підписання видання до друку, формат паперу і частку аркуша, вид і номер паперу, гарнітуру шрифту основного тексту, спосіб друку, обсяг видання в умовних друкованих аркушах, що приведені до формату паперового аркуша 60 x 90 см, обсяг видання в обліково-видавничих аркушах, номер замовлення поліграфічного підприємства, назву і повну поштову адресу видавництва. Ці дані розміщуються на останній сторінці видання або на звороті титульного аркуша.

Визначення наукового статусу статей становить велику трудність. Слід мати на увазі, що газетні матеріали не розглядаються як наукові. Додатково, ускладнено віднесення до категорії наукових статей, опублікованих у громадсько-політичних або науково-популярних журналах.

Статті наукового спрямування переважно надруковані у наукових збірках чи журналах. Науковий журнал визначається як періодичне видання, що містить статті та матеріали наукового дослідження теоретичного чи практичного плану та адресоване, передусім, фахівцям у певній галузі науки.

Залежно від призначення, наукові журнали розподіляються на категорії: науково-теоретичні, науково-практичні та науково-методичні. Наукові видання, такі як наукові монографії, журнали чи збірники, де публікуються основні результати дисертаційних робіт, мають бути доступні читачеві та зберігатися у фондах провідних вітчизняних бібліотек. Обов'язковою вимогою є надсилання таких видань у встановлені установи. Отже, наукові видання, включаючи наукові монографії, що є публікаціями, основний зміст яких відповідає дисертаціям, визнаються лише, якщо вони були надіслані до відповідних установ.

Автори часто стикаються з труднощами при розрахунку обсягу робіт через невідомість основних одиниць вимірювання наукової інформації, що поширюється через друкарські засоби. Основні одиниці включають авторський аркуш, друкований аркуш та обліково-видавничий аркуш. Авторський аркуш обчислюється як 40 000 друкованих знаків прозового тексту або 22–24 сторінки машинописного українського тексту. Обліково-видавничий аркуш також має обсяг 40 000 друкованих знаків, враховуючи ілюстрований чи рекламний матеріал. Відмінність полягає в тому, що в обліково-видавничому аркуші

враховуються не лише авторські частини, а й ті, що не є результатом авторської праці. Обсяг матеріалу в одному друкованому аркуші може варіюватися відповідно до місткості шрифту.

Зробимо **висновок**, що науково-дослідна робота виявляється в різноманітних формах публікацій, включаючи кандидатські і докторські дисертації, автореферати, тези, статті та інші. Оволодіння методологією підготовки наукових публікацій є ключовим для майбутніх фахівців та науковців. Важливо враховувати вимоги жанру, логіку, форму та стиль при написанні рефератів, статей та інших видів публікацій. Наукові публікації мають різноманітні функції, включаючи оприлюднення результатів дослідження, визначення пріоритету автора та підтвердження достовірності результатів. Ці публікації служать також засобом сповіщення наукового співтовариства про нове наукове знання. З розвитком технологій значна частина публікацій тепер представлена в електронному форматі. Особливу увагу слід приділяти друкованим виданням, таким як монографії та наукові статті, які проходять етап редакційно-видавничої підготовки. Ці видання відображають теоретичні та експериментальні дослідження та спрямовані на фахове оточення. Різні види наукових дослідницьких публікацій, такі як монографії, автореферати, препринти та збірники наукових праць, виконують різні функції та адресовані різним читачам. Важливо дотримуватися вимог щодо видавничого оформлення та вихідних відомостей для забезпечення статусу наукового видання.

Список використаних джерел

1. Бурау Н. І., Антонюк В. С., Півторак Д. О. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 58 с.
2. Видання. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/Видання>.
3. Види наукових публікацій. Правила оформлення публікацій. URL: <https://elearn.nubip.edu.ua/mod/book/view.php?id=183053&chapterid=64904>.
4. Наукова публікація: поняття, функції, основні види. *StudFiles*. URL: <https://studfile.net/preview/7097147/>.
5. Робота над написанням наукових статей, доповідей, монографій. *Навчальний портал НУБіП України*. URL: <https://elearn.nubip.edu.ua/mod/book/view.php?id=359706>.

Марія ЯКУБОВСЬКА

кандидатка філологічних наук,
доцентка кафедри ІБКС Української академії друкарства
м. Львів, Україна

Валентина ДАНЬШОВА

викладачка Державного вищого навчального закладу Київського механіко-
технологічного фахового коледжу
м. Київ, Україна

ГЕРМЕНЕВТИКА У СИСТЕМІ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ДОСЯГНЕНЬ: ФОРМУВАННЯ Я-ДУХОВНОГО ЛЮДСЬКОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми та її актуальність. Третє тисячоліття буде найменоване як епоха психології та педагогіки. Здолавши вікові прерії орієнтації на інтелектуалізм та смарт-технології, людство вкотре зупинилося на необхідності повернутися до людини як наймогутнішого духовного епіцентру Всесвіту, смислового стержня світової історії.

Педагогіка, виконуючи свої історичні завдання, створює передумови для утвердження якісних інноваційних процесів педагогічної методології, у яких накреслюється алгоритми системних процесів, в основі яких формування ціннісних наративів сучасної людиноцентричної педагогіки, системне еволюційне осмислення дискурсу сучасної освіти та розвитку соціуму.

Аналіз наявних досліджень. Дискурс взаємодії герменевтики та педагогіки досліджується у працях іноземних вчених Дж. Стейнера «Мова і гнозис» («Language and Gnosis»), М. Геллідея «Про мову та лінгвістику» («On Language and Linguistics»), А. Філля «Еколінгвістика: стан речей» («Ecolinguistics: State of The Art»), Е. Canipa «Мова та довкілля» («Language and Environment»).

Виклад основного матеріалу. У системі творення інноваційної виховної моделі особистісно орієнтованої педагогіки модель раціональної (технологічної) дії є вторинною по відношенню до дії духовної, сформованої на основі духовного діяння одухотвореної особистості. «Духовна цінність як породжувальна клітина духовного розвитку особистості» є основою формування руху до стійкості психічного процесу» [4, с. 113].

Війна показала людству, яку роль у побудові гармонії Всесвіту відіграє система духовних цінностей людини, бо власне вона творить фундамент людської індивідуальності, який стає основою для формування сили спротиву. Ворога можна перемогти тільки на найвищому системному світоглядному рівні, впорядкувавши хоас нижчих пластів людського буття. Перебуваємо у тому часі, коли старі слова та сенси зникають. Нові народжуються. У гromі небесного бою. Ця війна – це боротьба сенсів і смислів, боротьба ціннісних орієнтацій. «Протиставлення Я-егоцентричного (нижчого) і Я-духовного (вищого) та закономірності руху особистості від першого до другого виступає сутністю нашої концепції, гуманізуючи її і надаючи розвивального характеру» [4, с. 32].

У часи воєнного лихоліття ламаються стіни бюрократії, застарілого мислення й саботажу, твориться світ модерної української школи. На наш погляд, цей архетип – розвиток інформаційно-комунікаційних технологій в умовах воєнного стану – є філософсько-психологічною основою, на якій базується формування парадигми сучасної освіти.

Слово є цілющою живильною водою у житті людини, але вода зберігається у тексті. Синенергетичне перетворення енергії слова у енергії тексту – неоране поле людського розуму у плані творення педагогічної інноваційної платформи для формування інноваційних технологій сучасності, які будуть покликані творити духовну суть людини і людства.

За нашими переконаннями, системні дослідження і відкриття атома духовності – «Я» -духовного людської індивідуальності акад. І. Бега – це одне із найбільших відкриттів людства, поруч із відкриттями Архімеда, Ейнштейна, Ньютона, Пулюя... Це заявлення людства про початок духовної ери, коли Слово повинно очиститися від системи подвійних (потрійних) стандартів, це потужний засіб, які трансформує педагогічні впливи у бік «оптимізації духовної напруженості» [4, с. 5].

Природа людської свідомості унікальна: текст як емоційний згусток енергії здатен пробуджувати до життя унікальні відкриття, ідеї, важливі як для технічного, так і для гуманітарного світу. Нова епоха у розвитку людства потребує посилення гуманітарної складової у всіх сферах буття, впровадження ідеї переорієнтації інноваційної педагогічної складової у сторону пріоритетів виховання і самовиховання, формування самосвідомості на інноваційній педагогічній платформі з основою формування Я-духовного особистості.

У системі побудови педагогічної кореляції у системі творення «Я-духовного» людської індивідуальності найважливішим є завдання «науково коректно проблему духовності спроектувати з плану філософсько-культурного у план власне педагогічний, точніше технологічний» потрібно «сформулювати наукове поняття духовної цінності як мікроконцепції її виховання» [4, с. 13].

У тексті як філософсько-духовній субстанції закодовано суть людського буття. Високохудожній текст має унікальну природу, оскільки складає живу матерію, яка постійно розвивається, оновлюється, животворить. Коли прислухатися до діалектичних законів розвитку людства, то можна побачити, як логічно одна суспільна формація змінюється іншою і визначальними показниками еволюції людства є тексти, котрі є носіями визначальних духовних сенсів і кодів.

Тексти бувають різні за своїм характером: одні несуть інформацію із різних галузей знань, інші творять кожного із нас як духовну особистість, так звану особистісну Я-концепцію кожного, пробуджують синенергетичні сили людини, вчать вслухатися у свій внутрішній світ, адже тільки пізнавши себе, людина зможе пізнавати навколишній світ.

Світ і текст – це дуалізм людського буття. Небо і Земля людського Космосу, здатність проникати у найпотаємніші глибини людських знань. Їхнє пізнання – безконечне, як і саме життя.

Тести бувають насичені різним спектром духовних цінностей. У світі сучасного буття важливі тексти, які формують Я-духовне людської індивідуальності. Тексти з негативними кодовими знаками є небезпечними і творять руйнівну силу, яка є найбільшою загрозою для існування людини, а відтак і людства.

Виховання – постійний динамічний процес особистісної взаємодії на засадах взаєморозуміння, толерантності, взаємодопомоги для подолання суперечностей між власними можливостями і бажаннями, вироблення алгоритму покомпонентної процесуальної структури духовно-моральної цінності у формуванні парадигми Я-духовного особистості у системному алгоритмі його постійного самооновлення.

Виховання можна порівняти із роботою вічного двигуна, який потрібно запустити в дію і який буде працювати за рахунок внутрішньої енергії, сила цієї енергії визначається любов'ю як вищою мірою духовного розвитку як окремої особистості, так і людства.

Науково-технічний прогрес забезпечує людині широкий простір для розвитку та спілкування. Глобальні технологічні зміни впливають і на мовну ситуацію, оскільки все частіше спостерігаються прагнення людей до оптимізації та спрощення мови задля максимального комфорту і зручності у використанні, яка забезпечувала би умови для дослідження взаємних впливів учасників комунікації на мови в онлайн-інформуванні та онлайн-спілкуванні.

Як справедливо наголошує доктор педагогічних наук О. Баніт: «Сучасна наука розглядає сьогоднішній етап розвитку суспільства як перехід від індустріального до постіндустріального та інформаційного. Новий етап характеризується такими властивостями, як збільшення частки творчої та інтелектуальної праці, зростання обсягу наукового знання та інформації, які застосовуються у виробництві, а також переважанням у структурі економіки сфери послуг, науки, освіти і культури над промисловістю та сільським господарством. Провідна особливість економіки постіндустріального суспільства полягає в тому, що знання стають головним джерелом конкурентної переваги» [2, с. 31].

У більшості професій сучасності комунікативна компетентність набуває домінуючого значення; оскільки найбільші вміння фахівця не зможуть бути реалізованими, якщо немає сформованого комунікативного вміння.

Людська комунікація у сучасному інформаційному просторі набуває свого активного розвитку, адже є різновидом діяльності людини і включає у себе багато різновидів та функцій.

Система формування іміджу особистості створює передумови для якісного оновлення виробничих процесів в алгоритмі соціально-економічних змін. Навчання упродовж життя є важливою передумовою формування конкурентноспроможної держави у системі наростання техніко-економічного розвитку соціуму.

Інтелектуальна діяльність стає визначальною як у виробничій діяльності, так і у процесі навчальної діяльності, що дозволяє створити умови залучення студентів до теоретичних основ функціонування інформаційних систем у житті людини, формування навичок свідомого використання іміджевих характеристик у майбутній професійній діяльності, дослідження системи маніпулятивних технологій впливу на масову свідомість, визначення іміджевих алгоритмів лідерства та праці у команді, вироблення базових вмінь побудови особистісного, корпоративного та державного іміджу.

Навчальна дія, одухотворена високим мистецтвом людської приязні, стає наріжним каменем у системі запам'ятовування засвоюваного матеріалу; формує згусток емоційної енергії, яка нуртуватиме і нагадуватиме про себе у наступній виробничо-навчальній діяльності.

Навчальний процес, побудований на основі емоційного начала, відбувається легко; адже емоція виступає своєрідним цементуючим фактором у системі осмисленого і фундаментального засвоєння знань. Студентові, аби пригадати таким чином засвоєний матеріал, достатньо невеликого посилу, згадки, емоційної рефлексії, закладеної у метафоричному, емоційно оформленому знакові.

Емоційне одухотворення навчального процесу дозволяє зробити особистісне спілкування «елітним продуктом» сучасності. Елітний продукт виділено нами у лапки не в розумінні невідповідності змісту слова знаковому матеріалу, а у сенсі творення алгоритму нового інноваційного терміна, який стане основою інноваційної комунікації студента і викладача у системі он-лайн, олюдненого емоційною пристрасстю серця.

Таким чином, можемо стверджувати, що необхідність поєднання інноваційних технічних методів навчання, особливо актуальних у часи воєнного стану, і системи особистісного емоційного, духовно розвиненого спілкування стає наріжним каменем сучасних викликів інноваційної, особистісно зорієнтованої педагогічної системи і найповніше реалізується у системі формування комунікаційних умінь і навичок.

Побудова людських контактів є важливою умовою творення інноваційної ієрархії духовних цінностей сучасності. За нашими дослідженнями, відсутність реальних контактів, невміння їх творити, розвивати веде до деградації, духовної, самоізоляції, а відтак і до духовної неврівноваженості, до проявів розсіяної уваги, невміння зосередитися тощо. Таким чином, від духовного зубожіння близький крок до реальної фізичної бідності людини.

Основна мета когнітивного компоненту у системному гармонійному формуванні особистості, за концептуальними засадами І. Беха, полягає в усвідомленні вихованцем змісту й сенсу певної духовної цінності як підґрунтя його приємних переживань [4, с. 131].

Основа виходу людських цивілізацій із кризових випробувань накреслена у працях цілого ряду учених. У дослідженнях І. Беха накреслено алгоритм формування духовно-екзистенційних основ особистості у системному відтворенні «від культури мислення до культури духовного переживання». У статті «Духовна особистість у контексті освітніх викликів» І. Бех наголошує: «Багатівікове відчуження людини від справжніх духовних цінностей призвело до кризових явищ, пов'язаних із занепадом духовно-моральних ідеалів, посиленням зла і насильства. Девальвація духовних цінностей суттєво вплинула на посилення тенденції зростання жорстокого індивідуалізму, прагматизму, зверхнього ставлення до інших людей та приниження їхньої гідності, зневаги до рідної культури та історико-культурних традицій» [6, с. 3].

Спосіб мислительної діяльності лежить в основі когнітивного розвитку студента. Дані процеси є основою творення педагогічної парадигми сучасності. У науково-практичній діяльності педагог новітньої епохи інноваційних змін у системі «навчання – виробництво» вивчає шляхи творення і впровадження нових інтелектуальних складових.

Прикметною рисою даних інновацій є відповідь сучасної педагогічної науки викликам новітньої доби. Педагогіка, виконуючи свої історичні завдання, створює передумови для утвердження якісних інноваційних процесів педагогічної взаємодії у системі розвиток інформаційно-комунікаційних технологій в умовах воєнного стану, що становить основи інноваційної педагогічної парадигми сучасності.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. П. Невинна боротьба з далекосяжними наслідками. *Вища освіта України*. 2019. № 1.
2. Баніт О. В. Система професійного розвитку менеджерів у транснаціональних корпораціях: досвід Німеччини та Польщі: монографія. Київ : ДКС- Центр. 2018.
3. Бажановська О. В. Загальнолюдські цінності в контексті громадянського виховання учнів середньої школи у Франції : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Луганськ, 2004.
4. Бех І. Д. Виховання особистості (Кн. 1). Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003.
5. Бех І. Д. Виховання особистості (Кн. 2). Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ : Либідь. 2003.
6. Бех І. Д. Духовна особистість у контексті освітніх викликів. *Рідна школа*. 2019. № 1. С. 3–7.

**СИСТЕМА ПРИРОДНИЧО-НАУКОВИХ
МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ
І МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ
У ТЕХНІЧНИХ НАУКАХ**

Світлана БУДНІК

доктор географічних наук, старший науковий співробітник,
провідний гідролог Центральної геофізичної обсерваторії
імені Бориса Срезневського
м. Київ, Україна

БАГАТОРІЧНИЙ ДОСВІД СПОСТЕРЕЖЕНЬ ЗА ХОДОМ ДОЩІВ – ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ АНАЛІЗУ

Анотація. У роботі розглядаються проблеми аналізу ходу дощів по записам плювіографів. З'ясовано, що за багаторічний період спостережень відбулись зміни підходів до аналізу, застосовані спрощення дещо знижують максимальні значення інтенсивностей злив й можуть відбитися при проектуванні водовідвідних споруд, моделюванні паводків й інш.

Ключові слова: злива, плювіограф, хід дощу, спосіб аналізу, багаторічні спостереження

Abstract. In work problems of the analysis of a course of rains on records pluviographs are considered. It is found out, that for the long-term period of supervision there were changes of approaches for the analysis, the applied simplifications have lowered the maximal values of intensity of downpours a little and can will be reflected at designing water-allocating constructions, modelling of high waters and another.

Keywords: Downpour, pluviograph, course of a rain, way of the analysis, long-term supervision

Дощі різної інтенсивності і тривалості по-різному впливають на водний баланс території й економічні показники стабільності розвитку регіону. У залежності від поєднання показників інтенсивності та тривалості дощів з фізико-географічними характеристиками території виникають руйнівні селі, повені, затоплення значних площ, змив родючого шару ґрунту, пошкодження рослинного покриву та шляхів сполучення тощо [8–10]. У сукупності все це наносить значних збитків населенню та господарству територій, на яких ці явища виникли. Тому дослідження злив та різних варіацій дощів є актуальним і не втрачає своєї цінності.

Матеріали про хід дощів використовують при прогнозуванні стоку та змиву зі схилів, при проектуванні каналізаційних споруд у населених пунктах, при проектуванні мостових переходів та прокладанні доріг і залізничних колій тощо.

Хід дощів – це зміна випадіння кількості опадів у часі або зміна в часі інтенсивності опадів. Спостереження за ходом дощів у нас у країні проводили за допомогою самописців дощу: омбрографів, пізніше плювіографів Гельмана, П2 (запис змінювання рівня води на діаграмному бланку) [6–8], сучасного електронного вимірювача опадів ВОА-1М (ваговий механізм, зважування води, що надходить до вимірювача через кожні 2 г, що відповідає 0,1 мм опадів) [11].

Спостереження за дощами за допомогою плювіографів ведеться практично упродовж 100-річного періоду. На мережі гідрометслужби спостереження за зливовими дощами введено з 1934–35 рр., однак по окремих метеостанціях є й раніші спостереження, наприклад метеостанція Ай-Петрі має спостереження за дощами з початку ХХ сторіччя. За цей час мінявся підхід до аналізу стрічок самописців дощу й відбору записів до аналізу.

Так, до 1935 року [2] зливові дощі відбиралися для аналізу згідно норм Берга [1; 2], де під зливами розуміли дощі, упродовж яких за той чи інший проміжок часу інтенсивність дощу не знижувалася нижче величин, що представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Норми Е. Ю. Берга (1905) у визначенні поняття злива [1, 2]

Тривалість зливи, хв	Кількість опадів за вказаний час, мм	Інтенсивність зливи, мм/хв
5	2,5	0,50
10	3,8	0,38
15	5,0	0,33
20	6,0	0,30
25	7,0	0,28
30	8,0	0,27
35	9,0	0,26
40	9,6	0,24
45	10,25	0,23
50	11,00	0,22
10	12,00	0,20
120	18,00	0,15
240	27,00	0,11
720	45,00	0,06
1440	60,00	0,04

Пізніше [3] обробку стрічок плювіографів проводили за методикою, що наведено у [7], у збірці [3] були опубліковані матеріали по дощах, кількість опадів по яких 10 мм й більше. Пріоритет у публікуванні матеріалів спостережень за ходом дощів за допомогою плювіографів з кількістю 10 мм й більше зберігся й по сей час (Метеорологічні щомісячники тощо). З 1961 р. з числа спостережень виключена роса, відмічається лише її наявність без фіксації початку й кінця явища та її інтенсивності й кількості, що входило до переліку спостережень згідно інструкцій 1928–1935 рр. У настановах 1954 й 1958 рр. [5; 6] підкреслюється, що зливовий дощ визначає характер випадіння дощу, а не кількість опадів, що випали, які можуть бути незначні.

Матеріали розшифровки стрічок плювіографів зі всіма зафіксованими атмосферними опадами до 1970 р. наводились у таблицях ТМ-14, пізніше туди почали додавати лише матеріали з кількістю опадів 2,5 мм і більше [6]. З 1984 р. матеріали спостережень за допомогою плювіографів по дощам з кількістю опадів 2,5 мм й більше наводяться у метеорологічних таблицях ТМС – по станціях й ТМП – по постах. Крім того, на більшості пунктів спостережень за допомогою плювіографів спостереження відбуваються з травня по вересень. Однак, по окремих пунктах спостережень (переважно південь) період спостережень за допомогою плювіографів складає квітень–жовтень, або навіть увесь рік.

Зі стрічок плювіографів показники знімали або по переломних точках кривої (до 1970 р.), або з 10 хвилинним інтервалом, а ще пізніше було дозволено об'єднання інтервалів з малою відзнакою значень інтенсивності дощів [6; 11].

Наприклад, по метеостанції Ай-Петрі зберіглися матеріали розшифровки стрічок півніографу двома способами: за переломними точками і з 10-хвилинними інтервалами (рис. 1). З рис. 1 видно, що при розшифровці за 10-хвилинними інтервалами часу максимуми інтенсивності дощу подаються зменшеними й дещо зсунутий час настання максимуму дощу. Це також підтверджується результатами обробки матеріалів спостережень водно-балансових станцій (табл. 2 і рис. 2, 3).



Рис. 1. Хід дощу за 1.07.1915 р. по метеостанції Ай-Петрі представлений при розшифровці півніограми двома способами: 1) через рівні проміжки часу (10 хв) і 2) по переломних точках

Порівняння визначених максимумів інтенсивності дощу за 1 хвилину й за 10 хвилин, що проведено по спостереженнях на Придеснянській воднобалансовій станції [4], показує, що максимуми співпадають лише у 20–29% випадках по 6 пунктах спостережень за ходом дощів, які розташовані на одному малому водозборі р. Головесня площею 29,5 км² (табл. 2)

Робота з матеріалами ТМ-14, ТМС (с. 17), ТМП (с. 2), метеорологічних щомісячників показала, що часто виникають питання щодо адекватного запису ходу дощів (є розбіжності між узагальнюючими таблицями, помилки у записах тощо). Сучасні рекомендації щодо запису ходу дощів (розшифровка стрічок півніографів) допускають усереднення інтервалів, і з роками діапазони усереднень все триваліші й непередбачуваніші (рис. 4).

Оскільки є деяка розбіжність у підходах та тлумаченнях розшифровок півніограм, наявні очевидні прорахунки й неадекватність у матеріалах узагальнень, та (враховуючи важливість таких спостережень особливо при наявності змін клімату й специфіці доступності їх для широкого загалу дослідників), доцільно зберігати первинні матеріали спостережень (стрічки півніографів) необмежений термін. Це надасть можливість не тільки виправляти випадкові помилки, що виникають при обробці матеріалів, а й у разі необхідності перевести ряди спостережень до тієї чи іншої системи обрахунку тощо.

Таблиця 2

**Порівняння вимірювання максимумів інтенсивностей дощів
за інтервали в 1 хв. і 10 хв. по Придеснянській водно-балансовій станції
за 1956–1985 рр.**

№ пункту	Опис пункту спостережень за ходом дощів	Відсоток співпадінь максимумів за 1 хв й 10 хв, %	Діапазон розбіжностей, мм/хв
0	р. Головесня вододіл струмків Петрушко і Вороній яр. Висота над рівнем моря 179 м.	20	0–5,93
5	р. Головесня середня частина вододілу, привододільна частина правобережного плато	20	0–2,5
9	р. Головесня центральна частина вододілу	25	0–0,9
10	р. Головесня межі верхньої частини вододілу	23	0–2,13
18	р. Головесня лівобережна привододільна частина вододілу. Висота над рівнем моря 193 м	29	0–2,64
21	Лог Подлядо, полога привододільна частина. Висота над рівнем моря 178 м	27	0–1,4

Первинні матеріали спостережень у будь-якому випадку виступають основою для корегування різних узагальнень, що відбуваються в процесі обробки й подальшого складання таблиць, щомісячників, щорічників, і їх необхідно зберігати постійно перш за все.

Причини виникнення помилок у матеріалах з розшифровці ходу дощів: 1) перехід на нові правила подання інформації про дощі з 1970 р. [6] (до ТМ-14 вносяться тільки дощі більше 2,5 мм й розшифровка плювіограм через 10-хв. інтервали часу); 2) існування різних форм висвітлення ходу дощів й дозвіл об'єднувати інтервали при розшифровці плювіограм, що вносить деяку суб'єктивність від осіб, що займаються розшифровкою; 3) публікування інформації, що не перевірена фахівцями кущових ЦГМ; 4) звичайні помилки.

Для усунення неоднозначного бачення результатів спостережень необхідний перегляд, корегування та посилення контролю за дотриманням єдиного методичного підходу до аналізу стрічок плювіографів, запровадження збереження стрічок самописців дощу необмежений термін, або перехід на прилади з детальним цифровим записом ходу дощів.

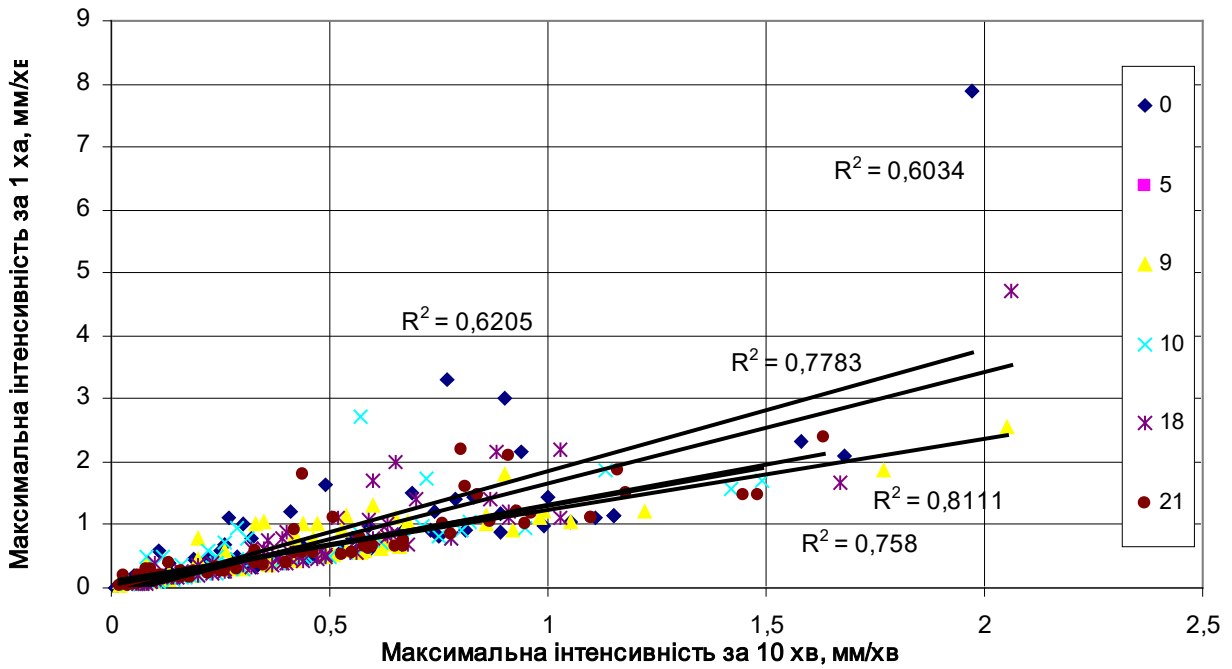


Рис. 2. Зв'язок між максимумами інтенсивності дощів за 10 і 1 хв. по 6 пунктах вимірів Придеснянської воднобалансової станції 1956–1985 рр. (номери пунктів вимірів за табл. 2)

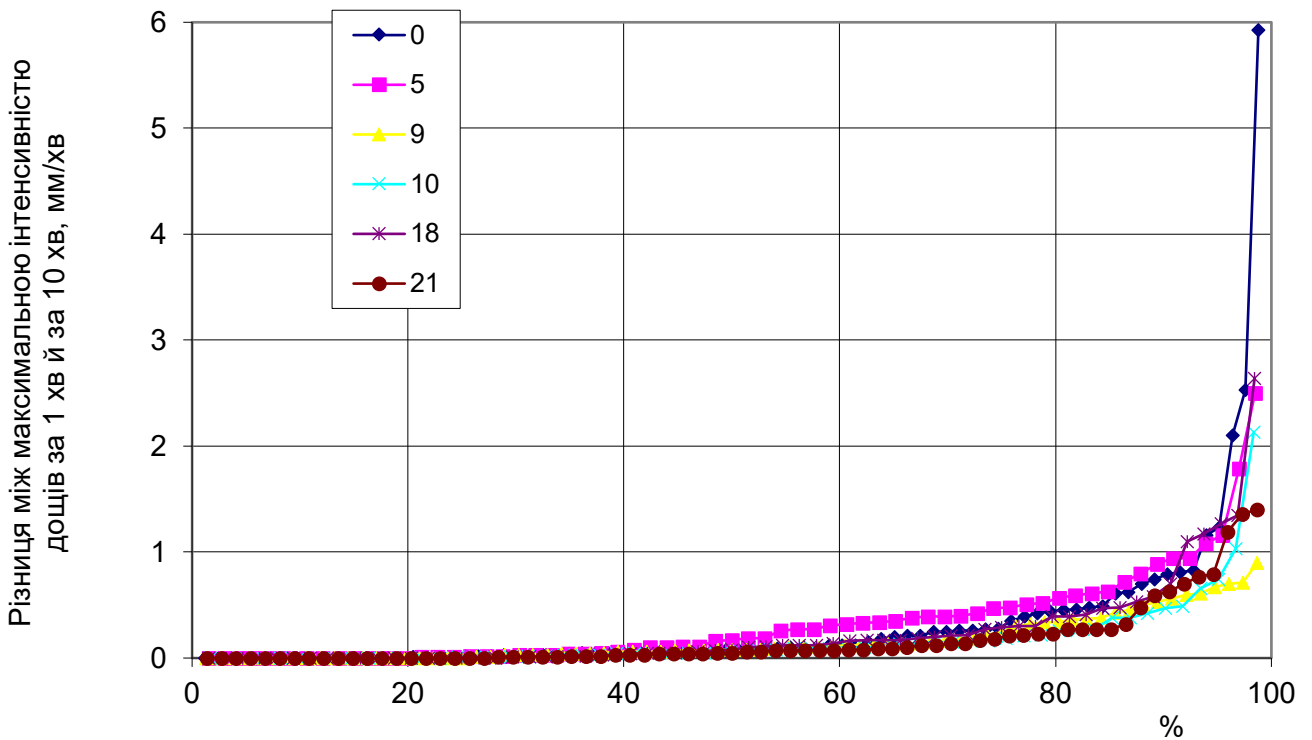


Рис. 3. Забезпеченість розбіжності між максимумом інтенсивності дощу за 1 хв. і за 10 хв. по 6 пунктах вимірів Придеснянської воднобалансової станції 1956–1985 рр.

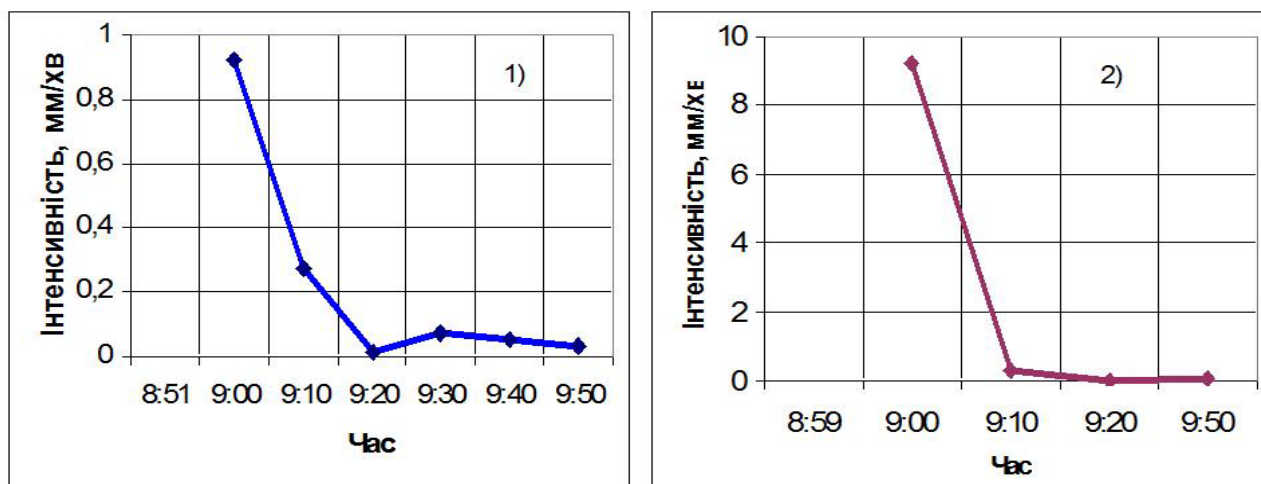


Рис. 4. Хід дощу за 12.07.2006 р. по метеостанції Ясенів, представлений при розшифровці пльвіограми двома способами: 1) через рівні проміжки часу (10 хв) (Матеріали спостережень карпатської селестокової станції за 2006 р.) й 2) об'єднано при приблизно однаковій інтенсивності дощу (ТМП, Ясенів 2006 р.)

Список використаних джерел

1. Берг Э. Ю. Данные о наиболее выдающихся ливневых дождях разной продолжительности за десятилетие 1903–1912 гг. на территории б. Европейской России. *Географический сборник*. Л., 1924.
2. Водный кадастр Союза ССР. Ливни на территории СССР. Под ред. З. П. Богомазовой. Л-М. : Гидрометеорологическое изд-во, 1940. 431 с.
3. Метеорологические данные за отдельные годы. Вып.10. По Украинской ССР. Ливневые дожди и суточные количества осадков за 1936–1959 гг. Т. 2. Ливневые дожди / Под ред. Л. И. Мисюры. Л. : Гидрометеорологическое изд-во. 1962. 384 с.
4. Многолетние характеристики гидрометеорологического режима малых водосборов Украины (Материалы наблюдений Придеснянской В, Богуславской ПЭГБ, Велико-Анадольской В) / Под ред. Ю. В. Шейкина, Н. Д. Ещенко, И. И. Шейкиной. 2017. 612 с.
5. Наставление гидрометеорологическим станциям и постам. Вып.3. *Метеорологические наблюдения на станциях. Ч. 1. Основные метеорологические наблюдения*. Л. : ГУГМС при СМ СССР. 1954. 280 с.
6. Наставление гидрометеорологическим станциям и постам. Вып.3. *Метеорологические наблюдения на станциях. Ч. 2. Обработка материалов метеорологических наблюдений* / Отв. ред. Т. А. Огнева. Л. : Гидрометеорологическое изд-во. 1969. 116 с.
7. Обзор изменений в методике метеорологических наблюдений на сети станций и постов. Л. : ГГО им. А. И. Воейкова, 1963. 510 с.
8. World Meteorological Organization. Guide to Instruments and Methods of Observation. World Meteorological Organization : Geneva, Switzerland, 2018. 548 p.
9. Будник С. В. Ливневый сток со склонов. Житомир : Изд-во ЖГУ им. И. Франко, 2007. 184 с.
10. Budnik S. V. Relationship and Variability of Atmospheric Precipitation Characteristic 2023. Vol. 06. Issue 03. P. 30–40. DOI: <https://doi.org/10.30564/jasr.v6i3.5657>.
11. КД 52.4.8.03–11. Наставова гідрометеорологічним станціям і постам. Вип. 3. Ч. 1. Метеорологічні спостереження на станціях. Київ : Державна гідрометеорологічна служба, 2011. 286 с.

Олена БУДЯКОВА

доцент, кандидат економічних наук,

доцент кафедри смарт-економіки,

Київський національний університет технологій та дизайну

м. Київ, Україна

ЕКОСИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ БІОЕКОНОМІКИ

Анотація. Прагнення інтеграції України до Європейського Союзу потребує побудови суспільства знань, спираючись на досвід країн ЄС. В умовах інтеграції України до науково-освітнього та інноваційного простору Європейського Союзу пріоритетного значення набуває впровадження у національних умовах рамкової концепції ЄС з формування та реалізації державної інноваційної політики. Відома під назвою «трикутника знань», вона передбачає застосування інтегрованого підходу до політики у сфері науки, освіти та інновацій. Інноваційна політика країн-членів Європейського Союзу зорієнтована на інтеграцію сфер науки, освіти та інновацій. Пріоритети політики сфокусовані на підвищенні конкурентоспроможності інноваційної екосистеми ЄС для забезпечення лідерства у сфері інновацій у світі. Біоекономіка – сучасна та перспективна інтегрована наука на основі досліджень міждисциплінарного характеру. Біоекономіка передбачає сталу та циркулярну модель, яка спрямована на ефективне використання природних ресурсів та подолання наслідків зміни клімату. Головною метою біоекономіки є сприяння економічному розвитку шляхом підвищення сталого використання біоресурсів на основі біотехнологій та створення нових робочих місць. Існує потреба екосистемного підходу до дослідження біоекономіки.

Ключові слова: біоекономіка, міждисциплінарний характер досліджень, природничі науки, соціальні та поведінкові науки, екосистема, інновації.

Abstract. Ukraine's desire to integrate into the European Union requires building a knowledge society based on the experience of EU countries. In the context of Ukraine's integration into the European Union's research, education and innovation area, it is of paramount importance to implement the EU framework concept for the formation and implementation of state innovation policy in the national context. Known as the "knowledge triangle", it envisages an integrated approach to science, education and innovation policy. The innovation policy of the EU member states is focused on the integration of science, education and innovation. The policy priorities are focused on increasing the competitiveness of the EU innovation ecosystem to ensure leadership in innovation in the world. Bioeconomy is a modern and promising integrated science based on interdisciplinary research. The bioeconomy envisages a sustainable and circular model aimed at efficient use of natural resources and overcoming the effects of climate change. The main goal of the bioeconomy is to promote economic development by increasing the sustainable use of biological resources based on biotechnology and creating new jobs. There is a need for an ecosystem approach to bioeconomy research.

Keywords: bioeconomy, interdisciplinary nature of research, natural sciences, social and behavioral sciences, ecosystem, innovations.

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах реалізації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом політика та стратегія об'єднаної Європи має бути орієнтиром у розробці та застосуванні заходів щодо розбудови національної інноваційної екосистеми України.

Україна як країна-кандидат в члени Європейського Союзу, яка потерпає від військової агресії, має використати поточну ситуацію для прискорення трансформації економіки, що відповідає концепції та принципам сталого розвитку.

Для подолання економічної кризи, спричиненої падінням економіки за останні десятиріччя та військовим вторгненням росії, для повоєнного відновлення України потрібні

формування та розвиток нової моделі сталої біоекономіки, залучення інвестицій та створення інноваційної екосистеми.

В умовах військового вторгнення росії в Україну відкрились нові можливості завдяки значному обсягу допомоги від окремих демократичних країн та Європейського Союзу, зокрема в аспектах розвитку інноваційних екосистем, у тому числі грантова фінансова підтримка проєктів просування знань європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу. Однією з важливих тенденцій розвитку науки та освіти в сучасному світі є міждисциплінарність, яка передбачає взаємопроникнення дисциплін. Наприклад, створення прикладних інноваційних розробок з урахуванням наукових результатів, отриманих у межах однієї дисципліни, може вимагати міждисциплінарного підходу. Зокрема, зроблені у сфері біотехнологій відкриття для виведення на ринок вимагають економічного та управлінського аналізу. І навіть осмислення досягнень науки при прийнятті стратегічних рішень на державному рівні також може вимагати саме міждисциплінарного підходу (Будякова, 2022).

Біоекономіка – сучасна та перспективна інтегрована наука на основі досліджень міждисциплінарного характеру.

За визначенням Європейської комісії, біоекономіка охоплює виробництво відновлюваної біологічної сировини ресурсів і перетворення цих ресурсів і відходів у продукти з доданою вартістю, зокрема, у продукти харчування, корми, продукти на біологічній основі та біоенергетику.

Біоекономіка означає використання відновлюваних біологічних ресурсів суші та моря та мікроорганізми для виробництва їжі, матеріалів та енергії.

Головною метою біоекономіки є сприяння економічному розвитку шляхом підвищення сталою використання біоресурсів на основі біотехнологій та створення нових робочих місць.

Розробляючи нові процеси та продукти, біоекономіка є інноваційною галуззю, яка забезпечує сталий розвиток та створює соціально-економічну додану вартість. Біоекономіка заснована на міждисциплінарному підході, який об'єднує економічні, технічні та технологічні, біологічні, соціальні та людські аспекти, зокрема соціально-економічний вимір та формування людського капіталу. Розвиток біоекономіки сприяє набуттю інноваційних компетентностей, які можуть задовольнити вимоги на сучасному на ринку праці та сприяє створенню нових робочих місць (Будякова, 2023а).

Відповідно до принципу міждисциплінарності, біоекономіка є сукупністю наукових дисциплін, які зберігають свою цілісність, кожна з яких трактує її (біоекономіку), розглядає її виключно під своїм кутом зору. Такий підхід до розкриття сутності досліджуваного поняття є обмеженим і одностороннім, тому недостатньо покладатися на нього, коли мова йде про біоекономіку. Методологія сучасних наукових досліджень дозволяє розглянути біоекономіку через призму різних підходів.

Існує декілька підходів щодо дефініції біоекономіка: науковий, знаннево-пізнавальний (когнітивний), процесний, ресурсний, системний, симбіотичний, кластерний, освітній (компетентністний) (Будякова, 2023b).

Системний (екосистемний) підхід до побудови нової економіки передбачає, що людина і природа утворюють механізм, де всі види діяльності створюють єдиний живий

організм, в якому зберігається взаємодія всього біологічного різноманіття (тобто скарби рослинного та тваринного світу).

Розвиток біоекономіки трансформує функції екосистем над непродуктивними функціями підтримки життя, зокрема біорізноманіття та стабілізація клімату. Сільське господарство та забезпечення продуктами харчування неодноразово визначалися як головні рушійні сили глобальних екологічних змін, включаючи вирубку лісів, втрату біорізноманіття, дефіцит води, деградацію ґрунту та викиди парникових газів.

У контексті Європейського Союзу біоекономіка визначається як «усі системи та сектори, які залежать від біологічних ресурсів (тварин, рослин, мікроорганізмів і отриманої біомаси, включаючи органічні відходи), їхні функції та принципи, включаючи екосистеми та первинні сектори, які використовують і виробляють біологічні ресурси (сільське господарство, лісове господарство, рибальство та аквакультура) та всі економічні та промислові сектори, які використовують біологічні ресурси для харчових продуктів, кормів, біопродуктів, енергії та послуг». Біоекономіка вважається більш сталою, ніж економіка, заснована на викопному паливі (Schutter, 2019).

Книга «Людина і природа» Дж. П. Марша поклала початок занепокоєнню екосистемними послугами, однак термін «екосистемні послуги» вперше був сформульований П. Ерліхом і А. Ерліхом у 1981 р. (Erlich & Erlich, 1981). Екосистемні послуги – це елементи та процеси, за допомогою яких природні екосистеми та організми, що утворюють ці екосистеми, підтримують і задовольняють потреби людського життя. Ідея екосистемних послуг з'єднала академічні галузі та суспільні групи, а також сприяла довгостроковій стійкості. Екосистемні послуги можна також вважати корисними для реалізації різних біоекономічних політик, враховуючи супутні вигоди та допомагаючи в оцінці багатогранних проблем землекористування та не тільки.

Екосистемні послуги охоплюють широкий спектр основних послуг і цінностей, які надають екологічні активи, наприклад, продукти харчування, вода, середовище існування та поглинання вуглецю наземними та водними екосистемами. Термін відноситься до сильної парадигми стійкості, в якій соціально-економічна діяльність нерозривно пов'язана з біофізичною системою (Sharma, 2023).

Екосистемні послуги – це всі корисні ресурси та вигоди, які людина може отримати від природи. Від екосистемних послуг залежить задоволення фундаментальних потреб людини в середовищі існування й продуктах харчування, а отже від них прямо залежить рівень нашого життя. Таке бачення визнають науковці і політики більшості держав світу. У документі ООН «Millenium Ecosystem Assessment» екосистемні послуги прямо називають «прямим і непрямим внеском екосистем у добробут людини».

Знання про екосистемні послуги необхідні, щоб люди розуміли, наскільки важливим у їхньому житті є збереження біорізноманіття й підтримання природних процесів у довкіллі. Втім, в Україні, яка володіє колосальним багажем екосистемних послуг, проста істина про те, що збереження природи є інвестицією у власний добробут, усвідомлюється далеко не всіма. Дослідження екосистемних послуг важливе для ухвалення рішень, що можуть вплинути на природні екосистеми. Адже від збереження екосистем, їхніх компонентів та біорізноманіття загалом залежить підтримання економічних можливостей та забезпечення середовища існування людей (Екосистемні послуги, 2020).

Екосистеми мають вільний нерегульований ринок, за винятком тих випадків, коли втручається людина зі спробами виправити наслідки жажливого псування природного

світу. Нерегульовані економічні ринки можуть бути також ефективні, за винятком випадків, коли втручається людина в їх природну еволюцію, щоб задовольнити політичні чи економічні вигоди певних промислових секторів, які потребують «захисту».

Одним із перших аналогію біологічних екосистем в економіці використав М. Ротшильд у своїй книзі «Біономіка: економіка як екосистема» (Rothschild, 1990). Він прирівнює економіку до біологічних екосистем у тому розумінні, що обидві являють собою систему, в якій відбувається взаємодія між учасниками. Якщо у природі кожен живий організм визначається генами та відносинами з хижаками і здобиччю, то в економіці компанії залежать від своїх клієнтів, постачальників, конкурентів та інших економічних акторів, а їх успіх обумовлений інноваціями (Підоричева, 2020).

Екосистемний підхід, популяризований М. Ротшильдом, спрямований на досягнення балансу між:

конкуренцією, яка витісняє неефективних;

спеціалізацією, яка зменшує дублювання у навичках та обладнанні шляхом просування нішевих областей знань;

співпрацею, яка дозволяє уникнути накладних витрат, пов'язаних з конкуренцією, там, де конкуренція не є очевидно вигідною.

Біоекономіка передбачає використання відновлюваних біологічних ресурсів суші та моря – природного капіталу для виробництва біофармпрепаратів, продуктів харчування, біоматеріалів, біопродуктів, біоенергії, тощо (рис. 1).

Ідея переходу до циклічної біоекономіки в тому, щоб значно скоротити вилучення з надр умовно невідновлюваних ресурсів, таких як нафта, мінерали, метали, та замінити продукти, вироблені з них, на схожі за характеристиками матеріали з біомаси. Наприклад, замість пластику з вуглеводнів – біопластик із крохмалю чи целюлози, замість цегли та бетону – дерево, замість спалювання вугілля та газу – використання енергії води, вітру та сонця для отримання електроенергії.

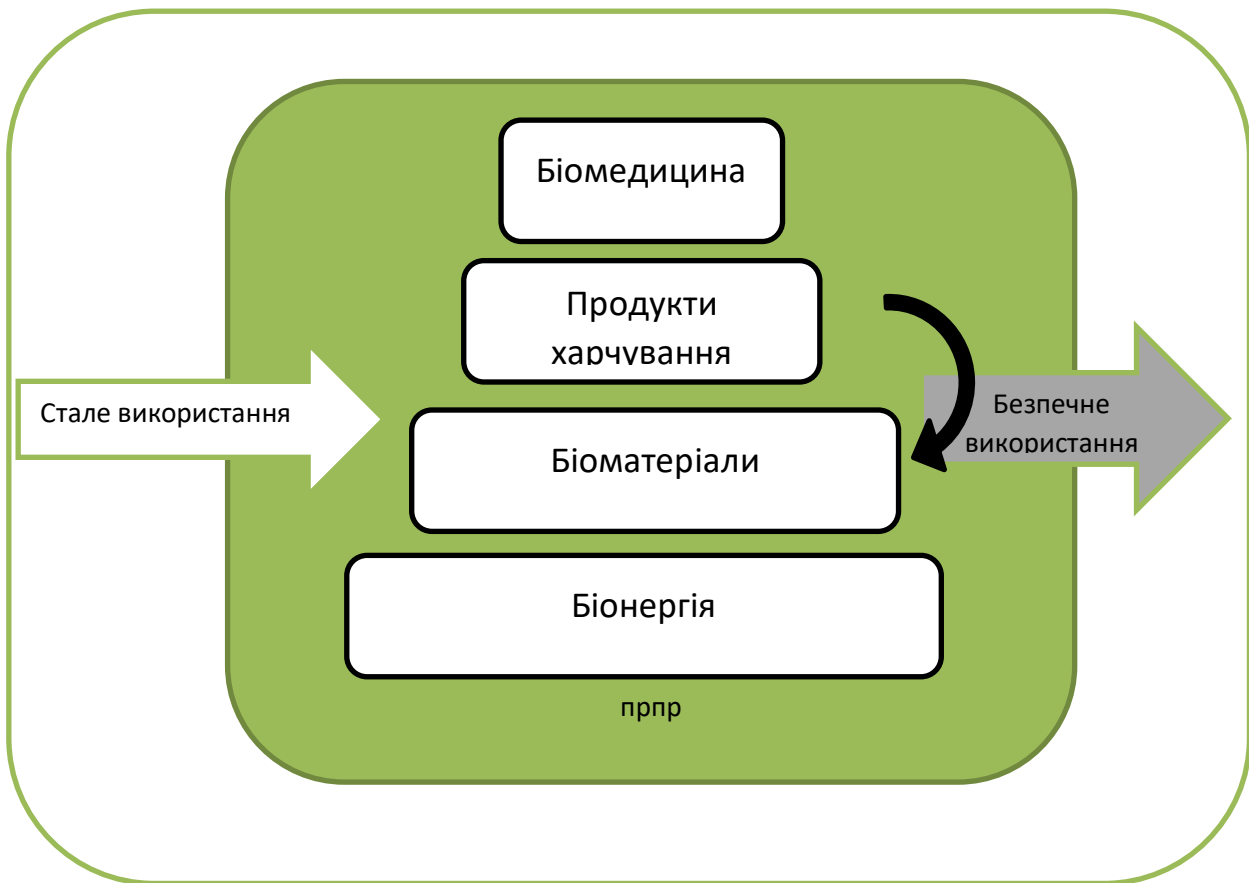


Рис. 1. Концепція біоекономіки в екосистемі

Оскільки модель біоекономіки означає підвищення використання біоресурсів рослинного походження, велика увага приділяється сталому лісокористуванню та сільському господарству. Площа та якість лісів не повинна скорочуватися, а на сільськогосподарських землях не повинно відбуватися вимивання поживних речовин та збіднення ґрунту, надмірне застосування хімічних добрив та пестицидів.

22.06.2022 р. Європейська Комісія прийняла новаторські пропозиції щодо відновлення пошкоджених екосистем та повернення природи по всій Європі, від сільськогосподарських угідь та морів, до лісів й міських середовищ, де також пропонує знизити використання хімічних пестицидів на 50% до 2030 р. Ці флагманські законодавчі пропозиції, які слідує «Стратегії біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя» та стратегії «Від лану до столу» для подолання продовольчої кризи допоможуть забезпечити стійкість та безпеку постачання продовольства в ЄС та в усьому світі.

Новий Закон ЄС «Про відновлення природи» створює умови для уникнення колапсу екосистеми та запобігання найгіршим наслідкам зміни клімату та втрати біорізноманіття в сільському господарстві, лісах, океанах та міських районах. Метою запропонованого регулювання є відновлення природних деградованих екосистем: водно-болотних угідь, річок, лісів, луків, морських, міського середовища та ін. Це важлива та економічно ефективна інвестиція: у нашу продовольчу безпеку, стійкість до клімату, здоров'я та добробут. Нові правила щодо хімічних пестицидів зменшать екологічний слід продовольчої системи ЄС, захистять здоров'я та добробут громадян та працівників

сільського господарства, а також допоможуть пом'якшити економічні втрати, яких ми вже зазнаємо через зниження здоров'я ґрунтів та втрату запилювачів, спричинених пестицидами (Будякова, 2023с).

Концепція біоекономіки замкнутого циклу приділяє особливу увагу біорізноманіттю та екосистемним послугам. Біорізноманіття – основний механізм біологічних систем для розвитку в навколишньому середовищі, що змінюється, тому підтримка біорізноманіття важлива для забезпечення сталості біологічних ресурсів планети. Екосистемні послуги – це блага, які люди отримують завдяки непорушеним екосистемам, які функціонують збалансовано.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, однією з важливих тенденцій розвитку науки та освіти у сучасному світі є міждисциплінарність. Біоекономіка – сучасна та перспективна інтегрована наука на основі досліджень міждисциплінарного характеру. Дослідження біоекономіки на основі екосистемного підходу актуалізують необхідність подальшого наукового пошуку.

Список використаних джерел

- Будякова, О. (2022). Біоекономіка: міждисциплінарний характер досліджень. У *Методологія сучасних наукових досліджень : зб. наук. праць за рез. XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 300-річчю Г. С. Сковороди (12–13 травня 2022 р., Харків (с. 80–82). ХНПУ імені Г. С. Сковороди.* <https://doi.org/10.5281/zenodo.7244813>
- Будякова, О., & Дервіш, Д. (2023а). Інвестиції в біоекономіку для повоєнного відновлення України. *Трансформаційна економіка*, 4(04), 9–13. <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-4-2>
- Будякова, О. (2023б). Біоекономіка: інтегрована наука на основі досліджень міждисциплінарного характеру. У *Методологія сучасних наукових досліджень : зб. наук. праць за рез. XIX Міжнар. наук.-практ. конф. (23–24 лютого 2023 р., м. Харків) (с. 147–151). ХНПУ імені Г. С. Сковороди.* <https://doi.org/10.5281/zenodo.8030789>
- Будякова, О. Ю., & Дьяконов, І. О. (2023с). Біоекономіка: перспективи розвитку агропромислового комплексу України для подолання продовольчої кризи. *Цифрова економіка та економічна безпека*, 6(06), 68–74. <https://doi.org/10.32782/dees.6-13>
- Василюк, О., & Ільмінська, Л. (укладачі). (2020). *Екосистемні послуги. Огляд*. БО «БФ Фонд захисту біорізноманіття України»; Ukrainian Nature Conservation Group. https://uncg.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/EcoPosluga_web_new.pdf
- Підоричева, І. Ю. (2020). Інноваційна екосистема в сучасних економічних дослідженнях. *Економіка промисловості*, 2(90), 54–92. <http://doi.org/10.15407/econindustry.2020.02.054>
- Erlich, P., & Erlich, A. (1981). *Extinction: The Causes and Consequences of the Disappearance of Species*. New York.
- Rotschild, M. (1990). *Bionomics: economy as ecosystem*. New York, Henry Holt and Company.
- Schutter, L., Giljum, S., Häyhä, T., Bruckner, M., Naqvi, A., Omann, I., & Stag, S. (2019). Bioeconomy Transitions through the Lens of Coupled Social-Ecological Systems: A Framework for Place-Based Responsibility in the Global Resource System. *Sustainability*, 11(20), 5705. <https://doi.org/10.3390/su11205705>
- Sharma, R., & Malaviya, P. (2023). Ecosystem services and climate action from a circular bioeconomy perspective. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 175. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2023.113164>

Kyrylo BUTOLIN

*Student of the second (master's) degree of higher education
of the educational and professional program "Physics and Astronomy. Informatics"
specialty 014.09 "Secondary Education (Informatics)",
Kryvyi Rih State Pedagogical University
Kryvyi Rih, Ukraine*

Viktor KOROTYSH

*Student of the first (bachelor's) degree of higher education
of the educational and professional program "Physics and Astronomy"
specialty 014.08 "Secondary Education (Physics)",
Kryvyi Rih State Pedagogical University
Kryvyi Rih, Ukraine*

QUASI-PHASE TRANSITIONS IN THE PROCESS OF DEFORMATION FRACTURE OF METALS

Анотація. Досліджено явище квазіфазових переходів у процесі деформаційного розриву металів. Автори аналізують вплив деформаційного розриву на мікроструктуру та механічні властивості металів. Вони висвітлюють особливості квазіфазових переходів, які відбуваються при розриві матеріалу, та їх вплив на процес формування тріщин. Робота детально розглядає механізми, що лежать в основі цих переходів, та їхні наслідки для механічної поведінки металів під час деформаційного розриву. Висновки можуть бути корисними для подальших досліджень у галузі металургії та матеріалознавства.

Ключові слова: квазіфазові переходи, деформаційне руйнування, метали, мікротріщини, деформаційні методи, мультифрактальність, фазовий перехід другого роду

Abstract. This article investigates the phenomenon of quasi-phase transitions in the process of deformation fracture of metals. The authors analyze the influence of deformation fracture on the microstructure and mechanical properties of metals. They highlight the peculiarities of quasi-phase transitions occurring during material fracture and their impact on crack formation processes. The study delves into the mechanisms underlying these transitions and their consequences for the mechanical behavior of metals during deformation fracture. The conclusions of the article may be valuable for further research in the fields of metallurgy and materials science.

Keywords: quasi-phase transitions, deformation fracture, metals, microcracks, change of deformation mechanism, multifractality, second-order phase transition.

Problem description and its relevance

The significance of this issue arises from its broad applicability across various disciplines. In materials science and engineering, understanding the mechanisms of phase transitions during deformation fracture is crucial for developing advanced materials with enhanced mechanical properties and fracture resistance [1]. For example, in the aerospace industry, where materials are subjected to extreme loading conditions, knowledge of phase transitions can aid in the development of lightweight yet sturdy materials for aircraft components. Similarly, in the automotive sector, the ability to predict and control phase transitions can result in the production of safer and more durable vehicles.

The issue of comprehending phase transitions during the deformation fracture of metals is highly significant due to its impact on scientific research and technological innovation. Solving

this problem can result in advancements in materials design, manufacturing processes, and various industrial applications.

Objectives of the article.

Understanding phase transitions in materials is crucial in scientific and practical domains, especially in the context of deformation fracture. Phase transitions cause fundamental changes in the structure and properties of materials, often resulting in significant alterations in their behavior. In the case of deformation fracture of metals, the study of phase transitions is crucial due to its direct implications on material strength, ductility, and fracture resistance.

The stated article aims to address these unresolved aspects of the problem by:

1. Investigating the phenomenon of quasi-phase transitions in the process of deformation fracture of metals.

2. Analyzing the microstructural changes and mechanical behavior of metals during deformation fracture.

3. Examining the mechanisms underlying quasi-phase transitions and their implications for crack formation processes.

4. Identifying the relationship between microstructure evolution, phase transitions, and mechanical properties during deformation fracture.

By elucidating these aspects, the article seeks to contribute to the broader understanding of phase transitions in materials and provide insights that can inform the design of advanced materials with enhanced mechanical performance and fracture resistance [2; 3].

Presentation of the main material

Strain fracture of a metal is a complex process that involves changes in the metal structure and its properties at different scales, leading to its destruction with heat generation. The changes themselves can be described as quasi-phase transitions. During the destruction of a metal, these transitions occur more than once until it is completely destroyed [4–6]. Below are some examples of quasi-phase transitions that can occur during metal fracture:

Transition from elastic to plastic deformation: this transition can be thought of as a change in the mechanical properties of the metal;

Elastic deformation: the metal can be returned to its original shape after the deformation force is removed.

Plastic deformation: the metal does not return to its original shape after the deforming force is removed.

Microcracks: during the deformation process, microcracks will inevitably form or expand, which leads to a change in the metal topology;

The appearance of localized plastic zones: these are areas that are more susceptible to deformation. This type of transition is associated with a change in the local deformation of the metal.

The analysis of quasi-phase transitions was carried out using the multifractal method of research, and the indicator of the occurrence of quasi-phase transitions is the heat released during deformation.

Multifractal analysis is a powerful method of analysis that makes it possible to investigate complex systems by studying their fractal properties.

To investigate the time series with different scaling behaviors, we utilize multifractal detrended fluctuation analysis (MFDFA) [2], which is an extension of detrended fluctuation analysis (DFA) [2].

MF-DFA has been extensively employed in various fields including finance, physiology, biology, traffic engineering [3], geophysics, and neuroscience for characterizing the properties of non-stationary time series.

The MF-DFA method operates in the following way:

1. Given a time series $\{x(i)\}, 1, \dots, N$, we begin by integrating it to produce a profile $y(k) = \sum_{i=1}^k [x(i) - \langle x \rangle]$, where $\langle x \rangle$ is the average value of $\{x(i)\}$.

2. Next, we divide the integrated series $y(k)$ into $l_s = \text{int}(l/s)$ non-overlapping segments of length s . For each of these l_s segments, we estimate the local trend by fitting a least-squares line and subtract it from $y(k)$ to remove the trend from the integrated series. Finally, we calculate the variance of each detrended segment, v :

$$F^2(v, s) = s^{-1} \sum_{i=1}^s \{y(v-1+i) - \hat{y}(v, i)\}^2, \quad (1)$$

in which \hat{y} represents the fitted trend within segment $v = 1, \dots, l_s$. Here, we utilize a first-order polynomial to fit the local trend.

Proceeding from both the beginning and end of the time series, step (2) results in a total of $2l_s$ segments. We calculate the q th order fluctuation function by averaging over all segments:

$$F_q(s) = \left\{ (2l_s)^{-1} \sum_{v=1}^{2l_s} [F^2(v, s)]^{q/2} \right\}^{1/q}. \quad (2)$$

For a real number q , where q is positive, the fluctuation function $F_q(s)$ quantifies large fluctuations, whereas for negative q , it quantifies small fluctuations.

4. To obtain the fluctuation function $F_q(s)$ for different box sizes s , we perform the aforementioned calculation repeatedly. If $F_q(s)$ increases according to a power-law $F_q(s) \sim s^{h(q)}$, then the scaling exponents $h(q)$ (also known as generalized Hurst exponents) can be estimated by determining the slope of the linear regression of $\log F_q(s)$ versus $\log(s)$. The fluctuation parameters $h(q)$ depict the correlation structures of the time series at various magnitudes. The value of $h(0)$ cannot be determined using (2) due to the diverging exponent. The logarithmic averaging method should be utilized instead:

$$F_0(s) = \exp\left\{ (4l_s)^{-1} \sum_{v=1}^{2l_s} \ln[F^2(v, s)] \right\} \sim s^{h(0)}. \quad (3)$$

The multifractality of a time series can be measured by the generalized Hurst exponents $h(q)$ as a function of q . If the values of $h(q)$ are uniform for all q , the time series is monofractal. Conversely, if there is variation among $h(q)$ values, the time series is multifractal. The classical multifractal scaling exponents τ , defined using the standard partition function-based multifractal formalism, are directly linked to the generalized Hurst exponents $h(q)$ [2]:

$$\tau(q) = qh(q) - 1. \quad (4)$$

Utilizing the concepts of MF-DFA, we can gain fresh insight into viewing a time signal as a thermodynamic system. Within MF-DFA, the mass exponent $\tau(q)$, the Lipschitz-Hölder exponent α , the multifractal spectrum $f(\alpha)$, and the distortion exponent q can be seen as analogous to the free energy, energy, entropy, and temperature of a thermodynamic system, respectively. More specifically, the specific heat $C(q)$ can be defined as:

$$C(q) \equiv \frac{d^2\tau(q)}{dq^2} \approx \tau(q+1) - 2\tau(q) + \tau(q-1). \quad (5)$$

The specific heat, as a measure of the rate of energy variation, serves as an indicator of phase transition phenomena. In a thermodynamic system, a phase is characterized by uniform physical properties, and a phase transition refers to the discontinuous change of certain properties under a critical external condition. The study of phase transitions in the multifractal spectrum has been limited to simple systems, such as the Cantor set and logistic map. However, our analysis reveals the presence of phase transitions in complex networks and in the multifractal spectrum of financial systems. Specifically, the “energy” α exhibits significant fluctuations near q_c , which are reflected by the peak of the specific heat $C(q_c)$. [1] The overall degree of multifractality, total multifractal specific heat (C_{area}) can be expressed via the Eq. (5):

$$C_{area} = \int_{q_{min}}^{q_{max}} C(q) dq. \quad (6)$$

Using MFDFA concepts, we can look at a time signal as a thermodynamic system. In MFDFA, the mass index $\tau(q)$ is analogous to free energy, the singularity index α is analogous to internal energy U , and the multifractal spectrum is analogous $f(\alpha)$ to entropy. In fact, the shape of the multifractal spectrum resembles the dependence of the entropy of a thermodynamic system on energy U . The parameters a_{min} and a_{max} can be characterized as upper and lower bounds on the internal energy of the system [2]. The function $Z(q)$ is a formal analog of the statistical sum $Z(\beta)$ in thermodynamics, where $\beta = \frac{1}{T} = q$.

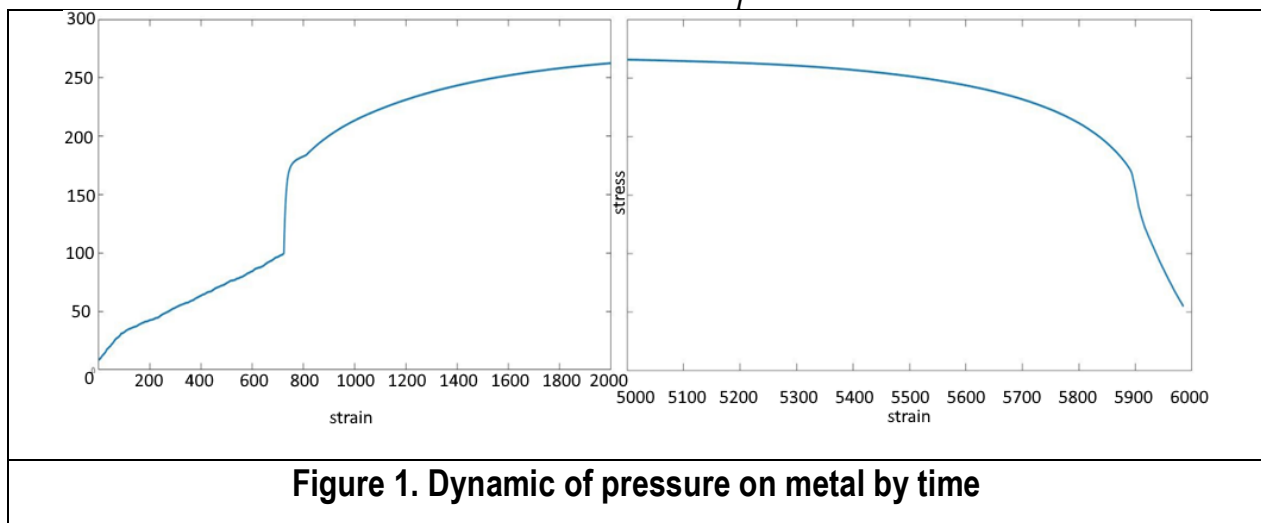


Figure 1. Dynamic of pressure on metal by time

Figure 1 shows the dynamics of pressure on metal over time. This line indicates when metal changes from elastic to plastic deformation.

- Point of strain "780" – is the point when pressure on metal changes its properties from elastic to plastic. After this point, metal cannot return to its original shape;
- Stress point "260" – is the point of maximum pressure on the metal at which it does not collapse;
- After strain point "5800" – metal loses bonds on atomic level and it causes a collapse.

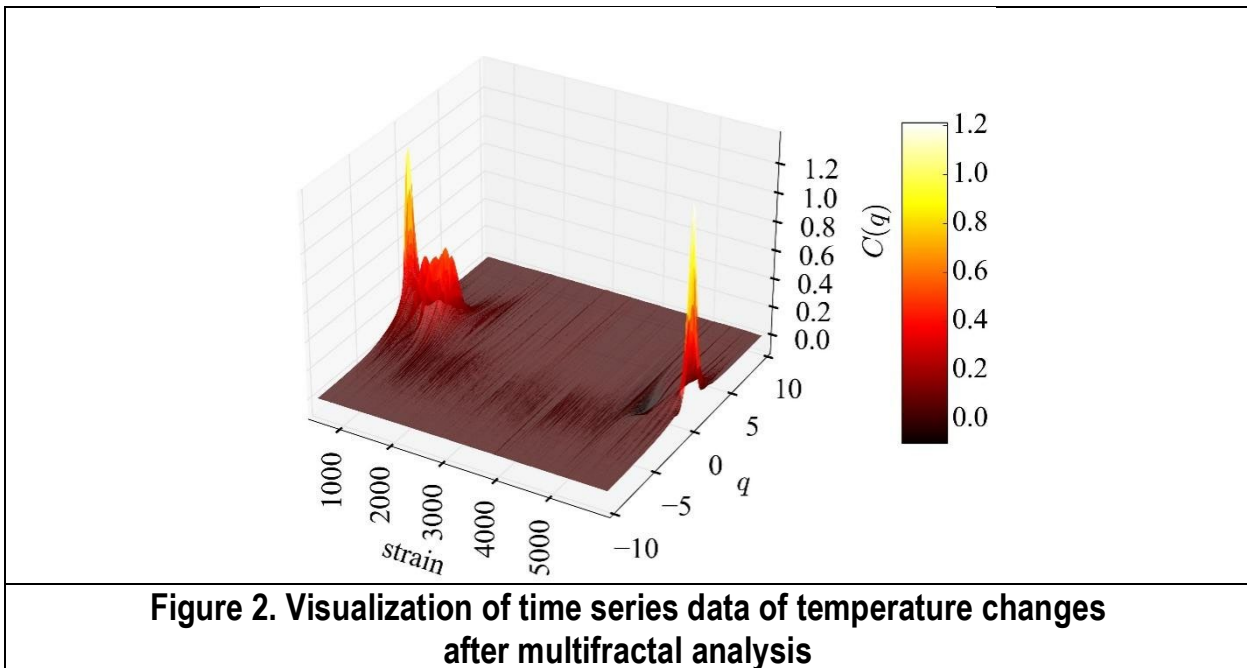


Figure 2 shows that the multifractal specific heat increases at the moment of the collapse event, which characterizes each of the sharp temperature jumps as a quasi-phase transition. For different statistical moments q , we can see that the specific heat looks symmetrical, but it is important to note that during the collapse it tends to positive values of q , which indicates the prevalence of large fluctuations in the multifractal nature of each collapse.

A phase transition of the second type was detected on the graph obtained because of multifractal analysis of the time series of metal deformation. Multifractal analysis studies the fractal properties of the deformation process, such as scale invariance and variability. A phase transition of the second type can manifest itself as a sudden shift in the fractal properties of the time series, indicating a change in the metal deformation mechanism.

A sharp shift or break in the relatively regular behavior is observed on the multifractal analysis graph, indicating a change in the system dynamics. This may indicate the presence of a second type of phase transition, where the system moves from one state to another without specifying the exact value of the critical parameter. This may be an indicator of sudden changes in the structure or behavior of the metal, which may correspond to a phase transition.

Thus, a phase transition of the second kind was detected on the multifractal analysis graph as a sharp shift in the fractal properties of the metal deformation time series, indicating a change in the system dynamics and a possible transition between different deformation phases.

Conclusions

Based on our study, we confirmed the presence of a second type of phase transition. Through multifractal analysis of the time series of metal deformation, we observed a sharp shift in the fractal properties, indicating a change in the system dynamics. This suggests a possible transition between different deformation phases, which is typical of second-order phase transitions. This confirmation allows us to better understand the mechanisms that control metal deformation processes and contributes to the further development of our understanding of materials physics.

Prospects for further research in this area

Despite these advancements, several aspects of the problem remain unresolved. One such aspect is the precise mechanisms governing phase transitions at the atomic and subatomic levels during deformation fracture. Additionally, understanding the influence of external factors such as temperature, strain rate, and alloy composition on phase transitions requires further investigation.

References

1. Bielinskyi, A., Soloviev, V., Solovieva, V., Matviychuk, A., Hushko, S., & Velykoivanenko, H. (2023). Stock Market Crashes as Phase Transitions. In: Antoniou, G., *et al.* *Information and Communication Technologies in Education, Research, and Industrial Applications. ICTERI 2023. Communications in Computer and Information Science*, vol 1980. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-48325-7_15
2. Соловійов, В. М., & Белінський, А. О. (2023). *Моделювання складних систем у Python: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни*. Черкаси: Видавець О. Ю. Вовчок <https://butman2099.github.io/Complex-systems-book/>
3. Kiv, A, Bryukhanov, A, Soloviev, V, Bielinskyi, A, Kavetsky, T, Dyachok, D, Donchev, I, & Lukashin, V. (2023). Complex Network Methods for Plastic Deformation Dynamics in Metals. *Dynamics*, 3(1), 34–59. <https://doi.org/10.3390/dynamics3010004>
4. Hähner, P., Bay, K., & Zaiser, M. (1998). Fractal dislocation patterning during plastic deformation. *Physical Review Letters*, 81(12), 2470–2473. <https://doi.org/10.1103/physrevlett.81.2470>.
5. Zaiser, M., Bay, K., & Hähner, P. (1999). Fractal analysis of deformation-induced dislocation patterns. *Acta Materialia*, 147(8), 2463–2476. [https://doi.org/10.1016/s1359-6454\(99\)00096-8](https://doi.org/10.1016/s1359-6454(99)00096-8).
6. Vinogradov, A., Yasnikov, I. S., & Estrin, Y. (2012). Evolution of Fractal Structures in Dislocation Ensembles during Plastic Deformation. *Physical Review Letters*, 108(20). <https://doi.org/10.1103/physrevlett.108.205504>.

Максим ЄРОХІН

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 122 Комп'ютерні науки
Харківський національний університет радіоелектроніки
м. Харків, Україна

Валентин ФІЛАТОВ

доктор технічних наук, професор
завідувач кафедри штучного інтелекту
Харківський національний університет радіоелектроніки
м. Харків, Україна

МЕТОДИ БАГАТОРІВНЕВОГО АНАЛІЗУ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ

Анотація. Оптимізація бізнес-процесів має на меті покращення ефективності роботи організацій. Існує ряд методів та критеріїв оптимізації як самої моделі бізнес-процесу, так і його виконання, в залежності від наявних обмежень. Стандарт BPMN наразі є фундаментом для підприємств та дозволяє здійснювати відображення, моделювання, імітацію бізнес-процесів. У цій роботі приділено увагу системному аналізу бізнес-процесів на різних рівнях абстракції.

Ключові слова: бізнес-процес, BPMN, рівні оптимізації, розподіл ресурсів, імітаційне моделювання.

Abstract. Business processes optimization aims to improve the efficiency of organizations. There are a number of methods and criteria for optimizing both the business process model itself and its implementation, depending on the existing limitations. The BPMN standard is currently the foundation for enterprises and allows displaying, modeling, and simulating business processes. In this work, attention is paid to the systematic analysis of business processes at the different levels of abstraction.

Keywords: business process, BPMN, optimization levels, resource allocation, simulation modelling.

Постановка проблеми та її актуальність. Аналіз та управління бізнес-процесами є критично важливими аспектами діяльності сучасних підприємств. Вони необхідні для контролю якості, ефективності та досягнення цілей бізнесу. Існуючі методи аналізу та оптимізації переважно застосовуються окремо до різних аспектів побудови та використання бізнес-процесів: точності майнінгу процесів, покращення відповідності моделі до реального виконання, виправлення недосконалостей даних у журналах подій, знаходження оптимального розподілу ресурсів для виконання процесу, дотримання вимог щодо конфіденційності даних за наявності багатьох акторів з різним рівнем доступу та інші. Існуючі методи призначені для вирішення проблем різних рівнів життєдіяльності бізнес-процесу, однак кожен процес завжди включає в себе багато рівнів. Помилки та низька якість одних рівнів накопичуються та погіршують влучність підсумкових бізнес-рішень. У наявних дослідженнях недостатньо уваги приділено системному підходу до застосування методів аналізу до бізнес-процесів у контексті стандарту BPMN, а також відокремленню методів оптимізації моделей від методів оптимізації їх виконання. На кожному з рівнів аналізу існуючі дослідження застосовують досить обмежену множину методів аналізу та оптимізації в контексті бізнес-процесів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Побудова, виконання та аналіз бізнес-процесів, представлених за допомогою стандарту BPMN, складаються з великого різноманіття проміжних та опціональних кроків, які в різній мірі розглянуто в наявних дослідженнях.

Аналіз якості журналів подій, на яких будуються моделі BPMN – це перший крок аналізу якості самої моделі, від якої залежить точність кількісного аналізу. Імітація бізнес-процесів визнана гнучким методом для кількісного аналізу бізнес-процесів. Виявлено значне обмеження симуляції процесів, яке полягає у тому, що точність результатів симуляції обмежена точністю моделі процесу та параметрів симуляції, що надаються в симулятор. Щоб подолати це обмеження, різні автори запропонували виявляти моделі симуляції з логів виконання процесів, намагаючись зробити отримані моделі симуляції більш відповідними реальності [1]. Проте, було зауважено, що існуючі техніки у цій сфері базуються на певних припущеннях щодо поведінки ресурсів, які зазвичай не відповідають дійсності, наприклад: кожен ресурс виконує лише одне завдання за раз; та ресурси доступні неперервно [2]. Насправді помічено, що ресурси можуть займатися мультитаскінгом і працюють лише протягом певних періодів дня або тижня. Представлено підхід до виявлення моделей симуляції процесів з логів виконання, враховуючи обмеження мультитаскінгу та доступності. Результати показують, що точність моделей симуляції, виявлених з логів виконання, покращена як у сценаріях з мультитаскінгом, так і з обмеженнями доступності.

У контексті кількісного аналізу бізнес-процеси оцінюються на основі числових даних та метрик. Це передбачає дослідження різних аспектів виконання процесу, включаючи розподіл ресурсів, планування потужностей та вимірювання продуктивності [3]. Наприклад, у процесі обробки заявок на отримання кредиту ресурси організовані у пули на основі специфічних функцій, таких як збір та валідація даних, початкове прийняття рішень щодо витрат та обробка виняткових випадків. Місткість кожного пулу є функцією кількості його ресурсів, що впливає як на ефективність процесу з точки зору тривалості, так і на його економічну ефективність.

Розподіл ресурсів у цих пулах є критичною точкою прийняття рішень, спрямованих на оптимізацію показників продуктивності, таких як час обробки та рівні використання ресурсів. Високе використання ресурсів може призвести до зниження витрат на одиницю процесу, але може збільшити час очікування через конкуренцію за ресурси. Навпаки, низьке використання може зменшити конкуренцію, але збільшити витрати. Виклик полягає в знаходженні оптимального розподілу, який балансує ці фактори, часто представлений фронтом Парето непорівняльних рішень, де жоден конкретний розподіл не мінімізує вплив на час та витрати одночасно [4]. Наприклад, застосування референтних точок у поєднанні з генетичним алгоритмом NSGA-II до програмного комплексу для імітації виконання бізнес-процесів може вдосконалити криву Парето можливих рішень розподілу ресурсів та часу виконання [5].

У [6] розглянуто поточний стан якісного та чисельного багатоцільового аналізу бізнес-процесів у контексті конфіденційності. З боку якісного аналізу, в PE-BPMN моделях не було враховано різні типи витоків даних, що може призводити до невірної трактування результатів аналізу SQL потоків. Проведено дослідження сучасних ланок і цілей якісного

аналізу, а також існуючих моделей бізнес-процесів з урахуванням приватності на конфіденційності.

Більшість існуючих посібників та досліджень вивчають методи та задачі оптимізації BPMN саме в розрізі якісного та кількісного аналізу [7]. Натомість, в [8] автори створили класифікацію існуючих технік BPM за складністю та кількістю застосувань у дослідженнях. Однак вони не показують взаємозв'язок різних технік, а також не беруть до уваги багатоцільову симуляцію процесів, не враховують якість вхідних даних журналу подій і принципову відмінність оптимізації структури моделей від оптимізації виконання моделей. Також автори не доводять покращення ефективності на кожному з етапів роботи аналізатора, натомість концентруючись на гнучкості розробленої інформаційної технології.

Метою статті є висвітлення комплексного аналізу бізнес-процесів та вдосконалення багатоцільової оптимізації як з точки зору побудови моделі BPMN, так і з точки зору виконання моделі BPMN, на відміну від традиційного поділу на кількісний та якісний аналіз.

Виклад основного матеріалу статті. Зважаючи на вищезгадані наукові роботи та попередньо застосовані методи, пропонується наступна модель багаторівневого аналізу та оптимізації бізнес-процесів, яка розроблена в програмному комплексі (Рис. 1).

Основний поділ багаторівневого аналізу йде за моделлю та виконанням. BPMN модель може бути побудована безпосередньо підприємством, або згенерована на основі журналу подій підприємства. Журнали подій створюються або шляхом організації логування всіх подій (реальні журнали) за певний період часу, або за відсутності логів шляхом синтезування.

Залоговані події мають бути ближче до реального виконання робіт, однак не передбачають деякі обмеження реального світу: мультизадачність ресурсів, диференційну продуктивність різних ресурсів, знижену ефективність з плином робочого часу. Синтезовані журнали дозволяють створити якісні журнали подій з точки зору опису ресурсів, однак недоліком зазвичай є важко передбачувані патерни розподілу навантаження, як-то пікові години, форс-мажори та виключні ситуації у виробничому процесі. Після застосування евристик щодо покращення якості даних, журнал подій можна використати для майнінгу процесу та отримати модель BPMN.

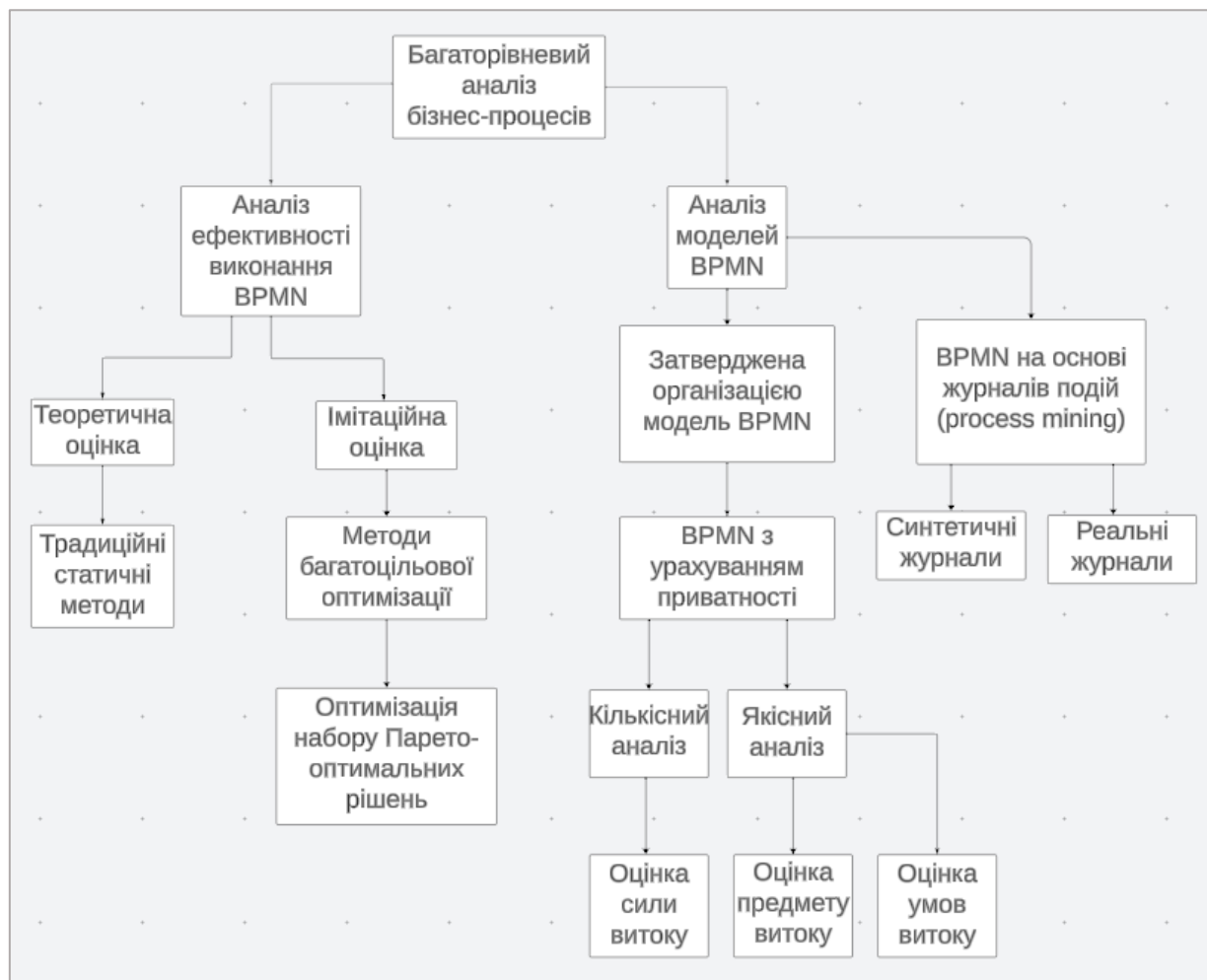


Рис. 1. Модель багаторівневої оптимізації бізнес-процесів

У разі побудови BPMN моделі напряму, є можливість розширити її новітніми BPMN елементами, зокрема з посиленою приватністю. В контексті запропонованого багаторівневого фреймворку було розроблено SQL Collaborative Workflows для використання в бізнес-процесах з багатьма пулами, які ітераційно обмінюються даними SQL запитів. PE-BPMN дозволяє зазначити дозволи для доступу до чутливих даних. Під час кількісного та якісного аналізу програмний комплекс дозволяє отримати відповіді на запитання: «Які дані витікають під час обміну між пулами? За яких обставин? Наскільки багато даних витікає при несанкціонованому доступі?».

Після аналізу та оптимізації моделі бізнес-процесу наступним кроком може бути тестування отриманої моделі та оцінка ефективності її виконання. Традиційним методом розрахунку ефективності BPMN були існуючі алгоритми для Cycle Time, Theoretical Cycle Time та Resource Utilization. Однак вони не враховують стохастичну природу людських ресурсів та вхідних одиниць роботи. Тому підхід з використанням імітації вважається більш наближенням до реальних показників. З іншого боку, стохастична природа симулятора є як перевагою, так і недоліком, тому симуляцію часто здійснюють багато разів. Нарешті, виконання процесу можна здійснити різними способами, по-різному призначаючи наявні ресурси до наявних задач процесу. Різний розподіл ресурсів під час виконання процесу призведе до різних фінансових та часових витрат. Знаходження балансу між часом та

витратами є традиційною задачею багатоцільової оптимізації, для вирішення якої були використані як більш прості евристики на основі алгоритмів Hill Climbing та Tabu Search, так і генетичні алгоритми NSGA-II та R-NSGA-II. Вихідним результатом є набір Парето-оптимальних рішень, з яких керівник може вибрати найбільш ефективний розподіл ресурсів на даний момент.

Висновки. З посиленням ролі моделювання, аналізу та управління бізнес-процесами, а також їх стандартизацією, стали актуальними систематизація та комплексне застосування існуючих методів на різних рівнях організації бізнес-процесів. Запропонована систематизована модель охоплює кількісні та якісні методи, застосовані в розроблених інформаційних технологіях, та демонструє покращену ефективність та глибину аналізу на кожному з аспектичних рівнів процесу. Вихідні програмні комплекси здобули практичного впровадження в державних та приватних підприємствах. Подальший напрямок досліджень пов'язаний із застосуванням нових методів штучного інтелекту до кількісного аналізу виконання процесу, а також деталізацією класифікації та вивченням впливу якості одних рівнів аналізу на інші.

Список використаних джерел

1. Discovering business process simulation models in the presence of multitasking and availability constraints / B. Estrada-Torres et al. *Data & Knowledge Engineering*. 2021. Vol. 134. P. 101897. URL: <https://doi.org/10.1016/j.datak.2021.101897>.
2. Augusto A., Conforti R., Dumas M., Rosa M. Split miner: Discovering accurate and simple business process models from event logs. *2017 IEEE International Conference on Data Mining (ICDM)*. New Orleans, LA, USA, 2017. P. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.1109/ICDM.2017.9>.
3. Кігель В. П. Методи і моделі підтримки прийняття рішень: монографія. Київ : ЦУЛ, 2003. 203 с.
4. López-Pintado O., Dumas M., Yerokhin M., Maggi F. M. Silhouetting the Cost-Time Front: Multi-objective Resource Optimization in Business Processes. *19th International Conference on Business Process Management BPM*. 2021. Vol. 427. P. 92–108.
5. Filatov V. O., Yerokhin M. A. Improved multi-objective optimization in business process management using R-NSGA-II. *Radio electronics, computer science, control*. 2023. No. 3. P. 187. URL: <https://doi.org/10.15588/1607-3274-2023-3-18>.
6. Dumas M., García-Bañuelos L., Jääger J., Laud P., Matulevičius R., Pankova A., Pettai M., Pullonen-Raudvere P., Toots A., Tuuling R., Yerokhin M. Multi-level privacy analysis of business processes: the Pleak toolset. *International Journal on Software Tools for Technology Transfer*. 2022. Vol. 25, no. 2. P. 183–203. URL: <https://doi.org/10.1007/s10009-021-00636-w>.
7. Sriram V. P., Subramanian P., Anuradha S., Jayadatta S., Rauf M., Nomani M. Analysis of Qualitative and Quantitative Study of Business Process Management. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*. 2021. Vol. 12. P. 591–602.
8. Ren C., Wang W., Dong J., Ding H., Shao B., Wang Q. Towards a flexible business process modelling and simulation environment. *Proceedings of the 2008 Winter Simulation Conference, Global Gateway to Discovery, December 7–10*. Miami, 2008. P. 1694–1701. <http://dx.doi.org/10.1109/WSC.2008.4736255>

Iryna POSTERNAK

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
the Associate Professor Department Organization of construction and labor protection,
the Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture, Odessa, Ukraine.

Serhii POSTERNAK

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
the technical expert of private company “Composite” Odessa, Ukraine.

Oleksii POSTERNAK

student of higher education degree “Bachelor”
educational professional program “Construction and civil engineering”
the Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture, Odessa, Ukraine.

THE PROJECT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE COMPLEX TOWN-PLANNING POWER RECONSTRUCTION

Анотація. Пропонується створити в м. Одеса Корпоративний науково-технічний комплекс містобудівної енергетичної реконструкції «КНТК МЕРек», як інноваційну організаційну структуру, що використовує на практиці накопичений науково-технічний потенціал для реконструкції історичної забудови м. Одеса за стандартами енергоефективності. Формування потоків здійснено за допомогою методу безперервного розвитку фронтів робіт (M-CDF), який може бути ефективно використаний при необхідності здачі будівельних об'єктів у надзвичайно стислі терміни.

Ключові слова: оцінка якості управління; економічна оцінка ходу виконання робіт; управлінська експертиза; календарне планування; комплекс містобудівної енергореконструкції.

Abstract. It is proposed to create in the city of Odessa the Corporate scientific and technical complex town-planning power reconstruction “CSTC T-PPR”, as an innovative organizational structure that uses in practice the accumulated scientific and technical potential for the reconstruction of historical buildings of Odessa according to energy efficiency standards. The formation of flows has been carried out using the method of continuous development of work fronts (M-CDF), which can be effectively used when it is necessary to commission construction projects in an extremely short time.

Key words: management quality assessment; economic evaluation of the progress of works; management expertise; calendar planning; a complex of urban planning and energy reconstruction.

A problematic urgency – in Odessa isolated building contract organizations (constantly varying), performing works at low scientific and technical level, without the general vision of a specific problem of reconstruction of historical building of a city are engaged in reconstruction of historical building of a city [1–4].

Problem statement in a general view – as one of perspective forms of integration various complexes act in town-planning structure; in the course of formation of plans of social and economic development of large cities even more often there is a situation when for increase of efficiency used financial, material and a manpower concentration of efforts, but also new progressive forms of the organisation of building manufacture – corporate, scientific and technical is necessary not simply, power efficiency.

Research objective – to offer the organizational structure using in practice the saved up scientific and technical potential for reconstruction of buildings of historical building of Odessa

1820...1920 years under standards power efficiency and to execute formation of streams (in the matrix form) a method of calculation of the organisation of internal painting and decorating of the Corporate scientific and technical complex town-planning power reconstruction "CSTC T-PPR" – a method of continuous development of fronts works.

Main part. Tendencies of economy a modern information society are that, which the science becomes motive power innovative development of a society. For hi-tech, high technology, technically difficult goods and services the competitive potential is very important, as the enterprise, not capable to create the competitive goods in the future and services, it can appear in general the bankrupt. In the present it in the market can have competitive goods, but it a fruit of last works. The concept covers «a town-planning heritage» both separate buildings, and large quarters, zones of the historical centers and a city as a whole. «The city is the integral of human activity materialized in architecture...». Such capacious definition to a difficult city organism was given by architect A. K. Byrov. A new city – the instant phenomenon. Time having arisen, it becomes a historical category in the course of the development and is object of modern consideration. Value of a historical architecturally-town-planning heritage is defined by following positions: architectural and town-planning achievements of last epoch are one of the major components of a historical and cultural heritage; history and culture monuments, the historical architecturally-spatial environment enriches shape of modern cities; presence of the developed ensembles causes aspiration to harmony with surrounding context.

According to varying social and economic conditions of a life in a city organism naturally die off old fabrics and are born new, therefore updating of cities occurs consistently, by replacement of an out-of-date supply available and gradual transformation by this basis planned structures in whole or its separate elements. The purpose of reconstruction and restoration of an architecturally-town-planning heritage is preservation of composite and aesthetic features of the historical city environment. Town-planning reconstruction is a purposeful activity on change before the generated town-planning structure, caused by requirements of development and perfection. The concept reconstruction of cities has double sense. On the first, it reflects development of the occupied places, improvement of their spatial organisation, proceeding long time. On the second, it is material result, a building condition at present. Only having understood these parties of reconstruction in their interrelation, it is possible to approach correctly to an estimation of problems and to establish methods of a reorganization of cities. Reconstruction – the continuous process which is passing in each city differently depending on the previous growth and modern requirements. It predetermines value of a city as historical phenomenon in which various epoch intertwine. And in a modern city organism its components continuously change.

As leading sign expediency application coordination principles of management the generality the economic purposes and the problems, demanding industrial cooperation acts.

From positions methodology management CSTC T-PPR is the economic object the new class which has received the name integration. Its specificity follows from its integrated approach.

Such are the most general features, testifying that at the organisation management CSTC T-PPR it is impossible to adapt only an operating economic mechanism, search of new forms and methods is necessary. In effect, the main problem is today a maintenance coordination in activity of the controls concerning various links and levels building branch. Suggest them to unite "under the general roof" more often. But such structures are too bulky, unhandy, and are not

always realized in practice, especially in building. It is necessary to organize thus participants CSTC T-PPR that they, realizing own purposes, would reach also the general results – we will tell, with partners in building of those or other building objects or with accessory manufacturers, though and not participating directly in works, but providing them, etc. Such mechanism is a coordination. Integrity CSTC T-PPR is given by not so much spatial organisation, how many that end result – a product of manufacture of reconstruction which and is created by builders. Now, when the emphasis becomes on economic control levers, neglect lessons coordination management in relation to primary economic cells are necessary for considering.

Line methods the organisation works can be calculated in the different ways, therefore they have received names of methods calculation the organisation works. We will consider a method of continuous development fronts works (M-CDF).

For a conclusion of the basic settlement formulas the size carrying the name of the period expansion which defines a difference between the beginning the subsequent work on private front I and the beginning of previous work on the same front – $T_{j,j+1}^p$ is entered into consideration. Clearly, that the work first in a technological order is not preceded by any other work and, hence, its beginning is accepted by the zero. Thus, having defined the beginning the first work and the corresponding period of expansion the second work, it is possible to calculate the beginning its manufacture on private front I etc. (on an induction) before definition the beginning last kind of work.

Having calculated the beginning of last work taking into account restriction on a continuity performance of works, it is possible to define the general duration of all complex works under the formula (1):

$$T = \sum_{j=1}^{n-1} T_{j,j+1}^p + \sum_{i=1}^m t_{n,i} \quad (1)$$

Where $T_{j,j+1}^p$ - the period expansion the subsequent front of work concerning previous; m – the general number kinds of works (a current serial index, i); n – the general number fronts of works (a current serial index, j); $t_{n,i}$ – duration i works on last private front.

For definition of values the periods expansion the subsequent fronts of works we will take advantage a condition (2) at which prior to the beginning any simple work, work the same kind previous on front should be executed:

$$T_{j,j+1}^p = \max_{i=1,m} \sum_{k=1}^i (t_{j,k} - t_{j+1,k-1}) \quad (2)$$

Where $t_{j+1,0}$ – the operation time a zero kind equal to zero.

For M-CDF restrictions forbid negativity of resource communications.

Let's take advantage the previous formula (2) and we will define the periods expansion works II, III and IV, shown by following formulas (3):

$$\begin{aligned}
 T_{II}^p &= \max \left\{ \begin{array}{l} 7-0=7 \\ 7+2-0-9=0 \\ 7+2+13-0-9-3=10 \\ 7+2+13+5-0-9-3-17=-2 \end{array} \right\} = 10; \\
 T_{III}^p &= \max \left\{ \begin{array}{l} 9-0=9 \\ 9+3-0-6=6 \\ 9+3+17-0-6-2=21 \\ 9+3+17+8-0-6-2-11=18 \end{array} \right\} = 21; \\
 T_{IV}^p &= \max \left\{ \begin{array}{l} 6-0=6 \\ 6+2-0-8=0 \\ 6+2+11-0-8-3=8 \\ 6+2+11+4-0-8-3-15=-3 \end{array} \right\} = 8.
 \end{aligned} \tag{3}$$

Conclusion. It is proposed to create in the city of Odessa the Corporate scientific and technical complex town-planning power reconstruction “CSTC T-PPR”, as an innovative organizational structure that uses in practice the accumulated scientific and technical potential for the reconstruction of historical buildings of Odessa according to energy efficiency standards. The formation of flows has been carried out using the method of continuous development of work fronts (M-CDF), which can be effectively used when it is necessary to commission construction projects in an extremely short time.

References

1. Posternak I., Posternak S., Posternak O. Assessment of the quality of management of the reconstruction of an immovable object of historical development of the city. *Economics and region: printed scientific publication National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"*. 2022. Vol. 4, issue 87. P. 195–202. URL: <http://journals.nupp.edu.ua/eir/article/view/2799/2207> DOI: [https://doi.org/10.26906/EiR.2022.4\(87\).2799](https://doi.org/10.26906/EiR.2022.4(87).2799)
2. Posternak I., Posternak O., Posternak S. (2023). Management and safety of the roofs the buildings of the historical buildings of the city of Odessa (Ukraine). *Security and Management in Modern Civil Engineering*. 2023. Vol. 2, Issue 1, No. 2, p. 5. DOI: <https://doi.org/10.58396/smmce020102>
3. Posternak I., Posternak S., Posternak O. The Corporate Scientific and Technical Complex of Town-Planning Power Reconstruction: architectural and historical development of Odessa in the 19th and beginning of the 20th centuries. *The First Special Humanitarian Issue of Ukrainian Scientists. European Scientific e-Journal*. 2022. Vol. 2, Issue 17. P. 120–127. DOI: [10.47451/urb2022-04-01](https://doi.org/10.47451/urb2022-04-01)
4. Posternak I. M., Posternak S. A., Posternak O. S. CSTC T-PPR: organizational measures technologies of enhancing energy efficiency of reconstruction buildings historical building of Odessa. *Technical research and development: collective monograph*. Boston : Primedia eLaunch, 2021. P. 270–274. DOI: <http://dx.doi.org/10.46299/ISG.2021.MONO.TECH.1>

Tea MCHEDLURI

*Doctor of Biological Sciences, Professor,
Iakob Gogebashvili Telavi State University
Telavi, Georgia*

Nana KARTLELISHVILI

*Student,
Iakob Gogebashvili Telavi State University
Telavi, Georgia*

Tinatin KHOKHOBASHVILI

*Doctor of biology,
Jumber Lezhava Multi Profile International Academy of Sciences
Tbilisi, Georgia*

CONTENT OF COMBINED PESTICIDES IN WATER, SHORELINE, AND BOTTOM SEDIMENTS OF THE RIVER ALAZANI

Abstract. Pesticide pollution of rivers from agricultural fields is a widespread problem. Pesticides accumulated in excessive amounts after rain will be washed into surface water bodies or seep into groundwater, as a result of which it is possible to deteriorate the ecological condition of rivers.

Although Georgia has approved the list of permitted pesticides defined by the Rotterdam Convention, which does not include pesticides containing dangerous chemical substances, in some cases they are still used by the population. This has a harmful effect on the environment (including water).

Based on the mentioned problem, we have studied the content of pesticides – DDT, Decis, and Belaphos in the water, coastal soil, and bottom sediments of the Alazani River of Eastern Georgia. Sampling was done in the fall of 2023 from 3 points selected as research objects (Akhmeta, Tsnori, Gurjaani). Based on the results of the research, we can conclude that the increased amount of DDT brought by water is observed in the soil of the river coast. As for Decese and Belaphos, their numbers were found in all three points. This indicates that due to the low sanitary education of the population, the rules of storage and use of poisonous chemicals are not being observed. Their excessive and uncontrolled use has a negative impact on the ecological condition of the river and its ecosystem. Therefore, it is of great importance to strictly observe the rules of use during its usage.

Key words: River Alazani, Pesticide Decis, Belaphos, DDT

Research goals and results: The goal of our research was to determine the content of combined pesticides Decis, Belaphos, and DDT in the water, coastal zone and bottom sediments of the Alazani River. Researches were conducted in 3 points (Akhmeta, Tsnori, Gurjaani) in the fall of 2023.

Pesticides have a negative influence on human health damaging the nervous system, and liver functioning, promoting cancer development, affecting reproductional and endocrinological systems, etc. The great number of fertilizers in reservoirs causes the accumulation of an additional amount of phosphorus and Nitrogen often causing eutrophication. As we know rivers flow by agricultural lands and, naturally, the normal eco condition of the river is affected by fertilizers used for agricultural purposes. Sometimes guidelines for pesticide use are ignored which has a negative effect on environmental components (including water). Hence, we decided to study the combined effects of those pesticides allowed by the Rotterdam

Convention and which are often used in violation of norms. These pesticides are Decis – pyrethroid organic fertilizer (P) and Belafos(Fop). It is known that nowadays, combined effects of pesticides are often used in agriculture for their toxic effect on flies. But we shouldn't forget that their intensified usage becomes more dangerous for humans and animals in the water. That is why we decided to study the combined effect of Delafos and Decis

The conducted studies showed that a greater amount of DDT brought by water appeared in the coastal soil of the river. As for Decis and Belafos, they are found in all three regions studied by us. The combined effect of DDT, Decis, and Belafos in the Alazani River and soil are given in Tables №1, 2.

Table 1

№	Place and time of sampling Autumn. 2023.	Pesticides		
		Decis	Belafos	DDT
1	Akhmeta	0,012	0,0030	0,005
2	Tsnori	0,032	0,0036	0,007
3	Gurjaani	0,033	0,0054	0,008
MAC		0,05	0,006	0,1

Table 2

№	Place and time of sampling Autumn. 2023.	Pesticides		
		Decis	Belafos	DDT
1	Akhmeta	0,008	0,059	0,009
2	Tsnori	0,008	0,078	0,010
3	Gurjaani	0,010	0,089	0,015
MAC		0,1	0,1	0,1

Increased combined effects of Decis and Belafos are noticed in the bottom sediments. Though they do not exceed the permissible concentration limit but are significantly increased which is disturbing (table 3). Though the usage of DDT is prohibited, the period of its decomposition takes a long time, so its traces are still found in soil and bottom sediments.

Table 3

№	Place and time of sampling Autumn. 2023.	Pesticides		
		Decis	Belafos	DDT
1	Akhmeta	0,097	0,019	0,011
2	Tsnori	0,149	0,167	0,078
3	Gurjaani	0,167	0,078	0,098

Conclusion. Thus, we can conclude that people actually neglect to keep to regulation norms on using pesticides, as the level of their sanitary education is low. Most pesticides are toxic for human beings and animals causing their involvement in the live systems food chain existing in the river. As for the combined effects of Decis and Belafos, they are neurotoxins and damage neurons, human memory and develop stress. So, it is essential to keep to norms of usage during their utilization.

References

1. Degradation of Water Resources in Georgia, 2010, p. 6. Available at: ecofact.com
2. Ghogoberidze M. Protection and rational use of water ecosystems. Tbilisi.
3. Mchedluri T. Hydrobiology. Tbilisi. 2020.
4. The integrative management of natural resources of water collecting basins of Georgia. The Technical Report-The Detail Estimation of Natural Resources of the Lower Part of Alazani-iori Water Collecting Basin. The Pilot Project (2013), p. 132 (in Georgian).
5. Lomsadze Z., Makharadze K., Tsitskishvili M. Water resources of Kakheti and ecological problems. *Annals of Agrarian Science*. 2017. Vol. 15, Issue 2. P. 204–208.

Bohdan REINVALD, Mykhailo SHYLIN

*students of higher education
of the faculty of Technogenic and Environmental Safety
National University of Civil Protection of Ukraine,
Kharkiv, Ukraine*

Stella GORNOSTAL

*PhD, Associate Professor,
Department of Labour Protection and technogenic and ecological safety
National University of Civil Protection of Ukraine,
Kharkiv, Ukraine*

METHOD OF DECOUPLING ANALYSIS TO DETERMINE THE LEVEL OF ECOLOGICALLY ORIENTED DEVELOPMENT OF REGIONS

Abstract. The peculiarities of applying the method of decoupling analysis for the implementation of a non-conflict policy in the sphere of natural resource use are considered. The possibilities of decoupling analysis for forecasting and further ecologically oriented development of regions are analyzed. Using the example of several regions, decoupling factors were calculated by resources and environmental impact. It is shown that the obtained result allows to adjust the further economic development taking into account the minimization of the impact on the environment.

Keywords: decoupling analysis, ecologically oriented development, resources, environment, anthropogenic load.

Анотація. Розглянуто особливості застосування методу декаплінг-аналізу для провадження неконфліктної політики у сфері користування природними ресурсами. Проаналізовано можливості декаплінг-аналізу для прогнозування та подальшого еколого-орієнтованого розвитку регіонів. На прикладі декількох областей проведено розрахунок декаплінг-факторів за ресурсами та впливом на довкілля. Показано, що отриманий результат дозволяє корегувати подальший економічний розвиток з урахуванням мінімізації впливу на навколишнє середовище.

Ключові слова: декаплінг-аналіз, еколого-орієнтований розвиток, ресурси, довкілля, антропогенне навантаження.

The Problem Setting. The aggravation of contradictions between the states' desire for economic development and the accompanying increase in the load on the environment requires the search for new scientific and methodical approaches for the implementation of non-conflict policies in the sphere of natural resource use. Scientists, politicians and business representatives understand the irreversibility of the environmental crisis, which today covers all corners of our planet. To resolve ecological and economic contradictions, powerful tools are needed that take into account the peculiarities of the development of various spheres of the economy, help to find the relationship between society, the environment and the social sphere, analyze it and propose ways to solve the problem.

Our state, like many countries of the world, strives to raise the standard of living of its citizens. One way to achieve this is through rapid economic growth. But it, in addition to positive changes associated with the development of the economy, is usually accompanied by stress in the state of the environment. In addition, demographic growth is an additional provoking factor in increasing the need for food products and consumer goods, the production of which requires

the involvement of energy and material resources. If nothing is done in connection with the trend of increasing the burden on the environment, it will inevitably lead to further aggravation of environmental problems. The result of this will be the slowdown of further economic growth and the accumulation of negative consequences, both for the environment and for society in general.

The problem of assessing the relationship between economic development and anthropogenic pressure on the environment needs an immediate solution. It should be aimed at identifying the mutual influence of process components and forecasting their further behavior.

Literature Review. The world community is actively discussing the issue of separating the use of natural resources and the impact on the environment from economic growth. The decoupling concept [1] proposed by an international panel of experts builds on several reports that consider material resources (fossil fuels, minerals, metals and biomass), soil, water, cities and technologies to reduce greenhouse gas emissions. The main goal of this concept is to achieve a better understanding of how to separate the impact on the environment from economic growth and improvement of human well-being. The methodological basis of the calculations is the concept of “decoupling”.

The concept of decoupling is a powerful tool for assessing the relationship between economic development and anthropogenic pressure on the environment. It allows you to determine the success of the course on sustainable development, the efficiency of management and nature management [4].

Scientists emphasize [5] that precisely due to the formation of ecologically oriented development of individual enterprises or industries, it is possible not only to reduce the negative anthropogenic impact, but also to preserve the efficiency of the economy.

In the paper [6], the authors consider the concept of a new model of the circular economy, which is aimed at achieving the decoupling effect of the negative impact of industry on the environment. The calculation of the decoupling coefficient allows to reveal the inconsistency of the rates of economic growth and environmental pollution.

Aims of the Article – to consider the possibilities of applying decoupling analysis to assess ecologically oriented development of the regions of Ukraine and to show ways of further use of the obtained results.

Presenting main material. The concept of “decoupling” is applied to processes that have a correlational dependence, but at the same time they have the opportunity to move in different directions. The analysis of the obtained results makes it possible to evaluate the effectiveness of implemented management decisions, to make a forecast regarding further development. The main advantage of using the results of the decoupling calculation is to distinguish between the rates of resource consumption and the growth of the population's well-being. This approach ensures the long-term well-being of the population, regardless of the growing needs. This is achieved through the use of advanced technologies that provide for rational use of nature.

Scientists distinguish two types of decoupling by factors: resource and environmental impact. These views are interrelated and allow us to look at issues of scarcity and resource use from different angles. Thus, the analysis of decoupling by resource factors helps to thoroughly solve problems of shortage of resources, to reduce the rate of their depletion and at the same time to increase the efficiency of their use. Considering the decoupling by factors of influence on the environment, it is possible to determine the ways of a more careful and reasonable attitude towards the environment.

Indicators of economic development, environmental damage or the level of impact on the environment serve as initial data for decoupling analysis. Analysis of the obtained results makes it possible to identify existing problems in the activity, for example, of a separate region or the country as a whole, and to propose programs for further development.

On the example of four regions of Ukraine, namely Cherkasy, Sumy, Rivne, and Mykolaiv, the development of the economic and ecological subsystems of the region was investigated using decoupling factor indicators. The following provisions were used in the analysis: if the value of the decoupling factor is greater than zero and its growth occurs, this indicates a decrease in the load on the environment during economic growth. If the value of the decoupling factor is less than zero and decreases in dynamics, it means that there is an increase in pressure on the environment during economic growth.

The indicator of the gross regional product (GRP), which is traditionally considered a marker of the standard of living, was used to reflect the rates of economic growth. The analysis of decoupling by factors of influence on the environment was performed according to such an ecological indicator as emissions into the atmospheric air from stationary sources. The analysis of resource factors was performed on the volume of water that was taken from natural water bodies. Data for four regions of Ukraine for the period 2017–2021 were used for the calculation [7–8].

The analysis of the initial data showed that during the period under study, there was an increase in GRP for the selected regions. At the same time, the decoupling analysis by environmental impact factors for the Rivne and Sumy regions (Fig.1) shows that the growth of GRP in 2019–2020 is accompanied by an increase in the negative impact on the environmental sphere. Starting from 2020 (Fig. 1), there is an increase in the values of the decoupling factors for all regions that were selected for the calculation, which indicates a gradual decrease in the negative impact on the environment.

At the end of 2021, the decoupling factor can be seen to increase for the four regions, which indicates a decrease in the environmental load with economic growth. In turn, for the Mykolaiv region (Fig. 1), there is a decrease in the decoupling factor in 2019–2020 with a slight increase by 2021. That is, the economic growth of the region is accompanied by increased pressure on the environment.

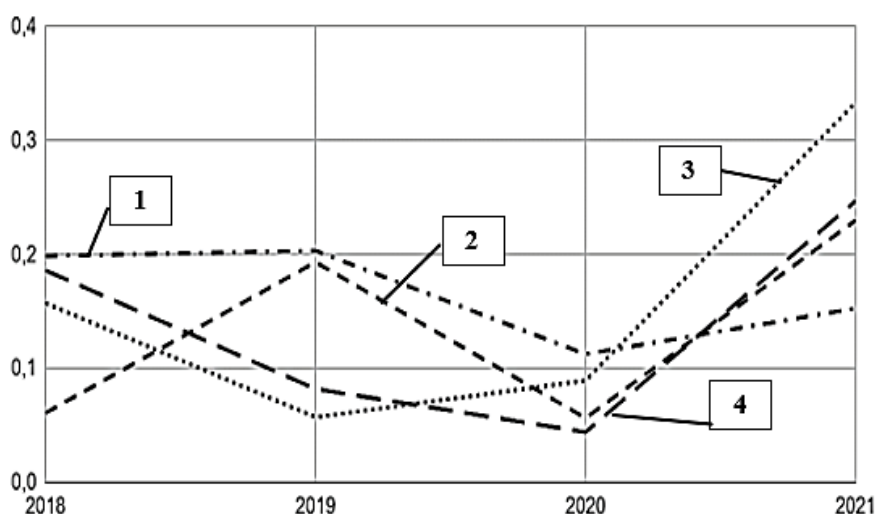


Figure 1. Decoupling for regions of Ukraine by emissions into atmospheric air by stationary sources: 1 – Mykolaiv region, 2 Cherkasy region, 3 – Sumy region, 4 – Rivne region.

The analysis of decoupling by resource factors (Fig. 2) showed that for the regions selected for the study, in the period 2018–2020, there is a decrease in the decoupling factor, that is, an increase in pressure on the environment.

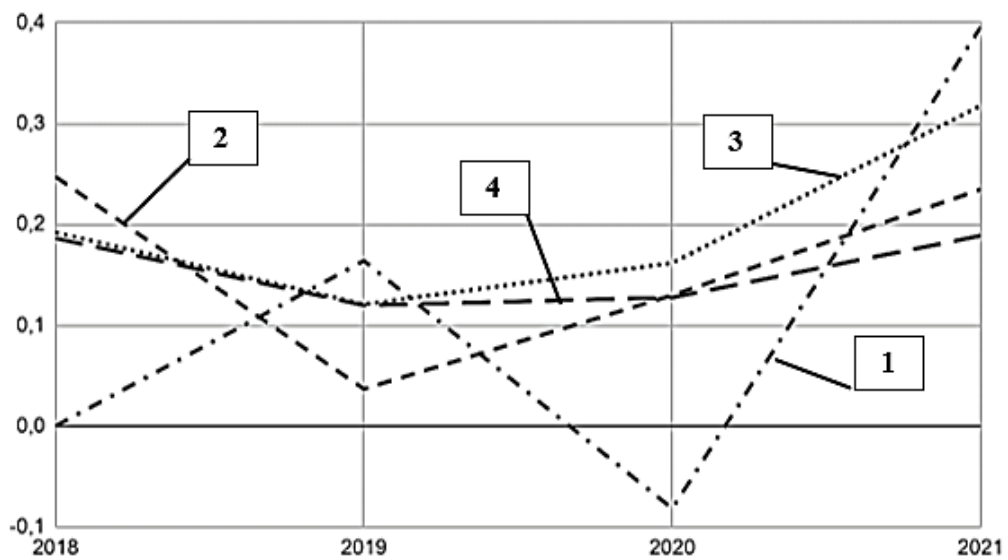


Figure 2. Decoupling for the regions of Ukraine by the amount of water taken from natural water bodies: 1 – Mykolaiv region, 2 Cherkasy region, 3 – Sumy region, 4 – Rivne region.

Since 2020, the indicators have been increasing, and the greatest growth is observed in the Mykolaiv region. If we compare the calculation results for the regions for both indicators (decoupling by factors of environmental impact and resource factor), it can be seen (Fig. 1–2) that in the Sumy and Rivne regions the nature of the change in decoupling by both factors is almost the same, for Cherkasy and Mykolayiv region – this character is significantly different.

In general, the conducted research showed ecologically oriented development of regions. Their economic growth occurs through the introduction of new technologies that allow reducing resource consumption. Rejecting outdated equipment, carrying out modernization, implementing resource-saving technologies, manufacturers not only reduce the burden on the environment, but also increase the profitability of enterprises due to saving resources, increasing competitiveness in the market. Caring for the environment is highly valued in today's society and helps producers to expand their markets.

Conclusion. The purposeful movement of our state in the direction of sustainable economic development requires enterprises, organizations, that is, everyone who uses various resources and generates emissions and waste, to reduce the level of resource and nature intensity. Such an approach is based on a conscious attitude to the consumption of resources, the continuation of the introduction of new technologies. The successful implementation of the specified movement trajectory requires appropriate state policy. It should be worked out in different directions: stimulation and support of a thrifty attitude to the environment, justified punishment for non-fulfillment of requirements.

References

1. United Nations Environment Programme. (2011). *Decoupling Natural Resource Use and Environmental Impacts from Economic Growth*. <https://wedocs.unep.org/20.500.11822/9816>
2. Naqvi, A., & Zwickl, K. (2017). Fifty shades of green: Revisiting decoupling by economic sectors and air pollutants. *Ecological Economics*, 133, 111–126. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2016.09.017>
3. Guevara, Z., & Domingos, T. (2017). Three-level decoupling of energy use in Portugal 1995–2010. *Energy Policy*, 108, 134–142. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2017.05.050>
4. Ivanov, S. V., Vatchenko, O. B., Svystun, K. O., Vatchenko, B. S., & Razumova, H. V. (2020). Decoupling-Analysis of Ukraine's economy regarding its sustainable development. *Science and Innovation*, 16(3), 3–14. <https://doi.org/10.15407/scin16.03.003>
5. Шкуренко, О. (2021). Технології розрахунку показника інтегрального декаплінг-фактора як інструмент фундаментальної стратегічної діагностики на основі моделювання біфуркаційних станів соціально-економічних інституцій. *Адаптивне управління: теорія і практика*, 10(20). [https://doi.org/10.33296/2707-0654-10\(20\)-12](https://doi.org/10.33296/2707-0654-10(20)-12)
6. Чуприна, Н. М. (2019). Забезпечення еколого-орієнтованого розвитку хімічних підприємств. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*, 3(94), 58–64. <http://doi.org/10.37734/2409-6873-2019-3-6>
7. Державна служба статистики України. *Валовий регіональний продукт*. <https://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів. *Регіональні доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні*. <https://mepr.gov.ua/diyalnist/napryamky/ekologichnyi-monitoring/regionalni-dopovidi-pro-stan-navkolyshnogo-seredovyshha-v-ukrayini/>

Владислав СЛУКОВСЬКИЙ

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 014.15 Середня освіта (Природничі науки)
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
м. Полтава, Україна

РОЛЬ ШКІЛЬНОГО ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «ПРИРОДНИЧІ НАУКИ» У ФОРМУВАННІ УЧНІВСЬКОГО УЯВЛЕННЯ ПРО РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН

Анотація. У статті розглядається роль шкільного інтегрованого курсу «Природничі науки» у формуванні уявлення про раціональне використання лікарських рослин. Метою статті є визначення можливостей шкільного інтегрованого курсу «Природничі науки» для формування уявлення про раціональне використання лікарських рослин. Стаття може бути корисною для вчителів біології, хімії, екології, інтегрованого курсу «Природничі науки» та інших предметів, а також для школярів, які цікавляться вивченням лікарських рослин.

Ключові слова: лікарські рослини, фітотерапія, інтегрований курс, природничі науки, раціональне використання.

Abstract. This article examines the role of the school integrated course “Natural Sciences” in shaping the understanding of rational use of medicinal plants. The purpose of the article is to determine the potential of the school integrated course “Natural Sciences” for shaping the understanding of rational use of medicinal plants. The article may be useful for biology, chemistry, ecology teachers, integrated course “Natural Sciences” instructors, and other subjects, as well as for students interested in the study of medicinal plants.

Key words: medicinal plants, phytotherapy, integrated course, natural sciences, rational use.

Постановка проблеми та її актуальність. Один із ключових аспектів освіти сучасного суспільства полягає у вихованні грамотних, компетентних та відповідальних громадян, здатних раціонально використовувати накопичені знання у всіх сферах життя. Важливою складовою загальної освіти є інтегрований шкільний курс «Природничі науки», який відіграє значну роль у формуванні уявлень учнів про навколишній світ, зокрема про лікарські рослини та їх раціональне використання. Лікарські рослини є важливим джерелом природних лікарських засобів, які використовуються для лікування та профілактики різних захворювань. У сучасних умовах, коли зростає стійкість патогенних мікроорганізмів до синтетичних лікарських препаратів, зростає інтерес до використання лікарських рослин.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Історія вивчення лікарських рослин налічує тисячоліття. Ще з давніх часів людина навчилася збирати та використовувати рослини для лікування різних захворювань. Знання про них накопичувались та передавались в усній формі з покоління в покоління. Перші відомості про лікарські рослини зустрічаються в працях стародавніх єгиптян, греків, римлян, китайців, арабів та інших народів.

Мета статті – визначити можливості шкільного інтегрованого курсу «природничі науки» для формування уявлення про раціональне використання лікарських рослин.

Виклад основного матеріалу. Лікарські рослини – це цінний дар природи, який використовується людьми протягом століть. Їх раціональне використання є важливим завданням, яке потребує знань про властивості рослин, правила їх заготівлі та використання.

Увага до препаратів рослинного походження зростає в усьому світі, включаючи Україну. На міжнародному фармацевтичному ринку кожен третій препарат має рослинне походження, а серед засобів для лікування серцево-судинних захворювань ця частка становить 80%. В Україні до Державного реєстру внесено понад 250 видів лікарської рослинної сировини та понад 600 препаратів рослинного походження.

Залежність вітчизняної фармацевтичної промисловості від імпортової сировини та лікарських препаратів є однією з найактуальніших проблем сучасності. Уряд України розробив концепцію, спрямовану на розвиток власних можливостей виробництва інноваційних вітчизняних лікарських засобів.

В Україні колекції рослин відіграють надзвичайно важливу роль, виступаючи ключовим фактором стабільного розвитку та екологічної безпеки нашої країни. Їх формування ґрунтується на ретельному й комплексному аналізі зразків за основними господарсько-цінними ознаками, що дозволяє створювати унікальні й цінні ресурси для різних галузей. Принципи створення колекцій рослин напряму залежать від сфери їх подальшого використання. Це може бути наукова діяльність, селекція нових сортів, вивчення лікарських властивостей, збереження біорізноманіття або ж практичне застосування в сільському господарстві чи фармацевтиці [3, с. 81].

Важливою складовою колекцій є нові сучасні та місцеві сорти народної селекції, а також дикорослі форми, які в сукупності дають уявлення про все багатство та різноманіття конкретного роду. Це робить колекції не лише цінним науковим ресурсом, але й джерелом для збереження та відтворення унікальних генетичних фондів України.

Шкільний інтегрований курс «Природничі науки», який включає в себе біологію, хімію, фізику, екологію та інші науки, спрямований на вивчення різноманітних аспектів природи. Вивчення природничих дисциплін у комплексі допомагає школярам логічно пов'язати між собою фізичні, хімічні, біологічні закони, явища та функції у єдиний цілісний нерозривний образ природи та світу [4, с. 11]. Одним із важливих модулів цього курсу є вивчення лікарських рослин. Він дає можливість ознайомитись з різноманіттям лікарських рослин, зрозуміти їх значення, навчитися правильно використовувати лікарські рослини та виховати бережне ставлення до природи. Формування уявлення про раціональне використання лікарських рослин є важливим аспектом екологічної освіти школярів.

Важливо, щоб вивчення лікарських рослин було не лише теоретичним, але й практичним. Учні повинні мати можливість досліджувати лікарські рослини в природних умовах, вивчати їх морфологію, хімічний склад та фармакологічну дію. З цією метою доцільними будуть лабораторні та практичні роботи, екскурсії та польові дослідження, інтерактивні уроки.

У початковій школі школярі знайомляться з лікарськими рослинами на уроках з предмету «Я досліджую світ». З цією метою можна використовувати інтерактивну вправу «Мозаїка» та конструктор LEGO. Діти із задоволенням перетворюються на справжніх дослідників природи. Суть гри полягає в тому, що клас поділяється на команди, кожна отримує кольоровий конверт із завданням. За сигналом школярі мають ознайомитися з описом лікарської рослини, який міститься у конверті, її лікувальними властивостями.

Доцільно підбирати кольори відповідно до кольору рослини, наприклад у червоному конверті розмістити калину, у помаранчевому – шипшину чи обліпиху, у жовтому – ромашку лікарську, звіробій чи кульбабу, у зеленому – подорожник, м'яту або кропиву, у блакитному – сосну тощо. По закінченні відведеного часу один доповідач з кожної групи розповідає про свою рослину, а інші учасники гри мають відгадати цю рослину. Діти молодшого шкільного віку також добре запам'ятовують лікарські рослини, відгадуючи загадки про них.

Навчально-методичний посібник «Природничі науки» (експериментальний) для 11 класу закладів загальної середньої освіти, розроблений авторським колективом під керівництвом Т. Засєкіної пропонує вивчати лікарські рослини шляхом виконання проекту «Лікарські та отруйні рослини» [1, с. 326].

У збірнику інтегрованих завдань із курсу «Природничі науки» при вивченні розділу «Біорізноманіття» у 10 класі лікарські рослини розглядаються в рамках інтегрованого уроку «Вирощуємо рослини», зокрема наголошується на впливі зовнішніх і внутрішніх чинників на ріст клітин [2, с. 30].

Таким чином, вивчати лікарські рослини можна на всіх рівнях загальної середньої освіти, на інтегрованих уроках географії, ботаніки, хімії, екології, природознавства. При вивченні біосфери у школярів формується загальне уявлення про ґрунт, рослинність і тваринність, встановлюються міжпредметні зв'язки між географією та природознавством, а також розуміння необхідності збереження тварин і рослин своєї місцевості. Інтегровані уроки географії та ботаніки дозволяють вивчити лікарські рослини певної місцевості, їх поширення, залежність від ґрунтово-кліматичних умов. При інтеграції ботаніки з хімією учні дізнаються про хімічний склад лікарських рослин, процеси видобування та очищення біологічно активних речовин. Інтеграція хімії та екології сприяє вивченню впливу лікарських рослин на навколишнє середовище, розробці екологічно чистих методів їх вирощування та переробці. Проведення інтегрованих уроків природознавства та екології націлені на розуміння дітьми охорони лікарських рослин, значення створення заказників та інших природоохоронних територій.

Висновки. Отже, вивчення лікарських рослин в рамках інтегрованого курсу «Природничі науки» має ряд переваг. По-перше, дозволяє учням отримати цілісне уявлення про лікарські рослини. По-друге, сприяє розвитку міжпредметних зв'язків. По-третє, розвиває навички дослідницької роботи. По-четверте, сприяє розвитку екологічної свідомості. По-п'яте, виховує бережливе ставлення до природи. Цікавий підхід до вивчення лікарських рослин у школі сприяє не лише отриманню знань, але й розвиває критичне мислення, екологічну свідомість та відповідальне, бережливе ставлення до природи та розуміння цінності лікарських рослин.

Список використаних джерел

1. Гільберг Т. Г., Засєкіна Т. М., Стадніченко С. М., Лашевська Г. А. Природничі науки : навчально-методичний посібник для 11 класу (експериментальний). Ч. 1. Київ : Орion. 2019. 326 с.
2. Збірник інтегрованих завдань із курсу «Природничі науки» / Упорядник О. В. Ліскович. Миколаїв : ОIППО, 2021. 84 с.
3. Колосович М. П., Глуценко Л. А., Шевченко Т. Л. Генетичне різноманіття лікарських рослин. *Генетичні ресурси рослин*. 2020. № 26. С. 80–94.
4. Фіщук О. С., Іванців О. Я. Основи інтегрованого курсу «Природничі науки» та методики його навчання : методичні рекомендації до практичних робіт для магістрів медикобіологічного факультету денної та заочної форми навчання. Луцьк : Друк ПП Іванюк В. П., 2020. 28 с.

Олександр ТИМОЩУК

*кандидат педагогічних наук,
здобувач ступеня доктора наук
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки,
Рівненський державний гуманітарний університет
м. Рівне, Україна*

ФОРМУВАННЯ РАДІАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ: РОЛЬ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВИХ МЕТОДІВ ПІЗНАННЯ

Анотація. У сучасному світі проблема радіаційної безпеки стає все більш актуальною через зростання техногенних аварій та загрозу тероризму. Ця стаття розглядає роль природничо-наукових методів у формуванні радіаційної грамотності. Вона висвітлює важливість знань про радіацію, вплив її на людину та оточуюче середовище, а також навичок безпечної поведінки. Природничо-наукові методи, такі як експерименти та дослідження, відіграють ключову роль у цьому процесі. Автор розглядає практичне застосування таких методів у навчальних програмах та закликає до їх інтеграції на різних рівнях освіти для підвищення рівня радіаційної грамотності.

Ключові слова. радіаційна безпека, природничо-наукові методи, радіаційна грамотність, безпека життєдіяльності.

Abstract. In the modern world, radiation safety is becoming increasingly relevant due to technological accidents and terrorism threats. This article examines the role of natural science methods in forming radiation literacy. It highlights the importance of knowledge about radiation, its impact on humans and the environment, and skills for safe behavior. Natural science methods such as experiments and research play a crucial role in this process. The article discusses the practical applications of these methods in educational programs and advocates for their integration at various levels of education to enhance radiation literacy.

Keywords: radiation safety, natural science methods, radiation literacy, life safety.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасному світі проблема радіаційної безпеки є надзвичайно актуальною та надважливою з огляду на світові глобалізаційно-технологічні та військово-політичні зміни. Зростання числа техногенних аварій, поширення радіоактивних речовин й загроза тероризму роблять знання про радіацію та її вплив на організм людини життєво необхідними. Існує низка вітчизняних досліджень, присвячених проблемам формування радіаційної грамотності. Р. Андрійчук та Р. Васильєва вивчали проблеми формування безпечної поведінки школярів у зоні радіаційного забруднення [1, с. 17]. Л. Величко займалася питаннями формування хімічної компетентності, а саме її інтеграцією з компетентностями з безпеки життєдіяльності в контексті радіаційної гігієни [2, с. 246]. В. Заплатинський та ін. декларують, що: «набуття компетентностей з радіаційної безпеки є одним з важливих завдань під час війни та у мирний час» [3, с. 65]. Проте більшість з цих досліджень зосереджені на вивченні психолого-педагогічних аспектів цієї проблеми. Недостатньо уваги приділяється ролі природничо-наукових методів пізнання у формуванні радіаційної грамотності.

Основна **ціль** публікації – розкриття ролі природничо-наукових методів пізнання у формуванні радіаційної грамотності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Радіаційна грамотність – це система знань, умінь та навичок, необхідних для розуміння природи радіації, її впливу на організм людини та навколишнє середовище, а також для безпечної поведінки в умовах радіаційної небезпеки. Радіаційна грамотність тісно пов'язана з науковою грамотністю, про що свідчать дослідження грецьких і турецьких педагогів G. Tsaparlis, S. Hartzavalos і C. Nakiboğlu. Дослідження показало, що в середньому близько 20% грецьких і 11% турецьких студентів мали об'єктивні знання про ядерну науку [4, с. 1990]. Ці висновки невтішні, але їх слід розглядати у світлі обмеженого охоплення або повної відсутності відповідного навчального матеріалу та низького рівня громадянської наукової грамотності грецьких і турецьких школярів.

Цікавим у контексті нашого дослідження є доробок турецьких вчених C. Nakiboğlu і Ü. Ölmez. У цій праці було досліджено, як учні середньої школи сприймають радіоактивність і радіацію. Крім того, було визначено взаємозв'язок між сприйняттям радіаційних знань та природничо-науковим уявленням учнів про них [5]. Природничо-наукові основи формування уявлень про радіаційні ризики в складі екологічної мислення школярів репрезентують особливу ефективність [6, с. 425].

Природничо-наукові методи пізнання відіграють ключову роль у формуванні радіаційної грамотності. Вони дозволяють:

1. Отримати знання про природу радіації та її вплив на організм людини.
2. Розвинути вміння досліджувати радіоактивні явища та процеси.
3. Сформуванати навички безпечної поведінки в умовах радіаційної небезпеки.

Для використання природничо-наукових методів доцільно організовувати заняття експериментального характеру, наприклад, визначення радіоактивного фону. Учні за допомогою радіометра вимірюють радіоактивний фон у різних місцях шкільного приміщення або на вулиці. Це дозволяє сформуванати усвідомлення про норми радіаційного фону, його регламентовані показники, а також використання засобів радіометричного контролю. Або ж вивчення властивостей радіоактивного випромінювання. Учні досліджують властивості альфа-, бета- та гамма-променів за допомогою різних методів (наприклад, поглинання випромінювання різними матеріалами). Такий підхід сприятиме усвідомленню учнів щодо способів захисту організму людини від шкідливого впливу різних типів іонізуючого випромінювання, його вплив на забруднення води або харчових продуктів.

Використання природничо-наукових методів пізнання у процесі формування радіаційної грамотності вбачаємо у таких напрямках:

1. Використання спостережень та дослідів для вивчення радіоактивних явищ та процесів.
2. Застосування демонстрацій та лабораторних робіт для демонстрації дії радіації на різні об'єкти.
3. Використання інформаційно-комунікаційних технологій для отримання та обробки інформації про радіацію.
4. Організація зустрічей з фахівцями з радіаційної безпеки.

У межах такого підходу природничо-наукові методи пізнання, такі як спостереження, експеримент, моделювання, дають можливість отримати ґрунтовні знання про радіацію та її властивості; вивчити закономірності радіоактивного розпаду та впливу радіації на

організм людини; оцінити ризики, пов'язані з радіацією; навчитися безпечно діяти в умовах радіаційної небезпеки.

Важливо використовувати природничо-наукові методи пізнання не лише на уроках фізики, хімії, біології, але й в інших предметах, наприклад, географії, екології, основі здоров'я. Зазначені методи доцільно впроваджувати в освітні програми й стандарти не лише загальноосвітніх закладів, а й закладів вищої та професійної освіти. Зокрема, їх доцільно використовувати при підготовці майбутніх вчителів середньої школи, оскільки від ефективності їхньої просвітницької діяльності залежатиме рівень радіаційної грамотності і культури населення нашої країни.

Висновки. Використання природничо-наукових методів пізнання сприятиме формуванню у населення України ґрунтовних знань про радіацію та її властивості, а також умінь безпечно діяти в умовах радіаційної небезпеки. Водночас, їхня інтеграція в освітні програми та стандарти всіх освітніх рівнів сприятиме формуванню належного рівня радіаційної грамотності населення України.

Список використаних джерел

1. Андрійчук, Р. Г., & Васильєва, Р. Ю. (2008). Підготовка майбутніх вчителів до формування безпечної поведінки школярів в зоні радіаційного контролю. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру НАПН України*, (1–2), 14–18.
2. Петрівна, В. Л. (2022, July). Хімічна компетентність і безпека життєдіяльності учня в умовах воєнного стану. In *The 13 th International scientific and practical conference "Science, innovations and education: problems and prospects"*(July 28–30, 2022, Tokyo, Japan) (p. 246). CPN Publishing Group.
3. Заплатинський, В. М., Уряднікова, І. В., & Чеберячко, Л. М. (2023). Освіта з питань радіаційної безпеки в умовах війни. У: *Актуальні проблеми та перспективи розвитку охорони праці, безпеки життєдіяльності та цивільного захисту: мат-ли V Всеукр. наук.-практ. конф.*, (с. 63–65). Одеса: ОДАБА.
4. Tsaparlis, G., Hartzavalos, S., & Nakiboğlu, C. (2013). Students' knowledge of nuclear science and its connection with civic scientific literacy in two European contexts: The case of newspaper articles. *Science & Education*, 22, 1963–1991.
5. Nakiboğlu, C., & Ölmez, Ü. (2021, March). Exploring 12th-grade students' perceptions of radioactivity and radiation, and the relationship with their creative comparisons. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2330, No. 1). AIP Publishing.
6. Narbutaev, H. B. (2021). Natural inter subjects formation of ecological thinking in school pupils. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 419–426.

**СИСТЕМА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ
ВІЙСЬКОВОЇ, ГРОМАДЯНСЬКОЇ,
МІЖКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ
ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ**

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 015 «Професійна освіта (за спеціалізаціями)»,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна*

ХАРАКТЕРИСТИКА СТРАТЕГІЙ ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ЗАРУБІЖНИХ ПУБЛІКАЦІЯХ

Анотація: У статті представлено характеристику зарубіжних педагогічних стратегій, які спрямовані на формування відповідальності особистості. Ці стратегії охоплюють такі методи як: виховання характеру, сервісне навчання, навчання на основі досвіду, рольове моделювання та рефлексивні практики. Кожна із стратегій спрямована на посилення відповідальності.

Ключові слова: відповідальність, формування відповідальності, стратегії, методи та підходи, військовослужбовці.

Abstract: The article presents the characteristics of foreign pedagogical strategies aimed at the formation of personal responsibility. Each of the strategies is aimed at increasing responsibility. These strategies include methods such as: character education, service learning, experiential learning, role modeling, and reflective practices.

Keywords: responsibility, formation of responsibility, strategies, methods and approaches, military.

Постановка проблеми та її актуальність. У час гібридної війни з росією українські військові мають володіти високим рівнем такої особистісної якості як відповідальність. Незважаючи на стрімкий розвиток військової техніки та озброєння, а також на суттєві зміни у поглядах на характер, форми та методи ведення військових операцій, доволі вагомим питанням є дослідження практичних аспектів формування високого рівня військово-професійної відповідальності як у майбутніх офіцерів так і в рядового складу військовослужбовців. Саме відповідальність суттєво впливає на якість виконання військовими фахівцями своїх службових завдань по захисту нашої держави від ворогів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У ході дослідження встановлено, що методичні та практичні аспекти професійної підготовки майбутніх військових фахівців вивчали А. Балендр, О. Діденко, С. Максименко, О. Маслій, О. Торічний, В. Ягупов та ін. З'ясовано, що в останні роки українські науковці почали активно досліджувати процес формування відповідальності у майбутніх офіцерів як особистісно-професійної якості. Так, публікації О. Капінуса (Капінус, 2012; Капінус, 2013) висвітлюють потенціал інтерактивних технологій під час формування у курсантів соціальної відповідальності під час навчання у вищих військових навчальних закладах. Однак варто наголосити на потребі ґрунтовного аналізу зарубіжних психолого-педагогічних стратегій, які висвітлюють питання формування відповідальності. Найбільш перспективні доцільно активно застосовувати в освітньому процесі вищих військових навчальних закладах, а також під час розвитку

військово-професійної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України у процесі налагодження бойового злагодження.

Ціль статті – дослідити змістову характеристику стратегій формування відповідальності у зарубіжних публікаціях.

Виклад основного матеріалу. Насамперед відзначимо, що вагомим здобутком в іноземній науковій літературі є інтеграція різних теоретичних поглядів у розумінні наукової дефініції «відповідальність». Так нами було з'ясовано, що теорії розвитку (Erskine, 2019; Greenfield & Cole, 2019), теорії соціального навчання (Deaton, 2015; Nabavi, 2012) й теорії морального розвитку (Kakkori & Huttunen, 2010) пропонують доволі схожі та взаємодоповнюючі ідеї. Однак, можемо констатувати, що спостерігаються й певні прогалини в синтезі цих теорій в єдину структуру. Наприклад, у теорії розвитку R. Erskine та P. Greenfield описують конкретні етапи зростання особистості, тоді як прихильники теорії соціального навчання (S. Deaton та R. Nabavi) зосереджують свою увагу на вивченні впливів довкілля, що вимагає більш інтегрованого підходу, який охоплює як внутрішні, так і зовнішні фактори розвитку відповідальності.

Варто акцентувати увагу на тому, що нині існує доволі різноманітний спектр педагогічних стратегій, які стосуються питань формування відповідальності. До найбільш перспективних стратегій, які можна використати під час формування відповідальності у військовослужбовців у процесі бойового злагодження, на наш погляд, доцільно віднести такі як-от:

- виховання характеру;
- сервісне навчання;
- навчання на досвіді;
- рольове моделювання ініціативи.

Розглянемо ґрунтовніше виокремлені стратегії.

Так, стратегія виховання характеру – це педагогічна стратегія, яка передбачає навчання основним цінностям та етичній поведінці. Ця стратегія має на меті розвинути у військовослужбовців морально-етичні цінності і сформувані почуття відповідальності шляхом інтеграції таких особистісних якостей як чесність, повага, емпатія. Через навчальні заняття, тренінги, бесіди та індивідуальні обговорення військовослужбовцям цілеспрямовано наголошують на доцільності та потребі прийняття етичних рішень і вдосконаленні особистісних рис характеру. Таким чином виникає реальна можливість розширити спектр теоретичних знань про важливість відповідальної поведінки як у своєму особистому житті, так і для членів спільноти. «Метою стратегії виховання характеру є виховання всебічно розвинених особистостей, які є не лише академічно освіченими, але й соціально та морально відповідальними» (Chen, Marshall, & Horn, 2021, с. 380).

Сервісне навчання – це така стратегія, яка безпосередньо поєднує навчання з активною громадською роботою. Ця стратегія наголошує на досвіді навчання, коли військовослужбовці мають змогу застосувати отримані академічні знання, уміння й навички для вирішення реальних проблем під час бойового злагодження. Таке сервісне навчання цілеспрямовано виховує почуття громадянської відповідальності та вдосконалює практичний досвід. Це відбувається головним чином тому, що військовослужбовців залучають до соціально значущих проєктів. Ця практична стратегія не тільки посилює академічний зміст, але й навчає цінності внеску в суспільство, вчить з розумінням ставитися до соціальних проблем і має позитивний вплив на розвиток емпатії

та позитивно впливає на формування почуття соціальної відповідальності (Chen, Marshall, & Horn, 2021, с 390).

Навчання на досвіді (експериментальне навчання) – це педагогічна стратегія, яка зосереджується на навчанні через досвід. Вона передбачає активну участь військовослужбовців у практичній діяльності та набуття таким чином практичного досвіду. На думку науковців ця стратегія дозволяє застосовувати теоретичні знання на практиці, заохочуючи до розмірковування над своїм досвідом, щоб отримати глибше розуміння власного шляху вдосконалення. Вона є ефективною для розвитку у військовослужбовців критичного мислення, вдосконалення навичок вирішення проблем і формування почуття відповідальності (Limone, Toto, 2022, с. 10).

Рольове моделювання є важливою педагогічною стратегією, де викладачі чи офіцери служать прикладом відповідальної поведінки для військовослужбовців. Вони систематично демонструють етичну поведінку, надійність, емпатію та повагу у своїй взаємодії та під час прийняття рішень, ефективно моделюють необхідний спектр цінностей (Limone, Toto, 2022, с. 11). Ця стратегія базується на розумінні того, що військовослужбовці часто наслідують поведінку тих старших офіцерів, думкою яких вони дорожать і захоплюються їхніми вчинками. Постійно демонструючи відповідальну поведінку, офіцери можуть підсвідомо навчати військовослужбовців важливості відповідальності як в особистому, так і в професійному контексті під час бойового злагодження.

Наголосимо на тому, що повністю поділяємо позицію зарубіжних науковців (Chen, Marshall, & Horn, 2021), які наголошують на конкретній доцільності різних педагогічних стратегій, які вагомі для формування в особистості (найчастіше у здобувачів освіти) відповідальності. У нашому баченні така стратегія як-от «виховання характеру» є доволі вагомою у контексті нашого наукового пошуку у площині виховання відповідальності у військовослужбовців під час бойового злагодження.

Висновки. Проведене вивчення наукової дефініції «відповідальність» у сучасному психолого-педагогічному контексті, що представлене у працях зарубіжних науковців розкриває її як багатовимірну конструкцію, сформовану різними теоретичними та методологічними підходами. Теорії розвитку, соціального навчання та морального розвитку пропонують взаємодоповнюючі погляди на те, як розвивається відповідальність і в який спосіб вона виражається. Педагогічні стратегії (виховання характеру; сервісне навчання; навчання на досвіді; рольове моделювання ініціативи) підкреслюють роль освіти у вихованні відповідальної поведінки особистості. Нами були проаналізовані потенційні можливості даних стратегій для виховання відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України у процесі бойового злагодження.

Перспективи подальших досліджень будуть пов'язані з вивченням практичних механізмів імплементації напрацювань зарубіжних науковців у професійну підготовку військовослужбовців Збройних Сил України.

Список використаних джерел

- Chen, G. A., Marshall, S. A. & Horn, S. I. (2021). 'How do I choose?': mathematics teachers' sensemaking about pedagogical responsibility. *Pedagogy, Culture & Society*, 29(3), 379–396.
- Deaton, S. (2015). Social learning theory in the age of social media: Implications for educational practitioners. *Journal of Educational Technology*, 12(1), 1–6.
- Erskine, R. G. (2019). Child development in integrative psychotherapy: Erik Erikson's first three stages. *International Journal of Integrative Psychotherapy*, 10, 11–34.
- Greenfield, P. M. (1976). Cross-cultural research and Piagetian theory: paradox and progress. In Riegel, K. F., & Meacham, J. A. (Ed.). *The developing individual in a changing world, Teil 1: Historical and cultural issues* (p. 322–333). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783111532400>
- Kakkori, L., & Huttunen, R. (2010). The Gilligan-Kohlberg controversy and its philosophico-historical roots. *Encyclopaedia of Philosophy of Education*, (20), 1–27.
- Limone, P., & Toto, G. A. (2022). Origin and development of moral sense: a systematic review. *Frontiers in Psychology*, 13(887537), 1–13.
- Nabavi, R. T. (2012). Bandura's social learning theory and social cognitive learning theory. *Theory of Developmental Psychology*, 1(1), 1–24.
- Капінус, О. С. (2012). Теоретичні аспекти дослідження сутності „соціальної відповідальності” як наукової категорії. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія*, (637), 89–95.
- Капінус, О. С. (2013). Роль інтерактивних технологій у формуванні соціальної відповідальності майбутніх офіцерів Збройних Сил України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія»*, (192, ч. 2), 329–337.

Андрій ГОРБАТЮК

*помічник начальника навчального відділу
навчально-наукового центру організації освітнього процесу,
Національна академія Національної гвардії України;
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
за спеціальністю 015 Професійна освіта,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
м. Харків, Україна*

СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ У КОРИСТУВАННІ СОЦІАЛЬНИМИ МЕРЕЖАМИ

Анотація. Мета публікації – розкрити цільові і змістові орієнтири формування соціально значущих компетентностей військовослужбовця Національної гвардії України у користуванні соціальними мережами. У публікації аргументовано, що соціально значущі компетентності військовослужбовців Національної гвардії України сутнісно передбачають діяльнісне формування здатностей реалізовувати себе в соціумі і широкому інформаційному просторі. Така робота організується з урахуванням особливостей особистісних і професійно спрямованих ціннісних сенсів. Ціннісні сенси передбачають здатність освітнього і військового лідерства, відповідальності за прийняті рішення, діяльну участь у поліпшенні роботи державних інституцій неконфліктної взаємодії і вміння об'єктивувати інформацію, критично аналізувати рух інформації в системах «людина – суспільство», «людина – людина». Такі компетентності в користуванні соціальними мережами передбачають професійну ідентифікацію, самореалізацію професійних компетентностей і навички інформаційної, медійної грамотності як необхідного складника осмислення концепту національної і громадянської безпеки.

Ключові слова: освіта, Національна гвардія України, фахова підготовка, військовослужбовець, соціальна мережа

Abstract. The purpose of the publication is to reveal the target and content orientations for the development of socially significant competencies of a serviceman of the National Guard of Ukraine in the use of social networks. It is argued in the publication that the socially significant competencies of servicemen of the National Guard of Ukraine essentially involve the active formation of the ability to realize oneself in society and a wide information space. Such work is organized taking into account the peculiarities of personal and professionally oriented values. Value meanings include the ability of educational and military leadership, responsibility for decisions made, active participation in improving the work of state institutions of non-conflict interaction and the ability to objectify information, critically analyze the flow of information in the "person-society" and "person-person" systems. Such competences in the use of social networks involve professional identification, self-realization of professional competences and the skills of information and media literacy as a necessary component of understanding the concept of national and civil security.

Keywords: education, National Guard of Ukraine, professional education, serviceman, social network

Постановка проблеми. Сучасні виклики, зумовлені повномасштабним вторгненням російської федерації та використання технологій гібридної війни, певною мірою перенесли театр воєнних дій у площину інформаційного простору. Наразі соціальні мережі є дієвим інструментом для піднесення іміджу та репутації українських збройних формувань, опосередкованого цифровими застосунками спілкування, обміну досвідом,

підтримання зв'язків з громадськістю тощо. Водночас відкритість соціальних мереж та медіа дозволяє ворожим спецслужбам збирати та аналізувати інформацію про діяльність Сил оборони України, зокрема Національної гвардії України, для використання у своїх цілях, тим часом ефективність сучасних засобів ураження все більше визначається ступенем інформаційної безпеки. Ця проблема актуалізує питання формування соціально значущих компетентностей в процесі фахової підготовки майбутніх військовослужбовців Національної гвардії України та приведення змісту такої підготовки до світових стандартів.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Проблема, заявлена в темі цієї публікації, актуалізована у статті автора [1], наукових працях О. Ніконової (профайлінг у системі професійно-психологічної підготовки військовослужбовців Національної гвардії України), І. Воробйової (іміджеві компетентності військовослужбовців Національної гвардії України), інших [6]. Аналіз сучасного відчизняного законодавства засвідчує, що урядом розглянуто окремі питання внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських. Так, зокрема, до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [5] пропонується внести зміни. Відповідно до них військовослужбовці мають право вільного одержання, використання, поширення інформації відповідно до Закону України «Про інформацію» [4]. Водночас, військовослужбовці не мають права поширювати в мережі Інтернет інформацію, яка дозволяє визначити геопросторові дані про військові об'єкти, військові частини (підрозділи) та військовослужбовців під час виконання покладених на них службово-бойових та бойових завдань, а також характер цих завдань, сили і засоби, залучені до їх виконання. Ще до початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну було прийнято нормативні документи [наприклад, 2], покликані забезпечити усвідомлення кожним військовослужбовцем важливості та небезпеки, що несе сучасний інформаційний простір.

Мета публікації: розкрити цільові і змістові орієнтири формування соціально значущих компетентностей військовослужбовця Національної гвардії України у користуванні соціальними мережами.

Виклад основного матеріалу. Роль Національної гвардії України зараз розширена і полягає не лише у виконанні бойових завдань у складі Сил Оборони, а й в утвердженні стабільності в суспільстві, формуванні сприятливої громадської думки про військовослужбовця України у цілому світі. Це актуалізує питання підготовки майбутніх військовослужбовців, а саме формування в них соціально значущих компетентностей у процесі фахової підготовки. В Національній академії Національної гвардії України до уваги здобувачів пропонуються офіційні сторінки у відкритих соціальних мережах, де зміст формують новинні стрічки, приклади успіхів військовослужбовців Національної гвардії України, цікаві новини із повсякденного життя закладу [3]. Соціально значущі компетентності військовослужбовців Національної гвардії України сутнісно передбачають діяльнісне формування здатностей реалізовувати себе в соціумі і широкому інформаційному просторі з урахуванням особливостей особистісних і професійно спрямованих ціннісних сенсів. Такі ціннісні сенси, у свою чергу, передбачають здатність освітнього і військового лідерства, відповідальність за прийняті рішення, неконфліктну взаємодію і вміння об'єктивувати інформацію і критично аналізувати карти руху інформації в системах «людина – суспільство», «людина – людина», діяльнісну участь у поліпшенні роботи державних інституцій.

Сьогодення диктує нові умови і правила спілкування у соціальних мережах. Адже трансформації власне самих таких мереж, розширення функціоналу медіа має враховуватися під час організованого формування відповідних компетентностей майбутніх військовослужбовців Національної гвардії України. Цільові концепти такої роботи, уважаємо, зосереджуються за напрямками: професійна підготовка і професійна діяльність; імідж і репутація гвардійців; професійна самореалізація і прояв активної громадянської позиції військовослужбовця. Іманентно обумовлена особливість персоніфікації спілкування у соціальних мережах на теперішній час має бути регламентована відповідно до положень і вимог забезпечення національної і громадської безпеки. Гармонізувати таку ситуацію можна через осмислення соціальних і особистісних сенсів, які обумовили вибір професії, осмислення місії і візії закладу військової освіти, де здійснюється професійна підготовка військовослужбовців, усвідомлення ризиків відкритого медійного та інформаційного простору, що девальвує певною мірою приватність як таку.

Висновки. Таким чином, підсумуємо, що соціально значущі компетентності військовослужбовців Національної гвардії України у користуванні соціальними мережами спрямовують виховну і освітню роботу на забезпечення професійної ідентифікації, самореалізацію професійних компетентностей і формування навичок інформаційної, медійної грамотності як необхідного підґрунтя осмислення концепту національної і громадської безпеки.

Перспективою розроблення зазначеної проблеми є вивчення і аналіз світового досвіду формування соціально значущих компетентностей військовослужбовців через призму глобалізації і євроінтеграційних процесів в усіх сферах суспільно-правових відносин.

Список використаних джерел

1. Горбатюк А. А. Формування соціально значущих компетентностей майбутніх військовослужбовців Національної гвардії України: виклики і рішення. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 65, Т. 1. С. 143–146. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/65.1.29>
2. Доктрина стратегічних комунікацій Національної гвардії України : Наказ командувача Національної гвардії України від 22.11.2021 № 541. URL : <https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2022/12/vkp-11-0101.01-doktryna-strategichnyh-komunikacij-ngu.pdf.pdf>
3. Національна академія Національної гвардії України. 2023. URL: <https://nangu.edu.ua/about/mizhnarodnadiyalnist>
4. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII : станом на 27 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
5. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII : станом на 5 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.
6. Соціально-психологічне забезпечення діяльності сил безпеки та оборони України : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., 17 квітня 2020 р. Харків : НА НГУ, 2020. 171 с. URL : <https://tinyurl.com/4ancpuy5>

ЛІНЬ Ваньї

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 011 Освітні/педагогічні науки,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна

МІЖКУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ У СУЧАСНОМУ ПРОСТОРІ ДИТЯЧОГО ВОКАЛЬНОГО ВИКОНАВСТВА

Анотація. У статті досліджується значення та вплив конкурсів і фестивалів на міжкультурну співпрацю та розвиток дитячого вокального виконавства у сучасному світі; розглядаються такі аспекти взаємодії молодих вокальних виконавців з різних країн, як: культурний обмін, розвиток міжособистісних зв'язків, сприяння толерантності та відкритості.

Ключові слова. міжкультурна співпраця, міжособистісні зв'язки, фестиваль, вокальний конкурс, культурний обмін.

Abstract. The article explores the significance and impact of competitions and festivals on intercultural cooperation and the development of children's vocal performance in the modern world; such aspects of interaction among young vocal performers from different countries as cultural exchange, the development of interpersonal relationships, and the promotion of tolerance and openness are considered.

Keywords. intercultural cooperation, interpersonal relationships, festival, vocal competition, cultural exchange.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасний стан міжкультурної комунікації проявляється в широкому спектрі взаємодії між різноманітними культурами на різних рівнях, включаючи індивідуальні культури, регіональні культури, а також окремі культури народів, що входять до глобальних соціокультурних систем як Західної, так і Східної цивілізацій. Бажання подолати культурні бар'єри в суспільстві завжди призводить до пошуку соціокультурних засобів, які допоможуть розвинути необхідні навички міжкультурної співпраці.

На думку сучасних дослідників, музичне мистецтво, особливо вокальне, може розглядатись як комунікаційний канал, як між дорослими, так і між дітьми. Міжкультурна взаємодія у сучасному просторі дитячого вокального виконавства є надзвичайно важливим чинником впливу на розвиток та розмаїття музичного світу. Завдяки швидкому розвитку технологій, зв'язкам та глобалізації, діти мають доступ до різноманітності музичних жанрів, стилів та культур, що робить їх виконавчі вміння більш різноманітними та культурно насиченими.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема міжкультурної взаємодії у сучасному дитячому вокальному виконавстві цікавить вчених з різних галузей, таких як хорознавство, соціологія культури, музична психологія, музично педагогіка.

Психологічні аспекти впливу музики на молоде покоління розкривали А. Весельська, О. Матящук, Т. Траверсе, В. Шумська. Комунікацію у просторі музичного мистецтва досліджували О. Берегова, О. Злотник, В. Павлічук, Н. Павлюк. Процеси та методи впливу музики на комунікацію в рамках аналізу проблем електронного зв'язку та

обміну інформацією – В. Іващенко, О. Немеш, І. Чудовська. Аналіз розвитку сучасного дитячого вокально-хорового мистецтва знаходимо у працях Є. Бондар, Ю. Іванової, О. Овчаренко, Л. Орановської, С. Світайло, А. Соколової. Соціокультурні виміри міжнародного та вітчизняного фестивального руху висвітлювали К. Давидовський, С. Зуєв, М. Швед, Л. Яновська.

Аналіз обраної для дослідження проблеми доводить, що міжкультурна взаємодія у процесі дитячого хорового виконавства не знайшла наукової розробки у музично-педагогічній думці.

Мета статті полягає у дослідженні сучасного простору дитячого вокального виконавства з точки зору потенційних можливостей міжкультурної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових аспектів міжкультурної взаємодії є вивчення та виконання музики різних культур та народів світу [1; 3]. Діти, навчаючись та виконуючи пісні з різних країн, отримують можливість пізнати різноманітні музичні традиції, мови, ритми та мелодії. Це розширює їхні горизонти та сприяє більш глибокому розумінню світу довколо них.

Додатково, міжкультурна взаємодія у дитячому вокальному виконавстві сприяє культурній толерантності та розумінню. Виконавці вчаться цінувати та поважати музичні традиції інших країн, розуміючи, що кожен народ має власну унікальну спадщину та культурну ідентичність.

Крім того, в сучасному світі музика дитячого виконавства стає місцем, де зустрічаються різні культури та ідеї. Завдяки цьому виконавці мають можливість співпрацювати з колегами з усього світу, обмінюючись досвідом та ідеями, що сприяє творчому зростанню та інноваціям у музичній сфері.

Отже, міжкультурна взаємодія у сучасному дитячому вокальному виконавстві відіграє важливу роль у розвитку музичних навичок, культурної толерантності та творчого потенціалу молодих виконавців. Це сприяє створенню більш збалансованого, різноманітного та гармонійного музичного світу.

Ключову роль у міжкультурній взаємодії відіграє вокальний репертуар, який сприяє обміну культурними цінностями, традиціями та емоціями через музику та мову. Однією з важливих особливостей вокального репертуару є його здатність відобразити унікальні аспекти культури через музичні традиції та тексти [1; 3; 6]. У вокальних творах кожної країни відображаються особливості культури, історії, релігійних переконань, суспільних цінностей та способу життя. Особливо великого значення набуває використання творів іноземного походження у дитячому вокальному репертуарі, бо це розвиває емпатію і відкритість до іншої культури, дозволяє ділитися емоціями та виражати свої почуття через мову музики і, таким чином, долати мовні та цивілізаційні бар'єри. Занурення у світ різножанрового міжнародного вокального репертуару зберігає культурну різноманітність світу [3].

Надзвичайно важливу роль у налагодженні міжкультурної комунікації в просторі дитячого вокального виконавства відіграють конкурси і фестивалі. Завдяки ним встановлюється міжкультурне розуміння, формується толерантність та виникає співпраця серед молодих виконавців з різних країн та культур. Вони створюють унікальні можливості для дітей і підлітків не лише продемонструвати свої таланти, а й зустрітися з однолітками з інших країн, поділитися досвідом, оволодіти новими мовами та культурними звичаями.

Як зазначають К. Давидовський, О. Злотник участь у міжнародних конкурсах і фестивалях дозволяє дітям з різних країн ділитися своєю культурою через музику, виконання національних пісень та відтворення музичних традицій. Це сприяє поглибленню розуміння та поваги до різноманітності культур [2; 4].

На думку Т. Смокович, комунікація між молодими виконавцями під час міжнародних творчих форумів допомагає збудувати міжособистісні зв'язки з однолітками з інших країн, сприяє формуванню дружби, співробітництва та взаємопідтримки через музику [7]. Молоді вокалісти з різних країн вчать бачити світ через призму інших культур та розуміти, що різноманітність є джерелом багатства та варіативності.

Отже, конкурси та фестивалі у міжкультурній взаємодії в дитячому вокальному виконавстві не лише сприяють розвитку музичних здібностей, але й формують цінні міжнаціональні зв'язки та сприяють розумінню й повазі до різноманітності культурного спадку.

Висновки. На основі аналізу різноманітних джерел та практичних прикладів автори надають вичерпну інформацію про те, як участь у конкурсах та фестивалях сприяє формуванню міжнаціональних зав'язків та розумінню різноманітності культурного спадку. Висновки статті роблять акцент на важливості сприяння міжкультурній взаємодії через дитяче вокальне виконавство та необхідності подальших досліджень у цьому напрямі.

Список використаних джерел

1. Бондар Є. Дитячий хор: творчі сходинок. Одеса : ВПП Друк. двір, 2009. 99 с.
2. Давидовський К. Міжнародний фестивальний рух у формуванні культурно-мистецького середовища України (на прикладі міжнародних музичних фестивалів "Київські літні музичні вечори" та "Віртуози планети"). *Культурологічна думка*. 2011. № 3. С. 94–100.
3. Дніпровська Н. Г., Александрова О. О. Дитяча хорової література : навч.-метод. посіб. Харків : Федорко, 2012. 222 с.
4. Злотник О. Й. Комунікативний простір музичного мистецтва України кінця XX – початку XXI століття : дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01. Київ, 2019. 161 с. URL: <https://tinyurl.com/yvcstxd3>.
5. Матящук О., Шумська В. Психологічні аспекти впливу музичного мистецтва на формування національної свідомості особистості. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. Т. 1, № 63. С. 55–58.
6. Ороновська Л. Динаміка дитячого хорового руху в контексті культурно-мистецького життя України II половини XX ст. *Молодь і ринок*. 2012. № 10. С. 76–81.
7. Смокович Т. В., Кобук О. А., Мархалевич Т. С. Комунікаційні процеси у сучасному академічному та масовому музичному мистецтві. *Академічні студії. серія "Педагогіка"*. 2022. Т. 2, № 4. С. 43–46. URL: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.4.2.6>.

Карина МОЛЧАНОВА

*здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету іноземної філології,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна*

Світлана ЛУПАРЕНКО

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна*

МІЖКУЛЬТУРНА ОСВІТА ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА СУЧАСНОГО ЖИТТЯ

Анотація. У роботі розкривається значення міжкультурної освіти в житті сучасної людини та вплив іноземних мов на формування її міжкультурної компетентності. Визначено вміння та навички, важливі для міжкультурної освіти людини. Розкрито типи тренінгових форм, спрямовані на формування міжкультурної компетентності (загальнокультурні інформативні, культурно специфічні інформативні, загальнокультурні емпіричні, культурно специфічні емпіричні тренінги). Підкреслено значущість вивчення іноземних мов при формуванні міжкультурної компетентності особистості.

Ключові слова: міжкультурна освіта, міжкультурна компетентність, тренінг, особистість.

Abstract. The work depicts the importance of intercultural education in modern person's life and the foreign languages significance in the formation of individual's intercultural competence. The skills and abilities which are important for person's intercultural education are determined. The types of training forms aimed at the formation of intercultural competence are revealed. They are general cultural informative, cultural specific informative, general cultural empirical, cultural specific empirical trainings. The importance of learning foreign languages in the formation of person's intercultural competence is emphasized.

Key words: intercultural education, intercultural competence, training, person.

Постановка проблеми та її актуальність. Наш світ стрімко розвивається та змінюється, а з ним змінюються соціум та освіта. Ці зміни відбуваються під впливом різних суспільних інтеграційних процесів, зокрема інтернаціоналізації, демократизації та глобалізації. Тож, сьогодні освіта в Україні, як і в інших країнах світу, спрямовується на формування особистості, яка знає і цінує як власну культуру, так і культури інших народів світу, володіє іноземними мовами, є емпатичною та толерантною до представників інших культур, а також здатною до продуктивної взаємодії та співпраці з ними – особистість, яка є міжкультурно компетентною.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Засновником полікультурної освіти є Я. А. Коменський. Він був переконаний, що дитина має бути готовою жити в суспільстві, яке складається з представників різних націй. До питання полікультурності також зверталися такі видатні вчені як І. Г. Песталоцці, Т. Гоббс, Ж. Ж. Руссо, М. Вебер та інші вчені [1]. Сучасні вчені (В. Камінська, Н.-J. Lüsebrink та ін.) [1; 5] вивчають інтеграційний

характер міжкультурної освіти, завдяки якому люди мають змогу обмінюватися знаннями, навичками та ділитися життєвим досвідом. Окрім того, низкою вчених (В. Міколич, Л. Пасик, Л. Рись та ін.) [2; 3] досліджуються форми реалізації міжкультурної освіти. Утім, питання значення іноземних мов для формування міжкультурної компетентності особистості не стало предметом цілісного дослідження, що і зумовило цей науковий пошук.

Мета статті – розкрити значення міжкультурної освіти в житті сучасної людини та вплив іноземних мов на формування її міжкультурної компетентності.

Виклад основного матеріалу. У наш час вивчення іноземних мов – поширене явище. Але з огляду на те, що світ стрімко змінюється, і з'являються нові виклики, які необхідно подолати, розвивається і система освіти. Бездоганне володіння іноземними мовами не є гарантом ефективного спілкування та взаємодії з представниками інших культур. Задля досягнення взаєморозуміння та успішної співпраці з ними важливо бути обізнаним щодо культурних та національних особливостей співрозмовників, а також ментальних рис, які притаманні представникам різних народів.

Міжкультурна компетентність полягає не лише в тому, щоб поважати цінності представників інших культур, а й у тому, щоб осмислити та глибше пізнати власну культуру. Завдяки цьому особистість поєднує різні знання, і це надає їй змогу ефективно взаємодіяти в мультикультурному середовищі. Це доволі складний процес, який полягає не тільки у знанні фактів, але й у тому, щоб розуміти культурні відмінності й адекватно реагувати на моделі поведінки, які є нетиповими чи навіть дивними для представників власної культури. Так, німецький науковець Н. J. Lüsebrink вважає головним у міжкультурному навчанні розвинути такі вміння, як:

- рольова дистанція (уміння аналізувати власні ставлення та форми поведінки в контексті особистих культурних і соціокультурних норм і віддалятися від них);
- толерування багатозначності (уміння толерантно ставитися до різнобічних інтересів і цінностей та звертати на них увагу задля досягнення взаєморозуміння);
- емпатія (уміння і бажання співпереживати) [5].

З метою розвитку міжкультурної компетентності проводять навчання в різноманітних формах (зокрема, тренінги, конференції тощо). Ці заходи проводяться з метою позитивного впливу на взаємодію представників різних культур [4] і сприяють навчанню мультикультурній взаємодії на різних рівнях, як-от: емоційно-афективному; когнітивному; поведінковому.

Німецькі вчені виділяють декілька типів тренінгових форм з урахуванням потреб міжкультурної освіти [4]. Розглянемо їх більш детально.

Загальнокультурні інформативні тренінги мають на меті формування розуміння викликів, з якими особистість може стикатися, перебуваючи в мультикультурному середовищі. Для цього виду тренінгів поширений такий метод, як культурний асимілятор. За допомогою нього здобувачі освіти можуть розглянути, проаналізувати та обміркувати різні ситуації; зазвичай в них є певна неузгодженість або навіть суперечка між представниками різних культур. Кожен випадок описується, представляються теорії, за допомогою яких можна обґрунтувати ту чи іншу форму поведінки. Усі питання та варіанти пояснень розглядаються у групі.

Культурно специфічні інформативні тренінги спрямовуються на те, аби підготувати особистість до успішної взаємодії, співпраці з представником іншого, але

конкретного етносу. На тренінгах цього типу також використовують культурний асимілятор, але дійовими особами в цих ситуаціях є представники вже певної культури. Окрім того, розглядаються різноманітні факти про визначену країну. У всіх обговореннях беруть участь експерти, які є представниками етносу, що вивчається. Вони висловлюють свої думки щодо тієї чи іншої ситуації, а також пояснюють можливі причини її виникнення.

Загальнокультурні емпіричні тренінги орієнтуються на розвиток чутливості до взаємодії міжкультурного характеру. Ці тренінги фокусуються на отриманні досвіду, що реалізується завдяки використанні рольових ігор та симуляцій. Прикладом є популярна гра Бафа-Бафа. У цій грі дійовими особами є здобувачі освіти. Їм надаються рекомендації, а певні правила пов'язані з цінностями та світоглядом уявної культури, і вони ведуть діалоги від імені представників вигаданого етносу. Також для прикладу можна розглянути гру в карти Бранга. Це класичний симулятор. Учасники поділені на групи, яким надаються певні правила. Гравець переходить з однієї групи в іншу і кожного разу потрапляє в нове середовище, яке відрізняється від попереднього, і в якому діють інші правила, завдяки яким здобувачі освіти і пізнають культуру етносів і їхні відмінності.

Культурно специфічні емпіричні тренінги схожі на попередній вид тренінгів, але вони відрізняються тим, що на тренінгах цього типу, на відміну від попереднього, рольові ігри та симулятори ґрунтуються на цінностях та світоглядах певних культур, які є реальними, а не уявними [3].

Мультикультурна освіта є важливою для виховання всебічно розвинутої особистості. Важливо формувати в дитини емпатію та усвідомлення того, що вона належить до власної культури. Учені провели чимало досліджень, які показали, що молодь, яка займалася вивченням іноземних мов та культур ще з дитинства, легше долає психологічні бар'єри при взаємодії з представниками іншої культури. З метою сприяння розвитку міжнаціональної свідомості вчитель має бути керівником, який контролює та надає поради, що допоможуть здобувачам освіти в їхніх власних дослідженнях різних культур. З часом учні стають дорослішими, вони формуються як особистості, тож педагогові слід давати їм настанови, які матимуть позитивний вплив на розвиток їхнього світогляду, взаємодії з представниками як власної, так й інших культур. Учителеві варто організувати міжпредметну інтеграцію, застосовувати різноманітні методи та підходи до викладання, які матимуть позитивний вплив на формування міжнаціональної свідомості. Важливим фактором, який впливає на розвиток свідомості здобувачів освіти, є міжкультурна свідомість викладача. Адже важливим є те, яке ставлення до власної культури та до культури інших етносів має педагог, оскільки лише викладач, який усвідомлює себе частиною власної культури та обізнаний щодо інших культур, здатний сприяти формуванню в учнів емпатії та толерантності по відношенню до представників інших культур та їхніх цінностей.

Існує три рівня міжкультурної освіти:

1. Особистість знайомиться з соціумом, вивчає традиції та звичаї етносу, мову якого опановує.
2. Особистість аналізує і порівнює власну та цільову культуру.
3. Особистість ретельно слідкує за мовами культур. Вона уважно пильнує за мовними елементами, словами, виразами рідної та іноземної мов, які спричинені культурними відмінностями етносів [2].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, міжкультурна компетентність формується ефективніше, коли людина вивчає іноземні мови. Володіння іноземними мовами сприяє забезпеченню природних потреб особистості у взаєморозумінні та успішній взаємодії із соціумом. Усе це ґрунтується на основі зв'язку цілого з частиною і навпаки, а саме: щоб збагнути культуру певного народу, необхідно осмислити його мову; водночас, щоб успішно вивчати мову, потрібно мати розуміння стосовно культури народу, загалом. Ціль усіх цих процесів – обмін інформацією між маленькими частинка великого всесвіту. Важливо ставитися дбайливо та обережно до представників різних культур, їхніх цінностей, внутрішніх світів, традицій та звичаїв, адже «розуміти» означає переноситися в інше життя. І це можливо завдяки міжкультурній освіті і розвитку міжкультурної компетентності.

Дана стаття не вичерпує всіх аспектів поставленої проблеми. Перспективними вважаємо дослідження, присвячені різним формам, методам та засобам формування міжкультурної компетентності особистості.

Список використаних джерел

1. Камінська В. С. Міжкультурна освіта як засіб формування полікультурної компетентності учнів. *Наукові записки НПУ імені М. П. Драгоманова. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 110. С. 52–58. URL : <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9039/KAMINSKAYA.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
2. Міколич В. Міжкультурні методи викладання мови. Словенія-Італія: Науково-дослідний інститут в м. Копері, Університет Трієста. URL : <https://rm.coe.int/intercultural-methods-of-language-teaching-vesna-micolic-ukr/1680a02242>.
3. Рись Л. Ф., Пасик Л. А. Форми та методи міжкультурного тренінгового навчання. *Нова філологія*. 2020. № 80, Т. 2. С. 175–181. URL : https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/18672/1/nova_filol.pdf.
4. Intercultural Training: Definition of IKUD seminars. URL: <https://www.ikud-seminare.de/veroeffentlichungen/interkulturelles-training.html>.
5. Lüsebrink H.-J. Interkulturelle Kommunikation : Interaktion. Fremdwahrnehmung. Kulturtransfer. Stuttgart. Weimar : MetzlerVerlag, 2008. 213 s.

Анастасія ОКАЄВИЧ

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 015 Професійна освіта,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна*

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СТІЙКОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Анотація. У статті аналізується психолого-педагогічна проблема виокремлення об'єктивних критеріїв, показників та рівнів оцінювання сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах.

Завдання, які стоять на сучасному етапі перед Збройними силами України, підвищують вимоги до офіцера та його емоційно-вольової стійкості, зокрема, що є основою для формування професійної готовності. Тому, доцільність та потреба формування емоційно-вольової стійкості як інтегративної властивості особистості майбутніх офіцерів Збройних сил України, її особливості, компоненти та структура в системі професійної підготовки визначають нагальну необхідність обґрунтування оцінювання та підготовки курсантів у вищих військових навчальних закладах.

Ключові слова: емоційно-вольова стійкість, майбутній офіцер, вищий військовий навчальний заклад, критерій, показник, рівень.

Abstract. The article analyzes the psychological and pedagogical problem of identifying objective criteria, indicators and levels of assessment of the formation of emotional and volitional stability of future officers during their studies at higher military educational institutions.

The tasks facing the Armed Forces of Ukraine at the current stage increase the demands on the officer and his emotional and willpower stability, in particular, which is the basis for the formation of professional readiness. Therefore, the expediency and need for the formation of emotional and volitional stability as an integrative property of the personality of future officers of the Armed Forces of Ukraine, its features, components and structure in the system of professional training determine the urgent need to substantiate the assessment and training of cadets in higher military educational institutions.

Keywords: emotional-volitional stability, future officer, higher military education institution, criterion, indicator, level.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасні виклики та умови сьогодення Збройних сил України та, зокрема, інноваційні процеси в системі військової освіти, що вимагають імплементації систем військової освіти Збройних Сил країн-членів Північноатлантичного альянсу, обумовлюють високі вимоги до підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових закладах, формування необхідних вмінь та навичок під час виконання службово-професійних завдань, де провідну роль відіграє емоційно-вольова стійкість.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у процесі їхньої підготовки досліджувались з огляду на потребу розв'язання актуальних питань у таких напрямках як: складові готовності майбутнього офіцера до професійної діяльності, в основі якої лежить психологічна

готовність (К. Аветісян, О. Булгакова, О. Колесніченко, Л. Кондрашова, М. Корольчук, В. Крайнюк, С. Кубіцький, М. Кулакова, Н. Кучеренко, С. Кучеренко, Ю. Лісніченко, С. Нехаєнко, Є. Потапчук, Е. Сарафанюк, Л. Снігур, О. Столяренко, О. Хижняк, В. Ягупов), критерій професійної готовності майбутнього офіцера Збройних сил України (В. Георгієв, В. Зубко, М. Карпушина, С. Костів, О. Лазоренко, Н. Лазаренко, Ю. Лісніченко, Є. Потапчук, А. Чудик, А. Шабалдак), одна із професійно-важливих якостей майбутнього офіцера д (О. Багас, В. Вилко, Г. Гребенюк, В. Грицюк, Р. Демків, Г. Дзвоник, В. Дикун, М. Калашнік, М. Карпушина, Р. Ковальчук, О. Косолапов, С. Костів, А. Лиман, Г. Лук'янова, І. Окуленко, В. Осьодло, І. Приходько, О. Пшенична, Н. Юр'єва). Отже, можемо стверджувати, що спільним для усіх напрямків є те, що дана дефініція є основою для формування професійної готовності майбутнього офіцера Збройних сил України.

Стосовно формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових закладах заслуговують уваги погляди таких педагогів та психологів: Ю. Андрусишин, В. Георгієв, А. Дончак, С. Зінченко, Н. Іванова, М. Карпушина, О. Косолапов, С. Костів, Н. Кучеренко, С. Кучеренко, А. Лиман, Ю. Лісніченко, О. Маслій, Т. Мацевко, Я. Мацегора, В. Недощак, В. Осьодло, І. Пампура, І. Приходько, О. Прохоров, В. Рижиков, Б. Смірнов, В. Соколовський, В. Торічний, О. Фігура, Н. Юр'єва, В. Ягупов.

Формулювання цілей статті. Головними завданнями статті є теоретичне обґрунтування актуальної психолого-педагогічної проблеми виокремлення критеріїв, показників та рівнів сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових освітніх закладах, оскільки окреслене вище питання ще не має достатнього теоретичного та методичного обґрунтування в педагогічній науці.

Виклад основного матеріалу. Виокремлення об'єктивних критеріїв та показників рівня сформованості емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів забезпечить підвищення рівня реалізації заходів із формування психологічної готовності майбутніх офіцерів як під час навчальної, так і службово-бойової діяльності.

Аналіз науково-педагогічних джерел дає змогу засвідчити, що серед українських та зарубіжних науковців одностайної думки щодо визначення критеріїв та показників сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України не існує.

Розглядаючи критерії професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з персоналом як якісний прояв сформованості, що виражається конкретними показниками, Т. Павлюк виокремлює такі: мотиваційний, діяльнісний, когнітивний, рефлексивний та особистісний. Описуючи показники, дослідниця враховувала: потребу до самовдосконалення, інтерес до професійного зростання, уміння здійснювати контроль за діяльністю підлеглих, обирати оптимальні шляхи підвищення свого інтелектуального рівня, здійснення інформаційно-аналітичної роботи, вміння налагоджувати та підтримувати взаємодію, здатність до навчання, здатність до самооцінки, наполегливість, впевненість, професійну працездатність тощо, при цьому були надані характеристики трьох рівнів професійної готовності: низький, середній та високий [1, с. 231–235].

Водночас В. Шемчук визначає, що найбільш істотно впливають на ефективність військово-дидактичного процесу для майбутніх магістрів військового управління педагогічні умови, які сприяють розвиненості ціннісно-мотиваційного, поняттєво-змістовного, емоційно-вольового, практиологічного, менеджерського та суб'єктивного критеріїв управлінського мислення [2, с. 77–81].

Розглядаючи готовність майбутніх офіцерів до професійної діяльності у процесі вивчення фахових дисциплін Ю. Лісніченко запропонував такі критерії:

- усвідомлення значущості готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності;
- ступінь сформованості готовності застосовувати набуті вміння та навички для виконання різних видів професійної діяльності;
- здатність до рішучої, вольової, цілеспрямованої професійної діяльності; сформованість особистісних якостей майбутніх офіцерів до виконання професійної діяльності [3].

Із урахуванням наявних поглядів дослідників на особливості виокремлення критеріїв та показників оцінювання емоційно-вольової стійкості фахівців та емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів, зокрема особливостей професійної підготовки курсантів у вищих військових навчальних закладах, вважаємо доцільним зупинитися на таких **критеріях та показниках**:

- ціннісно-мотиваційний (ціннісне ставлення до військової служби та професії офіцера; вмотивованість на майбутню професійну діяльність; наявність усвідомленої потреби формування та розвитку емоційно-вольової стійкості);
- когнітивно-практичний (наявність професійних знань та базових умінь професійної діяльності; усвідомлення необхідності формування професійної суб'єктності; наявність знань щодо умов формування емоційно-вольової стійкості);
- діяльнісно-оцінний (здатність до підтримання належного рівня емоційно-вольової стійкості у професійній діяльності; здатність до використання знань та умінь формування емоційно-вольової стійкості у підлеглих; сформованість умінь саморозвитку емоційно-вольової стійкості).

Узагальнюючи вищезазначене, вбачаємо за доцільне відобразити узагальнену таблицю діагностики формування емоційно-вольової стійкості майбутнього офіцера, що наведено у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Критерії, показники та рівні сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів

Критерії	Показники	Рівні сформованості
ЦІННІСНО-МОТИВАЦІЙНИЙ	<p>ціннісне ставлення до військової служби та професії офіцера:</p> <ul style="list-style-type: none"> - визначення власних мотивів до здійснення професійної діяльності; - ціннісні орієнтації й ціннісне ставлення до військово-професійної діяльності; - усвідомлення мети самореалізації. 	<p>достатній рівень – майбутні офіцери демонструють зацікавленість в обраній професії, достатнім є рівень сформованості ціннісних ставлень й орієнтації до військово-професійної діяльності, мають ґрунтовні мотиви до здійснення професійної діяльності та поглибленого й успішного вивчення фахових дисциплін, усвідомлення мети самореалізації має прояв через постійний професійний саморозвиток, самоосвіту, особистісне самовдосконалення.</p>
		<p>середній рівень – курсанти зацікавлені в обраній професії, але ціннісне ставлення й орієнтації до військово-професійної діяльності є нестійкими, мають поверхневі мотиви до здійснення професійної діяльності та поглибленого й успішного вивчення фахових дисциплін, усвідомлення мети самореалізації є нестійким.</p>

		<p>низький рівень – майбутні офіцери не демонструють зацікавленість в обраній професії, ціннісне ставлення й орієнтації до військово-професійної діяльності належно не сформовані, відсутні мотиви до здійснення професійної діяльності та поглибленого й успішного вивчення фахових дисциплін, зокрема, усвідомлення мети самореалізації є низьким та зумовлене можливістю використання матеріальних стимулів і гарантій соціального захисту офіцерів.</p>
	<p>вмотивованість на майбутню професійну діяльність: – усвідомлення значення і сенсу управлінської діяльності; – стійкий інтерес до обраної спеціальності, комплекс уявлень про себе як про офіцера, готового до виконання практичних професійних завдань у роботі за фахом; – усвідомлення необхідності оволодіння певним обсягом знань та вмінь для продуктивної діяльності у майбутній професійній службі.</p>	<p>достатній рівень – рівень знань щодо порядку ухвалення управлінських рішень є достатніми для вирішення типових завдань, інтерес майбутніх офіцерів до обраної спеціальності та готовність до виконання практичних професійних завдань у роботі за фахом присутній, теоретичні знання та уміння на рівні, що дозволяє виконувати завдання за призначенням.</p> <p>середній рівень – значення і сенс управлінської діяльності базуються на інтерпретації власного та скопійованого досвіду, інтерес майбутніх офіцерів до обраної спеціальності та готовність до виконання практичних професійних завдань у роботі за фахом має прояв на рівні виконання мінімально можливого обсягу завдань, мають базові теоретичні знання та вміння для продуктивної діяльності у майбутній професійній службі.</p> <p>низький рівень – вміння усвідомлювати значення і сенс управлінської діяльності не сформоване, відсутній інтерес майбутніх офіцерів до обраної спеціальності та неготовність до виконання практичних професійних завдань у роботі за фахом, мають фрагментарні теоретичні знання та вміння для продуктивної діяльності у майбутній професійній службі.</p>
	<p>наявність усвідомленої потреби формування та розвитку емоційно-вольової стійкості: – прагнення до подолання труднощів, що виникають у процесі службово-бойової діяльності; – наявність почуття обов'язку та відповідальності; – усвідомлення власного ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до самого себе.</p>	<p>достатній рівень – наявні уміння до подолання труднощів, що виникають у процесі службово-бойової діяльності, наявність почуття обов'язку та відповідальності є пріоритетними та проглядаються протягом виконання усіх завдань у військово-професійній діяльності, достатньо сформоване розуміння власного відношення до навколишнього світу, до інших людей та до самого себе.</p> <p>середній рівень – частково наявне прагнення до подолання труднощів, що виникають у процесі службово-бойової діяльності лише задля отримання подальшого заохочення, наявність почуття обов'язку та відповідальності присутні, але не є пріоритетними у військово-професійній діяльності, власне відношення до навколишнього світу, до інших людей, до самого себе обумовлене поведінковими патернами інших та майбутніми результатами для самого курсанта.</p> <p>низький рівень – відсутнє прагнення до подолання труднощів, що виникають у процесі службово-бойової діяльності, наявність почуття обов'язку та відповідальності не сформовані, байдуже власне відношення до навколишнього світу, до інших людей, до самого себе.</p>
<p>КОГНІТИВНО-ПРАКТИЧНИЙ</p>	<p>наявність професійних знань та базових умінь професійної діяльності: – знання цілей, змісту та особливостей військово-</p>	<p>достатній рівень – реалізація цілей, змісту та особливостей військово-професійної діяльності як офіцера відбувається згідно з визначеними нормативними вимогами, наявні вміння виконувати службово-бойові завдання в різних умовах обстановки, інтерес до пошуку нетипових варіантів вирішення службово-бойових завдань присутній.</p>

	<p>професійної діяльності як офіцера; – <i>якість професійних знань та умінь, уміння виконувати службово-бойові завдання в різних видах обстановки;</i> – <i>здатність до прийняття обґрунтованих, нестандартних і нетипових управлінських рішень в умовах виконання службово-бойових завдань.</i></p>	<p>середній рівень – цілі, зміст та особливості військово-професійної діяльності як офіцера є поверхневими та необ'єктивними, якість професійних знань та умінь, уміння виконувати службово-бойові завдання в різних видах обстановки мають лише опорний характер, інтерес до пошуку нетипових варіантів вирішення службово-бойових завдань є ситуативним.</p> <p>низький рівень – знання цілей, змісту та особливостей військово-професійної діяльності як офіцера відсутні, низька якість професійних знань та умінь, уміння виконувати службово-бойові завдання в різних видах обстановки, немає інтересу до пошуку нетипових варіантів вирішення службово-бойових завдань.</p>
	<p>усвідомлення необхідності формування професійної суб'єктності: – наявність стійкого переконання у самореалізації як офіцера; – сформованість лідерської компетентності; – реалізація рефлексійних навичок у практичній діяльності й професійному розвитку.</p>	<p>достатній рівень – систематично здійснюється побудова стратегії самоосвіти та професійного самовдосконалення, лідерські якості сформовані, саморегуляція діяльнісної та поведінкової активності реалізується повною мірою.</p> <p>середній рівень – стійке переконання у самореалізації як офіцера орієнтоване винятково на отримання перспектив просування по службі, прояв лідерських якостей несистемний, саморегуляція діяльнісної та поведінкової активності відбувається епізодично.</p> <p>низький рівень – відсутнє стійке переконання у самореалізації як офіцера, лідерські якості не сформовані, відсутня реалізація рефлексійних навичок у практичній діяльності й професійному розвитку.</p>
	<p>наявність знань щодо умов формування емоційно-вольової стійкості – знання щодо емоцій і волі та методик їх формування; – обізнаність зі змістом та формами методичної роботи щодо формування емоційно-вольової стійкості; – обізнаність і практичні вміння забезпечити військово-професійну діяльність через здійснення емоційного відгуку на успіх чи невдачі офіцера.</p>	<p>достатній рівень – знання щодо емоцій та волі та методик їх формування, обізнаність зі змістом та формами методичної роботи щодо формування емоційно-вольової стійкості є належною, обізнаність та практичні вміння забезпечити військово-професійну діяльність через здійснення емоційного відгуку на успіх чи невдачі офіцера дозволяють виконувати службово-бойові завдання.</p> <p>середній рівень – опосередковані знання щодо емоцій та волі та методик їх формування, часткова обізнаність зі змістом та формами методичної роботи щодо формування емоційно-вольової стійкості, обізнаність та практичні вміння забезпечити військово-професійну діяльність через здійснення емоційного відгуку на успіх чи невдачі офіцера мають відображення лише через повторювані дії.</p> <p>низький рівень – знання щодо емоцій та волі та методик їх формування не сформовані, відсутня обізнаність зі змістом та формами методичної роботи щодо формування емоційно-вольової стійкості, немає обізнаності та практичних вмінь забезпечити військово-професійну діяльність через здійснення емоційного відгуку на успіх чи невдачі офіцера.</p>
<p>діяльнісно-оцінний</p>	<p>здатність до підтримання належного рівня емоційно-вольової стійкості у професійній діяльності: – усвідомлення майбутніми офіцерами необхідності усунення дії руйнівних негативних факторів на емоційно-вольову сферу; – вміння та навички оцінювання власної емоційно-</p>	<p>достатній рівень – усвідомлення труднощів щодо необхідності усунення дії руйнівних негативних факторів на емоційно-вольову сферу достатньо сформоване, вміння та навички оцінювання власної емоційно-вольової стійкості та її корегування є системними, практичні вміння щодо самопомоги: самозаспокоєння, самокорекції та самостимуляції позитивних емоцій є сформованими.</p> <p>середній рівень – наявний певний рівень усвідомлення труднощів щодо необхідності усунення дії руйнівних негативних факторів на емоційно-вольову сферу, вміння та навички оцінювання власної емоційно-вольової стійкості та її корегування не є системними та</p>

	<p><i>вольової стійкості та її корегування;</i> – <i>практичні вміння самопомоги:</i> <i>самозаспокоєння, самокорекції та самостимуляції позитивних емоцій.</i></p>	<p>характеризується взаємозалежністю від навколишніх подій, практичні вміння щодо самопомоги: самозаспокоєння, самокорекції та самостимуляції позитивних емоцій є поверхнево сформованими, проте окремі аспекти курсант може демонструвати.</p> <p>низький рівень – майбутні офіцери мають труднощі в усвідомленні необхідності усунення дії руйнівних негативних факторів на емоційно-вольову сферу, відсутні вміння та навички оцінювання власної емоційно-вольової стійкості та її корегування, практичні вміння щодо самопомоги: самозаспокоєння, самокорекції та самостимуляції позитивних емоцій є недостатніми і поверхнево сформованими.</p>
	<p>здатність до використання знань та умінь формування емоційно-вольової стійкості у підлеглих: – <i>практичні вміння визначати характер емоційних станів підлеглих;</i> – <i>володіння основами фасилітації, емпатії;</i> – <i>уміння налагоджувати емоційний контакт з підлеглими.</i></p>	<p>достатній рівень – відзначаються наявні практичні вміння щодо визначення характеру емоційних станів підлеглих, вміють системно використовувати ресурси підлеглого особового складу для використання основ фасилітації та емпатії, сформована здатність до налагодження емоційного контакту з підлеглими.</p> <p>середній рівень – практичні вміння щодо визначення характеру емоційних станів підлеглих наявні, але часто допускаються неточності, вміють задіяти лише окремі ресурси підлеглого особового складу для використання основ фасилітації та емпатії, здатність до налагодження емоційного контакту з підлеглими наявна, проте лише поверхнева.</p> <p>низький рівень – нестійкими є практичні вміння щодо визначення характеру емоційних станів підлеглих, не вміють задіяти ресурси підлеглого особового складу для використання основ фасилітації та емпатії, низькою є здатність до налагодження емоційного контакту з підлеглими.</p>
	<p>сформованість умінь саморозвитку емоційно-вольової стійкості: – <i>психолого-педагогічні вміння самопізнання, самодослідження власних емоційних станів, причин і наслідків емоційного реагування у професійній діяльності;</i> – <i>наявність стійкої установки на самовдосконалення і саморозвиток емоційно-вольової стійкості.</i></p>	<p>достатній рівень – сформований достатній рівень психолого-педагогічних умінь для реалізації самопізнання, здатність до аналізу власних емоційних станів з об'єктивним оцінюванням причин та наслідків емоційного реагування у професійній діяльності сформована, наявна системна та стійка установка на самовдосконалення і саморозвиток емоційно-вольової стійкості.</p> <p>середній рівень – опереседкований прояв хаотичних психолого-педагогічних умінь до самопізнання, самодослідження власних емоційних станів реалізується некоректно та без причинно-наслідкового емоційного реагування у професійній діяльності, наявні установки на самовдосконалення і саморозвиток емоційно-вольової стійкості, проте не є стійкими.</p> <p>низький рівень – психолого-педагогічні вміння до самопізнання відсутні, самодослідження власних емоційних станів, причин і наслідків емоційного реагування у професійній діяльності реалізуються епізодично та поверхнево, відсутність стійкої установки на самовдосконалення і саморозвиток емоційно-вольової стійкості.</p>

Висновки та перспективи. Розроблені критерії показники та рівні не охоплюють всебічно процес та результат військово-професійної підготовки курсантів у вищих військових закладах, проте, поряд з тим створюють передумови оцінки сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів та є логічним завершенням авторської концепції, зокрема дослідження буде покладене в основу обґрунтування та характеристики педагогічних умов формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів.

Список використаних джерел

1. Павлюк Т. Г. Критерії, показники та рівні сформованості професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з персоналом. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Сер. 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2018. Вип. 61. С. 231–235. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/23808>.

2. Шемчук В. А. Методичні рекомендації науково-педагогічним працівникам щодо розвитку управлінського мислення магістрів військового управління в системі післядипломної освіти. *Вісник Національного університету оборони України*. 2011. Вип. 5 (24). С. 77–81.

3. Лісніченко Ю. М. Критерії та показники готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності. *Міжнародний науковий журнал Науковий огляд*. 2014. Т. 8. № 9. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/328>.

Олександр ЧЕРЕДНИЧЕНКО

доцент, кандидат економічних наук,

професор Спеціальної кафедри № 1

Інституту підготовки юридичних кадрів для СБУ

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,

м. Харків, Україна

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ МЕТОДІВ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРИОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Анотація У статті розглянуто значення дотримання правил професійної етики в системі військової освіти та національно-патриотичного виховання. Більш детально приділено увагу аналізу принципів професійної етики військовослужбовців і ролі професійної етики у формуванні особистості здобувача вищої освіти вищого військового закладу. Підкреслено, що важливою складовою процесу професійно-особистісного становлення професіонала-військовослужбовця є освітнє середовище навчального закладу.

Ключові слова Етика, доброчесність, військовослужбовець, освіта, правила

Abstract The article considers the importance of observing the rules of professional ethics in the system of military education and national-patriotic education. In more detail, attention is paid to the analysis of the principles of professional ethics of military personnel and the role of professional ethics in the formation of the personality of a student of higher education at a higher military institution. It is emphasized that an important component of the process of professional and personal formation of a professional military serviceman is the educational environment of an educational institution.

Keywords: Ethics, integrity, military serviceman, education, rules

Постановка проблеми та її актуальність. Предметом професійної етики є буття, тобто регулятивна діяльність норм професійної моралі. Об'єктом професійної етики є людина. Змістом професійної етики є правила поведінки, що пропонують певний тип моральних взаємин між людьми й способи обґрунтування даних правил.

Враховуючи, що дійсність вимагає багато уваги підвищенню вимог професійного рівня військовослужбовців, а це потребує якісної освіти, набувають особливої актуальності такі категорії як етика та доброчесність. Саме вони стають основною для здобуття якісної освіти в умовах інтеграції держави та суспільства до європейського співтовариства, де ці категорії є першочерговими умовами для розбудови кар'єри не тільки в державному секторі, а й і в приватному, громадському секторі.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженням проблем професійної етики присвячені роботи таких вчених як В. Бралатан, Л. Гуцаленко, Н. Здирко, Н. Баранова. Проблематиці військової етики присвячено праці Н. Головіхіної, А. Коваль, М. Коваль. Водночас особливої актуальності набуває необхідність аналізу принципів професійної етики в системі військової освіти, яким, на нашу думку, недостатньо приділялося уваги з боку наукової спільноти.

Метою статті є дослідження формування принципів професійної етики військовослужбовця як форми організації якісного навчального процесу та національно-патріотичного виховання.

Виклад основного матеріалу. Професійна етика – сукупність норм і правил, що регулюють поведінку фахівця на основі загальнолюдських моральних цінностей, з урахуванням особливостей його професійної діяльності й конкретної ситуації. Вона посідає важливе місце в системі етичного знання та освіти, виступаючи невід’ємною складовою підготовки й діяльності фахівця. Професійна етика, як правило, стосується тих видів професійної діяльності, наслідки або процеси якої впливають на життя й долі інших людей або ж людства загалом [2].

Правила професійної етики військовослужбовців військових закладів вищої освіти стосуються як здобувачів освіти так і науково-педагогічного складу. Запровадження етичних стандартів поведінки військовослужбовців ВВНЗ, визначення принципів професійної етики та доброчесності сприяє формуванню бездоганної репутації військовослужбовця, удосконаленню корпоративної культури, запобіганню та врегулюванню можливих конфліктних ситуацій за участі військовослужбовців, недопущенню вчинення військовослужбовцями правопорушень, пов’язаних з корупцією.

Категорія військовослужбовців із числа здобувачів освіти та науково-педагогічного складу є досить корпоративною, на яку, перш за все, впливають норми Статутів ЗСУ. Так, стаття 3 Дисциплінарного статуту ЗСУ передбачає виховання високих бойових і морально-психологічних якостей військовослужбовців на національно-історичних традиціях українського народу та традиціях Збройних Сил України, патріотизму, свідомого ставлення до виконання військового обов’язку, вірності Військовій присязі [1]. До речі, це співпадає з основними принципами правил етичної поведінки військовослужбовця.

Корпоративна етика – це набір цінностей, переконань, традицій та стандартів поведінки, які визначають, яким чином співробітники ставляться до своєї роботи.

Розглянемо більш детально принципи професійної етики військовослужбовця ВВНЗ, які є невід’ємним елементом системи військової освіти.

1. Принцип патріотизму:

чесно служити і бути вірним народу України;

діяти виключно в інтересах держави;

поважати державні символи України;

застосовувати державну мову під час їх під час навчання, здійснення науково-дослідницьких робіт та виконання службових обов’язків.

2. Принцип верховенства права та законності:

виконувати службові обов’язки на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією, Законами України й іншими нормативними актами;

поважати права, свободи та законні інтереси людини і громадянина, об’єднань громадян, інших юридичних осіб, справедливо та неупереджено ставитися до кожного;

утримуватись від виконання незаконних наказів, розпоряджень чи доручень, зокрема тих, які потенційно можуть призвести до вчинення корупційних правопорушень та правопорушень, пов’язаних з корупцією;

не допускати розголошення інформації з обмеженим доступом та іншої інформації, що стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків, крім випадків, встановлених законодавством.

3. Принцип професіоналізму:

знати законодавство у сфері службової діяльності, прав людини, завдань підрозділу та своїх службових обов'язків;

сумлінно, відповідально, компетентно, об'єктивно та неупереджено відноситися до навчання, здійснення науково-дослідницьких робіт та виконання службових обов'язків, принципово та вимогливо ставитися до себе та колег, поважати їх права і законні інтереси;

постійно підвищувати набутий рівень професійних умінь, знань і навичок;

утримуватися від дій, що можуть нанести шкоду іміджу України та репутації, військовослужбовця;

дотримуватися встановленого протоколу під час заходів міжнародного співробітництва.

4. Принцип доброчесності та порядності:

бути чесним та добропорядним;

усвідомлювати, що військова служба не сумісна з корупцією, отриманням неправомірної вигоди, зловживанням службовим становищем, перевищенням службових повноважень, порушенням установлених правил доброчесної поведінки;

не використовувати службове становище в особистих (приватних) інтересах чи в неправомірних особистих інтересах інших осіб;

дотримуватись вимог та обмежень, встановлених законодавством для військовослужбовців;

інформувати безпосереднього начальника (керівника) про наявність конфлікту інтересів, порушення вимог фінансового контролю, обставини, що унеможливають подальшу військову службу або перебування на займаній посаді.

5. Принцип персональної відповідальності:

якісно та ефективно виконувати службові обов'язки;

приймати своєчасні й ефективні рішення, вживати необхідні заходи для їх реалізації, відповідати за них;

раціонально і дбайливо користуватися державною власністю, майном третіх осіб, право розпоряджання яким надано для виконання службових обов'язків і лише в інтересах служби та за призначенням.

6. Принцип політичної нейтральності:

не допускати впливу політичних і релігійних поглядів на дії та рішення;

не демонструвати публічно політичні переконання або погляди, не організовувати та не брати участь у страйках;

дотримуватися обмежень щодо політичної діяльності, встановлених законом;

не використовувати своє службове становище в політичних цілях у будь-який спосіб.

7. Принцип корпоративної культури:

примножувати кращі традиції військового колективу;

застосовувати державну мову, постійно підвищувати рівень володіння нею;

дотримуватися високої культури спілкування, уникати проявів недоброзичливого ставлення один до одного, поєднувати об'єктивну критику недоліків у роботі колег з повагою, толерантністю, стриманістю та ввічливістю до них;

підтримувати сприятливий морально-психологічний клімат в колективі, утримуватися від будь-яких дій, які можуть негативно вплинути на авторитет колективу чи військовослужбовців;

дотримуватися при виконанні службових обов'язків стилю в одязі з урахуванням місця, часу та характеру діяльності, обставин, що обумовлюють службову необхідність.

8. Принцип професійної етики:

проявляти стриманість, доброзичливість, відкритість, уважність і ввічливість, не використовувати ненормативну лексику та підвищену інтонацію, формувати в суспільстві повагу до військової служби;

не допускати принизливих коментарів щодо зовнішнього вигляду, віку, статі, сімейного стану або віросповідання колег, поширення чуток, обговорення особистого або сімейного життя колег, членів їх сімей, близьких осіб;

утримуватися від поширення інформації, зокрема розміщення коментарів на вебсайтах і в соціальних мережах, що можуть завдати шкоди репутації військовослужбовцю та іміджу України;

не вживати під час виконання службових обов'язків спиртних напоїв, наркотичних та/або психотропних речовин, за винятком лікарських засобів за призначенням лікаря;

дотримуватися внутрішнього службового розпорядку, використовувати службовий час лише для виконання службових обов'язків.

9. Принцип гендерної рівності:

дотримуватися правил і норм поведінки щодо гендерної рівності;

уникати гендерних стереотипів;

сприяти створенню в колективі належних умов гендерної рівності;

не допускати проявів сексуальних домагань у будь-якій формі.

Аналізуючи вищевикладене, можна дійти таких **висновків**. Одна з особливостей військової служби полягає в тому, що військовослужбовець більшу частину свого життя проводить у колективі, моральна атмосфера в якому залежить від поведінки кожного члена даного колективу, тому питанню службового етикету приділяється особлива увага.

У сучасних умовах ні у кого не викликає сумніву, що шлях до кар'єри військовослужбовця починається з отримання якісної освіти, а в подальшому в необхідності підтриманні свого професійного рівні шляхом постійного підвищення кваліфікації. Тому дуже важливою умовою ще на етапі навчання у вищому військовому закладі (ВВНЗ) є дотримання вимог доброчесності, правил професійної етики, як основи національно-патріотичного виховання.

Список використаних джерел

1. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 551-IV : станом на 2 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>.

2. Алексеєнко А. П., Карпенко К. І., Гончаренко Л. О., Дейнека В. В. Навчальний посібник з курсу "Професійна етика вищої освіти" для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю "Педагогіка вищої школи". Харків : ХНМУ, 2015. 77 с.
https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/11219/3/Професійна_етика_вищої_освіти.pdf

Ігор ШУМКОВ

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,
м. Хмельницький, Україна

ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ВІЙСЬКОВОЇ РОЗВІДКИ У ВВНЗ

Анотація. У статті проаналізовано важливість підготовки майбутніх фахівців військової розвідки в умовах інформаційно-освітнього середовища. Обґрунтовано посилення такої підготовки з урахуванням специфіки їх майбутньої професійної діяльності. Розкрито шляхи оновлення професійної підготовки з урахуванням: пріоритетних напрямів розвитку вищої військової школи України.

Ключові слова: вищі військові заклади освіти, освітній процес, інформаційно-освітнє середовище, фахова компетентність, майбутні офіцери військової розвідки.

Abstract. The article analyzes the importance of training future military intelligence specialists in the information and educational environment. The strengthening of such training is justified, taking into account the specifics of their future professional activity. Ways to update professional training have been revealed, taking into account: priority areas of development of the higher military school of Ukraine.

Keywords: higher military educational institutions, educational process, information and educational environment, professional competence, future military intelligence officers.

Постановка проблеми та її актуальність. Нині майбутнє нашої держави залежить від професійності офіцерів, їхньої готовності до захисту Вітчизни, здатності приймати рішення. Окрім того, підготовка кваліфікованих майбутніх фахівців військової розвідки, формування їх фахової компетентності в умовах інформаційно-освітнього середовища вищого військового закладу освіти є надзвичайно важливою компонентою стратегічного курсу національної політики оборони та захисту країни. Концепція військової освіти України акцентує важливість розвитку та підготовки майбутніх офіцерів до професійної діяльності як одного із пріоритетних напрямів у будівництві Збройних Сил, військових формувань України. Зокрема, головною метою Концепції є «забезпечення безперервного освітнього та професійного розвитку військових фахівців упродовж військової кар'єри (службової діяльності) для набуття оперативних (бойових, спеціальних) спроможностей Міноборони, Збройними Силами, іншими складовими сил оборони для виконання завдань оборонного планування» та спільної взаємодії об'єднаних органів військового управління та відповідних структур держав-членів НАТО [4].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Концептуальні засади підготовки майбутніх офіцерів Збройних сил України розкриваються у дослідженнях вітчизняних науковців – І. Блощинського, О. Бойка, Р. Бубенщикова, С. Ільницького, О. Майстренка, О. Маслія, М. Нещадима, С. Радзіковського, В. Телелима, О. Чернявського, В. Ягупова та ін.; питання загальновійськової підготовки курсантів, формування їхньої професійної та фахової компетентності є предметом наукових студій українських дослідників – А. Зельницького, Д. Іщенко, М. Короткіх, Я. Короля, Ю. Лісніченка, А. Лігоцького,

Є. Літвіновського, В. Маслова, М. Нещадима, С. Сінкевича, О. Торічного та ін.; концептуальні основи підготовки майбутніх офіцерів у ВВНЗ були предметом розвідок Н. Генералової, І. Грязнова, О. Діденка, О. Євсюкова, Г. Лещенка, О. Маслія, В. Полюка, С. Сінкевича, Ю. Сердюка, В. Стасюка, В. Телелима В. Ягупова та ін.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні інформаційно-освітнього середовища формування фахової компетентності майбутніх фахівців військової розвідки у ВВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Концепція військової освіти, воєнна доктрина України, ураховує, що розвиток системи військової освіти України, вимагає трансформації та оновлення змісту навчального процесу ВВНЗ, підвищення якості підготовки майбутніх фахівців, орієнтуючись на високий рівень бойової готовності та боєздатності Збройних Сил України. Розвиток військової освіти, її реформування є об'єктивною необхідністю із врахуванням:

- соціально-політичних та економічних умов;
- визначених ідейних орієнтирів;
- оновлення військової доктрини;
- розвитку нових засобів і способів боротьби Збройних Сил України та інших силових структур Вітчизни;
- удосконалення система підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах [1, с. 17].

Прислуговуємося позицією Ю. Лісніченка, що сучасний стан справ у державі, складні та динамічні умови ведення війни й терористичних атак зумовлюють потребу в професійно підготовлених майбутніх офіцерах Збройних Сил України, здатних вести службово-бойову діяльність із упровадженням новітніх зразків озброєння та військової техніки [3]. Поряд з тим, не безпідставно стверджуємо, що підготовка майбутніх офіцерів значно залежить від багатьох складників, котрі впливають на систему підготовки (наявності фахових науково-професійних кадрів; науково-педагогічного потенціалу; навчальної, виробничої, наукової, технічної бази; фундаменту теоретико-методологічної єдності військово-професійної складових освіти; навчально-методичного забезпечення освітнього процесу); соціального замовлення; освітніх програм вищих військових навчальних закладів; наукового обґрунтування підготовки військових фахівців з урахуванням вимог інтеграції в європейське освітнє середовище відповідно до сучасних вимог; окрім того, виховання та підготовленість компетентних, амбітних майбутніх офіцерів України та захисників Вітчизни [1, с. 124].

За баченням П. Вишневського, нинішня військова освіта забезпечує три основні функції: розвивальну (безперервне збагачення професійного, творчого, наукового потенціалу майбутніх офіцерів); компенсаційну (побудова й корекція власної професійної підготовки); адаптаційна (оновлення та адаптація до умов, суспільства, світу в цілому) [31, с. 109].

Ураховуючи наведене, підготовку майбутніх офіцерів у ВВНЗ слід розглядати, як професійну освіту, зорієнтовану на: оволодіння фаховими компетентностями у сфері військової діяльності; запровадження підходів, принципів, методологій, умов, військових стандартів на здобуття суб'єктами освітньої діяльності фахових компетентностей, належного рівня практичної готовності до майбутньої професійної діяльності з

використанням нових і сучасних зразків військової техніки та озброєння; посилення цілеспрямованого педагогічного впливу на формування та зростання майбутніх військових фахівців шляхом набуття широкого діапазону військової майстерності, розвитку інформаційно-освітнього середовища з метою формування фахової компетентності майбутніх фахівців військової розвідки.

Висновки. Ґрунтуючись на результатах проведеного аналізу військових, психологічних, педагогічних джерел із проблематики формування фахової компетентності майбутніх офіцерів, дійшли висновку щодо важливості формування цілісності фахової компетентності як активної взаємодії особистості й інформаційно-освітнього середовища ВВНЗ; у доцільному, закономірному, контрольованому процесі набуття фахових компетентностей, здатності до військової діяльності майбутніх офіцерів військової розвідки.

Список використаних джерел

1. Вишневський П. Р. Удосконалення педагогічного управління навчальним процесом у вищому військовому навчальному закладі на основі інноваційних технологій: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти / Нац. академія Держ. прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2005. 205 с.

2. Войцехівський О. Л. Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності в пунктах пропуску через державний кордон: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти / Нац. академія Держ. прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2012. 169 с.

3. Лісніченко Ю. М. Підготовка майбутніх офіцерів до професійної діяльності в процесі вивчення фахових дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти / Нац. академія Держ. прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2015. 167 с.

4. Концепція військової освіти в Україні. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-%d0%bf>.

5. Маслій О. М. Формування фахової компетентності майбутніх офіцерів тилу у сфері військово-економічної логістики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти / Нац. академія Держ. прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2011. 174 с.

6. Рибчук О. О. Структура та зміст фахової компетентності викладачів вищих військових навчальних закладів. *Нові технології навчання*. 2016. Вип. 89, ч. 1. С. 190–196. URL: <http://surl.li/txpaz>

7. Stasiuk V. V. Extreme conditions and their impact on the individual characteristics of servicemen. *Bulletin of the National Defense Academy of Ukraine*. 2010. Vol. 1(15). P. 175–181.

СИСТЕМА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ В СУСПІЛЬНИХ, ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ ТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВІ

Валерій БАЛАН

кандидат фізико-математичних наук, доцент
доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

ІНСТРУМЕНТАРІЙ НЕЧІТКОГО БАГАТОКРИТЕРІЙНОГО ОЦІНЮВАННЯ В СТРАТЕГІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Анотація. У дослідженні зазначено важливість та необхідність застосування нечіткої методології у стратегічному менеджменті підприємств. Розглянуто структуру проблеми групового багатокритерійного оцінювання. Запропоновано перелік методів нечіткого багатокритерійного аналізу, які дають змогу інтегрувати різномірну інформацію про альтернативні варіанти у вигляді crisp-оцінок, інтервалів та експертних оцінок у лінгвістичній формі. Розроблено загальну модель для застосування інструментарію нечіткого багатокритерійного аналізу при вирішенні проблем стратегічного управління підприємствами.

Ключові слова: стратегічне управління, теорія нечітких множин, нечіткий багатокритерійний аналіз, інтервальні дані, лінгвістичні змінні.

Abstract. The study notes the importance and necessity of applying fuzzy methodology in the strategic management of enterprises. The structure of the problem of group multicriteria evaluation is considered. A list of methods of fuzzy multicriteria analysis is proposed, which allow to integrate heterogeneous information about alternative options in the form of crisp estimates, intervals and expert opinions in a linguistic form. A general model for applying the tools of fuzzy multicriteria analysis in solving problems of strategic management of enterprises has been developed.

Key words: strategic management, fuzzy set theory, fuzzy multicriteria analysis, interval data, linguistic variables.

Постановка проблеми та її актуальність. Стратегічне управління зусиллями багатьох теоретиків і практиків стало потужним і досить ефективним навігаційним інструментом у сучасному динамічному, складному та турбулентному бізнес-середовищі. Але нові трансформації та виклики, які генеруються зовнішнім оточенням і внутрішнім середовищем підприємств, зумовлюють потребу в адекватній реакції на відповідні зміни. Це призводить до необхідності формування нової парадигми стратегічного менеджменту. Мова йде про те, що стратегічний менеджмент має розглядатися і в іншій «системі координат», і вимірювання у ній має здійснюватися з використанням сучасних методів та інструментів, які є більш гнучкими та дають змогу враховувати нечіткість, неточність та обмеженість управлінської інформації. Це не означає заперечення чи відкидання напрацювань попередніх поколінь дослідників, а ставить питання про суттєве вдосконалення класичних моделей та розробку якісно нових методичних підходів, що базуються на сучасних досягненнях у новітніх областях, пов'язаних із бурхливим розвитком в останнє десятиліття теорії нечітких множин, м'яких обчислень, нейро-нечітких мереж, нечіткого когнітивного моделювання, нечіткого багатокритерійного аналізу, експертних технологій із використанням штучного інтелекту.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Моделювання процесів стратегічного управління в умовах динамічного й турбулентного бізнес-середовища на основі

застосування сучасних методів нечітко-множинної теорії, новітніх інструментів нечіткого багатокритерійного оцінювання для розв'язання слабоструктурованих та неструктурованих управлінських проблем (Fuzzy Multi-Criteria Decision-Making – FMCDM) з нечіткими описами та даними знайшло своє відображення у численних наукових працях зарубіжних та вітчизняних вчених. У табл. 1 наведено деякі публікації за складовими стратегічного менеджменту та експертним шляхом визначено перспективність досліджень із застосуванням шкали нечіткого оцінювання.

Зазначимо, що в табл. 1 для лінгвістичного оцінювання перспективності (потенціалу) зазначених методів та інструментів використана наступна семирівнева термножина $T = \{EL, VL, L, M, H, VH, EH\}$, де EL – надзвичайно низький рівень (Extremely Low), VL – дуже низький рівень (Very Low), L – низький (Low); M – середній (Medium); H – високий (High); VH – дуже високий (Very High), EH – надзвичайно високий (Extremely High).

Таблиця 1

Застосування методів нечіткого багатокритерійного аналізу в стратегічному управлінні підприємствами

Складові стратегічного управління	Перспективи застосування методів нечіткого багатокритерійного аналізу	Джерела
Стратегічний аудит макрооточення	VH	[5], [8], [10], [11]
Стратегічний аналіз мікрооточення	VH	[10], [11]
Конкурентний аналіз	EH	[1], [4]
Стратегічна діагностика внутрішнього середовища	VH	[11]
Формування стратегічних цілей	VH	[3]
Формування стратегічних альтернатив	H	[9]
Оцінювання та вибір стратегічних альтернатив	EH	[2], [6], [7], [10], [11], [12]
Впровадження стратегії	H	
Стратегічний контроль	VH	

Розроблено автором

Мета статті – окреслити основні перспективні напрями застосування інструментів нечіткого моделювання в стратегічному управлінні та запропонувати загальні методичні підходи й рекомендації щодо вирішення проблем удосконалення системи стратегічного менеджменту на підприємстві з використанням теорії нечітких множин, нечіткого багатокритерійного оцінювання для врахуванням характеру управлінської інформації, отриманої у різноманітному представленні (у вигляді точних (crisp) оцінок, інтервалів та експертних оцінок у лінгвістичній формі).

Виклад основного матеріалу. Використання нечіткої методології, зокрема методів нечіткого багатокритерійного аналізу, може бути достатньо ефективним у стратегічному управлінні для вирішення різноманітних проблем ранжування об'єктів (стратегічних альтернатив, стратегічних цілей, можливостей, загроз, стратегічних бізнес-одиниць тощо), для компаративного оцінювання привабливості стратегічних зон господарювання підприємства чи конкурентоспроможності підприємств.

На рис. 1 наведено основні компоненти проблеми групового багатокритерійного аналізу: множина розроблених (ідентифікованих) альтернативних варіантів $A = \{A_1; A_2; \dots, A_n\}$; множина експертів $E = \{E_1; E_2; \dots, E_K\}$; множина критеріїв оцінювання $C = \{C_1; C_2; \dots, C_m\}$, кожен з яких шляхом декомпозиції може бути розбитий відповідно на множину часткових критеріїв (індикаторів): $C_i = \{C_{i1}; C_{i2}; \dots, C_{in_i}\}$; методи MCDM: M^C, M^{SC} . Основними методами для визначення вагових коефіцієнтів критеріїв (часткових критеріїв, індикаторів) оцінювання є $M^C = \{ \text{Fuzzy AHP (Saaty, Buckley), Fuzzy BWM, Fuzzy DEMATEL, DIBR, Fuzzy SMART, Improved Fuzzy SWARA, Fuzzy FUCOM та інші} \}$, а найбільш вживаними методами нечіткого оцінювання альтернативних варіантів за визначеними критеріями (частковими критеріями, індикаторами) оцінювання – $M^{SC} = \{ \text{Fuzzy AHP, Fuzzy ARAS, Fuzzy BWM, Fuzzy COCOSO, Fuzzy CODAS, Fuzzy COPRAS, Fuzzy CRADIS, Fuzzy DEMATEL, Fuzzy CRADIS, Fuzzy EDAS, Fuzzy LINMAP, Fuzzy MAIRCA, fuzzy MARCOS, Fuzzy MOORA, Fuzzy MULTIMOORA, Fuzzy PIPRECIA, Fuzzy SAW, Fuzzy SMART, Improved Fuzzy SWARA, Fuzzy TOPSIS, Fuzzy VIKOR, Fuzzy WASPAS та інші} \}$.

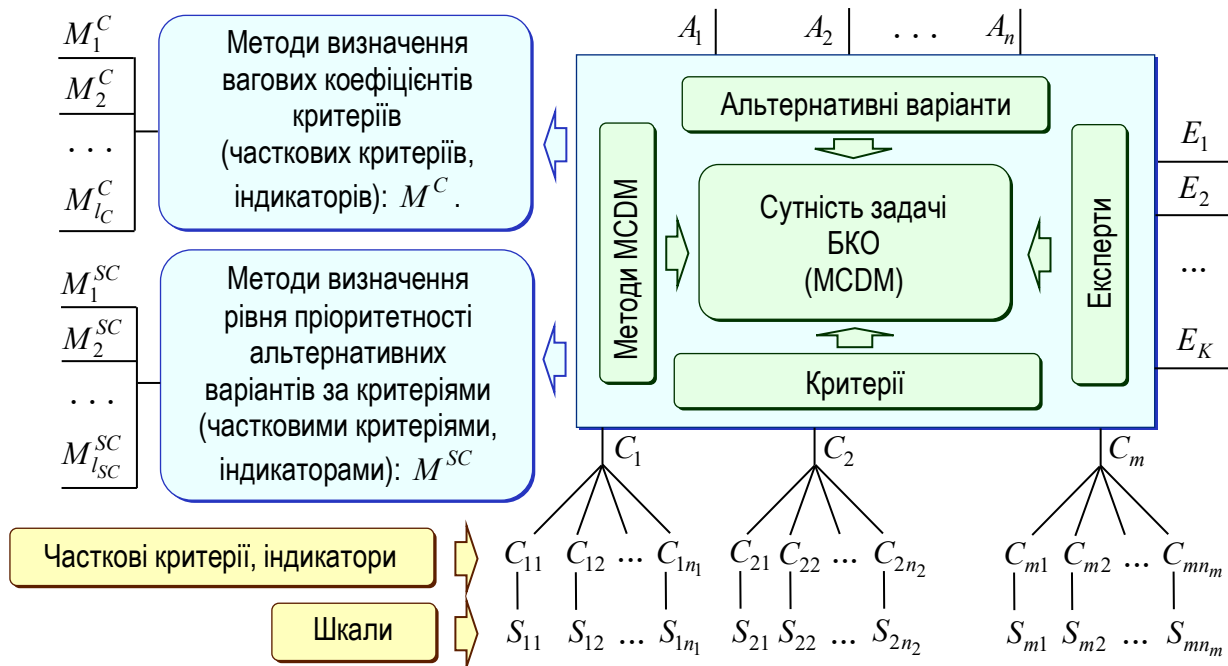


Рис. 1. Структура проблеми групового багатокритерійного оцінювання (розроблено автором)

Оскільки в стратегічному управлінні при підготовці та прийнятті стратегічних рішень превалює інформація на основі експертних міркувань чи оціночних суджень фахівців та працівників підприємства, то у загальному випадку для застосування методів нечіткого багатокритерійного аналізу для вирішення проблем стратегічного управління підприємствами може бути застосована розроблена автором нечітко-множинна модель (рис. 2).

Оцінювання підприємств конкурентів за якісними критеріями зручно виконувати з використанням лінгвістичних оцінок на основі семирівневої терм-множини T , яка розглянута раніше. Семантика термів може задаватися або нечіткими триангулярними

числами на інтервалі $[0; 6]$ з відповідними функціями належності – EL: (0; 0; 1); VL: (0; 1; 2); L: (1; 2; 3); M: (2; 3; 4); H: (3; 4; 5); VH: (4; 5; 6); EH: (5; 6; 6), або нечіткими трапецієвидними числами на інтервалі $[0; 9]$ – EL: (0; 0; 0,5; 1); VL: (0,5; 1; 2; 2,5); L: (2; 2,5; 3,5; 4); M: (3,5; 4; 5; 5,5); H: (5; 5,5; 6,5; 7); VH: (6,5; 7; 8; 8,5); EH: (8; 8,5; 9; 9).

Зазначимо, що для перетворення вихідної матриці «рішень» з різнорідними даними (у вигляді точних, інтервальних та лінгвістичних оцінок) у матрицю з нечіткими числами в триангулярній формі з відповідними функціями належності можна скористатися наступними правилами:

Правило 1. Якщо значення альтернативних варіантів за індикаторами c_1, \dots, c_l (для $c_j, j = \overline{1, l}$), є точними значеннями x_{ij} , то відповідне нечітке число у триангулярній формі може бути записане у вигляді: $\tilde{e}_{ij} = (x_{ij}; x_{ij}; x_{ij})$.

Правило 2. Якщо значення альтернативних варіантів за критеріями $C_{p+1}, C_{p+2}, \dots, C_q$ (для $C_j, j = \overline{p+1, q}$), представлені у вигляді інтервалів $[x_{ij}^k; z_{ij}^k], (k = \overline{1, K})$, то відповідне нечітке число у триангулярній формі може бути записане так: $\tilde{e}_{ij}^k = (x_{ij}^k; y_{ij}^k; z_{ij}^k)$, де y_{ij}^k визначається k -м експертом як найбільш вірогідне значення відповідного варіанту з даного інтервалу $[x_{ij}^k; z_{ij}^k]$ (значення функції належності при y_{ij}^k дорівнює 1).

Правило 3. Якщо значення альтернативних варіантів за критеріями $C_{q+1}, C_{p+2}, \dots, C_m$ (для $c_j, j = \overline{q+1, m}$) представлені у лінгвістичному вигляді l_{ij}^k (тобто кожний із цих критеріїв оцінювання розглядається як лінгвістична змінна, що належать до визначеної терм-множини), то трансформація відповідних лінгвістичних оцінок до нечітких оцінок у триангулярному вигляді може бути здійснена за допомогою наведеної вище шкали: $l_{ij}^k \rightarrow \tilde{e}_{ij}^k = (x_{ij}^k; y_{ij}^k; z_{ij}^k)$.

Після застосування правил 1–3 одержимо нечіткі матриці «рішень» кожного експерта:

$$\| \tilde{E}^k \| = \| \tilde{e}_{ij}^k \|_{n \times m} = \begin{bmatrix} \tilde{e}_{11} & \dots & \tilde{e}_{1p} & \tilde{e}_{1,p+1}^k & \dots & \tilde{e}_{1q}^k & \tilde{e}_{1,q+1}^k & \dots & \tilde{e}_{1m}^k \\ \tilde{e}_{21} & \dots & \tilde{e}_{2p} & \tilde{e}_{2,p+1}^k & \dots & \tilde{e}_{2q}^k & \tilde{e}_{2,q+1}^k & \dots & \tilde{e}_{2m}^k \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ \tilde{e}_{n1} & \dots & \tilde{e}_{np} & \tilde{e}_{n,p+1}^k & \dots & \tilde{e}_{nq}^k & \tilde{e}_{n,q+1}^k & \dots & \tilde{e}_{nm}^k \end{bmatrix},$$

які далі розглядаються на етапі 8 запропонованого методичного підходу.

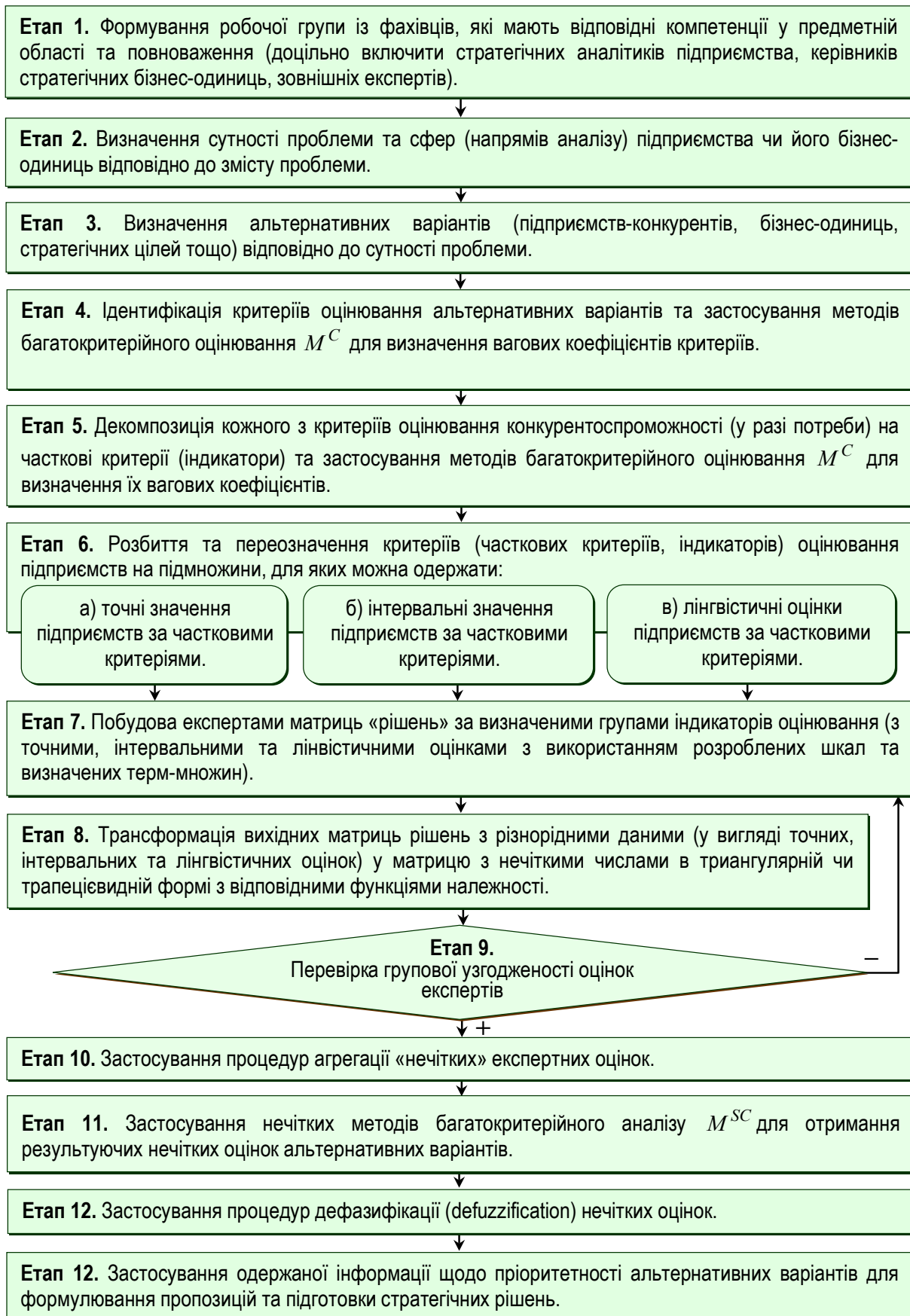


Рис. 2. Етапи загальної моделі застосування нечітких методів багатокритерійного аналізу при вирішенні проблем стратегічного управління підприємствами (розроблено автором)

Висновки. Відповідно до проведеного дослідження можна стверджувати, що інструментарій нечіткого багатокритерійного аналізу має величезний потенціал для застосування у багатогранній і складній царині стратегічного менеджменту та має стати невід'ємною частиною аналітичної роботи вищого управлінського персоналу для переходу до нової парадигми стратегічного управління підприємства.

Подальші розвідки за даною темою можуть бути спрямовані на застосування запропонованого підходу шляхом його адаптації до особливостей досліджуваної проблеми з урахуванням специфіки конкретного підприємства чи галузі.

Список використаних джерел

1. Балан В. Г. Інструментарій теорії нечітких множин у конкурентному аналізі підприємств. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 45. С. 58–65.
2. Балан В. Г. Нечітка модель оцінювання та вибору стратегій на основі модифікації квантитативної матриці стратегічного планування. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. Вип. 3(77). С. 85–93.
3. Балан В. Г. Методичний підхід до формування та нечіткого оцінювання місії підприємства. *Наукові інновації та передові технології, серія «Економіка»*, 2024. Т. 1(29). С. 431–442.
4. Балан В. Г. Компаративне оцінювання конкурентоспроможності підприємств на основі методів DIBR та fuzzy CoCoSo. *Бізнес-Навігатор*. 2024. Вип. 1 (74). С. 52–59.
5. Балан В. Г. Стратегічний аналіз зовнішнього оточення підприємства на основі нечітких даних. *Економічний простір*. 2020. № 156. С. 109–115.
6. Balan V. Enterprise strategies stratification based on the fuzzy matrix approach. *Нейро-нечіткі технології моделювання в економіці*. 2022. № 11. С. 124–156.
7. Fouladgar M., Yazdani-Chamzini A., Yakhchali S. A new methodology for prioritizing mining strategies. *International Journal of Innovation, Management and Technology*. 2011. Vol. 2. № 4. P. 342–347.
8. Ghazinoory S., Zadeh E. A., Memariani A. Fuzzy SWOT analysis. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*. 2007. Vol. 18. P. 99–108.
9. Jassbi J., Mohammad N. F., Nasrollahzadeh H. A Fuzzy Dematel framework for modeling cause and effect relationship of strategy. *Expert systems with applications*. 2010. Т. 38 (5). P. 5967–5973.
10. Jeyaraj K. L., Muralidharan C., Senthilvelan T. A hybrid business strategy selection process for a Textile company using SWOT and fuzzy ANP – a case study. *International Journal of Management*. 2012. Vol. 3. № 2. P. 124–143.
11. Mohammadi A., Mohammadi Ab., Zarifpayam S. V., Mohammadi M. Presentation of Fuzzy Models of EFE, IFE and QSPM. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*. 2011. Vol. 5(12). P. 1173–1179.
12. Ulubeyli S. Industry-wide competitiveness assessment through fuzzy synthetic evaluation: the case of cement industry. *Journal of Business Economics and Management*. 2017. Vol. 18(1). P. 35–53.

Катерина БАТАЄВА

професор, доктор філософських наук,
професор кафедри соціально-реабілітаційних технологій,
Житомирський економіко-гуманітарний
інститут Університету «Україна»,
м. Житомир, Україна

ІНДУКТИВНА ТА ДЕДУКТИВНА СТРАТЕГІЇ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ У ВІЗУАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Анотація. У тезах проаналізовано відмінні риси, переваги та недоліки двох модифікацій контент-аналізу — індуктивного та дедуктивного контент-аналізу, які можна використовувати у візуальних дослідженнях. Відзначено, що вибір між індуктивним та дедуктивним підходами до контент-аналізу залежить від мети дослідження. Під час вивчення візуального контенту різних соціальних мереж, доцільним є не тільки окреме, але й сумісне використання (комбінування) цих підходів.

Ключові слова: контент-аналіз, індуктивна стратегія, дедуктивна стратегія, візуальні дослідження.

Abstract. The thesis analyzes the distinctive features, advantages, and disadvantages of two modifications of content analysis – inductive and deductive content analysis – that can be used in visual research. It is noted that the choice between inductive and deductive approaches to content analysis depends on the purpose of the study. When studying the visual content of various social networks, it is advisable not only to use these approaches separately but also to combine them.

Keywords: content analysis, inductive strategy, deductive strategy, visual research.

У дослідженнях візуальних практик (приміром, в Інстаграм, в інших соціальних мережах та медійних платформах) доцільно використовувати метод контент-аналізу, який є ефективним при аналізі різних текстів (у тому числі текстів візуальних медіа). «Контент-аналіз – це метод дослідження змісту або інформації та символів, що містяться в письмових документах або інших засобах комунікації (наприклад, фотографіях, фільмах, текстах пісень, рекламі)» (Neuman, 2014, р. 49). Контент-аналіз у візуальних дослідженнях дає змогу виявити схожість або відмінності в досліджуваному контенті шляхом вивчення статистично значущого обсягу інформації.

Метою статті є виявлення особливостей застосування індуктивного (bottom-up) та дедуктивного (top-down) контент-аналізу під час вивчення візуального контенту в різних соціальних мережах.

Контент-аналіз візуального контенту містить характеристики як кількісного, так і якісного дослідження (Lune and Berg, 2017, р. 186). З одного боку, його метою є підрахунок кількості фотографій (або інших візуальних артефактів) та визначення частоти їх відтворення в різних акаунтах користувачів соціальних мереж для виявлення кількісних тенденцій у певному контенті. З іншого боку, оскільки фотографії можуть мати унікальний контент, необхідний якісний аналіз та інтерпретація даних для віднесення їх до певної аналітичної категорії. Фотографії можуть передавати кілька значень, які пов'язані з різними дослідницькими категоріями. Якщо зміст фотографій неоднозначний, дослідники можуть застосувати техніку експертного опитування (Roller, 2019) і запропонувати різні

інтерпретації того, що вони бачать; якщо вони досягають консенсусу щодо розуміння та інтерпретації значень фотографій, такі інтерпретації приймаються.

В. Берг вважає, що одним із недоліків контент-аналізу є те, що його можна застосовувати лише до вже записаних текстів (Berg, 2007, p. 259). Однак у випадку дослідження візуального контенту в соціальних мережах це не є недоліком, оскільки електронна фіксація візуального онлайн контенту є його сутнісною характеристикою. Іншим недоліком контент-аналізу, на думку Б. Берга, є його неефективність у перевірці причинно-наслідкових зв'язків між змінними (Berg, 2007, p. 259) та виявленні причин певного соціального явища. Дійсно, обмеженням контент-аналізу фотографій у різних соціальних мережах є складність виявлення причин популярності того чи іншого візуального контенту. Однак цей недолік можна частково нейтралізувати, якщо під час інтерпретації даних використовувати ширший контекст теоретичної та емпіричної аналітики і враховувати різні додаткові соціальні чинники, які можуть впливати на візуальний контент в Інтернеті.

При використанні індуктивної стратегії контент-аналізу, категорії, що використовуються в дослідженні, безпосередньо впливають із зібраних даних. Дослідник починає аналіз з вивчення даних і визначення тем на їх основі, а потім створює початкові категорії, які впливають з цих даних. Пізніше ці категорії застосовуються до решти даних та можуть зазнати змін відповідно до нових тем, що виявляються під час аналізу (Kibiswa, 2019). У дослідженнях візуального контенту в різних соціальних мережах часто застосовують індуктивну стратегію контент-аналізу, при цьому найпоширенішим методом конструювання вибірки є використання хештегів, завдяки яким користувачі соціальної мережі стають авторами класифікації фото- та відеозображень (Trillò et al., 2021). Така стратегія генерування категорій хештегів називається висхідною (або індуктивною) «народною таксономією» чи фолксономією (Noruzi, 2006). Ця дослідницька стратегія має не лише переваги (наприклад, вона покращує ефективність пошукових систем і допомагає дослідникам знайти спільноту односторонців), але й недоліки, до яких належать полісемія, синонімія, глибина (специфічність) тегування, а також «проблеми, пов'язані з нечіткістю лінгвістичних і когнітивних меж» (Noruzi, 2006).

Низхідна (або дедуктивна) стратегія організації та категоризації фото-контенту в різних соціальних мережах може передбачати перевірку або концептуальне розширення вихідної теорії, яка допомагає визначити початкову схему кодування та взаємозв'язків між категоріями та одиницями аналізу (Kibiswa, 2019). Використовуючи вже існуючу теорію або попередні дослідження, дослідники починають з визначення ключових понять або змінних як початкових категорій кодування (Hsieh & Shannon, 2005). Аналіз та інтерпретація дослідником зібраних даних здебільшого ґрунтуються на категоріях і темах, які дослідник визначив до початку збору даних. У процесі аналізу розробляються додаткові коди, а початкова схема кодування може бути уточнена (Kibiswa, 2019). Аналітичні рамки такого дослідження окреслюються априорі або до етапу збору та вивчення даних. Приміром, в деяких дослідженнях візуального контенту Інстаграм та ТВ-реклами аналітичні категорії були обрані та закодовані, ґрунтуючись на теорії постмодернізації цінностей Р. Інґлхарта (Bataeva, 2021; Bataeva, 2024), концепції мотивації людської поведінки Д. Макклелланда (Батаєва, 2018), теорії гендерних стереотипів (Батаєва, 2010; Батаєва, 2017) тощо. В цих дослідженнях для забезпечення гнучкості аналізу (та уникнення його абстрактності) на

етапі опису одиниць аналізу було комбіновано індуктивний та дедуктивний контент-аналіз. Тобто на етапі збору та аналізу даних до методології дослідження додавалися ті візуальні контексти, які були ідентифіковані емпірично (індуктивно), і таким чином було деталізовано візуальний зміст категорій, які були обрані до проведення контент-аналізу та сформовані дедуктивно на основі певної теорії.

Вибір між індуктивним та дедуктивним підходами до контент-аналізу залежить від мети дослідження. На думку С. Ело та Х. Кінгас, до індуктивного аналізу доцільно вдаватися, коли поточні знання про певне соціальне явище є обмеженими або фрагментарними, тоді як дедуктивний контент-аналіз часто використовується у випадках, коли дослідник хоче перевірити наявні дані в новому контексті (Elo & Kyngäs, 2008, p. 109, 111). Щодо застосування контент-аналізу під час вивчення візуального контенту різних соціальних мереж, доцільним є не тільки окреме, але й сумісне використання (комбінування) цих підходів на різних етапах дослідження. У подальшому потрібним є вдосконалення індуктивної та дедуктивної стратегій контент-аналізу під час вивчення візуального змісту соціальних мереж.

Список використаних джерел

- Bataeva, E. and Chumakova-Sierova, A. (2021). Visualized values in the social practices of Ukrainian Instagram users. *Ukr. Socium*, 4(79), 26–45.
- Bataeva, E. (2024). Visualized values on Instagram: A comparison of visual practices among German and Ukrainian Instagram users. *International Journal of Comparative Sociology*. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/00207152241227462>
- Батаєва, К. (2010). Гендерна візуальність сучасної реклами. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 136–153.
- Батаєва, К., Полякова, О. (2018). Мотив-аналіз візуального контенту телереклами. *Соціологічний журнал*, 2, 66–89.
- Батаєва, К. (2017). *Соціальна візуалістика і медіа-візуальність*. Київ: Кондор.
- Berg, B. (2007). *Qualitative research methods for the social sciences*. Boston, Allyn and Bacon.
- Elo, S. & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107–115.
- Hsieh, H.-F. & Shannon, S. H. (2005). The three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277–1288
- Kibiswa, N. K. (2019). Directed Qualitative Content Analysis (DQICA): A Tool for Conflict Analysis. *The Qualitative Report*, 24(8), 2059–2079.
- Lune, H. and Berg, B. (2017). *Qualitative research methods for the social sciences*. Pearson Education.
- Neuman, W. (2014). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. Pearson Education Limited, Edinburgh.
- Noruzi, A. (2006). Folksonomies: (Un)controlled vocabulary? *Knowledge Organization*, 33(4), 199–203.
- Roller, M. R. (2019). A Quality Approach to Qualitative Content Analysis: Similarities and Differences Compared to Other Qualitative Methods. *Forum: Qualitative Social Research*, 20(3), Art. 31.
- Trillò, T., Scharlach, R., Hallinan, B., Kim, B., Mizoroki, S., Frosh, P. and Shifman, L. (2021). What Does #Freedom Look Like? Instagram and the Visual Imagination of Values. *Journal of Communication*, 71(6), 875–897.

Майя Бурдіашвілі

*доктор історії, асистент-професор,
Телавський державний університет імені Якоба Гогебашвілі
м. Телаві, Грузія*

ПЕРШЕ ГРУЗИНСЬКЕ АНТИРАДЯНСЬКЕ ПОВСТАННЯ У СВАНЕТІЇ ТА ЙОГО РЕЗУЛЬТАТИ

Анотація. Внаслідок анексії Грузії Радянською Росією та примусового встановлення радянського ладу у грузинського народу були відібрані всі політичні досягнення. Радянська Росія у вигляді радянської ідеології отримала повне контролю країни. Єдиним виходом був початок повстання. Проти радянського уряду першими підняли голос волелюбні та непохитні свани. Повсталий народ Сванетії, який вирішив захистити власні права, не думав про те, як могло закінчитися таке збройне повстання. Але все ж таки свани змогли завдати серйозної шкоди каральним загонам радянського уряду.

Ключові слова: окупація, радянський уряд, антирадянський, Сванетія, озброєні виступи.

Abstract. In February 1921, Soviet Russian Red Army deceitfully violated Independent Georgian State borders without declaring war and occupied and annexed the country. Annexation of Georgia by Soviet Russia and establishing Soviet governance deprived Georgians political achievement. With the help of Soviet ideology, Soviet Russia began complete monitoring of the country. Starting rebellion was the only way out. Georgian people didn't intend to adapt the occupation of Georgia by Russia and compulsory Soviet regime. In Georgia, anti-Bolshevik public attitude was tangible as soon as Russian army stepped in Tbilisi. Soon Georgians' protest turned into armed actions and in the summer of 1921 rebellion began in Georgian mountainous region-Svaneti. Svaneti rebellion is the first one among anti-Soviet actions which took place in the first years of Soviet regime in Georgia. At the time, Svaneti rebellion also caused great resonance even in abroad.

Key words: occupation, Soviet government, anti-Soviet, Svaneti, armed demonstrations.

Постановка проблеми. У лютому 1921 року Червона Армія Радянської Росії без оголошення війни, віроломно порушила державні кордони незалежної Грузії та здійснила окупацію та анексію країни. Для грузинського народу подібна реальність була нестерпною. Виходячи з цього, народ не збирався примиритися з окупацією Грузії та насильницьким радянським устроєм. «Антибільшовицький настрій народу став відчутним з тієї самої хвилини, як тільки російські солдати увійшли до Тбілісі» [4]. Протест грузинського народу невдовзі перейшов у збройний виступ і влітку 1921 року, у гірському регіоні Грузії – Сванетії, спалахнуло повстання. «Повстання Сванетії є першим протестом серед усіх антирадянських виступів, які мали місце на початковому етапі правління Радянського режиму в Грузії. Повстання Сванетії свого часу викликало великий резонанс і там» [1].

Виклад основного матеріалу. Для початку збройного повстання у Сванетії існувало безліч причин. А саме: самовільні, несправедливі дії членів Ревкому та їхній непрофесіоналізм, неосвіченість, аморальна поведінка, національне та соціальне утиск народу, поверхове ставлення до побутових проблем населення. Це був регіон зі складними умовами, нерозв'язними соціальними проблемами, що вимагало від нового уряду розумного підходу, оскільки некеровані процеси, що відбувалися в цьому регіоні, найбільше завдали б шкоди населенню Сванетії. «Про це говорили всі свани, тому що до сьогодні кожного, хто приходив до них з центру у вигляді їхнього представника, і вважали

захисником від бандитського насильства і сподівалися на нього, але жодного результату народ не отримував» [9]. Члени місцевого Ревкому, які вирізнялися своєю неосвіченістю та некомпетентністю, діяли лише виходячи з особистих інтересів. Вони втручалися у відносини населення, утискували народ, викликаючи роздратування місцевих сванів. «Місцеві Ревкоми втручаються у справи з управління та розпорядження народних земель. Подібне явище унеможлиблює нормальне управління народними угіддями» [8]. З вказаних джерел видно, що Радянський уряд не міг або не бажав заступатися і оберігати населення Сванетії, тому всі злочини або політичні протести оголошувалися злочином і в усьому звинувачували населення. Обов'язок радянської міліції полягав у викориненні існуючого непорядку в регіоні, але в лавах радянської міліції найчастіше були недисципліновані, неосвічені люди, які самі й порушували порядок. У доповіді про Лечхумському повіті говориться: «Повсюдно робота у міліції дуже слабка, а причина у невідповідності технічних співробітників та їхньої лінії» [10]. «Нічого немає схожого з дисципліною в Лечхумському о/м, як видно про це ніхто і не думає, ніхто не вимагав цього і навіть не пояснив значення слова дисципліна» [10]. Міліціонери часто утискували народ, забирали приватну власність. «У повіті є випадки, коли міліція даремно непокоїть народ, грубо ставиться до нього і взагалі серед них дуже мало свідомих співробітників» [10]. Були випадки, коли міліціонери, користуючись службовим становищем, не відмовлялися навіть від рахунків. Виходячи з особистих інтересів, карали людейсами, не звертаючи жодної уваги на закон. На жаль, у лавах грузинської армії були недобросовісні люди з кримінальним минулим, які зловживаючи службовим становищем, були замішані і в корупції. Наприклад, призначеного начальником міліції – Давітуліані, колеги характеризують негативно. «Давітуліані не зможе вести справи міліції повіту, не відновить дисципліну і не зможе викоринити п'янку, що панує в міліції» [10]. Там же наведено кілька прикладів, які викривають начальників міліції: «Начальник Цагерського району – Квірикашвілі, знає свою справу, досвідчений, але любить пити вино», – там же: «Доведено зв'язок колишнього начальника міліції Мушкудіані з бандитами» [10]. Волелюбні свани не могли приховувати обурення до Ревкомів та Радянської міліції. Уряд був зобов'язаний захищати народ і дбати про його добробут, а не називати кожного свана бандитом та небезпечним елементом. Обтяжений своїм становищем народ був змушений взятися за зброю і почалося повстання. Учасник повстання Бідзіна зазначав: «оскільки у складі Ревкому були розбійники, то й ставлення народу було наступним – Радянський уряд виявився урядом розбійників. Престиж Радянського уряду у Сванетії впав через склад службовців місцевої адміністрації» [1]. Таким чином міркували повсталі і мали рацію.

Люди, які почали Сванетії збройне повстання, були бандитами, але вони вголос висловлювали протест проти існуючого уряду. Називаючи протестувальників бандитами, уряд намагався очорнити національний рух. Виходячи з цього, оголосивши всіх сван бандитами, була б оголошена боротьба з ними саме як з бандитами, розбійниками і грабіжниками, тобто. почалася б боротьба за їх ліквідацію, а не каральна дія проти справедливо повсталих людей.

Підкорити неприступну Сванетію уряду було дуже складно. Відділи місцевої міліції вимагали все нові та нові сили для допомоги проти повсталіх сванів. Один із начальників міліції писав: «Від старшого міліціонера Стрічкової застави я отримав доповідь, в якій говориться таке: через те, що у бік Земо Сванетії розтанув сніг, з'явилися бандити та часті їхні виступи в Квемо Сванетії... У місцевих правоохоронців органів не вистачає сил, тому

у мене немає можливості вжити суворих та енергійних заходів для приборкання бандитів» [10].

В упокоренні Сванетії місцевій міліції допомагали і частини Червоної Армії. Свани боролися самовіддано, завдаючи великої шкоди каральним загонам, що увійшли до їхнього регіону. «Більшовицький уряд проти повсталих надіслав частину Червоної Армії з 15 тисяч осіб. Свани чинили серйозний опір, розбили і втекли два російські легіони, взяли в полон 500 червоноармійців» [6]. Зважаючи на те, що свани зуміли відбити напади червоноармійців і завдали серйозної шкоди, уряд був обурений і виніс рішення терміново придушити повстання і приборкати сванів. Повсталі довго зберігали свої позиції і не збиралися піти на поступки. «Повсталі захопили місцеві органи правління, роззброїли невелику частину російської армії та закрили дороги до Сванетії. Становище посилювалося. Свани чинили опір частинам Червоної Армії, які регулярно посилалися на придушення повстання. Червона Армія зазнала великих втрат і вбитими, і пораненими» [3]. Уряд боявся, що повстання могло будь-якої хвилини спалахнути і в інших регіонах і поширитися на всій території Грузії. Політичні партії розпочали активні дії, намагаючись використати ситуацію для підйому національно-визвольного руху. Особливу надію надала повстання у Сванетії національно-демократичної партії. «У Земо Сванетії діяли партизанські загони, що формувалися ЦК Національно-демократичної партії. Партія послала до Сванетії три десятки студентів націонал-демократів, розробила статут та клятву озброєних загонів» [2]. Активісти Національно-демократичної партії ще до початку повстання вели активну агітаційну роботу. За даними П. Йоселіані – одного з місцевих міліціонерів, активісти допомагали протистоянню дворян та духовенства Сванетії з урядом. Населення більше не приховувало свого невдоволення Червоною Армією та урядом. Саме це і стало причиною того, що в цьому регіоні й просте населення взяло до рук зброю та почалося антирадянське повстання. Але народні виступи П. Йоселіані вважав провокацією, він говорив, що: «Духовенство у народі здійснило страшну провокацію – військо згвалтує народ. 28 жовтня 1921 року духовенство з абреками напали на повітовий Ревком та Червоний Мулах, щоб знищити партійних товаришів. ... Терміново потрібна велика сила, щоб це не переросло в контрреволюцію» [1].

Процеси, що відбувалися в Сванетії, з кожним днем ставали більш некерованими, лави повсталих поповнювалися новими людьми. Уряд по-новому оцінив повстання. Якщо раніше згадувалась ця боротьба як виступ бандитських угруповань, то зараз уже навали антирадянським виступом населення. «Йде явне антирадянське повстання, кількість повсталих сягає 600 людей. Ними безпосередньо керує національно-демократична партія. ... Населення чинить збройний опір силам, які були надіслані радянським урядом для ліквідації повсталих» [2].

Повсталі захопили місцеві органи управління, роззброїли російську армію та закрили дороги до Сванетії. Вони намагалися зберегти позиції і не дати увійти радянській міліції та російській армії до Сванетії. «80 сванів сиділи в засідці на неприступних скелях та відкривали вогонь російської армії. Через несподіванку російська сторона втратила 80 осіб і була змушена відійти назад. Кажуть, що надалі керівництво повітового ревкому напоумило створити другу, сильнішу експедицію і лише потім знайти на Сванетію» [8]. Уряд вживав усіх можливих заходів, щоб терміново погасити повстання, оскільки масштаб антирадянського повстання міг вийти за межі Сванетії, а у разі найсуворішого покарання

кожного повсталого подібна небезпека була б уже ліквідована. Почалися репресії, але з настанням зими на територію Сванетії нові каральні загони вже не могли увійти. Тоді сніг врятував Сванетію від репресій. Навесні 1922 року за наказом уряду, місцевою міліцією та російською армією було відновлено каральні операції проти повсталих. Червоної армії в боях зі сванами було завдано великої шкоди. Незважаючи на самовіддану боротьбу сванів, навесні 1922 антирадянське повстання Земо Сванетії завершилося крахом.

Основні висновки:

1. Незважаючи на те, що повстання було придушено, воно не було безрезультатним. Про це заговорили не лише у Грузії, а й за кордоном. «На повстання відгукнулися у Грузії, а й її межами, про це заговорили у Європі і було висвітлено зарубіжної пресою» [5].

2. На перше антирадянське повстання відгукнулися на міжнародній конференції у Генуї, що відбувалася у квітні-травні 1922 року в Італії. Газета «Вільна Грузія» 21 травня 1922 року надрукувала статтю, в якій йшлося про те, що повстання Сванетії та політичний рух у Грузії вже привернули увагу конференції у Генуї.

3. Ное Жорданія, будучи в еміграції, надіслав телеграму на конференцію в Генуї. За його бажанням, із змістом цієї телеграми ознайомили делегатів країни. Автор вимагав від членів конференції приділити повстанню у Сванетії належну увагу та терміново вжити заходів для припинення кровопролиття у Сванетії. Хоча ця спроба залишилася без відповіді.

4. Георгій Чичерін – член російської делегації на це питання досить цинічно відповів письмово голові першої комісії Генуїської конференції. На думку Георгія Чичеріна, «делегати Генуїської конференції взагалі не мають права розмірковувати про це питання, виявляється, не було жодного повстання ні в Сванетії, ні в інших місцях, а радянська Росія не має ні 9-ї, ні 11-ї армій, а все «вигадане приватною особою Ное Жорданією» [7].

5. На Генуїській конференції офіційного представника грузинська сторона не мала, а зусилля Ное Жорданія залишилися без відповіді. Спроба грузинської еміграції, на превеликий жаль, завершилася без жодного результату, а за кровопролиття у Сванетії відповідальність ні на кого не було покладено.

6. Незважаючи на поразку, повстання Сванетії було першим народним збройним виступом проти існуючого режиму. Безстрашність та непримиренність сванів стало ядром для подальших повстань. Грузинський народ не збирався змиритися з реальністю. Це повстання привело до руху всю Грузію.

Використані джерела

1. Бендіанішвілі А., Даушвілі А., Самсонадзе М., Кокрашвілі Х., Чумбурідзе Д., Джанелідзе О. Російський колоніалізм у Грузії. Тбілісі : Універсал, 2008.
2. Енделадзе Т. Радянські силові структури у боротьбі проти грузинського національного руху 1921–1925 рр. : дис. ... канд. історичних наук. Тбілісі, 2003.
3. Тоїдзе Л. Політична історія Грузії 1921–1923 рр. Тбілісі : Вид-во Тбіліського університету, 1999.
4. Кіртадзе Н. Повстання в Грузії 1024 року. Кутаїсі : Видав. Центр АТ "Стамба" імені Г. Табідзе, 1996.
5. Мгеладзе В. Повернення Росії до Грузії. Тбілісі : Цодна, 1991.
6. Натмеладзе М., Даушвілі А., Ценгуашвілі К., Джапарідзе М. Особливості впровадження та зміцнення тоталітарного режиму в Грузії у 20-ті роки ХХ століття. Тбілісі : Універсал, 2003.
7. Історичний архів політичних партій Грузії, фонд 13, опис 1, справа 28, 1922.

8. Центральний історичний архів новітньої історії Грузії (ЦІАНІГ), фонд 285, опис 1 справа 37, 1921.
9. Центральний історичний архів новітньої історії Грузії (ЦІАНІГ), фонд 285, опис 1 справа 581, 1922.
10. Центральний історичний архів новітньої історії Грузії (ЦІАНІГ), фонд 285, опис 1 справа 1068, 1924.

Олександр ГАДИНКО

вчитель історії Красноільського ліцею № 3
Красноільської селищної ради Чернівецької області
Сторожинець, Україна

ІСТОРИЧНІ МЕТОДИ ТА ДЖЕРЕЛА ЯК ЗАСІБ ВИВЧЕННЯ МИНУЛОГО СТОРОЖИНЦЯ (1448–1918 рр.)

Анотація. У статті йде мова про залучення загальноісторичних методів дослідження на підставі вибраного предмету та джерел. Вони є традиційними та базовими, оскільки допомагають встановити істину, правдивість та достовірність історичних подій, явищ, процесів. Будь-яке історичне дослідження не обходиться без них, незважаючи на наявність, обмеженість документальних, археологічних, лінгвістичних матеріалів. Максимальне вивчення доступної інформації та використання додаткових методик інших гуманітарних історичних дисциплін дозволяє виконати інтерпретацію історичних подій у повному обсязі, викласти матеріал, дотримуючись наукових та історичних принципів, опублікувати його для широкого загалу, здійснити громадську оцінку та визначити перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: Історичні методи, археологія, джерела, документи, поселення

Abstract. The article deals with the involvement of general historical research methods based on the selected subject and sources. They are traditional and basic, as they help to establish the truth, truthfulness, and reliability of historical events, phenomena, and processes. Any historical research cannot do without them, despite the availability and limitations of documentary, archaeological, and linguistic materials. The maximum study of available information and the use of additional methods of other humanities and historical disciplines make it possible to perform the interpretation of historical events in full, to present the material in accordance with scientific and historical principles, to publish it for the general public, to carry out a public assessment and to determine the prospects for further research.

Keywords: Historical methods, archeology, sources, documents, settlements

Постановка проблеми та її актуальність. Будь-яке історичне дослідження тримається на історичних джерелах. З них історик/дослідник отримує інформацію про минуле, яку він інтерпретує, осмислює і на основі якої відтворює, реконструює чи створює картину – образ минулого. Загальноісторичні методи дослідження є поєднанням загальнонаукових методів, спрямованих на вивчення об'єкту історичного пізнання. Для того, щоб розпізнати історичну реальність, необхідно опанувати та використовувати основні методи історичного дослідження. До основних загальноісторичних методів наукового дослідження належать історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний та історико-системний. При використанні того чи іншого загальноісторичного методу застосовуються й інші загальнонаукові методи – аналіз і синтез, індукція і дедукція, опис, пояснення, які виступають як конкретні пізнавальні засоби та додаткові механізми вивчення минулого. Водночас створюються необхідні для проведення дослідження спеціальні правила, розробляється дослідницька методика, застосовуються певні знаряддя і інструменти, техніка та методика дослідження під час проведення археологічних розкопів.

Основним завданням будь-якого історика є вивчення методологічних засад та використання загальноісторичних методів наукового дослідження, показати їх особливості і специфіку, можливості застосування для вирішення різних наукових проблемних питань у ході проведення історичних та археологічних досліджень.

Метою дослідження вивченого предмету, території, об'єкту є вміле, комплексне та результативне застосування загальноісторичних методів та методик досліджень історичної науки, суміжних її допоміжних історичних дисциплін з максимальним залученням писемних першоджерел, урахуванням наявної історіографічної бази.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Історичне дослідження починається з виявлення джерел обраної теми. Це може бути історія будь-якого населеного пункту, міста, села, вулиці, будинку чи іншого краєзнавчого об'єкту. Всі ці джерела, залежно від предмету дослідження, можна розділити на дві основні групи досліджень: історичні й археологічні. У випадках, коли письмові джерела відсутні, як правило, використовують археологічні джерела. У випадку дослідження історії Сторожинця найбільшу вагу мають саме письмові історичні джерела. Найважливішими з них є письмові тексти – молдавські грамоти, у яких вперше та в подальших віках згадується населений пункт як власність різних родин часів Молдавського князівства (1359–1861 рр.), починаючи з 1448 по 1774 рр., до того часу, коли Буковина і цей населений пункт не відійшли до складу Австрійської імперії. У грамотах молдавських воєвод мова йде про поселення Сторожинець як об'єкт дарування, купівлі-продажу, власність знатних молдавських родин, які успадковували і продавали населений пункт під час тих чи інших обставин. Саме в той час за даними грамот село продовжувало залишатись феодално-залежним від своїх власників, де його жителі виконували численні повинності на користь держави, що було звичним явищем завжди і скрізь. Саме ці перші писемні джерела виступають первинними історичними текстами. Вони відомі завдяки невтомній праці таких видатних дослідників та архівістів як Т. Балан, І. Богдан та М. Костахеску [1, р. 2–7; 2, с. 4–6; 3, с. 8–10].

Саме ці історичні джерела виступають як свідчення і відображення давніх подій, використання яких необхідне для реконструкції історичного минулого. Під час такої кропіткої праці, у ході якої збираються первинні історичні документи, виникають перші історичні праці. Під час їх опрацювання, аналізу і публікації виникають вторинні історичні праці, які називають історіографією. Так формується первинна база дослідників минулого, які вивчають первинні письмові документи (хроніки, грамоти, документи) [4, с. 3–5; 6, с. 7; 4, с. 3–5; 14, с. 2–3]. Дослідників, які предметно вивчали минуле Сторожинця теж небагато. Першими, хто почав писати про цей та інші населені пункти Чернівецької області з археологічної та історичної точки зору, були відомий український історик, краєзнавець та археолог Б. Тимощук (1919–2003 рр.) та В. Малишко, які опублікували у пресі та фаховій літературі чимало статей та повідомлень історичного змісту («Знай і вивчай свій рідний край»), а в 1969 р. видали фундаментальну працю «Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область» та ін. [7, с. 10–12; 8, с. 15]. Наступні роботи, які стосувалися минулого міста, був путівник А. Речмедіна про Сторожинець 1977 р. видання [12, с. 2–7] та невеликі за обсягом аматорські повідомлення історичного змісту у періодиці 1990–2000 рр. (газети «Рідний край», «Сторожинець» тощо). З іноземної публіцистики варто згадати працю німецького дослідника і уродженця Сторожинця Д. Лібенвайна «Сторожинець. Бухенланд-Буковина. Опис і спогади», чия родина колись тут проживала і

виїхала на Батьківщину в 1940 р. Праця побачила світ у 1983 р. в Дармштадті (Німеччина) [15, с. 4–20]. Новий етап дослідження минулого Сторожинця розпочався лише з 2000-х рр., коли були здійснені перші напрацювання історіографічного характеру на основі документальних свідчень та архівних матеріалів.

Дослідження історичного минулого людства за речовими джерелами матеріальної культури включають власну типологію та методику археологічних досліджень. Для історії цього краю відповідними є польові дослідження, які завершуються публікацією матеріалів та наукових праць, присвячених інтерпретації знахідок, відтворенню історії та історичних подій з використанням археологічних джерел. За археологічними матеріалами поселення Сторожинець відоме з другої половини XIV ст. [12, с. 2–5]. Перший і поки що єдиний, хто здійснив у 60-х рр. XX ст. археологічну розвідку та розкопки у Сторожинці, був відомий український історик, краєзнавець, дослідник слов'янських старожитностей та археолог Борис Тимошук. На лівому березі р. Сірет, на території районної лікарні, в районі теперішньої вул. П. Видинівського було знайдено обпалені шматки кісток тварин, предмети побуту, фрагменти кераміки, що свідчить про існування раніше в межах цього поселення селища XIV–XV ст. [13, с. 2–7]. А дата 18 лютого 1448 р. – це лише перша письмова згадка про населений пункт у молдавських грамотах XV ст. Основними, традиційними та фундаментальними методами польових археологічних досліджень є розвідки та археологічні розкопки, під час яких і виявляють пам'ятки матеріальної культури, з'ясовують умови їх виникнення і занепаду, всесторонньо їх аналізують, описують, реставрують, класифікують, вивчають та публікують [14, с. 2–7]. Методами датування й надалі залишаються стратиграфічний, типологічний, радіовуглецевий, дендрохронологічний археомагнітний, термолюмінесцентний, які застосовуються під час проведення археологічних розкопок. Такі археологічні дослідження також вимагають обов'язкового застосування своєї наукової методики, специфічної для різних груп археологічних пам'яток, наприклад, поселень.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до дослідження першоджерел, дослідник має знати суспільно-політичну обстановку тих часів, своєрідність мислення тогочасного суспільства, особливості історичного розвитку краю, регіону, володіти певними спеціальними знаннями, необхідними для роботи з документами обраного періоду (наприклад, старослов'янська мова у грамотах молдавських князів XV–XVI ст.). У ході детального вивчення цих грамот дослідниками вони були перекладені на румунську, польську, українську мови [2, с. 2–7; 3, с. 3–5].

Вивчаючи першоджерела, дослідник ставить перед собою низку завдань: встановлення тексту, інтерпретація джерела, вивчення його походження, достовірність викладеної інформації. Тому одним із найважливіших принципів забезпечення результативного дослідження є принцип об'єктивності, який зобов'язує розглядати історичні явища і події у всій їх складності, багатогранності і суперечливості один одному, його змісту і незалежно від того, подобаються вони дослідникові чи ні.

При вивченні матеріалів необхідно не тільки їх вміло викласти та опублікувати, а й вміти використовувати спеціальні методи історичного дослідження, застосовувати їх під час дослідницьких та інших пошукових робіт, при створенні праць [4, с. 3–5; 6, с. 7]. Огляд джерел і літератури, розробка спеціальної термінології є якраз результатом застосування методів дослідження, пізнання історичного минулого. Історичний метод дослідження заснований на вивченні виникнення, формування, становлення та розвитку об'єктів у

хронологічній послідовності. Завдяки використанню історичного методу досягається глибоке розуміння суті вивченого питання, формулюються кращі та обґрунтовані висновки по досліджуваному об'єкті. Історичний метод використовується при дослідженні не лише суспільного життя, науки, техніки, економічних відносин, а й різних явищ та об'єктів природи. Історико-критичний метод має першочергове значення для написання історії, оскільки встановлює причинно-наслідкові зв'язки різних суспільно-політичних подій, відтворює події минулого, аналізує і прогнозує їх. Суть застосування історичного методу полягає в тому, щоб знайти реальні факти, довести їх реальність та достовірність або спростувати їх [5, с. 8–12; 10, с. 2–9].

До власне історичних методів належать хронологічний, синхронний, порівняльно-історичний, ретроспективний (історичного моделювання), структурно-системний методи та метод періодизації. Хронологічний метод передбачає відтворення (реконструкцію) послідовності подій, щоб зрозуміти справжню суть їхніх причин і наслідків. Синхронний метод передбачає пошук взаємозв'язку між подіями в різних сферах життя суспільства. Порівняльно-історичний метод допомагає виявити спільне й відмінне в розвитку за схожих умов та вказати визначальний чинник. Ретроспективний метод (історичного моделювання) дозволяє показати закономірності етапів історичного розвитку. Структурно-системний метод надає можливість розглядати суспільство як людства та суттєво доповнюють один одного. Метод періодизації визначає раціональний спосіб впорядкування великого масиву емпіричної та теоретичної інформації за часовою протяжністю з метою поглибленого пізнання й розуміння змінних станів досліджуваних об'єктів. Всі вони за своєю методикою ґрунтовно вивчають минуле, дозволяють виявити суттєві зміни і встановити моменти цих змін. Також існують інші спеціальні методи, які запозичені з інших гуманітарних наук та спеціальних історичних дисциплін (нумізматика, сфрагістика). Тільки за умови дотримання й поєднання всіх наукових принципів і методів дослідження може бути забезпечена достовірність висвітлення минулого. Критичне вивчення джерел має проходити стержнем під час здійснення оцінювання першоджерел за умови дотримання таких ознак як валідність, правдивість і відповідність темі дослідження. Дотримання таких основоположних принципів досліджуваного предмету як принцип історизму, об'єктивності, соціального підходу та альтернативності забезпечить сувору науковість та достовірність вивчення минулого [7, с. 2–4; 11, с. 6]. У ході розвитку методології історичних досліджень власне самі історичні методи можуть удосконалюватися, отримувати нові, надійні та об'єктивні докази надійності першоджерел. І якщо всі джерела дотримуються єдиної думки про подію, історики можуть вважати, що ця подія дійсно відбулась. Проте завжди можливі винятки із правил. Навіть якщо більшість джерел пов'язують події в єдине ціле і першоджерело не проходить тест на критичний аналіз тексту, його тоді не можна вважати достовірним. Історичному джерелу, яке можна підтвердити посиланнями на зовнішні джерела в окремих місцях тексту, чи в інших випадках, можна довіряти в повному обсязі, якщо це й не підтверджується всім текстом першоджерела. Коли ж два джерела розходяться з певних позицій, історик може надати перевагу авторитетнішому першоджерелу, створеному фахівцем або очевидцем. Загалом, думка очевидців переважає, особливо в тих випадках, коли звичайний спостерігач міг повідомити конкретні факти і дані про події, що відбуваються. А якщо два незалежно створених джерела сходяться на думці з певного питання, то достовірність кожного з них буде істотно вищою.

Буває й так, що коли два джерела суперечать одне одному і не існує інших оцінок і доказів, історики приймають те першоджерело, яке не суперечить здоровому глузду. При цьому роль фактів та подій в історичному дослідженні найбільше береться до уваги.

Висновки і перспективи подальших досліджень. При написанні будь-якої праці історичного характеру і змісту істориками, дослідниками використовуються різнохарактерні доступні за можливістю першоджерела, матеріали та історіографія. В залежності від предмету та об'єкту досліджень, поставлених цілей істориками та дослідниками застосовуються різні методи і методики історичних досліджень, які є основою гуманітарних наук (історії) та допоміжних історичних дисциплін, суттєво доповнюють один одного, складають цілісну картину історичного минулого.

Основа для дослідження минулого міста Сторожинець становлять археологічні, топонімічні, писемні (документальні), сфрагістичні, нумізматичні та інші джерела. Так, завдяки археологічним матеріалам встановлено час виникнення поселення Сторожинець. Дані топоніміки допомагають встановити походження назви населеного пункту, відновити його історичну географію, що є теж дуже важливим. Сфрагістичні дані та нумізматичні матеріали зображають найдавніші символи населеного пункту та громади на його міських печатках, історію обігу грошових банкнот та металевих грошей. Проте, найціннішими писемними пам'ятками є документальні матеріали, які дійшли до нас у вигляді грамот молдавських воєвод XV–XVIII ст.

Не менш важливу категорію писемних джерел становлять також різні статистичні дані австрійського періоду які стосуються всіх сфер життєдіяльності міста і суспільства, його суспільно-політичного, економічного, та релігійного розвитку. Це є різні звіти, описи, повідомлення, постанови установ та організацій, спогади очевидців, листи, автобіографічні записки. Саме вони складають вагому базу для подальших історичних досліджень, розширюють підґрунтя для великого застосування історичних методів пізнання минулого.

Опрацьовані джерела та історіографія дозволяють дослідникам узагальнювати відомості з історії, збагачувати знання про минуле краю, міста, регіону, звертати увагу на маловідомі сторінки його виникнення і становлення, прослідкувати еволюцію його розвитку. У ході подальших історичних напрацювань від обраної мети і предмету дослідження, поставлених завдань залежить повнота та достовірність вивчення минулого під час яких застосовуються різні методи історичного пізнання. Вони доповнюють один одного та складають єдину мозаїку історичного образу минулого.

Список використаних джерел та літератури

1. Costachescu M. Documente moldovenesti inainte de Stefan cel Mare. Vol. II. Iasi : Viata Romaneasca, 1932. 650 p.
2. Молдавия в эпоху феодализма. Славяно-молдавские грамоты 15–16 вв. Т. 2. Кишинев : Штиинца. 1978. 448 с.
3. Уляницкий В. А. Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в 14–16 вв. : Сб. документов. М.: Университетская типография. 1887. 244 с.
4. Антошкіна Л., Гадинко О., Красовська Г., Сигеда П., Сухомлинов О. Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу : монографія. Донецьк : Ноулідж, 2010. 237 с.
5. Буковина. Історичний нарис. Чернівці : Зелена Буковина, 1998. 460 с.
6. Гадинко О. Сторожинець: мандрівка крізь віки. Чернівці : Прут, 2013. 208 с.
7. Гречило А., Савчук Ю. Герби міст України (XIV–XX ст.). Київ : Брама, 2001. 400 с.

8. Історія міст і сіл Чернівецької області. Київ : УРЕ АН УРСР, 1969. С. 546–558.
9. Карпенко Ю. В. Топонімія Буковини. Київ : Наукова думка, 1973. 260 с.
10. Квітковський Д., Бринзан Т., Жуковський А. Буковина, її минуле і сучасне. Париж–Філадельфія–Детройт : Зелена Буковина, 1956. 967с.
11. Панченко В. О. Міські та містечкові герби України. Київ : Просвіта, 2000. 186 с.
12. Речмедін А. П. Сторожинець. Ужгород : Карпати, 1977. 63 с.
13. Тимощук Б. О. Знай і вивчай свій рідний край. *Радянське село*. 1963. 13 червня.
14. Демченко В., Гадинко О. До питання про походження міста Сторожинець. *Буковинський історико-етнографічний вісник*. Чернівці : Місто, 2000. С. 66–68.
15. Liebenwein D. Storozynetz. Buchenland – Bukowina. Beschreibung und Erinnerungen. Darmstadt, 1983. 206 s.

Оксана ГЕРАСИМЕНКО

доцент, кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

НАУКОВІ ПІДХОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ МЕНЕДЖМЕНТУ

Анотація. Наведено аргументацію актуальності наукових досліджень у галузі менеджменту. Доведено науковий формат обґрунтованих управлінських рішень як головного продукту дослідницької діяльності в галузі менеджменту. Узагальнено підходи до дослідження управлінських проблем та розкрито їх особливості.

Ключові слова: науковий підхід, проблеми менеджменту, управлінські рішення, синтез напрямів наукових досліджень, міждисциплінарність.

Abstract. The paper provides arguments for the relevance of scientific research in management. The scientific format of sound management decisions as the main product of management research is proven. Approaches to studying management problems are generalised, and their features are revealed.

Keywords: scientific approach, management problems, management decisions, synthesis of research areas, interdisciplinarity.

Постановка проблеми. Стабільна нестабільність як іманентна детермінанта реалій третього десятиліття XXI століття стала форматом соціально-економічної діяльності та розвитку соціуму. Тотальна невизначеність, виклики, ризики і загрози, спричинені дією техніко-технологічних, демографічних, санітарно-епідеміологічних, соціально-політичних чинників, зумовлюють необхідність розроблення та імплементації виважених управлінських механізмів у державному секторі національних економік та в бізнес-середовищі на різних рівнях – від організаційного до глобального. В паралелі з цим масштабні та різновекторні трансформації економіки й суспільства продукують нові можливості для ефективного менеджменту.

Пошук шляхів дальшого розвитку теорії та вдосконалення нинішньої практики менеджменту слід вважати проекцією вдалої комбінаторики методичного арсеналу в дослідженні його проблемних зон. Комплексний, всебічний та системний аналіз управлінських явищ і процесів актуалізує застосування низки загальнонаукових та вузькоспеціалізованих наукових підходів, що дозволяє вибудувати досконалий науково-прикладний сценарій дослідження сучасних управлінських проблем.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблематика методології наукових досліджень – неоднозначно структурована за напрямками та багатогранна за методами. Філософський контур та теоретико-прикладний інструментарій наукових досліджень у царині економічних наук, зокрема і за управлінською проблематикою, знайшов комплексне висвітлення в сучасному науковому доробку українських вчених. Широкий спектр методологічних аспектів економічних наукових досліджень досліджували такі українські вчені: Л. М. Акімова [14], І. О. Александров [1], В. Г. Андрійчук [2], Г. О. Бірта [3], Ю. Г. Бургу [3], В. М. Геєць [5], Н. Д. Гетманцева [6], І. С. Добронравова [15],

В. І. Дубницький [9], О. П. Корольчук [5], Ю. І. Кулагін [5], В. Д. Лагутін [5], А. А. Мазаракі [5], В. Д. Малигіна [14], Н. Ю. Науменко [9], І. Ф. Радіонова [16], К. І. Ткач [1], С. О. Федулова [9], С. В. Філіппова [1], О. Ю. Холодова [14] та інші.

Контент сучасних підходів до наукового дослідження, які застосовуються в галузі економічних наук та, на думку автора, можуть бути успішно імplementовані до методологічного інструментарію наукового пошуку в царині управлінської проблематики, розкрито у працях сучасних вітчизняних сучасності, серед яких О. Г. Братута [4], П. М. Григоруk [7], В. В. Гуменюк [8], В. В. Дмитрук [8], С. О. Зубков [10], Н. Г. Клименко [11], А. М. Колот [12], З. О. Луцишин [13], Н. А. Хрущ [7], О. В. Чорний [17] та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Виходячи з наведеної актуальності теми, головною метою статті є узагальнення підходів до наукових досліджень в царині менеджменту як аргументація формування сучасної науково-прикладної площини дослідницької діяльності менеджерів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За наявними аналітичними оцінками фахівців у галузі управління, не менше 30 % часу в роботі сучасного менеджера складає дослідницька діяльність. Для аргументації наведеного факту підкреслимо, що головним продуктом дослідницької діяльності в галузі менеджменту є обґрунтоване управлінське рішення. Системна комбінаторика різнорівневих управлінських рішень за відповідним функціоналом забезпечує реалізацію намічених цілей та виконання поставлених завдань на основі оптимізації наявних ресурсів та операційної діяльності. При цьому, без сумніву, кожен з етапів продукування управлінського рішення містить елементи наукового дослідження, а саме:

- 1) формування емпіричної бази та первинну обробку інформації про об'єкт управління з використанням низки наукових методів формування банку даних з подальшим їх опрацюванням;
- 2) факторний, структурний та інший аналіз під час дослідження зв'язків з метою посилення обґрунтованості виявлених тенденцій та трендів;
- 3) оцінювання та порівняння можливих варіантів прийняття управлінського рішення задля вибору найкращої з усіх імовірних альтернатив;
- 4) передбачення наслідків змін на основі науково-методичних сценаріїв та методик прогнозування, які дозволяють врахувати широкий спектр факторів впливу на результуючий показник.

В умовах нової соціоекономічної реальності перед менеджерами кожної організації постало завдання пошуку раціональних та ефективних моделей діяльності, запровадження гібридних форматів роботи в поєднанні офлайн та онлайн формату комунікацій, що стало доступним завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям Четвертої промислової революції та уможливило функціонування організацій і підприємств за умови соціального дистанціювання в період коронавірусної епідемії та дотримання безпекового режиму під час воєнного стану в Україні. Нині та в перспективі – багатогранний і різновекторний науковий пошук, який дозволить прийти до виважених управлінських рішень щодо формування ефективної системи менеджменту та подальшого її вдосконалення.

У такому контурі теорія і практика менеджменту має розвиватись за сучасної парадигми наукових досліджень, що передбачає перехід від класичних наукових шкіл до

застосування новітніх методологічних підходів, впровадження яких сприятиме масштабності, глибині та широкоплановості дослідження управлінських явищ і процесів.

Щодо дефініції терміну «науковий підхід у дослідженні» зауважимо, що використовується він по-перше, для ідентифікації дотримання дослідниками принципів наукової методології; по-друге, для виокремлення загальної дослідницької платформи, на якій формується програма та розробляється план наукових досліджень для досягнення поставленої мети дослідження та реалізації окресленого кола завдань. У першому значенні науковий підхід передбачає дотримання базових принципів наукового пізнання – комплексності, систематичності, концептуальної єдності, об'єктивності, котрі притаманні кожному науковому дослідженню. Друге розуміння наукового підходу характеризує позицію, систему точок зору та поглядів, яких дотримується науковець при проведенні дослідження.

Для розроблення програми та плану наукового пошуку у галузі менеджменту широко застосовуються загальнонаукові та вузькоспеціалізовані підходи, сутність яких наведена в табл. 1.

Таблиця 1

Наукові підходи до дослідження проблем у галузі менеджменту

№	Назва підходу	Сутність підходу
1	<i>Термінологічний</i>	Дослідження генези понять, які розкривають сутність термінів, категорій і понять; уточнення змісту, встановлення та доведення відповідності та взаємозв'язку в понятійно-категорійному апараті
2	<i>Концептуальний</i>	Вибір або формування концепції дослідження, що відображує головні аспекти його спрямованості
3	<i>Когнітивний</i>	Застосування положень загальнофілософської теорії пізнання з аргументацією значення знання у моделях поведінки суб'єктів економічної діяльності
4	<i>Інституційний</i>	Дослідження та засвоєння інститутів, які визначають розвиток соціально-економічних явищ і процесів
5	<i>Системний</i>	Аналіз об'єкта дослідження в якості сукупності взаємопов'язаних компонент
6	<i>Комплексний</i>	Врахування різних аспектів у виникненні, функціонуванні та розвитку управлінських явищ, процесів, систем у взаємозв'язку
7	<i>Динамічний</i>	Дослідження управлінських явищ, процесів, систем в ретроспективі з дальшим прогнозуванням їх розвитку
8	<i>Аспектний</i>	Дослідження лише одного напрямку, певної проблеми, конкретної характеристики управлінського явища, процесу, системи
9	<i>Емпіричний</i>	Врахування наявних результатів раніше реалізованої дослідницької діяльності, досвіду науковця
10	<i>Діяльнісний</i>	Аналіз діяльнісної сторони функціонування та розвитку об'єкта дослідження в різних напрямках, сферах, галузях
11	<i>Порівняльний</i>	Зіставлення управлінських явищ, процесів та систем за різними рівнями ієрархії та сегментами диференціації
12	<i>Функціональний</i>	Розгляд об'єкта дослідження в розрізі функцій, які необхідно виконати для вирішення наявної управлінської проблеми
13	<i>Структурно-функціональний</i>	Виокремлення структурних елементів об'єктів дослідження та визначення їх функцій у складі системи
14	<i>Нормативний</i>	Розроблення норм та нормативів за підсистемами управлінської системи певного рівня

15	Ситуаційний	Обґрунтування доцільності застосування відповідних управлінських технологій та інструментів з урахуванням конкретної ситуації
16	Кількісний	Формування кількісних параметрів управлінських явищ і процесів із застосуванням статистичних методів, економіко-математичного моделювання, інструментарію індивідуальних та групових експертних оцінок тощо
17	Поведінковий	Використання принципів та підходів поведінкової економіки
18	Аксіологічний	Виявлення особливостей управлінських явищ і процесів у контексті цінностей
19	Культурологічний	Дослідження управлінських явищ, процесів, систем, об'єктів як культурологічного феномену
20	Міждисциплінарний	Застосування теоретичного, методичного та прикладного інструментарію різних наук для дослідження управлінських явищ, процесів, систем

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Як свідчить практика наукових досліджень, траєкторією формування мислення сучасного менеджера, який поєднує ролі лідера, дипломата, інноватора в контурі власного стилю керівництва, має стати відмова від фрагментарності, автономності, епізодичності. Запровадження ідеології конструктивного синтезу напрямів наукових досліджень у професійній діяльності, перехід на засади міждисциплінарності – головні вектори пошуку відповідей на виклики сьогодення, коли темпи техніко-технологічних змін наростають за експонентою, а різновекторні інновації прискорюють динаміку бізнес-процесів.

Перспективи подальших наукових розвідок автора в даному напрямі пов'язані з визначенням синергетичних ефектів від комбінаторики наявних підходів в дослідженні проблем менеджменту та з розробленням теоретико-методологічних сценаріїв дослідження прикладних аспектів менеджменту в умовах багатовимірної економіки та мережевого суспільства з технологічними трендами цифровізації та інформаційною домінантою в комунікаціях з компонентами внутрішнього та зовнішнього середовища.

Список використаних джерел

1. Александров І. О., Ткач К. І., Філіппова С. В. Методологія та організація наукових досліджень : підручник. Одеса : Астропринт, 2018. 197 с.
2. Андрійчук В. Г. Основи наукових досліджень в агробізнесі : навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2018. 496 с.
3. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г. Методологія і організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 142 с.
4. Братута О. Г. Засоби проведення наукового дослідження як елемент методологічного забезпечення української економічної науки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 14. С. 8–16.
5. Геєць В. М., Мазаракі А. А., Корольчук О. П., Кулагін Ю. І., Лагутін В. Д. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація) : навч. посіб. / ред.: А. А. Мазаракі; МОНМС України, 2-ге вид., доповн. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2011. 295 с.
6. Гетманцева Н. Д. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. для магістер. програм «Менеджмент корпорацій (АТ)» та «Менеджмент малого бізнесу». Київ : КНЕУ, 2009. 517 с.
7. Григорук П. М., Хрущ Н. А. Методологія і організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Кондор, 2017. 206 с.

8. Дмитрук В. В., Гуменюк В. В. Генезис ціннісно зорієнтованого управління: міждисциплінарний і галузевий аспекти. *Економічна теорія та право*. 2022. № 1. С. 29–43.
9. Дубницький В. І., Науменко Н. Ю., Федулова С. О. Методологія наукових досліджень в інформаційній економіці : навч. посіб. / заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Дубинського В. І.. Дніпро : ДВНЗ УДХТУ, 2019. 443 с.
10. Зубков С. О. Міждисциплінарні методологічні підходи до дослідження процесів управління підприємствами сфери харчування. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 39. С. 176–182.
11. Клименко Н. Г. Підходи, принципи та методи дослідження державного регулювання діяльності недержавних інституцій у контексті забезпечення національної безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2020_7_9
12. Колот А. Міждисциплінарний підхід як передумова розвитку економічної науки та освіти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2014. Вип. 5. С. 18–22.
13. Луцишин З. О. Концептуальні проблеми розвитку міждисциплінарності досліджень у галузі міжнародних економічних відносин. *Фінанси України*. 2021. № 11. С. 62–73.
14. Малигіна В. Д., Холодова О. Ю., Акімова Л. М. Методологія наукових досліджень : монографія. Рівне : НУВГП, 2016. 247 с.
15. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / [І. С. Добронравова та ін.; за ред. І. С. Добронравової]. Київ : Київський університет, 2018. 606 с.
16. Радіонова І. Ф. Методологія наукових досліджень: прикладний аспект: навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2010. 106 с.
17. Чорний О. В. Теорія міждисциплінарності як глобальний науковий дискурс. *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 157(2). С. 84–87.

Володимир ГНАТЮК

*доктор філософії з політичних наук,
науковий співробітник Міжнародного інституту освіти,
культури і зв'язків з діаспорою,
Національний університет «Львівська політехніка»
м. Львів, Україна*

ВИВЧЕННЯ СУБНАЦІОНАЛЬНОЇ ТЕМИ В ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ: ОСОБЛИВОСТІ У ПІДХОДАХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ

Анотація. У статті приділено увагу питанню вивчення субнаціонального рівня політики серед українських політологів у II декаді XXI ст., відколи тема виникла та окреслилася у сучасний самостійний напрям досліджень у політичній науці в Україні. Проаналізовано й узагальнено важливі здобутки, які мали відношення до розвитку проблематики, та відзначено вклад їхніх авторів. Висвітлено основні відмінності вітчизняних розвідок від зарубіжних та окреслено можливі перспективи розвитку теми у найближчі роки.

Ключові слова: субнаціональний рівень політики, територіальна одиниця, методики вимірювання

Abstract. The paper pays attention to the issue of studying the subnational level of politics among Ukrainian political researchers in the II decade of the XXIst century, since the topic arose and was outlined in a modern independent direction of investigations in political science in Ukraine. Important achievements related to the development of the problem are analyzed and summarized, and the contribution of their authors is noted. The main differences between domestic and foreign investigation are highlighted and possible prospects for the development of the topic in the coming years are outlined.

Key words: subnational level of politics, territorial unit, measurement techniques

Постановка проблеми та її актуальність. Понад три декади науковці у світі досліджують політичну практику держави не лише на системному рівні, тобто загальнонаціональному, а опускаються просторово вже нижче – на рівень адміністративно-територіальної одиниці та її структурних елементів. Зумовлено це прагненням вчених перевірити інституційне спрямування частин країни на предмет їхнього співвідношення до розвитку цілої системи в контексті ідеї про нерівномірність протікання економічних і політичних процесів у ній, що доволі давно доведена, вплинувши на появу субнаціональної теми у політичній науці.

Україна, як багато інших держав, ввійшла у свій транзит наприкінці ХХ ст., але дотепер перебуває у контексті трансформацій. Як наслідок, виникнення субнаціонально орієнтованих розвідок було відповіддю українських вчених на актуальні пізнавально-теоретичні та інституційно-практичні запити, куди ж рухається держава – до демократії/автократії або чому залишається тривалою анократією. Завдяки гібридності системи для вітчизняних науковців постало можливим вимірювання інституційних трансформацій у новому світлі – через погляд «зменшення масштабу». Це підсилювалося думкою, що якщо система не змінюється тривалий час, то проблема знаходиться в її частинах. Як і зарубіжні колеги, українські компаративісти вважали, що це наблизить до відповіді про причини довготривалого транзиту України до демократії з позиції розвитку її структурних елементів. У цьому полягає *актуальність проблеми*, яку ще понад одну

декаду назад не особливо активно розглядали в політологічному контексті саме у відповідному ракурсі. Однак інтерес вчених відтоді об'єктивно спрямувався на одиницю держави і ця тенденція продовжується надалі.

Аналіз основних досліджень і публікації. Дослідження субнаціональної тематики в політичній науці в Україні здійснюється менш, як два десятиліття. За короткий проміжок було інкорпоровано хоча чисельно незначний потенціал політологів, проте концептуально самодостатній. Первинною специфікою для початкових (формотворчих) розвідок стало осмислення субнаціональних явищ і процесів крізь призму наближених понять, що часто не аналізуються в рамках теми прямо. Зокрема такі питання могли стосуватися міського або локального вимірів соціо-політичних й економічних процесів (Круглашов & Кучуран, 2017) або місцевої демократії (Лендъел, 2011) та регіону (Власов, 2015). Серед інших авторів варто згадати В. Литвина (2014, с. 375–446), що є першовідкривачем цієї теми у політичній науці в Україні у класичному для західного компаративіста форматі; Ю. Мацієвського (2016; 2018), що розглянув вимір гібридності системи, який є невід'ємним при аналізі процесів субнаціоналізації; Н. Ротар (2016; 2017), котра розкрила питання ролі символічних ресурсів для політичного режиму та окреслила його інституційний дизайн. Але найпотужнішим ядром залишається досі група вчених з Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України: М. Кармазіна (2017), Т. Бевз (2016; 2017), О. Зорич (2016), М. Горбатюк (2018), В. Яремчук (2018), А. Ясінська (2018), які ґрунтовно описали як субнаціональні політичні режими протікають, відображаючи власну специфіку в межах єдиної держави.

Таким чином **ціллю статті** є узагальнений аналіз підходів українських політологів, які досліджували субнаціональну тематику у II декаді XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Аналіз субнаціональної теми розпочався на межі I–II десятиліття XXI ст., але у відмінному ключі, ніж було властиво для зарубіжних дослідників. Західні колеги вивчали такі питання у непрямій формі – як похідний наслідок попередньо реалізованих розвідок. Натомість українські науковці звертали увагу на дотичні феномени соціо-політичного поля країни, що є невід'ємним атрибутом для субнаціонального політичного режиму (хоча відповідну конструкцію так словесно не визначали). Як наслідок, вони вивчали або концептуальний вимір міських політичних коаліцій (Балановський, 2009), або локальний міський режим і міський політичний простір (Левчук, 2013), або інтерпретацію регіону й інструменти його аналізу (Власов, 2015). Проте ближче до середини декади дослідження субнаціонального рівня політики стали більш націленими (тематично вужче спрямованими), що сприяло виникненню нового наукового напрямку в політичній науці в Україні. Цей сценарій детермінований двома факторами.

Зокрема, по-перше, опублікуванням монографії В. Литвина (2014, с. 375–446), де виділено самостійну структурну частину – Розділ 7 – для висвітлення субнаціональної теми. Відповідна праця (відзначаючи ретроспективно до кінця II декади), стала найґрунтовнішою з позиції свого обсягу та глибини розкриття історіографічного, теоретико-методологічного і методичного аспектів. Автора цілком доречно варто вважати відкривачем проблематики в політології нашої держави. Водночас тоді з'явилася стаття С. Рибалки (2014), що була націлена на демонстрацію «особливостей формування регіональних політичних режимів як способів взаємодії регіональних владних структур та суспільства».

I, по-друге, у 2016 р. вийшли у світ ряд тематичних розвідок у «Наукових записках» (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України), де вчені розпочали аналітичний тренд у визначенні теоретико-методологічному поля явища «субнаціональний політичний режим», описуючи конкретні випадки політичної практики в Україні (Бевз, 2016; Зорич, 2016). Такі роботи вирізнялися дуальною специфікою: проаналізовано політичний процес в областях, зокрема Полтавській, Чернівецькій, Дніпропетровській і Львівській, з поєднанням фокусу уваги на теоретичних концептах, як історична причинність, зовнішні і внутрішні чинники, символічні ресурси й інститут місцевих виборів, що комплексно показало особливості функціонування режиму як побудови.

Далі за 2017–2018 рр. було розширено доробок найбільшим числом праць – опубліковано два випуски «Наукових записок» (Бевз, 2017; Ротар, 2017; Горбатюк, 2018; Яремчук, 2018; Ясінська, 2018 та інші). Цей масив робіт став продовженням попередніх ідей та визначив методологічні межі під час аналізу субрегіональних режимів в Україні. Загалом властивою ознакою для розвідок став історичний аналіз суспільно-політичних процесів та їхня генеза навколо виборів як інституту для здобуття влади. Тобто саме явище «субнаціональний політичний режим» розумілося як набір владних сил у територіальній одиниці, що стає даністю (за замовчуванням) через повторне функціонування інституту місцевих виборів. Тоді ж «владне коло» мислиться як сукупність формальних і неформальних гравців, що впливали(-ють) на рішення владних інститутів, а не тільки його реалізували. Як результат, класичного формату для західної науки техніки (методики) вивчення політичних режимів у територіальних одиницях держави (об'єктивної, або інституційної, і суб'єктивної, або експертної) не було побудовано і реалізовано у політичній практиці на завершення II декади XXI ст.

Попри відсутність будь-якого наближеного алгоритму в політичній науці в Україні, було добре вироблене концептуальне та методологічне наповнення, що необхідне для втілення досліджень у такому територіальному масштабі. В роботах Ю. Мацієвського (2016; 2018) відтворено інституційний розвиток України за останнє десятиліття, а тому опосередковано (однак що є не менш важливо) зауважено про вплив і на субнаціональний масштаб та перебіг політичних процесів у рамках одиниці держави. З іншого боку він зазначив, що революції в Україні не змогли структурно вплинути на дієвість транзиту країни до демократії, а відтворювалися як зміни без перетворень. Тому науковцем (мав намір чи ні) було піднято питання, яке прямо пов'язане з субнаціональним контекстом: який інституційний напрям розвитку властивий для одиниць при гібридному режимі на загальнонаціональному рівні. Або ж як покращуються інституційні маркери без структурних (на шляху до демократії) змін в областях.

Варто згадати роботи Н. Бучина (2017а; 2017b), де також осмислюються теоретичні та практичні аспекти у вивченні субрегіонального рівня політики. Зокрема фокус його уваги впав на реформу місцевого самоврядування завдяки контексту політичних наслідків демократизації і децентралізації. Це релевантно через актуалізацію ідеї щодо цих процесів як формотворчих для інституційного напрямку режиму, оскільки демократичні зміни «знизу» через активну форму дії місцевого самоврядування зумовлюють територіальні трансформації – виборчі і громадянські. Науковцем наголошено про кількісні знаряддя вимірювання та опції при створенні баз даних в електоральний період. Це важливий момент, бо саме вимірювання є невід'ємною частиною для субнаціонально

орієнтованих досліджень, а електоральний вимір у ньому особливо. Загалом формалізація даних стала унормованою процедурою в межах обидвох різновидів технік, тому погляди вченого є більш ніж вагомими (можливо, не безпосередньо, проте ідейно точно).

Для зручнішої візуалізації смислового навантаження тексту була створена узагальнена таблиця з представників політичної науки в Україні, що залучені до вивчення субнаціональної теми (Гнатюк, 2021а, с. 292–293). Це була система, що інтегрувала науковців, їх афіліацію до ЗВО, кількість наукових праць, роки опублікування робіт і конкретна дослідницька проблематика (предмет), де вся інформація хронологічно організаційно структурована. Відповідно, у підсумку на кінець II декади XXI ст. в межах політичної науки в Україні було близько двох десятків вчених, які інтегровані до таких розвідок (понад трьох десятків праць). Якщо виокремлювати географію розташування ЗВО, тоді ситуація буде наступною: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Національний університет «Острозька академія», Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара, Національний університет «Львівська політехніка», Львівський національний університет ім. І. Франка, Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія», Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини, Університет ім. Альфреда Нобеля, Ужгородський національний університет та двоє дослідників (С. Рибалка і А. Кучуран), що не були приналежними до жодної освітньої структури на момент аналізу (початок 2021 р.). Висвітлені дані базувалися на ресурсах, як Google Scholar, Academia.edu і порталів університетів, до яких афілійовані політологи.

Узагальнюючи ситуацію слід відзначити, що субнаціональна тематика в Україні вивчається на помірному (середньому) рівні у кореляції до інших країн (Гнатюк, 2021b). Спричинено тим, що у II половині XX ст. політичні системи, які намагалися стати демократичними за критерієм суспільного та політичного устрою, підтримували тренд децентралізації і формування нових легітимних носіїв публічної влади у одиницях держави. Як вважає М. Лендъел, відповідний об'єктивний момент сприяв сплеску зацікавлення політологів до інститутів та соціо-політичних процесів у локальному/субрегіональному масштабі, а тому це поле залишається популярним і до сьогодні (Лендъел, 2011). Оскільки аналіз територіального (різного рівня) політичного життя надасть змогу відобразити характер системи у зменшеному масштабі, що є основоположно для демократії як режиму на практиці.

Поряд з цим, актуальний здобуток українських науковців детермінований головно особливістю національного підходу до дослідження субнаціонального рівня політики, ніж специфікою реалізації інструментарію від західних колег. Але теоретична основа розглянутих розвідок продемонструвала, що вітчизняні дослідження знаходяться у концептуальному ядрі, проте доволі в обмеженому (неповному) форматі. Цей момент синтезує дві опції (переваги чи небезпеки, або навіть все разом): шанс пошуку «української» методики для аналізу явищ і процесів на субрегіональному рівні держави, що може втілитися (апробуватися) на кейсах інших країн (позитивний аспект) і можливість наукового застою, що виражатиметься через здобуття поверхневих висновків, бо відсутні гарантії, що така методика стане кращою/рівноцінною для реалізації на політичній практиці в Україні (негативний аспект). Попри все, ситуація обов'язково дасть розвиток обом

опціям: питання у тому в якому ступені це буде та з яким знаком «+» або «-» для політичної науки в Україні (Гнатюк, 2021а, с. 52–53).

Шукаючи спільне у підходах українських дослідників, слід звертати увагу на їх об'єднуючому фокусі на побудові публічної влади, процесі її формування та складі у контексті політичного протистояння/співпраці. Такий аспект чітко показував, як формальний бік управлінського процесу і неформальна взаємодія виникають серед учасників. Самі науковці постали в ролі експертів з питань територіальної політики, відповідно до обраних одиниць держави. Це вплинуло на деяку односторонність поглядів через відсутність будь-якої техніки (властивої для закордонних вчених). Додатково варто зауважити, що кількісні інструменти застосовувалися доволі рідко. Важливою відмінністю є те, що ці дослідження не слід окреслювати як експертні в класичному розумінні, бо вони відображали формальну структуру інститутів влади без оціночних суджень від сторонніх знавців субнаціонального рівня, а представляли узагальнення політико-владних процесів.

Як наслідок, розвідки вітчизняних вчених паралельно мають відношення до субнаціонального масштабу, але в аналітичному контексті – поза апробацією класичних методик вимірювання суспільно-політичних процесів відповідного територіального рівня. В цьому ключі визначається головна проблема наукової «неповноцінності» інструментарію досліджень по відношенню до відповідників за кордоном, які є своєрідним зразком, перевіреним часом в численних працях щодо практики по всьому світі. Тим не менш, спираючись на зазначене вище, все-таки можна стверджувати, що вивчення субнаціонального рівня політики є вже невід'ємним напрямом для політології в Україні на кінець II декади XXI ст. Сьогодні питання стає не стільки, коли доробки закордонних науковців будуть комплексно відкритими для українського політолога, а коли буде реалізовано класичне дослідження, властиве світовій науці, яке започаткували американські та латиноамериканські компаративісти ще три декади назад.

Висновки. Дослідження субнаціонального рівня політики українськими вченими розпочалося не так давно, однак стало одним з визначальних сучасних спрямувань політичної науки. Цьому сприяли об'єктивні причини, зокрема те, що актуальні соціо-політичні процеси і явища є важливим сектором державного буття нації, а також відсутністю відповідних розвідок з їх аналізу. Таким чином теоретичні та практичні прогалини аргументували потребу у пошуку новітніх інструментів та підходів до їх вивчення. Очевидно, не всі здобутки зарубіжних політологів були апробовані у II декаді XXI ст. на політичній практиці України, але вони започаткували підґрунтя, на яке можна спиратися в процесі глибшої інтеграції вітчизняних вчених у такі тематичні розвідки уже в найближчі роки.

Виділяючи про **перспективи подальших досліджень**, то вони зводяться до ключового моменту – потреби у проведенні розвідок на прикладі політичної практики в Україні, де буде апробовано інституційну та експертну методики у найширшій множині випадків. Це сприятиме узагальненню даних, виявленню теоретичної новизни і можливості концептуалізації цікавих ситуацій, які можна порівнювати з аналогічними кейсами у дослідженнях зарубіжних науковців. У III декаді XXI ст. вже були здійснені такі спроби, але вони потребують ширшої репрезентації.

Список використаних джерел

1. Buchyn, M. (2017b). Restrictions on the pre-election agitation as a condition of democracy of the electoral process: evolution of legal regulation in Ukraine. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*, 19(2), 86–94
2. Балановський, Я. (2009). Теоретико-методологічний потенціал концепції міських політичних коаліцій (режимів). *Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Філософія. Соціологія. Політологія*, 19, 268–274.
3. Бевз, Т. (2016). Підстави формування, специфіка функціонування і особливості трансформації регіонального політичного режиму Дніпропетровська (1991–2016 рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 81(1), 55–76.
4. Бевз, Т. (2017). Регіональні політичні режими Дніпропетровщини: етапи формування, специфіка функціонування та особливості трансформації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 88(2), 77–111.
5. Бучин, Н. (2017а). Реформа місцевого самоуправління в Україні в контексті децентралізації і демократизації. In K. Czarniecki, A. Lutrzykowski & R. Musiałkiewicz (Eds.), *Samorząd terytorialny w Polsce i w Europie. Aktualne problemy i wyzwania* (pp. 117–125). Włocławek: PWSZ.
6. Власов, В. (2015). Поняття регіону як актора сучасних міжнародних зв'язків. *Грані*, 113(3), 28–34.
7. Гнатюк, В. (2021а). Особливості функціонування політичних процесів на регіональному рівні в Україні на прикладі Закарпатської, Львівської і Чернівецької областей у 2010–2015 рр. (Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з політ. наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна). https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/dis_hnatiuk.pdf
8. Гнатюк, В. (2021b). *Засади, етапи та варіанти вивчення субнаціональної проблематики у політичній науці*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика».
9. Горбатюк, М. (2018). Діяльність НДП як «партії влади» у контексті формування регіонального політичного режиму (на прикладі Вінницької області). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 93(1), 55–102.
10. Зорич, О. (2016). Регіональний політичний режим у Полтаві та області: історичні передумови становлення і ключові актори (перша половина 1990-х рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 81(1), 77–88.
11. Кармазіна, М. (2017). Підґрунтя формування регіональних політичних режимів в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 88(2), 4–43.
12. Круглашов, А. & Кучуран, А. (2017). Арени міської політики: теорія і практичний приклад Чернівців. У С. Рудницький (Ред.), *Політологічні та правничі студії суспільно-політичних процесів ХХ-початку ХХІ ст.: збірник наукових праць до ювілею д-ра. політ. наук, проф. В. П. Горбатенка* (с. 111–118). Житомир: ФОП Євенок О. О.
13. Левчук, П. (2013). Соціетальні сенси гармонізації локального простору. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*, 6(4), 126–129.
14. Лендъел, М. (2011). *Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи*. Ужгород: Мистецька лінія.
15. Литвин, В. (Ред.). (2014). Субнаціональні політичні режими: визначення, типологія і порівняльний аналіз. У *Політичні режими сучасності: інституційні та процесуальні виміри аналізу* (Розділ 7, С. 375–446). Львів: ЛНУ імені Івана Франка.
16. Matsievsky, Yu. (2018). Trapped in hybridity: the political regime in Ukraine after the 2014 revolution. *Polis. Political Studies*, 163(1), 96–115.
17. Мацієвський, Ю. (2016). Рух по колу чи вихід з пастки? *Wschod Europy: Studia Humanistyczno-Spoleczne*, 2(1), 53–69.
18. Рибалка, С. (2014). Регіональний політичний режим та регіональна політична еліта: способи взаємодії у транзитивних суспільствах. *Гілея: науковий вісник*, 83, 374–377.

19. Ротар, Н. (2016). Символічні ресурси чернівецького регіонального політичного режиму. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 81(1), 110–126.

20. Ротар, Н. (2017). Інституційний дизайн регіонального політичного режиму у Чернівецькій області. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 88(2), 44–77.

21. Яремчук, В. (2018). *Регіональні політичні режими в Україні: Львівщина (1990–2017 рр.)*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

22. Ясінська, А. (2018). Підстави формування регіональних політичних режимів у Харківській області (1991–2017 рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 93(1), 176–204.

Юлія ГОРЯЩЕНКО

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри підприємництва та економіки підприємства,
Університет митної справи та фінансів
м. Дніпро, Україна

МЕТОДИ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Анотація. У статті подається опис сучасних методів подолання кризових явищ на підприємстві. Наголошено на необхідності деталізації методів відповідно до критерію періодичності та масштабування криз. Наведено основні показники, що застосовуються у моделях прогнозування банкрутства.

Ключові слова: криза, антикризове управління, підприємство, методи, моделі.

Abstract. The article provides a description of current methods for handling crisis cases in enterprises. The need to detail the methods according to the criteria of periodicity and scale of the crisis was emphasized. The main indicators that stand out in bankruptcy forecasting models have been presented.

Key words: crisis, anti-crisis management, entrepreneurship, methods, models.

Постановка проблеми. З-поміж способів подолання кризових явищ на українських підприємствах у 2024 році дієвими залишилися одиниці. Базованим на них моделях взагалі притаманні несучасність, неправильне інтерпретування і переклад фінансових показників. Отже, осучаснення методів антикризового управління – важливе завдання для вітчизняних теоретиків і практиків у галузі підприємництва.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Велику увагу дослідженню окреслених проблем приділяють такі сучасні вчені: М. Хаммер, Дж. Чампі, Р. Жовновач, І. Колодій, О. Ватченко, Р. Шаранов, О. Хринюк, Л. Варава, Т. Передерій, І. Ахновська, Г. Гончар, І. Нетреба, М. Міщенко та інші.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є опис сучасних методів подолання кризових явищ на підприємстві й деталізація методів відповідно до критерію періодичності та масштабування криз.

Виклад основного матеріалу. Основними методами подолання кризи на підприємстві є фундаментальна (комплексна) та експрес діагностика, диверсифікація, аутсорсинг, бенчмаркінг. Серед загальнонаукових методів чільне місце посідають методи порівняння та узагальнення, системний підхід.

У залежності від стадії кризи та аналізу рішень практичним методом часто послуговує санаційний метод (санування, санація), який вирішує проблеми загрози банкрутства, відновлення ліквідності та платоспроможності підприємства. Часто це відбувається шляхом консервації, оренди та/або розпродажу основних засобів, заміни короткострокових боргових зобов'язань на довгострокові, передачі об'єктів соціальної сфери до муніципальної власності тощо [1].

Відповідно до критерію періодичності та масштабування, кризи на підприємстві можна поділити на потенційні, поточні, глобальні. Перші характеризуються періодичними негативними згадками бренду у мережі. Наприклад, закриття філії в одному із міст. Саме собою це не катастрофа, але якщо дати волю чуткам, то сарафанне радіо може

роздмухати інфопривід про закриття всього підприємства. Критично важливо оперативно реагувати на кожен відгук та давати вичерпне пояснення. Другі супроводжуються великою кількістю негативу з кількох джерел. Це може бути явне погіршення умов обслуговування, введення непопулярних заходів або банальне припинення акції, що полюбилася клієнтам. Тут важливо донести реальну причину. Якщо запроваджено нову комісію, то слід обґрунтувати її необхідність та вказати на причини, що призвели до такого погіршення умов. Треті є масштабними подіями, на кшталт форс-мажору в економіці. Негативний вплив на галузь автоматично асоціюється з підприємством, навіть якщо з ним все гаразд. Тут можна зіграти на випередження: розповісти про проблему в галузі, при цьому м'яко згадуючи, що ви працюєте як завжди. Для клієнтів нічого не змінилося і поточні події вас не торкнулися. Такі превентивні заходи здатні заспокоїти клієнтів та залучити нових – від конкурентів, які потрапили під кризу.

Для кожного виду згаданих криз потрібно ретельно дібрати релевантні методи [2]. Іншими дієвими методами є:

– даунсайзинг («зменшення розмірів» підприємства, «скорочення/відсікання зайвого» для покращення умов його господарської та фінансової діяльності);

– регуляризація (до прикладу, вдосконалення стратегічного управління, управлінського обліку, утворення автоматизованої системи обліку);

– реінжиніринг – «фундаментальне переосмислення і радикальне перепроєктування бізнес-процесів з метою досягнення істотного поліпшення якості функціонування» [3];

– реструктуризація – «здійснення організаційно-економічних, правових, виробничо-технічних заходів, спрямованих на зміну структури підприємства, його управління, форм господарювання, які можуть забезпечити підприємству фінансове оздоровлення, збільшення обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищення ефективності виробництва» [1].

Крім вище зазначених, слід вказати методи моніторингу та контролю, й окремо виділити методи контролінгу: бенчмаркінг (порівняння з кращими практиками), аналіз точки беззбитковості, вартісний аналіз, портфельний аналіз, АВС-аналіз, СОФТ-аналіз тощо.

На стадії, де підприємство не здатне розраховуватися зі своїми боргами, на перше місце виходить метод діагностики з усіма його підметодами. Нині налічується близько 200 моделей діагностики ризику банкрутства підприємств, найсучаснішими з них є дискримінантні моделі, логіт і пробіт, експертні моделі, моделі штучного інтелекту. Очевидно, кожна з них має свої переваги та недоліки, однак відомі світові моделі прогнозування банкрутства погано пристосовані до українських підприємств та складні до застосування через ряд причин: побудову моделей на фінансовій звітності інших країн, застарілість та відмінність граничних значень використаних показників, неправильне інтерпретування та переклад фінансових показників. Проривом стали 90 рр. XX ст., коли у прогнозуванні банкрутства почали застосовуватися методи, засновані на використанні штучного інтелекту – нейронних мереж (ANN), які дозволяють встановити можливий нелінійний характер взаємозв'язку між фінансовими коефіцієнтами [4].

Основні показники у моделях прогнозування банкрутства [5–6]:

– коефіцієнт оборотності активів – використовується у моделях: 5-ти факторна Альтмана, 7-ми факторна Альтмана, Фулмера, Спрінгейта, Таффлера і Тішоу, Сайфуліна-Кадикова, Савицької, Терещенка, Пареної-Долгальова, Донцової-Нікіфорової, Жданова, Машижка-Завадського, Штангрета;

– коефіцієнт поточної ліквідності – застосовується у моделях: 2-х факторна Альтмана, 7-ми факторна Альтмана, Колишкіна, Сайфуліна-Кадикова, Федотової, Люговської, Мартиненка, Шеремета-Сайфуліна, Ковальова-Волкової, Копчак, Пареної-Долгальова, Жданова, Бівера, Штангрета;

– коефіцієнт автономії – застосовується у моделях: 7-ми факторна Альтмана, Савицької, Мартиненка, Ящука, Донцової-Нікіфорової, Лайтинена-Суаса (Європейська);

– рентабельність активів – використовується у моделях: 7-ми факторна Альтмана, Колишкіна, Савицької, Люговської, Терещенка, Ковальова-Волкової, Ящука, Донцової-Нікіфорової, Олсона, Бівера, Лайтинена-Суаса;

– рентабельність власного капіталу – використовується у моделях: Белікова-Давидової, Колишкіна, Сайфуліна-Кадикова, Мартиненка, Зайцевої, Шеремета-Сайфуліна, Савицької, Штангрета;

– рентабельність продажів – використовується у моделях: Колишкіна, Сайфуліна-Кадикова, Терещенка, Зайцевої, Курченка, Шеремета-Сайфуліна, Копчак [6].

Висновки. Отже, вкрай важливо розробити ефективні релевантні управлінські рішення щодо застосування методів та методології подолання кризових явищ на сучасних підприємствах.

Список використаних джерел

1. Москаленко Л. А., Хринюк О. С. Методи антикризового управління підприємством. *Актуальні проблеми економіки та управління* : збірник наукових праць молодих вчених. 2011. Вип. 5. С. 114–118. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/12289/1/2011_4_7_Moskalenko.pdf.
2. Горященко Ю. Г. Статистичне дослідження інноваційного фону українських підприємств на тлі рецесії. *Економіка та суспільство*. 2021. № 25. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-24>.
3. Hammer M., Champy J. *Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution* : HarperBusiness, 2006. 272 p.
4. Шаранов Р. С., Сипало М. Б. Банкрутство підприємств в Україні: причини та наслідки. *Економічна політика та механізми господарювання: сучасний стан, ефективність, перспективи*: збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих учених. Київ : Аналітичний центр «Нова Економіка», 2017. С. 64–66.
5. Bereznytska U., Dobrovolska O., Uniat L., Shevchenko A., Horiashchenko Y., Halaz L. Institutional Principles of Intensifying the Innovative Development of Small and Medium Agribusiness. *Journal of Agriculture and Crops*, 2022. Vol. 8, issue 4, P. 275–282. doi: <https://doi.org/10.32861/jac.84.275.282>.
6. Ivanov S., Sharanov R., Vatchenko O., Vatchenko B., Razumova H. Formation of Logit-Model for Predicting the Probability of Bankruptcy of Ukrainian Enterprises. *Science and Innovation*. 2023. Vol. 19, issue 1. P. 36–48. doi: <https://doi.org/10.15407/scine19.01.036>.

Софія ГРИЦАЙ

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 022 Дизайн (за видами),
Київський національний університет
технологій та дизайну
м. Київ, Україна*

Олена СЛІТЮК

*доцент, кандидат технічних наук,
доцент кафедри мультимедійного дизайну,
Київський національний університет
технологій та дизайну
м. Київ, Україна*

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В ГАЛУЗІ NFT МИСТЕЦТВА: ПІДХОДИ ДО ГЛИБОКОГО НАВЧАННЯ ТА ТВОРЧОСТІ

Анотація: Дане дослідження спрямоване на імплементацію штучного інтелекту в галузі NFT Art, зосереджуючись на ролі глибокого навчання у створенні цифрових шедеврів та автентифікації NFT. Автори вказують, що алгоритми глибокого навчання не лише враховують різноманітні художні стилі, але й забезпечують високу якість та реалістичність зображень. Крім того, розглядається вплив штучного інтелекту на маркетинг та перспективи розвитку взаємодії NFT та ШІ, враховуючи тимчасовий спад інтересу у 2022 році.

Ключові слова: NFT, штучний інтелект, глибоке навчання, блокчейн, верифікація автентичності, творчість.

Abstract: This article is focused on the implementation of artificial intelligence in the NFT Art domain, with a particular emphasis on the role of deep learning in creating digital masterpieces and authenticating NFTs. The authors highlight that deep learning algorithms not only consider diverse artistic styles but also ensure high quality and realism of images. Additionally, the impact of artificial intelligence on marketing and the prospects of the NFT-AI interaction are explored, taking into account the temporary decline in interest in 2022.

Keywords: NFT Art, Artificial Intelligence, deep learning, blockchain authenticity verification, creativity.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасний етап в історії мистецтва визначається активним впровадженням технологій та штучного інтелекту (ШІ) у різні сфери, зокрема, у галузі Non-Fungible Token (NFT) Art. Зростання ринку NFT та застосування ШІ у творчому процесі породжують нові виклики та можливості, що створює актуальний контекст для розгляду оптимального взаємодії творчості та технологій. Це відкриває шлях до пошуку оптимального поєднання творчості та технологій, щоб ефективно використовувати потенціал штучного інтелекту в створенні унікальних цифрових творів мистецтва та забезпечити надійну автентифікацію NFT. Актуальність цієї проблеми знаходиться в прагненні зберегти баланс між автоматизацією та творчою унікальністю, забезпечуючи при цьому стабільний розвиток цифрового мистецтва та його визнання на ринку.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Основні дослідження та наукові публікації, які використовуються у даній статті, охоплюють роботи науковців, таких як

С. М. Канет і В. Гуляєва, що досліджують творчі можливості штучного інтелекту (ШІ) у сфері мистецтва Non-Fungible Token (NFT), зосереджуючись на використанні глибоких алгоритмів навчання для синтезу зображень на основі мовових описів [1]. Також свій внесок зробила Т. Ванг, яка пропонує глибоко навчаний алгоритм для програмування та створення NFT-арту, розширюючи перспективи творчості у цифровому середовищі. Її робота спрямована на розвиток інноваційних методів створення цифрових творів мистецтва в контексті NFT [2]. Х. Мехмуді, у своїй публікації, зосереджується на ролі ШІ в аутентифікації NFT та майбутньому цифрового власництва. Його дослідження розглядає можливості застосування штучного інтелекту для забезпечення безпеки та визначення автентичності цифрових творів мистецтва [3]. Ці дослідження вказують на великий інтерес до використання ШІ у мистецтві NFT, який об'єднує технологічний прогрес та творчість для створення інноваційних та унікальних творів мистецтва. А це створює підґрунтя для подальших досліджень у цій області.

Основною **метою** даної статті є систематизація та узагальнення знань про роль глибокого навчання та ШІ в галузі NFT Art, а також визначення їхнього впливу на творчість, маркетинг та перспективи розвитку. Автори статті прагнуть визначити позитивні та негативні наслідки використання ШІ у сфері NFT мистецтва, розглядаючи можливості та виклики, які супроводжують цей технологічний прогрес.

Виклад основного матеріалу. Імплементация штучного інтелекту в галузі NFT Art відіграє величезну роль для художників та митців. По-перше, Штучний інтелект забезпечує художникам потужні інструменти для створення цифрових шедеврів, які вражають своєю технічною досконалістю та унікальністю. Завдяки алгоритмам глибокого навчання, що охоплюють різноманітні художні стилі, елементи та техніки, ми отримуємо твори, що адаптуються до різних вимог та очікувань творчої спільноти. Алгоритм передачі ілюстрацій NFT, заснований на глибокому навчанні, виправдовує свою ефективність через ретельний аналіз традиційних генеративних методів і використання моделі StyleGAN для точного редагування атрибутів зображення. Для поліпшення якості створених зображень використовується механізм привернення уваги каналу та просторового привернення уваги. Це робить генеровані зображення більш реалістичними та природними. Експерименти підтверджують, що алгоритм глибокого навчання для створення NFT-ілюстрацій може ефективно контролювати стиль генерації зображень з урахуванням вимог та особливостей. Для досягнення деталізації та високої якості важливо враховувати складність структури мережі та необхідність потужних обчислень. Спрямованість на прості та ефективні моделі може прискорити навчання та оптимізувати обчислювальний процес [1; 2].

По-друге, платформи, що використовують штучний інтелект, пропонують надійні процедури забезпечення якості, гарантуючи, що цифрове мистецтво відповідає як естетичним, так і технічним стандартам, перш ніж воно стає NFT.

По-третє, верифікація та автентифікація: технології штучного інтелекту можуть проаналізувати історію транзакцій блокчейну та сам файл цифрового мистецтва для надання надійного підтвердження автентичності. Це гарантує, що кожен NFT є унікальним та справжнім [3].

Глибокі алгоритми навчання виявляються важливим інструментом у мистецькому світі в цілому, оскільки вони мають можливість аналізувати величезний обсяг різноманітних даних. Ця здатність охоплює не лише інформацію про творчі роботи

минулих епох, але й враховує останні тенденції у сучасному мистецтві. Застосування штучного інтелекту (ШІ) в цьому контексті не тільки дозволяє відтворювати твори мистецтва, але й інтерпретувати різноманітні стилі та форми, створюючи унікальні та захоплюючі твори. Алгоритми глибокого навчання дозволяють враховувати історичний контекст та останні тенденції, зробивши мистецтво більш ефективним та сучасним. Таким чином, вони не просто реплікують минулі шедеври, але й вносять своє унікальне тлумачення, забезпечуючи свіжість та новаторство творчому процесу.

Отримуючи та обробляючи обширні дані вже існуючих творів мистецтва та останні тенденції, алгоритми глибокого навчання здатні генерувати абсолютно нові та унікальні твори. Цей процес базується на аналізі та урахуванні великої кількості інформації, дозволяючи алгоритмам виявляти несподівані зв'язки, експериментувати з різними стилями та створювати щось, що виходить за межі традиційного. З доступом до різноманітних даних глибокі алгоритми можуть відкривати нові шляхи в мистецтві, надихаючи на створення інноваційних та передових творів. Таким чином, штучний інтелект, заснований на аналізі обширної інформації, діє як креативний помічник, сприяючи виникненню абсолютно нових ідей та вираженню мистецтва у його еволюційному розвитку. А інновації включають в себе розробку алгоритмів, які дозволяють художникам встановлювати та персоналізувати параметри генерації NFT. Це дозволяє створювати твори, які відповідають не лише загальному художньому стилю алгоритму, але й конкретним вподобанням та вимогам кожного творця [4; 5].

Зростаючий вплив штучного інтелекту (ШІ) на маркетинг свідчить про його ключові переваги, серед яких особливо варто виділити здатність адаптуватися до стрімких змін у смаках та попиті на ринку. Ця характеристика визначає новий стандарт ефективності та конкурентоспроможності в галузі генерації NFT. ШІ має унікальну здатність реагувати на динаміку сучасного художнього світу, де тенденції та вподобання аудиторії можуть змінюватися миттєво. Автоматизовані алгоритми та системи машинного навчання у ШІ оперативно аналізують великі обсяги даних, враховуючи найсвіжіші та актуальні тренди в галузі мистецтва та культури.

Однією з ключових переваг цієї адаптивності є забезпечення художників необхідними інструментами для створення контенту, який відповідає поточним вимогам ринку. Це важливо не лише для збереження актуальності, але й для успішної конкуренції та задоволення запитів вимогливої аудиторії.

Системи ШІ допомагають художникам ефективно вирішувати завдання, пов'язані з аналізом динаміки сучасного мистецтва, і, враховуючи ці зміни, створювати та пропонувати продукти, які максимально відповідають потребам споживачів. Такий підхід забезпечує не лише високий рівень креативності, а й ефективність у взаємодії з ринком NFT, де швидкість реакції на зміни є визначальним чинником успіху [6].

Деякі автори розпочали дослідження [7], що доводять користь у використанні веб-сервісів генерації зображень (ГШІ) у роботі дизайнерів. Зазначається, що для генерації ідей існують спеціалізовані веб-сервіси, такі як Ideanote та OpenAI DALL-E. У дослідженнях детально розглянуто роботу DALL-E та представляє можливості генерації зображень за різними запитамі. Також автор розглядає інші веб-сервіси, такі як Adobe FireFly, Canva, та Leonardo AI, їхні можливості, налаштування, а також аспекти використання ГШІ на різних етапах дизайн-процесу, включаючи генерацію ідей, створення концепцій, дослідження

стилів та форматів, створення прототипів, отримання зворотного зв'язку, та інше. Ці сервіси можуть бути використані для генерації якісних зображень та оптимізації роботи дизайнерів, а отже буде корисним впровадити цей досвід у викладання [7]. Аналізуючи вплив штучного інтелекту на NFT мистецтво можемо вокремити як позитивні, так негативні ефекти.

Із позитивного, ШІ у сфері NFT мистецтва може сприяти створенню унікальних та індивідуальних творів. Алгоритми глибокого навчання, вбудовані в процес створення, можуть враховувати різноманіття художніх стилів та елементів, що сприяє виникненню нових та цікавих творчих виражень. ШІ може використовуватися для автоматичної перевірки аутентичності NFT, використовуючи алгоритми розпізнавання образів та сигнатур. Це не лише спрощує процес верифікації, але і забезпечує швидке та точне визначення оригінальності твору. Інтеграція ШІ дозволяє впроваджувати елементи ексклюзивності та регулювати вартість NFT за допомогою смарт-контрактів. Це може стимулювати створення вищецінних та обмежених ексклюзивних творів [8]. Інтелект може стати інструментом, який розширює та розвиває творчість художників. Алгоритми можуть надавати нові підходи та ідеї, що допомагають митцям у виявленні своєї унікальності. А через доступність та безкоштовність багатьох версій ШІ може зробити NFT більш доступним для нових творців, навіть тих, у кого не має значних художніх здібностей. Це може допомогти розширити галузь та включити нові таланти.

Зауважимо, що з іншого боку, у кожного позитивного ефекту є своя негативна сторона. Наприклад, певні алгоритми можуть привести до виробництва масових, стандартизованих творів, що може позбавити художні творіння вираження особистості та унікальності. Існує потенційний ризик, що розповсюдження автоматизованих інструментів може сприяти неврахуванню особистого внеску художника та підірвати традиційні художні практики, а автоматизація та доступність може призвести до появи великої кількості NFT, знижуючи ексклюзивність та можливу вартість окремих творів. А через безконтрольну доступність ШІ ми можемо відзначати надмірну кількість продукції, що може призвести до падіння якості та цінності цифрових творів.

Незважаючи на всі виклики, майбутнє NFT та штучного інтелекту (ШІ) обіцяє залишатися динамічним та визначальним для культурної та технологічної парадигми. Прогнози свідчать про вражаюче зростання обсягу ринку NFT, який досягнув 45 мільярдів доларів до кінця третього кварталу 2021 року. За прогнозами, цей ринок має досягти 80 мільярдів доларів до 2025 року [9].

У спробі розгляду подальшого розвитку, варто звернутися до слідкування за тенденціями ринку. Наприклад, пікове значення ринку неперевіжених токенів досягнуте навесні 2022 року, проте динаміка подальших подій характеризується помітним зниженням, включаючи зменшення цін на цифрові активи [10]. Однак експерти залишають оптимістичні прогнози, розглядаючи цей спад як можливість для коригування цін та виправлення відхилень у розвитку сегмента. Щодо майбутнього NFT арту, Алун Еванс, засновник компанії «Freeverse», підкреслює важливість реалістичного підходу до цінності NFT та застерігає від тимчасових спадів. Він вбачає сутність технологій блокчейну та web3 в привласненні та використанні цифрових активів, які розвиваються залежно від власника [10].

Щодо прогнозів на наступні десять років, думки експертів розділяються. Зокрема, Вес Левітт вбачає, що NFT стануть необхідною частиною економіки, заснованої на

утилітах, особливо у відео/медіа, метавсесвіті та іграх [11]. За аналітичними даними Statista передбачається, що ринок NFT до 2027 року досягне 3,2 мільярда доларів з річним темпом зростання 18,55%, що вказує на потенційний високий рівень інтересу та активності [12]. Тобто, незважаючи на тимчасовий спад популярності NFT, майбутнє синергії цього виду мистецтва та розвитку ШІ залишається багатообіцяючим, визначаючи нові стандарти в мистецтві, економіці та технологіях.

Висновок. У рамках даного дослідження було проведено аналіз впливу штучного інтелекту на ринок NFT мистецтва, зосереджуючись на використанні глибокого навчання у генерації творів та адаптації мистецьких напрямків під вподобання аудиторії. Було досліджено роль штучного інтелекту в створенні нових творів мистецтва та його спроможність адаптуватися до змін у художньому світі, а також вплив штучного інтелекту на маркетинг та генерацію NFT, зокрема, його здатність аналізувати та пристосовуватися до швидких змін у смаках аудиторії. Встановлено, що глибокі алгоритми можуть стати креативними помічниками для художників, допомагаючи створювати унікальні твори та адаптуватися до сучасних тенденцій. А штучний інтелект визначає новий стандарт ефективності та конкурентоспроможності в галузі NFT.

Дослідження вказує на потенціал штучного інтелекту у сфері NFT мистецтва, проте існують виклики та ризики, такі як масова стандартизація творів та зниження ексклюзивності. **Подальші дослідження** можуть вивчити ефективні стратегії запобігання цим ризикам, а також дослідити можливості розвитку нових форм взаємодії між мистецтвом та штучним інтелектом.

Список використаних джерел

1. Canet S.-M., Guljajeva V. Dream painter: exploring creative possibilities of ai-aided speech-to-image synthesis in the interactive art context, *Proceedings of the ACM on Computer-Aided Design & Applications. Computer Graphics and Interactive Techniques*. 2022. Vol. 5, no 4. P 1–11. DOI: <https://doi.org/10.1145/3533386>
2. Wang T. A Deep Learning-Based Programming and Creation Algorithm of NFT Artwork. *Online Processing and Analyzing of IoT Data Streams in Intelligent Mobile Edge Computing*. Vol. 2022. URL: <https://www.hindawi.com/journals/misy/2022/2325179/>
3. Mehmoodi H. The Role of AI in NFT Authentication: The Future of Digital Ownership. 8 Sep. 2023. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/role-ai-nft-authentication-future-digital-ownership-habib-mehmoodi/>
4. Wilson M. What's The Next Great Art Movement? Ask This Neural Network. 07 May 2017. URL: <https://www.fastcompany.com/90131930/whats-the-next-great-art-movement-ask-this-neural-network>
5. Zhuang Yue-ting, Wu Fei, Chen Chun, Pan Yun-he. Challenges and opportunities: from big data to knowledge in AI 2.0. *Frontiers of Information Technology & Electronic Engineering*. 2017. Vol. 18. P. 3–14. URL: <https://link.springer.com/article/10.1631/FITEE.1601883>
6. Davenport T., Guha A, Grewal D., Bressgott T. How artificial intelligence will change the future of marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 2019. Vol. 48, no. 1. P. 24–42. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11747-019-00696-0>.
7. Каук В. І. Генеративний штучний інтелект – креативний помічник дизайнера. *Поліграфічні, мультимедійні та web-технології. Сучасний стан: монографія*. Харків: ТОВ «Друкарня Мадрид», 2023. С. 283–294. URL: <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/445156ed-ed1a-4e42-8eca-f9ca703c2e16/content>
8. Making Smart Contracts Smarter / S. Badruddoja et al. *2021 IEEE International Conference on Blockchain and Cryptocurrency (ICBC)*, Sydney, Australia, 3–6 May 2021. 2021. DOI: <https://doi.org/10.1109/icbc51069.2021.9461148>.

9. Artmarket.com: Artprice Manifesto – The future of NFTs and the Metaverse. *PR Newswire: press release distribution, targeting, monitoring and marketing*. 18 nov, 2021. URL: <https://www.prnewswire.com/it/comunicati-stampa/artmarket-com-artprice-manifesto-the-future-of-nfts-and-the-metaverse-882229538.html>.

10. Thompsett L. NFT Market Trends: Past Meltdown and Future Potential. *Home of FinTech & Banking News*. October 13, 2023. URL: <https://fintechmagazine.com/articles/in-depth-do-nfts-have-a-future>.

11. England J. Navigating the NFT space and the future of tokenized assets. *Home of FinTech & Banking News*. Feb 10, 2023. URL: <https://fintechmagazine.com/crypto/navigating-the-nft-space-and-the-future-of-tokenized-assets>

12. Trading volume on individual NFT platforms, including OpenSea and Blur, from January 2021 to February 2023. URL: <https://www.statista.com/statistics/1376289/nft-trading-volume-on-selected-platforms/>

Ольга ЄЖОВА

*професор, доктор педагогічних наук,
професор кафедри моди та стилю,
Київський національний університет технологій та дизайну
м. Київ, Україна*

Анастасія ІВАНИЦЬКА

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 182 Технології легкої промисловості,
Київський національний університет технологій та дизайну
м. Київ, Україна*

СИМВОЛІЗМ, ЯК ОСОБЛИВІСТЬ ПРОЄКТУВАННЯ ТВОРЧИХ КОЛЕКЦІЙ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДИЗАЙНЕРІВ ОДЯГУ

Анотація. Розглянуто особливості символічного вираження моди та роль символу у моді. Розкрито характеристики розвитку дизайну одягу в Україні під впливом війни, визначено особливості української символіки та автентичності, як здатності до культурного самовираження та впливу на суспільні події. За допомогою аналітичного та асоціативного методів досліджень виявлено основні характеристики проектування творчих колекцій українських дизайнерів, проаналізовано загальні особливості розвитку українського дизайну одягу.

Ключові слова: мода, одяг, українська символіка, розробка творчих колекцій, українські дизайнери.

Abstract. Features of the symbolic expression of fashion and the role of the symbol in fashion are considered. The characteristics of the development of clothing design in Ukraine under the influence of the war are revealed, the peculiarities of Ukrainian symbolism and authenticity, as the ability to cultural self-expression and influence on social events, are determined. With the help of analytical and associative methods of research, the main characteristics of the design of creative collections of Ukrainian designers were revealed, the general features of the development of Ukrainian clothing design were analyzed.

Keywords: fashion, clothes, Ukrainian symbolism, development of creative collections, Ukrainian designers.

Постановка проблеми та її актуальність. Символ в процесі пізнання або відображення дійсності відіграє велику роль. Значне місце в комунікаційній культурі серед невербального спілкування займає саме одяг. Мода - це цілісний вираз стану суспільства. Вона здатна генерувати нові ідеї, або переосмислювати старі, але в новому контексті та регенерує сама себе. Люди не залишаються байдужими до цього феномену. В моді відношення між людьми приймає форму відношень між образами та символами. Символізм одягу це в певній мірі передача інформації від його носія до оточуючих за допомогою певного коду [1].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Ф. Девіс стверджує, що головною складністю розуміння моди у її очевидних примхах є відсутність точного знання несвідомих символів, пов'язаних з формами, кольорами, текстурами, позиціями та іншими експресивними елементами певних культур. Складність посилюється тим, що деякі виразні елементи зазвичай мають зовсім інші символічні посилання в різних галузях, тому

кодекси культури сильно впливають та навіть радикально змінюють значення, сформовані модою. Значення моди та її значимість змінювалися під впливом соціальних звичаїв і переваг в одязі [2]. Проте, для освоєння певних сигналів та своєрідних універсальних кодів, які пропонує нам мода, потрібне знання традицій та звичаїв. Одяг комплексно відображує життєвий досвід багатьох поколінь, зводячи окреме, фрагментарне, до всезагального, універсального, але з огляду на зміну поколінь та менталітету втрачається значення та ідентичність кожного символу. Різновиди оздоблень одягу в сучасних колекціях дизайнерів світу систематизовано в статті [3]. Вплив традиційної української символіки на дизайн сучасних ювелірних виробів досліджено в роботі [4].

Формулювання цілей статті. Основне завдання полягає у визначенні символічних цінностей та вираженні своєї національної ідентичності з поміж інших феноменів у сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Мода виникає в результаті прийняття певних культурних цінностей, які часто видозмінюються. Стилістичні зміни в моді є результатом існування в суспільстві системи моди. Як форма мистецтва мода – багатогранна. Вона може слугувати як простим фізичним об'єктом для самозаспокоєння та самовираження, так і абстрактним інструментом для політичних заяв. Головна ідея взаємодії з нею полягає у тому, як суспільство зчитує культурні коди та що дизайнери вкладають у символи, за допомогою яких доносять свою думку світу. З початком повномасштабної війни в Україні, українська нація вже сама по собі стала символом Смівості. Війна змусила усвідомити, що саме сила народу і є рушієм змін та майбутніх суспільних перетворень. Досвід українського модного бренду Cover вже свідчить про те, що інтерес до українських виробів та запит на «Made in Ukraine» дедалі зростає. А майбутнє моди за тими, хто має важливу місію та бажання донести її до світу. Багато українських дизайнерів наголошують, що через пришвидшений темп виробництва, якість товарів погіршується, а дизайн стає примітивним. Тому вже скоро такий одяг почне відлякувати споживачів. Для того, щоб зберегти асоціацію України з якістю та красою, дуже важливо створювати щось нове та прогресивне, щоб притягувати не тільки українську, але й закордонну аудиторію. На думку, лекторів КАМА (Київської академії медіа мистецтв), українська мода стане синонімом слова «свобода». А вже з початку війни з'явилося дуже багато нових брендів, тому можливий чи не найяскравіший період української моди, оскільки ним буде правити молоде покоління, що диктуватиме нові закони та тенденції, які будуть характерні саме для українського населення [5].

Варто зазначити, що люди стали більше уваги звертати як на українські бренди, так і на одяг з етномотивами та українською символікою, оскільки, українське вбрання – це спосіб комунікації зі світом. Після 24 лютого 2022 року світ побачив багато патріотичних колекцій від багатьох українських брендів. Багато українських брендів виготовляли одяг і взуття для тероборони, а також висловлювали свою позицію у творчих колекціях [6].

Українські модні бренди постійно перебувають на інформаційній хвилі та доносять усьому світу про нас і про події у нашій державі, використовуючи при цьому елементи традиційного одягу та етносимволіку.

Зміни в свідомості породжують зміни у суспільстві. Оскільки мода відображає те, що відбувається навколо, тому, щодо сучасних подій в Україні дизайнери ще тривалий час будуть повертатися знову і знову у своїх колекціях. Війна спонукатиме митців в котрий раз переосмислювати цінність людського життя.

Попит на вишиванки зріс як ніколи, національний український одяг став впізнаваним жестом, вишиті сорочки, які здавалось вже довгий час залишаються актуальними і є у гардеробі майже кожного українця та у різних куточках світу. Проте саме зараз вишиванка слугує не просто вбранням, але містить у собі певний символізм. Це пов'язано з тим, що кожна деталь, кожен елемент оздоблення і навіть спосіб пошиття етнічного вбрання з давніх-давен ніс у собі певний інформаційний код [7]. Тому варто згадати про вікову градацію українського одягу, його здатність засвідчувати соціальний, сімейний та навіть матеріальний стани людини. Також присутні регіональні відмінності, що помітні в порівняльному розгляді етнічного костюма. Все це дуже важливо знати, якщо вишиванка, одягається українцем з метою нести в маси національну ідею та любов до всього українського [8].

Багато українських дизайнерів працюють в етностилі, беручи до уваги старовинні народні орнаменти, кольорову гамму, стилізують їх на сучасний лад і роблячи таким чином українську вишивку модною та актуальною, проте деякі дизайнери і майстрині, усе ж таки зберігають символізм і таємничість української вишивки, дотримуючись стародавніх правил та символіки, і таким чином стає зрозумілим, що національна вишивка вже давно є не просто красивим вишитим орнаментом, а значно вище і важливіше, що містить у собі певну історію багатьох поколінь та незліченну кількість символів, значення яких колись передавалось із кожним поколінням.

Мода, як культурне та соціальне явище, віддзеркалює актуальні соціальні та політичні тенденції [9]. Біль українського суспільства вже знайшов свій прояв у колекціях вітчизняних майстрів, які були представлені під час Ukrainian Fashion Week International Season SS23. Зміни у палітрі кольорів, звернення до українських витоків та переосмислення стародавніх традицій – лише незначна частка впливу війни на роботи наших дизайнерів. Одним із прикладів є колекція бренду Katya Silchenko (рис. 1, а). Вся колекція представлена в єдиному відтінку – це колір української пшениці. Колекцію відшивали з натуральних тканин прямо під час того, як окупанти били ракетами по мирних містах України. Представлені під час Budapest Central European Fashion Week у рамках колективного шоу колекції українських брендів Kir Khartley, Starchak та Yadviga Netyksha також стали відображенням сприйняття дизайнерами війни. Моделі вийшли у бронезилетах з квітами, які стали символом спаплюжених українських степів, яку представив бренд Yadviga Netyksha (рис. 1, г), футболках з вишивкою червоними нитками, від бренду Kir Khartley (рис. 1, б). Найболючіша згадка про події в Україні була нанесена нитками на oversize жакет – Маріупольський драмтеатр з написом «ДІТИ» від Starchak, (рис. 1, в) і це лише невелика частина творчих досягнень українських дизайнерів за останній час [7].



**Рис. 1. Моделі одягу з колекцій українських дизайнерів, натхнених політичними подіями:
а) Katya Silchenko; б) Kir Khartley; в) Starchak; г) Yadviga Netyksha**

Проте, незважаючи на складні умови та всі перешкоди, українські дизайнери не здаються, вони продовжують творити, створювати нові колекції, демонструючи стійкість і мужність та показуючи українську національну ідентичність через моду. Це глобальний тренд, який полягає не в кольорі, формі або текстурі, він засвідчує резистентність українського духу. Таким чином, варто відзначити, що донесення певної ідеї та власної думки до суспільства відбувається завдяки перетворенню предметів та явищ у певні асоціації, які можуть виникати у споживача стосовно цього явища у предметне середовище, у даному випадку в колекцію одягу, яка несе певний символізм та авторський задум. Також способом реалізації ідеї в колекції одягу може слугувати застосування різної фактури матеріалу, яка створює певний художній образ, кольорової гами, оздоблення (вишивки, аплікацій, бісеру, перфорації, сублимації та ін.), аксесуарів та додаткових накладних елементів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Виходячи з вищесказаного, слід зауважити, що мода здатна знову заговорити про важливість моральних цінностей та суспільної думки. Незважаючи на те що дизайн одягу і зокрема мода для більшої половини суспільства працює на користь дозвілля, приватного життя, задоволення власних потреб у красі та естетичному смаку, вона здатна також чинити опір усталеним нормам суспільства та подіям які відбуваються у світі. Мода значною мірою незалежна від соціальної політики, від механізмів суспільного вибору і прийняття суспільних рішень. Надалі виникає потреба поглибленого вивчення особливостей розвитку українського автентичного дизайну та його конкурентоспроможність на світовому ринку у повоєнний період.

Список використаних джерел

1. Лагода О. М. Мода – Маніфестація культури свободи особистості в добу глобалізації. *МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія*. 2009. № 6. С. 194–202. URL: https://mari.kyiv.ua/sites/default/files/inline-images/pdfs/mist6/MIST-6_2009_p-194-202_Lagoda.pdf
2. Кущик І. В. Особливості трансформації моди як форми комунікації. Київ : Київський національний університет культури і мистецтв, 2022. С. 233–239. <http://issues-culture-knukim.pp.ua/article/view/269380/265015>.
3. Pashkevich K., Yezhova O., Chuprina N., Shmagalo R., Liu J., Petrova O. Decorative trim in the collections of fashion houses of the 20th–21st centuries: evolution, modern techniques. *New Design Ideas*. 2023. № 2(7). С. 224–242.
4. Пашкевич К. Л., Герасименко О. Д., Єжова О. В., Шмагалю Р. Т., Люклян Н. Р. Українська естетика в дизайні сучасних ювелірних виробів. *Art and Design*. 2023. № 1(21). С. 143–156. <https://doi.org/10.30857/2617-0272.2023.1.14>.
5. Куди буде рухатися українська мода : випускний проєкт студентів КАМА. *Vogue Україна*. 17.12.2022. № 12. URL: <https://vogue.ua/article/fashion/brend/kudi-ruhayetsya-moda-vipuskniy-proekt-studentiv-kama-50511.html>.
6. Бабіхіна О. Мода трагічних часів. *Спецпроєкт "Нова Україна"*. 29.11.2022. URL: <https://nashkiev.ua/style/moda-tragichnih-chasiv-yak-viina-zminyue-nash-garderob>.
7. Символізм українського етнічного вбрання. *Всвімі*. 14.08.2018. URL: <https://vsviti.com.ua/ukraine/42692>.
8. Хома Н. М. Патріотична мода чи мода на патріотизм: одяг як спосіб самоідентифікації. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2015. № 12. С. 322–228. https://www.researchgate.net/publication/331247839_Patrioticna_moda_ci_moda_na_patriotizm.
9. Колосніченко М. В., Процик К. Л. Мода і одяг. *Основи проєктування та виробництва одягу*. Київ : КНУТД, 2011. 238 с.
10. Бойко І. 5 українських брендів одягу, які просувають патріотичний стиль у нових колекціях. *УНІАН*. 11.06.2022. URL: <https://www.unian.ua/lite/style/5-ukrajinskih-brendiv-odyagu-yaki-prosuvayut-patriotichniy-stil-11862591.html>.

Іван ІСКЕРСЬКИЙ

*кандидат технічних наук, викладач кафедри машинознавства і транспорту,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна*

ДО ПИТАННЯ ПРО НЕОБХІДНІСТЬ АДАПТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ З ВИКОРИСТАННЯМ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТУ

Постановка проблеми та її актуальність. Основні проблеми сучасної вищої освіти в тому, що вона зосереджена на підвищенні рівня знань випускників. Заклади вищої освіти прагнуть оновлювати зміст освітніх програм, впроваджувати інноваційні форми й технології навчання, шукати нові методи оцінювання знань випускників. Однак при цьому необхідність підготовки фахівців соціономічного профілю для роботи в особливих соціально-економічних умовах часто залишається непоміченою, тоді як ринок праці гостро потребує фахівців, здатних швидко реагувати на постійні зміни й специфічні умови діяльності конкретних підприємств і організацій. На жаль, роботодавці все частіше скаржаться на величезний розрив між реаліями ринку праці та освітніми програмами підготовки майбутніх фахівців. Слід враховувати факт, що найчастіше методи навчання у закладах вищої освіти та принципи побудови освітніх програм не формують умінь і навичок активної пізнавальної діяльності випускників, не розвивають їхні адаптивні здібності. Як наслідок, випускники часто не готові до вирішення реальних завдань у сфері своєї професійної діяльності в умовах постійно мінливої ринкової економіки. У зв'язку з цим зростає роль адаптивної підготовки майбутніх фахівців соціономічного профілю.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема адаптивної підготовки широко представлена науково-педагогічними дослідженнями. Так, В. Бондар, І. Шапошнікова розкривають сутність адаптивного навчання студентів та його вплив на ефективність формування фахової компетентності майбутнього педагога [2]. О. Єршоменко представляє теоретичні й методичні засади адаптивної системи професійної підготовки магістрів з управління навчальним закладом [4]. К. Осадча, В. Осадчий, О. Спірін, В. Круглик визначають концепцію розробки адаптивної системи індивідуалізації та персоналізації професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах змішаного навчання [7].

Мета статті – розкрити особливості адаптивної підготовки фахівців соціономічного профілю з використанням тайм-менеджменту.

Виклад основного матеріалу. Основна ідея адаптивної підготовки розглядається з погляду можливостей майбутніх фахівців соціономічних професій та результатів їх професійної діяльності. Зазначимо, що основним результатом адаптивної підготовки є освоєння студентами професійних компетентностей та набуття таких навичок, які забезпечать їх нормальне функціонування у професії.

Аналізуючи адаптацію як процес, дослідники виокремлюють різні підходи до її трактування. Так, С. Кулик виокремлює біофізіологічний, психологічний та інформаційно-комунікативний підходи [6, с. 98]. О. Галус акцентує увагу на організоцентричному, популяційноцентричному, біоцентричному, медико-фізіологічному й соціологічному підходах [3]. М. Блажівський віддає перевагу соціальному, що вивчає пристосування людини до вимог суспільства та професії, та соціально-психологічному, який розглядає адаптацію як процес взаємного пристосування та зміни системи відносин людини й соціуму [1].

При розгляді адаптації, як процесу пристосування до соціальних змін, слід звернути увагу на такі чинники:

- 1) здатність до зміни ціннісних орієнтацій і Я-концепції;
- 2) знаходження балансу між ціннісними орієнтаціями й соціальною роллю;
- 3) орієнтація на універсальні цінності, а не на приватні конкретні вимоги.

Ми переконані, що адаптація студентів до майбутньої професійної діяльності є сьогодні однією з найактуальніших проблем, у вирішенні якої зацікавлені система професійної освіти й роботодавці. Отже, здатність адаптуватися є однією з важливих особистісних особливостей людини, що формується під впливом навколишнього середовища. Складовою цього середовища виступають заклади освіти різного рівня акредитації. Зумовлено це тим, що в закладах фахової передвищої освіти та закладах вищої освіти відбувається формування й одночасно становлення молодого людини як майбутнього фахівця-професіонала.

Формуючи професійні наміри особистості та задовольняючи вимоги з боку майбутньої професії, освітні програми підготовки спрямовані на розвиток професійно-значущих якостей студентів, тобто адаптують їх до майбутньої професійної діяльності.

На сучасному етапі адаптивна підготовка фахівців соціономічних професій спрямована, по-перше, на адаптацію випускників до статусу сучасного спеціаліста, по-друге, адаптацію до соціально-виробничих умов конкретної установи. Цього можна досягнути за допомогою моделювання дидактичних процесів [5]; впровадження адаптивної методичної системи, орієнтованої на підвищення результативності навчання із застосуванням інформаційних і комунікаційних технологій [4].

Модернізація освіти має сприяти підготовці конкурентоспроможних на ринку праці фахівців соціономічних професій. Цих змін можна досягнути шляхом впливу на зміст, форми й методи організації освітнього процесу і навіть вибір типу освітньої установи.

На наш погляд, адаптація студентів до майбутніх реальних умов праці має стати стрижневою основою у виборі методів навчання, особливо у галузях підготовки, де спеціалізація підприємств доволі велика. Наприклад, у сфері маркетингу, реклами та PR навчальні плани не можуть врахувати всіх особливостей реальних агентств і компаній на сьогоднішньому ринку праці. Як правило, роботодавцям доводиться вчити молодих фахівців у процесі їхньої адаптації, щоб вони відповідали вимогам установи. Окрім цього, комплекс практик у програмі підготовки фахівців соціономічного профілю дає можливість зрозуміти специфіку роботи організації та допомагає сформувати у них уміння й навички адаптації до реалій соціально-економічної діяльності в сучасних умовах. На жаль, терміни практик, зазвичай, не дають змоги студентам повною мірою зануритися у виробничий процес. Крім того, багато партнерів закладів вищої освіти визнають, що не завжди можуть

запропонувати практиканту повний обсяг професійних завдань, з якими йому доведеться зіткнутися в майбутньому. Це пов'язано з високою завантаженістю фахівців компаній, неможливістю навчати студентів різним операціям та рішенням. У зв'язку з цим практики зазвичай лише допомагають отримати загальні уявлення про виробництво та відпрацювати декілька професійних навичок. При цьому адаптації практиканта до умов компанії приділяється мало уваги, оскільки керівники підприємств не впевнені в тому, що студент стане в майбутньому їхнім працівником.

Окрім цього у закладах вищої освіти адаптивній підготовці майбутніх фахівців соціономічного профілю сприяє модульна побудова освітніх компонентів, яка допомагає систематизувати знання, вміння й навички. Після вивчення професійно-орієнтованих дисциплін студенти проходять практику. На наш погляд, це сприяє їхній успішній адаптації до постійно мінливих соціально-економічних умов.

Сьогодні у сфері реклами, маркетингу та туризму існує гостра проблема кваліфікованих кадрів. Рекламний бізнес бажає отримати випускника закладу вищої освіти з таким набором компетентностей, знань, умінь і навичок, який би дав можливість покладати на молодого фахівця практично будь-які завдання, не витрачаючись на його додаткове навчання. Однією з основних компетентностей сучасного професіонала, на нашу думку, стало вміння ефективно організовувати час на будь-якому рівні – особистому, командному, корпоративному, а також здатність узгоджувати свої дії з діями оточуючих для виконання поставлених завдань. На жаль, роботодавці не завжди можуть чітко сформулювати свої вимоги до підготовки молодих фахівців. Більше того, вони не завжди готові долучатися до процесу їхньої професійної підготовки.

Завдання адаптації випускників до статусу сучасного фахівця соціономічного профілю дає змогу вирішувати тайм-менеджмент. Названу технологію вважаємо інноваційною, оскільки вона допомагає навчитися раціонально використовувати ресурс часу, діяти ефективно й досягати успіху, навчитися правильно планувати свою діяльність, управляти своїми справами (як довгостроковими, так і короткостроковими), розставляти пріоритети, ставити перед собою цілі та досягати їх, розподіляти своє робоче навантаження, знаходити час і для роботи, і для відпочинку.

Однією з технологій тайм-менеджменту є матриця Ейзенхауера, згідно якої всі завдання необхідно розподіляти на чотири категорії, враховуючи їхню терміновість і важливість:

- 1) категорія А – термінові й важливі завдання, які мають бути вирішені негайно;
- 2) категорія Б – їхнє вирішення можна відкласти на певний термін, але зволікати з ними не варто;
- 3) категорія В – завдання, виконання яких цілком можна делегувати;
- 4) категорія Г – справи, які краще відразу відкласти, оскільки вони не варті витраченого часу та зусиль.

Для фахівців соціономічних професій вважаємо використання матриці Ейзенхауера одним із незамінних способів класифікації професійних дій через необхідність здійснення роботи в режимі багатозадачності.

Висновки. Отже, процес адаптації – це двосторонній процес, оскільки як організація впливає на студента-практиканта, так і самі члени тієї чи іншої організації відчують на себе вплив. Все це сприяє успішному професійному становленню фахівця. Таким чином, адаптивна підготовка фахівців до реальних умов соціально-економічної

діяльності – це особливе завдання, яке постає перед освітніми установами та потребує спеціального інструментарію. До продуктивних технологій адаптивної підготовки відносимо тайм-менеджмент. **Перспективи подальших розвідок** вбачаємо в розробці тренінгу для фахівців соціономічного профілю з використанням тренінгових технологій.

Список використаних джерел

1. Блажівський М. І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 233–242.
2. Бондар В., Шапошнікова І. Адаптивне навчання студентів як передумова реалізації компетентнісного підходу до професійної підготовки вчителя. *Рідна школа*. 2013. № 1. С. 36–41.
3. Галус О. М. Педагогічне управління адаптацією майбутніх учителів у системі ступеневої освіти: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.06 / Галус Олександр Мар'янович; ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» АПН України, Київ, 2009. 601 с.
4. Єрмоменко О. А. Теоретичні і методичні засади адаптивної системи професійної підготовки магістрів з управління навчальним закладом : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Суми, 2021. 46 с.
5. Кравченко Г. Ю., Почуєва О. О. Моделювання в теорії управління освітніми процесами. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2017. Вип. 25. Ч. 1. С. 152–155.
6. Кулик С. М. Психологічні особливості управління професійною адаптацією вчителів: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2004. 140 с.
7. Осадча К. П., Осадчий В. В., Спирін О. М., Круглик В. С. Концептуальні засади розробки адаптивної системи індивідуалізації та персоналізації професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах змішаного навчання. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 3 (74). С. 65–70.

Madona KEBADZE¹⁰⁵¹⁰⁶

*Associate Professor,
Iakob Gogebashvili Telavi State University*

Lia BAINDURASHVILI

the leading teacher of Georgian language and literature,

Lela ORKODASHVILI

the leading teacher of history and civics education

Natalya MCHEDLISHVILI

*the leading teacher of the primary classes,
LEPL Telavi № 4 public school named after Merab Kostava,
Telavi, Georgia*

ABOLITION OF THE AUTOCEPHALY OF THE GEORGIAN CHURCH AND ESTABLISHMENT OF RUSSIAN CHURCH RULE IN GEORGIA

After the overthrow of the Byzantine Empire, from the 15th century, Russia declared itself its successor. By transferring the coat of arms of Byzantium, the double-headed eagle, the symbol of the symphony of the church and the state, he declared himself the successor of Constantinople and assumed the function of the third Rome. The idea “Moscow is the third Rome” was not only ideological, but also the idea of the existence of Russian statehood itself.

The state understanding of imperialism was based on completely different principles, primarily geostrategic goals and interests, and religious interests moved to the background. The main defining feature of Russian colonialism was the expansion of the borders of the empire at the expense of neighboring territories. Russia engaged in wars of conquest, annexed new lands, became stronger, brought more and more territory and population into its orbit. The features of Russian colonialism were determined by the geostrategy of this state, the direction, level, and character of the economic, political, and cultural development of the empire. Along with the internal situation of the country, the external reality was also important. In the foreign reality, two aspects should be distinguished in this case: the situation of the peoples included in the possession of Russia in the period before the transition to the empire and the location of the colonial possessions of Russia, their proximity to the European or Asian world.

The peoples conquered by Russia differed from each other greatly in their level of development, language, culture, religion, tradition of statehood, etc. If some still lived a nomadic and patriarchal life, others, for example, Georgia, had a long tradition of statehood, independent culture, Christian civilization, and a solid national identity. And this was not only in the past, although Georgia could not maintain its unity in the new era, but it did not lose its statehood. Georgian principalities – these small “Georgians” were separate state units and continued to exist until the active establishment of Russia in the South Caucasus. It is necessary to say that most of the peoples whose destiny was the colonial yoke of Russia, while being incorporated into the bosom of the Romanov empire, experienced the process of disintegration, and were weakened due to civil wars, attacks of neighboring aggressive states or other factors.

The 19th century began with the conquest of the South Caucasus by the Russian Empire, first it abolished the Kingdom of Kartli-Kakheti and annexed it, and then it approached Western Georgia and the Muslim administrative units of Iran ("Sakhano"). By repeatedly defeating Iran and Ottomans, Russia cut off both of their legs from the region and became the complete master of this side. Russia invested great power, energy, human and financial resources in overcoming and conquering the North Caucasus Mountains in a long war that lasted more than three decades.

Historically, Russia had a large population. The government rightly used this factor in the process of acquiring new territories, widely resorting to colonization.

The colonization process of Georgia had one peculiarity. In addition to Russian officials, the government of the empire settled German colonists here in 1818–1819, and at the end of the 20s of the same century, the number of foreigners in our country increased at the expense of several thousand Armenians who fled from Ottoman rule. The migration of the population from the Russian provinces to the territory of Georgia did not actually stop until the overthrow of the royal government. It was not by chance that the famous historian Vasil Kluchevsky wrote: "The history of Russia – is the history of a country, that is being colonized".

Foreign political, geostrategic, economic, religious and other motives, which determined the nature of involvement and integration of this or that territory into the empire, played an important role in Russia's relationship with the periphery.

At the end of the 19th century, with the destruction of the royal throne of the Bagratians and the abolition of the Kartli-Kakheti kingdom, Russia achieved its initial goal in the South Caucasus. For it, it was no longer important under what name Eastern Georgia would enter the empire. By now, the former kingdom was officially given the status of a province, that is, the land and water conquered beyond the Caucasus range and joined to the empire, in terms of administrative-territorial arrangement, were equaled to the central regions of Russia. As it is known, the Russian occupation regime established in Kartli-Kakheti was initially called the "Supreme Government of Georgia".

From the day of the abolition of the Kingdom of Kartli-Kakheti and its declaration as a gubernia, the Georgian language was expelled from the management-board system and the sphere of justice in Eastern Georgia. The Russian administration has started to close the centers of education in Georgia – schools. At that time, the periodical press was still not published, therefore, Georgian not only lost the function of the state language, but also its use was extremely narrowed. The mother tongue was in danger of becoming a family language.

The same was repeated in Western Georgia after the conquest of the kingdom of Imereti and the destruction of the principalities' autonomies. This is how the process of Russification in our country began, which did not stop until the "tsar's" government was overthrown, moreover, it was actively carried out afterwards.

The church was an important tool of the colonial policy of autocracy, namely Russification. The Russian exarchs, clergy, theological seminary ministers and others sent to Georgia were also tasked with taking care of the implementation of the goals of the empire as military and civil officials. It is true that Georgia was an Orthodox country and the confession of the Georgian people agreed with the prevailing religion of the empire, but, nevertheless, there were many differences in the rules of the Georgian and Russian churches. The manifest of Alexander I of September 12, 1801, recognized the inviolability and inviolability of the Georgian

Church, however, the Russian imperial authorities abolished the autocephaly of the Church of Iveria in 1811 and began to transform it into a Russian order.

Transferring worship services to the Russian typicon or trying to establish Slavic hymns in Georgian churches was the same measure of Russification as the expulsion of the native language from the system of government and justice, replacing Georgian surnames with Russian endings, and others.

The Georgian distinguished rank made its way into the Russian imperial elite relatively easily. Recruiting the aristocracy of the newly conquered country was also in Russia's interests to make it its socio-political pillar in the region. This goal was served by equalizing the rank of the Georgian nobility with the Russian landlords and maintaining their rank advantage, as well as the creation of the councils of noble deputies in 1803 in Tbilisi, and in 1851 in Kutaisi province, etc.

Russian rulers and hierarchs did not like Georgia, some even hated the country they ruled. Most of the court and administrative officials were bribers, robbers, thieves and adulterers. They not only discredited Russian statehood, but in general, they also presented the name of Russian people negatively in the eyes of Georgians. "It would also be considered a great favor if the Russian officials appointed in Georgia would at least meet the minimum demand, if they would love the work or the idea at least a little", wrote Ivane Javakhishvili. In 1802, Prince Pavle Tsitsianov, who was appointed as the chief ruler, addressed the deposed ruler of Georgia, Petre Kovalenski: "With your actions, you insulted the Georgians and forced them to hate the government so much that I even saw a violent wavering of their minds, who were attracted to the rule of the Russians".

The Russian exarchs were not far behind the secular authorities. They appropriated and took away from Georgia the great wealth of the church: precious icons, crosses, jewelry, and others. According to Mikheil Tamarashvili's calculations, the Russian government took million six hundred thousand manets (unit of money in Georgia at that time) of Georgian property from churches alone.

During the 117 years of Russian rule, Georgia replaced 20 high-ranking Russian officials. None of them was seriously interested in the lives of the Georgian people, their history and culture.

Russian officials felt insulted when they were introduced to the unique monuments and churches-monasteries of the ancient Georgian culture. Russian exarchs whitewashed the frescoed walls of the temples to hide the traces of their antiquity and impressiveness.

The educational policy of the empire in Georgia was based on colonial goals. Along with the training of the officials needed for the local administration of the school, he was responsible for providing assistance to the people.

The first Russian elementary school was founded in Tbilisi in 1802, but it was closed soon after, because the students could not master the foreign Russian language. In 1804, Tbilisi School of the Nobles was founded. This center of education was the only educational institution opened by the government in Georgia and the entire South Caucasus for a quarter of a century, although the treasury did not spend a single penny to maintain it.

The education system was completely put in the service of the autocracy. The government's anti-people educational course, as part of the colonial policy, was aimed at the assimilation of the peoples on the edge of the empire. Obviously, this policy had its theoreticians and ideologues in the appropriate structures of the empire, who developed.

Russia and the Kingdom of Kakheti have taken the first steps towards mutual relations. The mutual desire was equally strong, but the interests were radically different. The authorities of Kakheti demanded help and other assistance in preventing the predatory attacks of the mountaineers. Russia's goal was to seize Kakheti and then spread the same attitude to the whole of Georgia.

In the 16th – 18th centuries, Georgian-Russian relations became particularly active. The visits of Russian ambassadors to Georgia became more frequent. They were followed by more than one clergy who were familiar with the traditions of the Georgian Church. They paid special attention to the Christian sanctuaries preserved in us. Correction of Georgian liturgical monuments according to Slavic has started. In 1781, when General Pavle Potemkin was appointed as the commander-in-chief of the troops of the Caucasus Line, his first task was to regulate the relationship with the Church, as well as with other Christian owners of Transcaucasia, and they also dictated the methods of dealing with them: And for starters.

In Georgian historiography, in general Georgian consciousness, with a few exceptions, Giorgievsky's treatise is considered a document signed between the two countries, which was generally acceptable and even desirable for Georgians. The politicians of that era, as well as those fighting for the return of independence in the later period, various political classes, and parties, and imagine, even the largest part of today's thinking society thought so.

In this document, indeed, there are many words, phrases, promises, and hopes for Georgians, but none of them, if we do not consider the objective results, have been implemented in life, therefore we, and we think, not only us, consider this agreement to be a great step. Georgia is on the way to losing its statehood.

Thus, with the mentioned treatise, the Kingdom of Kartli-Kakheti was put in such a situation that the abolition of the kingship here was a matter of time and Russia's specific interest.

Finally, on September 12, 1801, Alexander the First's manifest was published, addressed to all residents of Georgia.

On April 18, 1802, Alexander's manifest was read in Tbilisi, surrounded by Russian troops, in the Sioni Cathedral. A solemn silence fell in the crowded hall, some of them even put their hands on their swords, but it was clear that there was no point in resisting. Finally, the reading of the manifesto was followed by the oath of the nobles, Catholicos and nobles in the temple.

The next day, the same manifesto was read to representatives of the local diaspora in the Armenian church. As expected, this procedure was carried out here with excited shouts and applause.

Thus ended the conquest of Eastern Georgia by Russia, which started its actual annexation much earlier.

A new era has begun in the centuries-old history of Georgia.

On October 16, 1801, the mentioned manifest was read in the church of Sioni and the Armenian church in Tbilisi – Vanqi. In this regard, according to the instructions of the Russian officials, Arsen, the metropolitan of Tbilisi, performed the mass, and Anton II performed the prayer. Before that, in February 1801, Karl Knorring sent a request to Anton II to provide him with information on the following issues:

1) How many bishoprics are there in Georgia, who is their ruling high priest, who are the priestly religious leaders and what is their attitude towards the king's authority?

2) How many monasteries, cathedrals and parish churches are there in each episcopate, in what form and from where do they receive their living income, as well as monasteries and church servants?

3) To manage monasteries and churches, do the chief priests have a court with them, such as: dicastery, clerical administration or deanery. Who are present there, clerical, and secular servants of the chancellery, what kind of salary do they have?

4) Where do clerics choose civil cases – in the ecclesiastical or civil court?

5) Is there the same rule for granting clerical titles in Georgia as in Russia? Is the clerical rank conferred by the population's election or by the clerical leadership?

6) Are there educational institutions for priests in episcopal dioceses, and if there are, where, what do they teach there and how do they exist?

7) In addition to the above, was it necessary to find out something else for the improvement of the situation of the Georgian clergy?

Anton II informed Karl Knorring everything in his extensive reply letter. At the beginning of the letter, he talks about the history of the ancient autocephalous church. The addressee was not satisfied with the answer, because he was most interested in the sources of income and finances of the Georgian Church. From this point of view, he considered the answer to be unsatisfactory and therefore addressed the same questions to the ruling bishops of individual dioceses.

Despite the numerous concessions of the Georgian clergy, the Russian government actively interfered in the affairs of the Georgian Church. In 1802, Karl Knorring asked Anton II again for information about the income. Antony was forced to provide these materials. The Catholicos-Patriarch was aware of the danger that awaited the Georgian Church, so he tried to maintain calmness and “benevolence”. For example, the chief ruler Pavle Tsitsianov decided to relocate the members of the Bagrationi royal family to Russia, Anton II saved his mother, Queen Darejani, to leave her in Georgia. This was followed by Pavle Tsitsyanov's sharp reaction. Antony was forced to refuse to protect his mother.

The head ruler did not allow the Catholicos-patriarch to choose new priests. When the place of the bishop of Niqozi became vacant, Pavle Tsitsianov asked Anton to assign him to the monastery of the Principality of Mtskheta. He tried to reduce dioceses, especially through the voluntary resignation of bishops. Elderly priests often asked to retire. New bishops were no longer consecrated on the vacated cathedrals, and in this way, dioceses were abolished.

The process of appropriating church lands began during the rule of the archbishop Ivane Gudovich. This was another step on the way to the independence of the Church of Georgia, as it weakened the material condition of the Church and made it dependent on the state.

Harassed in every way, Catholicos-Patriarch Anton II finally left for Russia on November 3, 1810. On March 20, 1811, Anton II was received with great honor in St. Petersburg. On June 10, the emperor gave two rescripts, with which he was awarded the Order of Andrew the Great and a green velvet mantle. Antony was elected a member of the Holy Synod. An annual pension in the amount of 54 thousand maneti was appointed. With the second rescript, the emperor promised him: “During the divine service, you will have all the clerical advantages that you had until now, and where necessary according to church regulations, you will be mentioned as the most blessed among the high priests”. However, many imperial promises were not fulfilled later. From Petersburg he moved to Nizhny Novgorod, where he died in 1827.

After the forced conscription of Anton II to Russia, his duties were performed by Archbishop Varlam. Special importance was attached to the reduction of dioceses and the establishment of theological dicasteries. By 1811, there were 13 dioceses in Eastern Georgia, which were headed by 7 archpriests. 764 priests, 146 deacons, 661 other church servants served 799 churches, 7 archimandrites ruled over 9 archimandrites. There were 2213 households of church peasants in the ownership of dioceses, 637 households of archimandrites. The annual income of the church amounted to 26,360 maneti, in archimandrites – 13,226 maneti.

Archbishop Varlam considered it necessary to establish a theological dicastery, which should include archimandrites and deacons with a composition of 6 people. According to him, two of the 13 dioceses should remain – the dioceses of Mtskheta and Kartli and Alaverdi and Kakheti. 43 The title of the Patriarch of Georgia should be formulated as follows: “Metropolitan of Mtskheta and Kartli and Exarch of the Synod in Georgia”.

On June 21, 1811, the chief prosecutor Alexander Golitsyn presented the project to the emperor for signature, in which we read:

“1) Instead of the 13 existing dioceses in Georgia, two – Mtskheta and Kartli and another – Alaverdi and Kakheti should be created, leaving five out of nine archimandrites.

2) The Metropolitan of Mtskheta and Kartli should be appointed as the head of the Georgian Church. To him belong the eternal title of member of the synod and its exarch.

3) Establish a dicastery, like the one in Russia, headed by the head of the clergy of Georgia, the dicastery will approve the number of churches and clergy, manage church affairs.

4) A theological seminary should initially be opened instead of a gymnasium to educate the children of priests and church servants.

5) The amount needed for church expenses will be taken from the church income.

6) In order to support the Church and its servants, the Synod agrees that the lands that the Church had before the establishment of the Russian government should remain with the Church. As for the nobles who manage the Church lands, since the income from the church peasants is collected by the Dicastery, such a ruler will no longer be needed”.

The functions of the theological dicastery included: 1) to study the currently existing churches and the condition of the priests and clerics serving in them, if any of them are redundant, to cancel such churches, dismiss the servants or distribute them to other churches. Whoever will be dismissed from the church should be assigned an income corresponding to his rank, 2) the income of the church peasants should be regulated, for this the dicastery should be given the right to check the income and expenditure, 3) it is known how difficult it is to take the church income in kind, and in order to avoid this, those incomes, which should be spent on churches, seminaries and other 44 institutions, to be replaced by a monetary tax to be transferred to the dicastery, and those revenues intended for the maintenance of bishops and archimandrites, to be given to them in kind, by decision of the dicastery.

The emperor signed the foundation document of the dicastery on June 30, 1811. On August 30, 1814, by order of the emperor, the Dicastery was replaced by the Synodal Cantor of Georgia-Imereti, although, in fact, it existed until May 8, 1815.

Until the end of the 18th century, there were two independent churches in Georgia from the administrative point of view, the Catholic Churches of Kartli and Abkhazia. It is true that political unification of the country failed at that stage, but it became possible to ensure the unity of the church. Mitropolit Dositheos of Kutaisi, whom Solomon II conferred the Catholic status,

refused this honor precisely for the purpose that the Church of Western Georgia would submit to the Catholicos of Mtskheta. Thus, by 1811, when the Russian Empire abolished the Catholicos of Mtskheta, the Catholicos of Abkhazia (western Georgia) were nominally under its control. That is why the first 45 exarchs, Varlam Eristavi, spent the so-called after the reforms, West Georgia was ordered to do the same. He failed in this, because of this the rulers of the empire replaced him with Theophylacte Rusanov.

In June 1819, a rebellion broke out in Imereti, which, in fact, spread to all Western Georgia. The situation became complicated, and the government was forced to retreat. The exarch was taken out of Kutaisi accompanied by security. It was a victory for the rebels, but, unfortunately, it was temporary. The authorities decided to punish the leaders of the riots, which led to a renewal of the rebellion. The activity of metropolitans Dositheos Kutatheli and Ekvtime Genateli in the rebellion caused special irritation of the authorities appointed by the empire in Georgia, so the center decided to exile them to Russia.

The arrested priests were sent to Russia. Metropolitan Dositheos Kutateli passed out near Surami. According to one version, he was put in a sack, and according to the other version, he died from a severe beating. He has been buried in Ananur. Metropolitan Ekvtime Genateli was brought to St. Petersburg and presented to Emperor Alexander I, whom the high priest called “New Neron”. After that, he was exiled to Sviri Monastery, where he died on March 21, 1822.

In the end, the Russian authorities carried out “church reform” in Western Georgia – they abolished the priestly cathedrals, leaving three instead of nine (in Imereti, Guria and Odishi). Further changes were carried out by the government now more carefully and over a period of years.

As a result of the annulment of the autocephaly of the Georgian Church by Russia, not only the independence of the Church was disturbed, but the Georgian Church lost for 47 centuries the position and place in society and the state that was traditional for it from the 4th century to the 19th century.

The Russian authorities confiscated all property, estates, houses, church peasants, and nobles from the Georgian Church. In the 50s of the 19th century, the property of the Georgian Church valued at 150 million golden maneti was transferred to the Russian state treasury, along with nearly half a million desetin (unit of area) of land.

References

1. Pavliashvili K. Exarch of Georgia in 1900–1917 : dissertation submitted for obtaining the scientific degree of doctor of history / Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Tbilisi, 1995.
2. Aleksidze M. Russification policy of tsarism in Tbilisi Theological Seminar : dissertation submitted for obtaining the scientific degree of candidate of historical sciences / Georgian Academy of Sciences, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnography. Tbilisi, 1998.
3. Vardosanidze S. The Orthodox Church of Georgia in 1917–1932 : thesis submitted for obtaining the scientific degree of doctor of historical sciences / Sulkhani-Saba Orbeliani Tbilisi State Pedagogical University. Tbilisi, 2001.
4. Varazashvili A. Georgian Historians in the Struggle for the Autocephaly of the Church of Georgia (beginning of the 20th century until 1918) : thesis submitted for obtaining the scientific degree of candidate of historical sciences / Georgian Academy of Sciences, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnography. Tbilisi, 2001.
5. Bubulashvili E. The Orthodox Church of Georgia during the Exarchate period : thesis for obtaining the scientific degree of doctor of historical sciences / Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology. Tbilisi, 2006.
6. Hierarchy of the Church of Georgia, Catholicos and high priests / compiled by priest P. Karbelashvili. Tbilisi, 1900.

Зоряна КОБЕЛЯ

доцент, кандидат економічних наук,
доцент кафедри бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, України

Тарас КОРЕНГА

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 076 Підприємництво та торгівля,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, України

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ЩОДО ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ОЦІНЮВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У цій статті представлено дослідження моделей оцінки потенціалу розвитку суб'єкта господарювання. Методи формування оцінки потенціалу різних підприємств залежать від їх функціональних характеристик. Умови оцінки вартості потенціалу економічного розвитку підприємства вимагають системного підходу, що базується на дослідженні механізмів формування стратегічного економічного потенціалу суб'єкта господарювання. Такий підхід передбачає, зокрема, визначення основних факторів формування економічного потенціалу підприємства, встановлення закономірностей їх впливу на процес формування та розробку механізмів активізації факторів, що мають найбільший вплив на зростання економічного потенціалу підприємства.

Ключові слова: методологічний підхід, економічний потенціал, потенціал розвитку, методи оцінки потенціалу

Abstract. This article presents a study of models for assessing the development potential of a business entity. The methods of forming the assessment of the potential of various enterprises depend on their functional characteristics. The conditions for assessing the value of the enterprise's economic development potential require a systematic approach based on the study of the mechanisms of formation of the strategic economic potential of the economic entity. This approach involves, in particular, the determination of the main factors of the formation of the economic potential of the enterprise, the establishment of regularities of their influence on the formation process, and the development of mechanisms for the activation of factors that have the greatest impact on the growth of the economic potential of the enterprise.

Keywords: methodological approach, economic potential, development potential, potential assessment methods

Постановка проблеми та її актуальність. Наразі більшість підприємств в Україні характеризуються низькими темпами зростання економічних показників, а деякі суб'єкти господарювання взагалі мають тенденцію до зниження доходів та прибутків. Поряд з об'єктивними причинами цього явища, негативна динаміка підприємств часто зумовлена відсутністю у їхніх власників належних знань та навичок щодо оцінки потенціалу економічного розвитку підприємств. Складність таких оцінок пов'язана, зокрема, з необхідністю детального аналізу всіх аспектів діяльності підприємства з урахуванням впливу внутрішнього та зовнішнього середовища. Тому важливо, щоб оцінка потенціалу економічного розвитку підприємства здійснювалася з використанням ефективного інструментарію та науково обґрунтованих моделей оцінки. З цією метою необхідно

систематизувати показники, методи та моделі оцінки потенціалу економічного розвитку підприємств, визначити їх застосовність з урахуванням специфіки діяльності конкретного підприємства та обрати найбільш ефективні засоби визначення рівня стратегічних економічних можливостей суб'єкта господарювання.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання встановлення закономірностей економічного розвитку та оцінювання потенціалу розвитку як на макрорівні, так і на рівні підприємств розглядається у працях багатьох вчених.

У сучасній науковій літературі, присвяченій питанню оцінювання економічного потенціалу підприємств, зокрема у роботах О. Балацкого, В. Бугая, О. Бурса, І. Верещак, Л. Головова, О. Гончара, А. Горбунової, Т. Калінеску, Ю. Ключова та ін. пропонується низка різноманітних методів та показників такого оцінювання. Окрім того, у значній кількості наукових праць, зокрема таких дослідників як І. Аренков, В. Бурда, А. Висоцький, О. Власенко, В. Войцехівська, Ю. Войцехівська, В. Гришко, В. Коновал та ін. пропонуються методики вимірювання рівня окремих різновидів економічного потенціалу суб'єктів господарювання.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є обґрунтування методологічних засад з розробки і використання моделей оцінювання потенціалу економічного розвитку підприємств та формування узагальненого методу оцінювання потенціалу економічного розвитку підприємств.

Виклад основного матеріалу. Методика оцінки економічного потенціалу підприємства (з-поміж іншого, потенціалу його розвитку) може відрізнитися залежно від обраної концепції визначення сутності цього потенціалу. Як відомо, таких концепцій є щонайменше п'ять: ресурсна, результативна, ресурсно-результативна, ресурсно-цільова та результативно-цільова.

З точки зору виміру таких результатів оцінки у науковій літературі розрізняють два підходи до оцінки економічного потенціалу підприємства: натуральний та вартісний. При цьому, на думку більшості дослідників, економічний потенціал підприємства можна оцінити лише за допомогою грошових одиниць виміру. Водночас дослідники не заперечують необхідності використання натуральних одиниць для оцінки окремих складових економічного потенціалу підприємства, зокрема обсягу трудових ресурсів.

Зазначимо, що вибір конкретної одиниці виміру економічного потенціалу підприємства або його складових пов'язаний з кількісними методами його оцінки. Ці методи є основними в сучасній економічній науці. Однак, якісні методи, що дають якісну оцінку рівня економічних можливостей суб'єкта господарювання, також можуть бути використані, в основному, як додатковий метод.

Для того, щоб оцінити потенціал економічного розвитку підприємства, перш за все, необхідно визначити критерії, за якими визначатиметься, чи відбувається цей розвиток і на якому рівні. Слід зазначити, що дослідження закономірностей формування потенціалу економічного розвитку підприємства доцільно здійснювати на трьох основних рівнях:

– рівень ресурсного забезпечення господарської діяльності. Характеризується обсягом певних наявних та можливих ресурсів, кожен з яких може бути пояснений не лише кількісними, але й якісними характеристиками;

– рівень спроможності суб'єкта господарювання ефективно управляти своїми ресурсами. Необхідність врахування цього рівня при формуванні економічних

можливостей суб'єктів господарювання зумовлена тим, що якщо підприємство не має відповідної спроможності управляти цими ресурсами, воно не зможе отримати належних результатів від їх використання, навіть за наявності великої кількості вільно доступних якісних ресурсів;

– рівень здатності суб'єкта господарювання досягати певних результатів реалізації економічних можливостей відповідно до заздалегідь визначених цілей його господарської діяльності.

Розглядаючи процес формування потенціалу економічного розвитку підприємства на третьому з перерахованих вище рівні, можна найбільш повно описати та кількісно оцінити результати такого процесу формування. Зокрема, зазначимо, що зростання економічного потенціалу підприємства в контексті досягнення певних цілей може вимагати не збільшення, а зменшення кількості певних ресурсів. Однак зростання економічного потенціалу підприємств майже завжди вимагає появи нових можливостей управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності або вдосконалення існуючих можливостей. Водночас, результативно-орієнтовані підходи до оцінки та формування економічного потенціалу підприємств характеризуються певним рівнем відносності. Це пов'язано з тим, що різні цілі можуть вимагати різних напрямів і масштабів змін у забезпеченні підприємства ресурсами. Це означає, що зростання економічного потенціалу підприємства за однією ціллю може супроводжуватися зниженням його значення за іншою. У зв'язку з цим важливим є вибір відповідних цілей, які забезпечують зростання економічного потенціалу підприємства, зокрема, такі цілі мають бути достатньо загальними.

Узагальнюючи існуючі наукові напрацювання у цій сфері економічних досліджень, можна виокремити такі основні методичні підходи до оцінювання економічного потенціалу підприємства та його окремих складових:

1) оцінки, що передбачають визначення кількості наявних у розпорядженні підприємства ресурсів та їх споживчих характеристик. Відповідно до цього підходу, економічний потенціал підприємства оцінюється шляхом збору та обробки інформації про види та окремі складові економічних ресурсів, наявних у розпорядженні підприємства, кількість кожного виду ресурсів та рівень споживчих характеристик кожного виду економічних ресурсів. Прикладами таких характеристик є рівень розвитку технологічних ресурсів та рівень кваліфікації працівників підприємства. Недоліком такого підходу є те, що принципи формування цього потенціалу потребують детального вивчення. Це пов'язано з тим, що ресурси є основою цього формування. Такий підхід до оцінки економічного потенціалу підприємства має певні недоліки і його доцільно використовувати лише як початковий етап у процесі встановлення вартості економічних можливостей підприємства: по-перше, зазначимо, що проблема вимірювання компетентності працівників ще не є повністю вирішеною; по-друге, застосування цього підходу не дозволяє отримати узагальнену оцінку економічного потенціалу підприємства або окремих видів такого потенціалу; по-третє, описаний підхід до оцінки економічного потенціалу суб'єкта господарювання не передбачає пошуку резервів покращення використання наявних ресурсів;

2) оцінка на основі обґрунтування показників використання економічних ресурсів. Зокрема, реалізація такого підходу до оцінки економічного потенціалу підприємства може передбачати нормування витрат економічних ресурсів підприємства та подальше

порівняння фактичних витрат з результатами такого нормування. У такому випадку, на відміну від традиційних підходів до оцінки економічного потенціалу підприємства, можна буде виявити конкретні резерви підвищення рівня використання ресурсів суб'єкта господарювання. Як наслідок, можна визначити шляхи покращення фінансово-економічних показників діяльності підприємств. Це є безперечною перевагою такого підходу, разом з тим, він не позбавлений певних недоліків: по-перше, не всі фактори, що формують економічний потенціал підприємства, піддаються нормуванню (наприклад, компетентність працівників або обсяг нематеріальних активів підприємства); по-друге, не враховуються фактори зовнішнього середовища підприємства; по-третє, цей підхід не дозволяє дати узагальнену оцінку рівня економічної компетентності підприємства;

3) оцінка шляхом експертних опитувань. Зокрема, це стосується визначення експертами рівня важливості заздалегідь визначених часткових показників, що характеризують окремі фактори формування економічного потенціалу підприємства. Потім здійснюється інтегральна оцінка рівня цього потенціалу як сума добутоків на коефіцієнти значущості часткових показників. При цьому часткові показники визначаються в результаті порівняння фактичних і рекомендованих значень часткових показників економічного потенціалу підприємства. Оскільки сума коефіцієнтів вагомості та граничне значення нормованого показника, як правило, дорівнюють одиниці, то узагальнюючий показник оцінки економічного потенціалу підприємства буде характеризувати фактичне використання цього потенціалу. Отже, такі агреговані показники характеризуватимуть також рівень невикористаної частини економічного потенціалу підприємства. Однак, незважаючи на ці відмінні риси, такий підхід має і суттєві недоліки: по-перше, вибір часткових показників для оцінки економічного потенціалу підприємств не має достатньо переконливого обґрунтування, по-друге, коефіцієнти значущості часткових показників визначаються дуже суб'єктивно, а значення цих коефіцієнтів суттєво впливають на рівень узагальнюючих показників; по-третє, недостатньо уваги приділено пошуку взаємозв'язків між обраними частковими показниками; по-четверте, узагальнюючі показники для оцінки економічного потенціалу підприємств не є обґрунтованими;

4) оцінка шляхом порівняння часткових показників економічного потенціалу конкретного підприємства з відповідними показниками інших підприємств, що здійснюють аналогічний вид економічної діяльності – як правило, такі підприємства слугують певним еталоном, на який мають орієнтуватися інші підприємства. Узагальнену оцінку таких порівнянь можна отримати шляхом визначення суми добутоків значень часткових показників оцінки економічного потенціалу підприємства на їх коефіцієнти значущості. У цьому випадку значення часткових показників оцінки економічного потенціалу підприємства визначаються шляхом порівняння відповідних показників досліджуваного підприємства та підприємства-еталона. Таким чином, даний підхід до оцінки економічного потенціалу підприємств по суті є модифікацією попереднього, з урахуванням того, що рекомендовані значення часткових показників такої оцінки беруться з даних підприємства-еталона;

5) оцінка шляхом оптимізації факторів, що формують економічний потенціал підприємства. Відповідно до цього підходу розраховуються значення часткових показників, що характеризують фактори, які впливають на величину економічного потенціалу підприємства, за допомогою яких максимізується певна цільова функція

(наприклад, прибуток або ринкова вартість підприємства). Такий підхід є цілком обґрунтованим, оскільки він формалізований і позбавлений суб'єктивності, оскільки спрямований на досягнення певних цілей підприємства. Але цей метод також не позбавлений недоліків: по-перше, відсутнє пояснення, яким чином здійснювати вибір часткових показників, що підлягають оптимізації; по-друге, відсутня методика вибору певних критеріїв для такої оптимізації; по-третє, недостатньо відпрацьований механізм оптимізації часткових показників, що характеризують фактори, які впливають на величину економічного потенціалу підприємства, з урахуванням можливої ієрархії цілей підприємства;

б) оцінка за ринковою вартістю підприємств. Науковці виділяють три основні методи оцінки вартості підприємства: дохідний, порівняльний та витратний. Оцінка ринкової вартості підприємства переважно базується на дохідному підході, що означає встановлення цієї вартості на рівні теперішньої величини очікуваних потоків чистого прибутку підприємства. Загалом, критерій максимізації ринкової вартості підприємства є дуже поширеним, а тому оцінку ринкової вартості підприємства як інструмент визначення вартості економічного потенціалу підприємства варто визнати цілком обґрунтованою. Треба також зазначити, що наведений вище методичний підхід до оцінки економічного потенціалу підприємства можна вважати результатом певного розвитку традиційного (оптимізаційного) підходу до таких оцінок.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що оцінка економічного потенціалу підприємства, а отже, і потенціалу його економічного розвитку, має базуватися одночасно на поєднанні декількох підходів до такої оцінки. В якості такого базового методичного підходу варто обрати: оцінку економічного потенціалу підприємства на основі аналізу та вимірювання кількості та якості ресурсного забезпечення суб'єкта господарювання, визначення значення показників використання наявних ресурсів підприємства, оптимізацію часткових показників формування його економічного потенціалу за критерієм максимізації ринкової вартості підприємства. При цьому для кількісної оцінки поточного та перспективного рівня економічного потенціалу підприємства треба використовувати низку показників (часткових та узагальнюючих). Тільки в цьому випадку можна буде сформулювати відповідний набір інформації про майбутній економічний потенціал підприємств, а отже, і про їх потенціал економічного розвитку. Таким чином, для оцінки економічного потенціалу підприємств необхідно застосовувати комбінацію існуючих методичних підходів.

З огляду на вищезазначене, одним з основних принципів оцінки потенціалу економічного розвитку підприємства є принцип вибору головних цілей його діяльності, який передбачає необхідність заздалегідь обґрунтувати основні цілі діяльності підприємства, які будуть досягнуті в процесі реалізації сукупного економічного потенціалу підприємства. Слід зазначити, що основні цілі діяльності суб'єкта господарювання можуть змінюватися залежно від тривалості прогностичного періоду, на який планується реалізація заходів з реалізації економічного потенціалу суб'єкта господарювання.

Перераховані групи методів оцінки економічного потенціалу суб'єкта господарювання, безумовно, можуть бути використані для оцінки його потенціалу економічного розвитку.

Висновки з даного дослідження і **перспективи подальших** розвідок у даному напрямі. У статті представлено методологічні засади оцінки потенціалу розвитку суб'єкта

господарювання. Встановлення обґрунтованої та достатньо точної величини економічного потенціалу підприємства можливе за допомогою розробленого узагальненого методу оцінки цього потенціалу, який базується на встановленні ієрархії характеристик підприємства, його окремих підсистем та елементів, визначенні ланцюга відповідних характеристик та побудові його проєкцій У подальшому очікується розробка концептуальних положень для формування парадигми розвитку підприємства, що утворює триєдність потенціалу підприємства, управління підприємством в нових умовах цифрової трансформації та соціально-економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Гончар О. І. Оптимізація економічного оцінювання потенціалу підприємства. *Торгівля. Комерція. Підприємництво*. 2015. № 19. С. 49–53.
2. Ємельянов О. Ю. Інструментарій оцінювання економічного розвитку підприємств. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Економічні науки»*. 2019. № 5 (25). С. 15–23.
3. Кобеля З. І., Кутаренко Н. Я., Рудько К. І., Бабчук А. М. Інвестиційний потенціал України в умовах фінансово-економічної кризи. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 22. С. 32–37.
4. Коновал В. В. Оцінювання потенціалу розвитку підприємств легкої промисловості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 6 (2). С. 206–209.
5. Шкроміда Н. Я. Комплексна оцінка економічного потенціалу суб'єктів господарювання. *Економічний аналіз*. 2011. № 9 (1). С. 383–386.

Ксенія КОСЯЧЕНКО

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ
м. Дніпро, Україна

ВАЖЛИВА РОЛЬ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА СПІВПРАЦЯ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Постановка проблеми та її актуальність. Неурядові організації відіграють важливу роль у протидії злочинності. У процесі своєї діяльності дані суб'єкти взаємодіють з правоохоронними органами, важливе місце серед яких займає співпраця зі Службою безпеки України.

Під взаємодією суб'єктів протидії злочинності слід розглядати узгоджену спільну діяльність рівних за своїми правами та обов'язками суб'єктів протидії злочинності, що здійснюється у законний спосіб та спрямована на запобігання кримінальним правопорушенням та правове реагування на них.

Чинна редакція Закону України «Про Службу безпеки України» не містить вказівку на взаємодію даного правоохоронного органу з неурядовими організаціями, що негативним чином впливає на ефективність протидії злочинності. З метою усунення даного недоліку запропоновано додати до переліку суб'єктів, з ким взаємодіє Служба безпеки України, громадян України та їх об'єднання.

Основними напрямками взаємодії неурядових організацій зі Службою безпеки України є: обмін інформацією та реалізація інституту громадського контролю за діяльністю названого правоохоронного органу.

Взаємодія неурядових організацій зі Службою безпеки України потребує значного посилення. Зокрема, доречним є проведення спільних досліджень питань запобігання та протидії злочинам, що належать до підслідності даного правоохоронного органу; роботи з усунення (нейтралізації) детермінантів даних злочинів; реалізація спільних інформаційно-роз'яснювальних кампаній тощо.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питанню взаємодії різних суб'єктів протидії злочинності приділялася й приділяється чимала увага у працях таких вітчизняних вчених, як С. Алфьоров, О. Бандурка, В. Березняк, В. Бесчастний, Є. Блажівський, І. Богатирьов, Р. Веприцький, А. Джужа, О. Джужа, О. Іщук, А. Коваленко, М. Колодязний, І. Копотун, О. Литвинов, Ю. Орлов, О. Титаренко, А. Фоменко, С. Чернявський, В. Шаблистий, С. Шалгунова, С. Шевченко, О. Юнін, О. Юхно, Н. Ярмиш та ін.

Не дивлячись на це, відповідні наукові пошуки, як правило, стосуються аналізу питання взаємодії правоохоронних органів між собою, тоді як співпраця неурядових організацій з іншими суб'єктами протидії злочинності залишається поза увагою науковців.

Метою є дослідження окремих напрямів взаємодії неурядових організацій зі Службою безпеки України у сфері протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 № 2229-XII, на Службу безпеки України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. Крім того, до завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [1].

Будь-яка діяльність може бути ефективною виключно у випадку злагодженої взаємодії всіх суб'єктів, що беруть у ній участь. Не є винятком і напрям протидії злочинності. Як зазначає М. Колодяжний, сучасний підхід світового співтовариства у запобіганні та протидії злочинності базується на налагодженні партнерських зв'язків державних органів із громадськими та неурядовими організаціями, науковими колами, окремими громадянами. Діяльність останніх безпосередньо спрямовується на сферу запобігання злочинності, пов'язується із громадським контролем ефективності роботи органів кримінального переслідування або моніторингом законності витрачання державних фінансів [2, с. 4].

Саме взаємодія різних суб'єктів протидії злочинності є запорукою досягнення мети, що полягає якщо не у повному подоланні злочинності (що, безумовно, є декларативною, ідеальною ціллю, яка не може бути досягнута з об'єктивних причин (серед яких і людська природа), то у суттєвому зменшенні її рівня [3, с. 110].

Відповідно до ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» від 13.04.2012 р. № 4651-VI, поліція, відповідно до покладених на неї завдань, здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення; вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення; вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події тощо [4].

Підвищенню рівня взаємодії СБУ з неурядовими організаціями сприяє створення названим правоохоронним органом інформаційних сторінок щодо алгоритму дій громадян в екстремальних ситуаціях. Зокрема, станом на 24.02.2020 р. на офіційному вебсайті СБУ розміщена інформація про те, як:

- 1) діяти, якщо громадянин дізнався про підготовку теракту або його вербують;
- 2) діяти, якщо особа виявила підозрілий предмет;
- 3) діяти, якщо особу вербують;

- 4) діяти, якщо особу захопили заручником;
- 5) діяти, щоб соцмережу громадянина або неурядової організації не зламали;
- 6) діяти, щоб запобігти витоку службової інформації;
- 7) діяти військовослужбовцям у соцмережах;
- 8) подбати про кібербезпеку [5].

Таким чином, на сьогоднішній день існує ряд напрямів співпраці вказаних неурядових організацій з органами та підрозділами Національної поліції України та Службою безпеки України в частині протидії злочинності, кожен з яких сприяє зниженню динаміки злочинності на території нашої держави [6, с. 180].

Окремо варто наголосити на тому, що громадські формування у сфері охорони громадського порядку – далеко не єдині неурядові організації, що взаємодіють з поліцією та іншими правоохоронними органами в частині протидії злочинності. Зокрема, таку співпрацю реалізують науково-дослідні, медичні, гуманітарні та інші об'єднання громадян.

Висновки. Взаємодія неурядових організацій з органами та підрозділами Національної поліції є багатогранною та охоплює ряд напрямків: спільна участь в охороні публічного порядку та безпеки, обмін інформацією, допомога у розширенні матеріально-технічної бази, проведення інформаційних кампаній та науково-практичних заходів тощо.

Загострення криміногенної ситуації в Україні, пов'язане з агресивною політикою Російської Федерації, вимагає поглиблення співпраці між неурядовими організаціями та органами і підрозділами Національної поліції у сфері протидії злочинності.

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо аналіз питання взаємодії неурядових організацій з іншими правоохоронними органами у сфері протидії злочинності.

Список використаних джерел

1. Словник української мови у 20 т. Т. 2: В — Відсріблятися / Наук. кер. проєкту М. Русанівський. Київ : Наукова думка, 2012. 978 с.
2. Колодяжний М. Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність : монографія / за ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2017. 252 с.
3. Шаблистий В. В. Історико-правові аспекти філософської концепції безпеки людини. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 109–115.
4. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
5. Поради, як діяти в екстремальних ситуаціях. *Служба безпеки України : офіційний вебсайт*. URL: <https://ssu.gov.ua/yak-diiaty-v-ekstremalnykh-sytuatsiakh>.
6. Шаблистий В. В. Історико-правові аспекти філософської концепції безпеки людини. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 109–115.

Марія КРАСІЙ

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
м. Івано-Франківськ, Україна*

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ МЕТОД У СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Анотація. У статті розглянуто особливості застосування порівняльно-правового методу в сучасному кримінально-правовому дослідженні. Автор аналізує підходи до використання цього методу та досліджує його роль у формуванні методології кримінально-правової політики. Висвітлено ключові аспекти, спрямовані на поглиблене розуміння та вдосконалення правової системи в контексті міжнародних стандартів.

Ключові слова: метод, порівняння, законодавство, дослідження, кримінально-правова політика.

Abstract. The article examines the peculiarities of the application of the comparative legal method in modern criminal legal research. The author analyzes approaches to the use of this method and examines its role in the formation of the methodology of criminal law policy. Key aspects aimed at in-depth understanding and improvement of the legal system in the context of international standards are highlighted.

Keywords: method, comparison, legislation, research, criminal law policy.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сьогодні однією з ключових тенденцій розвитку національного законодавства є адаптація його до законодавства ЄС та норм міжнародного права. У дослідженні питання взаємозв'язку національної та міжнародної кримінально-правової політики надзвичайно важливим є використання порівняльно-правового методу, в першу чергу, для порівняння національного кримінального законодавства із кримінальним законодавством міжнародних інституцій. Розуміння відмінностей та схожих рис між правовими підходами дозволяє розробляти ефективні стратегії гармонізації, сприяючи більш ефективній боротьбі з міжнародною злочинністю.

Теоретичним підґрунтям порівняльно-правового методу у сучасному кримінально-правовому дослідженні стали праці українських учених, а саме: О. Бандурки, О. Богатирьової, І. Козича, І. Колоса, В. Котюка, А. Савченка, В. Тулякова, М. Хавронюка та ін.

Основним **науковим завданням**, на вирішення якого спрямовується стаття, є наукове узагальнення підходів щодо вибору порівняльно-правового методу в дослідженні взаємозв'язку національної та міжнародної кримінально-правової політики.

Виклад основного матеріалу. Порівняльно-правовий (компаративістський, порівняльного правознавства) метод – це метод: «а) визначення невідомого шляхом порівняння з відомим; б) з'ясування якостей або властивостей явища шляхом порівняння з іншими його якостями чи властивостями або з якостями чи властивостями іншого явища; в) встановлення закономірностей шляхом порівняння об'єктів у різний час, порівняння їх якостей у минулому з тими самими якостями у сучасному стані для встановлення змін чи

тенденцій розвитку. Метод порівняльного правознавства стає одним із провідних й універсальних у системі методологічної бази наукових досліджень, даючи можливість адекватно зіставляти систему міжнародного кримінального права із системою національного кримінального права конкретної держави, краще виявляти соціальну та правову природу українського кримінального права, а також запропонувати напрями використання зарубіжного досвіду правотворення для вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства» [1, с. 19–20]. З цього приводу слушно зауважує І. Козич: «запозичення світового досвіду протидії злочинності без сумнівів має надзвичайно важливе значення для побудови національних стратегій у рамках кримінально-правової політики. Однак, до такого запозичення слід ставитися дуже обережно, адже не все те, що добре працює «там», буде ефективно працювати «тут» [2, с. 40]. Повністю підтримуємо думку вченого, тому застосовуємо порівняльно-правовий метод для порівняння національної кримінально-правової політики з міжнародною, щоб у подальшому запозичувати тільки те, що буде ефективно працювати в Україні.

Порівняльний метод – це метод, що полягає у зіставленні двох чи більше таких, що можуть бути порівняні, об'єктів (феноменів, явищ, ідей, положень та інститутів законодавства, судових рішень, результатів наукових досліджень тощо) та виділення в них загального, спільного, схожого, відмінного та унікального [3, с. 7]. Наприклад, сучасної *національної* науково-правової ідеї, законодавства і практики його застосування [4, с. 328] з міжнародною науково-правовою ідеєю, законодавством і практикою його застосування.

Порівняльна методологія використовується під час дослідження всіх правових явищ, однак визначення інструментів методології конкретного наукового дослідження зумовлене двома головними чинниками: 1) метою дослідження та завданнями, що вирішуються для її досягнення, а також вибраними об'єктом і предметом; 2) теоретичними, правовими й емпіричними передумовами, установлення яких передують накопиченню нових знань про них [5, с. 81]. Порівняльно-правовий (компаративістський, порівняльного правознавства) метод активно застосовувався авторкою, в попередніх дослідженнях, при вивченні взаємозв'язку кримінально-правової та кримінально-процесуальної підсистем політики в сфері боротьби зі злочинністю [6] за допомогою даного методу були визначені розбіжності між матеріальним та процесуальним правом.

В. Туляков, зазначив, що порівняльно-правовий (порівняльний, компаративний) метод у науці кримінального права використовується для аналізу різноманітних аспектів, таких як зміст та сутність кримінально-правових норм та інститутів, характеристик кримінальної політики держави чи міждержавних угруповань, законодавство яких досліджується з метою виявлення спільних рис і відмінностей, а також визначення загальних принципів і закономірностей, які можуть бути корисними для подальшого розвитку й удосконалення кримінально-правового законодавства та практики його застосування. Використання порівняльно-правового методу в науці кримінального права дозволяє більш чітко виявити закономірності генези кримінально-правової заборони, її буття та реалізації, перспективи розвитку та вдосконалення [7, с. 30–31], пізнання досягнень міжнародного кримінального законодавства та перспектив його впровадження в національну кримінально-правову систему.

Прийнято вважати, що порівняння здійснюється у формах зіставлення і протиставлення, при цьому воно може бути науковим лише у випадках, коли порівнюються не випадкові, а типові факти, враховуються взаємозв'язок з конкретною обстановкою,

причинами виникнення, а також динаміка розвитку [8, с. 32]. В нашому випадку, вчення про відповідність кримінального законодавства України зарубіжному кримінальному законодавству дає нам можливість досліджувати національне кримінальне законодавство крізь призму сучасних процесів європеїзації та глобалізації, вивчити можливості та умови уніфікації, рецепції, адаптації та гармонізації кримінального законодавства України із кримінальним законодавством ЄС та іншими регіональними законодавствами, імплементацію положень міжнародних договорів до національного кримінального законодавства [4, с. 327–328].

Висновки. Порівняльно-правовий метод у контексті взаємозв'язку національної та міжнародної кримінально-правової політики дозволяє аналізувати національне законодавство і порівнювати його з міжнародними стандартами. Цей метод допомагає ідентифікувати спільні принципи та відмінності, сприяючи розробці ефективних стратегій гармонізації правових положень для вирішення транскордонних кримінальних загроз.

Список використаних джерел

1. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... д-ра юр. наук : спец.. 12.00.08 Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2004. 616 с. <https://tinyurl.com/4uzfa3fb>
2. Козич І. В. Кримінально-правова політика: функції та функціонування: монографія. Івано-Франківськ, Супрун В. П., 2020. 300 с.
3. Хавронюк М. І. Компаративний метод у сучасному кримінально-правовому дослідженні: мета застосування. *Право.ua*. 2017. Вип. 1. С. 5–9.
4. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття): монографія. У 2. т. Т. 1. : Освіта. Наука. Законодавство. Київ; Острог, 2011. 448 с.
5. Бандурка О. М., Богатирьова О. І. Застосування порівняльного методу в науці кримінально-виконавчого права. *Право і суспільство*. 2013. Вип. 1. С. 81–85.
6. Красій М. О. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: взаємозв'язок кримінально-правової та кримінально-процесуальної підсистем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника". Івано-Франківськ, 2018. 236 с. <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0418U005067>
7. Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4141/Tulyakov_V_A_Porivnyal6nuj%20metod%20y%20nacyi%20kruminal6nogo%20prava.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
8. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Атіка, 2005. 592 с.

Ірина НЕТРЕБА

доцент, кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту інноваційної
та інвестиційної діяльності

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

ЛІДЕРСТВО ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Анотація. Досліджено підходи до визначення лідерства у психології і менеджменті. Розглянуто взаємозв'язок лідерства і керівництва у формальній організації. Наведено характеристики чинників, що визначають ефективність лідерства.

Ключові слова: інструментальне та емоційне лідерство, керівництво, командна робота, організаційний розвиток.

Abstract. Approaches to the definition of leadership in psychology and management have been studied. The relationship between leadership and management in a formal organization is considered. The factors influencing the effectiveness of leadership are characterized.

Keywords: instrumental and emotional leadership, management, teamwork, organizational development.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасне бачення лідерства з точки зору психології та управлінської діяльності має деякі відмінності, що пов'язані з вектором досліджень. Так, враховуючи напрями розвитку теоретичних підходів до лідерства та базові положення ситуаційного підходу в менеджменті, можна визначити лідерство як науку і як вміння працювати з людьми, об'єднуючи їх для досягнення спільних цілей. Таким чином, у практиці управління лідерство визначається як особлива форма взаємодії, що дає змогу інтегрувати діяльність команди, яку очолює лідер.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Нині не склалося єдиного підходу до визначення лідерства у науковій літературі, що обумовлено складністю природи даної категорії [2; 4]. З позицій психології прийнято виділяти інструментальне лідерство, що має на меті забезпечення управління групою людей для вирішення поставлених завдань, і емоційне лідерство, в основу якого покладено підтримку групи як цілісної системи для створення умов її подальшого стабільного функціонування і розвитку [9].

Для обґрунтування можливостей гармонійного поєднання у практичній діяльності елементів інструментального та емоційного лідерства необхідно вивчати особистісні якості і професійні компетентності лідера. Це потребує системного розгляду поняття «лідерство». Лідери мають відповідні комунікаційні навички для вираження власного погляду на проблемні ситуації, що виникають в організації, обґрунтування своєї думки і доведення її до членів групи. Загалом, роль лідера у формальній організації (підприємстві) полягає у підтримці корпоративних цінностей та культури, інновацій, змін, що сприяють вдосконаленню компанії та є запорукою успіху на ринку.

Метою статті є вивчення теоретичних засад та практичних аспектів лідерства в управлінні організацією та дослідження чинників, що впливають на ефективність лідерства.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають науковці [6–8], лідер підтримує ініціативи своєї групи та береться за виконання певної справи, згуртовує навколо себе колектив і розподіляє завдання у групі таким чином, щоб кожний зміг зробити свій внесок у спільну справу. Лідер має авторитет в колективі через власні досягнення, людські якості і професійні здібності. Отже, лідер виступає інноватором, оскільки надихає свою команду на нові проєкти і бере безпосередню участь у їх реалізації. Ефективне управління змінами є важливою складовою концепції ефективності управлінського лідерства, що досліджена у роботі [4].

Аналіз моделі життєвого циклу лідера, запропонованої автором праці [3], дає змогу встановити логічний зв'язок з соціально-психологічними аспектами управлінської діяльності, вивченням потреб і винагород як основи змістовних і процесійних теорій мотивації, що є предметом дослідження у наукових працях представників школи людських відносин. Зокрема, потреби людини у повазі та самовираженні можуть виступати як основа подальшого розвитку моделі життєвого циклу лідера. Успішна реалізація таких етапів даної моделі як самовдосконалення та розвиток, мотивація інших людей до праці, успішне досягнення поставленої мети, потребує від людини, яка очолює групу, виражених лідерських якостей і здатності до налагодження відносин співпраці у групі.

Узагальнення результатів досліджень, викладених у працях [1; 3; 5; 10], доводить, що формування ефективного лідера відбувається під впливом багатьох чинників, серед яких ключовими є такі:

1. Вміння мислити креативно і аналізувати свій попередній досвід. Це дає змогу робити правильні висновки і вибудовувати траєкторію подальшого розвитку та реалізації потенціалу у певній сфері діяльності.

2. Готовність ризикувати, випробовуючи нові ідеї. Одна із ключових характеристик інноватора.

3. Поглиблене вивчення особливостей діяльності компаній, що працюють у суміжних галузях. Аналіз перспективних напрямів розвитку бізнесу є основою для реалізації ідей, що сприятиме зростанню показників економічної ефективності.

4. Побудова відносин співпраці з персоналом, який ще не має достатнього досвіду у вирішенні поточних питань, але які є ключовими для реалізації оперативних планів. Роль лідера полягає у наданні консультативної допомоги та пошуку можливості долучити до навчання фахівця, який певний час буде виконувати функції наставника і помічника для нових співробітників.

5. Створення дослідницьких груп. До складу такої групи доцільно залучити фахівців, які можуть виступати експертами з питань удосконалення виробництва, маркетингу, інформаційних технологій та ін. для оцінки життєздатності нових ідей та аналізу можливостей їх комерціалізації. Сприяння роботі висококваліфікованих фахівців у команді створює умови для обміну знаннями і досвідом, що теж є чинником розвитку.

6. Вміння підтримувати членів групи. Лідерство поєднує в собі здатність ґрунтовно вивчати питання, що виявилися дискусійними і викликали наявність різних точок зору у процесі обговорення в групі.

7. Навчання і саморозвиток. Лідер прагне отримувати нові знання і досвід, надаючи перевагу навчанню разом зі своєю командою.

8. Активна участь у розробці стратегічних напрямів розвитку компанії, оскільки це впливає безпосередньо на діяльність його групи.

9. Відкритість для налагодження зворотного зв'язку із зовнішнім середовищем. Вміння прогнозувати тренди в галузі набуваються лідером на основі аналізу потреб споживачів, виявлення незадоволених потреб для удосконалення продуктів та послуг компанії.

10. Розуміння сутності організаційного розвитку та позитивне відношення до організаційних змін.

11. Вміння керувати своїм часом. Застосування принципів тайм-менеджменту є одним із найважливіших чинників, що виступає передумовою для продуктивного розподілу завдань та запорукою їх вчасного і якісного виконання.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Враховуючи вищезазначене, питання удосконалення управління та підвищення ефективності діяльності безпосередньо пов'язані з поняттям лідерства: злагоджена діяльність групи, спрямована на досягнення кращих результатів, можлива лише за наявності лідера, який спрямовує роботу свого колективу для досягнення поставлених завдань та цілей. Напрямом подальших наукових розвідок за даною проблематикою може стати дослідження характеристик інструментального та емоційного лідерства в оцінюванні ефективності командної роботи.

Список використаних джерел

1. Білінська О. О., Черпак М. В. Феномен лідерства у зарубіжній та вітчизняній психології. *Актуальні проблеми психології*. 2016. Т. 10. С. 36–47.
2. Грищенко І. М. Лідерство як феномен управління групою. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 10. С. 116–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_10_26.
3. Карковська В. Я., Дорош І. М. Сучасне лідерство: особливості вимоги, проблеми та помилки. *Держава та регіони*. 2019. № 5. С. 98–103. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2019/5_2019/20.pdf
4. Кожушко Л. Ф., Щербаківа А. С. Лідерство як передумова ефективної системи менеджменту організації. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2020. Вип. 4. С. 85–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnugp_ekon_2020_4_11.
5. Креативне лідерство [Creative Leadership]: навч. посіб. / С.Ю. Пащенко, О.О. Сербін, С.П. Стоян, А.Ю. Трофімов, Д.В. Лукін; за ред. М.В. Ситницького. Київ : Національний центр розвитку креативного підприємництва КНУ ім. Т. Шевченка, Видавництво Ліра-К, 2020. 100 с.
6. Лихолат С., Григоришак Т. Лідерство як конкурентна перевага в ресторанному бізнесі. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 53. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-45>
7. Новаченко Т. В. Сучасна сутність керівника-лідера в контексті його авторитету. *Право та державне управління*. 2013. № 2. С. 98–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ptdu_2013_2_20.
8. Сергеева Л. М., Кондратьєва В. П., Хромей М. Я. Лідерство : навч. посібн. Івано-Франківськ : ЛілеяНВ, 2015. 296 с.
9. Скірка І. Лідерство та керівництво у структурі психології соціальних груп. *Психологічні виміри культури, економіки, управління*. 2016. Вип. 8. С. 57–60. URL: <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/42044>
10. Як виявляти тренди у своїй галузі: стратегії для лідерів. URL: <https://www.management.com.ua/notes/yak-vyavlyaty-trendy-v-haluzi.html>

Tigran PETROSYANTS

*Director of the Academic Library,
professor of the History of Armenia Chair
Khachatur Abovyan Armenian State Pedagogical University
Yerevan, Armenia*

Madona MARTIROSYAN

*Applicant of the History of Armenia Chair,
Khachatur Abovyan Armenian State Pedagogical University
Yerevan, Armenia*

THE INTERPRETATION OF THE IMAGE OF THE ARMENIAN KING TIGRAN THE GREAT IN THE 10th GRADE

Abstract. The article is dedicated to the interpretation of the image of Tigran the Great in the 10th grade of high school. And because according to the order of the RA Ministry of Education, Science, Culture and Sports No. 33, two class periods were allocated to the topic presented in the subject standard of the “History of Armenians” subject. Which is too little to represent the image of Tigran the Great in its entirety. Including its strategic and political activity with its valuable content and huge scope.

We tried to organize the lesson in the format of only one lesson, that is, Armenia, the world power Tigran II the Great, at the same time presenting the objectives of the lesson topics of Tigran the Great, without which it is not possible to build the first two lessons.

During the presentation of the topic, we used a number of pedagogic-methodical techniques to make the lesson more effective and comprehensible to the students. We used the combined class method, which includes almost all links of the learning process: checking and evaluating previously acquired knowledge, checking and revising homework, presenting new material, perception, preliminary understanding and assimilation, meaning-reinforcement of acquired knowledge, comparison and debriefing, summarizing the lesson and assigning homework. The class was organized by lecturing, during which the methods of “GUS” (I know, I want to learn, they learned) and “mtagroh” were used. We have tried to present the social, political, cultural and economic activities of the Armenian king. We used interdisciplinary connections, such as connections with world history, geography, literature, Armenian and world cultures, source studies. During the lecture, we also used T-shaped and M-shaped tables, as well as diagrams, which make it possible to make the presented material more tangible through discussion, creating an opportunity to compare and contrast them. The entire course was accompanied by a map display to view it in a geopolitical context. In the summary part of the lesson, we used the technique of “incomplete sentences” and gave homework.

Key words. Tigran Mets, students, lecture method, 10th grade, “GUS” and “mtagroh” methods, Tigranakert, Armenian-Pontic alliance.

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆՑ Տ. Մ.

Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական
համալսարան

ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ Մ.Կ.

Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական
համալսարան

ՀԱՅՈՑ ԹԱԳԱՎՈՐ ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾԻ ԿԵՐՊԱՐԻ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ 10-ՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆՈՒՄ

Ամփոփում. Հոդվածը նվիրված է Տիգրան Մեծի կերպարի մեկնաբանությանը ավագ դպրոցի 10-րդ դասարանում: Թեմայի ներկայացման ժամանակ օգտագործել ենք մի շարք մանկավարժամեթոդական հնարներ: Կիրառել ենք համակցված դասի մեթոդը, որը ներառում է ուսուցման գործընթացի գրեթե բոլոր օղակները՝ ավելի վաղ յուրացված գիտելիքների ստուգում և գնահատում, տնային առաջադրանքների ստուգում և վերանայում, նոր նյութի ներկայացում, նախնական ըմբռնում և յուրացում, ստացած գիտելիքների իմաստավորում-ամրապնդում, հատմատություն և ընդանրացում, դասի ամփոփում և տնային հանձնարարությունների տրամադրում: Դասը կազմակերպվել է դասախոսելու միջոցով: Փորձել ենք ներկայացնել Հայոց արքայի հասարակական, քաղաքական, մշակութային, տնտեսական գործունեությունը: Օգտագործել ենք միջառարկայական կապերը, ինչպիսիք են համաշխարհային պատմության, աշխարհագրության, գրականության, հայ և համաշխարհային մշակույթների, աղբյուրագիտության հետ կապերը: Դասախոսության ժամանակ կիրառել ենք աղյուսակներ, գծապատկերներ, որոնք հնարավորություն են տալիս ներկայացվող նյութը դարձնել առավել շոշափելի՝ հնարավորություն ստեղծելով դրանք համեմատել և համադրել: Ամբողջ դասապրոցեսը ուղեկցվել է քարտեզացուցադրությամբ: Դասի ամփոփման մասում կիրառել ենք «կիսատ նախադասությունների» հնարը և տվել ենք տնային առաջադրանքներ:

Բանալի բառեր. Տիգրան Մեծ, սաներ, դասախոսության մեթոդ, 10-րդ դասարան, «ԳՈՒՄ»-ի եւ «մտագրոհ»-ի մեթոդները, Տիգրանակերտ, հայպոնտական դաշինք:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Անցյալի գիտական իմացությունն անհրաժեշտ է յուրաքանչյուր ազգի և անհատի: Նախնիների պատմության ճիշտ լուսաբանումը և դրա

համապարփակ իմացությունը թույլ են տալիս իրատեսորեն գնահատելու ներկյան և կանխատեսելու ապագայի հեռանկարները:

Ավագ դպրոցի հումանիտար հոսքի 10-րդ դասարանում Տիգրան Մեծի կերպարի, միասնական հայկական պետությունից աշխարհակալ տերության ստեղծման, աշխարհաքաղաքական միջավայրի, ինչպես նաև աշխարհակալ բազմազգ տերության, բազմամշակութային հասարակական միջավայրի ձևավորման մասին խոսելիս մեր հինմական նպատակը պետք է լինի հետևյալը, որ աշակերտը

1. **Մեկնաբանի՝** Տիգրան Երկրորդի գործունեությունը և գնահատի նրա գործունեության ազդեցությունը պատմության հոլովությունում:

2. **Վերլուծի՝** Տիգրան Երկրորդի թագավորության քաղաքական կյանքի ձևավորման, զարգացման, պատճառահետևանքային կապերը, կատարի եզրահանգումներ:

3. **Ներկայացնի՝** Արտաշեսյան թագավորության ժամանակաշրջանի կարևոր իրադարձություններն ու երևույթները և կարողանա ցույց տալ դրանց ազդեցությունը պատմության հետագա ընթացքի վրա:

4. **Կարողանա՝** ինքնուրույն ձևակերպել և զարգացնել Տիգրան Մեծի օրոք Հայոց թագավորության աստիճանական զարգացման գործընթացի և թագավորության ունեցած դերակատարումը միջազգային ասպարեզում:

5. **Արժևորի՝** Տիգրան Մեծին հայ դիվանագիտության, ռազմական արվեստի և մարտավարության ասպարեզներում, առավել արժևորի անկախ ու զորեղ պետություն ունենալու անհրաժեշտությունը, գնահատի Տիգրան Մեծի աշխարհակալության տեղն ու դերը Հին աշխարհի պետության համատեքստում

6. ¹: Դասավանդման ընթացքում դասախոսությունից բացի շատ կարևոր է թեմայի հետ սերտ առնչվող օժանդակ գրականություն օգտագործումը²: Ներկայացվող թեմայի շրջանակներում կարող ենք սաներին հանձնարարել դիտել Արտակ Մովսիսյանի՝ «Տիգրան Մեծ, հայրենապաշտ տիրակալը» կամ «Դրամապատում» գիտահանրամատչելի ֆիլմերը:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածի նպատակը մեկ կերպարի տեսանկյան մեթոդի ուսումնասիրությունն է աշխարհաքաղաքական համատեքստում և դրա

¹ Հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում հայրենագիտության բնագավառի՝ «Իմ հայրենիքը» 5-րդ, «Իմ հայրենիքն ու աշխարհը» 6-րդ, «Հայոց պատմություն» 7-12-րդ դասարանների առարկանների առարկայական չափորոշիչը հաստատելու մասին ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարի հրաման № 33 (30 մարտի 2023) https://dshh.am/վերապատրաստման_կյութեր (հղումը կատարվել է 15.05.2023):

² **Պապոյան Հ.**, Պատմության դասավանդման մեթոդիկական դպրոցում (դասախոսությունների կյութեր), Երևան, ՀՊՄՀ, 2013, էջ 121-124:

դասավանդումը 10-րդ դասարանի հումանիտար հոսքի սովորողներին: Մեր հիմնական նպատակներին հասնելու համար կիրառել ենք «համակցված դաս» մեթոդը, որն իր մեջ ներառում է ուսուցման գործընթացի գրեթե բոլոր օղակները, «մտագրոհ», «ապագայի անիվ» մեթոդները: Դրանք իրականացրել ենք պատմաժամանակագրական և համեմատական մեթոդների զուգորդմամբ:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Նոր գիտելիքներ ձեռք բերելու աշակերտների հնարավորությունները մեծապես կախված են նրանց գիտելիքների նախնական պաշարից: Մեր վարած դասերի փորձը հաստատում է, որ այն աշակերտները, ովքեր ունեն գիտելիքների պաշար, ավելի շատ բան կարող են վերցնել նոր ուսուցանվող նյութից: Այդ իսկ պատճառով հիմնվելով մեր սեփական փորձի վրա, կարող ենք խորհուրդ տալ ուսուցիչներին ներկայացվող թեմայով հետաքրքրվողներին, նախքան սաներին նոր դասանյութին ծանոթացնելը, նրանց նախորդ տրամադրել թեմային սերտ կամ մասնակիորեն առնչվող գիտելիքներ: Այդ առումով կարևորվում ենք՝

- Գիտահանրամաշելի գրականության տրամադրումը (Հայկ Խաչատրյան¹, Խաչիկ Դաշտենց², Հովհաննես Շիրազ³, Արտակ Մովսիսյան,⁴ Տիգրան ՊետրոսՅանց⁵ Վալերի Բրյուսով⁶) և այլոց գործեր: Այս ձևով ուսուցիչը միջառարկայական կապ է ստեղծվում գրականության հետ, որն ավելի խորը արմատներ է գցում երեխայի աշխարհայացքի վրա:

- Մշակույթի տարբեր բնագավառներում Տիգրան Մեծի մասին առկա նյութերի ուսումնասիրումը (Ճարտարապետություն⁷, Երաշտություն⁸, կերպարվեստ⁹, կիրառական արվեստ¹⁰, պատմաճարտարապետական հուշարձաններ¹¹):

¹ Խաչատրյան Հ., Տիգրան Մեծ, վեպ, Երևան, «Հայաստան», 1972:

² Դաշտենց Խ., Տիգրան Մեծ ողբերգություն հինգ արարից, Երևան, Հայպետհրատ, 1947:

³ Շիրազ Հ., Երկերի ժողովածու 5 հատորով, պոեմներ/Տիգրան Մեծի վիշտը և հավերժությունը/, հատոր երկրորդ, Երևան, «Մովեստական գրող», 1982:

⁴ Մովսիսյան Ա., Տիգրան Մեծ, թագավորներից մեծագույնը, Երևան, ԵՊՀ, 2010, 84 էջ:

⁵ ՊետրոսՅանց Տ., Տիգրանական մեկդարյա արքայից արքայություն /դաս-պոեմ/, Երևան, 2014, էջ 32:

⁶ Բրյուսով Վ., Բանաստեղծություններ, թարգմանությունը ռուսերենից՝ Ս. Տարոնցի, Երևան, Հայպետհրատ, 1957, էջ 250:

⁷ Կիրակոսյան Լ., Արցախի Տիգրանակերտի եկեղեցու ճարտարապետությունը, Պատմաբանասիրական հանդես, № 1, Երևան, Գիտություն, 2016, էջ 115-140:

⁸ Հովհաննիսյան Ս., Տիգրան Մեծը և եվրոպական օպերան <https://www.panarmenian.net/arm/details/212678/>:

⁹ Հովհաննիսյան Ս., Հայ թագավորներն իտալացիների վրձինով <https://www.panarmenian.net/arm/details/209167/>:

¹⁰ Ավետիսյան Վ., Տիգրան Մեծի պատկերով հազվագյուտ քար. <https://ourarmenia.info/>:

¹¹ Թոքմաջյան Լ., Տիգրան Մեծ հուշարձան, Նոր Նորքի 2-րդ և ՀՀ նախագահի նստավայր <https://visityerevan.am/places/details/337/am/>:

- Մշակույթի տարբեր բնագավառներում Տիգրան Մեծի մասին առկա նյութերի ուսումնասիրումը (ճարտարապետություն¹, երաշտություն², կերպարվեստ³, կիրառական արվեստ⁴, պատմաճարտարապետական հուշարձաններ⁵):

- Տվյալ ժամանակաշրջանի երկրների քաղաքական գործընթացները, նշանավոր գործիչները, պատմական կարևոր իրադարձությունները, դեպքերը, փաստերը, հավատալիքները, որը ստեղծում է միջառարկայական կապ համաշխարհային պատմության հետ⁶:

- Տիգրան Մեծի տերության պատմաաշխարհագրական դիրքը՝ իր տիրապետած տարածքներով, այդ տարածքներին այժմ համընկնող երկրները: Այս հարցում ուսուցչին օգնության են գալիս Տիգրան Մեծի թագավորության ժամանակաշրջանը ներկայացնող քարտեզները⁷:

- Աղբյուրների ուսումնասիրությունը:

Ուսուցիչը վերը նշվածը պետք է իրականացնի կոլեկտիվ և անհատական ձևով: Ամբողջ դասարանին հանձնարարի դիտել Տիգրան Մեծի մասին պատմող նյութեր: Մաներին տրամադրի աղբյուրները գտնելու ճանապարհը: Ցուցաբերի անհատական մոտեցում. կոնկրետ սանի հանձնարարի որևէ իրադարձության կամ պատմական անձի մասին ներկայացնել որոշակի տեղեկություն:

«Հայոց արքայից արքա Տիգրան Մեծի կերպարի մեկնաբանությունը 10-րդ դասարանում՝ Հայաստանը աշխրհակալ տերություն: Տիգրան Երկրորդ Մեծ» թեմայի սկզբնական ուսումնասիրությունն ուսուցիչը կարող է սկսել **մտազրոհի մեթոդով**, որը դասի մասնակցային սկիզբն ապահովող մեթոդներից մեկն է: Մտազրոհի ժամանակ կարևոր է, որ աշակերտները պատասխանեն ուսուցչի հարցերին, որպեսզի ուսուցչի համար պարզ դառնա այն պատկերացումները, որոնք թեմայի վերաբերյալ ունեն աշակերտները⁸:

¹ **Կիրակոսյան Լ.**, Արցախի Տիգրանակերտի եկեղեցու ճարտարապետությունը, Պատմաբանասիրական հանդես, № 1, Երևան, Գիտություն, 2016, էջ 115-140:

² **Հովհաննիսյան Ս.**, Տիգրան Մեծը և եվրոպական օպերան <https://www.panarmenian.net/arm/details/212678/>:

³ **Հովհաննիսյան Ս.**, Հայ թագավորներն իտալացիների վրձինով <https://www.panarmenian.net/arm/details/209167/>:

⁴ **Ավետիսյան Վ.**, Տիգրան Մեծի պատկերով հազվագյուտ քար. <https://ourarmenia.info/>:

⁵ **Թորմաջյան Լ.**, Տիգրան Մեծ հուշարձան, Նոր Նորքի 2-րդ և ՀՀ նախագահի նստավայր <https://visityerevan.am/places/details/337/am/> :

⁶ **Քոսյան Ա.**, և ուրիշներ, Համաշխարհային պատմություն 10-րդ դաս., հումանիտար հոսքի դասագիրք, Երևան, Զանգակ-97, 2009, էջ 224:

⁷ Հայաստանի պատմությունը քարտեզներում /Հայաստանը Տիգրան Բ Մեծի օրոք (մ.թ. ա.95-55 թթ)/, մաս Ա, Տիգրան Բ-ի նվաճումները Մերձավոր Արևելքում մ.թ.ա. 94-70 թթ, մշակութային և տնտեսական նախաձեռնությունների կենտրոն «Շեմ», Երևան, «Նոյ» հրատարակչություն 1991:

⁸ **Եփրիկյան Ա.**, Պատմության դասավանդման արդի մեթոդներ և տեխնոլոգիաներ (գիտամեթոդական ձեռնարկ), Երևան, ՎՄՎ-ՊՐԻՆՏ, 2021, էջ 101:

Նախապատրաստական աշխատանքներից հետո, բուն դասը շարունակում ենք դասախոսությամբ: Սկսել ենք այսպես. Հայոց պատմության ընթացքում գոյություն են ունեցել մի քանի աշխարհակալություններ: Սակայն մեր ժողովրդի հիշողության մեջ հատկապես արմատացած է Տիգրան Մեծի աշխարհակալությունը¹:

Արտաշես Առաջին Երվանդյանն իր հաջորդներին թողել էր տնտեսապես հարուստ, բարգավաճ, քաղաքականապես միավորված և ռազմապես հզոր երկիր: Նրան հաջորդել է որդին՝ Արտավազդ Առաջինը (մ.թ.ա. 160-115թթ.): Անժառանգ Արտավազդ Առաջինից թագը անցել է եղբորը՝ Տիգրան Առաջինին (մ.թ.ա. 115-95): Վերջինս պարթևական նոր պատերազմը կանխելու նպատակով իր որդուն՝ Տիգրանին (ապագա Տիգրան Երկրորդ Մեծ, մ.թ.ա. 95-55), պատանդ է տվել պարթևներին: Արքայազն Տիգրանը Հայաստան վերադառնալու հնարավորություն է ստացել միայն հոր մահից հետո, երբ արդեն 45 տարեկան էր: Նրա ազատության գինը Մեծ Հայքի հարավ-արևելքում գտնվող «Յոթանասուն հովիտներ»-ն էին², որոնք զիջել է պարթևաց արքայից արքա Միհրդատ II-ին:

Տիգրանը թագադրվել է Աղձնիքի նշանավոր սրբավայրերից մեկում³: Այստեղ կարևորվում է, որ ուսուցիչը նշի հետևյալը, որ Աղձնիքը ո՛չ երկրի հոգևոր կենտրոնն էր և ոչ էլ Արտաշատ մայրաքաղաքը: Տիգրանի թագադրումն այստեղ վկայում է մի կարևոր հանգամանքի մասին: Տիգրան Երկրորդը հասկանում էր, որ իր 25-ամյա բացակայությունը, հոր մահը ոտքի են հանել Հայոց գահին հավակնող թե տոհմակիցների, թե այլ գահապաշտների: Իսկ այդպիսի ընթացքը հղի էր խժոժությունների, խռովությունների հրահրումով: Նա հեռատեսորեն իր գահակալումը իրագործել է ոչ իր մայրաքաղաքում և մայրաքաղաք մտել է արդեն որպես Հայոց արքա:

Հայաստանը Տիգրան Երկրորդի կառավարման ժամանակաշրանում դարձել է Առաջավոր Ասիայի հզոր տերություններից մեկը:

1. Առաջին հերթին այդ վերելքը պայմանավորված էր նրա պապի՝ Արտաշես I-ի վարած արտաքին քաղաքականությամբ (հայկական հողերի միավորում):

2. Երկրորդ հերթին՝ ռազմական, վարչական, տնտեսական, հողային բարեփոխումների քաղաքականությամբ, որը ամրապնդում էր կենտրոնական իշխանության հզորացումը: Հնարավորություն տալով

¹ Տե՛ս **Մովսիսյան Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 3:

² Կասպք, Մարդպետական և Պարսկահայք:

³ **Մելքոնյան Ա.** և ուրիշներ, Հայոց պատմություն 10-րդ դաս./հումանիտար հոսքի դասագիրք/, Երևան, «Զանգակ-97», 2009, էջ 89:

հետագայում ստեղծել նույն լեզվով խոսող մարտիկներից կազմված մարտունակ բանակ:

3. Մեծ Հայքի հզորացմանը նպաստել է նաև այն հանգամանքը, որ Տիգրան Երկրորդի գահ բարձրանալը համընկել է երկու հզոր տերությունների՝ Հռոմի (ներքաղաքական կռիվներ, Սպարտակի գլխավորած ստրուկների ապստամբության) և Պարթևստանի (սկիզբ էին առել գահակալական բուռն կռիվներ Միհրդատ II-ի մահից հետո մ.թ.ա. 89 թ.) թուլացումը:

4. Սելևկյաններից եկող հիմնական ու դարավոր վտանգը չեզոքացվել էր վերջինիս պարթևներից կրած պարտությունների, ապա նաև իրենց իսկ երկրի ներհիերարխիկ գահակալական արյունալի պայքարի պատճառով¹:

Մեծ Հայքի համար այս ներքին ու արտաքին նախադրյալները չէին կարող արդյունավետ չլինել և դարձել են Տիգրան Երկրորդի աշխարհակալության գնալու հանգրվաններ:

Ռազմագետ, դիվանագետ, քաղաքագետ Տիգրան Երկրորդը որպեսզի Հայաստանի կայացման քաղաքական հիմք ստեղծի, առաջնահերթ քայլեր է ձեռնարկել.

1. Մեծ Հայքի տարածքային ամբողջականության պահպանման համար երկրի պատմական սահմաններն անխոցելի է դարձրել՝ դրանք բուֆերային տարածքով շրջապատելու միջոցով:

2. Մշտապես ուշադրության կենտրոնում է պահել քաղաքաշինությունը, արհեստն ու արվեստը, միջազգային առևտուրը, գիտությունն ու մշակույթը (Արտաշատ մայրաքաղաքում և Տիգրանակերտում գործում էին թատրոններ, որտեղ բեմադրվում էին հույն հեղինակներ գործեր):

3. Տիգրան Երկրորդը Մեծ Հայքին միավորած հայկական անջատ իշխանություններում, գրաված տարածքներում արմատական փոփոխությունների չգնաց, քանի որ նորանվաճ երկրները պատրաստ չէին միաձուլվելու ընդհանուր մի կաղապարի մեջ, դրա համար պետք էին տարիներ, գուցե տասնամյակներ: Իսկ բռնի փոփոխությունները կծնեին ժողովրդական ապստամբություններ:

4. Նրա դիվանագիտության հաջորդ կարևորագույն քայլերից մեկն այն էր, որ իր գրաված բոլոր երկրներում կառավարիչ նշանակել է իրեն ենթակա մարդկանցից: Կորդուքի և Ատրպատականի թագավորներն ընդունել էին Տիգրանի գերիշխանությունը, պահպանել իրենց տիտղոսները, դարձել նոր միապետի կուսակալներ²: Մեծ Հայքին Ծոփքի, Կորդուքի, Հայկական

¹ Հայ ժողովրդին պատմություն, հատոր I, Երևան, ՀՍՄՀ ԳԱ Պատմության ինստիտուտ, 1971, էջ 557:

² **Հակոբյան Հ.**, Տիգրան Մեծ, Երևան, «Լուսակն», 2005, էջ 93-103:

Միջազգետքի միացումով, Տիգրան Երկրորդը դարձավ Առաջավոր Ասիայի երրորդ հզոր խաղացողը և հաստատեց իր անկախությունը պարթևներից¹:

Տիգրան Մեծի ստեղծած Հայոց տերության ոլորտից դուրս մնաց միայն հայկական երկրորդ պետական միավորումը՝ Փոքր Հայքը, որտեղ այդ ժամանակ իշխում էր Միհրդատ Վեցերորդ Եվպատորը:

Փաստորեն հարավում Մեծ Հայքի տիրակալ Տիգրան Երկրորդի և հյուսիսում Փոքր Հայքի թագավորի Միհրդատ Վեցերորդի նպատակները նույնական էին. տարածաշրջանից դուր մղել հարավում պարթևներին, հյուսիսում՝ հռոմեացիներին: Միհրդատ Պոնտացու հետ դաշինքը կնպաստեր երկուսի աշխարհակալական ծրագրերի իրագործմանը: Ուստի Տիգրանը և Միհրդատը համաձայնության եկան դաշնակցել: Մ.թ.ա. 94 թ. Արտաշատ են ժամանել պոնտական բանագնացները և կնքվել է **հայ-պոնտական պայմանագիրը**, որի համաձայն՝

- Հայաստանը գործողությունների ազատություն էր ստանում հյուսիսում, արևելքում և հարավում, իսկ Պոնտոսը՝ արևմուտքում:

- Կողմերը միացյալ ուժերով հարձակվելու էին Կապադովկիայի վրա, որի տարածքը պետք է ստանար Պոնտոսը, իսկ ողջ շարժական գույքն ու բնակչությունը՝ Հայաստանը:

- Դաշինքն ամրապնդելու նպատակով Միհրդատն իր դստերը՝ Կլեպոատրային, կնության է տալիս Տիգրան Երկրորդին:

Հավատարիմ հայ-պոնտական դաշինքին, հայկական զորքերը մտել են Կապադովկիա և գրավել այն: Այս նույն ժամանակին է վերաբերում Աղվանքի և Վիրքի հպատակեցումը, որոնց արքաներին Հայոց արքան հեռատեսորեն թողել է իրենց գահին՝ ստիպելով նրանց ընդունել հայոց գերիշխանությունը²:

Հայոց արքայի կողմից՝ Ծոփքի միացումը և Կապադովկիակիա արշավելը, ապահովեցին Տիգրան Մեծի թիքունքը հավանական հռոմեական հարձակումից: Կապադովկիայի ողջ ռազմավարը, շարժական գույքը՝ անասուններ, ռազմագերիներ, տեղափոխումը Մեծ Հայքի թագավորություն նպատակ ունեւր ապահովել Տիգրանի ապագա արշավանքները՝ տնտեսական և մարդկային ռեսուրսներով:

Տիգրան Երկրորդը հավատարիմ իր և պարթև Միհրդատ Երկրորդի պայմանավորվածության, նրա դեմ, վերջինիս կենդանության օրոք, որևէ պատերազմական գործողություն չի ձեռնարկել: Երբ մ.թ.ա. 87 թ. վախճանվել է Պարթևստանի թագավոր Միհրդատ Երկրորդը, Տիգրան Երկրորդի բանակը ներխուժել է Պարթևստան այն նույն «Յոթանասուն հովիտներ»

¹ **Մանասեթյան Ռ. Լ.** Տիգրան Մեծ. Հայաստանի պայքարը Հռոմի և Պարթևստանի դեմ /մ.թ.ա.\ 94-64 թթ/, Երևան, «Հայաստան», 1987, էջ 31:

² **Մելքոնյան Ա.** և ուրիշներ, նշվ. աշխ., էջ 90-91:

կոչվող տարածքով, որը հանձնել էր պատանդությունից ազատվելու և գահին հաստատվելու համար¹:

Հայկական բանակը մտել է Պարթևստանի դաշնակից Մարաստան, գրավել այն առանց դժվարության: Տեղի Միհրդատ թագավորը հավատարմության երդում է տվել Տիգրան Երկրորդին և հետ ստացել ոչ միայն թագը, այլև ամուսնանալով Տիգրան Մեծի դստեր հետ, դարձել ընտանիքի բարեկամ: Այնուհետև հայկական բանակը շարժվելով հարավ-արևելք ջաղջախել է պարթևների զորքը և գրավել Պարթևստանի ամառային մայրաքաղաք՝ Էկբատանը: Պարթև արքա Գողերձը հաշտություն է խնդրել Հայոց արքայից և մ.թ.ա. 87 թ. կնքվել է հայ-պարթևական պայմանագիրը, որի համաձայն՝

- Պարթևները վերադարձրել են Հայաստանից խլված «Յոթանասուն հովիտները»:

- Հոգուտ Հայաստանի հրաժարվել են Մարաստանից և Հյուսիսային Միջագետքից:

- Պարթևների արքանան հրաժարվել է «արքայից արքա» տիտղոսից, որը այսուհետև կրելու էր Տիգրան Մեծը²:

Այնուհետև Տիգրան Երկրորդը իր թագավորությանն է միացրել Միգդոնիան, Օսրոյենեն, Ադիաբենեն³:

Մ.թ.ա. 84 թ. հայկական բանակները առանց դիմադրության մտել են Ասորիք: Երկրի մայրաքաղաք՝ Անտիոքը լայնորեն բացել է դարպասները Հայոց արքայի արջև: Արքայից արքա Տիգրանը այնտեղ խաղաղությամբ իջիւել է 17 տարի: Հայկական բանակները գրավել են նաև Կոմմագենեն, Դաշտային Կիլիկիան և Փյունիկեն: Մեծ Հայքի գերիշխանությունը ընդունել են նաև Հրեաստանը, Կարմիր ծովի ափին ապրող արաբական ցեղերը, Նաբաթեա թագավորությունը և մի քանի այլ երկրների թագավորություններ: Հայկական բանակը մ.թ.ա. 71 թ. գրավել է Միջերկրական ծովի ափին գտնվող Եգիպտոսին սահմանակից Պտղոմայիս քաղաքը⁴:

Շուրջ քառորդ դարի ընթացքում Տիգրան Երկրորդը ստեղծել է հզոր աշխարհակալություն, որի քաղաքական ազդեցության սահմանները ձգվում էին Եգիպտոսից և Կարմիր ծոցից մինչև Կովկասյան լեռներ, Կասպից ծով և Ամուդարիայի հովիտ, Սև ծովից ու Փոքր Ասիայի կենտրոնից մինչև Պարսից ծոց և Հնդկական օվկիանոս, Միջերկրական ծոցից մինչև Հինդոսի ավազան:

¹ Հայ ժողովրդին պատմություն, հատոր I, էջ 562:

² Այդ կոչումը կրել են նաև նրա հաջորդներ Արտավազդ Երկրորդը, Արտաշես Երկրորդը, Տիգրան Երրորդը, Տիգրան Չորրորդը և Էրատոն:

³ Մելքոնյան Ա. և ուրիշներ, նշվ. աշխ., էջ 92;

⁴ Նույն տեղում:

Հայոց տերությունն իր գերիշխանության ներքո և քաղաքական ազդեցության ոլորտում գտնվող երկրներով տիրապետում էր շուրջ 3 մլն. քառակուսի կիլոմետր տարածք, որտեղ խոսում էին 15-ից ավելի լեզուներով¹:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Դպրոցական ծրագրով նախատեսված Տիգրան Մեծ թեման ավելի արդյունավետ և սովորողներին ընկալելի դարձնելու նպատակով օգտագործել ենք մանկավարժա-մեթոդական հնարքներ: Թեմայի շրջանակներում կիրառել ենք համակցված դաս մեթոդը: Դասի ընթացքում կիրառվել է դասախոսության մեթոդը: Դրա ընթացքում, հարցերի և քննարկումների միջոցով, փորձել ենք ակտիվացնել աշակերտներին, խթանել նրանց մոտ ձևավորված գիտելիքների մտապահումը: Դասխոսության ժամանակ կարևորվել է հարց ու պատասխանի հնարքը: Նախապես սաներին տրվել է հանձնարարություն ուսումնասիրել սկզբնաղբյուրներում առկա նյութերը: Դասի ժամանակ օգտագործել ենք աղյուսակներ և գծապատկերներ: Դասի ամփոփման մասում կիրառել ենք «Կարճ նախադասությունների» հնարը, որը թույլ է տալիս ուսուցչին հասկանալու, թե ինչքանով են սաները ըմբռնել-յուրացրել դասը:

¹ Մովսիսյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 41:

Ганна СЕРЕДА

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри цифрових технологій
та проєктно-аналітичних рішень
ТОВ «ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
„МЕТІНВЕСТ ПОЛІТЕХНІКА”»
м. Запоріжжя, Україна*

КРІ ТА ОКР ЯК ВИМІРНИКИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ: ВІДМІННОСТІ ТА СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. У статті досліджується еволюція управління результативністю персоналу (ЕРМ) як ключового компонента управління людськими ресурсами (HRM), що спрямована на досягнення стратегічних цілей організації. Висвітлено роль ключових показників ефективності (KPIs) у моніторингу результативності та критику традиційних систем оцінки, що призвела до появи методології ОКР (Objectives and Key Results), яка краще відповідає потребам швидкозмінних умов роботи та інноваційної діяльності в умовах розвитку нової економіки. Наводиться порівняльний аналіз двох технологій моніторингу результативності: KPI (Key Performance Indicators) і ОКР (Objectives and Key Results) та обґрунтовуються сфери і умови їх застосування в системах управління результативністю підприємств.

Ключові слова: управління результативністю персоналу, ключові показники ефективності, КПЕ, управління ефективністю, персонал, людські ресурси.

Abstract. The article examines the evolution of employee performance management (EPM) as a key component of human resource management (HRM) aimed at achieving the strategic goals of the organization. The article highlights the role of key performance indicators (KPIs) in performance monitoring and criticism of traditional evaluation systems, which led to the emergence of the OKR (Objectives and Key Results) methodology, which better meets the needs of rapidly changing working conditions and innovation in the new economy. The article provides a comparative analysis of the two performance monitoring technologies: KPI (Key Performance Indicators) and OKR (Objectives and Key Results) and substantiates the scope and conditions of their application in enterprise performance management systems.

Key words: Employee Performance Management, Key Performance Indicators, KPIs, Objectives and Key Results, OKR, personnel, human resource.

Постановка проблеми та її актуальність. Управління результативністю персоналу (Employee Performance Management – далі за текстом ЕРМ) як підсистема Управління людськими ресурсами (Human Resource Management) є важливим механізмом досягнення стратегічних цілей організації та забезпечення віддачі від інвестицій у персонал, передаючи системам управління персоналом потенціал створювати додану вартість для бізнесу за рахунок більш ефективного управління кваліфікованими та мотивованими працівниками.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Управління результативністю персоналу пройшло шлях від примітивних форм контролю та нагляду за робітниками в умовах перших мануфактур та фабрик до появи наукових концепцій управління. Починаючи від Фредеріка Вінслоу Тейлора, який вперше запровадив ідею систематичної оцінки праці та ефективності роботи, до інтегрованих стратегічних підходів, які враховують відкриття школи людських відносин та поведінкових наук (Е. Мейо, К. Арджеріса,

А. Маслоу, Ф. Герцберга, Ф. Дж. Ретлісбергера, Б. Скіннера, С. Адамса) еволюція ЕРМ відображає пошук ефективних методів максимізації людського потенціалу в організаціях.

Особливого поштовху ЕРМ отримало в рамках розвитку концепції Human Resource Management, основні автори якої – Michael Beer, Dave Ulrich, Michael Armstrong показали, яким чином через безперервні цикли управління результативністю (рис. 1) можна досягнути запланованих стратегічних цілей бізнесу, більшої ясності очікувань від працівників та менеджерів, більшого розуміння та вмотивованості співробітників і керівників в розвитку необхідних компетентностей.

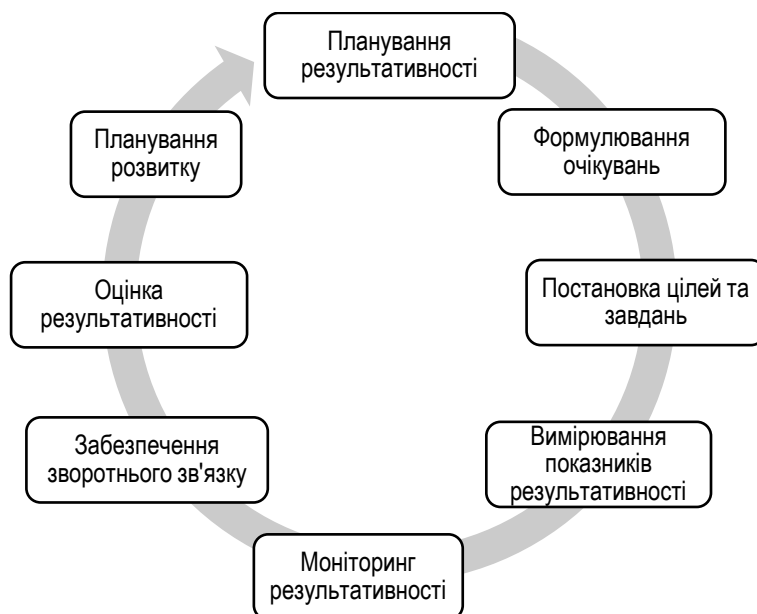


Рис. 1. Цикл ЕРМ в концепції HRM

Джерело: побудовано автором за [1]

Моніторинг результативності циклу ЕРМ в рамках панівної з 1980–1990-х років концепції Human Resource Management здійснювався на основі визначення ключових показників ефективності (Key Performance Indicators – KPI), які мають вимірювати рівень досягнення цілей в об'єктивних метриках, що характеризують поведінку та результати діяльності працівника. Це можуть бути фінансові показники (дохід, капіталізація, додана вартість, прибуток тощо), результати роботи (виробіток, обсяг виробництва, продажів, число нових клієнтів, угод, тощо); вплив (відповідність стандарту якості / обслуговування, завершення проекту, рівень затребуваності послуг); відгук (клієнтів, колег, партнерів, керівників, підлеглих); час (реакції / виконання замовлення / операції / строки поставки / рекрутингу / виведення продукту на ринок тощо). Головне у встановленні KPIs – забезпечити декомпозицію стратегічних цілей компанії на всі рівні управління.

Оцінка результативності на основі аналізу досягнення KPIs була підтверджена у багатьох дослідженнях [2], однак з розгортанням Четвертої промислової революції з її бурхливим розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, процеси традиційного щорічного циклу встановлення цілей та ключових показників ефективності з їх подальшим моніторингом, рейтингуванням і визначенням рівня оплати праці, піддалися критиці з боку менеджменту нових підприємств сфери ІТ.

Цілями цього дослідження є аналіз критики традиційних підходів до управління результативністю в умовах розгортання нової економіки та через порівняльний аналіз двох розповсюджених технологій моніторингу результативності працівників – встановлення ключових показників ефективності (KPIs) і цілей і ключових результатів (OKR) визначення умов та сфер застосування обох цих технологій.

Виклад основного матеріалу. У відповідь на невідповідність традиційних підходів до управління результативністю для компаній ІТ-сектору, колишній співробітник Google Джон Дорр випустив відомий бестселер «Вимірною важливе» [3], де розкритикував традиційні системи щорічного управління результативністю із застосування ключових показників ефективності (KPI), зокрема критику отримали:

- негнучкість показників та всієї системи оцінювання, яка часто не встигає за зміною стратегій, цілей, завдань;

- тривалий період встановлення цілей та цільових значень KPIs, що не відповідає вимогам коротких інвестиційних циклів в створенні програмних продуктів та робить багато KPIs не актуальними в моменті їх моніторингу в мінливих умовах ведення бізнесу;

- практика прив'язки KPIs до винагороди: у цьому плані проривною стала праця Даніеля Пінка “Drive: The Surprising Truth About What Motivates Us”, яка пояснює неефективність мотивації 2.0 – зовнішніх винагород та покарань в умовах переважання не фізичної, а евристичної та творчої праці [4];

- зосередження аналізу результативності на слабких компетентностях та моделях поведінки працівників: автори праці Маркуса Бакінгема (Marcus Buckingham) і Ешли Гудолла (Ashley Goodall) “Nine Lies About Work: A Freethinking Leader’s Guide to the Real World” доводять, що працівників мотивує використання власних сильних сторін та усвідомлення значущості своєї роботи, і на цьому роботодавці можуть побудувати свій успіх, а вказування на недоліки скоріше демотивує [5];

- придушення ініціатив та творчості співробітників через централізовано нав'язані (встановлені) цілі, які нівелюють інноваційний потенціал людей в роботі. Так, за опитуванням, проведеним компанією Deloitte, 58% опитаних керівників вважають, що існуючі системи управління результативності не стимулюють ані залученість персоналу у робочі процес, а ні підвищення результатів [6];

- не підходять під проектно-командний спосіб організації праці.

Тому з 1999 року директором Intel Енді Гроувом та Джоном Дорром була запропонована методологія OKR (Objectives and Key Results) – встановлення значущих, конкретних, більш коротких та надихаючих цілей і відповідних ним ключових результатів, які є своєрідними дороговказами на шляху досягнення цілей [3].

Слід зазначити, що нова методологія управління результативністю на основі OKR, як і система управління результативністю на основі KPIs, ґрунтується на концепції управління за цілями (Management by Objects – MBO) Пітера Друкера, важливою частиною якої є вимірювання та порівняння фактичної продуктивності працівників та/або процесів з установленними стандартами. Однак дві системи мають відмінності, систематизовані в табл. 1

Таблиця 1

Порівняльна характеристика систем моніторингу досягнення цілей в управлінні результативністю персоналу

Параметр	Значення параметру в системі KPIs	Значення параметру в системі OKR
Методологічна основа	Система управління за цілями Management by Objects	
Часовий горизонт встановлення	Рік / півроку	2-3 місяці / квартал
Зв'язок зі стратегією організації	Жорсткий	Адаптивний
Напрямок встановлення (рух ініціативи) в ієрархії організації	Згори – донизу	Знизу – догори
Об'єкт встановлення	Підрозділи та окремі виконавці	Команди та співробітники
Характеристики цілей	Визначені за критеріями SMART: конкретні, вимірювані, досяжні, релевантні стратегії, визначені в часі	Значущі, конкретні, амбітні та надихаючі
Індикатори досягнення цілей	KPIs – кількісні (грошові одиниці, відсотки, дні, штуки, одиниці ваги, бали тощо) показники з описаним алгоритмом визначення Жорсткі	OKR – ключові результати. Виглядають як завдання, сформульовані за критеріями SMART, які сприятимуть досягненню цілей Гнучкі
Частота моніторингу	Рік / півроку	Щотижня / щомісяця
Зв'язок з винагородою	Прямий та визначений. Виплата щорічного заздалегідь обумовленого бонусу / Перехід на інший рівень окладу у виделці окладів	Непрямий та необумовлений. Винагорода заздалегідь не обговорюється: вид та розмір винагороди є неочікуваним

Джерело: створено автором за [1],[6]

Висновки. Виходячи з описаних вище відмінностей та мета-аналізу літературних джерел, управління результативністю персоналу на основі встановлення ключових показників ефективності (KPIs) є більш релевантним для підприємств традиційних галузей економіки: сільськогосподарських, добувних, промислових, транспортно-логістичних, будівельних, в яких життєвий цикл продукту та технологій є тривалим та стабільним. У таких підприємствах важливо досягти економії ресурсів, дотримання стандартів (якості, виконання операцій тощо), а впровадження нових технологій є тривалим за часом, та потребує значних капіталовкладень.

Для бізнес-структур нової, знаннєвої економіки, ключовими активами якої є ідеї, знання, інформація, алгоритми та нейромережі, та продукти якої мають дуже короткі життєві та інноваційні цикли, більш доречною буде управління результативністю на основі системи цілей та ключових результатів (OKR), яка має коротший часовий горизонт, передбачає врахування бажань та ініціативи співробітників та за мотиваційно-поведінковими характеристиками більше підходить для творчої та розумової праці. Прикладами компаній, які застосовують OKR є Google, LinkedIn, Intel, Zynga, Amazon та інші представники IT-сектору.

Об'єднати два підходи можливо і в рамках однієї організації, застосовуючи для управління результативністю до підрозділів досліджень та розробок (R&D), IT-підрозділів, маркетингової служби та інших підрозділів, які створюють креативний продукт, систему OKR, а для інших виробничих, обслуговуючих підрозділів – традиційну систему оцінювання результатів на основі встановлення та аналізу KPIs. Однак це потребуватиме

складних процесів інтеграції двох систем оцінювання результативності в єдину систему управління результативністю на підприємстві. Дослідження успішності подібних гібридних систем управління результативністю персоналу на підприємстві має стати предметом подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Armstrong M., Baron A. *Managing Performance: Performance Management in action*. London : CIDP House, 2005.
2. Rapid evidence assessment of the research literature on the effect of performance appraisal on workplace performance: Technical report. CIDP. 2016. URL: https://www.cipd.org/globalassets/media/knowledge/knowledge-hub/reports/rapid-evidence-assessment-of-the-research-literature-on-the-effect-of-performance-appraisal-on-workplace-performance_tcm18-16902.pdf
3. Дорр Дж. Мір'яй важливе. OKR. Проста ідея зростання вдесятеро / Пер. з англ. Д. Суворова. Київ : Yakaboo Publisher, 2018. 296 с.
4. Pink D. H. *Drive: The surprising truth about what motivates us*. New York : Riverhead Books, 2009.
5. Buckingham M., Goodall A. Reinventing Performance Management. *Harvard Business Review*. 2015, April. P. 40–50.
6. Deloitte Consulting LLP, Bersin by Deloitte. *Global Human Capital Trends 2014. Engaging the 21st-Century Workforce*. Deloitte University Press, 2014.

Ігор СИМИСЕНКО

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 052 Політологія,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

ЦИФРОВІ МЕТОДИ В ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: НОВІ ОБРИСИ В АНАЛІЗІ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ

Анотація. Стаття розглядає вплив цифровізації на політичні дослідження, акцентуючи увагу на використанні великих даних, штучного інтелекту та машинного навчання для аналізу політичної участі та поведінки громадян. Підкреслена роль цифрових технологій у формуванні нового політичного простору, особливо в контексті України, де трансформація політичної участі набуває особливого значення на тлі воєнного стану. Стаття висвітлює перспективи застосування новітніх цифрових методів у політичних дослідженнях, їх вплив на точність результатів та можливості для вивчення складних поведінкових процесів та прихованих патернів політичної поведінки громадян.

Ключові слова: політична участь, політична поведінка, великі дані, машинне навчання

Abstract. The article examines the impact of digitalization on political research, focusing on the use of big data, artificial intelligence, and machine learning to analyze political participation and citizen behavior. The role of digital technologies in shaping a new political space is highlighted, especially in the context of Ukraine, where the transformation of political participation takes on special significance against the backdrop of the state of war. The article highlights the prospects of applying cutting-edge digital methods in political research, their impact on the accuracy of results, and opportunities for studying complex behavioral processes and hidden patterns of citizens' political behavior.

Key words: political participation, political behavior, big data, machine learning

Постановка проблеми та її актуальність. Цифровізація, що охопила найрізноманітніші суспільні процеси, є предметом активного вивчення політологів. Велика увага прикута до цифрових технологій як чинників, що формують новий політичний простір, а відтак – трансформують політичну поведінку та політичну участь громадян. Проте дещо поза фокусом залишається вплив цифровізації на безпосередньо дослідницький процес та комплекс нових наукових методів, що пов'язані з цифровими технологіями.

Використання великих даних та штучного інтелекту (ШІ), а також машинного навчання як особливої галузі застосування ШІ, є переднім краєм політичних досліджень та набуває все більшої значущості. Застосування цих інструментів покращує як кількісні, так і якісні методи дослідження: зазначені технології мають потенціал для підвищення точності результатів, вдосконалення оцінки складних поведінкових процесів, виявлення прихованих патернів у даних та впровадження нових видів даних.

Застосування нових цифрових методів в політичних дослідженнях дає можливість по-новому поглянути на прогностичні можливості політології, а також гармонізувати напрацювання політичної науки з доробком інших суспільних наук. Отримані знання мають потужний потенціал для застосування у прийнятті рішень в різних секторах, включаючи охорону здоров'я, освіту, транспортну інфраструктуру, що видається особливо

актуальним у поствоєнній Україні. Разом з тим, гостріше постає питання про межі застосування цифрових методів, зокрема, не тільки технічні, але й етичні межі.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідження політичної участі за допомогою аналізу великих даних є міждисциплінарною галуззю, яка групує довкола себе вчених із політології, соціології, інформатики та статистики.

Ґрунтовними концептуалізаторами проблематики великих даних є Девід Лазер та Джейсон Редфорд. Вчені запропонували поглянути на великі дані як на цифровізацію соціального життя, яке вони поділили на три сфери: цифрове життя, цифрові сліди та оцифроване життя. Вчені стверджують, що використання великих даних має величезний потенціал для вивчення різноманітних явищ, які важко спостерігати за допомогою традиційних методів. Дослідники також окреслюють роль інституцій у формулюванні та популяризації етичних правил щодо використання великих даних (Lazer & Radford, 2017).

Вагомий внесок в дослідження цифрових методів внесла Хелен Маргеттс. У праці *Political turbulence: How social media shape collective action* автори на чолі з Хелен Маргеттс використовують великі дані та обчислювальні методи, щоб проаналізувати, як платформи соціальних мереж та цифрові екосистеми впливають на політичну мобілізацію та динаміку протестних рухів. Вчені досліджують непередбачувану природу політичної активності в епоху цифрових технологій, демонструючи, як соціальні медіа можуть призвести до швидкої політичної мобілізації різного ступеню стійкості та кінцевого впливу (Margetts, John, Hale, & Yasserli, 2016).

На ниві прикладних досліджень великих даних та машинного навчання значних результатів досяг Нейт Сільвер. Дослідник відомий революцією в прогнозуванні виборів і політичному аналізі за допомогою науки про дані. Його робота поєднує статистичне моделювання з комплексним аналізом даних, охоплюючи широкий спектр тем від політики до спорту. Методологія Сільвера, яка точно передбачала результати виборів у США, демонструє важливість підходів, що керуються даними, для розуміння складних політичних процесів і суттєво вплинула на громадський дискурс щодо прогностичної сили політичної науки (Silver, 2012).

Серед українських вчених слід відзначити науковий доробок Ольги Кислової. Дослідниця системно вивчає феномен великих даних та їх ключову роль у дослідженні сучасного суспільства. Однак також вчена вказує на необхідність методологічних удосконалень у обробці цифрових даних для соціологічних цілей (Кислова, 2019).

Цілі статті. Метою статті є узагальнення стратегій застосування машинного навчання та великих даних в аналізі політичної участі в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні значна частина політичної активності та мобілізації відбувається за допомогою цифрових комунікацій, що циркулюють у змішаних та взаємопов'язаних цифрових інформаційних екосистемах (Häussler, 2021, с. 1265). Це твердження більш ніж справедливе для українського суспільства, що знаходиться в стані збройного супротиву російській агресії. З початком повномасштабного етапу російсько-української війни, політична участь в Україні зазнала суттєвих трансформацій: з упевненістю можна стверджувати, що абсолютна більшість процесів політичної участі перейшла до таких цифрових інформаційних екосистем. Так, до прикладу, електронна петиція з найбільшою кількістю підписів в офіційному інтернет-представництві Президента

Україні оприлюднена та опрацьована під час повномасштабного вторгнення РФ (Електронні петиції, 2023).

Також можна стверджувати, що превалювання цифровізованих способів політичної участі в Україні буде однією з домінант в громадсько-політичному процесі аж до проведення перших повоєнних виборів загальнонаціонального рівня. Відтак, необхідність опанування та використання українськими політичними дослідниками цифрових методів в науковій діяльності постає з новою силою: як з інтенсивної, так і екстенсивної точки зору. Найбільш перспективними цифровими екосистемами для дослідження політичної участі в умовах воєнного стану є найуживаніші соціальні мережі. Станом на 2023 рік, найпопулярнішими соціальними мережами є Telegram (75% респондентів користуються хоча б раз на місяць), Viber (65%), Facebook (45%), Instagram (37%), YouTube (32%) (USAID-Internews, 2023).

Робота з великими даними – ключовий з цифрових методів, що потребує розвитку та адаптації. Пріоритетність зумовлена тим, що великі дані забезпечують якнайбільш детальний запис поведінки громадян без похибки вимірювання (Golder, & Masy, 2014, с. 130). Це допомагає уникнути найбільш поширених викривлень, з якими стикається кожен політичний дослідник, використовуючи традиційні методи збору та аналізу інформації (наприклад, кількісні або якісні опитування). Точність таких даних часто скомпрометована через те, що респонденти погано пам'ятають відповідну поведінку та їхні навмисні чи ненавмисні спроби дати соціально бажані відповіді (Noelle-Neumann, 1984). Це питання є особливо актуальним у дослідженнях політичної комунікації та громадської думки. Крім того, перевага великих даних полягає в тому, що вони отримані з природних дій громадян – дослідник уникає упереджень, які можуть виникнути в штучних експериментальних умовах.

Використання великих даних у дослідженні політичної участі дозволяє наблизитися до чутливих соціальних груп різного розміру. В українському контексті такими групами, наприклад, є внутрішньо переміщені особи, учасники бойових дій, в тому числі – з особливими потребами, а також типові для будь-якого суспільства вразливі групи громадян. Комбінація різних наборів даних дозволяє виявляти патерни політичної поведінки між цими підгрупами або категоріями громадян, таким чином дозволяючи осмислені дослідження політичної участі для груп з невеликою відносною вагою. Результативність дослідження в таких випадках досягається ідентифікацією ефекту малих груп, який в застосуванні традиційних методів дослідження може бути не відокремлений від ефекту шуму.

Слід окремо підкреслити, що великі дані уможливають детальний погляд на політичну поведінку користувачів з точки зору її темпоральної характеристики. Не потребує детальних пояснень твердження, що найбільшу наукову цінність мають лонгітюдні політичні дослідження. Тож інструментарій роботи з великими даними дозволяє дослідникам детально розглянути навіть найдрібніші патерни поведінки в часовій динаміці.

Проте застосування великих даних становить найбільший науковий інтерес не ізольовано, а в комбінації з іншим цифровим методом – машинним навчанням. Метод машинного навчання відкриває широкі можливості для більшої індивідуалізації дослідження, оскільки один вчений може легко генерувати величезні набори кількісних даних, розроблені спеціально для його власних академічних потреб.

Методи машинного навчання та великих даних корисні для широкого спектру дослідницьких стратегій. Наприклад, метод машинного навчання істотно покращує процес класифікації даних за категоріями, якщо класифікація виконувалася переважно вручну. І, навпаки, методи машинного навчання використовуються для екстраполяції вдалих дослідницьких рішень на інші дані, що стає в особливій нагоді при аналізі складних для обробки даних: зображень, аудіо, відео (Grimmer, Roberts, & Stewart, 2021).

Найбільш критичною сферою застосунку зазначених цифрових методів у дослідженні політичної участі може стати аналіз явки виборців. З моменту старту електоральних циклів у 1990, в українському суспільстві спостерігається системне зниження явки на виборах усіх рівнів (Іващенко, 2019). Аналізуючи демографічні дані, поведінку при голосуванні в минулому та інші відповідні змінні, моделі машинного навчання можуть виокремити закономірності та фактори, які впливають на ймовірність голосування конкретних когорт громадян. Глибоке дослідження українського абсентеїзму із залученням великих даних та машинного навчання допоможе у розробці методів для збільшення участі у виборах. У свою чергу, вдале розв'язання комплексу цих теоретичних проблем призведе до вирішення істотної кризи репрезентативної демократії в Україні.

Висновки і перспективи подальших розвідок

У підсумку варто зазначити, як це часто буває з технологічними новаціями, дискусія навколо наукового потенціалу та ризиків використання великих даних та машинного навчання характеризується великою кількістю недостатніх та водночас надмірних оцінок (Salganik, 2017). Тим не менше, інтеграція великих даних із машинним навчанням являє собою зміну парадигми в політичній науці, пропонуючи новаторські інструменти для синтезу й аналізу знання, що значно покращує наше розуміння політичних процесів і їх результатів.

Незважаючи на те, що є багато творчих способів використання та візуалізації великих даних, необхідною умовою використання цих цифрових методів є розроблені стандарти збору даних, підготовки, аналізу та звітності. Достатньою умовою є встановлення систематичних зв'язків між існуючим масивом політичних досліджень та масивами в інших соціальних науках, а також відхід від доказу окремих концепцій на користь системної розробки та тестування широкого діапазону гіпотез.

Список використаних джерел

- Golder, S. A., & Macy, M. W. (2014). Digital footprints: Opportunities and challenges for online social research. *Annual Review of Sociology*, 40(1), 129–152.
- Grimmer, J., Roberts, M. E., & Stewart, B. M. (2021). Machine Learning for Social Science: An Agnostic Approach. *Annual Review of Political Science*, 24, 395–419.
- Häussler, T. (2021). Civil society, the media and the Internet: Changing roles and challenging authorities in digital political communication ecologies. *Information, Communication & Society*, 24(9), 1265–1282.
- Lazer, D., & Radford, J. (2017). Data ex Machina: Introduction to Big Data. *Annual Review of Sociology*, 43(1), 19–39.
- Margetts, H., John, P., Hale, S. A., & Yasseri, T. (2016). *Political turbulence: How social media shape collective action*. Princeton University Press.
- Noelle-Neumann, E. (1984). *The Spiral of Silence: Public Opinion – Our Social Skin*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Salganik, M. J. (2017). *Bit by bit: Social research in the digital age*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Silver, N. (2012). *The Signal and the Noise: Why So Many Predictions Fail – but Some Don't*. Penguin Group.
- USAID-Internews. (2023, Листопад). *Українські медіа, ставлення та довіра у 2023 р.* <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2023r.pdf>
- Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України. (2023, Жовтень). *Накласти вето на законопроект №9534 та повернути його до парламенту з вимогою відкрити реєстр майнових декларацій чиновників.* <https://petition.president.gov.ua/petition/204906>
- Іващенко, О. (2019). Феномен абсентеїзму: про загроженість електоральної демократії в Україні. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. (6(20)), 330–338. ІС НАН України.
- Кислова, О. (2019). Великі дані в контексті дослідження проблем сучасного суспільства. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія "Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи"*, (42), 59–68.

Ілона СУШИЦЬКА

викладач іноземної мови

Волинський фаховий коледж

Національного університету харчових технологій

м. Луцьк, Україна

ОГЛЯД ОСНОВНИХ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ У МОВОЗНАВСТВІ І ЇХ ВПЛИВ НА МОВНІ ЗМІНИ

Анотація. У статті детально розглядаються основні методи дослідження мов: описовий, зіставний, структурний та порівняльно-історичний. Дано власне тлумачення терміну. Визначено вплив методів на подальші зміни в мові.

Ключові слова: метод, описовий, зіставний, дистрибутивний аналіз.

Abstract. This article examines in detail the main methods of language research: descriptive, comparative, structural, and comparative-historical. The proper interpretation of the term is given. The influence of methods on further changes in the language is determined.

Key words: method, descriptive, comparative, distributive analysis.

Постановка проблеми і її актуальність. Протягом епох питання методу дослідження мови цікавило багатьох мовознавців. Адже питання глобалізації та змін в житті вносить свої корективи в тлумачення цього терміну. Поняття методу не є однозначним: його застосовують у загальнонауковому, філософському значенні, у спеціально-науковому (що стосується окремої галузі науки) і у значенні, яке збігається зі значенням терміна «методика». У загальнонауковому, філософському значенні термін метод означає шлях пізнання та витлумачення будь-якого явища дійсності [5, с. 324].

Загальнонаукові методи пізнання базуються на знанні універсальних законів природи, мислення та суспільства. Це методи пізнання предмета в розвитку, у зв'язку і взаємозалежності явищ як єдності і боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення заперечення, причини і наслідку, необхідності і випадковості. У спеціально-науковому значенні слово «метод» тлумачиться шлях пізнання і пояснення явищ, який використовується в певній конкретній науці. Кожен такий метод має свою «область» дослідження, власну мету, своє коло вимог. Спеціальні дослідницькі методи перебувають у тісному зв'язку із загальнонауковими, вони залежать від них, змінюються під їх впливом. Переважання відповідного методу в певну епоху багато в чому визначає загальний характер розвитку лінгвістичної науки, бо метод завжди перебуває в тісному зв'язку з теорією походження мови. [3, с. 199–212]

Саме тому вивчення питання методів досліджень є актуальним повсякчас.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Визначення методів дослідження можна віднайти в працях багатьох лінгвістів таких, як М. Кочерган, О. Селіванов, О. Федоренко та ін., але найточніше визначення подано в посібнику А. Левицького: *«Метод є системою правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства і мислення; шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні*

і практиці, тобто способів організації теоретичного і практичного освоєння дійсності» [4, с. 10].

Варто зазначити, що основною **метою** нашого дослідження є проведення детального огляду основних методів дослідження і визначення їх впливу на подальший розвиток мови.

Виклад основного матеріалу. Отже, існує низка основних лінгвістичних методів: описовий, порівняльно-історичний, зіставний та структурний.

Описовий метод – це виявлення та знаходження всіх одиниць мови, їх особливостей та функцій. Цей метод точно і ясно описує мовні одиниці [3]. Взагалі, даний метод дуже широко використовується, бо за його допомогою мовознавці описують одиниці мови від слова до фонем, а також вивчають функціонування мови. Це ніби планомірна інвентаризація одиниць мови і пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії. Під час реалізації цього методу розрізняють такі послідовні етапи:

1) виділення одиниць аналізу (фонем, морфем, лексем, конструкцій тощо);

2) членування виділених одиниць (вторинна сегментація): поділ речення на словосполучення, словосполучення на словоформи, словоформи на морфеми, морфеми на фонемі, фонемі на диференційні ознаки;

3) класифікація й інтерпретація виділених одиниць.

Порівняльно-історичний метод або компаративний – сукупність прийомів і процедур історико-генетичного дослідження мовних сімей і груп, а також окремих мов для встановлення закономірностей їх розвитку. Цей метод ґрунтується на наукових прийомах відтворення (реконструкції) не зафіксованих писемністю наявних у минулому мовних фактів шляхом планомірного порівняння відповідних пізніших фактів двох чи більше конкретних мов, відомих за писемними пам'ятками або безпосередньо за їх уживанням у мовленні. Як свідчить сам термін, техніка порівняльно-історичного методу складається з двох паралельних процедур: порівняння мовних явищ (причому для цього залучають тільки споріднені мови) і їх розгляд в історичному аспекті. Такий метод працює у двох аспектах одночасно, а саме: в порівнянні мовних одиниць та в розгляді їх в історичному плані. Основна ціль порівняльно-історичного методу – це відкриття правил та норм, за якими розвивалися мови в давнину [3, с. 124].

Зіставний метод є одним з методів лінгвістики, що виявляє спільні та специфічні риси зіставлюваних мов на всіх рівнях. Він також застосовується в мовленні та у тексті. Об'єкт дослідження методу – вивчення споріднених і неспоріднених мов [2]. Зіставний метод є ніби зворотним боком порівняльно-історичного: головною метою порівняльно-історичного методу є встановлення відповідності, зіставного – пошук відмінностей. За його допомогою можна визначити збіг і розбіжності в порівнювальних мовах, саме ця функція є важливою для теорії та практики перекладу й методики навчання іноземних мов. Отже, зіставний метод дає змогу глибше зрозуміти будову мови [1, с. 165–170].

Структурний метод – це метод дослідження мови, який спеціалізується тільки на основі відношень та зв'язків між мовними елементами. Предметом вивчення структурного методу є мова як цілісна функціональна структура, її елементи та частини, які пов'язані між собою чіткою системою лінгвальних відношень [4]. Цей метод вивчає саме внутрішню організацію мови, а тому він є не тільки актуальним а й необхідним для дослідження. Гаслом структурного методу є такі характеристики: несуперечливий, об'єктивний і

економний опис мовних фактів [4]. Структурний метод реалізується в чотирьох методиках лінгвістичного аналізу:

1. **Дистрибутивний аналіз** (від лат. *distributio* “розподіл”). Опірається на положення про те, що різні мовні елементи мають різне оточення (дистрибуцію). Оскільки оточення кожного елемента є своєрідним, специфічним, неповторним, то на його (оточення) основі можна докладно вивчити досліджуваний мовний елемент аналізу за безпосередніми складниками

2. **Трансформаційний аналіз**. Його суть полягає в тому, що основою класифікації мовних одиниць є їх здатність чи нездатність перетворюватися (трансформуватися) на інші одиниці. Якщо одна з досліджуваних одиниць допускає якусь трансформацію, а інша – ні, то такі одиниці належать до різних класифікаційних рубрик

3. **Компонентний аналіз**. Застосовується для опису значень слів. Суть його полягає в розщепленні значення слова на його елементарні смисли, які називають семами, або компонентами [2, с. 243–254].

Висновки. Оглядаючи основні методи можна точно сказати, що, хоча досліджувані методи спрямовані у минуле, притому дуже далеко і не засвідчене писемними документами, вони працюють і на сьогодення мови: що далі в глибину історії простежується доля якоїсь окремої мови, то ґрунтовніше і повніше висвітлюється її сучасний стан про що говорить нам виникнення різноманітних граматик, словників і іншого лінгвістичного матеріалу. Таким чином, ми можемо абсолютно чітко зазначити, що кожен метод є індивідуальним і має свою власну сферу дослідження, і саме тому є незамінним складником у вивченні будь-якої мови.

Список використаних джерел

1. Загорійчук А. В. Орловська О. М. Методи лінгвістичних досліджень. Київ : Вища школа. 2016. 260 с. URL: <http://intkonf.org/zagoriychuk-a-kpn-orlovska-ov-metodi-lingvistichnihdoslidzhen/>
2. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ : ВЦ "Академія". 2006. 368 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kocherhan_Mykhailo/Vstup_do_movoznavstva.pdf
3. Кравченко Н. К. Методи лінгвістичних досліджень. Київ : Просвіта. 2010. 236 с. URL: <http://discourse.com.ua/lekciimetodilingvistichnih-doslidzhen/>
4. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства. Київ: Центр навчальної літератури. 2006. 110 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Levytskyi_AE/Vstup_do_movoznavstva.pdf
5. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ : Вища школа, 1980. 452 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/>

Тетяна ХРАБАН

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов,

Військовий інститут телекомунікації та інформатизації
м. Київ, Україна

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ У ДОСЛІДЖЕННЯХ СОЦІАЛЬНИХ І ПСИХОЛОГІЧНИХ ЯВИЩ

Анотація. У статті пропонуються рекомендації щодо проведення контент-аналізу для вивчення соціально-психологічних феноменів. Під час проведення досліджень емоційних, когнітивних і соціальних чинників, що впливають на поведінку суб'єкта, контент-аналіз має низку переваг порівняно з іншими дослідницькими методами. Але при виборі контент-аналізу як наукового методу необхідно враховувати низку обмежень та проблемних питань організації процесу дослідження.

Ключові слова: контент-аналіз, інтерв'ювання, анкетування, асоціативний експеримент.

Abstract. The article provides recommendations for conducting content analysis to study socio-psychological phenomena. Content analysis offers several advantages over other research methods when studying the emotional, cognitive, and social factors that influence a person's behavior. However, several limitations and problematic issues in the organization of the research process must be considered when choosing content analysis as a scientific method.

Keywords: content analysis, interviewing, questionnaire, associative experiment.

Вступ. Широке використання цифрових технологій, зростаюча невизначеність у багатьох сферах життя суспільства загострили боротьбу за альтернативне сприйняття реальності та за когнітивну перевагу (Enhancing EU, 2023), що вплинуло на формування основних напрямів досліджень у галузі соціальних та психологічних наук. У рамках завдання досягнення когнітивної переваги очікується, що до 2040 року буде доступна розширена багатодоменна оперативна картина, що надасть змогу практично в режимі реального часу розглянути картину подій, що розгортаються в тому чи іншому кризовому сценарії, а також перемогти під час зіткнення розбіжних істин (Enhancing EU, 2023). Технологічний прогрес у сфері аналізу великих даних і систем, керованих штучним інтелектом, дасть змогу поліпшити оцінку багатодоменної оперативної обстановки та визначити, як захопити й утримати ініціативу в «битві за наративи» (Enhancing EU, 2023). Останнім часом контент-аналіз довів свою дієвість у вивченні складних соціальних і психологічних явищ. Контент-аналіз – це поширений метод дослідження, який дає можливість систематично й об'єктивно аналізувати контент, враховуючи водночас надійність, валідність та ефективність цього аналізу (Neuendorf, 2017; Krippendorff, 2018), та який «забезпечує систематичні та об'єктивні інструменти для того, щоб робити достовірні висновки з усних, візуальних або письмових даних з метою опису та кількісної оцінки конкретних явищ» (Downe-Wambolt, 1992). Контент-аналіз – це більше, ніж процес підрахунку, оскільки його мета – пов'язати результати з відповідним контекстом або середовищем, у якому вони були отримані (Hurst, 2023).

Центральне місце в контент-аналізі як дослідницькому методі посідає визнання важливості мови в людському пізнанні. Ключове припущення полягає в тому, що аналіз

текстів дає змогу досліднику зрозуміти когнітивні схеми інших людей. Крім того, контент-аналіз являє собою прийнятну методику для доступу до глибоких індивідуальних або колективних структур, таких як цінності, наміри, установки й когніції (Duriau et al., 2007). Дослідження, що використовують контент-аналіз, фокусуються на характеристиках мови як комунікації, приділяючи увагу змісту або контекстуальному значенню тексту. Текстові дані можуть бути представлені в усній або писемній формі й отримані з оповідань, відкритих опитувань, інтерв'ю, спостережень або друкованих видань, як-от статті, книги або настанови (Kondracki et al., 2002). Контент-аналіз виходить за рамки простого підрахунку слів і переходить до глибокого вивчення мови шляхом класифікації великого обсягу тексту на ефективну кількість категорій, які представляють схожі смисли (Hsieh & Shannon, 2005). Мета аналізу – зрозуміти особливості комунікації, системно і досконало дослідити її смисли, припущення, теми й моделі (Hurst, 2023).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кожен контент-аналіз унікальний своєю специфічною спрямованістю і конкретними даними, що використовуються, тому не існує єдино правильного способу підходу до аналізу (Hurst, 2023). Для цієї статті особливий інтерес становлять роботи, які надають практичні поради щодо проведення контент-аналізу: С. Ерлінгссон, П. Брисевич (Erlingsson & Brysiewicz, 2017), Н. Хсіє, С. Шеннон (Hsieh & Shannon, 2005), В. Дюріау, Р. Перер, М. Пфаррер (Duriau et al., 2007) та інші.

Мета статті. У статті пропонуються рекомендації щодо проведення контент-аналізу для дослідження соціальних і психологічних феноменів.

Методи дослідження. З метою узагальнення результатів раніше проведених досліджень було застосовано загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення та інші.

Виклад основного матеріалу. Попри значні відмінності в застосуванні контент-аналізу, у методології є спільні риси, що простежуються в наукових дослідженнях незалежно від специфіки конкретного предмета дослідження та сфери інтересів науковців. Будь-яке дослідження з використанням контент-аналізу проходить кілька етапів.

Перший етап – формулювання мети, яка визначає структуру плану дослідження і встановлює його межі. Прагнення охопити в дослідженні надмірну кількість аспектів може завадити досягненню бажаної глибини досліджуваного явища (Bengtsson, 2016). Другий етап – визначення розміру вибірки та одиниці аналізу. Контент-аналіз не завжди передбачає великі вибірки. Розмір вибірки має визначатися виходячи з інформаційних потреб, щоб можна було з достатньою впевненістю дати відповідь на питання дослідження. Третій етап – вибір методу збирання даних. Контент-аналіз можна використовувати стосовно всіх типів письмових текстів, наприклад, продуктів комунікативної кореспонденції або отриманих під час психолінгвістичних експериментів, інтерв'ювання, анкетування. Четвертий етап – вибір типу контент-аналізу. У дослідженні Н. Хсіє та С. Шеннон (Hsieh & Shannon, 2005) було визначено та представлено три типи якісного контент-аналізу: загальний (індуктивний) контент-аналіз, сфокусований (дедуктивний) контент-аналіз та універсальний (комплексний) контент-аналіз. Загальний (індуктивний) контент-аналіз часто використовують у дослідженнях, коли теорія або наукова література стосовно досліджуваного явища обмежена (Hsieh & Shannon, 2005). Загальний (індуктивний) контент-аналіз можна коротко описати так: 1) активне занурення в інформацію, багаторазове прочитання всіх даних, щоб отримати уявлення як єдине ціле;

2) виведення кодів шляхом уважного ознайомлення з даними, виокремлення ключових ідей і понять; 3) маркування кодів шляхом привласнення їм позначень, що відображають кілька ключових ідей, джерелом яких є дані, що аналізуються; 4) створення категорій (і підкатегорій) шляхом систематизації та організації кодів у кластери; 5) розроблення дефініцій для категорій і кодів із використанням прикладів із даних (Hsieh & Shannon, 2005). Спрямований (дедуктивний) контент-аналіз довів свою ефективність під час проведення досліджень, які ґрунтуються на наукових теоріях і результатах попередніх досліджень. Цей підхід часто використовують у дослідженнях, мета яких – доповнити наявну інформацію про феномен (Humble & Mozelius, 2022). У разі використання існуючої наукової теорії або попередніх досліджень першим кроком є визначення важливих ключових понять як початкових категорій кодування, за яким слідує другий крок, де операціональні визначення для категорій також визначаються обраною теорією. На третьому етапі дані кодується і сортуються за заздалегідь визначеними категоріями. Усі дані мало коли вписуються в заздалегідь встановлені категорії, тому на четвертому етапі виокремлюють інші потенційно значущі дані, а потім слідує п'ятий етап, на якому виокремлені дані аналізуються та групуються в нові категорії або в підкатегорії відносно наявних категорій (Hsieh & Shannon, 2005). Третій підхід – це універсальний (комплексний) контент-аналіз, який має кількісну складову. Виокремлені слова або контент у даних оцінюються кількісно, щоб краще зрозуміти контекстуальне використання слів або контенту, але не для того, щоб зробити висновок про значення, а скоріше для того, щоб вивчити їхнє використання (Hsieh & Shannon, 2005). Однак аналіз, який зосереджується лише на підрахунку або частоті певного контенту в даних і на цьому зупиняється, класифікуватиметься як кількісний (Kondracki et al., 2002). Універсальний (комплексний) контент-аналіз має виходити за рамки простого підрахунку частот і містити в собі також латентний контент-аналіз, що належить до процесу інтерпретації змісту (Humble & Mozelius, 2022). Для початкового кількісного підходу до визначення ключових слів можна використовувати програмне забезпечення або штучний інтелект, тоді як аналіз закономірностей і взаємозв'язків для розуміння контекстуальних значень проводиться дослідниками вручну. Універсальний (комплексний) контент-аналіз, який складається з п'яти етапів, може бути проведений таким чином: 1) розробка початкової схеми кодування на основі теорій, попередніх досліджень або даних; 2) підрахунок частоти вживання певних слів або понять; 3) розрахунок і порівняння виявлених частот стосовно загального обсягу даних та/або різних джерел даних; 4) визначення та кількісне оцінювання альтернатив шляхом підрахунку частот альтернатив до слів або понять, використаних на другому етапі; 5) оновлення обчислень і порівняння з виявленими альтернативними словами та поняттями (Hsieh & Shannon, 2005). П'ятий етап – кодування. Кодування – це ретельний процес, бо він допомагає дослідникові відмовитися від упереджень та інших помилок у судженнях і визначити, що насправді маніфестується в даних (Hurst, 2023). Кодування в контент-аналізі – це процес, спрямований на розробку кодів шляхом ущільнення значних обсягів текстової інформації без зміни її основного змісту. Код – це слово або коротка фраза, яка формулює основний зміст аналізованих текстових або візуальних даних. Наступний крок – подальше групування цих кодів у категорії. Категорія формується шляхом об'єднання кодів, які пов'язані один з одним своїм змістом або контекстом (Hurst, 2023). Залежно від мети дослідження та якості зібраних даних можна обрати категорії як найвищий рівень абстракції для представлення результатів, а можна піти далі й створити

теми (Erlingsson & Brysiewicz, 2017). Оперування кодами, категоріями й темами замість цитування великих фрагментів тексту під час роз'яснення суті досліджуваного феномена дає змогу читачам з легкістю слідувати за логічними розмірковуваннями дослідника. У процесі кодування доцільно створити таблицю, яка забезпечує послідовність і логічність викладення думки, і дає читачам можливість зрозуміти процес переходу від вихідних даних, які містять смислові одиниці, до кодів, категорій і тем. Використання програмного забезпечення та штучного інтелекту може суттєво допомогти в організації кодування. Програми, що використовуються найчастіше на цей час, – це MAXQDA, ATLAS.ti, NVivo 8, Dedoose, HyperRESEARCH. Шостий етап – інтерпретація отриманих результатів. На етапі інтерпретації отриманих результатів свою ефективність довело застосування методологічних інновацій в руслі психоаналітичного підходу. Під час проведення низки досліджень нами було виявлено результативність використання психоаналітичної інтерпретації як наукового методу психоаналізу. Психоаналітична інтерпретація включає два етапи – розуміння і пояснення розуміння (Martin, 1990). Розуміння передбачає здатність дослідника усвідомлювати соціально-психологічні характеристики особистості (групи). Розуміння як складова психоаналітичної інтерпретації вимагає знання специфіки служби (роботи) респондентів та врахування специфіки форми активного відображення в психіці суб'єкта (групи) об'єктивної дійсності (Khraban, 2021). Дослідник повинен враховувати свої знання про предмет дослідження. З одного боку, наявність знань про предмет дослідження та знайомство з контекстом можуть забезпечити перевагу в розумінні контексту та ситуації, в якій цей контекст продукувався, що дає змогу дослідникові виявити та врахувати відхилення, які можуть з'явитися в даних (Bengtsson, 2016). Але з іншого боку, знання про предмет дослідження можуть заманити дослідника в пастку упередженості, що неминуче призведе до спотворення результатів інтерпретації. Ідеться про «складну задачу балансування між збереженням твердої хватки своїх припущень, думок та особистих переконань, не даючи їм можливості несвідомо керувати процесом аналізу, та одночасним усвідомленим застосуванням свого попереднього розуміння задля поглиблення аналізу даних» (Erlingsson & Brysiewicz, 2017). Тому під час інтерпретації отриманих результатів від дослідника потрібне вміння дистанціюватися від сформованої заздалегідь точки зору і готовність прийняти несподівані для нього результати. На другому етапі – поясненні розуміння – отримані результати розглядаються в ракурсі причинності, тобто вони аналізуються через призму мотивації. Пояснення вважається правильним, якщо причини (стимули), зазначені в поясненні, не тільки існували, але ще і були продуктивними. Причому, пояснення розуміння являє собою не просто формальний (механічний) процес пошуку мотивації, а й включає в себе оцінку (Martin, 1990). Для фінальної перевірки дослідник має розглянути, наскільки нові висновки відповідають науковим даним і чи є результат обґрунтованим і логічним (Richards & Morse, 2013). Щоб підтвердити результат і посилити валідність дослідження, дослідник може звернутися до респондентів і представити їм на обговорення результати його інтерпретації.

Висновки. Під час проведення досліджень емоційних, когнітивних і соціальних чинників контент-аналіз має низку переваг порівняно з іншими дослідницькими методами. Характеристиками контент-аналізу є: 1) універсальність, тобто неприв'язаність до конкретних наук, що знижує ризик плутанини в термінології та наукових концепціях;

2) всеосяжність, тобто застосовність до широкого спектра психологічних явищ і процесів, що представляють науковий інтерес; 3) аналітична гнучкість, тобто можливість задіяння одночасно якісних і статистичних підходів до аналізу; 4) валідність і надійність, тобто зниження ймовірності упередженості та неточності завдяки можливості використання переваг програмного забезпечення та штучного інтелекту.

Список використаних джерел

1. Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis. *NursingPlus Open*, 2. <https://doi.org/10.1016/j.npls.2016.01.001>
2. Downe-Wambolt, B. (1992). Content Analysis: Method, Applications and Issues. *Health Care for Women International*, 13, 313–321. <https://doi.org/10.1080/07399339209516006>
3. Duriau, V. J., Reger, R. K., & Pfarrer, M. D. (2007). A Content Analysis of the Content Analysis Literature in Organization Studies: Research Themes, Data Sources, and Methodological Refinements. *Organizational Research Methods*, 10(1), 5–34. <https://doi.org/10.1177/1094428106289252>
4. Enhancing EU military capabilities beyond 2040 – Main findings from the 2023 Long-Term Assessment of the Capability Development Plan (2023). European Defence Agency. <https://doi.org/10.2836/360180>
5. Erlingsson, C., & Brysiewicz, P. (2017). A hands-on guide to doing content analysis. *African journal of emergency medicine: Revue africaine de la medecine d'urgence*, 7(3), 93–99. <https://doi.org/10.1016/j.afjem.2017.08.001>
6. Hsieh, H. & Shannon, S. (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative health research*, 15(9), 1277–1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>
7. Humble, N. & Mozelius, P. (2022). Content analysis or thematic analysis: Similarities, differences and applications in qualitative research. *European Conference on Research Methodology for Business and Management Studies*, 21(1). <https://doi.org/10.34190/ecrm.21.1.316>
8. Hurst, A. (2023). Introduction to qualitative research methods. Oregon State University: Corvallis, OR. <https://open.oregonstate.education/qualresearchmethods/front-matter/preface/>
9. Khraban T. (2021). Psychoanalytic Interpretation as a Research Method for Studying Military Discourse. *Alfred Nobel University Journal of Philology*, 2, 184– 192. <https://doi.org/10.32342/2523-4463-2021-2-22-17>
10. Kondracki, N. L., Wellman, N. S., & Amundson, D. R. (2002). Content analysis: review of methods and their applications in nutrition education. *Journal of nutrition education and behavior*, 34(4), 224–230. [https://doi.org/10.1016/s1499-4046\(06\)60097-3](https://doi.org/10.1016/s1499-4046(06)60097-3)
11. Krippendorff, K. (2018). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781071878781>
12. Martin, R. (1990). G. H. von Wright on Explanation and Understanding: An Appraisal. *History and Theory*, 29(2), 205–233. <https://doi.org/10.2307/2505226>
13. Neuendorf, K. A. (2017). *The Content Analysis Guidebook*. SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781071802878>
14. Richards L., Morse J. M. (2013). *Readme first for a user's guide to qualitative methods*. 3rd ed. Los Angeles: Sage.

Анна ШАНДАР

*доктор філософії з економіки,
доцент кафедри соціоекономіки та управління персоналом,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна*

МОНІТОРИНГ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Моніторинг є методом дослідження, який часто використовують у різних науках, що з одного боку підтверджує його актуальність, а з іншого зумовлює виникнення питань щодо його функціоналу та можливостей застосування. У статті узагальнено функції моніторингу у соціальній сфері. Здійснено їх групування з урахуванням часового сприйняття: група ретроспективні (оцінювальна, кваліметрична, аналітична, контролююча, узагальнююча) та група перспективні (управлінська та прогностична).

Ключові слова: метод дослідження, соціальна політика, соціальний розвиток, функції, менеджмент соціальної сфери.

Annotation. Monitoring is a research method that is often used in various sciences, which, on the one hand, confirms its relevance, and on the other hand, raises questions about its functionality and application possibilities. The article summarises the functions of monitoring in the social sphere. The functions of monitoring are grouped with regard to time perception: retrospective group (evaluative, qualimetric, analytical, controlling, generalising) and prospective group (managerial and prognostic).

Keywords: research method, social policy, social development, functions, management of the social sphere.

Постановка проблеми та актуальність. Будь-яке наукове дослідження складно уявити без використання ретельно підібраних методів. Кожна наука має свою специфіку, а тому одні з них використовуються частіше та є більш ефективними у конкретних випадках порівняно з іншими. Дослідження соціальних процесів і явищ має складність, що обумовлена низкою детермінант, серед яких: нестабільність, залежність від багатьох факторів, які подекуди важко, а то й неможливо визначити, взаємозалежність між процесами та явищами тощо. Об'єктом даного дослідження є моніторинг як метод наукового пізнання, який розглядається через призму своїх функціональних можливостей застосування. Поняття моніторингу є часто вживаним у сучасних наукових працях, що з одного боку доводить його актуальність, а з іншого – породжує низку питань щодо його застосування у різного роду діяльності, у т.ч. науковій та прикладній. Визначення функцій дозволяє краще розуміти сутність та важливість моніторингу, розширює можливості застосування даного методу дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень, що торкається розвідок соціальної сфери, показує, що функції моніторингу не достатньо висвітлені у публікаціях. Частіше за все сам моніторинг називають функцією менеджменту, вживають поряд із поняттями оцінювання та контроль, при цьому не приділяють увагу власне його функціональному аспекту. Винятком стала освітня галузь, у полі якої

пропонуються до наукової дискусії функції моніторингу. І. Гириловська своєму дослідженні обґрунтувала такі функції моніторингу якості професійної підготовки: інформаційна, аналітична, діагностична, прогностична, управлінська, мотиваційно-стимулююча, самоактуалізуюча [1, с. 23]. О. Маковська також присвятила наукову публікацію даній темі, узагальнивши функції таким чином: аналітична, діагностична, оцінювальна, коригуюча, орієнтувальна, інформаційна, прогностична [3]. Як можемо бачити, у трьох позиціях відзначені автори зійшлися на ідентичній думці.

Метою дослідження є узагальнення підходів до визначення функцій моніторингу як методу наукового пізнання соціальних явищ.

Виклад основного матеріалу. Моніторинг як метод дослідження дуже часто використовують у ході здійснення наукової діяльності чи у соціальній сфері зокрема. Наприклад, під час характеристики закладів громадського харчування, транспорту, послуг охорони здоров'я та інших. Також непоодиноким явищем є застосування соціального моніторингу, що здійснюється на основі узагальнення громадської думки, соціологічних опитувань.

Поняття моніторингу у сучасному розумінні сформувалося у ХХ ст. [4], проте, все ще не викристалізувався єдиний підхід до його розуміння. Аналіз публікацій показує, що часом відбувається підміна понять і моніторинг застосовується для одноразового дослідження, що є хибним, оскільки цей метод передбачає повторення дослідження через визначені проміжки часу. Виходячи із зазначеного, вважаємо доцільним використання такого трактування *моніторингу* – метод дослідження певного об'єкта/явища, яке проводиться з метою отримання об'єктивної, раціонально обґрунтованої інформації про стан, характерні ознаки об'єкта/явища і яке систематично здійснюється відповідно до встановленої періодичності, має методологію розрахунку.

Аналіз нормативних законодавчо-нормативних документів вкотре доводить дієвість та прикладну можливість застосування моніторингу у соціальній сфері, зокрема в рамках функціонування соціальної політики. Приклади із посиланнями на відповідні методики проведення представлено нижче:

- моніторинг оцінювання ефективності програм соціальної підтримки [5];
- моніторинг стратегій і планів заходів [2];
- моніторинг забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, огляду технічних та інших засобів реабілітації та оцінки якості надання послуг особі з інвалідністю, дитині з інвалідністю, іншій особі [7];
- моніторинг та оцінка якості соціальних послуг [6];
- моніторинг державних виплат [8] та інші.

Проаналізувавши можливості застосування моніторингу, пропонуємо узагальнити та об'єднати його функції у 2 групи, які характеризують об'єкт дослідження через призму часової дії (рис. 1). На вході представлено функції, що відображають об'єкт у ретроспективі, а на виході такі, що працюють на перспективу, тобто дають підґрунтя для роботи в майбутньому.

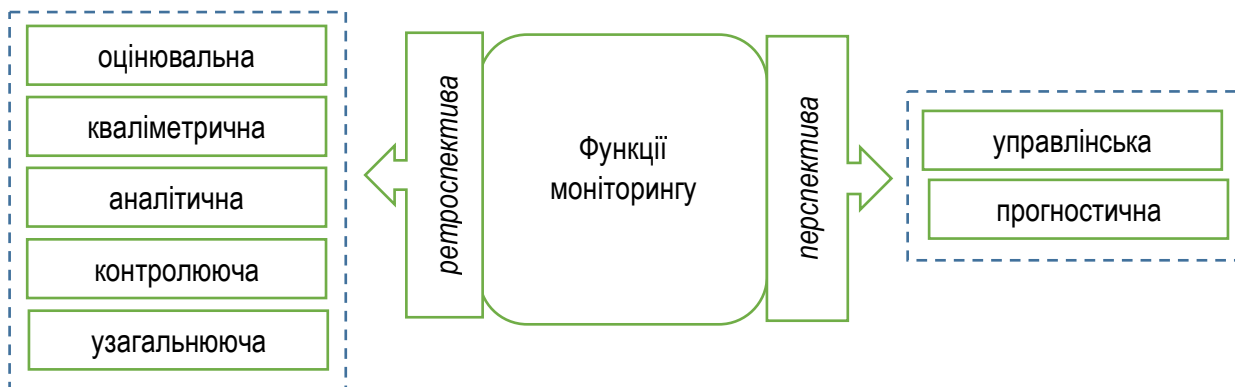


Рис. 1. Функції моніторингу у контексті часового сприйняття

Джерело: авторська розробка

Пояснення функцій моніторингу представлено таким чином:

- оцінювальна (зіставлення показників у просторі й часі дозволяє здійснити оцінку наявних змін у соціальній сфері);
- кваліметрична (результати моніторингового дослідження дозволяють зробити висновок про ефективність соціального процесу чи явища);
- аналітична (на основі інформаційної бази досліджуваного методу можна здійснювати аналіз даних різного роду, у т.ч. порівнювати отримані результати, оцінити абсолютні та відносні відхилення);
- узагальнююча (моніторинг дозволяє узагальнити, систематизувати та підсумувати інформаційну базу, яка була накопичена за певний час);
- контролююча (полягає у встановленні відповідності між очікуваними значеннями параметрів об'єкта дослідження та фактичним його станом, наприклад, дотримання норм, стандартів тощо);
- управлінська (виявлені тенденції, закономірності розвитку, неузгодження тощо дають підстави менеджеру прийняти раціональне рішення щодо об'єкту управління);
- прогностична (накопичена інформація в ході здійснення моніторингу є раціональним підґрунтям для побудови прогнозів та планування майбутнього).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших. Майбутні дослідження будуть стосуватися розширення теоретико-методологічних засад моніторингу, а також застосування цього методу у ході вивчення і оцінювання соціальної політики та соціального розвитку.

Список використаних джерел

1. Гириловська І. В. Теоретичні і методичні основи моніторингу професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ. 2021. 34 с.
2. Деякі питання розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації та проведення моніторингу реалізації зазначених стратегій і планів заходів : Постанова Кабінету міністрів України від 04.08.2023 №816. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/816-2023-%D0%BF#Text>
3. Маковська О. Освітній моніторинг як інструмент визначення якості вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія та практика.* 2023. № 2. С. 80–89. URL: <http://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/article/view/3253>

4. Моніторинг виробничих процесів : Навчальний посібник / укл. Борук С. Д., Федоров В. М. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, 2022. 127 с.

5. Про затвердження Методики проведення моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення : Наказ Мінсоцполітики, Мінекономрозвитку, Мінфіну, Держстату, НАН України від 01.09.2017 №1396/1272/730/243/528. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1191-17#Text>

6. Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг : Наказ Міністерства соціальної політики України від 27.12.2013 №904. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0904739-13#Text>

7. Про затвердження Порядку моніторингу забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, огляду технічних та інших засобів реабілітації та оцінки якості надання послуг особі з інвалідністю, дитині з інвалідністю, іншій особі : Наказ Міністерства соціальної політики України від 30.12.2020 №873. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0093-21#Text>

8. Про затвердження Порядку обміну інформацією між Міністерством фінансів України та Міністерством соціальної політики України для здійснення верифікації та моніторингу державних виплат : Наказ Міністерства фінансів України, Міністерства соціальної політики України від 09.02.2022 №56/83. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-22#Text>

Роман ШЕРСТЮК

*доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя*

Артем КОЗЛОВСЬКИЙ,

Віталій НЕДІЛЕНЬКО,

Олександр ПЛОТНІКОВ

*здобувачі третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 073 Менеджмент,*

*Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
м Тернопіль, Україна*

УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ В УМОВАХ ІНДУСТРІЇ 4.0

Анотація. Стаття присвячена удосконаленню системи управління бізнес-процесами підприємства в умовах Індустрії 4.0. У цьому контексті основним напрямом цифровізації є охоплення всіх сфер бізнес-діяльності, що означає зміну технології прийняття та виконання управлінських рішень, створюючи таким чином нову культуру функціонування організації. У дослідженні визначено ключові напрями цифрової трансформації в структурах управління бізнес-процесами. Воно окреслює шляхи впровадження цифрових технологій у бізнес-процеси підприємств.

Ключові слова: підприємство, управління, бізнес-процес, цифрові технології, цифровізація, Індустрія 4.0.

Abstract. The article is devoted to the improvement of the enterprise's business process management system in the conditions of Industry 4.0. In this context, the main direction of digitalization is the coverage of all business activity spheres, which means changing the technology of making and implementing management decisions, thus creating a new culture of the organization's functioning. The study identifies key areas of digital transformation in business process management structures. It outlines the ways of introducing digital technologies into the business processes of enterprises.

Keywords: enterprise, management, business process, digital technologies, digitalization, Industry 4.0.

Постановка проблеми та її актуальність. Інтеграція України до Єдиного цифрового ринку ЄС є ключовим пріоритетом для нашої країни в сучасних умовах. Незважаючи на те, що рівень цифрової трансформації вкрай нерівномірний і існує значний дисбаланс між різними секторами, процес створення цифрового ринку є неминучим. «Цифрова трансформація – це інтеграція цифрових технологій в усі сфери бізнесу, що є фундаментальною зміною» [1].

Головною глобальною тенденцією останніх років стала цифровізація, яка вплинула на всі сектори економіки та суспільного життя. Нові технології Industry 4.0, такі як біотехнології, хмарні обчислення, збір і аналіз великих даних, 3D-друк, краудсорсинг та технологія блокчейн, докорінно змінюють більшість галузей та секторів економіки. У цьому контексті одним з найважливіших викликів для розвитку підприємств є швидка адаптація до сучасних тенденцій цифровізації. Відповідно, зусилля з цифрової трансформації стають головним пріоритетом для управлінських команд. Цифрові технології використовуються для створення нових бізнес-моделей, підвищення продуктивності та

збільшення економічних та соціальних вигод. Оскільки такі трансформації безпосередньо впливають на бізнес-процеси, які лежать в основі будь-якої організації, ефективне управління ними має велике практичне значення. У зв'язку з цим управління бізнес-процесами та цифрова трансформація є сферами, які сьогодні викликають великий інтерес як серед науковців, так і практиків.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання удосконалення бізнес-процесів в умовах цифрової трансформації та методів управління ними є відносно новим. Визначенням ролі цифрових технологій у розвитку сучасних підприємств та розробкою методів їх впровадження у традиційні бізнес-процеси займаються вітчизняні вчені, серед яких К. Багацька, Ю. Вдовиченко, В. Верба, А. Гейдор, О. Грибіненко, О. Гусєва, С. Легомінова, Б. Тетерятник, Н. Шишук та ін.

Мета дослідження полягає у поглибленні методологічного підґрунтя та наданні пропозицій щодо напрямів удосконалення управління бізнес-процесами підприємств в умовах Індустрії 4.0.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація бізнес-процесів в основному пов'язана з оптимізацією потенційних ресурсів суб'єктів господарювання та підвищенням операційної ефективності завдяки впровадженню нових технологій. Прояви цифрової трансформації бізнес-процесів можуть бути виражені у використанні новітніх інструментів [2]: інформаційно-комунікаційних технологій, для уніфікованої комунікації та незалежності від місця перебування (Telegram, Zoom, Skype, Viber, WhatsApp); програмних продуктів (BAS ERP, Bitrix 24, BAS тощо); технологій електронного обміну даними (Electronic Data Interchange, EDI), технік і методів аналізу й обробки великих даних (Big Data), хмарних технологій (Cloud Computing) та туманних обчислень, інтелектуальних технологій.

Цифрова трансформація управління бізнес-процесами з використанням соціальних, мобільних, аналітичних та хмарних технологій дає змогу зменшити обсяг паперової інформації та документації, підвищити оперативність процедур та операцій з управління бізнесом, зменшити трудомісткість операцій та зробити весь управлінський контур мобільним та оптимізованим. Це не лише покращує залучення та утримання працівників, але й забезпечує значне підвищення продуктивності завдяки безперервній трансформації. Основна мета цифрової трансформації полягає у підтримці керівника та підрозділів підприємства в питанні збільшення конкурентоспроможності та ефективності за кожною операційною дією. У цьому контексті на підприємстві центральна роль у процесі перетворення відведена провідним технологіям. Однак не варто недооцінювати моделі розвитку, корпоративну культуру, етику та готовність до змін.

Згідно з дослідженнями Центру цифрової трансформації бізнесу, ключовими сферами цифрової трансформації у структурах управління бізнес-процесами є обслуговування клієнтів; бізнес-моделі та операційні бізнес-процеси підприємства [3]. У таблиці 1 показано можливості використання цифрових технологій та їх потенціал у кожній з визначених сфер.

Модель структурування компонентів цифрової трансформації системи управління бізнес-процесами у розрізі ключових сфер

Сфера	Можливості цифрових технологій
Обслуговування клієнтів	Збільшення доходів від існуючих клієнтів – персоналізовані продажі та покращене обслуговування клієнтів завдяки використанню статистичних даних про покупки клієнтів.
	Глибше розуміння клієнта – досягається компаніями, які використовують соціальні мережі для дослідження потреб та вподобань клієнтів, просування свого бренду та надання підтримки клієнтам, наприклад, при купівлі та використанні їхньої продукції.
	Дослідження нових точок контакту з клієнтами – реалізувати шляхом створення цифрових можливостей для клієнтів у сферах самообслуговування та багатоканального контакту з клієнтами.
Операційний процес	Автоматизація виробничих процесів – дає змогу компаніям зосередитися на вирішенні стратегічних питань і підвищенні безпеки праці.
	Реалізація креативного потенціалу працівників – цифрові технології дозволяють скоротити рутинну роботу, організувати взаємодію співробітників незалежно від їхнього місцезнаходження та підвищити ефективність праці.
	Управління ефективністю на основі результатів аналізу великих даних. Сучасні цифрові системи дають змогу керівництву приймати бізнес-рішення на основі даних у режимі реального часу, порівнювати поточні процеси та оптимально перерозподіляти виробничі потужності.
Бізнес модель	Точкове впровадження нових технологій лише в окремі бізнес-процеси, не змінюючи повністю бізнес-моделі компанії
	Впровадження нових цифрових бізнес-моделей. Це включає реструктуризацію бізнес-процесів відповідно до вимог цифровізації.
	Вплив цифрової глобалізації – цифрові технології та структурована інформація дають змогу компаніям реалізувати глобальну синергію і водночас зберігати здатність реагувати на локальні зміни.

Розглянемо умови цифрової трансформації.

1. Заздалегідь визначена стратегія. Без чіткого бачення та розуміння стратегії цифрова трансформація підприємств будь-якого розміру навряд чи буде успішною. У процесі цифрової трансформації працівники, відповідальні за її впровадження, повинні чітко знати і розуміти її необхідність у нинішніх умовах. Компанії, які вирішили стати на шлях цифрової трансформації, часто не мають остаточної стратегії розвитку. У процесі цифрової трансформації необхідно враховувати, що цей процес є довгостроковим і вимагає серйозного та впорядкованого підходу. Варто також зазначити, що після успішного впровадження всіх етапів цифрової трансформації в організації не можна зупинятися на досягнутому і необхідно продовжувати розвиток, враховуючи нові технології та розробки.

2. Мотивовані команди. Ключовим тут є те, що кожному члену команди цифрової трансформації має бути прищеплене розуміння цілей майбутньої трансформації та важливості того факту, що шлях цифровізації в нинішніх реаліях – це не розкіш, а реальна необхідність.

3. Адаптація людських ресурсів. На думку експертів, найскладнішою частиною впровадження цифрових технологій є адаптація колективу до новітніх бізнес-процесів. Оскільки ця трансформація зачіпає всіх працівників підприємства, необхідно організувати та проводити різноманітні заходи, щоб працівники могли ознайомитися з новими технологіями, які впроваджуються на підприємстві. Прикладами таких заходів є майстер-класи, тренінги та тимбілдинги. Завдяки таким заходам працівники можуть ознайомитися з новими технологіями та навчитися застосовувати їх на практиці. Варто зазначити, що сучасні технології можуть стати незамінним помічником на етапі адаптації. Наприклад, різні VR-технології, UX-дизайн можуть зробити інтерфейс різних застосунків більш інтуїтивно зрозумілим, а використання штучного інтелекту – пришвидшити обробку даних та уможливити прийняття оптимальних рішень.

4. Технології цифровізації. Звісно, неможливо успішно трансформувати бізнес-процеси без мотивованих команд і стратегій, але не варто забувати про системи цифровізації, зокрема про спеціальні інструменти, які уможливлюють якісні зміни.

За останні два десятиліття інформаційні технології перетворилися з сервісної функції на драйвер зростання бізнесу провідних промислових компаній. Стрімке зниження цін на системи та прикладні інформаційні технології створюють характер і межі можливих змін у промисловості в рамках цифровізації, забезпечуючи абсолютно новий якісний рівень доданої вартості продукції [4]. Крім того, предиктивна аналітика як розширення SCADA-систем є ще однією інформаційною технологією в рамках цифровізації промисловості, яка дає змогу досить точно прогнозувати майбутнє, наприклад, витрати, збої та необхідні ремонти.

Стабільний розвиток ІТ-індустрії України та успіх вітчизняних ІТ-компаній зумовлений необхідністю конкурувати на глобальному рівні, де зосереджені інвестиції в такі технології. Конкуренція є рушійною силою зовнішньоекономічного розвитку, що приходить на зміну експорту сировини. На цьому тлі досвід в галузі цифровізації зосереджується в центрах компетенцій підприємств. Моделі центрів компетенцій в українських компаніях включають методологічні підрозділи, корпоративні центри та гібридні версії. Методологічні підрозділи забезпечують розробку єдиних стандартів і методологій, формування ІТ-архітектури та управління управлінням даними. Технологічні рішення для впровадження цифрових технологій розробляються в бізнес-підрозділах, які їх використовують. Корпоративний центр компетенцій забезпечує повний цикл робіт з розробки методологічних підходів та процесу технічного впровадження цифрових технологій. У цьому випадку бізнес-підрозділ лише готує проектну заявку. У гібридному типі центр компетенцій виконує методологічну функцію і відповідає за впровадження цифрових технологій. У цьому випадку деякі проекти можуть передаватися іншим підрозділам компанії.

Отже, основними перевагами цифрової трансформації для бізнес-структур є такі: зміцнення партнерських відносин; взаємодія зі споживачами; підвищення продуктивності; розвиток послуг на вимогу; забезпечення інформаційної безпеки [5–7].

Існують також ситуації, коли цифрова трансформація не приносить бажаних результатів. Неправильна розстановка пріоритетів, неготовність персоналу до роботи з новими реаліями та новими технологіями, консервативний підхід керівництва до бізнесу, недостатня кількість профільних спеціалістів у команді, недостатній рівень автоматизації процесів, відсутність інвестицій, або їх недостатність тощо.

Висновки. Цифрова трансформація кардинальним чином змінює бізнес-процеси підприємства, створює цифрове робоче середовище, дає змогу впроваджувати сучасні інновації та приймати передові рішення. Список процедур, які можна перевести в цифрове середовище, значний, починаючи з цифровізації виробничих процесів, контролю за виконанням робіт та якістю продукції, комунікації з командою та клієнтами та завершуючи логістикою та поставками. Цифровізація бізнес-процесів покликана зробити їх більш простими та гнучкими.

Список використаних джерел

1. Україна 2030E – країна з розвинутою цифровою економікою / А. Амелін та ін. *hvylya.net*. URL: <https://hvylya.net/analytics/economics/ukraina-2030e-kraina-z-rozvinutoju-cifrovoju-ekonomikoju.html>.
2. Воржакова Ю. П., Хлебінська О. І. Сутність цифрової трансформації з різних позицій підприємців та науковців. *Економіка та держава*. 2021. № 9. С. 107–111. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.9.107>.
3. Nwankpa J. Process innovation in the digital age of business: the role of digital business intensity and knowledge management. *Journal of knowledge management*. 2022. Vol. 26. № 5. P. 1319–1341.
4. Porter M., Heppelmann J. How Smart, connected products are transforming competition. *Harvard business review*. 2014. Vol. 92, № 11. URL: <http://hbr.org/2014/11/how-smart-connected-products-are-transforming-competition/Ar/>
5. Ostrovska H. Y., Strutynska I. V., Sherstiuk R. P., Pietukhova O. M., Yasinetska I. A. Development of collective intelligence in the enterprises' digital transformation. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 2023. № 3. P. 157–163. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2023-3/157>.
6. Ostrovska H. Yo., Sherstiuk R. P., Tsih H. V., Demianyshyn V. H., Danyliuk-Chernykh I. M. Conceptual Principles of Learning Organization Building. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2021. № 3. P. 167–172. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2021-3/167>.
7. Ostrovska H. Y., Maliuta L. Ya., Sherstiuk R. P., Lutsykyv I. V., Yasinetska I. A. Development of intellectual potential at systematic paradigm of knowledge management. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2020. № 4. P. 171–178. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2020-4/171>.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПЕДАГОГІЦІ ТА ПСИХОЛОГІЇ

Marianna AVAGYAN

*Candidate of pedagogical science, Assistant of the Chair of preschool pedagogy and methodology
Khachatur Abovyan Armenian State Pedagogical University
Yerevan, Armenia*

Tamara NALBANDYAN

*Specialist of the Chair of preschool pedagogy and methodology
Khachatur Abovyan Armenian State Pedagogical University
Yerevan, Armenia*

CHESS AS A MEANS OF DEVELOPING COMMUNICATION CAPABILITIES OF SENIOR PRESCHOOLER

Abstract. One of the current problems of preschool education is the formation of the child's communicative abilities, which is the main condition for the development of the child's psyche of the preschool age, the most important factor in the formation of personality, and a guarantee of social-personal development through self-knowledge. In this process, we used games aimed at forming chess knowledge, which contribute to the development of communication abilities of senior preschoolers. The article discusses the mutual connections between communication abilities and the formation of chess prior knowledge at senior preschool age, as well as justifies the possibilities of using chess as an effective means of overcoming obstacles connected with tolerance, etiquette of speech and communication.

Keywords: communication capabilities of senior preschooler, chess prior knowledge, interaction, tolerance, didactic chess games.

ՇԱԽՄԱՏԸ ՈՐՊԵՍ ԱՎԱԳ ՆԱԽԱԴՊՐՈՑԱԿԱՆԻ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑ

Ամփոփում. Նախադպրոցական կրթության արդի խնդիրներից է երեխայի հաղորդակցական կարողությունների ձևավորումը, որը հանդիսանում է նախադպրոցական տարիքի երեխայի հոգեկանի զարգացման հիմնական պայման, անձի ձևավորման կարևորագույն գործոն, ինքնաճանաչման միջոցով սոցիալ-անձնային զարգացման երաշխիք: Այս գործընթացում մեր կողմից կիրառվել են շախմատային նախագիտելիքի ձևավորմանն ուղղված խաղեր, որոնք նպաստում են ավագ նախադպրոցականների հաղորդակցական կարողությունների զարգացմանը: Հոդվածում քննարկվել են ավագ նախադպրոցականի հաղորդակցման կարողությունների և շախմատի մասին նախագիտելիքների ձևավորման փոխադարձ կապերը, ինչպես նաև հիմնավորվել է շախմատի դերը որպես ավագ նախադպրոցականի հանդուրժողականության, համագործակցային կարողությունների, հաղորդակցման ընթացքում առաջացած խոչընդոտների հաղթահարման արդյունավետ միջոց:

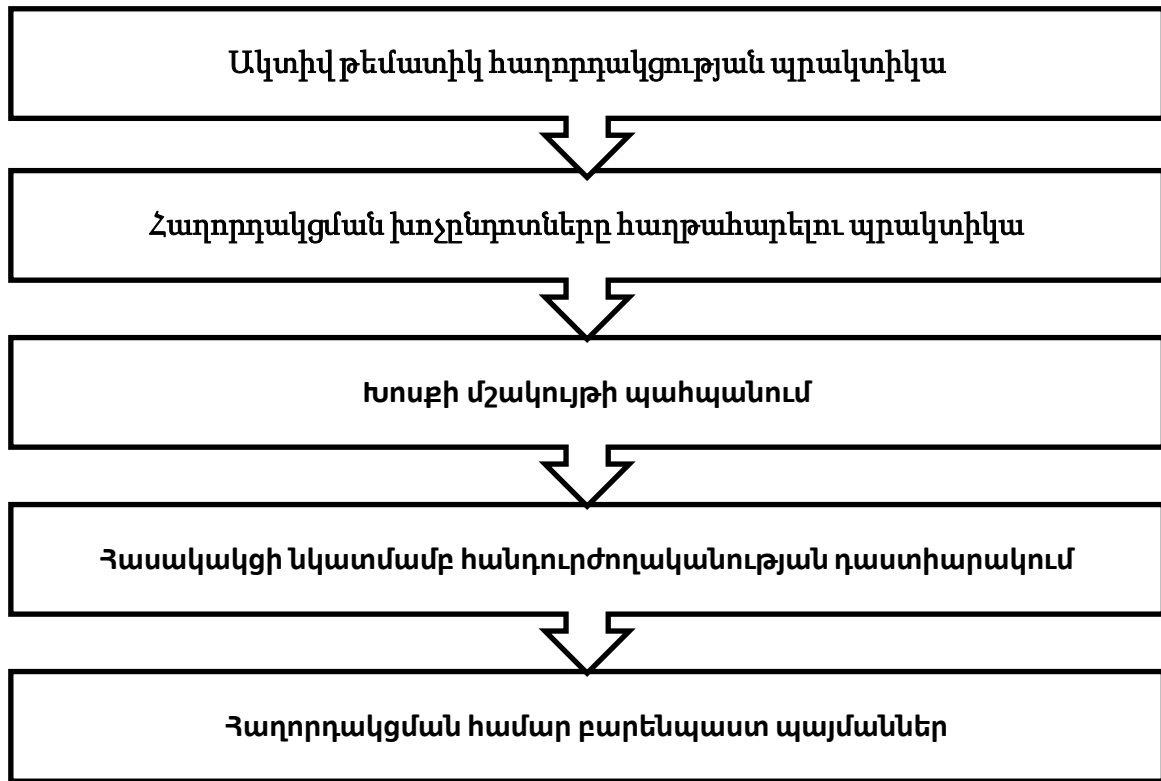
Բանալի բառեր՝ ավագ նախադպրոցականի հաղորդակցման կարողություն, շախմատային նախագիտելիք, համագործակցություն, հանդուրժողականություն, դիդակտիկ շախմատային խաղեր:

Նախադպրոցական մանկավարժության արդի խնդիրներից է երեխայի հաղորդակցական կարողությունների ձևավորումը, քանի որ հաղորդակցումը նախադպրոցական տարիքի երեխայի հոգեկանի զարգացման հիմնական պայմանն է, նրա անձի ձևավորման կարևորագույն գործոնը, ինքնաճանաչման միջոցով սոցիալական վստահության ձեռքբերման երաշխիքը:

Հասակակիցների հետ հաղորդակցման ընթացքում երեխան, համեմատելով իրեն հասակակցի հետ, ձգտում է ճանաչել և գնահատել սեփական ձեռքբերումներն ու անհաջողությունները: Եվ որպեսզի երեխան հասարակության մեջ իր տեղը գտնի նա պետք է սովորի արդյունավետ հաղորդակցվել, քանի որ հաղորդակցման և փոխգործունեության ընթացքում են յուրացվում հարաբերություններ կառուցելու բարոյական նորմերը [1, էջ 5]:

Բազմաթիվ հեղինակներ անդրադարձել են հաղորդակցական կարողությունների ձևավորմանը շեշտադրելով գրույցի, սյուժետադերային խաղերի, խաղ բեմականացումների և հեքիաթի դերը այս գործընթացում, սակայն, կարևորելով վերը նշվածը, դեռ ոչ մի հեղինակ չի դիտարկել շախմատը, որպես հաղորդակցական կարողությունների զարգացման միջոց:

Շախմատը ոչ միայն խաղ է, որը երեխաներին ուրախություն է պարգևում, այլ նաև նրանց բազմակողմանի զարգացման արդյունավետ միջոց է: Միննույն ժամանակ չենք կարող չնկատել, որ ավագ նախադպրոցականները շախմատի ուսուցման ընթացքում հաղորդակցվում են հասակակիցների հետ: Կարող ենք ասել, որ շախմատը որպես ավագ նախադպրոցականների կոմունիկատիվ կարողությունների զարգացման միջոց ունի որոշակի կառուցվածք, որը ներկայացնում ենք ստորև [3, էջ 24]



*Ավագ նախադպրոցականների հաղորդակցման կարողությունների
զարգացումը շախմատի միջոցով*

Ակտիվ թեմատիկ հաղորդակցության պրակտիկա: Սա ն՛ դաստիարակի հետ, ն՛ գույգերով խաղի ժամանակ հաղորդակցումն է, որը մրցույթների ժամանակ փոխազդեցության, փոխգործունեության ձև է: Ակտիվ թեմատիկ հաղորդակցման ընթացքում զարգանում են վերբալ կարողությունները: Չնայած նրան, որ խաղի ընթացքում խաղացողները որպես կանոն քիչ են շփվում, բայց զարգանում են ուղեղի այն հատվածները, որոնք պատասխանատու են խոսքի և հաղորդակցման զարգացման համար: Շախմատի խաղի ընթացքում երեխաների մոտ ցանկություն է առաջանում հասակակիցների հետ կիսվել իրենց գիտելիքներով, երեխաները քննարկում են իրենց և ընկերների խաղը, ինչի հետևանքով հարստանում է երեխաների բառապաշարը և կապակցված խոսքը:

Հաղորդակցման խոչընդոտները հաղթահարելու պրակտիկա: Շախմատը ինքնին խաղ է, որը բացառում է շատախոսությունը: Սակայն նախադպրոցական տարիքից շախմատ սովորելը, օգնում է ամաչկոտ, ինքնամփոփ երեխաներին հետ չմնալ կոմունիկատիվ զարգացումից, խթանում է շախմատի խաղից դուրս նաև հասակակիցների հետ շփվելու ցանկությունը: Պատահական չէ, որ շախմատը օգտագործում են նաև որպես սոցիալական վերականգնողական թերապիա սահմանափակ կարողություններով մեծահասակների և երեխաների համար: Շփման շրջանակի ընդլայնումը, լիարժեք ինքնարտահայտվելը,

ինքնահաստատվելը հնարավորություն են տալիս նրանց հաղորդակցական խոչընդոտները հաղթահարել, բարձրացնել ինքնագնահատականը և ավելի ակտիվ լինել հասարակության մեջ: Անգամ լոգոպեդական աշխատանքում է կիրառվում շախմատը, քանի որ խաղի ընթացքում շտկվում է երեխաների վարքը և խոսքը [3, էջ 24]:

Հասակակցի նկատմամբ հանդուրժողականության դաստիարակում: Շախմատի խաղի վերջնարդյունքն է խաղացողներից մեկի հաղթանակը և մյուսի պարտությունը: Համենայն դեպս, սա հանդես է գալիս որպես հուզածին գործոն և ստեղծում է հատուկ պայմաններ հանդուրժողականության զարգացման համար: Տարբեր հեղինակներ նշում են, որ այս հանգիստ և իմաստուն խաղը խաղալու ընթացքում նաև սովորեցնում են երեխային ադեկվատ վերաբերվել և՛ հաղթանակին և՛ պարտությանը: Եվ սա ոչ պակաս կարևոր է մեր կյանքում, չէ որ մրցույթները չեն լինում առանց պարտությունների, իսկ կյանքում մենք միայն հաղթանակներ չենք ունենում:

Կարևոր է երեխաներին սովորեցնել նաև պարտվել: Դաստիարակը պետք է սովորեցնի երեխաներին պարտությունը նույնպես հանգիստ ընդունել, պետք է ոչ թե նեղանալ ընկերոջից, այլ եզրահանգումներ անել, վերլուծել սխալները: Դաստիարակը պետք է սովորեցնի երեխաներին հասակակիցների հետ հաղորդակցման ընթացքում հուզականորեն արձագանքել պարտվողներին, այլ ոչ թե ծիծաղել նրանց վրա: Իսկ շախմատի խաղի վերջում շատ կարևոր է, որ երեխաները խաղի համար շնորհակալություն հայտնեն մեկը մյուսին, ձեռք սեղմեն, շնորհավորեն հաղթանակի համար: Նաև հաճախ դաստիարակները խաղի ժամանակ խաղաքարի ընտրության խնդրի առջև են կանգնում, երբ մի քանի երեխայի դուր է գալիս նույն խաղաքարը, և սա շատ լավ առիթ է երեխաներին սովորեցնելու փոխհամաձայնության գալ [2, էջ 75]:

Խոսքի մշակույթի պահպանում: Կարևոր է երեխաներին ծանոթացնել խաղի կանոնների հետ: Բացատրել, որ շախմատը պահանջում է կենտրոնացվածություն, այդ պատճառով էլ չի կարելի խաղի ընթացքում վիճել, բարձր խոսել, որպեսզի և՛ ինքդ քեզ չխանգարես և՛ ընկերներիդ: Շախմատի կանոններին հետևելը նպաստում է երեխաների խոսքային ագրեսիայի նվազմանը, երեխաները սկսում են կառավարել իրենց հույզերը և հարգել խաղընկերոջը: Շախմատի հիմնական իմաստը կայանում է նրանում, որ կոնֆլիկտը լուծվում է ի օգուտ տրամաբանության և արդարության: Պայքարը սկսվում է հավասար պայմաններում և ընթանում է ըստ կանոնների, որոնք նույնն են բոլոր մասնակիցների համար, և խաղի ավարտը որոշվում է ոչ թե ուժով, բղավոցով այլ խելքով:

Հաղորդակցման համար բարենպաստ պայմաններ: Շախմատը ձևավորում է մանկական կոլեկտիվ, միավորված ընդհանուր գործով, ընդհանուր հույզերով, համատեղ գործունեությամբ, ընկերական հարաբերություններով, հաղթանակների և պարտությունների ընդհանուր փորձով: Եվ սրա հետևանքով ձևավորվում են բարենպաստ պայմաններ հաղորդակցման զարգացման համար: Պատահական չէ, որ 1924 թվականից Միջազգային շախմատային ֆեդերացիայի կարգախոսն է «**Մենք բոլորս մեկ ընտանիք ենք**» (լատ. **Gens una sumus**): Եվ այսօր ընկերական, փոխադարձ հարգանքի մթնոլորտը տիրում է շախմատի օլիմպիադաներին, ինչը թույլ է տալիս տարբեր երկրների շախմատիստներին ընկերանալ:

Մենք մշակել ենք նաև շախմատային խաղերի մի քանի տիպական օրինակներ, որտեղ ավելի բացահայտ է երևում շախմատի ընձեռած հնարավորությունները հաղորդակցման զարգացման գործընթացում:

Այս խաղերը օգնում են զարգացնել ստացված գիտելիքները գործնականում օգտագործելու ունակությունը, ընդհանրացնում և համակարգում են երեխաների գիտելիքները շախմատի վերաբերյալ, ակտիվացնում երեխաների խոսքը, դաստիարակում ընկերական հարաբերություններ, զարգացնում գործողությունները ընկերների հետ համաձայնեցնելու, նպատակ դնելու և միասնական ուժերով դրան հասնելու կարողությունը:

«Գտիր հասցեն».

Երեխաները ստանում են մի քանի խաղաքար, իրենց «հասցեները»: Խաղաքարերը անհրաժեշտ է տեղադրել խաղադաշտի վրա ճիշտ «հասցեներով»:

«Գայլը և յոթ գառնուկները»

Սպիտակ նավակը գայլն է, իսկ յոթ սև զինվորները գառնուկները: Վեց զինվորներին այնպես ենք դասավորում, որ նավակը յուրաքանչյուր քայլով կարողանա ուտել գառնուկին, իսկ մեկին այնպես ենք տեղադրում, որ չկարողանա: Մեկ գառնուկը թաքնվել է, որտեղ է այդ գառնուկը, որ չի կարողանա գայլը գտնել:

Հանձնարարությունը կատարելու համար երեխաները պետք է համատեղ քննարկեն և գտնեն ճիշտ պատասխանը:

«Տաքսի»

Փիղը ձիուկին հյուր է կանչում: Բայց դրսում հորդառատ անձրև էր, և ձիուկը որոշում է տաքսիով գնալ հյուր: Երեխաներից մեկը ձիուկի համար տաքսի է պատվիրում:

- Ալո, դա տաքսին է:
- Այո

– Ես ձիուկն եմ, ցանկանում եմ տաքսի պատվիրել, որպեսզի հյուր գնալ փղին:

– Ո՞ր հասցեով պետք է գամ:

– Երեխան անվանում է սկզբում տառը հետո թիվը:

– Իսկ ու՞ր պետք է ձեզ տանեմ:

– Երեխան անվանում է այն դաշտը, որտեղ կանգնած է փիղը:

– Այնուհետև գալիս է վարորդը (երեխան) և ձիուկին տանում է տվյալ հասցեով:

Խաղը նպաստում է շախմատի խաղադաշտում խաղաքարերի դիրքերի մասին գիտելիքների ամրապնդմանը և օգնում է ճիշտ կառուցել երկխոսությունը:

«Գուշակիր սովերը»

Երեխաներին բաժանում ենք խմբերի, յուրաքանչյուր խմբում 4–5 երեխա: Սահիկի միջոցով դաստիարակը երեխաներին ցույց է տալիս շախմատային խաղաքարերի սովերներ, իսկ երեխաները պետք է գուշակեն: Որ խումբը արագ և ճիշտ պատասխանեց, այն ստանում է մեկ միավոր, հաղթում է ավելի շատ միավոր ստացած խումբը: Խաղում ներդրված մրցակցային տարրը նպաստում է, որ երեխաները ակտիվ մասնակցեն խաղին, խորհրդակցեն միմյանց հետ ճիշտ պատասխանի ընտրության հարցում, նաև յուրաքանչյուր երեխա խաղի ընթացքում գիտակցում է իր դերի կարևորությունը:

«Գտիր սխալը»

Երեխաները պետք է գտնեն, թե որ դաշտում են թագավորական գորքերը սխալ դասավորված և ուղղեն սխալը:

Այս խաղը նույնպես անցկացնում ենք խմբերով:

Ներկայացված բոլոր խաղերը կիրառվել են մանկապարտեզի ավագ տարիքային խմբում, երեխաները մեծ հետաքրքրությամբ և ուշադրությամբ էին մասնակցում խաղերին: Նշենք, որ ստացված արդյունքները գոհացուցիչ էին, քանի որ դաստիարակները տիրապետում էին շախմատային նախագիտելիքների ձևավորման այն արդյունավետ միջոցներին, որոնք նաև նպաստում էին հաղորդակցման կարողությունների զարգացմանը: Նրանք կարողանում էին հստակ և շարունակական կերպով կիրառել մշակված խաղերը, ինչն իր դրական ազդեցությունն է ունենում նախադպրոցական տարիքի երեխաների հաղորդակցական կարողությունների ձևավորման և զարգացման գործընթացում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ավագյան Մ. Ս., Նախադպրոցականի համագործակցային կարողությունների ձևավորման առանձնահատկությունները. /Արթուրյան հանձնարարական/ Երևան 2010, 40 էջ
2. Karapetyan V. S. Reference to the experimental model of chess teachers competence (analysis and comments). *Scientific News : scientific notes of the Kachatur Abovyan Armenian state pedagogical university*. 2020. № 1–2 (37–38). P. 75–81. URL: <https://aspu.am/website/images/journal/%20%202020%20%20%20%20%201%201%20-%20Copy.pdf>
3. Charchyan A., Khudoyan A. Chess in regulation of behaviour among children with special educational needs. *Theoretical and practical issues of chess education in schools* : International Chess Conference. Tsaghkadzor. 2016. P. 23–27.
4. Johnson D. W., Johnson R. T. Social Interdependence Theory and Cooperative Learning, 2008.
5. Jankovic A., Novak I. Chess as a Powerful Educational Tool for Successful People. *7th International OFEL Conference on Governance, Management and Entrepreneurship: Embracing Diversity in Organisations* / Tipurić Darko Hruška, Domagoj (Ed.). April 5th – 6th, 2019, Dubrovnik, Croatia, Governance Research and Development Centre (CIRU). Zagreb, 2019. P. 425–441. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/196101/1/ofel-2019-p425-441.pdf>
6. Uncovering the benefits of playing chess for kids and adults. *Remote Chess Academy*. URL: <https://chess-teacher.com/the-benefits-of-chess/>

Вікторія АЗАТЬЯН

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри мовних та гуманітарних дисциплін,
Донецький національний медичний університет,
м. Кропивницький, Україна

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ МНЕМОНІКИ В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМ-МЕДИКАМ

Анотація. Стаття присвячена оптимізації вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням у закладах вищої медичної освіти шляхом використання методів мнемоніки. Здійснено спробу класифікувати й встановити закономірності функціонування мнемотехнічних прийомів, висвітлити переваги їхнього вживання для активізації лексичного запасу. Визначені умови, за яких застосування мнемотехніки є найбільш ефективним у процесі усного мовлення. Надано рекомендації щодо застосування прийомів мнемоніки під час навчання студентів-медиків.

Ключові слова: мнемотехніка, мнемонічні прийоми, методи мнемотехніки, студенти-медики.

Abstract. The article is devoted to the optimization of foreign language for professional purposes learning in higher medical educational institutions using mnemonic methods. It was tried to classify and establish the regularities of mnemonic techniques' functioning, to highlight the advantages of their usage to activate the vocabulary. The conditions under which the use of mnemonics is the most effective in the process of oral speech are defined. Recommendations on the use of mnemonic techniques during medical students' training are given.

Key words: mnemonics, mnemonic techniques, methods of mnemonics, medical students.

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема оптимізації вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням у закладах вищої медичної освіти шляхом застосування інноваційних технологій є надзвичайно актуальною і потребує нагального конструктивного вирішення, оскільки саме інноваційна освітня діяльність передбачає насамперед зміну у способі навчально-пізнавальної діяльності, у стилі мислення усіх суб'єктів навчально-виховного процесу. Англійська мова має широкий словниковий запас, тому для його активізації викладачі застосовують різноманітні техніки, удаючись до стратегій розвитку пам'яті. Більш того, студентам-медикам необхідно запам'ятати велику кількість медичних термінів, оскільки вони вивчають саме професійно-орієнтовану англійську мову. Тому вважаємо за необхідне розглянути мнемонічні прийоми, які слугують для активізації лексичного запасу на заняттях з англійської мови за професійним спрямуванням.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Мнемотехніка відома з давніх часів і налічує як мінімум дві тисячі років. Вважається, що термін «мнемоніка» введений Піфагором Самоським в VI столітті до н. е. Нею цікавився Аристотель і навчав цьому мистецтву свого учня Олександра Македонського. Перша збережена праця з мнемоніки «Риторика» належить давньоримському політику та філософу М. Цицерону (86–82 рр. до н.е.). Про важливість мнемотехнічних прийомів та принципи їх використання писав у підручнику «Настанови ораторові» римський вчитель красномовства М. Квінтіліан (35–96 рр. н.е.). Мнемотехніку вивчав, розробляв і викладав італійський філософ і поет

Джордано Бруно (1548–1600). Феноменальною пам'яттю, заснованою на мнемотехніці, володіли Юлій Цезар і Наполеон Бонапарт [3].

На жаль, мнемотехніками користуються вкрай рідко, вимагаючи просто завчити навчальний матеріал. Багато вчених пропонують свої цікаві системи поліпшення пам'яті (Д. Лапп, Р. Еббінгауз, П. Рамус), але ґрунтовних робіт щодо використання мнемоніки у вивченні іноземних мов немає. До сучасної мнемотехніки належить представлена В. А. Козаренком система «Джордано», де серед численних прийомів запам'ятовування продемонстровано лише кілька для занять з іноземної мови.

Ціль статті: спроба класифікувати та встановити закономірності функціонування мнемонічних методів, висвітлити переваги їхнього застосування для активізації лексичного запасу на заняттях з англійської мови за професійним спрямуванням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, розглянемо саме поняття «мнемоніка» («мнемотехніка»). Сучасна мнемотехніка походить з античності, але книги та підручники римських часів, що описували цю науку, стали доступними для загалу лише в добу Відродження. В 1416 році став доступний твір Квінтіліана «Повчання оратору», в якому згадуються методи, які має використовувати оратор при підготовці до виступу. Чимало творів та лекцій присвятив мнемотехніці Джордано Бруно – видатний діяч доби Відродження. Це, зокрема, «Пісня Цірцеї», «Про складання образів, знаків та ідей». Його твір «Про тіні ідей» презентував кругову схему з 30 секторів по 5 променів кожний і загалом містив близько 600 згрупованих по категоріях понять, які відображали цілісну картину знань про природу.

Вікіпедія дає таке визначення поняття: «*Мнемоніка* (грец. та μνημονιχα – мистецтво запам'ятовування; мнемотехніка) – сукупність спеціальних методів і способів, що полегшують запам'ятовування і збільшують обсяг пам'яті шляхом утворення штучних асоціацій. Заміна абстрактних об'єктів і фактів за допомогою понять та уявлень, які мають візуальне, аудіальне або кінестетичне представлення, об'єднання об'єктів з уже наявною інформацією в пам'яті різних типів для спрощення запам'ятовування» [3].

У розумінні *мнемоніка* потрактовується як уся сукупність правил і прийомів, що полегшують запам'ятовування значної кількості фактів шляхом утворення додаткових асоціацій, а терміном *мнемотехніка* позначається практичне застосування таких методів. Мнемотехніка застосовує природній механізм пам'яті і передбачає повний контроль за процесами запам'ятовування, збереження і відтворення інформації. Вона має декілька десятків розумових дій, у результаті чого стає можливим «створити контакт» з розумом і свідомо контролювати певні операції, зокрема запам'ятовування.

Мнемотехніка застосовується для запам'ятовування інформації, яку складно запам'ятати. Наприклад, коли потрібно запам'ятати послідовність двохсот цифр, перелік 50–100 телефонних номерів, хронологічну таблицю, план-конспект мови, збірник анекдотів, нові іноземні слова, граматичні правила тощо.

Існують різні методи мнемотехніки:

– метод Цицерона – асоціації, утворені природнім способом, відіграють провідну роль, вони стають опорними образами, що створюються за допомогою пригадування добре знайомих будинків, опорні образи необхідно приготувати заздалегідь перед засвоєнням або ж взяти знайомі вже в процесі [1];

– метод Аткінсона – запам'ятовування слів на основі співзвучних у рідній мові.

– метод піктограми й анімації – можна записувати інформацію знаками, можна «закодувати» довільні слова піктограмою (тобто намалювати це слово). До цього методу відносять і «умисну» жестикуляцію [1].

– метод карток для запам'ятовування (розробив німецький популяризатор науки Себастьян Лейтнера) – необхідно написати з одного боку картки іншомовне слово, а з іншої – переклад тощо [2].

Для занять з англійської медичної мови ми рекомендуємо застосовувати такі методи:

- *Метод ритуалу.* Вивчити величезну кількість медичних термінів можна за допомогою щоденних тренувань. У студентів має бути свого роду ритуал: у певний час вони займаються англійською (читають якусь статтю, або вчать слова, або дивляться відео на медичну тему тощо). Для більшого стимулу краще скласти план занять на тиждень і не лінуватися його дотримуватися.

- *Метод повторення.* Студентам слід повторювати пройдений матеріал, щоб запам'ятати інформацію ефективно і надовго, в 4 етапи:

- одразу після вивчення;
- через 20–30 хвилин;
- через добу;
- через 2–3 тижні.

- *Метод карток.* При цьому методі необхідно написати з одного боку картки іншомовне слово, а з іншої переклад. Також можна придбати вже готові картки для вивчення медичної англійської мови ("Medicine English"). Такий набір містить 500 карток, коробку для інтервальних повторень та збірку ігор. Так студент може вивчити понад 700 слів і побачити приклади їх вживання (з кожним новим словом складене речення). Така методика базується на працях С. Лейтнера. Зазвичай уже через місяць систематичного навчання студенти бачать результат. Для студентів-медиків ми також розробляємо картки з термінами і аббревіатурами у сервісі Quizlet, який дозволяє легко запам'ятовувати певну інформацію у будь-який час і у будь-якому місці. Викладач створює модуль з певної теми, відправляє посилання студентам, вони обирають режим «заучування» з ціллю «швидко вивчити» або «вивчити і засвоїти» і ресурс буде відстежувати прогрес і нагадувати про вивчення.

- *Метод ОЧОГ: Орієнтування, Читання, Огляд, Головне.* Цей метод підходить для запам'ятовування тексту в цілому, однак у процесі запам'ятовування основної ідеї тексту, ви паралельно запам'ятовуєте і окремі слова з певної тематики [1]. Метод вважають малоефективним. Однак ми трансформували його, і він став ще одним дуже простим і корисним прийомом. Дайте студентам чіткий план дій:

- прочитайте текст повільно, виділіть основну думку;
- у кожному абзаці підкресліть головне речення, або ключові слова, або словосполучення;
- повторно прочитайте текст, приділяючи увагу основним деталям;
- перекажіть текст спочатку подумки, а потім вголос, дивлячись на підкреслені (або виписані) ключові слова.

- *Метод мнемотаблиць:*

а) предметно-схематичні моделі застосовують опорні сигнали (схематичні картинки), де представлені суттєві ознаки, зв'язки, відносини. Моделі є наочним планом, допомагають спрямовувати процес зв'язного висловлювання з відповідної теми;

б) блоки-квадрати – застосовуються в умовній наочній схемі при моделюванні сюжету і позначають окремі фрагменти розповіді. Вони заповнюються зображеннями частин тіла або назвами органів та іншими значущими об'єктами, які відповідають кожному із послідовних фрагментів-епізодів. Складання такої схеми дозволяє студентам встановити логічний взаємозв'язок основних смислових ланок висловлювання;

в) колажі – представлені у формі аркуша картону (щільного паперу, магнітної дошки), на який наклеюються або кріпляться різні картинки, літери, геометричні фігури, цифри. Завдання колажу – пов'язати усі картинки, літери, геометричні фігури, цифри між собою відповідно до поставленого завдання, внаслідок цього відбувається відпрацювання сюжетного методу запам'ятовування.

г) схеми – використовуємо опорні предметні картинки, які можна розташувати у послідовній розповіді.

Отже, викладач за допомогою цих методів показує студентам, як потрібно «доучувати» та удосконалювати навички володіння професійною іноземною мовою, зокрема: навчити працювати з додатковою літературою, іноземними текстами, новітніми комп'ютерними засобами і ще більше сконцентруватися на поєднанні самостійної, парної та групової активності, де викладач стає організатором і наставником під час навчання.

Висновки. Таким чином, успішна робота пам'яті залежить від прийомів, які були застосовані для запам'ятовування. У сучасних умовах викладач має вміти ефективно використовувати методи аналітико-синтетичної переробки інформації, користуватись принципово новими методами, прийомами та засобами навчання. При цьому заняття мають бути жвавими, цікавими, мотивувати й спонукати студентів до вивчення мови, адже чим більша зацікавленість у нових знаннях, тим краще вони запам'ятовуються.

Список використаних джерел

1. Перепелиця Т. О. Ейдетика: Навчіть учня вчитися. Методи ефективного запам'ятовування за освітньою технологією “Школа ейдетики”. Дніпропетровськ : ФЕЛ, 2011. 88 с.
2. Токменко О. Інформаційні технології у викладанні іноземних мов: сьогодні і скрізь віки допомогу. *Іноземні мови в навчальних закладах*. 2006. № 2. С. 98–100.
3. <https://uk.wikipedia.org/wiki>

Ілона БАЦУРОВСЬКА

*доктор педагогічних наук, професор кафедри інтелектуальних систем
та цифрових технологій
Академія праці, соціальних відносин і туризму
Київ, Україна*

ІНТЕГРАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СИСТЕМ У ПІДГОТОВКУ ФАХІВЦІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ З ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У сучасному цифровому світі використання інтелектуальних систем у навчальних програмах стає все більш актуальним. Ця стаття пропонує аналіз сучасного стану інтеграції інтелектуальних систем у підготовку фахівців з цифрових технологій та визначає перспективи їхнього подальшого розвитку. Висвітлюються потенційні переваги використання інтелектуальних систем у навчальних програмах, такі як підвищення ефективності навчання, поліпшення оцінювання та стимулювання активної участі студентів. Автор також обговорює основні проблеми та перешкоди, що ускладнюють інтеграцію інтелектуальних систем у навчальні програми, такі як недостатня підготовка викладачів та обмеження фінансових ресурсів. Заключні висновки та перспективи подальших досліджень вказують на потенціал для подальшого розвитку сучасної освіти та підготовки кваліфікованих кадрів у цифрову епоху.

Ключові слова: інтелектуальні системи, цифрові технології, професійна освіта, навчальні програми, перспективи.

Abstract: In today's digital world, the use of intelligent systems in educational programs is becoming increasingly relevant. This article offers an analysis of the current state of integration of intelligent systems into the training of professionals in digital technologies and identifies prospects for their further development. The potential advantages of using intelligent systems in educational programs are highlighted, such as increased learning efficiency, improved assessment, and stimulation of active student participation. The author also discusses the main problems and obstacles complicating the integration of intelligent systems into educational programs, such as insufficient teacher training and financial resource limitations. Concluding remarks and prospects for further research indicate the potential for further development of modern education and the training of qualified personnel in the digital era.

Keywords: intelligent systems, digital technologies, professional education, educational programs, prospects.

Постановка проблеми та її актуальність. З огляду на стрімкий розвиток цифрових технологій і зростаючу потребу на ринку праці у кваліфікованих фахівцях, виникає проблема нестачі компетентних кадрів у сфері цифрових технологій. При цьому існує велика важливість адаптації системи професійної освіти до вимог сучасності та інтеграції інтелектуальних систем у процес підготовки фахівців з цифрових технологій. Актуальність цієї проблеми полягає у тому, що цифрові технології стають все більш інтегральною частиною сучасного суспільства та економіки. Потреба у фахівцях, які володіють не лише технічними навичками, а й розуміють принципи та можливості інтелектуальних систем, росте експоненційно. Брак кваліфікованих фахівців у цій області може призвести до втрат конкурентоспроможності національної економіки та обмежити інноваційний розвиток.

Ця проблема створює виклик для наукової спільноти та практиків у сфері освіти та технологій. Науковці мають шукати ефективні методи впровадження інтелектуальних

систем у процес підготовки фахівців та розробляти стратегії адаптації навчальних програм до потреб сучасного ринку праці. Практики в області освіти мають впроваджувати інноваційні підходи та технології в навчальний процес, щоб забезпечити випускників необхідними навичками та знаннями для успішної кар'єри у цифровій епохі.

Аналіз основних досліджень і публікацій. А. Smith і В. Jones (2020) досліджують можливості та виклики використання штучного інтелекту в професійній освіті. Автори розглядають потенційні переваги інтеграції штучного інтелекту в навчальні програми, а також ідентифікують основні виклики, такі як недостатність ресурсів або питання етики. С. Chen і L. Wang (2019) у статті представляють випадкове дослідження використання інтелектуальних систем у навчанні цифрових технологій в Китаї. Автори досліджують результати впровадження інтелектуальних систем та їх вплив на навчальний процес та результати студентів. Е. Brown та R. Williams (2018) здійснюють огляд сучасних практик та майбутніх напрямів використання інтелектуальних систем для підвищення професійної освіти в цифрових технологіях. S. Lee та J. Kim (2017) презентують емпіричний аналіз інтеграції інтелектуальних систем у навчальні програми з цифрових технологій для професійної освіти. Y. Zhang і W. Li (2016) надають порівняльний аналіз різних підходів до використання інтелектуальних систем у професійній освіті. Y. Wang і H. Liu (2015) пропонують оцінку впливу інтеграції інтелектуальних систем на професійну освіту з точки зору освітян і студентів. Автори аналізують різні погляди та сприйняття щодо використання таких систем у навчальному процесі. R. Gupta й S. Sharma (2014) представляють випадки використання інтелектуальних систем у професійній освіті в Індії. Автори аналізують результати та ефективність цих систем у конкретних контекстах. P. Jones і L. Smith, (2013) діляться вивченими уроками зі співпраці з промисловими партнерами та впровадженням інтелектуальних систем у навчальні програми з цифрових технологій. Q. Li та X. Wang (2012) надають огляд поточних застосувань інтелектуальних систем у професійній освіті, а також прогнозують майбутні тенденції в цій області. S. Kim і M. Park (2011) досліджують виклики і можливості інтеграції інтелектуальних систем у навчальні плани з професійної освіти.

Ці статті представляють різноманітні аспекти використання інтелектуальних систем у професійній освіті, охоплюють різні країни та методології та є корисними для подальшого дослідження в області інтеграції інтелектуальних систем у підготовку фахівців професійної освіти з цифрових технологій.

Стаття **має на меті** дослідити сучасний стан інтеграції інтелектуальних систем у підготовку фахівців професійної освіти з цифрових технологій, а також визначити важливі аспекти цього процесу та його вплив на якість навчання та підготовку кадрів у цифрову епоху.

Завдання статті:

1. Огляд існуючих підходів та методів використання інтелектуальних систем у навчальних програмах з цифрових технологій.
2. Виявлення основних проблем та перешкод, які ускладнюють інтеграцію інтелектуальних систем у підготовку фахівців з цифрових технологій.
3. Аналіз потенційних переваг і перспектив використання інтелектуальних систем у навчальних програмах з цифрових технологій та визначення шляхів подальшого розвитку цього напрямку.

Вирішення окреслених завдань передбачає чіткий аналіз поточного стану, виявлення перспектив та ризиків інтеграції інтелектуальних систем у підготовку фахівців з цифрових технологій, а також формулювання практичних рекомендацій для підвищення ефективності цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція інтелектуальних систем у підготовку фахівців професійної освіти з цифрових технологій є важливим кроком у сучасному освітньому процесі. Це дозволяє студентам отримувати більше практичних навичок, використовуючи передові технології, а також розвивати критичне мислення і творчий підхід до розв'язання завдань. Ось кілька способів, які можуть бути використані для інтеграції інтелектуальних систем у підготовку фахівців професійної освіти з цифрових технологій:

1. **Використання інтелектуальних систем у навчальних програмах.** Додавання модулів або курсів, присвячених вивченню і використанню інтелектуальних систем у сфері цифрових технологій, у план навчання. Це може включати в себе вивчення основ машинного навчання, обробки природної мови, комп'ютерного зору тощо.

2. **Проекти з використанням штучного інтелекту.** Залучення студентів до розробки проектів, де вони можуть використовувати інтелектуальні системи для розв'язання конкретних завдань у сфері цифрових технологій. Це може бути створення алгоритмів для автоматичного розпізнавання образів, систем прогнозування або розв'язання проблем штучного інтелекту в ігрових середовищах.

3. **Співпраця з промисловими партнерами.** Установлення партнерств із компаніями, які активно використовують інтелектуальні системи у своїй діяльності. Це може дозволити студентам отримати практичний досвід роботи з реальними проектами та інструментами, а також зрозуміти сучасні вимоги ринку.

4. **Використання спеціалізованих платформ і інструментів.** Залучення студентів до вивчення та використання спеціалізованих платформ і інструментів для розробки інтелектуальних систем. Наприклад, TensorFlow або PyTorch для навчання нейронних мереж, або IBM Watson для створення систем штучного інтелекту.

5. **Підтримка дослідницьких ініціатив.** Стимулювання студентів до проведення досліджень у галузі інтелектуальних систем, цифрових технологій та їх застосування в професійній освіті. Це може включати участь у конференціях, публікації наукових робіт або участь у проектах з прикладними дослідженнями.

6. **Мультимедійні навчальні матеріали.** Розробка інтерактивних навчальних матеріалів, які використовують інтелектуальні системи для покращення процесу навчання. Наприклад, створення відеоуроків з використанням аналітики даних для вивчення певних концепцій або розробка ігрових додатків, які використовують алгоритми штучного інтелекту для стимулювання навчання.

7. **Індивідуалізоване навчання.** Використання інтелектуальних систем для адаптації навчального процесу до потреб конкретного студента. Це може включати в себе автоматичне створення індивідуалізованих навчальних програм, рекомендації щодо матеріалів або навчальних завдань, які найбільше відповідають рівню знань та інтересам студента.

8. **Онлайн-курси та вебінари.** Проведення онлайн-курсів та вебінарів з використанням інтелектуальних систем у підготовці фахівців професійної освіти з

цифрових технологій. Це дозволить залучити студентів з різних регіонів і надати їм доступ до передових знань та практичних навичок у цій області.

9. **Оцінювання та звітність.** Використання інтелектуальних систем для збору даних про успішність студентів, їхній прогрес та рівень засвоєння матеріалу. Це може допомогти викладачам здійснювати більш об'єктивну оцінку студентів і надавати їм індивідуальні рекомендації для подальшого розвитку.

10. **Навчальні платформи з розширеною реальністю.** Використання розширеної реальності для створення інтерактивних навчальних середовищ, де студенти можуть взаємодіяти з інтелектуальними системами у віртуальному просторі, що дозволяє їм отримати поглиблені знання та навички в цифрових технологіях.

Інтеграція інтелектуальних систем у підготовку фахівців професійної освіти з цифрових технологій може значно покращити якість освіти і підготовку студентів до викликів сучасного ринку праці.

Ці підходи допоможуть забезпечити ефективну інтеграцію інтелектуальних систем у підготовку фахівців професійної освіти з цифрових технологій, підвищуючи якість навчання та забезпечуючи студентам необхідні навички для успішної кар'єри в сучасному світі.

Однією з основних проблем, яка ускладнює інтеграцію інтелектуальних систем у підготовку фахівців з цифрових технологій, є недостатнє розуміння викладачами та адміністрацією закладів освіти переваг та можливостей, які пропонують ці системи у процесі навчання. Крім того, відсутність відповідного фінансування на впровадження та підтримку інтелектуальних систем може стати серйозною перешкодою. Потреба у висококваліфікованих кадрах, які можуть ефективно впроваджувати та використовувати інтелектуальні системи в навчальному процесі, також є однією з ключових проблем. Деякі технічні обмеження, такі як відсутність доступу до необхідних комп'ютерних програм або обладнання, також можуть ускладнити інтеграцію інтелектуальних систем. Брак належної підготовки викладачів з питань використання інтелектуальних систем у навчальному процесі і відсутність методичної підтримки є ще однією серйозною проблемою. Нарешті, недостатня увага до етичних, юридичних питань та збереження приватності може стати перешкодою для успішної інтеграції інтелектуальних систем у навчальний процес.

Використання інтелектуальних систем у навчальних програмах з цифрових технологій має потенційні переваги, такі як підвищення ефективності навчання через індивідуалізацію підходів до студентів та створення персоналізованих навчальних траєкторій. Крім того, це сприяє залученню студентів до активного навчання та розвитку критичного мислення, оскільки вони залучаються до розв'язання складних завдань і аналізу даних. Інтеграція інтелектуальних систем також може покращити якість оцінювання студентів, забезпечуючи об'єктивнішу та консистентнішу оцінку знань і навичок. За допомогою таких систем можна спростити адміністративні процеси, зокрема, автоматизувати реєстрацію студентів, ведення журналів та планування курсів, що звільняє викладачів від рутинних обов'язків і дозволяє їм більше часу приділити навчанню та науковій роботі. Ще однією перевагою є можливість впровадження інноваційних педагогічних методик, які базуються на використанні інтелектуальних систем, таких як гейміфікація або розширена реальність. Для подальшого розвитку цього напрямку важливо посилити зусилля у напрямі підготовки викладачів до використання інтелектуальних

систем у навчанні, а також сприяти розвитку спеціалізованих програм та інструментів для підтримки цього процесу. Також важливо регулярно вивчати та впроваджувати найновіші технологічні розробки та інновації в цій області з метою постійного покращення ефективності навчального процесу.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Висновки з даного дослідження свідчать про значний потенціал використання інтелектуальних систем у навчальних програмах з цифрових технологій. Інтеграція таких систем може значно підвищити ефективність навчання, стимулювати активну участь студентів та поліпшити якість оцінювання знань. Крім того, це сприятиме спрощенню адміністративних процесів та впровадженню інноваційних педагогічних методик. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі включають дослідження оптимальних стратегій використання інтелектуальних систем у навчальних програмах, розробку нових методик оцінювання знань та навичок студентів з використанням штучного інтелекту, а також вивчення впливу інтеграції інтелектуальних систем на підготовку кадрів для цифрового суспільства. Додатково, цілком можливим є дослідження ефективності різних типів інтелектуальних систем у навчальних програмах та їхнього впливу на розвиток ключових компетенцій студентів. Також важливим напрямом є аналіз етичних аспектів використання інтелектуальних систем у навчальних програмах та розробка рекомендацій з мінімізації можливих ризиків. Загалом, подальші дослідження у цьому напрямі можуть сприяти подальшому розвитку сучасної освіти та підготовці кваліфікованих фахівців у цифрову епоху.

Список використаних джерел

- Brown, E., & Williams, R. (2018). Enhancing Professional Education in Digital Technologies through Intelligent Systems: A Review of Current Practices and Future Directions. *Educational Technology Research and Development*, 66(2), 475–492.
- Chen, C., & Wang, L. (2019). Application of Intelligent Systems in Digital Technology Training for Vocational Education: A Case Study in China. *IEEE Transactions on Learning Technologies*, 12(4), 490–500.
- Gupta, R., & Sharma, S. (2014). Harnessing the Power of Intelligent Systems in Vocational Education: Case Studies from India. *International Journal of Vocational Education and Training Research*, 10(2), 45–58.
- Jones, P., & Smith, L. (2013). Enhancing Digital Technology Training through Intelligent Systems: Lessons Learned from Industry Partnerships. *Journal of Vocational Education*, 45(4), 321–335.
- Kim, S., & Park, M. (2011). Integrating Intelligent Systems into Vocational Education Curriculum: Challenges and Opportunities. *Journal of Research in Vocational Education*, 23(4), 521–534.
- Lee, S., & Kim, J. (2017). Integrating Intelligent Systems into Digital Technology Curriculum for Vocational Education: An Empirical Study. *International Journal of Information and Education Technology*, 7(9), 679–686.
- Li, Q., & Wang, X. (2012). Intelligent Systems and Vocational Education: A Review of Current Applications and Future Trends. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 12(3), 1804–1816.
- Smith, A., & Jones, B. (2020). Integrating Artificial Intelligence into Vocational Education: Opportunities and Challenges. *Journal of Vocational Education and Training*, 72(3), 394–409.
- Wang, Y., & Liu, H. (2015). The Impact of Integrating Intelligent Systems into Professional Education: Perspectives from Educators and Students. *Computers & Education*, 85, 1–11.
- Zhang, Y., & Li, W. (2016). Intelligent Systems and Their Role in Professional Education: A Comparative Analysis of Different Approaches. *Journal of Educational Technology & Society*, 19(3), 127–138.

Назар БУРЕГА

*доцент, кандидат технічних наук,
доцент кафедри машинознавства та транспорту*

Роман ЗАГОРОДНІЙ

*викладач, кандидат технічних наук
викладач кафедри машинознавства та транспорту*

Микола РУТИЛО

*доцент, кандидат технічних наук
доцент кафедри машинознавства та транспорту*

Валерій ФЕДОРЕЙКО

*професор, доктор технічних наук
професор кафедри машинознавства та транспорту,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна*

ЗАСТОСУВАННЯ ХМАРНО ОРІЄНТОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО ТА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. Події пандемії COVID-19 та повномасштабних військових дій в Україні вимушено інтегрували використання програмного забезпечення на основі SaaS-моделі для реалізації освітнього процесу у безпеці та комфорті. Сьогодні все активніше надається перевага дистанційній та змішаній формі навчання, значних обертів набирає віддалена робота, що у свою чергу вимагає від сучасних фахівців умінь володіти хмарно орієнтованим інструментарієм для забезпечення якісної комунікації та миттєвого обміну інформацією.

Ключові слова: хмарні технології, спільна діяльність, змішане навчання, організація освітнього процесу, комп'ютерні технології в освіті.

Abstract: The events of the COVID-19 pandemic and full-scale military operations in Ukraine forced the integration of the use of software based on the SaaS model to implement the educational process in a safe and comfortable way. Today, distance and mixed forms of learning are increasingly preferred, remote work is gaining momentum, which in turn requires modern specialists to be able to use cloud-based tools to ensure high-quality communication and instant information exchange.

Keywords: cloud technologies, joint activity, blended learning, organization of the educational process, computer technologies in education

Постановка проблеми та її актуальність. Значна частина студентів по завершенні пандемії висловила позитивну думку щодо реалізації змішаного навчання, а це вимагає від сучасного викладача розвитку і вдосконалення навичок використання інформаційно-комп'ютерних технологій в освітньому процесі, професійній діяльності та повсякденному житті.

Ріст діджиталізації суспільства розширює можливості для отримання освіти, спрощує доступу до інформації і не прив'язує Вас до конкретного місця перебування та максимально зручно оптимізує комунікацію, а отже підбір програмного забезпечення, яке мало б універсальне рішення для всіх цифрових гаджетів та операційних систем, є важливими елементом в подальшій діяльності [1].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідження наукових праць про застосування технологій хмарних обчислень в освіті науковців Н. Морзе, С. Литвинової, О. Спіріна, С. Семерікова та інших дали підставу стверджувати, що питання підготовки майбутніх фахівців професійної освіти в умовах змішаного навчання потребують додаткового вивчення. Постійний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій вимагає постійного вдосконалення майбутніх фахівців професійної освіти [2].

Мета статті – Аналіз ефективності використання хмарних сервісів та їх класифікація для забезпечення змішаного чи дистанційного навчання в освітніх закладах.

Виклад основного матеріалу. Віддалена освіта та робота стає все більш розповсюдженою та життєво важливою, а отже питання організації ефективної діяльності із проектними групами, члени яких можуть перебувати далеко один від одного, є невід’ємною і над важливою частиною освітньої діяльності.

На початку карантинних обмежень основним джерелом комунікації стали текстові месенджери (Viber, Telegram, WhatsApp, Facebook тощо), які забезпечували комунікацію за рахунок **чатів із миттєвим обміном повідомленнями**. Ці інструменти були зручними, оскільки учасники освітнього процесу вміли ними користуватися завдяки повсякденному застосуванню в побуті. Це давало перевагу в реальному часі спілкуватися, отримувати завдання та результати їх виконання, а головне – відносно ефективно працювати на будь-якій географічній відстані. Сформовані групи давали можливість миттєво ділитися інформацією між її учасниками, обговорювати та в динаміці приймати рішення чи отримувати відповіді, а доступ до всіх повідомлень чату економив час для повторних роз’яснень, давав можливість формувати архів повідомлень, файлів із цілодобовим доступом до них.

Наступним і не менш важливим кроком в організації дистанційної діяльності стало використанням **відеовикликів та конференцій**, що в умовах ізоляції та відсутності візуально комунікації дало змогу посилити відчуття «особистого контакту». Це позитивно вплинуло на роботу із учнями та студентами, адже відкрився новий ефективний спосіб донесення інформації в режимі реального часу із зоровою (відео) та слуховою (аудіо) взаємодією. Сьогодні це ефективний метод, який дає змогу також скоротити витрати на відрядження чи вирішити певні незручності із плануванням робочого графіку [4]. Сюди слід віднести такі хмарні інструменти як Zoom, Google Meet, а в подальшому популярні вищезгадані месенджери розширили свій функціонал та забезпечили одночасну групову роботу із демонстраціями екрану та записом відеоматеріалів.

Новим кроком у розвитку віддаленої комунікації стала можливість **спільної роботи з документами** в реальному часі, що відкрило можливість працювати онлайн над спільними документами, електронними таблицями, презентаціями тощо [3]. Правки та відгуки додаються фактично в реальному часі, що значно знижує ймовірність непорозумінь чи помилок, які часто виникали при пересиланні документів електронною поштою, месенджерами тощо. Це стало особливо цінним і для організації групової роботи між учнями, студентами, викладачами, які знаходяться географічно далеко один від одного, в різних часових поясах і при цьому можуть одночасно працювати над спільним документом та мати постійний доступ до кінцевої версії файлу.

Сьогодні обмін файлами зазвичай здійснюється через **хмарні сховища**, які дають можливість зберігати дані в мережі (віртуальні диски) і в подальшому просто та ефективно надавати доступ (перегляд, коментування, редагування) іншим користувачам. Синхронізація файлів незалежно від виду цифрових пристроїв та операційних систем,

цілодобовий доступ до різної інформації (зображення, відео та аудіо, документи, папки, архіви, тощо), редагування вмісту в реальному часі, відновлення даних з резервних копій у разі їх втрати та безпека – це базовий функціонал хмарних сервісів, доступних будь-якій людині із доступом до мережі інтернет, цифровим пристроєм та зареєстрованим акаунтом. Сьогодні це ефективно та надійне рішення для віддаленої роботи та освіти [5].

Сучасний ринок хмарних технологій активно розвивається, проте, на нашу думку, лідером у цій сфері є компанія Google із набором сервісів та найбільшим безкоштовним віртуальним диском у розмір 15 Gb. Широкий спектр онлайн інструментів лише в одному акаунті, простий і зрозумілий інтерфейс забезпечує величезний спектр для організації віддаленої діяльності в освіті, науці, професійній та повсякденній діяльності.

При організації дистанційної чи змішаної діяльності важливими є терміни виконання завдань, а отже не менш важливим є середовище, в якому це організовується. Слід враховувати той факт, що студенти можуть перебувати на значній відстані, у різних часових поясах, а отже потрібні інструменти, які допоможуть відслідковувати перебіг процесу здачі виконаних завдань та спільних проектів. **Засоби для організації та керування спільними завданнями** полегшують роботу над проектами та дають змогу учасникам процесу бачити, що виконано, а що ні. Зручним та дієвим інструментом організації віртуального освітнього середовища є платформа Moodle, яка дає змогу ефективно та зручно організувати доступ до навчальних матеріалів, побудувати чітку та зрозумілу структуру онлайн курсу та систематизувати файли, інтегрувати різні хмарно орієнтовані технології, формувати тести різної складності та встановлювати чіткі дедлайни здачі виконаних завдань.

Висновки. Використання сучасних хмарних технологій в освітньому процесу розвивалося поступово. За відносно короткий час ринок даних інструментів розширився і сьогодні дає змогу повноцінно забезпечувати дистанційне чи змішане навчання, офісну віддалену діяльність. Інтеграція хмарних технологій в систему Moodle дозволить значно ефективніше, різноманітніше та доступніше організувати навчання, покращити рівень комунікації для обох сторін (викладача та студента) освітнього процесу. Тому дослідження даного питання є перспективним напрямком для подальшого вивчення.

Список використаних джерел

1. Бурега, Н., Рутило, М., Чорній, Л., & Палихата, М. (2023). Використання інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці фахівців професійної освіти. У *Актуальні проблеми та перспективи технологічної і професійної освіти. Матеріали VII Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (20–21 квітня 2023 р., м. Тернопіль)* (с. 208–210). ТНПУ ім. В. Гнатюка.
2. Горбатюк, Р., Замора, Я., Рутило, М., Сіткар, С., & Бурега, Н. (2023). Застосування інформаційно-комунікаційних технологій в процесі підготовки фахівців професійної освіти. *Молодь і ринок*, (2(210)), 72–77. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.275471>
3. Горбатюк, Р., Замора, Я., Сіткар, С., & Бурега, Н. (2022). Технологія формування професіоналізму майбутніх фахівців професійної освіти засобами мультимедійних технологій. *Молодь і ринок*, (5(203)), 29–34. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.259584>
4. Федорейко, В., Горбатюк, Р., Замора, Я., & Загородній, Р. (2022). Формування фахових компетентностей майбутніх бакалаврів професійної освіти в умовах дуальної підготовки. *Professional Education: Methodology, Theory and Technologies*, (15), 206–221. <http://dSPACE.tnpu.edu.ua/handle/123456789/27798>
5. Медведовська, О., & Яценко, В. (2020). Використання хмарного сервісу dropbox для спільної роботи над документом. *Актуальні питання природничо-математичної освіти*, (2 (16)), 154–161. <http://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/10995>

ВАН Пань

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 015 Професійна освіта,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна

Катерина ЮР'ЄВА

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри музичного мистецтва,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна

КОНЦЕПЦІЯ МУЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ К. СВОНВІКА

Анотація. Розкрито основні ідеї концепції музичного розвитку дитини К. Свонвіка, її психолого-педагогічне підґрунтя (Ж. Піаже, Л. Виготський). Зроблено висновок про доцільність ознайомлення майбутніх учителів музичного мистецтва з цією концепцією для розширення теоретико-методичного кругозору та інтеграції курсу методики викладання музичного мистецтва з філософією освіти, психологією, педагогікою.

Ключові слова: музичний розвиток, концепція, матеріал, експресія, форма, музична діяльність.

Abstract. The main ideas of K. Swanwick's concept of musical development of a child, its psychological and pedagogical basis (J. Piaget, L. Vygotsky) are revealed. A conclusion was made about the expediency of familiarizing future teachers of musical art with this concept in order to expand the theoretical and methodological horizons and integrate the course of teaching methods of musical art with the philosophy of education, psychology, pedagogy.

Key words: musical development, concept, material, expression, form, musical activity.

Постановка проблеми та її актуальність. Для професійної музичної кар'єри музиканта-виконавця, композитора, музичного продюсера, режисера звукозапису чи музичного журналіста інформація про будь-яку теорію розвитку музичальності може бути непотрібною, недоречною. Вони уже пройшли свій власний шлях осягнення музики і залучення до музичної діяльності. Хтось присвятив понад 10 років систематичному навчанню музики у закладах формальної мистецької освіти. Хтось ішов неформальним шляхом з мінімальними інструкціями. Тепер ніхто з них не має очевидної потреби розбиратись у складних моделях музичного розвитку особистості.

Однак, коли йдеться про викладання, коли хтось залучений до викладання музичного мистецтва, тоді йому як педагогу конче необхідно знати, як правильно реагувати на те, що роблять учні, чого ми можемо очікувати від них далі і як вчитель музичного мистецтва може їм допомогти.

Минуло вже понад 45 років з того дня, як побачила світ праця Н. Ветлугіної «Музичний розвиток дитини» (Ветлугіна, 1978), що до сьогодні є чи не найвідомішим в Україні джерелом інформації про вікові особливості, закономірності й етапи розвитку

музикальності. Але щодо зарубіжних поглядів на цей процес українська музично-педагогічна спільнота обізнана значно менше.

Мета статті полягає в короткому огляді деяких західних теорій музичного розвитку дітей, ознайомлення з якими має стати необхідним складником змісту професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу статті. За 8 років після першої публікації праці Н. Ветлугіної, у 1986 році вийшла друком стаття К. Свонвіка і Дж. Тільман «The sequence of musical development: A study of children's composition» про розроблену авторами спіралеподібну модель музичного розвитку дітей (Swanwick & Tillman, 1986).

Кіт Свонвік (1937 р. н.) після закінчення з відзнакою Королівської академії музики викладав у школах та університетах. У різний час він був хоровим та оркестровим диригентом, оркестровим музикантом, церковним органістом та музичним керівником і досі виступає як музикант. Його PhD дослідження було присвячено вивченню музики та виховання емоцій, і з тих пір ця та пов'язані з нею галузі є центральною темою його досліджень. З 1984 по 1998 рік разом з Джоном Пейнтером він був редактором British Journal of Music Education (BJME). З моменту публікації в 1979 році книги «Основи музичної освіти» (A Basis for Music Education, Swanwick, 1979) Кіт Свонвік здобув великий вплив на теорію та практику музичної освіти. Міжнародне визнання його внеску у філософію та психологію музики та музичної освіти підтверджується запрошеннями з понад 20 країн виступати з презентаціями, проводити семінари та консультувати. У 1987 році К. Свонвік став першим головою Британської Національної асоціації освіти в галузі мистецтв (British National Association for Education in the Arts), а з 1991 по 1995 рік очолював Раду з музичної освіти (Music Education Council) (Великобританія). Сьогодні К. Свонвік є почесним професором Інституту освіти Лондонського університету. Свого часу був професором музичної освіти, а з 2000 по 2002 рік – деканом наукового відділу. З 1984 по 1998 рік разом із Джоном Пейнтером він був засновником-редактором British Journal of Music Education (BJME). У 1998 році виступав у ролі запрошеного професора Вашингтонського університету, а з 1999 по 2001 рік – професора-консультанта Інституту освіти в Гонконзі. У 2019 році ISM (Incorporated Society of Musicians) нагородила К. Свонвіка за життєві досягнення.

В основу статті «The sequence of musical development: A study of children's composition» (Swanwick & Tillman, 1986) був покладений делікатний аналіз турботливо зібраних Джун Тілман дитячих творів. До цього і паралельно з цим розвивався науковий пошук самого Кіта Свонвіка, результати якого нині опубліковані у збірнику (Swanwick, 2015). Серед іншого, нашу увагу привернула стаття «The arts in education: dreaming or wide awake?». У цій статті автор звертається до концепції асиміляції та акомодатії Ж. Піаже, оскільки на ній базуються поняття музичної форми, експресії та звукових матеріалів, що є центральними в теорії самого К. Свонвіка.

Як пише дослідник (Swanwick, 2022), *матеріали* стосуються зв'язку між дослідницьким задоволенням і інтересом до самого звуку (асиміляція, за Ж. Піаже), що розвивається в контроль над звуками (акомодатія). *Експресія* – це не самовираження, а вираження музичних ідей. *Музична експресія* – це створення та розпізнавання виразних форм, тобто *фраз*, а не окремих звуків. Хоча, фразою може бути один звук, як, наприклад, коли грає труба та тримає «Ля» з невеликим кресендо на початку увертюри Вагнера до опери «Рієнці». Ця «Ля» є виразною *формою*, на відміну від «Ля», яку можна почути, коли

оркестр настроює інструменти перед репетицією чи виступом. Як зазначає К. Свонвік, «Звучання більш-менш таке ж, але психологічно ми перейшли від *матеріалів* до виразу, від ноти до *фрази*» (Swanwick, 2022). *Форму* слід розглядати не в термінах класичних музикознавчих умовностей (рондо, сонатна форма тощо), а більш фундаментально як спосіб, у який фрази пов'язані через повторення, контраст і трансформацію.

Отже, виявлена К. Свонвіком і Дж. Тілман послідовність дій – контакт і маніпуляція зі звуковим *матеріалом* → *експресія* як наділення звукової «сировини» емоціями і змістом → надання одухотвореному емоціями і змістом музичному матеріалу виразної *форми*, за переконанням дослідниць, відтворюється, реактивується щоразу, коли людина/дитина стикається з новим музичним контекстом (Swanwick & Tillman, 1986, с. 336).

Спираючись на праці Ж. Піаже, дослідники вводять поняття спіралі музичного розвитку, коли вже схарактеризована послідовність дій з опанування нового звукового контенту/контексту щоразу повторюється, але на вже іншому рівні. При цьому К. Свонвік відмовився від вживання термінів «рівень», «стадія» чи «етап», щоб у читача не виникало хибної думки про дискретність процесу музичного розвитку. Натомість авторка водить поняття шарів, кожен з яких не виникає на пустому місці, а акумулює, вбирає в себе здобутки попередньої музичної діяльності, попереднього «шару».

К. Свонвік звертається також до культурно-історичної теорії Л. Виготського (Vygotsky, 1978) і, на противагу багатьом дослідникам, які протиставляють ідеї Ж. Піаже і Л. Виготського, вбачає в них багато спільного, адже Л. Виготський, як і Ж. Піаже, розглядав розвиток як складний діалектичний процес, що втілює в собі якісні перетворення. Те, що Л. Виготський називає «зоною найближчого розвитку», створюється в грі уяви, а також у взаємодії з іншими (Vygotsky, 1978, с. 102).

Наполягаючи на неперервності музичного розвитку К. Свонвік пропонує для використання вчителями музичного мистецтва схему послідовних шарів, у рухові по яких цей розвиток відбувається:

Шар 1. Люди насолоджуються звуками/досліджують звуки;

Шар 2. класифікують/контролюють звуки;

Шар 3. ідентифікують/створюють виразні форми, настрої/атмосферу;

Шар 4. ідентифікують/створюють виразні форми в рамках загальних музичних конвенцій;

Шар 5. сприймають/виробляють виразні форми в трансформованих, контрастних або дивовижних відносинах;

Шар 6. знаходять структурні зв'язки в межах конкретних ідіом або стилів;

Шар 7. їх музичне сприйняття/виробництво демонструє сильну особисту ідентифікацію та відданість;

Шар 8. виявляють у ставленні до музики залученість і водночас незалежність як стійку оригінальність у музичній діяльності (Swanwick, 2022, с. 47).

Підсумовуючи багаторічний досвід музично-педагогічної діяльності і власних численних досліджень, К. Свонвік формулює низку ключових ідей своєї концепції музичного розвитку дитини, з-поміж яких наголосимо на таких:

- Музичний розвиток можна тлумачити як такий, що складається з сукупних шарів, кожен з яких привносить додаткову якість для взаємодії з іншими шарами.

- Після того, як учні вийшли за межі раннього дитинства, вони можуть вільно переміщатися між усіма або будь-яким якісним шаром, за умови, що діяльність не є обмеженою. Чим насиченіша діяльність, тим більша ймовірність музичного розвитку.
- Послідовність розвитку рекурсивна і буде відновлена в нових музичних контекстах.
- Розуміння музичного розвитку є корисним для розробки курикулуму та організації навчальної діяльності.
- Усвідомлення природи шарів може покращити нашу інтерпретацію музикування та музичного сприйняття учнів/студентів.
- Поєднання композиції, виконання та прослуховування музики інших може бути позитивним для розвитку (Swanwick, 2022, с. 48).

Висновки. Навіть побіжний огляд концепції музичного розвитку дитини авторства К. Свонвіка свідчить, що вона має ґрунтовну наукову психолого-педагогічну базу, широку апробацію і переконливе експериментальне підтвердження, а також заслужену увагу міжнародної музично-педагогічної спільноти. Ознайомлення майбутніх учителів музичного мистецтва з концепцією музичного розвитку дитини К. Свонвіка не лише розширить їхній теоретико-методичний кругозір, але й сприятиме інтеграції курсу методики викладання музичного мистецтва у закладах загальної середньої освіти з філософією освіти, психологією, педагогікою.

Не можемо пройти повз очевидні паралелі в концепціях музичного розвитку дитини К. Свонвіка і Н. Ветлугіної: музична діяльність починається з зацікавлення дитини звуковим матеріалом, маніпуляції, експериментування, гри з ним; продовжується емоційним осягненням – *експресією* і переходить до надання більшою чи меншою мірою осмисленої форми. Тобто музичний розвиток відбувається виключно в процесі музичної діяльності, в активній взаємодії з музичним мистецтвом і проходить певні стадії / етапи / шари.

Перспективи подальших досліджень полягають у методичній адаптації основних положень концепції К. Свонвіка до особливостей української і китайської систем музичного навчання і виховання.

Список використаних джерел

- Piaget, J. (2013). *Play, dreams and imitation in childhood*. Routledge.
- Swanwick, K. (2015). *A developing discourse in music education: The selected works of Keith Swanwick*. Routledge.
- Swanwick, K. (2022). Reflections on the sequence of musical development. *British Journal of Music Education*, 39(1), 44–50.
- Swanwick, K. (1979). *A Basis for Music Education*. London: Routledge
- Swanwick, K. (1994). *Musical knowledge: intuition, analysis and music education*. London and New York: Routledge.
- Swanwick, K. (2011). Musical development: Revisiting a generic theory. In Colwell, R. & Richardson, C. P. (eds.), *MENC Handbook of Research on Music Learning* (Vol. 1, pp. 140–172). New York, USA: Oxford University Press.
- Swanwick, K., & Tillman, J. (1986). The sequence of musical development: A study of children's composition. *British Journal of Music Education*, 3, 305–339.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: the development of higher psychological processes*. Cambridge: Harvard University.
- Ветлугіна, Н. (1978). *Музичний розвиток дитини*. Музична Україна.

Оксана ВАСИЛЬЄВА

доцент, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри музичного мистецтва,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна

ПІДГОТОВКА СТУДЕНТСЬКОГО ХОРУ ДО EVENT-ART ЗАХОДІВ У ДИСТАНЦІЙНОМУ ФОРМАТІ

Анотація. У статті розглядаються питання підготовки студентського хору до проведення event-art заходів у дистанційному форматі; акцентується увага на методах підготовки хору, які враховують особливості виконання у віддалених форматах; аналізуються технічні аспекти та інструментарій, необхідні для успішної реалізації музичних заходів в онлайн середовищі; пропонуються рекомендації щодо використання інтерактивних технологій та інноваційних методик для збереження високого рівня артистизму та взаємодії учасників хору під час створення віртуальних версій хорових творів.

Ключові слова. мистецький захід, віртуальних хор, дистанційний формат, онлайн середовище.

Abstract. The article examines the issue of preparing a student choir to conduct event-art events in a remote format; emphasis is placed on methods of choir training that take into account the peculiarities of performance in remote formats; technical aspects and tools necessary for the successful implementation of musical events in the online environment are analyzed; recommendations are offered for the use of interactive technologies and innovative methods to maintain a high level of artistry and interaction of choir members during the creation of virtual versions of choral works.

Keywords: art event, virtual choir, remote format, online environment.

Постановка проблеми та її актуальність. На зламі тисячоліть українська музична культура переживає новий етап розвитку, який характеризується посиленням впливу нових технологій на музичне мистецтво, модернізацією мистецької освіти, інтенсивним розвитком фестивалів і конкурсів у сфері музики та її інтеграцією у світовий музичний простір. У цьому контексті стає актуальним вивчення музичної event-art діяльності як важливого аспекту унікальної творчої соціокультурної та знаково-комунікативної систем [2]. Мистецькі музичні заходи сприяють розвитку спілкування між представниками різних культурних співтовариств, соціокультурній взаємодії, обміну творчим, соціальним і духовним досвідом, а також створенню нових творчих продуктів, особистісному розвитку та становленню талановитих митців.

У сучасному музично-мистецькому середовищі надзвичайно важливо ефективно структурувати віртуальний музичний простір, спрямований на представлення світової та національної музичної спадщини в мережах, а також на розширення можливостей музичної самоосвіти за допомогою електронних технологій. Саме тому залучення студентів до участі у event-art заходах в дистанційному форматі підготує їх до нових реалій і можливостей сучасного музичного світу [4].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідження проблем дистанційного хорового навчання та освіти знайшло відображення в різних наукових напрямках і має різноманітні аспекти, які охоплюють музичну освіту, навчальні технології, психологію,

соціологію та інші суміжні галузі. Серед них: розробка стратегій і підходів до навчання музичного мистецтва в дистанційному форматі (А. Бондаренко, Н. Гуральник, Н. Овчаренко, Л. Тоцька, В. Фомін); створення дистанційних технологій у музичній освіті (І. Барановська, О. Васильєва, О. Мельник, Н. Мозгальова, О. Соколова); вивчення психологічних аспектів дистанційного навчання (М. Жалдак, Ю. Ільїна, Ю. Машбиць, О. Немеш, М. Смульсон); соціокультурний аспект сприйняття хорової творчості, зокрема віртуальних хорів (Л. Качуринець, Н. Кречко, О. Сухецька); підготовка викладачів та диригентів для ефективного проведення дистанційного хорового навчання (Н. Михайлова, Н. Овчаренко, А. Соколова, А. Ткаченко).

Мета статті полягає в узагальненні досвіду підготовки студентського хору до участі в event-art заходах у дистанційному форматі.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ мистецтва радикально трансформувався, про що свідчить поява нових форм музичної діяльності. Це вимагає перетворення звичайних мистецьких заходів у справжні події, які викликають особливі емоції та сприяють тривалому збереженню враження. О. Радіонова розглядає поняття «event» як «заплановану соціально-суспільну подію(захід), що відбувається в певний час, із певною метою та має певний резонанс для суспільства» [6, с. 5]. Event включає в себе змістові відтінки сприятливого випадку, найбільш ймовірного бажаного результату, заходу чи спортивного змагання.

Ці тенденції спостерігаються і в хоровому мистецтві, де з'явилося багато таких нових форм, як: хорові асамблеї, флешмоби та мультимедійні шоу. Сьогодні відвідати звичайний музичний концерт стає менш цікаво, ніж взяти участь у мистецькому пікніку, фестивалі чи імпрезі. Традиційні концерти змінюються на шоу-програми, які об'єднують кілька жанрів мистецтва [4].

Завдяки унікальним можливостям технологічного мистецтва кінця XX – початку XXI століття ми спостерігаємо за хоровими виставами та віртуальним хоровим концертами. Робота у цьому напрямку є рішенням проблеми продовження творчої діяльності хорових колективів, які змушені працювати в дистанційному форматі під час воєнного стану.

Для створення віртуальних версій хорових творів потрібно володіти інструментами дистанційної роботи з хором. Надзвичайно важливо правильно обирати хорові твори для їх віртуальних версій, вдаючись спочатку до творів з гармонійною структурою, без різких динамічних і темпових змін.

Створення медіасередовища для роботи з хором у дистанційних умовах є ключовим завданням у сучасному освітньому процесі, особливо з урахуванням воєнного часу, який обмежує можливості зустрічей та занять в оф-лайн режимі. Важливо обрати або створити медіа платформу, яка підтримує спільну роботу дистанційно. Для налагодження оперативного обміну інформацією ми створили загальнохорову групу у Viber і використовуємо її для термінових повідомлень, обміну необхідними в процесі заняття нотами та міді-партитурами. Вся необхідна для репетицій інформація зосереджена на інтерактивній дошці Padlet, де учасники колективу можуть ознайомитися з історією та новинами, нотним архівом і міді-партитурами, графіком репетицій та оголошеннями, записами хору та творчими роботами студентів [1].

Особливе значення у підготовці хору до участі в дистанційних фестивалях і конкурсах набуває організація онлайн-репетицій. Для проведення повсякденних занять

хорового класу ми використовуємо цифровий ресурс ZOOM. За допомогою відеоконференційних засобів репетиції можна проводити в реальному часі, дозволяючи кожному учаснику брати участь у вправах, вокальних та ритмічних практиках. Завдяки цьому нам відкривається можливість об'єднуватися в робочі групи, використовуючи режим сесійних залів. Це дозволяє нам працювати над хоровими партіями, розподіляти студентів за рівнем підготовки та засвоєнням музичного матеріалу, розробляти індивідуальний особистісно-орієнтований підхід до кожного співака. Викладач-організатор конференції може змінювати групу керівників під час онлайн-зайняття та контролювати весь процес, переходячи від одного залу до іншого.

Розкриваючи особливості підготовки студентського співацького колективу до участі в event-art заходах, необхідно зупинитися на використанні в репетиційному процесі міді-партитур. Midi-партитури – це цифрові інструменти для підготовки та виконання музичних композицій, зокрема хорових. Можливість відтворення нотного матеріалу у форматі MIDI на різних пристроях робить його простим та доступним для використання. Це надає співакам хору можливість вивчення та виконання пісні в будь-який час і в будь-якому місці. Окрім візуалізації нотного тексту хорового твору міді-партитура надає аудіо підтримку. Вона моделює звучання хору і може використовуватися як в синхронному, так і асинхронному режимах. Застосування міді-партитури у синхронному режимі в процесі заняття з хором дозволяє ефективно використовувати час, а всі учасники можуть краще підготуватися до спільних зустрічей та зосередитися на деталях роботи. Спів під міді-партитуру є надзвичайно корисним та захоплюючим для студентів, після чого вони, хоча і віртуально, відчують себе частиною хору і можуть значно підвищити свої виконавські уміння.

Необхідною складовою підготовки хору до участі в event-art заходах є робота в асинхронному режимі, яка передбачає віддалене записування та поєднання аудіо у загально хорове звучання. На думку Л. Качурінець, записи співаків хору можуть бути використані як для коригування якості виконання хорових партій, так і як матеріал для створення віртуального хору [3]. Аудіофайли у форматі MP3 хористи висилають в індивідуальні чати викладачів за допомогою Telegram, оскільки саме цей месенджер дозволяє зберігати файли великого обсягу. Ним же ми користуємося для збору та зберігання відеозаписів співу хорових творів, створюючи для кожного окрему Telegram-групу.

Ключовим моментом у створенні віртуального хору є робота в аудіоредакторах Audacity, Adobe Audition, BandLab тощо. На цьому етапі відбувається цифрова обробка записаних голосів, виправлення помилок, шумове пониження та рівномірне вирівнювання гучності. В процесі аудіомастерінгу здійснюється синхронізація партій в єдине звучання, що разом з використанням мікшерів та спеціальних ефектів значно збагачує звучання віртуального хору.

Завершальним етапом підготовки хору до участі у дистанційних мистецьких заходах є монтаж відео. Запорукою створення якісної відео версії віртуального хору є розробка концепції даного творчого проекту, на основі якої потрібно скласти сценарій розвитку сюжету, продумати розміщення співаків у кадрі, переходи між кліпами, текстові ефекти, загальний фон, інші візуальні елементи. У своїй практиці ми використовували такі концепції для реалізації своїх творчих задумів: відео колаж, історія пісні, віртуальна подорож та відео у стилі музичного кліпу.

Так, при створення віртуальної композиції О.Токар «Будьте здорові» ми застосували відео-колаж світлин співаків, де кожен учасник хору виконував свою частину в різних місцях, які ілюстрували загальний настрій пісні на фоні зимового пейзажу. Втілення художнього образу знакової для українців пісні С.Чарнецького «Ой у лузі червона калина» потребувала звернення до історії створення пісні та кіноімпровізації з відеорядом її сучасного виконання. Відтворенню роздумів та емоційних переживань Г.Сковороди найбільш вдало відповідала віртуальна подорож місцями Слобожанщини, коли співаки разом зі славетним філософом мандрували мальовничими куточками рідного краю, занурюючись у світ думок митця. При створенні відео у стилі музичного кліпу хорового твору Б.Сегіна «Щедрий вечір» ми використовували гру світу і тіні, що дало змогу передати настрій затишного різдвяного вечора у колі друзів.

Висновки. Отже, дистанційний формат підготовки хору до участі в event-art заходах у режимі он-лайн дозволяє хоровому колективу продовжувати свою творчу діяльність, незважаючи на обмеження воєнного часу та вимагає адаптації методів репетиційної роботи. Використання цифрових інструментів та програмного забезпечення дозволяє ефективно організувати репетиційний процес, обмінюватися матеріалами та спілкуватися в медіа середовищі, забезпечує індивідуальних підхід до кожного студента, сприяє розвитку навичок самоорганізації, співпраці, які можуть стати запорукою успішності в подальшій професійній діяльності.

Список використаних джерел

1. Васильєва О. В. Кваліфікаційний іспит з диригування хором: дистанційний формат. *Хорова творчість та освіта: осмислення традицій, опанування новацій* : матеріали всеукр. наук.-пед. підвищення кваліфікації, 22 травня – 2 липня 2023 року. Одеса : Видавничий дім “Гельветика”, 2023. С. 14-18.
2. Злотник О. Й. Комунікативний простір музичного мистецтва України кінця XX – початку XXI століття : Дис. ... канд. мистецтвознавства. Київ, 2019. 254 с.
3. Качуринець Л. Віртуальний хор як необхідний педагогічний досвід в умовах дистанційного навчання *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 34. Т. 3. С. 211–218.
4. Кречко Н. Онлайн-виступи хорових колективів: роль та значення в освітньому процесі. *Інформаційно-комунікаційні технології в освіті*. 2021. Вип. 33. Т. 2. С. 150–153.
5. Немеш О. М. Віртуальна діяльність особистості: структура та динаміка психологічного змісту. Київ : Слово, 2017. 391 с.
6. Радіонова О. М. Конспект лекцій з курсу «Івент-технології» (для студентів 2-го курсу денної та заочної форм навчання напрямів підготовки 6.140101 – «Готельно-ресторанна справа», 6.140103 – «Туризм»). Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. 2015. 67 с.

Наталія ВОЛКОВА

*доцент, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри технологічної та професійної освіти
Криворізький державний педагогічний університет
м. Кривий Ріг, Україна*

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ У СФЕРІ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Сучасне оточення вимагає перегляду фундаментальних принципів вищої педагогічної освіти, оскільки суспільство пережило суттєві трансформації через розвиток ринкових відносин, процеси глобалізації, євроінтеграцію та інформатизацію. Основним завданням сучасної педагогічної підготовки є формування фахівців, здатних працювати в умовах глобальної економіки та інформаційного суспільства. Швидкі зміни вимагають від майбутніх фахівців, зокрема інженерів-педагогів у галузі харчових технологій, вміння ефективно опрацьовувати інформацію, використовувати інформаційні технології та постійно підвищувати свою результативність [1]. Це вимагає переходу вищої педагогічної освіти на новий рівень, що передбачає перегляд функцій майбутніх інженерів-педагогів та формування нових професійних компетенцій. Організація процесу отримання та використання професійних знань засобами сучасних інформаційних технологій стає невід'ємною частиною цього процесу.

Сучасні вимоги до вищої педагогічної освіти наростають у зв'язку з різноманітністю завдань, що ставляться перед майбутніми фахівцями у галузі харчових технологій. Підготовка компетентних інженерів-педагогів потребує не лише засвоєння теоретичних знань, але й вміння ефективно використовувати їх у практичній діяльності. Такий підхід вимагає впровадження сучасних методів навчання, активного використання інформаційних технологій та практичних занять на базі сучасних обладнань. Крім того, розвиток міждисциплінарних зв'язків та співпраці з іншими галузями може збагатити процес навчання. Важливо також враховувати індивідуальні потреби та особливості студентів у процесі навчання та адаптувати програми навчання до їхніх можливостей [2].

У процесі модернізації вищої педагогічної освіти важливо також звернути увагу на розвиток міжкультурної компетентності студентів. З урахуванням глобалізації та міжнародного співробітництва, майбутні фахівці повинні бути готові до роботи в різних культурних середовищах та вміти ефективно спілкуватися з колегами з різних країн. Крім того, забезпечення якості освіти та оцінка її результативності вимагають впровадження системного підходу до оцінювання навчальних досягнень студентів. Сприяння їхньому професійному зростанню та адаптації до ринкових вимог є важливим завданням освітніх установ [3].

Таким чином, модернізація вищої педагогічної освіти у галузі харчових технологій передбачає комплексний підхід, спрямований на підготовку кваліфікованих, креативних та

готових до постійного розвитку фахівців, які зможуть відповідати сучасним викликам та потребам суспільства.

Зміни в освітній сфері також вимагають від педагогів постійного самовдосконалення та використання новітніх методик навчання. Професійний розвиток викладачів є ключовим аспектом у формуванні якісної підготовки майбутніх фахівців у галузі харчових технологій. Таким чином, модернізація вищої педагогічної освіти стає невід'ємною частиною відповіді на сучасні виклики та потреби суспільства.

У висновку слід зазначити, що модернізація вищої педагогічної освіти у галузі харчових технологій є невід'ємною складовою сучасних тенденцій у розвитку освіти. Зміни в суспільстві, зокрема, розвиток інформаційних технологій, глобалізація та зміна вимог до фахівців, вимагають перегляду підходів до підготовки майбутніх інженерів-педагогів.

Важливим аспектом є впровадження сучасних інформаційних технологій у навчальний процес, що дозволяє студентам ефективно засвоювати професійні знання та розвивати необхідні навички для успішної діяльності в галузі харчових технологій. Крім того, модернізація освіти передбачає акцент на розвиток міжкультурної компетентності та системного підходу до оцінювання навчальних досягнень студентів. Це допомагає підготувати фахівців, які будуть готові до роботи в умовах глобального співтовариства.

Отже, модернізація вищої педагогічної освіти у галузі харчових технологій є важливим кроком у забезпеченні високого рівня підготовки фахівців, які зможуть успішно впроваджувати свої знання та навички у практичну діяльність та відповідати вимогам сучасного ринку праці.

Список використаних джерел

1. Волкова Н. В. Формування інформаційної культури студентів індустріально-педагогічних факультетів у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти / Криворізький державний педагогічний університет. Кривий Ріг, 2009. 271 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0409U001754>
2. Кушнір В. А. Теоретико-методологічні основи системного аналізу педагогічного процесу вищої школи : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти. Кіровоград, 2001. 481 с.
3. Лігоцький А. О. Теоретичні основи проектування сучасних освітніх систем / АПН України; Ін-т педагогіки і психології професійної освіти. Київ : Техніка, 1997. 210 с.
4. Майборода О. В. Становлення і розвиток комп'ютерної освіти студентів педагогічних коледжів України : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти / Центральний ін-т післядипломної пед. освіти. Київ, 2002. 238 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0402U003272>

Liudmyla HAVRILOVA

*Dr. Hab. in Pedagogics, Professor,
Head of the Primary Education Theory and Practice Department,
SHEI “Donbas State Pedagogical University”,
Sloviansk, Donetsk region, Ukraine*

MUSIC ART AND DIGITAL TECHNOLOGY: CONCEPTUAL CHANGES OF THE NATURE AND FORMS OF MUSIC EXISTENCE

Abstract. Digital technologies have long entered the sound and semantic space of music, musical art is changing under the influence of digitalization, musical activity is being transformed in response to the development of artificial intelligence. These questions are currently the subject of attention for musicologists, cultural scholars, and representatives of other fields due to the emergence of new creative perspectives for musicians, as well as new aspects of the development of music and musical creativity. The goal of this research is to analyse fundamental changes in the basic elements of music within the aesthetic interaction of composer-performer-listener, caused by the influence of digital technologies.

Key words: musical art, digitalization, sound musical landscape, musical creativity, performance, music perception

Анотація. Цифрові технології давно увійшли у звуковий та семантичний простір музики, музичне мистецтво видозмінюється під впливом цифровізації, у відповідь на розвиток штучного інтелекту трансформується музична діяльність. Ці питання наразі є предметом уваги музикознавців, культурологів, представників інших спеціальностей у зв'язку з формуванням нових творчих перспектив діяльності музиканта, нових аспектів розвитку музики та музичної творчості. Метою дослідження є аналіз принципів змін першооснов музики в межах естетичної взаємодії «композитор – виконавець – слухач», спричинених впливом цифрових технологій.

Ключові слова: музичне мистецтво, цифровізація, звуковий музичний ландшафт, музична творчість, виконавство, сприйняття музики

Relevance. The development of digital technology has significantly changed the nature of many types of art. It concerns music as the art of sounds and a unique informational environment. Since the mid-20th century, the experiments with generating new sounds in the fields of electronic, electroacoustic, and computer music have been conducted. Due to technical devices for processing digital signals, new means of musical expression have become available. Composers (R. Boulez, G. Xenakis, K. Stockhausen et al.) contributed to the emergence of a new synthetic sound space (Boulez & Gerzso, 1988), to the creation of computer systems for interactive composition of musical scores, translating graphical notation into sound waves.

At the turn of the 20th and 21st centuries, the rapid development of information technologies and electronic musical instruments (ranging from basic synthesizers to powerful musical computers) led to the emergence of a new direction in musical creativity – Musical Computer Technologies (MCT). This is a new interdisciplinary area of professional activities related to specialised application software and hardware, requiring knowledge and skills in both the musical and computer science domains.

Forms of musical existence and presenting music to listeners have changed, too. Multimedia, transmedia and virtual musical environment has become integral attributes of

contemporary musical practice. In this digital art space, the real and the digital, the artificial and the natural elements become components of equivalent values.

Digital technologies have integrated into music education. Musicians in many educational institutions worldwide are taught the basics of musical programming (Institute for Research and Coordination in Acoustics/Music (IRCAM) in National Georges Pompidou Centre of Art and Culture in Paris (<https://www.ircam.fr/>); Center for Computer Research in Music and Acoustics (CCRMA) Department of Music Stanford University (<https://ccrma.stanford.edu/>); Institut für Musik und Akustik / Hertz-Labor in Karlsruhe and others.

The potential and means of teaching musical art have significantly expanded through the application of computer (digital) learning resources. The collection of simulation software tools for learning to play musical instruments and vocal training, developing a musical ear, and fostering musical creativity is rapidly enriched with new developments.

How do digital technologies function in the sonic and semantic space of music? How does musical art change under the influence of digitisation? And how do musical activities transform as a response to the development of artificial intelligence? These questions are currently the subject of attention for musicologists, cultural scholars, and representatives of other fields due to the emergence of new creative perspectives for musicians, as well as new aspects of the development of music and musical creativity. **The goal of this research** is to analyse fundamental changes in the basic elements of music within the aesthetic interaction of composer-performer-listener, caused by the influence of digital technologies.

Research results. This research presents findings from a review of philosophical, sociological, cultural and musicological literature that presents different aspects of digitalisation of musical art. Theoretical and philosophical basis of research includes modern philosophical trends that demonstrate the evolution of poststructuralism and go beyond its boundaries:

– New materialism, Agential Realism, Speculative Realism (K. Barad (2003), J. Bennett (2010), M. DeLanda (2006)). New materialism in culture theory is connected to the revival of materialistic ontologies, a “turn to matter”. It is a new, complex, and pluralistic phenomenon that involves an interpenetration of the natural and social worlds (new materiality in art). These philosophical views are posthumanistic and postanthropocentric, as the main focus in social research shifts from people to material phenomena. The reconsideration of realism in art emerges in 21st-century art through Agential Realism, Speculative Realism, and Reflexive Realism. It should be regarded as the representation of new objects of reality, as a new procedure for producing a certain alternative version of reality in which technical and artistic contexts are inseparable.

– Object Oriented Ontology (G. Harman (2018), T. Morton (2015)) – intellectual movement in the arts and humanities. For object-oriented ontology (OOO), art is far from a superficial and exclusively human-flavoured region of reality. OOO thinks of art not as decoration, but as the fundamental operation of cause and effect. To make an artwork is to interfere directly with the realm of causes and effects. As Harman writes, “The world is not the world as manifest to humans; to think a reality beyond our thinking is not nonsense, but obligatory.”

– Deep Ecology – a cultural direction of deep ecological perspective that emphasises the interconnectedness and harmony in our universe (Aaron S. Allen & Kevin Dawe (2017)). It highlights the ecological aspects in art. Ecologism is a theme and cultural trend in popular music.

Eco- and ethnomusicologists, focusing on the issues of music and the environment, increasingly emphasise the intersection of music and nature, as well as the role of music in ecological activism. Ecomusicology is aimed at studying the intersections of music/sound, culture/society, and nature/environment (ecomusicology as studying the intersections of music/sound, culture/society, and nature/environment).

The analysis of music within the framework of these philosophical and cultural systems allows us to consider music as an evolving ecology; a non-human force that demonstrates real changes in the world. The interconnection between musical activity and various environments in which people live and work, as well as between traditional and digital artistic content, is of significant importance.

Musicological methods include:

- method of immersion in the historical and cultural context;
- synchronic and diachronic methods of musical analysis;
- method of music analysis-interpretation.

Conclusions. The understanding and presentation of significant changes in musical aesthetics, theory, and practice have occurred in the last decade under the influence of digital technologies. These changes have affected three fundamental modes of the existence of music, the so-called composer-performer-listener triad, which constitutes a unified and integral system with an inseparable interconnection and interdependence of its components.

1. Musical creativity. Contemporary compositional practices require proficient computer skills: software for musical notation; new types of notations that exist solely within computer programming; electronic musical creativity exploring new sounds; manipulations with traditional sonic complexes. Experiments with artificial intelligence. Changes in the “sonic musical landscape”.

2. Musical performance. New forms of musical artistry facilitated by the integration of transmedia and multimedia technologies within the context of a holistic philosophical approach. Musical performance creativity as a reflection of socio-psychological changes, tastes, and aesthetic needs of listeners.

3. Music perception. The perception of music (listening activity) as a consequence of changes in the conditions of the performance under the influence of technical-communicative digital tools and a qualitatively new type of interpretation. Contemporary acoustic environment and its ecology.

Digital influences on music education (new generation of digital learning resources, online communication, cloud environments, etc.).

References

- Allen, A. S. & Dawe, K. (eds.) (2017). *Current Directions in Ecomusicology: Music, Culture, Nature*. Routledge.
- Barad, K. (2003). Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter. *Journal of Women in Culture and Society*, 28(3), 801–831.
- Bennett, J. (2010). *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*. Duke University Press. <https://www.perlego.com/book/1466281/vibrant-matter-a-political-ecology-of-things-pdf>
- Boulez, P. & Gerzso, A. (1988). Computers in Music. *Scientific American*, 258(4), 44–51. <http://articles.ircam.fr/textes/Boulez88c/>
- DeLanda, M. (2006). *A new philosophy of society*. Continuum.
- Harman, G. (2018). *Object-Oriented Ontology. A New Theory of Everything*. Pelican.
- Morton, T. (2015, December 15). *What If Art Were a Kind of Magic?* Art Review. <https://artreview.com/november-2015-feature-timothy-morton-charisma-causality/>

Мирослава ГАЗДИК

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 015 Професійна освіта,
Мукачівський державний університет,
м. Мукачево, Україна

ЗНАЧИМІСТЬ МОТИВАЦІЙНО-ЦІЛЬОВОГО КОМПОНЕНТА У СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОПЕРАТОРІВ З ОБРОБКИ ІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. У статті проаналізовано теоретичні аспекти мотиваційно-цільового компоненту та його вплив на формування професійної компетентності майбутніх фахівців. Виявлено багатоаспектність мотиваційно-цільового компоненту в процесі фахової підготовки здобувачів освіти в контексті набуття ними структурних перетворень, розуміння природи виникнення потреб, сутності цілей та структури шляхів задоволення освітніх інтересів і прагнень; забезпечення тактики діяльності, спрямованої дії, реалізації здійснення бажань. Обґрунтовано значимість мотиваційно-цільового компонента у сформованості професійної компетентності майбутніх операторів з обробки інформації та програмного забезпечення у процесі фахової підготовки.

Ключові слова: майбутні оператори з обробки інформації та програмного забезпечення, професійна (професійно-технічна) освіта, фахова підготовка, сформованість професійної компетентності, мотиваційно-цільовий компонент.

Abstract. The article analyzes the theoretical aspects of the motivational and goal component and its influence on the formation of professional competence of future specialists. The multifacetedness of the motivational-target component in the process of professional training of education seekers in the context of their acquisition of structural transformations, understanding of the nature of the emergence of needs, the essence of goals and the structure of ways to satisfy educational interests and aspirations was revealed; ensuring the tactics of activity, directed action, realization of wishes. The importance of the motivational and goal component in the formation of the professional competence of future information processing and software operators in the process of professional training is substantiated.

Keywords: future information and software processing operators, professional (vocational and technical) education, professional training, formation of professional competence, motivational and goal component.

Постановка проблеми та її актуальність. У сьогоднішніх реаліях нинішнє суспільство потребує кваліфікованих фахівців, мобільних професіоналів із відповідним рівнем підготовленості та сформованості професійних компетентностей, готових до фахового зростання упродовж життя. Нагальною сьогодні є потреба трансформація професійної (професійно-технічної) освіти, удосконалення системи підготовки майбутніх операторів з обробки інформації та програмного забезпечення, оновлення освітньо-професійних програм й навчальних планів у відповідності до державних вимог.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Концептуальні основи формування професійної компетентності майбутніх фахівців вивчали: В. Аніщенко, Т. Вакалюк,

В. Васильєв, І. Вдовенко, А. Вербицкий, Н. Вінник, М. Головань, О. Данилова, І. Зязюн, Т. Івченко, Г. Кедровіч, І. Лікарчук, І. Мося, С. Ніколаєнко, В. Свистун та ін. Теоретичним та методологічним засадам професійної підготовки майбутніх фахівців у закладах професійно (професійно-технічної) освіти приділяли увагу науковці: П. Бойчук, І. Вакарчук, Т. Герлянд, С. Гончеренко, О. Грішнова, І. Дацків, І. Жорова, І. Козловська, Н. Ничкало, Н. Падун, В. Радкевич, Н. Сичевська, Л. Сушенцева, О. Щербак, В. Ягупов та ін.; питання формування професійної компетентності майбутніх операторів з обробки інформації та програмного забезпечення у процесі фахової підготовки досліджували: Т. Андрущенко, М. Бирко, Р. Горбатюк, Р. Гуревич, О. Дубасенюк, В. Іванова, М. Кадемія, М. Мілохіна, Т. Мочан, І. Ратинська, В. Свиридчук та ін.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та дослідженні значимості мотиваційно-цільового компонента у сформованості професійної компетентності майбутніх операторів з обробки інформації та програмного забезпечення у процесі фахової підготовки

Виклад основного матеріалу. Ґрунтуючись на результатах проведеного аналізу наукових, педагогічних, психологічних джерел [2; 3; 4], мотиваційно-цільовий компонент передбачає спрямування на стимуляцію інтересу до навчання, слугує фактором внутрішніх мотивів професійного розвитку, спонуканням до оволодіння професійних компетентностей, «вбирає систему всіх видів діяльності: мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, потяги, ідеали тощо, які безпосередньо визначають спрямованість діяльності людини» [3].

Мотиваційно-цільовий компонент спрямований на вирішення: по-перше, освітніх цілей, інтересів, професійних й індивідуальних потреб майбутніх фахівців; по-друге, досягнення мотивів і цілей фахового та особистісного розвитку, формування практичної спрямованості до професійної діяльності [2, с. 171–172].

Водночас ми погоджуємося із точкою зору науковців В. Болгаріна, В. Григорьєва, Г. Єльнікова, Л. Кузьмінської, Ю. Палькевич, Г. Райта, В. Свистуна, Т. Чернової, В. Ягупова, які зазначають що будь-яка ціленаправлена діяльність регулюється мотиваційною сферою майбутніх фахівців та водночас відображає усвідомлене прагнення особистості до навчальної й трудової діяльності із проявленням спрямування активностей та дій на результат [3; 2; 4].

Багатоаспектність й складність проблеми мотиваційно-цільового компоненту в процесі фахової підготовки здобувачів освіти зумовлює:

– структурні перетворення розуміння природи виникнення потреб, сутності цілей та структури шляхів задоволення прагнень;

– забезпечення тактики діяльності, спрямованої на здійснення бажань [1; 2; 4].

Мотиваційно-цільовий компонент у процесі фахової підготовки майбутніх операторів з обробки інформації та програмного забезпечення обумовлюється вагомою стратегічною складовою сформованості професійної компетентності індивідуумів, оскільки виступає внутрішнім рушійним чинником на стійкий інтерес до освітнього процесу, зацікавленості до вивчення навчальних дисциплін, особистісного бажання розвитку професійних умінь і навичок практичної діяльності згідно відповідних стандартів галузі, надбання умотивованого досягнення професійної реалізації, свідомого прагнення оволодіння професійними компетентностями; зацікавленості практичної готовності та

фаховій реалізації в майбутній діяльності. Мотиваційно-цільовий ціленаправлений на стимуляцію інтересів, прагнень, потреб із урахуванням:

- мети, цілей, завдання процесу формування професійної компетентності майбутніх здобувачів освіти;

- позитивних мотивів постійного прагнення особистісного й фахового вдосконалення;

- розвитку внутрішньо-вмотивованих прагнень професійного зростання;

- інтересів до цілісності практичної фахової готовності;

- бажання надбання майстерності та професіоналізму;

- активізації потреби у реалізації професійного потенціалу й особистого благополуччя;

- потреби до саморозвитку й самореалізації;

- постійного самовдосконалення стратегії підвищення кваліфікації.

Мотиваційно-цільовий компонент виступає спонукальним елементом фахової підготовки майбутніх операторів з обробки інформації та програмного забезпечення, ціннісним усвідомленням системо-утворюючого процесу постійного формування професійної компетентності, розвитку трудової майстерності, набуття стійкого інтересу високих мотиваційних цінностей на вирішення стратегічних завдань підготовки кваліфікованих фахівців до професійної діяльності, прагнення до професійного становлення, надбання внутрішньо-вмотивованих кваліфікаційних компетентностей, які є вагомими для професійної значущості та соціальних перспектив.

Висновки. Доречно зазначити, первинну важливість мотиваційно-цільового компонента у сформованості професійної компетентності майбутніх операторів з обробки інформації та програмного забезпечення у процесі фахової підготовки. Із огляду на це вважаємо, що мотиваційно-цільовий компонент виступає приводом, спонукальною дією, причиною до дії, а саме сформованості професійної компетентності майбутніх операторів з обробки інформації та програмного забезпечення у процесі фахової підготовки.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 12.06.2019 р. № 419-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-p#Text>.

2. Райт Г. Державне управління / пер. з англ. В. Івашка, О. Коваленка, С. Соколик. Київ : Основи, 1994. 191 с.

3. Управління розвитком професійно-технічної освіти в сучасних умовах: теорія і практика: монографія / В. І. Свистун, Г. В. Єльнікова, В. С. Болгаріна, В. А. Григорьєва, Л. Д. Кузьмінська, Ю. С. Палькевич, Т. Ю. Чернова; за ред. В. І. Свистун. Київ : Поліграфсервіс, 2014. 338 с.

4. Ягупов В. В. Методологія модернізації професійно-технічної освіти в Україні. Науковий вісник Інституту професійно-технологічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка : зб. наук. пр. / Інститут проф.-тех. освіти НАПН України; [ред. кол.: В. О. Радкевич (голова) та ін.]. Київ : ТОВ «НВП Поліграфсервіс», 2011. Вип. 1. С. 87–88.

* Стаття друкується в авторській редакції

Роман ГОРБАТЮК

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри машинознавства і транспорту,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна*

Наталія БІЛАН

*доктор філософії,
доцент кафедри гуманітарної освіти і туризму,
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна*

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ КОНТРОЛЮ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ОНЛАЙН-СЕРЕДОВИЩІ LEARNING APPS

Анотація. Обґрунтовано теоретичні основи інтерактивних методів контролю навчальних досягнень здобувачів вищої освіти. Запропоновано практичні шляхи їх реалізації в онлайн-середовищі Learning Apps. Визначено переваги їх використання у порівнянні з традиційними методами контролю для проведення поточної та тематичної перевірки знань студентів в умовах змішаного навчання.

Ключові слова: інтерактивні методи контролю, навчальні досягнення, здобувачі вищої освіти, контрольні вправи, Learning Apps.

Abstract. Theoretical foundations of interactive methods for assessing higher education learners' achievements have been substantiated. Practical approaches to their implementation in the online environment of Learning Apps have been proposed. The advantages of their utilization for conducting ongoing and thematic knowledge assessments of students in blended learning conditions have been identified in comparison with traditional assessment methods.

Key words: interactive assessment methods, educational achievements, higher education learners, assessment exercises, Learning Apps.

Постановка проблеми та її актуальність. Пандемія Covid-19, широкомасштабна війна внесли суттєві корективи в професійну підготовку майбутніх фахівців. Очне навчання змінило свій традиційний характер, спочатку стало дистанційним, а згодом перейшло у змішану форму. Органічне поєднання двох форматів навчання, онлайн та оффлайн, дозволило закладам вищої освіти адаптуватися до реалій сьогодення, якісно й успішно здійснювати освітню діяльність, посилити автономність студентів у здобутті знань. Застосування платформи Moodle, впровадження електронних навчальних курсів, проведення занять з використанням сервісів відео- та текстової комунікації, зберігання тематичних матеріалів у хмарних сховищах тощо пришвидшили цифровізацію освітнього процесу. Під впливом трансформації модернізувалися зміст, технології і методи навчання, з'явилися нові форми освітнього контенту. Відповідно актуалізувалася проблема пошуку сучасних методів контролю успішності здобувачів вищої освіти. Адже рівень теоретичних знань, практичних умінь і навичок, набутих у цифровому освітньому середовищі, слід перевіряти інноваційними засобами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вченими зроблено вагомий внесок у вирішенні проблеми пошуку ефективних методів, форм контролю знань, умінь і навичок здобувачів вищої освіти. Зокрема, її розв'язання знайшло висвітлення у наукових публікаціях Ю. Бабанського, І. Зязюна, В. Бочарнікової, П. Лузана, І. Зварича, А. Кузьмінського, Г. Мороховець, І. Булах, С. Мединської, Н. Мельник. Особливої уваги заслуговують також наукові розвідки О. Кондур, В. Ратушняка, О. Гаврилук, в яких представлено сучасні технології моніторингу якості знань студентів. Однак ґрунтовного дослідження потребують сучасні методи контролю знань, здобутих у форматі змішаного навчання.

Мета статті – теоретично обґрунтувати інтерактивні методи контролю навчальних досягнень здобувачів вищої освіти в онлайн-середовищі Learning Apps.

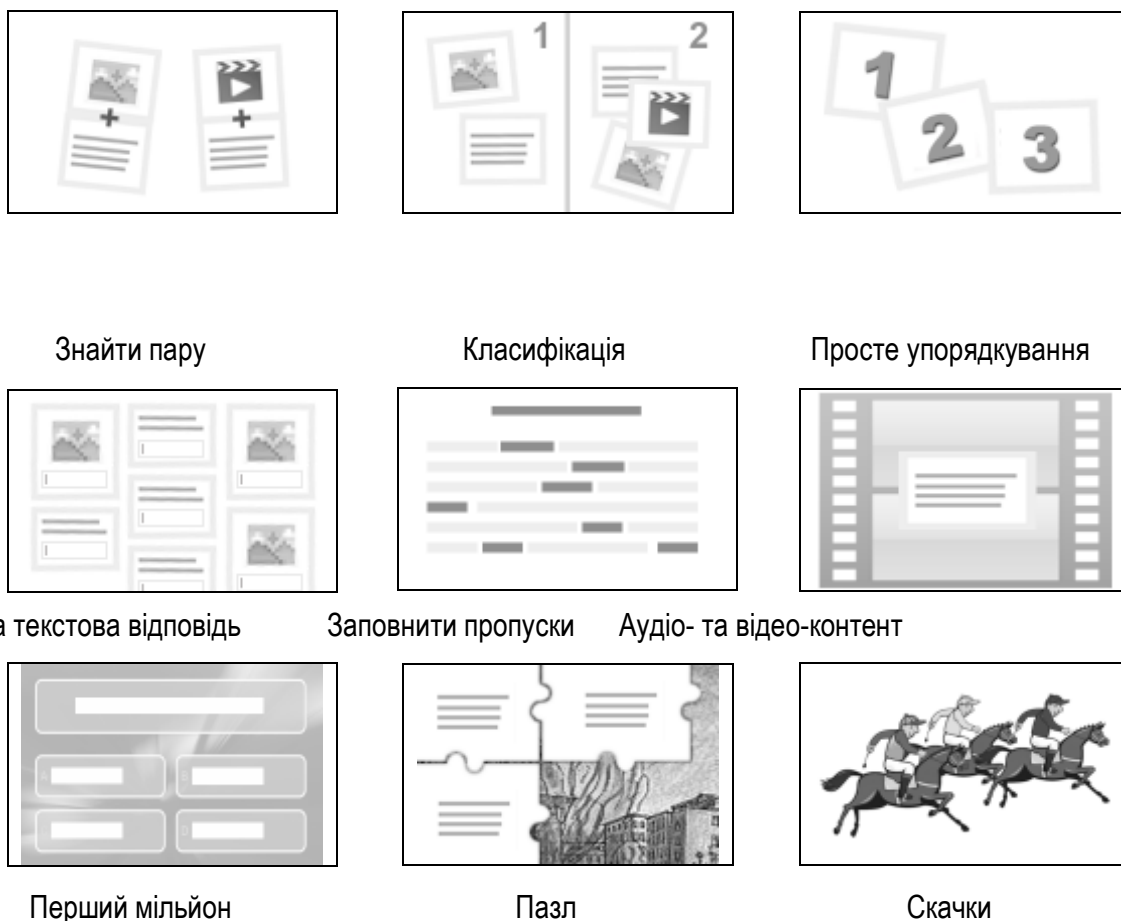
Виклад основного матеріалу. Контроль як «дидактичний засіб управління навчанням спрямований на забезпечення ефективності формування знань, умінь і навичок, використання їх на практиці, стимулювання навчальної діяльності студентів, формування у них прагнення до самоосвіти» [5, с. 213–214]. Практична реалізація освітньої, діагностичної, розвивальної, управлінської, виховної, оцінювальної, самооцінювальної функцій контролю відображає ступінь засвоєння програмного матеріалу здобувачами вищої освіти.

Беручи до уваги зазначене вище, констатуємо, що важливою складовою освітнього процесу є діагностування рівня успішності майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки. Погоджуємося з позицією, що «від здатності своєчасно, цілеспрямовано, систематично організовувати й проводити заходи моніторингу, контролю та оцінювання засвоєних знань, сформованих умінь і навичок здобувачів вищої освіти з нормативних та вибіркового дисциплін залежать програмні результати навчання» [3, с. 54]. У зв'язку з цим особливу увагу слід акцентувати на проведенні поточної та тематичної перевірки знань студентів. Рівень засвоєння навчального матеріалу змістових модулів визначає показники підсумкового оцінювання в якісно-кількісному співвідношенні.

В умовах змішаного навчання позиції студентів в освітньому процесі суттєво змінилися – «від засвоювачів запропонованих знань до ініціативних здобувачів, готових до самоосвіти, здатних критично мислити, практично діяти, приймати нестандартні рішення у непередбачуваних ситуаціях, проявляти креативність» [2, с. 21]. Відповідно методи контролю повинні мати інноваційний характер, а запропоновані завдання для перевірки знань слід розробляти в інтерактивній формі, щоб мотивувати та зацікавити здобувачів вищої освіти до їх систематичного виконання, отримання високих результатів.

Враховуючи особливості організації й здійснення професійної підготовки майбутніх фахівців на засадах інноваційних технологій навчання, вважаємо за доцільне активно використовувати інтерактивні методи контролю для поточної та тематичної перевірки навчальних досягнень здобувачів вищої освіти. Ефективним засобом реалізації означеного процесу, на нашу думку, є онлайн-сервіс Learning Apps, який «дозволяє контролювати досягнення когнітивних цілей не лише на нижчих рівнях переглянутої таксономії Блума (пригадування, усвідомлення, застосування), але й на вищих (аналізування та оцінювання)» [1, с. 20].

На рис. 1 представлено шаблони для створення інтерактивних вправ в онлайн-середовищі Learning Apps, які доцільно використовувати в освітньому процесі, незалежно від форм організації навчання.



Знайти пару

Класифікація

Просте упорядкування

Вільна текстова відповідь

Заповнити пропуски

Аудіо- та відео-контент

Перший мільйон

Пазл

Скачки

**Рис. 1. Шаблони для створення контрольних вправ
в онлайн-середовищі Learning Apps**

У порівнянні з усним, письмовим опитуванням, тестуванням, які носять більш традиційний характер, інтерактивні методи контролю спонукають до мотивованої перевірки знань, розвивають критичне мислення, забезпечують об'єктивність в оцінюванні, формують здатність до самоконтролю, створюють оптимальні умови для активної участі усіх здобувачів вищої освіти в діагностичних заходах, сприяють раціональності часу та позитивній атмосфері для виконання підсумкових завдань за темами змістового модуля. Контрольні вправи оцінюються або за «вбудованою шкалою, або мають характер зарахування (100%)» [4, с. 45]. Особливість інтерактивних методів контролю навчальних досягнень здобувачів вищої освіти в онлайн-середовищі Learning Apps полягає у наданні можливості виконувати тематичне завдання діагностичного характеру до знайдення правильного рішення. Допущені помилки спонукають студентів до повторення, систематизації та узагальнення вивченого матеріалу з метою отримання максимального балу. Це формує цілеспрямованість, наполегливість, старанність у навчанні, прагнення до самовдосконалення, лідерські якості здобувачів вищої освіти.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, вважаємо, що інтерактивні методи контролю, у порівнянні з традиційними, є продуктивними для проведення поточної та тематичної перевірки. Контрольні завдання, розроблені в онлайн-середовищі Learning Apps, у формі незавершеного тексту, аудіо-та відео-контенту, гри, вікторини дозволяють визначити рівень навчальних досягнень здобувачів вищої освіти, реалізувати їх знання,

уміння і навички відповідно до внутрішнього потенціалу, сформувати індивідуальні мотиви, почуття успіху, здатність до самооцінки та самоактуалізації особистості майбутнього фахівця в процесі професійної підготовки.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в експериментальній перевірці ефективності інтерактивних методів контролю навчальних досягнень здобувачів вищої освіти з дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» шляхом практичного виконання лексико-граматичних завдань в онлайн-середовищі Learning Apps.

Список використаних джерел

1. Бігун М. І. Використання інтерактивних вправ Learning Apps у якості контрольованого виду діяльності в дистанційних курсах Moodle. *Moodle Moot Ukraine 2018. Теорія і практика використання системи управління навчанням Moodle* : Тези доповідей VI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 25 травн. 2018 р. Київ : КНУБА, 2018. С. 20.
2. Білан Н. М. Формування іншомовної компетентності майбутніх інженерів-енергетиків засобами проєктних технологій у технічних університетах : дис. ... д-ра філософії : спец. 015 Професійна освіта / Тернопільський нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2022. 350 с. <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/27682>
3. Горбатюк Р., Білан Н., Сіткар С. Діагностична компетентність у структурі професійної підготовки здобувачів вищої освіти. *Молодь і ринок*. 2023. № 8 (216). С. 53–57. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.289422>
4. Горбатюк Р. М., Дудка У. Т. Підготовка майбутніх фахівців економічних спеціальностей засобами онлайн-сервісу Learning Apps. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology*. 2019. Vol. 7, Issue 3. P. 42–56. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/20840>
5. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2006. 352 с.

Леся ГУШПІТ

вчитель української мови та літератури,
Івано-Франківський приватний ліцей «ІТ СТЕП СКУЛ»
м. Івано-Франківськ, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ЧАТ ГРТ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. Стаття розглядає значення використання чат-боту Chat GPT у навчальному процесі з української мови та літератури. Цей інструмент може урізноманітнити та оптимізувати процес навчання, надаючи корисні промпти та завдання для учнів і вчителів. Розглядається потенціал Chat GPT у створенні нових навчальних можливостей та покращенні інтерактивності уроків.

Ключові слова: інновації в освіті, Chat GPT, чат-бот, штучний інтелект (ШІ), промпт.

Abstract. The article examines the importance of using the Chat GPT chatbot in the educational process of the Ukrainian language and literature. It is noted that this tool can diversify and optimize the learning process by providing useful prompts and tasks for students and teachers. The potential of Chat GPT in creating new learning opportunities and improving the interactivity of lessons is considered.

Key words: innovations in education, Chat GPT, chat bot, Artificial intelligence (AI), prompt.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасна проблема в методиці викладання української мови та літератури, у контексті новітніх технологій, комп'ютеризації освіти, полягає в необхідності використання різноманітних нейромереж та чат-ботів, які урізноманітнюють навчальний процес.

Штучний інтелект (ШІ) демонструє значний науково-технологічний прогрес у XXI столітті, спричиняючи обговорення його потенціалу, можливостей подальшого розвитку та застосування, зокрема у сфері освіти [1, с. 69].

Починаючи з 2022 року, спостерігається значний розвиток нейромереж, зокрема поява чат-ботів, які здатні до імітації діалогу зі справжніми людьми, слідуючи за даним їм алгоритмам [2, с. 56].

«Чат-боти – це комп'ютерні програми, які використовуються для введення звукових або текстових розмов» [3, с. 4]. Ці програми можуть вплинути на традиційний підхід до навчання, можуть навіть змінити спосіб навчання.

«Одним із таких нововведень для широкого загалу стала презентація Chat GPT – чат-боту, який, як і будь-яка нейромережа, здатен навчатись за заданими алгоритмами, копіюючи процеси, що відбуваються у мозку людини» [2, с. 56].

У сучасному освітньому процесі важливо використовувати новітні інструменти, які дозволяють сприяти ефективному та інтерактивному процесі навчання. Використання «Chat GPT може допомогти здобувачам відчути більшу зацікавленість у навчанні та зберегти інтерес до теми курсу» [4, с. 167].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Ці питання досліджували Н. Акоп'янц, О. Гнатишева, О. Наливайко, Ю. Сіциліцин. Автори звертають увагу на значний науково-технологічний прогрес у XXI столітті, який представляє собою штучний інтелект.

Ця тема не є достатньо дослідженою, тому **цілі статті** – розглянути сучасні тенденції використання штучного інтелекту та чат-ботів у навчальному процесі з української мови та літератури, визначити можливості та переваги використання чат-боту Chat GPT на заняттях з української мови та літератури, надати приклади промптів та завдань з використанням Chat GPT, які можна застосовувати для покращення навчального процесу.

На уроках з української мови та літератури можна реалізувати велику кількість завдань створених штучним інтелектом. Наприклад, він може створювати конспекти, розраховувати час на виконання певних завдань, структурувати матеріал, створювати презентації, розробляти завдання до певної теми, навіть різнорівневі вправи тощо.

Інструмент ШІ (штучний інтелект) не є достатньо досконалим, тому щоб реалізувати поставлені завдання варто звернути увагу на те, що потрібно правильно формулювати правильний запит (промпт), бо тоді зможе краще зрозуміти своє завдання та надати максимально точну відповідь.

Пропонуємо декілька прикладів промптів, які будуть актуальними для роботи на заняттях з української мови, наприклад:

1. «Чим корисний Chat GPT на заняттях з української мови для вчителя та учнів?»;
2. «Створи конспект заняття з української мови для [вказати клас] на тему [вказати тему], тип уроку [вказати тип уроку]»;
3. «Запропонуй додаткові різнорівневі завдання з української мови для [вказати клас] класу на тему [вказати тему], тип уроку [вказати тип уроку]»;
4. «Розроби презентацію з української мови для [вказати клас] класу на тему [вказати тему]»;
5. «Сформулюй рефлексію з української мови для [вказати клас] класу на тему [вказати тему]»;
6. «Створи опитування для збору відгуків про урок української мови»;
7. «Створи анкету для отримання відгуків здобувачів освіти про заняття з української мови»;
8. «Розроби перелік правил для [вказати клас] класу під час уроків української мови»;
9. «Визнач конкретні критерії оцінювання для завдання [вказати завдання] та поясни їх учням»;
10. «Запропонуй, як мотивувати пасивних учнів та недисциплінованих на уроці української мови»;
11. «Виправи помилки у зазначеному реченні (правопис і пунктуація) [вказати речення]»;
12. «Склади перелік правил, які знадобляться для вивчення теми з української мови для [вказати клас] класу на тему [вказати тему]»;
13. «Створи стратегію підготовки до НМТ з української мови на період [вказати час], склади список тем, якими потрібно володіти, підготуй матеріал. Розплануй та запропонуй стратегію підготовки»;
14. «Запропонуй кілька ідей для уроків з української мови на тему [вказати тему]»;
15. «Напиши звернення та офіційні листи – резюме, звернення [вказати вимоги для написання];»

16. «Напиши есе про на тему [вказати тему] для [вказати клас], за такими вимогами [вказати кількість слів, структуру тощо]».

На заняттях з української літератури варто застосовувати різноманітні питання для штучного інтелекту. Це можуть бути промпти, які стосуватимуться літературних текстів, термінів, життєвого та творчого шляху письменника.

Такі запитання призначені для отримання відповідей, пояснень чи розширення розуміння теми літературного аналізу. Наведемо декілька прикладів:

1. «Створити план презентації з теми [вказати тему] та декілька варіантів тексту для слайдів за поданим планом»;

2. «Сформувати сценарій розмови у стилі коміксу між головними героями твору [вказати назву та автора твору]»;

3. «Дізнатися, в чому полягає мораль конкретного твору [вказати назву твору та автора]»;

4. «Напиши вірш (наприклад, створи вірш про хоробрість українських військових у стилі Тараса Григоровича Шевченка)»;

5. «Проілюструй сюжет художнього твору [вказати автора та назву твору] за допомогою emoji»;

6. «Написати коротку веселу історію продовження твору [вказати автора та назву твору]»;

7. «Переказати твір від імені героя [вказати ім'я героя та назву твору]»;

8. «Створити ідею лепбука за матеріалами [вказати автора та назву твору]. Які допоміжні матеріали, обладнання потрібні?».

Отже, прогрес інноваційних технологій є необхідним явищем у сучасній освіті, адже є важливою складовою для створення матеріалу для занять. Chat GPT як чат-бот, за допомогою правильно створених запитів, промптів може велику частину завдань виконувати за вчителя, бути його помічником для створення уроків, презентацій та лекцій, користуючись ним, заощаджує час та створює нові креативні ідеї.

Список використаних джерел

1. Акоп'янц Н. М. Використання CHAT GPT в процесі вивчення англійської мови: переваги та можливості *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. 2023. № 1. С. 69–72. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/19d9f96c-b6bc-488d-a3cc-0498a40f0ae8/content>.

2. Гнатишева О. О., Гаврилова О. В. CHAT GPT як інструмент вивчення іноземної мови для студентів ВНЗ. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 64. Т. 1. С. 56–59. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/64/part_1/10.pdf.

3. Наливайко О. О. Перспективи нейромереж у вищій освіті України. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2023. Т. 97. № 5. С. 1–17. URL: https://www.researchgate.net/publication/375670837_PERSPEKTIVI_VIKORISTANNA_NEJROMEREZ_U_VI_SIJ_OSVITI_UKRAINI.

4. Сіциліцин Ю. О. Можливості використання CHATGPT у дистанційному навчанні програмування початківців. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2023. Т. 97. № 5. С. 167–180. https://www.researchgate.net/publication/375155968_MOZLIVOSTI_VIKORISTANNA_CHATGPT_U_DISTANCIJNOMU_NAVCANNI_PROGRAMUVANNA_POCHATKIVCIV.

5. CHAT GPT. URL: <https://openai.com/chatgpt>

Володимир ДМИТРЕНКО

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки
кафедри технологічної і професійної освіти,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександр Довженко
м. Глухів, Україна

ДЕФІНІЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ «КОМПЕТЕНТНІСТЬ» ТА «ПРОЄКТНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ТА ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті здійснено аналіз змісту термінів «компетентність», «проєктна компетентність» у контексті фахової підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій. Автор розглядає сутність проєктної компетентності в контексті сучасних вимог до професійної підготовки фахівців означеної спеціальності. Теоретично узагальнено здобутки українських і зарубіжних вчених, які присвятили свої розвідки дослідженню проблеми формування та розвитку проєктної компетентності у майбутніх учителів трудового навчання та технологій.

Ключові слова: компетентність, проєктна компетентність, фахова підготовка майбутніх учителів трудового навчання та технологій, проєктна діяльність.

Abstract. The article provides an analysis of the concepts of "competence" and "project competence" in the context of professional training for future teachers of labor education and technologies. The author examines the essence of project activity in the context of modern requirements for the professional training of specialists in this field. Theoretical generalizations of the achievements of Ukrainian and foreign scholars dedicated to the study of the formation and development of project competence in future teachers of labor education and technologies are *presented*.

Keywords: competence, project competence, professional training of future teachers of labor education and technologies, project activity.

Постановка проблеми та її актуальність. Мета сучасної професійної освіти – підготовка висококваліфікованих і компетентних фахівців, затребуваних на сучасному ринку праці. Тому якість освіти є важливим чинником у досягненні цієї мети. Закон України «Про вищу освіту» зазначає, що «метою професійної (професійно-технічної) освіти є формування і розвиток професійних компетентностей особи, необхідних для професійної діяльності за певною професією у відповідній галузі, забезпечення її конкурентоздатності на ринку праці та мобільності і перспектив кар'єрного зростання впродовж життя» [6].

У Національній рамці кваліфікацій, Національній стратегії розвитку освіти України на 2022–2032 рр., Законі України «Про вищу освіту», Галузевих стандартах вищої освіти України та інших державних нормативних документах визначено шляхи професійної підготовки майбутніх фахівців освітньої галузі.

З огляду на ситуацію на ринку праці та зростаючий попит на молодих компетентних спеціалістів, більшість дослідників стверджують, що підготовка майбутніх професіоналів має ґрунтуватися на засадах компетентнісного підходу. Він сприяє формуванню загальних та предметних компетентностей.

Метою компетентнісного підходу до професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій є формування ключових компетентностей як комплексу теоретичних знань і практичних навичок.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Багато вчених вивчали проблему формування професійної та проєктної компетентності фахівців у різних освітніх галузях.

Основними напрямками дослідження цієї проблеми є: проєктування професійної педагогічної освіти (Г. Ібрагімов, І. Колесникова, Н. Шайденко та ін.); педагогічне проєктування професійної діяльності вчителя (Г. Ковальова, Т. Смиківська та ін.); проєктна діяльність як засіб формування професійної компетентності майбутнього педагога (В. Веселова, Н. Головіна, Г. Демакова, Н. Трофімова та ін.).

Проблема формування та розвитку професійної компетентності майбутніх учителів трудового навчання та технологій висвітлювалась у низці наукових досліджень. Однак і сьогодні увага до цього питання не зменшується, що свідчить про важливість проблеми модернізації системи освіти.

Метою статті є аналіз змісту термінів «компетентність», «проєктна компетентність» у контексті фахової підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій.

Виклад основного матеріалу. Процес формування компетентного фахівця сфери технологічної освіти відбувається найкраще в умовах проєктної діяльності, моделювання потенційно-можливих освітньо-професійних ситуацій. Тому сучасна професійна підготовка майбутнього учителя трудового навчання та технологій має спрямовуватися на формування його проєктної компетентності [3].

В «Енциклопедії освіти» за редакцією В. Кременя наведено трактування поняття «компетентність», а саме: компетентність у навчанні характеризується як коло питань, у яких людина добре розуміється, її набуття молодю людиною не лише під час вивчення предмета, групи предметів, а й за допомогою засобів неформальної освіти, внаслідок впливу середовища тощо [4, с. 408].

У Законі «Про освіту» наведено таке визначення поняття «компетентність»: це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну діяльність [6, с. 15].

Поняття «компетентність» І. Зязюн, пов'язує з високим рівнем прояву професіоналізму в діяльності, що виявляється в професійних знаннях, які забезпечують цілісність системи, що самоорганізується [7, с. 31].

Аналізуючи наукові праці О. Заворотнюк, зазначимо, що поняття «компетентність» – це підхід до знань як інструмента розв'язання життєвих проблем, прийняття рішень у різних сферах життєдіяльності, узагальнена здатність особистості, що ґрунтується на її знаннях, досвіді, цінностях, набутих в умовах навчання, виховання, інтеграції в простір соціокультурних відносин [5, с. 37].

Різні трактування поняття «компетентності» ми висвітлюємо як багатогранне та динамічне особистісне утворення. Його зміст трансформується залежно від змін, що відбуваються в суспільстві й освіті, і може бути розглянутий з позицій різних галузей науки та потреб суспільства.

На наш погляд, компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, які людина здатна ефективно застосовувати під час виконання конкретної діяльності та формується в процесі професійної підготовки.

Проблема формування проектної компетентності майбутніх учителів трудового навчання та технологій була предметом досліджень численних вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі філософії, педагогіки, психології.

Проектна компетентність у контексті сучасних освітніх парадигм є складним особистісним утворенням. Вона тісно взаємопов'язана з проектною діяльністю, оволодінням проектними вміннями, усвідомленим вибором й оптимізацією проектних рішень за їх великої кількості, а також здатністю використовувати набуті знання та вміння в педагогічній діяльності [1].

Під проектною компетентністю розуміють сукупність здатностей, що забезпечують можливість творчого вирішення особистістю життєвих проблем [2].

Н. Нагорна дефініційований термін розглядає як характеристику майбутнього фахівця, що виражається в його здатності і готовності до проектної діяльності, опанування проектних умінь з розроблення, створення проектів та використання набутих знань і вмінь у трудовому навчанні школярів [8].

Проектна компетентність учителя трудового навчання та технологій відображає його здатність до ефективного планування, організації та виконання освітніх проектів. Ця компетентність передбачає вміння створювати та реалізовувати проекти, спрямовані на досягнення педагогічних цілей та завдань. Вона також включає в себе здатність до ефективного використання інноваційних методик, технологій та ресурсів у процесі навчання, а також допомагає майбутнім педагогам розвивати творчість, критичне мислення, комунікативні та організаційні вміння, які є необхідними для успішної роботи в сучасному освітньому середовищі.

Висновок. У процесі вивчення термінології, з урахуванням наявних науково-теоретичних досліджень і позицій вчених, уточнено сутність понять «компетентність», «проектна компетентність».

Формування проектної компетентності у майбутніх учителів трудового навчання та технологій є актуальним завданням сучасної освіти. Розуміння змістової характеристики понять «компетентність» та «проектна компетентність» дозволяє ефективно організувати освітній процес для підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій.

Список використаних джерел

1. Арванітопуло Е. Г. Проектна методика навчання англійської мови на старшому ступені ліцею : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2006. 22 с.
2. Вища освіта України і Болонський процес : навчальний посібник. М. Ф. Степко та ін.; за ред. В. Г. Кременя. Тернопіль : Богдан, 2004. 384 с.
3. Газука Т. А. Підготовка майбутнього вчителя трудового навчання до проектної діяльності у процесі вивчення спеціальних дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Чернігів : Черніг. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2010. 20 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; [гол. ред. В. Г. Кремень]. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

5. Заворотнюк О. М. Формування професійної компетентності майбутніх психологів у позааудиторній діяльності. *Рідна школа*. 2013. № 11. С. 62–65.
6. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
7. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність : підручник для студентів вузів. Київ : Вища школа, 2004. 422 с.
8. Нагорна Н. Змістова характеристика поняття «проектно-технологічна компетентність» майбутніх вчителів технологій. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2019. Вип. 177, ч. 2. С. 20–24.

Ніколь ДМІТРІЄВА

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ ТА ІННОВАЦІЙНОЮ ЗОРІЄНТОВАНІСТЮ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Анотація. Метою статті є вивчення взаємозв'язку між рівнями сформованості професійно-етичної культури та інноваційної зорієнтованості вчителя фізичного виховання. Розкрито, чому професійно-етична культура є важливим компонентом в інноваційній діяльності вчителя фізичного виховання. Гармонійні відносини між цими «системами» завжди ґрунтуються на взаємоповазі.

Ключові слова: педагогічна освіта, фізичне виховання, педагогічна етика, інноваційно-зорієнтована особистість.

Abstract. The purpose of the article is to study the relationship between the levels of formation of professional and ethical culture and the innovative orientation of the physical education teacher. It is revealed why professional and ethical culture is an important component in the innovative activity of a physical education teacher. Harmonious relations between these "systems" are always based on mutual respect.

Key words: pedagogical education, physical education, pedagogical ethics, innovation-oriented personality.

Постановка проблеми та її актуальність. Однією із найважливіших соціокультурних проблем, яка значною мірою обумовлюється процесами глобалізації та потребами формування позитивних умов для індивідуального розвитку людини, її соціалізації та самореалізації у цьому світі є реформування системи освіти України, її удосконалення і підвищення рівня якості. Не менш значуще місце у цьому процесі належить педагогічній культурі, етиці вчителя (у нашому випадку, вчителя фізичної культури), який є носієм духовних цінностей, гуманності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Педагогічна етика є самостійним розділом етичної науки та вивчає особливості педагогічної моралі, з'ясовує специфіку реалізації загальних принципів моральності у сфері педагогічної праці, розкриває її функції, специфіку змісту принципів та етичних категорій. Також педагогічною етикою вивчається характер моральної діяльності вчителя та моральних відносин у професійному середовищі, розробляються основи педагогічного етикету, що є сукупністю вироблених у педагогічному середовищі специфічних правил спілкування, манер поведінки людей, які професійно займаються навчанням та вихованням [1; 4; 5]. Взаємозв'язок між рівнями сформованості професійно-етичної культури та інноваційної зорієнтованості вчителя фізичного виховання наразі є недослідженим.

Формулювання цілей статті. Метою статті є вивчення взаємозв'язку між рівнями сформованості професійно-етичної культури та інноваційної зорієнтованості вчителя фізичного виховання.

Виклад основного матеріалу. У педагогічній етиці є цілі, і перед нею ставляться завдання, до яких необхідно знайти рішення.

Серед теоретичних дуже важливим є завдання з'ясування структури та вивчення процесу формування моральних потреб вчителя, а також їх впливу на розвиток духовних та матеріальних потреб учнів. Адже духовний світ людини формується головним чином у школі. І недоліки у цьому складному процесі формування у тому чи іншій мірою – вади педагогічної праці. Педагогічна етика має виявляти причини цих вад, вивчати шляхи їх усунення. Це її прикладні, практичні завдання.

Теоретико-прикладним завданням педагогічної етики є вивчення стану суспільної моралі, моральної свідомості вчителя з метою з'ясування чинників, що сприяють формуванню та прояву його високої моральності, а також виявлення чинників, які гальмують цей процес.

Крім того, педагогічна етика має знайти відповіді і на такі питання: який зв'язок між моральним досвідом батьків та проявом вузько споживчої психології у дітей, який вплив має моральний досвід вчителів та моральна діяльність дітей на формування у них ідеалів.

Педагогічна етика аналізується тим, на кого вона спрямована. Діти дуже уважні до того, наскільки правильно і гуманно побудовано ставлення вчителя до них, до батьків та інших вчителів. Ні для кого не секрет, що часто такі стосунки бувають збудовані неправильно.

Педагогічна етика займається саме тим, що виправляє помилки спілкування учнів з учителями та батьками.

Статус будь-якого педагогічного колективу, стабільність його стану, зокрема й морального, певною мірою залежить від того, які педагогічні традиції у ньому підтримуються, як формується і проявляється у ньому громадська думка. Оскільки громадська думка – явище морально-психологічне, його вивченням займаються етика, соціальна психологія та соціологія. Вивчення його проявів у педагогічному середовищі – завдання педагогічної етики.

Важливим теоретико-практичним завданням педагогічної етики є визначення тих моральних якостей, які повинен мати педагог, який займається людьми різного віку (вихователі дитячих садків, вчителі початкових класів, вчителі старших класів, викладачі, директори тощо).

Інноваційно-зорієнтована особистість вчителя фізичної культури є інтегральною якістю людини, що утворюється в результаті її включення в інноваційну діяльність і складається з взаємопов'язаних та взаємозумовлюючих компонентів: орієнтаційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний [2].

У педагогічній етиці є свої проблеми. На нашу думку, головною проблемою є створення педагогічного авторитету. Тобто важливо, щоб між педагогом та учнями була взаємоповага.

Ще одна проблема – це вивчення соціальної спрямованості та результатів некритичного дотримання вчителями так званих спірних норм педагогічної моралі, народжених у педагогічному середовищі та спрямованих на захист авторитету вчителя та престижу педагогічної професії.

Педагогічна етика розглядає моральні відносини, що виникають у вчителя з тими людьми та установами, з якими він має професійні стосунки.

Відповідно, виділяються групи таких відносин: вчитель–учень, вчитель–батьки учня, вчитель–інші вчителі.

У педагогічній етиці є критерії, що виявляються у діяльності кожного педагога – вчителя фізичної культури. Насамперед зосередимося на тому, які функції виконує педагогічна етика і яка в неї сутність. Педагогічна мораль є системою загальних та часткових правил, звичаїв та традицій, які перебувають у складних відносинах між собою. Педагогічна мораль – це система моральних вимог вчителя до самого себе, до суспільства та до своїх учнів. Загальна норма педагогічної моралі є широкою та змістовною вимогою, яка охоплює ті випадки, які найчастіше трапляються в процесі педагогічної діяльності, а також найбільш широкі вимоги до вчителя, до педагогічної праці, учнів та їхніх батьків, колег, що задає загальний напрямок його поведінці. У зв'язку з цим, можна виділити низку критеріїв етичної оцінки.

Перший критерій – це моральна свідомість педагога. Моральною свідомістю називається усвідомлення норм своєї поведінки, характеру взаємин у суспільстві та цінності якостей людської особистості, що закріплюється у поглядах, уявленнях, почуттях та звичках. Моральні погляди вчителя характеризуються повнотою та стійкістю. Одним із елементів моральної свідомості вчителя є усвідомлення ним моральних цінностей та осмислення того, як здійснюється сприйняття цих цінностей його вихованцями. Етичні знання та моральні погляди стають переконаннями особистості у процесі соціальної практики та під впливом об'єктивних умов професійної педагогічної діяльності. Вимогам професійної педагогічної етики відповідає переконаність, що органічно поєднується зі свідомістю, принциповістю та вимогливістю до себе.

Критерій другий – це моральні стосунки педагога. Моральні стосунки регулюються моральними принципами, нормами, звичаями, традиціями, які отримали суспільне чи групове визнання та засвоєні особистістю у процесі її колективної діяльності. Особливість моральних стосунків у тому, що вони мають ціннісно-регулятивний та безпосередньо-оцінний характер, тобто в них все ґрунтується на моральній оцінці, яка виконує функції регулювання та контролю.

Критерій третій – це моральна діяльність педагога. Моральна діяльність педагога, як і будь-яка духовна діяльність, має відносну самостійність, тісно пов'язана з іншими видами діяльності і може реалізовуватися в різних предметних формах: моральна просвіта, організація набуття морального досвіду, моральне самовиховання.

Нами виокремлені критерії сформованості інноваційно-зорієнтованої особистості вчителя фізичної культури: мотиваційний, когнітивний, праксеологічний та рефлексивний.

Мотиваційний критерій є системотворчим, оскільки показує спрямованість особистості майбутнього вчителя фізичної культури на реалізацію себе як особистості і як професіонала в інноваційній діяльності, потреба у створенні нового бачення, різних форм педагогічної дійсності, високий рівень сприйнятливості нововведень, прагнення до досягнень в інноваційній діяльності, а також у ній. Мотиваційний критерій сформованості інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури розкривається через такі показники:

- наявність потреби в освоєнні нововведень, сприйнятливість до педагогічних інновацій;
- сформованість мотиву самоздійснення інноваційної діяльності;
- сформованість мотиву подолання труднощів в інноваційній діяльності.

Когнітивний критерій проявляється через такі показники:

– знання та розуміння сутності, специфічних особливостей інноваційної діяльності у сфері фізичної культури та спорту;

– знання про перетворення існуючих форм і методів фізичного виховання;

– знання про особливості інноваційного руху в шкільній освіті.

Праксеологічний критерій проявляється через такі показники:

– володіння фаховими вміннями та навичками при вирішенні професійних завдань;

– організація та участь в інтерактивних формах професійної діяльності;

– ефективність педагогічної діяльності на основі саморозвитку, самоосвіти;

– вміння користуватися засобами оснащення інноваційної діяльності: комп'ютерною та оргтехнікою, технічними засобами навчання;

– вміння створювати матеріальні продукти інноваційної діяльності.

Рефлексивний критерій проявляється через такі показники:

– встановлення відносин з вихованцями на основі аналізу свого психічного стану та результатів взаємодії з вихованцями;

– вибудовування ділових відносин із колегами, розуміння їх з урахуванням психологічної оцінки;

– впевненість у власних діях відповідно до оцінки того, що відбувається; позитивне сприйняття себе з урахуванням адекватної самооцінки;

– емпатія, толерантність;

– вміння аналізувати навчально-виховний процес та його результати;

– вміння визначати ефективність авторського освітнього продукту;

– здатність до суб'єктивної оцінки результатів своєї діяльності;

– усвідомлення своїх конкурентних переваг та прагнення до їх нарощування;

– вміння оцінювати відповідність педагогічних технологій вимогам сьогодення.

Рефлексивний критерій сформованості інноваційно-зорієнтованої особистості вчителя фізичної культури визначає рівень професійної відповідальності, критичного мислення студентів, професійної етики та моралі, здатності до самовдосконалення, професійного зростання. Цей критерій відображає відповідність індивідуальних якостей вчителя фізичної культури; усвідомлення та глибоке осмислення свого реагування у разі виникнення нестандартних робочих ситуацій; аналіз особистісного сенсу у професійних діях; вміння конструктивно вирішувати внутрішньоособистісні та міжособистісні протиріччя та конфлікти [3].

Необхідно відзначити, що педагогу має бути знайоме поняття такту. Такт є важливим компонентом педагогічної етичної культури вчителя. Педагогічний такт є форма реалізації педагогічної моралі в діяльності вчителя, в якій збігаються думка і дія. Такт – це моральна поведінка, що включає передбачення всіх об'єктивних наслідків вчинку та суб'єктивного його сприйняття; у такті проявляється пошук легшого і менш болючого шляху до мети. Педагогічний такт – це творчість і пошук. Серед основних складових елементів педагогічного такту вчителя можна назвати поважне ставлення до особистості, високу вимогливість, вміння зацікавлено слухати співрозмовника і співпереживати йому, врівноваженість і самовладання, діловий тон у відносинах, принциповість без упертості, уважність і чуйність по відношенню до людей тощо.

Інноваційно-зорієнтована особистість майбутнього вчителя фізичної культури включає також такі особистісні якості: толерантність до невизначеності, здатність до виправданого ризику, відповідальність, потреба у самореалізації, мотивація досягнення, рефлексивність, креативність (якість інтелекту, інтелектуальна ініціатива).

Інноваційна зорієнтованість особистості вчителя фізичної культури є цілісним динамічним процесом впливу на розвиток інноваційно-орієнтованого, когнітивного, праксеологічного, рефлексивного компонентів утворення, що уможлиблює інтеріоризацію особистістю інноваційних педагогічних ідей с подальшим їх застосуванням на практиці. Цей процес є складовою формування професійної компетентності вчителя фізичного виховання та реалізується через творчість, яка представляє творче осмислення поставленого завдання та виступає базисом інновації.

Висновки. Отже, професійно-етична культура є важливим компонентом в інноваційній діяльності вчителя фізичного виховання. **Перспективами подальших досліджень** є пошук умов, що впливають на формування професійно-етичної культури та інноваційної зорієнтованості особистості вчителя фізичного виховання.

Список використаних джерел

1. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч.-метод. посіб. Львів : Норма, 2005. 344 с.
2. Дмитрієва Н. С. Педагогічні умови формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. № 69. Т. 2. С. 209–214. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-34>.
3. Дмитрієва Н. С. Формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури: сутність поняття та його структура. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 65 Т. 1. С. 151–154. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/65.1.31>.
4. Малахов В. А. Етика: курс лекцій. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. 214 с.
5. Марченко О. Г. Основи педагогічної майстерності. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 112 с.

Олена ДОНЧЕНКО

*доцент, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії, технологій і методик дошкільної освіти
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

Анотація. У статті висвітлено досвід організації естетичного виховання дітей дошкільного віку в Україні наприкінці XIX – початку XX століття. Узагальнено зміст естетичного виховання, виявлено основні форми і методи його здійснення в дошкільних навчальних установах різного типу, що існували в досліджуваній період.

Ключові слова: естетичне виховання, діти дошкільного віку, дошкільні навчальні заклади, зміст, форми і методи естетичного виховання.

Abstract. The article highlights proficiency in the organization of aesthetic education of pre-school children in Ukraine at the end of the 19th – beginning of the 20th centuries has been highlighted. The subject-matter of aesthetic education is summarized, main forms and methods of its implementing in various pre-school educational institutions of the given period are revealed.

Key words: aesthetic education, pre-school children, pre-school educational institutions, subject-matter, forms and methods of aesthetic education.

Постановка проблеми та її актуальність. Однією з найважливіших складових духовно-культурного розвитку особистості людини, від якої значною мірою залежить майбутнє держави, є її естетичне виховання. Формування художньо-естетичної культури, творчих здібностей особистості, виховання естетичних смаків, почуттів, потреб набуває особливої значущості саме в дошкільному віці, оскільки знання, вміння та навички, отримані в дитинстві, значним чином впливають на її подальший розвиток.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Підвищення якості естетичного виховання дошкільників у сучасних умовах залежить від вивчення, узагальнення та творчого переосмислення історико-педагогічного досвіду та подальшого використання його окремих положень у закладах дошкільної освіти. Різним аспектам проблеми естетичного виховання дітей присвячено історико-педагогічні праці В. Ворожбіт, Т. Грищенко, А. Калениченко, О. Котикової, Є. Марченка, О. Овчарук, А. Омельченко, Т. Тюльпи. Проблемі удосконалення змісту естетичного виховання дітей і молоді в сучасних закладах освіти, пошуку його нових нетрадиційних форм, методів і прийомів присвячено наукові дослідження та методичні розробки Л. Артемової, А. Богуш, Е. Белкіної, Л. Коваль, С. Колесникова, О. Кононко, В. Кьона, Н. Лисенко, Н. Манжелій, Л. Масол, Л. Покроєвої, Ю. Полянського, О. Рудницької, Н. Фоломєєвої, Г. Шевченко, А. Шевчук. Однак історіографічний огляд наукових праць дозволяє зробити висновок про те, що на сьогодні в педагогічній науці не повною мірою висвітлено досвід організації та зміст роботи з естетичного виховання в дитячих закладах різного типу в Україні наприкінці XIX – початку XX століття.

Формулювання цілей статті. Метою статті стало узагальнення досвіду естетичного виховання в дошкільних закладах України в кінці XIX – на початку XX століття, виокремлення його позитивних сторін, визначення перспектив подальших розвідок у цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу. Аналіз історико-педагогічної літератури та архівних документів свідчить, що наприкінці XIX – початку XX століття організацією дошкільного виховання опікувалися передусім суспільно-педагогічні об'єднання України та приватні особи. Слід підкреслити, що на той час в Україні існувала досить розгалужена система навчальних закладів для дошкільників. До неї належали: дитячі садки (приватні, сімейні, народні), ясла, притулки, осередки, будинки, селянські захистки тощо.

Одними з перших дошкільних закладів, що почали відкриватися на території України з середини XIX століття, були дитячі садки. Аналіз нормативно-методичної та навчальної документації, звітів про роботу дитячих садків показує, що естетичне виховання в них було обов'язковою складовою навчально-виховного процесу. Оскільки у досліджуваній нами період державних програм навчання та виховання дітей дошкільного віку ще не існувало, керівники та безпосередньо вихователі дошкільних закладів використовували в роботі з дітьми творчі нароби вітчизняних педагогів та власний педагогічний досвід. Поряд із цим, у своїй практичній діяльності вони активно застосовували педагогічну систему Ф. Фребеля. З методики німецького педагога ними використовувалися саме ті її розділи, які були найбільш прийнятними для вітчизняних умов. Так, за «покращеною фребелівською системою» працював народний дитячий садок, відкритий Київським фребелівським товариством у 1909 році. Заняття в цьому садку проводилися спеціально підготовленими у фребелівському інституті керівницями, а також практикантами-слухачами інституту. Велика увага в ньому приділялась естетичному вихованню дітей.

У сімейних дитячих садках або групах, що організовувалися й утримувалися батьками, також планувалося проведення з дітьми музичних занять, занять з образотворчого мистецтва, фребелівських робіт. Наприклад, у сімейному дитячому садку в Полтаві (1911 р.) дітей навчали малювання, ліплення, вирізування з паперу, співів тощо.

Приватні дитячі садки відкривалися переважно при початкових училищах, трикласних училищах, жіночих навчальних закладах. При цьому у них безкоштовно навчалися та виховувалися й діти простого народу. Слід зазначити, що в таких дитячих садках проводилася досить різноманітна робота з естетичного виховання дітей. Так, у Вовчанському (Харківська обл.) дитячому садку, що утримувався домашньою вчителькою О. Савич-Колокольцовою, поряд із такими заняттями, як грамота, початкові молитви, рухливі ігри, дитячою садівницею щоденно проводилося ліплення, вирізування, плетіння, малювання, співи, гімнастика [8, арк. 4].

Ознайомлення зі змістом занять у дитячому садку К. Безменової свідчить, що в ньому проводилися такі заняття художньо-естетичного циклу, як співи, малювання, ручна праця, гімнастика. Дітей учили розповідати за картинками, проводили з ними наочні бесіди тощо. Із фребелівських занять були введені передусім ті, що «мають найбільше практичне застосування чи корисне виховне значення». Серед них: плетіння кошиків, ткания з паперу, роботи з лучинок, гороху та дерева, вирізування по контуру та наклеювання, ліплення з глини, вишивання тощо. Ознайомлення з розкладом занять зазначеного дитячого садка свідчить, що співи, фребелівські роботи (мозаїка, виколювання,

будівництво з кубиків і цеглинок, вирізування, плетіння, ліплення) і гімнастика проводились щоденно, малювання (фарбами, олівцями чи грифелем) – тричі на тиждень [2, арк. 5].

У дитячому садку Ю. Бойє-ав-Геннес перевага надавалася образотворчій діяльності дітей та ручним роботам за методикою Ф. Фребеля. Обов'язковими також були ігри зі співами, розучування дитячих пісень і віршів, а також проведення бесід і розповідей з тем, «близьких дитячому розумінню» [6, арк. 11, 22, 29].

За навчальним планом дитячого садка Н. Сенгалевич, у ньому також проводилися заняття з дітьми ручними роботами за системою Фребеля, танці, ігри зі співами, прогулянки з метою вивчення природи. Навчально-виховну мету свого дитячого садка засновниця вбачала в тому, щоб «скориставшись інстинктивною любов'ю дітей до природи, розвинути серйозне ставлення до неї», а також «розвинути думку, око та руку дитини» [5, арк. 11]. Ураховуючи те, що Н. Сенгалевич сама була вчителькою малювання, особливу увагу вона приділяла різним видам образотворчої діяльності дітей. «Уважаю корисним увести в більш широкому обсязі малювання, ліплення та шиття, як це практикується в американських школах», – наголошувала вона [5, арк. 11]. Цікавою, на наш погляд, була така особливість організації занять у зазначеному садку, що передбачала планування їх тематики не заздалегідь, а з урахуванням інтересу дітей, який виникав у них у процесі навчання. Тому розклад занять у цьому закладі складався щоденно на кожний наступний день.

У дитячому садку Гаммер фребелівські заняття з дітьми проводилися в групах, сформованих за їх віковими особливостями. У старшій групі, де перебували діти від шести до восьми років, проводилися читання та виконувалися більш складні, порівняно з молодшою групою, фребелівські роботи. Окрім цього важливим було те, що вже в молодшій групі (від чотирьох з половиною до шести років) проводилися комплексні заняття за певною темою. Так, наприклад, при проведенні заняття «Рибка в озері грає», діти спочатку вільно малювали на визначену тему, потім розучували відповідну за змістом пісню. Разом з українськими дитячими піснями на музичних заняттях під акомпанемент піаніно діти співали й пісні зарубіжних композиторів. Позитивним було й те, що співи часто супроводжувалися музично-ритмічними рухами, гімнастикою, які певним чином відтворювали зміст пісень [9, арк. 177, 180].

Цікавим, на наш погляд, є педагогічний досвід роботи члена Київського товариства сприяння вихованню та захисту дітей Ю. Карпінської, за участі якої протягом 1899 р. в Києві було відкрито чотири народних дитячих садка. Відвідувачі цих садків у своїх звітах зазначали: «Нічого казенного, нічого, що нагадує суворі педантичні прийоми виховання. Пані Карпінська... якимось непомітно надає іграм напрямок... Ось... залунали несміливі, невпевнені звуки якоїсь пісні. Це дитячий хоровод...» [7, арк. 19].

У Другому народному дитячому садку Ю. Карпінська практикувала проведення занять художньо-естетичного циклу невеликими групами дітей, що визначалися їх інтересами, статтю, віком. Так, наприклад, одночасно група хлопчиків старшого дошкільного віку під керівництвом вчительки займалася малюванням, група дівчаток – в'язанням, а діти раннього віку під доглядом няні розглядали картинки. Після занять з образотворчого мистецтва та ручної праці педагог обов'язково показував дітям усі виконані роботи, а потім аналізував їх разом з ними [7, арк. 30].

Важливим, на наш погляд, було й те, що Ю. Карпінська дбала про естетичний розвиток дітей не тільки під час занять, а й у вільні від навчання години. Велику увагу вона приділяла естетичному оформленню приміщень. Так, стіни класних кімнат було прикрашено портретами, абетками та картинками. Вона намагалася забезпечити освітній процес своїх садків необхідною кількістю навчальних посібників, дитячих книжок та іграшок.

Аналіз навчальних програм, планів, звітів і відзивів про роботу народних дитячих садків, організованих суспільно-педагогічними об'єднаннями, свідчить, що в них також приділялась належна увага естетичному вихованню дітей. Так, у «Плані бесід, предметних уроків і занять» Першого народного дитячого садка, відкритого Київським товариством народних дитячих садків, було передбачено вивчення великої кількості казок, розповідей і пісень. Суттєвою допомогою для проведення бесід і предметних занять була наявність у дитячому садку різноманітних картин і колекцій, що також сприяло естетичному розвитку дітей [4, арк. 29].

Починаючи з 1908 р., у цьому дитячому садку широко застосовувався принцип «вільного виховання», особливо на заняттях з образотворчого мистецтва. Так, у малюванні та ліпленні дітям «надавалася можливість вільно виявляти фантазію та ініціативу» [4, арк. 44]. Слід підкреслити, що естетичному розвитку дітей, а також міцному засвоєнню ними навчального матеріалу, сприяло передусім те, що в дитячому садку проводилися комплексні заняття. Наприклад, читання вихователем дитячої художньої літератури або розповідання супроводжувалися ліпленням чи малюванням на тему літературного твору. Цікавим було й те, що у вільні від занять години члени товариства систематично влаштовували для дітей садка так звані «приємні та корисні розваги». Так, на Масляну організувалися читання зі світловими картинками, на Великдень – прогулянки до Госпітального саду, на Різдво – проводилися «ялинки» з роздаванням іграшок та одягу. Регулярними були й екскурсії, зокрема до виставок «Дошкільне виховання», Товариства любителів природи в Ботанічному саду тощо.

Аналіз змісту орієнтовної програми Другого (Києво-Шулявського) народного дитячого садка (1910 р.) та плану занять Третього дитячого садка (1912 р.) дозволяє нам стверджувати, що одним із першочергових для організаторів і керівників цих закладів завдань уважалось естетичне виховання дітей. Так, у програмі Другого народного дитячого садка приділено увагу передусім мистецькій діяльності (співам, малюванню, ліпленню) та ручним роботам за системою Ф. Фребеля. Певне місце відводилось ознайомленню дітей із художньою літературою, бесідам, іграм та позанавчальним заходам, які також сприяли естетичному розвитку дітей (прогулянки, екскурсії, господарча праця на ділянках тощо).

Уважаємо за необхідне підкреслити, що в багатьох дитячих садках, як приватних, так і народних, їх організатори дбали про удосконалення та підвищення якості освітнього процесу, особливо естетичного виховання дітей. Так, якщо на початку існування приватних дитячих садків усі заняття з дітьми проводилися переважно їх власниками, то надалі в них поступово вводилося проведення занять мистецького циклу педагогами-фахівцями (наприклад, у дитячому садку К. Безменової) [2, арк. 5].

Різноманітна робота з естетичного виховання проводилася також у притулках і осередках. Наприклад, у створеному Київським товариством народних дитячих садків вечірньому осередку для різновікових дітей (1913 р.), вихованці читали книги, співали,

малювали, шили, старші теслярювали, грали на музичних інструментах тощо. Велика увага приділялась ознайомленню дітей з художньою літературою. Найбільш цікава виховна робота проводилася за допомогою казки: протягом тижня дітей знайомили з будь-якою казкою, обговорювали її, а наприкінці тижня ілюстрували за допомогою проекційного ліхтаря. У названому закладі для дітей організувалися також і заходи з естетичного виховання у позанавчальний час, а саме: походи в театри, читання з «ліхтарем», танці під інструментальний супровід, «ялинки», дитячі вистави на Різдво. Розвитку естетичного смаку та почуттів дітей, вихованню у них любові до природи, сприяли екскурсії та прогулянки, яким відводилось багато часу. Про це, зокрема, засвідчено у звітах вихователів осередку: «Часто ми ходили на прогулянки... на цілий день. Розглядали квіточки, комах, збирали листя, дітей це захоплювало і, безперечно, облагороджувало» [1, с. 51–52].

У притулку для дітей-біженців, організованому також Київським товариством народних дитячих садків, значна увага приділялась музичному вихованню. На музичних заняттях діти розучували хоріві пісні, «серед яких особливо шанувалися ті, що мали релігійний зміст, зокрема, різдвяні колядки» [1, с. 52]. Заняття з образотворчої діяльності та ручні роботи у притулку були побудовані на основі вільної творчості дітей, що сприяло виявленню й розвитку їхніх творчих здібностей, естетичного смаку та навичок праці. Естетичному розвитку дітей сприяло й те, що роботами дітей (торбинками для книг, малюнками, виробами з глини, аплікаціями з кольорового паперу) було прикрашене приміщення закладу.

В осередку для дітей запасних і біженців заняття проводилися за системою Ф. Фребеля, причому спеціально підготовленою для роботи з дітьми помічницею-фребеличкою. Особливий акцент у ньому робився на естетичному розвитку дітей засобами малювання. Спочатку діти малювали на задану тему, потім з натури або по пам'яті олівцями, кольоровою крейдою, фарбами. Наприкінці діти малювали за бажанням у зошитах з «вільного малювання» [3, с. 54].

Висновки. Таким чином, вивчення досвіду організації естетичного виховання дітей дошкільного віку в Україні наприкінці XIX – початку XX століття, його аналіз та узагальнення свідчать, що йому притаманні прогресивні ідеї, цікаві практичні та організаційні знахідки. Так, протягом окресленого періоду організація естетичного виховання дошкільників відбувалась у різноманітних напрямках, незалежно від того, приватні особи, суспільно-педагогічні об'єднання чи державні органи цим опікувались. Ознайомлення з досвідом роботи дошкільних закладів показало, що в будь-якому закладі одним з головних завдань було забезпечення цілеспрямованого, систематичного естетичного виховання дітей засобами різних видів мистецтва.

Список використаних джерел

1. Березівська Л. Д. Діти у діяльності київських просвітницьких товариств. *Початкова школа*. 1996. № 7. С. 51–52.
2. Звіт про обстеження училища п. Безменової інспектора народних училищ Київської губернії Д. Синицького. ЦДІАУ (Центральний державний історичний архів України м. Київ). Ф. 707. Оп. 262. Спр. 3.
3. Петерсен М. Чотири місяці роботи в осередку для дітей запасних і біженців. *Дошкільне виховання*. 1917. № 1–2. С. 43–78.

4. Про дозвіл Київському об'єднанню народних дитячих садків відкрити в м. Києві, на передмісті Шулявці, безкоштовний народний дитячий садок. ЦДІАУ (Центральний державний історичний архів України м. Київ). Ф. 707. Оп. 282. Спр. 40.

5. Про дозвіл Н. Сенгалевич відкрити в м. Києві дитячий садок і при ньому приватний підготовчий навчальний заклад 3 розряду. ЦДІАУ (Центральний державний історичний архів України м. Київ). Ф. 707. Оп. 280. Спр. 44.

6. Про дозвіл Ю. Бойе-ав-Геннэс відкрити в м. Звенигородці Київської губернії дитячий садок. ЦДІАУ (Центральний державний історичний архів України м. Київ). Ф. 707. Оп. 282. Спр. 37.

7. Про організацію в м. Києві об'єднання народних дитячих садків. ЦДІАУ (Центральний державний історичний архів України м. Київ). Ф. 707. Оп. 150. Спр. 41.

8. Справа канцелярії директора народних училищ Харківської губернії щодо організації дитячого садка в м. Вовчанськ. ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. 266. Оп. 1. Спр. 870.

9. Справа управління Київського навчального округу. ЦДІАУ (Центральний державний історичний архів України м. Київ). Ф. 707. Оп. 283. Спр. 1.

Ірина ЄСІКОВА

*викладач кафедри освітології та інноваційної педагогіки,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна*

Ольга СИДОРЕНКО

*кандидат технічних наук,
доцент кафедри фізики і хімії,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна*

МЕТОДОЛОГІЯ ПЕРЕТВОРЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ХІМІЇ НА ІНКЛЮЗИВНЕ

Анотація. У даній статті висвітлено доцільність та необхідність використання засобів ІКТ під час вивчення хімії дітьми з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану для ефективного перетворення дистанційного навчання на зручне та ефективне інклюзивне навчання. Проаналізовано перелік освітніх платформ для ефективної інклюзивної роботи та наведено приклади дидактичних завдань. Наголошено на тому, що успішна реалізація інклюзивного навчання за допомогою цифрових технологій у закладах загальної середньої освіти можлива переважно за створення відповідних умов та ресурсів.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, інформаційно-комунікаційні технології, дистанційне навчання, інклюзивне навчання, воєнний стан.

Abstract. This article highlights the expediency and necessity of using ICT tools during the study of chemistry by children with special educational needs in the conditions of martial law for the effective transformation of distance learning into convenient and effective inclusive learning. The list of educational platforms for effective inclusive work is analyzed and examples of didactic tasks are given.

Key words: children with special educational needs, information and communication technologies, distance education, inclusive education, martial law.

Постановка проблеми та її актуальність. Зважаючи на війну в Україні та умови, в яких розвивається сучасна українська освіта, вона має стати всеохоплюючою, доступною для всіх незалежно від віку, національності, мови, походження та особливостей розвитку.

Актуальність інклюзивної освіти полягає в тому, що в Україні через військову агресію щодня збільшується кількість дітей з ООП, які потребують особливих підходів та методик для здійснення навчального процесу. Отже, запровадження інклюзивного дистанційного навчання є надзвичайно важливим і актуальним питанням для нашої держави для більшої соціалізації цих дітей у суспільство.

Учні з ООП завжди були найвразливішою категорією яка потребувала особливого підходу, а в умовах війни та дистанційного навчання ці діти почуються дійсно розгубленими, незахищеними та ізольованими оскільки їм важко володіти звичайними навичками грамотності.

Згідно з Законом України «Про освіту», дитина з ООП – «це особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту» [1].

Саме такою підтримкою в освітньому процесі для дітей з ООП виступають засоби ІКТ, які допомагають перетворити дистанційне навчання хімії на інклюзивне, доступне та зрозуміле для кожного учасника освітнього процесу.

Засоби ІКТ сприяють поданню навчальної інформації таким чином і в такому вигляді, який є максимально придатним для сприйняття всіма учасниками навчального процесу

Мета роботи полягає в аналізі засобів ІКТ, шляхом залучення яких можна перетворити дистанційне навчання на ефективне для кожного учасника освітнього процесу – інклюзивне.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Зважаючи на необхідність та умови в яких доводиться навчатися українським дітям з ООП, тема методології ефективного перетворення дистанційного навчання на інклюзивне зараз активно досліджується як вітчизняними так і зарубіжними вченими. Використання засобів ІКТ при вивченні хімії розкрито у роботах О. Замулко, Н. Шумська, Л. Боднар [3], О. Тасенко, Н. Кононенко, І. Родигіна.

Особливості використання цифрових технології в інклюзивному середовищі присвятили свої роботи О. Гуренко [2], Г. Алексеева, Г. Лопатіна, Н. Кравченко, D. Cass, Sh. Hammond, F. Miao [4], W. Holmes.

Виклад основного матеріалу. Кожен вчитель, обравши до свого арсеналу індивідуальний підхід до кожного та доброзичливе ставлення, замислюється, яким саме чином ефективно організувати освітній процес, щоб до нього була залучена кожна дитина, незважаючи на нозології, та почувала себе комфортно і могла бути активним учасником освітнього процесу.

Зробити дистанційний урок хімії цікавим, інклюзивним та інтерактивним – легко! Адже всі учні люблять грати, і учні з ООП – не виняток. Тому використання гейміфікованих навчальних платформ – саме те, що потрібно. Ці платформи дозволять задіяти дітей з ООП до вивчення хімії та створити різнорівневі навчальні завдання, які зможуть розкрити потенціал кожної дитини.

Одними з найкращих українських гейміфікованих платформ як для синхронного, так і для асинхронного навчання сьогодні є Learningapps.org, wordwall.net, безпрограшний варіант – інтерактивні аркуші Liveworksheets.com.

Використовуючи платформу Learningapps.org [5], при вивченні теми «Початкові хімічні поняття» можна запропонувати засвоїти знання за допомогою гри «Перший мільйон». Це не тільки підвищить цікавість до уроку, а й сприятиме повноцінному залученню дітей з ООП до навчання хімії.

При вивченні теми «Оксиди» можна запропонувати гру, яка спеціально для дітей з ООП має завдання з відео уроком, з яким можна працювати у власному темпі, а незрозумілі моменти переглядати декілька разів.

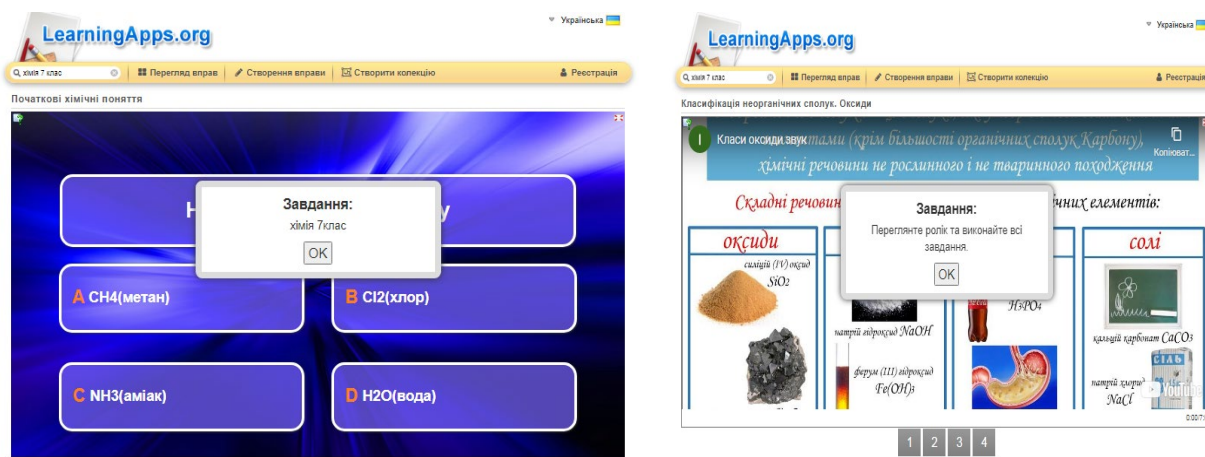


Рис. 1. Завдання, створене платформою Learningapps.org

Ще одним чудовим додатком який сприяє зацікавленню вивченню такої точної науки як хімія, є Museum-portal [6]. Цей додаток дає можливість організувати віртуальні екскурсії до будь-якого музею світу. При вивченні хімії дітям з ООП можна відвідати віртуальний музей фізичної хімії, де діти зможуть поринути у світ сучасних уявлень про хімічні явища і процеси.

Віртуальний тур



Рис. 1. Завдання, створене платформою Museum-portal

Ще на допомогу сучасному вчителю приходять такі допоміжні технології, що передбачають використання апаратного та програмного забезпечення для підтримки позитивних результатів навчання відповідно до потреб учня. Наприклад, програми, які можуть читати вголос текст із екрану, веб-сайти, відскановані книги чи навіть текст з фотографії. Ці інструменти безцінні для студентів із вадами зору.

Tobii – одна з найбільш унікальних пропозицій на ринку допоміжних технологій. Представлена як альтернатива традиційній комп'ютерній миші, Tobii перетворює власний погляд користувача на цифровий курсор.

Відстежуючи очі користувача за допомогою інфрачервоного світла та камер, Tobii дає учням із фізичними чи мовними вадами можливість взаємодіяти з цифровими пристроями з таким же рівнем точності, як і їхні однолітки.

Перетворення дистанційного навчання на інклюзивне шляхом залучення до нього різноманітних засобів ІКТ допомагає учням з ООП знайти темп навчання, який їм підходить, навіть якщо він відрізняється від інших учнів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, дистанційне навчання хімії буде інклюзивним лише тоді, коли всі учні будуть залучені до спільної роботи різних рівнів складності, при виконанні яких почуватимуться успішними та необхідними. Саме завдяки бурхливому розвитку засобів ІКТ та бажанню кожного з нас набувати нових знань, умінь і навичок 21 століття, цілком можливо організувати освітній процес так, щоб кожен учень був успішним, захищеним та мав рівний доступ до освіти.

Наше дослідження не вичерпує усіх завдань досліджень, **подальшого вивчення** потребують розробки нових підходів до освіти дітей з ООП, особливо в умовах російської агресії в Україні. За умов інклюзивної освіти необхідно не адаптувати учнів до існуючих викликів суспільства та вимог школи, а реформувати заклади освіти, шукати інші педагогічні підходи до навчання таким чином, щоб враховувати учнів з ООП та їх індивідуальними освітніми потребами. Тим не менш, на першому рівні потрібно більше працювати, щоб інтегрувати ці наявні нові технології в клас.

Список використаних джерел

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Редакція від 04.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
2. Гуренко О. І., Алексєєва Г. М., Лопатіна Г. О., Кравченко Н. В. Використання комп'ютерних тифло-технологій та тифлозасобів у інклюзивному освітньому просторі університету. *Information Technologies and Learning Tools*. 2017. Вип. 61(5). С. 61–75. DOI: <https://doi.org/10.33407/ittl.v61i5.1782>
3. Бондар Л., Міщенко О. Інформаційні технології при викладанні хімії. *Хімія*. 2011. № 29. С. 10–13.
4. Miao F., Holmes W., Huang R., Zhang H. AI and education: A guidance for policymakers. *UNESCO Publishing*. 2021. URL: <https://cutt.ly/Vwz17ndq>
5. Learningapps.org. URL: <https://learningapps.org/index.php?overview&s>
6. Museum-portal. URL: <https://museum-portal.com/>

Олена ІОНОВА

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії і методики викладання
природничо-математичних дисциплін у дошкільній,
початковій і спеціальній освіті
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
м. Харків, Україна*

МА Лі

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна*

ВАЛЬДОРФСЬКА ПЕДАГОГІКА ЯК «SIGNATURE PEDAGOGY»

Анотація. Розкрито сутнісно-змістові характеристики вальдорфської педагогіки як «signature pedagogy», а саме: наявність власного світоглядно-філософського, психолого-педагогічного, дидактико-методичного фундаменту (антропософії) та особливі вимоги до особистості вальдорфського вчителя та його спеціальної додаткової освіти.

Ключові слова: «signature pedagogy», вальдорфська педагогіка, антропософія, учитель, спеціальна підготовка.

Abstract. The essential and substantive characteristics of Waldorf pedagogy as “signature pedagogy” are revealed in the article. They include own worldview and philosophical, psychological and pedagogical, didactic and methodical foundation (anthroposophy) of Waldorf pedagogy, special requirements for Waldorf teacher’s personality and their special additional education.

Key words: “signature pedagogy”, Waldorf pedagogy, anthroposophy, teacher, special training.

Постановка проблеми та її актуальність. Стрімкий розвиток наукового знання, процеси глобалізації в різних галузях людської діяльності зумовлюють необхідність розширення горизонтів пізнання й уявлень про понятійно-термінологічний апарат, зокрема педагогічної науки. Уведення в науковий простір термінології, що отримала визнання за рубежом і використовується зарубіжними дослідниками, сприятиме оновленню методологічного інструментарію вітчизняної науки й освіти.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Поняття «signature pedagogy» було введено американським ученим Л. Шультманом для позначення «найбільш характерних форм викладання й навчання» [3, с. 52] та активно використовується, насамперед, у англomовному науковому середовищі країн Європи, Північної та Південної Америки тощо.

У перекладі українською мовою слово «signature» означає «сигнатура, підпис», а в більш широкому розумінні – відмітний взірець, характеристика, що дозволяє ідентифікувати предмет або поняття. Термін «pedagogy» перекладається як «педагогіка» та водночас як «педагогічний метод». Отже, «signature pedagogy» можна дослівно перекласти як «характеристика педагогічного методу».

Щодо вальдорфської педагогіки в контексті «signature pedagogy», то ця дефініція відбиває зміст поняття «авторська педагогіка» та пов'язана з відмітними ознаками, що характеризують унікальні риси вальдорфської педагогічної системи [7, с. 130].

Формулювання цілей статті. Схарактеризувати сутнісно-змістові характеристики вальдорфської педагогіки як «signature pedagogy».

Виклад основного матеріалу. За понад столітню історію існування вальдорфська педагогіка не лише не зникла зі світової освітньої арени, але й перетворилася на розгалужений освітньо-культурний рух, який об'єднує 80 країн світу, що розташовані на всіх заселених континентах і мають різні соціально-політичні, історико-культурні, освітні, конфесійні умови.

Успішність, актуальність, затребуваність вальдорфської педагогіки, засвідчуючи правомірність сприйняття її як «signature pedagogy», зумовлені, принаймні, двома основними чинниками, а саме: наявністю власного теоретичного та практичного фундаменту; особливі вимоги до особистості вальдорфського вчителя та його спеціальної додаткової освіти.

Усе це є безперечною заслугою Рудольфа Штайнера – видатного європейського мислителя, ученого, філософа, педагога, творця духовно-наукового людинознавства (антропософії) та фундатора першої вальдорфської школи. Р. Штайнер залишив по собі монументальну спадщину. Усесвітнім центром Антропософського руху – Гетеанумом (м. Дорнах, Швейцарія) видано повне зібрання його праць – 354 томи (книги й есе, а також понад 6000 лекцій), що заклали духовний фундамент у різні галузі знання й людської діяльності, зокрема навчання, виховання й розвитку людини [2].

Р. Штайнером було розроблено світоглядно-філософські, психолого-педагогічні, дидактико-методичні підвалини вальдорфської школи, що базуються на антропософських уявленнях про сутність людини як тілесно-душевно-духовної істоти, єдність розумової діяльності, емоційно-почуттєвої та вольової сфер, розвиток людської особистості в ритмі семи років тощо.

Окрім цього, у контексті свого вчення про соціальний устрій Р. Штайнер запропонував та започаткував у першій вальдорфській школі специфічне внутрішньо-шкільне управління, де керівництво належить не директору, а двом основним формам самоврядування: педагогічній колегії та батьківсько-вчительському правлінню, яке представляє правові інтереси школи, визначаючи й регулюючи її економічно-правовий баланс.

Отже, у вальдорфських школах, як вільних і самокерованих, особливої актуальності набуває особистість учителя. Більш того, існування вальдорфських шкіл зумовлено відповідальністю, професійністю, ентузіазмом, майстерністю, людяністю своїх учителів.

З огляду на це, постає питання додаткової підготовки вчителів у спеціальних вальдорфських центрах (вишах), оскільки отриманої в педагогічному закладі освіти недостатньо. Так, той, хто має базову педагогічну освіту, проходить додатковий дворічний курс для роботи класним учителем (викладає всі основні предмети у своєму класі впродовж перших шести – восьми років) або вчителем-предметником (іноземні мови, образотворче мистецтво, музика, спорт, садівництво, ручна праця тощо). Підготовка до викладання наукових дисциплін у старших класах (9–12-й роки навчання) триває півтора роки. Якщо в людини немає педагогічної освіти, то вона може пройти основний курс упродовж чотирьох років.

Програми підготовки вальдорфських учителів за своєю структурою сходять до вступного курсу, що був прочитаний Р. Штайнером учителям перед відкриттям першої вальдорфської школи та включав такі три цикли: «Загальне вчення про людину як основа педагогіки» [4]; «Мистецтво виховання: методика і дидактика» [5]; «Семінарські обговорення та лекції з навчального плану» [6].

Основними видами діяльності здобувачів вальдорфської педагогічної освіти є: вивчення педагогічної антропології Р. Штайнера; засвоєння загальнопедагогічних знань (вальдорфські навчальні програми, форми та методи навчання; шкільні предмети та їх вплив на розвиток дітей; управління школою й робота з батьками тощо); заняття художніми вправами (музика, живопис, малювання крейдою й олівцями, ліплення з глини, евритмія, мистецтво мовлення, імпровізація, лендарт тощо); самоосвіта та саморозвиток; педагогічна практика й соціально-практична робота, що супроводжується рефлексивною діяльністю [1, с. 4–5].

Водночас отримана вальдорфським учителем освіта – це лише необхідна передумова для його роботи у школі. Успішність професійної діяльності вальдорфського вчителя визначається його здатністю до постійної самоосвіти та безперервного саморозвитку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, сутнісно-змістовими характеристиками вальдорфської педагогіки як «signature pedagogy» є: наявність власного світоглядно-філософського, психолого-педагогічного, дидактико-методичного фундаменту й особливі вимоги до особистості вальдорфського вчителя та його спеціальної додаткової освіти.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі становлення й розвитку вальдорфської педагогічної освіти, вивченні змісту та форм підготовки вальдорфських учителів.

Список використаних джерел

1. Rawson M. A Theory of Waldorf Teacher Education. Part 1. Learning dispositions. *Research on Steiner Education*. 2020. Vol. 11. № 2. P. 1–22.
2. Rudolf Steiner Archiv. <https://www.rudolf-steiner.com/en/home-englisch/>
3. Shulman L. S. Signature Pedagogies in the Professions. *Daedalus*. 2005. Vol. 134. № 3. P. 52–59.
4. Steiner R. Allgemeine Menschenkunde als Grundlage der Pädagogik (GA 293). Dornach/Schweiz : Rudolf Steiner Verlag, 1992, 256 S.
5. Steiner R. Erziehungskunst Methodisch-Didaktisches (GA 294). Dornach/Schweiz : Rudolf Steiner Verlag, 1990. 196 S.
6. Steiner R. Erziehungskunst Seminarbesprechungen und Lehrplanvorträge (GA 295). Dornach/Schweiz : Rudolf Steiner Verlag, 1984. 196 S.
7. Uceda P. Q. Waldorf teacher education: Historical origins, its current situation as a higher education training course, and the case of Spain. *Encounters in Theory and History of Education*. 2015. Vol. 16. P. 129–145.

Андрея ЙОКОБ

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями),
Мукачівський державний університет
м. Мукачево, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Анотація З метою формування професійного іміджу у майбутніх вихователів пропонуємо активно використовувати інтерактивні технології. Тренінг розглядаємо як поліфункціональний метод групової роботи, який спрямований на вироблення особистісних змін у процесі іміджування. Розглянуто методичні аспекти організації тренінгової діяльності. Розроблено тренінгові програму «Іміджування професійної діяльності майбутнього вихователя», яка передбачає використання методів аналізу конкретних практичних ситуацій, групову дискусію, мозковий штурм, метод практичних вправ.

Ключові слова: імідж, професійний імідж, освітній процес, майбутні вихователі, інтерактивні технології, тренінг.

Abstract: To form a professional image of future educators, we propose to actively use interactive technologies. The training has been considered as a multifunctional method of group work aimed at developing personal changes in the process of image development. We have considered the methodological aspects of organizing training activities. In the course of practical activity, author have developed a training program "Image-making of future educators' professional activity", which involves the usage of the method of analysis of specific practical situations, group discussion, brainstorming, and practical exercises.

Keywords: image, professional image, educational process, future educators, interactive technologies, training.

Постановка проблеми та її актуальність. Професійний імідж виступає вагомим психолого-педагогічним інструментом, який сприяє налагодженню ефективних контактів із усіма суб'єктами фахової взаємодії, призводить до зменшення професійних стресів, попереджує виникнення професійних конфліктів та допомагає уникнути розвитку негативних професійних комплексів. Як свідчить практика, вдало сформований професійний імідж має суттєвий позитивний вплив на вдосконалення особистісно-професійного розвитку майбутнього фахівця та стимулює досягнення успішної професійної кар'єри. Вважаємо, що створення неповторного професійного іміджу є потужним внутрішнім мотиватором до активних практичних дій, що спонукає до саморозвитку й самовдосконалення. Як доводять науковці (Boorstin, 1992; Барна, 2008), це відбувається тому, що професійний імідж базується на системі почуттів та ціннісних орієнтацій, які необхідні для якісної реалізації усього спектру професійних обов'язків. Відзначимо, що майбутній вихователь закладів дошкільної освіти ще під час навчання має сформувати свій професійний імідж.

Аналіз основних досліджень і публікацій засвідчує, що питання іміджування (формування професійного іміджу) було в центрі уваги науковців. Так, з'ясовано, що Р. Кравець (2019) запропонував виокремити найважливіші характеристики іміджу, до яких віднесено такі як-от: «активність, мінливість, гнучкість, ситуативність, символічність,

наслідуваність, орієнтованість на соціальну групу, емоційність, наявність духовних, етико-естетичних орієнтирів» (Кравець, 2019, с. 54). У публікації Л. Серман (2020) доволі ґрунтовно проаналізовано функції (соціально-інформаційна; комунікативна; виховна; мотиваційна; розвиваюча; ціннісна) професійного іміджу. Важливою є публікація С. Тарасової (2016), яка висвітлює питання використання майбутнім фахівцем «масок-іміджу», а саме: харизматичної, маніпулятивної, маски-реноме (Тарасова, 2016, с. 137–140).

Однак, варто звернути увагу на те, що нині існує нагальна потреба у цілеспрямованому іміджуванні під час професійної підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти, а також активному впровадженні в таку діяльність педагогічних інновацій, які базуються на використанні тренінгових технологій.

Ціль статті дослідити сутність іміджування для підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців спеціальності 012 Дошкільна освіта. У даній науковій публікації були поставлені такі два **завдання**:

– проаналізувати сутність професійного іміджу майбутнього вихователя закладу дошкільної освіти;

– охарактеризувати практичний потенціал тренінгів під час іміджування.

Виклад основного матеріалу. Насамперед відзначимо, що ми дослухалися до поради О. Межеричької (2009), яка трактує професійний імідж як форму «самовиявлення індивідуального цілісного образу особистості як реалізатора потреб мікро- і макросоціуму, за якої виявляються найвиразніші ділові та особистісні якості» (Межеричька, 2009, с. 29). Наголосимо, що персональний (особистісний) імідж фахівця має корелювати із цим конкретним професійним стандартом. У цьому контексті професійний імідж доцільно розглядати як «образ-стереотип та «діловий» образ особистості у професійній діяльності» (Kalaur & Soroka, 2023, с. 107).

Зупинимося на аналізі професійного іміджу вихователя закладу дошкільної освіти. Так, нам імponує визначення Т. Марєєвою (2017), що декларує імідж як якісну характеристику особистості, що сприяє прояву її внутрішніх установок, особистісних якостей, життєвих позицій, знань і професіоналізму через зовнішні виразники – зовнішній вигляд, поведінку, особливості вербального і невербального спілкування, специфіку оформлення рукотворного середовища, які суттєво впливають на організацію міжособистісної взаємодії та реалізацію професійних функцій фахівця (Марєєва, 2017).

У публікації С. Попиченко (2012) наведено три основні компоненти професійного іміджу вихователя закладу дошкільної освіти, а саме:

– зовнішній вигляд (стиль одягу, манера самопрезентації, здатність демонструвати свій розум, професійні навички та здібності, прояв любові до дітей);

– внутрішній образ (культура, установки, цінності, характер, емоційне ставлення до дійсності);

– професійно-педагогічне спілкування (Попиченко, 2012, с. 55).

Наголосимо, що професійний імідж вихователя закладу дошкільної освіти є доволі складним особистісним новоутворенням, яке має бути сформоване у студентів ще під час навчання у закладах вищої освіти. У цьому контексті, як показує наш власний досвід, саме тренінгові технології є найбільш ефективними.

Обираючи тренінги для іміджування, виходимо з того, що вони забезпечують гармонійне поєднання теорії та практики, збагачують рефлексію, вдосконалюють комунікативні уміння, розвивають особистісні риси і якості. Тренінг забезпечує цілеспрямовану та ефективну модифікацію відносин, сприяє вдосконаленню практичних умінь і навичок здобувачів освіти за спеціальністю 012 Дошкільна освіта, а також поглиблює практичний досвід шляхом участі в інтерактивній діяльності.

У ході дослідження нами було розроблено тренінгові програму «Іміджування професійної діяльності майбутнього вихователя», що спрямована на розвиток професійного іміджу майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. Авторська тренінгова програма впроваджена в освітній процес у Мукачівському державному університеті. Так, головна мета тренінгу – активізація особистісного потенціалу майбутніх вихователів у площині іміджування. Під час розробки та реалізації тренінгу були поставлені такі практичні завдання:

- навчити студентів усвідомлювати себе у системі майбутньої професійної діяльності, стимулювати позитивне мислення;
- вдосконалити міжособистісне спілкування;
- розвивати комунікативну компетентність на основі самопрезентації, вдосконалення вербальної та невербальної комунікації;
- ознайомити із найбільш перспективними техніками та прийомами іміджмейкінгу на основі використання потенціалу театральної педагогіки;
- стимулювати майбутніх фахівців до самостійного складання програми саморозвитку професійного іміджу.

У тренінговій програмі, яку ми розробили, головний акцент зроблено на використанні інтерактивних методів та прийомів. Зокрема майбутні вихователі були залучені до:

- інтерактивних вправ («Самореклама», «Я – компетентний та впевнений у собі вихователь»);
- групових дискусій («Діалог про професію вихователя», «Збирання валізи для роботи в закладі дошкільної освіти»);
- практичних вправ («Конверт відвертості вихователя», «Бар'єри у професії вихователя»);
- аналізу практичних ситуацій («Залізне алібі», «Стілець сповіді»);
- мозкових штурмів («Рекламний ролик для влаштування у закладах дошкільної освіти», «Асоціативний ряд»).

Передбачаємо, що набуті під час тренінгу теоретичні знання та практичні уміння дозволять майбутнім вихователям вдосконалити теоретичні уміння та розширити спектр практичних навичок у площині іміджування, допоможуть майбутнім вихователям ефективно комунікувати з усіма учасниками освітнього процесу у дошкільній установі.

Висновки. Професійний імідж виступає конкретизацією ділового іміджу в рамках конкретної професії. Для якісної діяльності з формування професійного іміджу (іміджування) зі студентами спеціальності 012 Дошкільна освіта вважаємо за доцільне активно використовувати тренінгові технології. Вважаємо, що саме тренінгові технології під час іміджування забезпечують гармонійне поєднання теорії та практики. Встановлено, що основна мета використання тренінгових технологій під час іміджування спрямована на створення комфортних умов для того, щоб кожний студент відчув свою професійну

успішність. Розроблено для майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти тренінг «Іміджування професійної діяльності майбутнього вихователя». Студенти, які були учасниками тренінгу, мали змогу аналізувати конкретні практичні ситуації, дискутувати, були учасниками ігор, інтерактивних вправ та мозкових штурмів.

Перспективи подальших досліджень будуть спрямовані на перевірку й доведення ефективності авторської тренінгової програми.

Список використаних джерел

- Boorstin, D. J. (1992). *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America* (25th ed.) N. Y. : Knopf Doubleday Publishing Group.
- Kalaur, S., & Soroka, O. (2023). Theoretical and methodological principles of the formation of professional culture and professional image among educators by means of the acmeological approach in war conditions. *Social Work and Education*, 10(1), 99–110.
- Барна, Н. В. (2008). *Іміджелогія : навч. посіб. для дистанційного навчання*. Київ: Університет «Україна».
- Кравець, Р. Е. (2019). Концептуальний простір поняття «професійний імідж» у наукових психолого-педагогічних дослідженнях. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 65(2), 53–57.
- Марєєва, Т. (2017). Професійний імідж вихователя дошкільного навчального закладу та його структура. *The practical significance of modern scientific research'2017*, 3(6), 10–18.
- Межерицька, О. А. (2009). Професійний імідж як інструмент педагогічного впливу. *Управління школою*, 25(253), 29–31.
- Попиченко, С. (2012). Роль комунікативної компетенції в технології створення іміджу педагога-вихователя дошкільного навчального закладу. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, (41), 53–58.
- Серман, Л. І. (2020). *Педагогічні умови формування професійного іміджу у майбутнього вчителя іноземних мов* [Автореф. дис. канд. пед. наук] Рівненський держ. гуманітарний ун-т.
- Тарасова, С. О. (2016). Маска-імідж у англомовному політичному дискурсі. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*, (84), 136–142.

Оксана КАРАБІН

доцент, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри інформатики та методики її навчання,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна

ФОРМУВАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИМІРЮВАННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

Анотація. У статті проаналізовано теоретичні аспекти формувального оцінювання в процесі професійної освіти. Обґрунтовано стратегію формувального оцінювання освітніх досягнень майбутніх фахівців із врахуванням освітньої мети, цілей, завдань щодо формування професійно значущих якостей суб'єктів освітньої діяльності, розвитку фахового потенціалу кожного індивідуума, набуття практичної готовності до виконання навчальної діяльності. Розкрито багатфакторність онлайнових цифрових платформ, вебсервісів, застосунків, які сприяють плановому оцінюванню освітніх досягнень суб'єктів навчальної діяльності, отриманню зворотного зв'язку, адаптації власної діяльності із врахуванням індивідуальних потреб усіх учасників освітнього процесу.

Ключові слова: освіта, професійна підготовка, професійна діяльність, освітній процес, майбутні фахівці, формувальне оцінювання.

Abstract. The article analyzes the theoretical aspects of formative assessment in the educational process of future specialists. The importance of the strategy of formative assessment of educational achievements of future specialists is substantiated, taking into account the educational goal, goals, tasks for the formation of professionally significant qualities of subjects of educational activity, the development of the professional potential of each individual, practical readiness to perform educational activities. The multifactorial nature of online digital platforms, web services, and applications that contribute to the planned assessment of subjects of educational activity, receiving feedback, and adapting one's own activities, taking into account the individual needs of all participants in the educational process, is revealed.

Keywords: education, professional training, professional activity, educational process, future professionals, formative assessment.

Постановка проблеми та її актуальність. У сьогоdnішніх реаліях трансформації національної освіти з урахуванням концептуальних ідей і передового педагогічного досвіду актуалізуються освітні стратегії педагогічних підходів до оцінювання результатів навчальної діяльності майбутніх фахівців, розроблення інноваційних методик, задіяння дидактичних прийомів щодо успішного спрямування й упровадження основних завдань закладів освіти. Аналіз проблеми інновацій в освіті засвідчив активізацію наукових пошуків шляхів упровадження формувального оцінювання в навчально-виховний процес майбутніх фахівців відповідно до Національної доктрини розвитку освіти, Закону України «Про вищу освіту», Закону України «Про освіту», що посилює теоретико-методологічні засади функціонування системи підготовки майбутніх фахівців, сприяє удосконаленню методологічного підґрунтя, оновлення потенціалу системи практичного оцінювання, спрямованого на примноження професійних компетентностей і відповідного кваліфікаційного рівня, «необхідних для професійної діяльності за певною професією у

відповідній галузі, забезпечення її конкурентоздатності на ринку праці та мобільності і перспектив кар'єрного зростання впродовж життя» [1; 3; 4; 7].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Концептуальні засади формування оцінювання в навчально-виховному процесі закладів освіти, актуальність означеної проблематики розкриваються у дослідженнях зарубіжних науковців П. Бласс (Paul Black), Д. Вільям (Dylan William), Л. Грінстайн (Laura Greenstain), Л. Ейнсворт (Larry Ainsworth), М. Тойвола (Marika Toivola), У. Харлен (Wynne Harlen) та ін.; філософські засади використання методів контролю, технологій формування оцінювання розкриваються в психолого-педагогічних працях українських науковців О. Бабкова, В. Бикова, В. Вембер, Р. Горбатюка, Р. Гуревича, Л. Кабан, Т. Канівець, В. Лапінського, М. Лапчик, С. Овчарова, С. Полюги, В. Радула, Л. Романишиної, К. Стадниченко та ін.; теоретичні і методичні засади формування оцінювання в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців розкриваються в роботах Е. Бажміної, Н. Бакуліної, В. Бикова, Б. Бовича, О. Буйдіної, І. Булах, Л. Ващенко, В. Вембер, М. Газдик, М. Гладуна, А. Гривко, Н. Дементієвської, Л. Зеленської, І. Зязюна, І. Калініної, О. Кузьмінської, А. Криворучко, О. Локшиної, Л. Михайленко, Н. Морзе, О. Онопрієнко, С. Семерікова, Н. Софій, О. Спіріна, С. Стрижака, О. Фідкевич, О. Шаповалової, Н. Шиян, Г. Шмигер, О. Щербак та ін.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та дослідженні значимості формування оцінювання як інструмента вимірювання якості освітнього процесу професійної підготовки майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Нині формувальне оцінювання як інструмент вимірювання якості освітнього процесу, успішного розв'язання завдань освіти, планування розвивального освітнього середовища, оптимізації траєкторії викладання й навчання, мобільності оцінювання та рефлексії враховує важливість взаємозв'язку цілі, мети, завдань, принципів, методологічних підходів, функцій, методів, технологій, форм, прийомів, засобів, педагогічних і цифрових інструментів, компонентів для здійснення зворотного зв'язку.

Метою формування оцінювання є адаптування, діагностика, моніторинг освітнього процесу для забезпечення постійного зворотного зв'язку між усіма учасниками освітнього процесу, покращення результатів навчання, обміну інформацією в рамках освітнього закладу, поліпшення взаєморозуміння та співробітництва. У виробленні стратегії формування оцінювання важливими є: обумовлення критеріїв оцінювання; вибудовування комунікації між усіма учасниками освітнього процесу; посилення зворотного зв'язку; відстеження та моніторинг освітніх досягнень; спонування до досягнення успіху, підвищення самоконтролю; спрямованість вмотивованих установок на самоактуалізацію, самовдосконалення.

Упровадження формування оцінювання в навчально-виховний процес професійної підготовки майбутніх фахівців ураховує освітні завдання щодо формування професійно значущих якостей суб'єктів освітньої діяльності, розвиток фахового потенціалу кожного індивідуума, набуття практичної готовності до виконання навчальної діяльності. Відтак, філософія формування оцінювання передбачає:

– актуалізацію мотивації та адаптування до освітнього процесу, розуміння стратегії формування оцінювання, особистісних можливостей та перспектив;

– оволодіння критичним мисленням, спрямованість на вибудовування успішної індивідуальної освітньої траєкторії;

– з'ясування потенціалу аналітичного інструменту оцінювання та перспектив досягнення на кожному із етапів навчання;

– моніторинг набуття майбутніми фахівцями умінь і навичок, професійних компетентностей, а також планування й коригування очікуваних результатів;

– удосконалення відстеження індивідуального прогресу навчання, моніторинг власної освітньої діяльності із метою посилення й зростання компетентнісних умінь і навичок, розвиток професійних характеристик, постійне удосконалення професійної майстерності та оволодіння фаховими надбаннями щодо професійної діяльності.

У стратегії формульовального оцінювання освітніх досягнень майбутніх фахівців доцільним є використання таких методів й прийомів: метод аперцепції-інтерації, взаємонавчання, евристика, абстрагування, створення спеціальних ситуацій, проблематизація, студія активного випадку, оцінка співбесіди, мозкова атака, сократівський семінар, метод контрольних запитань, однохвилинне есе, міні-тренінг, аналіз помилок і колізій, ділова (імітаційна) гра [5].

Тенденція упровадження формульовального оцінювання буде цілісною з використанням цифрових технологій як альтернативної форми зворотного зв'язку: Classtime, Microsoft Teams, Mentimeter, Kahoot!, Quizlet, Google Forms, Quizizz, Poll Everywhere, Socrative, Triventy, LearningApps, Canva, Flippity; віртуальних дошок: Padlet, Miro, Twiddla, Microsoft Whiteboard, Jamboard, IDroo, Trello, Linoit, Realtimeboard; інтелеккарт: Coggle.it, Mindomo, Bubl.us, Mind maps, MindMeister) тощо [2; 6].

Варто зазначити, що багатофакторність онлайн-цифрових платформ, вебсервісів, застосунків сприяє об'єктивності планового оцінювання суб'єктів навчальної діяльності, отриманню зворотного зв'язку, адаптації власної діяльності із врахуванням індивідуальних потреб усіх учасників освітнього процесу.

Висновки. Формульовальне оцінювання як інструмент вимірювання якості освітнього процесу забезпечує неупереджений зворотній зв'язок, уможлиблює процес вибудовування в суб'єктів освітньої діяльності особистісно-індивідуального досвіду корекції процесу власного навчання, зумовлює академічну успішність здобувачів освіти, спрямовує зусилля здобувачів освіти на досягнення бажаних результатів навчання, сприяє вибудовуванню стратегії оцінювання, визначає діагностику контрольної-оцінювальної діяльності суб'єктів освіти, умотивовує до якісної професійної готовності й сформованості професійної компетентності. Зазначимо, що використання стратегії формульовального оцінювання в освітньому процесі професійної підготовки майбутніх фахівців є ефективною технікою оцінювання, відстеження особистісного прогресу для мотивування, спонукання, коригування освітньої діяльності, приведення до самопізнання й саморозвитку.

Список використаних джерел

1. Бажміна Е. А. Формувальне оцінювання: цілі, умови, принципи та структура. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Педагогічні науки*. 2021. № 4. С. 130–137.
2. Дементієвська Н. Формуюче оцінювання в курсі допрофільної підготовки за програмою Intel «Шлях до успіху». *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2012. № 2. С. 60–69.
3. Закон України «Про вищу освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
4. Закон України «Про освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
5. Карабін О. Й. Особливості сучасного стану інформаційного середовища в вищих навчальних закладах. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2009. Вип. LII. С. 440–443.
6. Карабін О. Й., Шуль М. В. Формування цифрових компетентностей здобувачів освіти в контексті Нової української школи. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 29, т. 1. С. 140–144.
7. Bennett R. Formative assessment: a critical review. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 2011. vol. 18, № 1. P. 5–25.

Vladimir KARAPETYAN

*doctor of psychological sciences, professor,
professor of the Chair of Developmental
and Pedagogical Psychology,
Khachatur Abovyan Armenian State Pedagogical University
Yerevan, Armenia*

THE STATUS OF PSYCHOLOGICAL PRACTICAL PREPARATION IN THE EDUCATION COLLEGE

Abstract. The analysis of the university study process shows that the student encounters both subject and psychological difficulties both during the pedagogical practice and at the very beginning of the work after graduating from the university. Despite the fact that the difficulties are related to objective and subjective factors, it is still necessary to find practical and real opportunities to strengthen training, with which a psycho-pedagogical problem is posed, because practical training is considered as a special problem of education. This is due not only to the demands placed on the pedagogical staff, which are increasing day by day, but also to the demands of the psychologization of education, based on the interests of the rapid development of science. It is known, that especially in the last 20-30 years in the field of education, interdisciplinary knowledge of psychopedagogical functions has increased, and today there is really no field that not to take advantage of the opportunity offered by modern psychology. The main problem of emphasized psychologization of knowledge in education aims to strengthen the quality of psychological training of students and teachers, to introduce them to applied directions and, most importantly, to increase the level of practical training, ensuring the high efficiency of pedagogical activities.

With the aim of clarifying psychological practical training, taking as a basis the opinions of especially beginning teachers. Because the questionnaire was made with young teachers from approved meetings, therefore from its content .

There were no comments on the structure. Pedagogical work experience of 1–5 years is presented below. The sample questionnaire was offered to about 1000 teachers. Studies of the state of psychological preparation show that a significant proportion of students emphasize the role of practical training, while at the same time noting the shortcomings of psychological preparation. Among them especially often repeated in the areas related to the research of the person, it is also possible to have difficulties in forming ways for the development of cognitive processes. During the last ten years, we have tried to present the situation with research data.

Կարապետյան Վլադիմիր Ս.

Խ.Աբովյանի անվան Հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի Զարգացման և Կրթության հոգեբանություն ամբիոնի պրոֆեսոր, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր

**ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԸ
ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԲՈՒՀՈՒՄ**

Բուհական ուսուցման գործընթացի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ուսանողը ինչպես մանկավարժական պրակտիկայի ընթացքում, այնպես էլ բուհն ավարտելուց հետո աշխատանքային գործունեության հենց առաջին

տարիներին հանդիպում է թե առարկայական, թե հոգեբանամանկավարժական դժվարությունների: Չնայած այդ դժվարությունները կապված են օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների հետ, այդուհանդերձ անհրաժեշտ է գտնել գործնական պատրաստությունն ուժեղացնելու իրական հնարավորություններ, որոնցով էլ պայմանավորված հոգեբանամանկավարժական պատրաստությունը կարելի է դիտարկել որպես կրթության հատուկ հիմնախնդիր:

Դա պայմանավորված է ոչ միայն մանկավարժական կադրերին ներկայացվող օրեցօր աճող պահանջներով, այլև բուն հոգեբանական գիտության բուռն զարգացման առանձնահատկություններով: Հայտնի է, որ հատկապես վերջին 20-30 տարում կրթության բնագավառում ավելի է մեծացել հոգեբանամանկավարժական գիտելիքների միջդիսցիպլինար ֆունկցիաները և այսօր փաստորեն չկա մի բնագավառ, որն այս այն չափով չօգտվի ժամանակակից հոգեբանության ընձեռած հնարավորությունից: Կրթության բնագավառում տարվող առշատանքների ընդգծված հոգեբանականացումը նպատակ ունի ուժեղացնել ուսանող մանկավարժների հոգեբանական պատրաստության որակը, ծանոթացնել նրանց հոգեբանական կիրառական ուղղություններին և որ ամենակարևորն է բարձրացնել գործնական պատրաստության մակարդակը՝ ապահովելով մանկավարժական գործունեության բարձր արդյունավետությունը: Հոգեբանական պատրաստության վիճակի պարզաբանմանն ուղղված ուսուսմասիրությունները ցույց են տալիս, որ ուսանողների զգալի մասը կարևորում է գործնական պատրաստվածության դերը, միաժամանակ նշում հոգեբանական պատրաստության թերի կողմերը: Դրանց մեջ առանձնապես հաճախ են կրկնվում անձին վերաբերող բնագավառների ուսուսմասիրման, իմացական պրոցեսների զարգացման հնարավոր ուղիների ձևավորման դժվարությունները: Վերջին տասը տարիների հետազոտությունների տվյալներով փորձենք ներկայացնել հոգեբանական գործնական պատրաստության վիճակը՝ հիմք ընդունելով հատկապես սկսնակ ուսուցիչների կարծիքները:

Քանի որ հարցարանը կազմվել էր երիտասարդ ուսուցիչների հետ կայացած հանդիպումներից, հետևաբար դրա բովանդակության և կառուցվածքի մասին դիտողություններ չեն եղել:

Ստորև տրվում է 1-5 տարվա մանկավարժական աշխատանքի փորձ ունեցող մոտ 1000 ուսուցիչներին առաջարկված հարցաթերթի նմուշը:

ՀԱՐՑԱԹԵՐԹԻԿ

Երիտասարդ ուսուցիչների կարծիքը բուհում ստացած հոգեբանամանկավարժական պատրաստության գործնական ուղղվածության մասին:

Առաջին տարվա աշխատող մանկավարժներ

• Բուհում ստացած հոգեբանական գիտելիքները օգնում են Ձեզ ուսուցնադաստիարակչական գործընթացում(այո, ոչ, ոչ լրիվ):

• Տեսական գիտելիքների ի՞նչ չափով են օգնում Ձեզ: Դրանք լրիվ կիրառելի են (ո՞ր դասարանում՝ ցածր, միջին, բարձր), դժվար կիրառելի (ո՞ր դասարաններում՝ ցածր, միջին, բարձր), կիրառելի չեն (ինչու՞):

• Բուհում հոգեբանությունից անցկացրած սեմինար և գործնական պարապմունքները ինչ՞ են տվել Ձեզ.

ա) աշակերտների հետ ճիշտ վարվելու կարողություն (մեթոդներ),

բ) ուսուցման գործընթացը կազմակերպելու գործնական հմտություններ,

գ) դաստիարակչական աշխատանքը կազմակերպելու գործնական հմտություններ (մեթոդներ, ձևեր եղանակներ),

դ) կոնֆլիկտները հաղթահարելու ունակություններ,

ե) դաստիարակության ներգործության այլ ձևեր (...) և այլն:

4. Բուհում ստացած գիտելիքները օգնում են Ձեզ.

ա) դաս վարելիս,

բ) ուսուցիչների և աշակերտների հետ հաղորդելիս,

գ) ծնողների հետ համագործակցվելիս,

դ) մանկավարժներին (գործընկերներին) և աշակերտներին ճանաչելիս,

ե) միջանձնային այլ հարաբերություններում (հասարակական միջավայրում, ընտանիքում, ճանապարհորդելիս և այլն):

5. Ձեր կարծիքով բուհական հոգեբանության դասընթացը ի՞նչ թերություններ (պակասություններ) ունի.

ա) համակարգի խիստ տեսական բնույթ է կրում ,

բ) պակասում է գործնական ուղղվածությունը,

գ) սովորեցնում է, թե չի սովորեցնում, թե ի՞նչ պետք է անել (ինչպես վարվել), ուսուցման և դաստիարակության փոփոխվող պայմաններում:

Ընդհանուր առմամբ պարզվել է, որ ուսուցիչները ճիշտ են գնահատում գործնական հոգեբանության տեղն ու դերը, գտնում են, որ ուսանող-մանկավարժների հոգեբանական պատրաստությունը ավելի շատ կրում է տեսական բնույթ և առանձնապես չի նպաստում ուսուցչի ամենօրյա

աշխատանքին, իսկ ինչ վերաբերում է գործնական պատրաստվածությանը, ապա դա առավել չափով վերարտադրողական է և չունի փորձարարական ճանապարհով գիտելիքներ ձեռք բերելու հետազոտական ուղղվածություն: Ընդհանուր եզրակացությունը այն է, որ ուսանողների հոգեբանական գործնական պատրաստության վիճակը բավարար չէ և անհրաժեշտ է գտնել գործուն միջոցներ այն էապես բարելավելու համար: Հավանաբար հոգեբանական գործնական պատրաստության հիմնախնդիրը պետք է քննարկվի գոնե մի քանի տեսանկյունով: Նախ անհրաժեշտ է բացահայտել ուսուցչի գործունեության հոգեբանական ուղղվածությունը՝ կապված սովորողների սեռի, տարիքի, ընտանեկան դաստիարակության, նրանց վարքի և ճանաչողական գործունեության կոնկրետ ուսուսասիրությունների հետ: Անհրաժեշտ է հոգեբանության պարապմունքներին ուսանողներին սովորեցնել փորձարարական ճանապարհով բացահայտելու երեխաների հետաքրքրությունները, դիրքորոշումները, ձգտումները, գտնելու յուրաքանչյուր սովորողի ուսման դրդապատճառները, պատկերացում կազմելու ուսուցման բովանդակային մոտիվացիայի գործառական բաղադրամասերի մասին: Մանկավարժական բուհում հոգեբանության դասավանդումը պետք է հետազոտական նպատակներ հետապնդի, այլ ոչ թե բավարարվի գործընթացների նկարագրմամբ կամ առանձին հասկացությունների բացատրամբ: Ուսուցիչների պատրաստման համակարգում պետք է շոշափելի դառնա գործնական հոգեբանությունը, վերջինս պետք է դառնա ապագա ուսուցչի հոգեբանամանկավարժական պատրաստության առանցք: Յուրաքանչյուր տեսական պատկերացում պետք է միաժամանակ դիտվի գործնական խնդիր հոգեբանության տեսանկյունով, ուսուցչի պրակտիկ աշխատանքի պրիզմայով: Հարկավոր է զարկ տալ ուսանողների կողմից հոգեբանական ուսունասիրություններ կատարելու կարողությունների զարգացմանը, համապատասխան մեթոդների և մեթոդիկաների տեղին և ժամանակին կիրառմանը: Գործնական աշխատանքում հարցը պետք է կոնկրետ դրվի. կարո՞ղ է ուսանողը մանկավարժական պրակտիկայի ընթացքում հետազոտել և ախտորոշել որևէ երեխայի ճանաչողական գործունեությունը, կազմել նրա անձի զարգացման մոտավոր պլանը, որոշ կանխատեսումներ անել սովորողի զարգացման մասին և այլն: Մի քանի տասնյակ տարիներ առաջ ուրիշ իրողություն էր և երեխաներն ուրիշ գաղափարական դաստիարակության կրողներ էին, այսօրվա երեխան էապես տարբերվում է նախորդ ժամանակաշրջանի իր հասակակիցներից թե խաղերի բնույթով, թե սոցիալական ցանցերի ազդեցությամբ: Ի վիճակի է արդյոք մեր շրջանավարտն առաջադրելու հետազոտական նպատակներ (չէ՞ որ

ամենուրեք նշվում է ուսուցիչ-հետազոտող ձևավորելու անհրաժեշտությունը), առանձնացնելու խնդիրներ (ենթախնդիրներ) մտածելու և ներդնելու նույնիսկ պարզագույն կոնկրետ մեթոդիկաններ: Իհարկե, այս ամենը միանգամից չի տրվում, անհրաժեշտ է այսօր ևս ուսանողին սովորել սովորեցնել, հակառակ դեպքում նույնիսկ բարձր առաջադիմությամբ ուսանողը կարող է մանրամասն պատմել հոգեբանական երևույթի մասին, բայց չկարողանա իր գործնական աշխատանքում փոքրիկ գիտաձորձերով հաստատել կամ ժխտել որևէ տեսական պատկերացում: Այսօր շատերն են այն համոզման, որ հոգեբանական նյութի շարադրանքին ընդհանուր առմամբ պակասում է տրամաբանությունը (ինչունների շարքը) և ապացուցելիությունը: Կարծում ենք հոգեբանական գործնական պատրաստությունը պետք է սկսվի առաջին կուրսից և շարունակվի ուսումնասիրության բոլոր տարիներին: Տեսական դասընթացից զատ ապագա մանկավարժները պետք է անցնեն գործնական հոգեբանություն: Ցանկալի է ուսանողների հոգեբանական պատրաստությունը իրականացնել բոլոր կուրսերում հետևյալ հաջորդականությամբ.

Առաջին կուրս-ընդհանուր, տարիքային և մանկավարժական հոգեբանություն:

Երկրորդ կուրս – գործնական հոգեբանություն:

Երրորդ կուրս – հոգեախտորոշում և թեստավորում:

Չորրորդ կուրս – հոգեթերապևտիկ աշխատանքներ:

Առաջին կուրսից մինչև ավարտելն ուսանողը պետք է կանոնավոր հաճախի կրթօջախներ, օգնի ուսման մեջ ետ փացողներին, ուսումնասիրություններ կատարի, մեթոդիկաններ ընտրի ուսումնասիրությունների համար:

Գրականության ցանկ

1. Modernization of continuous practice and implementation of organizational mechanisms in the higher pedagogical education system, Materials of international scientific conference, Yerevan-2013

2. Վլադիմիր Կարապետյան. Հոգեբանական ծառայությունը կրթական համակարգում. Ուսումնասիրողական ձեռնարկ. Երևան-2010

3. Վլադիմիր Կարապետյան, Ալլա Դավաթյան, Էլենա Ռուբլևսկայա Մարիամ Ամիրադյան. Նախադպրոցական կրթության հոգեբանամանկավարժական պրակտիկում. Երևան-2023

Vladimir KARAPETYAN

*Professor of the Department of Developmental and Educational Psychology,
Khachatur Abovyan Armenian State Pedagogical University
Yerevan, Armenia*

Nelli KHACHATRYAN

*Applicant of the Chair of Developmental and Educational Psychology,
Khachatur Abovyan Armenian State Pedagogical University
Yerevan, Armenia*

MANIFESTATIONS OF STRICT INTELLIGENCE AND NEUROTICISM OF CADETS AT THE AVIATION INSTITUTE

Abstract. Psychological compatibility is considered as the ability of group members or an individual to establish long-term stable relationships, the goal of which is to establish interpersonal relationships with people without significant conflicts or to be willing to jointly resolve conflicts that are already forming between each other in conditions of effective interaction. Usually, psychological compatibility as a phenomenon is considered from the perspective of multiple factor analysis. However, the factors affecting psychological compatibility are not always fully understood by all members of the group, because these factors can often be mutually exclusive and have different interpretations at the subjective level. Of course, the factors affecting psychological compatibility can be both external influences and be determined by the individual characteristics of a given person. It is not always possible to find the specific factors that continue to regularly lead to long-lasting, stable relationships, ensuring a prosperous life, psychological satisfaction, the realization of the goals of group members, maintaining the social status of each, opportunities for self-realization, and a happy life, because in each person undergo significant physiological and mental changes, social and cognitive shifts that lead to new experience, acquisition or behavior patterns and why not also new unacceptable manifestations. In this context, they often talk about the formation or pursuit of common goals, but it is understood that reformulations of goals, intermediate or transitory goals are constantly taking place in a person, during the formation of which the aspirations for self-expression regularly change, especially when it comes to leadership in a group or about the pioneer.

Key words. psychological compatibility, goal, cadet, interpersonal relations, emotional intelligence, neuroticism.

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ Վ.Ս.,

Խ. Արթուրյանի անվան Հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի Չարգացման
և կրթության հոգեբանության ամբիոնի պրոֆեսոր

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Ն.Վ.

Խ. Արթուրյանի անվան Հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի Չարգացման
և կրթության հոգեբանության ամբիոնի հայցորդ

ԿՈՒՐՍԱՆՏՆԵՐԻ ՀՈՒՉԱԿԱՆ ԻՆՏԵԼԵԿՏԻ ԵՎ ՆԵՎՐՈՏԻԿՈՒԹՅԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐՆ ԸՎԻԱՑԻԱՅԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՈՒՄ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ. Հոգեբանական համատեղելիությունը դիտարկվում է որպես խմբի անդամների կամ առանձին անձի երկարատև կայուն փոխհարաբերություններ հաստատելու ունակություն, որի նպատակն է միջանձնային հարաբերություններ հաստատել մարդկանց հետ, առանց էական կոնֆլիկտների կամ պատրաստակամ լինել արդեն միմյանց միջև ձևավորվող կոնֆլիկտները համատեղ լուծել արդյունավետ փոխգործակցության

պայմաններում: Սովորաբար հոգեբանական համատեղելիությունը, որպես երևույթ, դիտարկում է տարաբնույթ գործոնային վերլուծության տեսանկյունով: Սակայն միշտ չէ, որ հոգեբանական համատեղելիության վրա ազդող գործոնները լիովին հասկանալի է խմբի բոլոր անդամների կողմից, քանի որ այդ գործոնները հաճախ կարող են իրարամերժ լինել և սուբյեկտիվ մակարդակում տարբեր մեկնաբանություններ ունենալ: Իհարկե, հոգեբանական համատեղելիության վրա ազդող գործոնները կարող են լինել ինչպես արտաքին ազդեցությունները, այնպես էլ պայմանավորված լինել կոնկրետ տվյալ մարդու անհատական առաձնահատկություններով: Միշտ չէ, որ հաջողվում է գտնել կոնկրետ այն գործոնները, որոնք շարունակում են պարբերաբար հանգեցնել երկարատև, կայուն փոխհարաբերությունների, ապահովելով բարեկեցիկ կյանք, հոգեկան բավարարվածություն, խմբի անդամների նպատակների իրականացում՝ պահպանելով յուրաքանչյուրի սոցիալական կարգավիճակը, ինքնաիրացման հնարավորությունները և երջանիկ կյանքը, քանի որ յուրաքանչյուր մարդու մեջ տեղի են ունենում ֆիզիոլոգիական և հոգեկան էական փոփոխություններ, սոցիալական և կոգնիտիվ այնպիսի տեղաշարժեր, որոնք հանգեցնում են նոր փորձի, ձեռքբերման կամ վարքի ձևերի և ինչու ոչ նաև նոր չընդունված դրսևորումների: Այս ենթատեքստում հաճախ խոսում են ընդհանուր նպատակների կազմավորման կամ ձգտման մասին, բայց հասկանալի է, որ մարդու մեջ մշտապես տեղի են ունենում նպատակների վերաձևակերպումներ, միջանկյալ կամ անցողիկ նպատակներ, որոնց ձևավորման ընթացքում պարբերաբար փոխվում են ինքնաարտահայտման ձգտումները, հատկապես, երբ խոսքը վերաբերում է խմբի մեջ լիդերության կամ առաջամարտիկի մասին:

Բանալի բառեր: հոգեբանական համատեղելիություն, նպատակ, կուրսանտ, միջանձնային հարաբերություններ, հուզական ինտելեկտ, նևորիտիկություն:

Հոգեբանական համատեղելիությունը սովորաբար ուսումնասիրվում է հոգեբանության տարբեր բնագավառներում՝ կազմավորված խմբերում, աշխատանքային թիմերում, այդ թվում նաև ընտանիքի հոգեբանության շրջանակում:

Որպես ուսումնասիրման բազա դիտարկել ենք ռազմական բուհերի կուրսանտների փոխհարաբերությունները, նկատի ունենալով, որ կուրսանտները ապրում, սովորում և պրակտիկա են անցնում միասին, ավելի շատ են շփվում միյանց հետ և ձգտում են ստեղծել հոգեբանական համատեղելիությանը միտված կամ արդեն ձևավորվող խմբեր: Մտովի փորձենք անրադառնալ նրանց փոխհարաբերություններին, առաջինից – հինգերորդ կուրսերում. Կուրսանտների փոխհարաբերությունների դինամիկան սկսվում է նախնական ծանոթություններից, այնուհետև աստիճանաբար փոխհարաբերությունների նեղացման կամ ընդլայման պայմաններում հատկապես երրորդ կուրսում, արձանագրվում է հոգեբանական համատեղելիության միտումներ.

Նախնական փուլում կուրսանտների միջանձնային հարաբերությունները սկսվում են ըստ տարածքի, պատկանելիության կամ ընդհանուր ծանոթներ ունենալու համգամանքից, որը միծտ չէ, որ ծարունակվում է մինչև վերջ: Մեզ հետաքրքրել է հոգեբանական համատեղելիության հետ կապված առավել երկու ոլորտներ, որոնք էական դեր են կատարում միկրոմիջավայրի ձևավորման համար: Նկատի ունենք հուզական ինտելեկտը և մարդու նեվրոտիկությունը, հատկապես վերջինը յուրջ խոչընդոտ կարող է լինել հոգեբանական համատեղելիության համար, քանի որ նեվրոտիկ կուրսանտի և այլ մարդկանց շփումները բավականին բարդ են և բացասաբար են անրադառնում փոխհարաբերությունների որակական կողմի վրա: Հուզական ինտելեկտի և

ներկրոտիկության դերսևորումները ուսումնասիրվել են առաջինից – հինգերորդ կուրսերում, հինգ տարիների ընթացքում: Հուզական ինտելեկտն ուսումնասիրելու համար կիրառվել է Ն. Հոլի մեթոդը, հաշվի առնելով հուզական ինտելեկտի տարբեր դերսևորումները՝ ըստ Ն. Հոլի առաջարկած հինգ սանդղակի:

1. Հուզական տեղեկացվածություն կամ հուզական իրագելում, նպատակ ունենալու պարգել, թե արդյոք կուրսանտը հասկանում է իր հույզերը ավիացիոն իստիտուտ ընդունվելուց հետո:

2. Հույզերի կառավարում, ցանկանալով պարգել, թե կուրսանտն ինչպես է արտահայտում իր հուզական ապրումները որոշակի նպատակի հասնելու համար:

3. Ինքնամոտիվացիա (այսինքն՝ կառավարել այլ մարդկանց հույզերը), նպատակ ունենալով պարգել, թե կուրսանտը արդյոք կարողանում է ազդել այլ մարդկանց հույզերի կամ զգացմունքների վրա, կարողանում է արդյոք օգտագործել սեփական հույզերը, ընկերական հարաբերություններ հաստատելու համար:

4. Ապրումակցում (էմպատիա, կարեկցանք) ցանկանալով պարգել, թե կուրսանտը կոնկրետ կարողանում է հասկանալ ուրիշների հույզերը և արդյոք ունի կարեկցելու ունակություն:

5. Մեկ այլ անձի հուզական վիճակի հասկացում: «Հուզական վիճակի հասկացումը» ոչ միայն բարդ է, այլև տարբեր մեկնաբանություններ կարող է ունենալ տարբեր տարիքներում, գուցե ավելին, քան ապրումակցումը առանձին պայմաններում, երբ չի առարկայանում՝ որպես օժանդակություն կամ օգնություն:

Աղյուսակ. Հուզական ինտելեկտի բաշխվածությունն առաջին-հինգերորդ կուրսերում:

Կուրսեր	Հուզական տեղեկացվածություն	Հույզերի կառավարումը,	Ինքնամոտիվացիա	Ապրումակցումը,	Մեկ այլ անձի հուզական վիճակի հասկացությունը
Առաջին կուրս	7	6	8	10	2
Երկրորդ կուրս	8	9	11	10	11
Երրորդ կուրս	9	11	12	9	10
Չորրորդ կուրս	12	13	14	10	12
Հինգերորդ կուրս	15	16	16	11	15

Ինչպես պարզվում է, առաջին կուրսի հուզական ինտելեկտի երկու բաղադրիչները՝ հուզական տեղեկացվածությունը և կառավարումը ցածր է, իսկ ինքնամոտիվացիան, ապրումակցումը և այլ անձի հուզական վիճակի ապշումակցումը միջին մակարդակի է: Մկսած երկրորդ կուրսից նկատելի է հուզական ինտելեկտի փոփոխությունները դեպի միջին կամ բարձր

մակարդակում: Ինչ վերաբերում է հուզական ինտելեկտի ամբողջական գնահատմանը, ապա կարող ենք արձանագրել, որ առաջին կուրսում, սակայն ինտելեկտը միջին մակարդակի է (43) միավոր է: Նույն միջին մակարդակը պահպանվում է Երկրորդ կուրսում (49) միավոր: Երրորդ կուրսում պահպանվում է միջին մակարդակը և մի փոքր ավելին է (51) միավոր: Չորրորդ կուրսում հուզական ինտելեկտը ավելանում է և շարունակում է մնալ միջին մակարդակում (61) միավոր: Հինգերորդ կուրսում հուզական ինտելեկտը բարձր մակարդակի է (73) միավոր:

Համահարաբերակցական կապեր են դրսևորվում «Հուզական տեղեկացվածության» և «Ինքնամոտիվացիայի» միջև (0,9524): Իսկ «Հուզական տեղեկացվածության» և «Ապրումակցման» կապը միջին մակարդակի է (0,6485): «Հուզական տեղեկացվածության» և «Այլ անձի վիճակի» մասին հասկանալու կապը ևս կարելի է բարձր համարել (0,7762): «Հույզերի կառավարումը» համահարաբերակցական կապի մեջ է «Ինքնամոտիվացիայի» հետ (0,9957): «Հույզերի կառավարումը» և «Ապրումակցումը» միջին հարաբերակցական կապի մեջ է (0,4642): «Հույզերի կառավարումը» «Այլ անձի հուզական վիճակի հասկանալու հետ» ունի միջին հարաբերակցական կապ (0,5966): «Ինքնամոտիվացիան» «Այլ անձի հուզական վիճակի հետ հասկանալու համար» ցույց է տալիս (0,5727) միջին կապ: Իսկ «Ապրումակցումը» և «Այլ անձի հուզական վիճակը հասկանալը», բարձր համահարաբերակցական կապի է (0,9449): Բացի հուզական ինտելեկտից ուսումնասիրվել է նաև կուրսանտների «Նեվրոտիկությունը» 40 հարցի միջոցով, որոնց պետք է կուրսանտները պատասխանեն «Այո», «Ոչ» կամ «Ես հաստատ չգիտեմ» պատասխաններով: Գրեթե բոլոր կուրսերի ուսանողները ընդունել են, որ իրենց ամենադժվար պայքարը սեփական անձի դեմ պայքարելն է, միշտ անհանգստանում են ինչ որ բանի համար և ունեցել են ինքնավստահության անկում: Կուրսանտների զգալի մասը «Ոչ» են պատասխանել այն հարցին, որը վերաբերում է ուսումնառության լարվածությանը կամ իրենց վատ զգացողությանը կամ առատողական վիճակին: Ընդհանուր առմամբ նեվրոտիկության դրսևորումները առանձնապես իրենց զգացնել չեն տվել, կապված հոգնածության, անհանգստության կամ ուժասպառության հետ, բայց կարելի է արձանագրել, որ ցածր կուրսերում, այնուամենայնիվ, դյուրագրգռության կամ մարդկանց լավ չհասկանալու, երբեմն նաև մենակության ձգտման, հակվածություն են հանգեցրել: Սակայն նեվրոտիկությունը մեծ մասամբ հաղթահարվել է երրորդ կուրսից սկսած, սոցիալ-հոգեբանական թրեյնինգների միջոցով, որոնք օգնել են կուրսանտին ավելի արդյունավետ միջանձնային հարաբերություններ հաստատել ինչպես համակուրսեցիների, այնպես էլ սպայական կազմի հետ: Այդ գործընթացում, էական դեր են կատարել ծնողների և ընկերների պարբերական այցելություններն ավիացիոն իստիտուտ:

Наталія КИРПИЧЕНКО

викладач вищої категорії

Відокремленого структурного підрозділу

«Краматорський фаховий коледж

Донецького національного університету економіки

і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського»

м. Краматорськ, Україна

ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ЗАСІБ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. В статті розглянута проблема професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі харчування з використанням сучасних інформаційних технологій. Визначено шляхи удосконалення професійної підготовки зазначених фахівців. Розглянуто деякі особливості формування професійної компетентності майбутніх фахівців галузі харчових технологій. Висвітлено орієнтири підготовки фахівця здатного якісно здійснювати професійну діяльність відповідно до вимог суспільства.

Ключові слова: професійна підготовка, фахівець, інформаційні технології, сучасні засоби та методи навчання, професійна компетентність, професійна освіта, активні методи навчання.

Abstract. The problem of the professional training of the prospective specialists in the sphere of nutrition with using modern information technologies is treated in the article. The ways of improving the professional training of the said specialists have been determined. Some features of the formation of professional competence of future specialists of enterprises of restaurant industry are considered. It has been highlighted the guidelines for the training of a specialist who is capable of qualitatively fulfilling his professional duties in accordance with the requirements of society.

Keywords: professional training, specialist, information technologies, modern resources and teaching methods. professional competence, vocational education, active teaching methods.

Постановка проблеми та її актуальність. Вимога сучасного ринку праці щодо моделей фахівців, здатних реалізовувати широкий спектр виробничих функцій, на перший план висуває практико орієнтовані технології навчання. Актуальною постає проблема впровадження інноваційно-інформаційних технологій як засобу вдосконалення навчально-виховного процесу, що сприяє зростанню якості освіти та рівню професійності фахівців, їхній мобільності та конкурентоспроможності на ринку праці.

Однак, проблема використання інноваційно-інформаційних технологій викладачами в процесі їх співпраці та взаємодії зі студентами у вітчизняній науковій літературі висвітлена недостатньо, тому виникає потреба більш детального вивчення можливостей інноваційно-інформаційних технологій як засобу взаємодії викладачів і студентів.

Враховуючи реалії сьогодення, ми повинні використати особливості технологій, які сприяють створенню комунікативного оточення здобувачів освіти, розвитку співробітництва в процесі постановки та вирішення навчально-пізнавальних завдань. Для цього необхідно навчитись «полемічній майстерності»; освоїти методи переконування опонента, відстоювання своїх позицій та володіння технологією риторики. Більш

ефективними для роботи зі студентами слід вважати інноваційно-інформаційні технології та методи навчання.

Вирішення цього питання вимагає перегляду змісту і форм навчального процесу, впровадження інноваційних технологій навчання, переорієнтації навчання з накопичення знань на підвищення рівня фахової компетентності як основи розвитку здібностей, ефективних дій в умовах конкретних ситуацій.

Актуальною постає проблема розроблення ефективних педагогічних технологій і впровадження їх у навчальний процес. Суть проблеми полягає в підготовці студентів до активної творчої діяльності на професійній ниві. Важливо, щоб під час навчання у вищій школі у студентів формувалися необхідні професійні знання, уміння та навички. Досвід підтверджує що проблему необхідно вирішити, власне, не за рахунок збільшення аудиторного навчання, а насамперед шляхом впровадження інноваційно-інформаційних технологій, як засобу вдосконалення навчально-виховного процесу та використання в навчальному процесі активних методів навчання як головної складової інноваційних технологій.

Зараз перед викладачами вищої школи постає важлива задача – підвищення ефективності підготовки спеціалістів на основі впровадження прогресивних форм і методів навчання.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема формування професійної компетентності майбутнього фахівця визначається як «цілеспрямований, спеціально організований процес, який сприяє формуванню особистості тих, що навчаються, і підготовка їх до активної професійної діяльності та суспільного життя» (О. Г. Барвінський). Основною її відмінністю є акцент на формуванні рис професіонала і таких соціально значущих якостей особистості, які в цілому складають поняття «компетентний» чи «конкурентоспроможний» спеціаліст [1, с. 37]. В теоретичні засади вітчизняної технологічної освіти зробили внесок О. Пометун, І. Дичківська, Т. Яценко та ін.

Проблема формування у студентів ЗВО професійних якостей хвилює багатьох дослідників. Всі вони згодні у тому, що професійне виховання повинно мати послідовний, логічний характер і що воно потребує тісної співпраці в системі «викладач-професія-студент». Незаперечним є також твердження про те, що підготовка конкурентоспроможного фахівця під силу тільки закладам освіти, об'єднаним ідеями розвиваючого навчання, педагогіки співробітництва, сучасних педагогічних технологій.

Завдання статті – визначити необхідність впровадження інноваційно-інформаційних технологій як засобу вдосконалення навчально-виховного процесу в зростанні якості освіти та рівня професійної підготовки фахівців та пошук таких форм навчання, нових методів та дидактичних засобів, які сприяють ефективному формуванню інформаційної компетентності сучасного фахівця.

Виклад основного матеріалу. Останні роки вітчизняні вчені та освітяни ведуть активний пошук оптимальної моделі освіти, яка б відповідала реаліям сьогодення. Аналізуючи стратегічні пріоритети розвитку вищої освіти згідно із Законом «Про вищу освіту», Національною стратегією розвитку освіти в Україні, Концепцією інноваційного розвитку України, можна зазначити основні положення: особистісна орієнтація вищої освіти; формування національних і загальнолюдських цінностей; постійне підвищення якості освіти; оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу; запровадження нових освітніх та інформаційно-комунікаційних технологій [2, с. 38].

Докорінні перетворення, що проходять у всіх сферах народного господарства, ставлять перед системою освіта якісно нові вимоги до підготовки фахівців для всіх галузей народного господарства України. У відповідності до цих вимог потребують кардинальних змін і вдосконалення всі складові компоненти системи фахової освіти: необхідність у визначенні нових напрямів підготовки фахівців, впровадження інноваційно-інформаційних технологій як засобу вдосконалення навчально-виховного процесу та використання активних методів навчання як головної складової інноваційних технологій.

Нині успіх у соціально-економічному розвитку країни значною мірою визначається рівнем професійної підготовки фахівців, раціональним розміщенням кадрового потенціалу і його кваліфікацію, безпосередньою участю наукових працівників у виробничій сфері. Рівень освіченості індивіда, його кваліфікація, компетентність, ділова культура та соціальна позиція стають пріоритетними чинниками у вирішенні завдань розбудови нашої держави [3, с. 156]. Високий рівень професійної освіти є важливим чинником стимулювання економічного розвитку в міжнародному масштабі. Завдання, які стоять перед освітою, вимагають від педагогічних працівників освітніх закладів глибоких психолого-педагогічних та спеціальних знань в організації навчально-виховного процесу, активного запровадження високоефективних педагогічних технологій, нових форм та методів навчання і виховання студентів.

Зараз перед викладачами вищої школи постає важлива задача – підвищення ефективності підготовки спеціалістів на основі впровадження прогресивних форм і методів навчання. Основною відмінністю використання інноваційно-інформаційних технологій навчання є акцент на формуванні рис професіонала і таких соціально значущих якостей особистості, які в цілому складають поняття «компетентний» чи «конкурентоспроможний» спеціаліст.

Цільові орієнтири підготовки фахівця – якісно здійснювати професійну діяльність відповідно до вимог суспільства. Сьогодні необхідно формування такої особистості, яка спрямована на ґрунтовне, та креативне вирішення професійних завдань, може виконувати свої обов'язки у сучасних умовах ринку праці, прагне до самовдосконалення і професійного зростання. Очевидно, виникла потреба у створенні умов для прояву індивідуальності людини, становлення нового стилю її життєдіяльності, формування у майбутнього фахівця умінь самостійно визначати способи здійснення професійної діяльності, що є ознакою його компетентності.

Чим відповідальніше підходить викладач до вибору форм і методів організації навчально-виховного процесу, тим вагоміший результат: студенти краще оволодівають знаннями, вміннями і навичками з його дисципліни. Але багато відповідальності лежить також і на студентах, на їх активності. Ось тут і потрібна взаємна співпраця: викладач-студент, яка найкраще активізує навчально-пізнавальну діяльність студентів. Актуальність даної теми переоцінити просто неможливо, бо кожному викладачеві, який творчо підходить до розв'язання проблем нинішньої освіти, а тим паче професійної, без неї просто не обійтися. Ось тут і розкривається вміння викладача впроваджувати інноваційно-інформаційні технології, талант викладача до творчого підходу використання форм і методів проведення заняття та до співпраці з студентом.

Професійна придатність особистості фахівця визначається не тільки обсягом знань і рівнем сформованості професійних вмінь, але і наявністю у спеціалістів таких

особистісних якостей, як інтерес до професії, самостійність, ініціативність, особиста активність, схильність до спілкування, старанність, відповідальність та інших. Відсутність таких якостей призводить до блокування наявних знань і вмінь, і в цілому до зниження якості і продуктивності праці.

Дослідження О. Пометун, Л. Пироженко, С. Максименка, Ю. Швалба, Т. Яценко науково обґрунтовують провідну роль у підвищенні ефективності навчального процесу впровадження разом із традиційними методами навчання інноваційно-інформаційних технологій навчання [4, с. 116]. Інноваційне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету: створити комфортні умови навчання, за яких кожен студент відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність [5, с. 74].

Кожен викладач має в підготовці і проведенні заняття застосовувати інноваційно-інформаційні технології використовуючи різноманітні методи і форми роботи в навчально-виховному процесі. Використання викладачем інноваційно-інформаційних технологій дає можливість краще оцінити здібності і знання студента, зрозуміти його, спонукає шукати нові, нетрадиційні форми і методи навчання, дозволяє викладачу за короткий час отримати об'єктивну картину рівня засвоєння матеріалу, що вивчається студентами і своєчасно його скорегувати, стимулює професійний ріст студента. Переваги використання інноваційно-інформаційних технологій:

- індивідуалізація навчання;
- інтенсифікація самостійної роботи студентів;
- зростання обсягу виконаних за заняття завдань;
- розширення інформаційних потоків при використанні Internet;
- підвищення мотивації та пізнавальної активності за рахунок різноманітності форм роботи [6, с. 89].

Доцільним є застосування вище викладених професійних умінь студентів засобами інформаційних технологій на основі таких принципів:

- наступність та неперервність, які передбачають використання інформаційних технологій протягом усього періоду навчання;
- органічний зв'язок загальноосвітньої, соціальної та професійної підготовки студентів;
- творча спрямованість навчального процесу, що підвищує мотивацію навчання, розвиває творчу діяльність [7, с. 119].

Спеціальна підготовка студентів у галузі харчових технологій має на меті дати спеціалісту необхідні відомості про можливості і методику використання сучасних технологій, прищепити навички комплексного використання технологічних навичок у своїй професійній діяльності. Основним принципом спеціальної підготовки є забезпечення її наскрізності протягом всього терміну навчання. Так, практично на кожному етапі навчання, в кожній дисципліні так чи інакше задіяні сучасні методи навчання майбутніх спеціалістів.

Використання практико орієнтованих технологій навчання формує у студентів стиль професійного спілкування, уміння ним користуватися в конкретних ситуаціях, що в кінцевому результаті сприяє підвищенню професійного уміння [8, с. 729]. Інтерактивні навчальні технології слід вважати більш ефективними для роботи зі студентами, оскільки вони сприяють зростанню якості освіти та рівню професійності фахівців, їхній мобільності, конкурентоспроможності на ринку праці.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Дослідження розкриває особливості впровадження інноваційно-інформаційних технологій, як засобу вдосконалення навчально-виховного процесу та удосконалення в навчальному процесі активних методів навчання як головної складової інноваційних педагогічних технологій, орієнтованих на формування фахових якостей студентів. Застосування інноваційно-інформаційних технологій навчання – одна з найбільш важливих і стійких тенденцій розвитку світового освітнього процесу.

Впровадження інноваційно-інформаційних технологій, як засобу вдосконалення навчально-виховного процесу, дозволяє інтенсифікувати освітній процес, збільшити швидкість сприйняття, розуміння та глибину засвоєння величезних масивів знань.

Список використаних джерел

1. Пометун О. І., Пироженко Л.В. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. Київ, 2012. 256 с.
2. Русавська В. І. Адаптація національного трудового законодавства до законодавства Європейського Союзу. *Розвиток територіальних громад: правові, економічні та соціальні аспекти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції м. Миколаїв, 23–24 червня 2021 р.* Миколаїв : МНАУ, 2021. С. 36–39.
3. Курепін В. М. Педагогічні умови формування професійних компетентностей майбутніх інженерів-енергетиків про вивченні дисципліни «Основи охорони праці» засобами дистанційної освіти. *Педагогічні інновації : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Миколаїв, 28–29 квітня 2021 р.* Миколаїв : МНАУ, 2021, С. 91–94.
4. Нові технології навчання : наук.-метод. збірник. Київ : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2006. Вип. 44. 138 с.
5. Іваненко В. Вплив євроінтеграційних процесів на роль студентського самоврядування. *Молодь, наука, бізнес : матеріали Всеукр. інтер.-конф. здоб. вищ. освіти і мол.учених, 5–6 жовтня 2022 р., м. Миколаїв.* Миколаїв : МНАУ, 2022. С. 73–77. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/11859>.
6. Мариновська О. Науково-методичний супровід освітніх інновацій. *Освітні інновації та передовий педагогічний досвід в закладах освіти в Івано-Франківській області : науково-метод зб. / упорядники Р. Зубяк, О. Мариновська та інші.; за заг.ред. Р. Зубяка, О. Мариновської.* Івано-Франківськ : ОІППО, 2017. С. 84–125.
7. Курепін В. М. Миколаївський національний аграрний університет колиска аграрних кадрів. *Актуальні питання історії науки і техніки : матеріали 21-ї Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 20–21 жовтня 2022 р.* Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2022. С. 118–121. <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/11871>
8. Іваненко В. С. Цінності та запити сучасної молоді: життєві пріоритети української молоді. *Покоління незалежності: ціннісні орієнтири і перспективи : матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів та магістрантів, м. Костанай, 30 березня 2021 р.* Костанай : Костанайський регіональний університет імені А. Байтурсінова, 2021. С. 737–741. URL: <http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/9255>.

Андрій КОВАЛЬЧУК

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 015 Професійна освіта,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка
м. Глухів, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОРТФОЛІО В ПРОЦЕСІ ОЦІНЮВАННЯ І САМООЦІНЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У публікації розглянуто вплив цифрових технологій на освіту, увагу зосереджено на значенні цифрової трансформації для підготовки майбутніх педагогів професійного навчання. Особлива увага приділена перевагам цифрового оцінювання та самооцінювання, підкреслено їх важливість для покращення якості навчання. Також проаналізовано роль електронних портфоліо у цифровій трансформації університетської освіти та їх значення для студентів у процесі навчання та розвитку.

Ключові слова: цифровізація, цифрове освітнє середовище, електронне портфоліо, педагог професійного навчання, оцінювання то самооцінювання.

Abstract. The publication analyzes the impact of digital technologies on education, focusing on the importance of digital transformation for the preparation of future professional educators. Emphasis is placed on the advantages of digital assessment and self-assessment, highlighting their importance in improving the quality of education. The role of electronic portfolios in the digital transformation of university education and their significance for students in the learning and development process is also discussed.

Key words: digitization, digital educational environment, electronic portfolio, teacher of professional training, evaluation and self-evaluation.

Цифрові технології вплинули на всі аспекти сучасного життя, у тому числі і на освіту. Важливість цифрової трансформації у сфері підготовки майбутніх педагогів професійного навчання постійно зростає. Сучасні вимоги до педагогів вимагають вміння ефективно використовувати цифрові педагогічні технології, щоб забезпечити якісну та сучасну освіту, розвивати ключові та професійні компетентності, серед яких важливе місце посідає цифрова. Стратегія формування цифрової компетентності майбутніх педагогів може бути, з нашого погляду, реалізована через створення студентами власних цифрових продуктів [1].

У XXI столітті освітній процес зазнає змін, орієнтуючись на різноманітних здобувачів освіти та підготовку їх до майбутніх викликів у швидкозмінному світі. Хоча багато закладів освіти користуються традиційними методами оцінки, такими як тести та оцінки, досвідчені педагоги розуміють, що для оцінювання успішності здобувача освіти важливі його знання, взаємодія з оточуючим середовищем та особисті інтереси. Один із найкращих способів отримати повну картину про здібності та досягнення здобувачів освіти – це ретельно структуроване та постійно оновлюване портфоліо.

В останні роки портфоліо розглядається як сучасна інноваційна освітня технологія, в основі якої використовується метод автентичного оцінювання результатів освітньої,

¹ © Ковальчук А., 2024

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11538078>

наукової та професійної діяльності [2]. Студентське портфоліо – це сукупність документів, що включає результати різноманітних активностей у системі формальної і неформальної освіти. Це своєрідний звіт із різних видів діяльності студента: навчальної, науково-дослідної, творчої, практичної тощо. Використання портфоліо дозволяє відстежувати індивідуальну траєкторію розвитку студента, продемонструвати його здатність практично застосовувати набуті компетентності.

В умовах цифрової трансформації освіти потребує перегляду процес оцінювання і самооцінювання. Завдяки цифровим інструментам оцінювання може проводитися в онлайн-режимі, що робить його більш зручним та доступним. Автоматизація збору та аналізу даних допомагає отримати об'єктивнішу інформацію та персоналізувати процес оцінювання. Це стимулює заклади педагогічної освіти до вдосконалення методів оцінювання та сприяє покращенню якості навчання.

Оцінювання та самооцінювання є важливими елементами освітнього процесу. Оцінювання – це процес визначення рівня знань та навичок студентів за допомогою різних методів та інструментів, який допомагає виявити їхні сильні та слабкі сторони. Самооцінювання, своєю чергою, сприяє розвитку самостійності та самопізнання студентів, допомагаючи їм аналізувати власні досягнення та ставити перед собою нові цілі. Це стимулює студентів до самовдосконалення та підвищує їхню мотивацію до навчання.

Структура студентського портфоліо може містити такі відомості:

Особиста інформація (прізвище та ім'я, контактні дані, заклад освіти тощо).

Опис освітніх та особистісних цілей студента.

Портфоліо знань і навичок (матеріали, що демонструють знання, навички та досягнення студента, такі як опановані курси, проекти, наукові роботи, стажування та сертифікати тощо).

Досягнення (участь у конференціях, публікації, перемога у конкурсах тощо).

Оцінка та аналіз результатів.

Професійний розвиток (інформація про участь у навчальних програмах, стажуваннях та інших заходах розвитку компетентностей).

Особиста програма розвитку (формулювання майбутніх планів особистісного і професійного розвитку та шляхів їх реалізації).

Портфоліо має демонструвати розвиток, навички та успіхи студента протягом певного часу. В портфоліо доцільно включити не лише найкращі результати, але й результати, які демонструють еволюцію та прогрес студентів. Включаючи різні елементи своєї роботи до своїх студентських портфоліо, здобувачі можуть показати, як вони розвивалися та вдосконалювалися з часом, і похвалитися своїми унікальними сильними сторонами та навичками.

Електронні портфоліо дозволяють студентам систематизувати та демонструвати свої навчальні досягнення, сприяють розвитку їхньої рефлексивної компетентності та формуванню професійної ідентичності. Електронні портфоліо також використовуються для оцінювання навчальних програм та ефективності методів навчання, а також для демонстрації досягнень студентів у виборі кар'єри. Вони дозволяють студентам активно брати участь у власному навчанні та розвитку, а також зберігати та оновлювати свої портфоліо в онлайн форматі, що забезпечує їхню доступність з будь-якого пристрою та місця.

Студентські портфоліо є потужним інструментом для покращення навчання та залучення студентів, а також для оцінювання прогресу та розуміння студентами. Незалежно від того, чи ви педагог, який прагне відстежувати прогрес студента з часом, чи студент, який прагне продемонструвати свої навички в реальному контексті, портфоліо може принести користь усім зацікавленим сторонам.

Цифрова трансформація також стимулює розвиток нових форм інтерактивного навчання, таких як віртуальні класи, онлайн-лекції та вебіари. Ці інструменти розширюють можливості доступу до освіти та сприяють гнучкому навчанню для студентів з різних регіонів та країн. Крім того, цифрові технології дозволяють впроваджувати ігрові методи навчання, що збільшують зацікавленість студентів та стимулюють їхню активність у процесі освоєння матеріалу.

Також, варто зазначити, що цифрові технології надають можливість розробки та впровадження індивідуалізованих навчальних програм. За допомогою аналізу даних про навчання студентів, можна запропонувати персоналізований підхід до навчання, враховуючи індивідуальні потреби та швидкість засвоєння матеріалу кожним студентом. Це сприяє ефективнішому засвоєнню знань.

Список використаних джерел

1. Kovalchuk, V., Zinchenko, V., & Sherudylo, A. (2020). Electronic portfolio as a means of future teachers training to professional oriented work. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. Proceedings of the International Scientific Conference*, 4, 475–485. <https://doi.org/10.17770/sie2020vol4.5130>
2. Морзе, Н. В., & Варченко-Троценко, Л. О. (2016). Е-портфоліо як інструмент відкритості та прозорості освітньої діяльності сучасного університету. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 52(2), 62–80. <http://dx.doi.org/10.33407/itlt.v52i2.1395>

Анатолій КОРОТИЧ

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка
м. Глухів, Україна*

АНАЛІЗ ПОГЛЯДІВ НАУКОВЦІВ НА ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГА»

Анотація. У статті проаналізовано погляди науковців на визначення понять «інновація», «інноваційна діяльність». Констатовано, що інноваційна діяльність педагога є необхідною умовою високої якості педагогічної освіти. Вона спрямована на задоволення попиту на якісну педагогічну освіту, забезпечує формування необхідних компетентностей та розвиток особистості здобувачів освіти, сприяє розвитку системи педагогічної освіти.

Ключові слова: інновація, інноваційна діяльність, педагоги, професійно-педагогічна освіта, розвиток особистості.

Abstract. The article analyzes the views of scientists on the definition of the terms “innovation”, “innovative activity”. It was established that the innovative activity of the teacher is a necessary condition for the high quality of pedagogical education. It is aimed at satisfying the demand for high-quality pedagogical education, ensures the formation of the necessary competencies and the development of the personality of those seeking education, and promotes the development of the pedagogical education system.

Keywords: innovation, innovative activity, teachers, professional and pedagogical education, personality development.

Постановка проблеми та її актуальність. В епоху інноваційного розвитку суспільства оновлення освітньої системи має ґрунтуватися, передусім, на професійній інноваційній компетентності фахівців, зокрема педагогів професійного навчання. Саме їм належить визначальна роль у підготовці нового покоління, оскільки «суспільство в сучасних умовах, а ще більше – в умовах відбудови країни, потребуватиме висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно діяти, адаптуватися до змінних умов, постійно розвиватися, бути високомайстерними професіоналами» [12, с. 6].

Про важливість інноваційного складника в системі освіти наголошується в багатьох нормативних документах країни: законах України «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про освіту» (2017 р.), «Про інноваційну діяльність» (2012 р.), Положенні про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності, «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності України», Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України тощо.

Зокрема, у Законі України «Про вищу освіту» увага акцентується на необхідності забезпечення «органічного поєднання в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності» (ст. 26) [8], у Законі України «Про освіту» інноваційна діяльність визначена «обов'язковою та невід'ємною частиною освітньої діяльності закладів вищої освіти» (ст. 17) [10]. У Законі України «Про інноваційну діяльність» відзначено необхідність «забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у

розвитку інноваційної діяльності; сприяння розвитку інноваційної інфраструктури; підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності» (ст. 3) [9].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Особливе місце в освітній теорії та практиці посідають дослідження проблем підготовки педагога до інноваційної діяльності А. Андрєєва, І. Гавриш, І. Дичківської, О. Дубасенюк, Н. Клокар, В. Курок, О. Огієнко, Н. Плахотнюк, В. Уриського, О. Шапран та ін. Це є закономірним, оскільки поняття «інновація» охоплює не тільки створення і поширення нововведень, а і характеризує зміни в образі діяльності, стилі мислення педагогів.

Дослідження показало, що, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених інноваційній педагогічній діяльності фахівців, означена діяльність педагога професійного навчання, специфіка якої визначена особливостями професійно-педагогічної освіти та умовами його роботи в закладах П(ПТ)О, досліджена недостатньо.

Метою статті є аналіз поглядів науковців на трактування поняття «інноваційна діяльність педагога».

Виклад основного матеріалу. З метою розкриття сутності поняття «інноваційна діяльність» з'ясуємо спочатку значення терміну «інновація», який походить від англійського слова «*innovation*», що складається з двох частин: основи «*novatio*» (лат.) – «новизна, новація, оновлення» та англійського префіксу «*in*» – «в», що означає «введення новинок, новацій, новизни» або словосполучення «нововведення» – процес використання новизни. Погоджуємося з О. Герасименко, яка вважає, що новизна – це «винахід, новий метод, новий порядок тощо; а нововведенням новинка стає з моменту свого розповсюдження. Тому фактично, під інновацією можна розуміти будь-яку прогресивну зміну в техніці, технології, організації, управлінні, суспільному житті» [2, с. 211].

У контексті нашого дослідження будемо розуміти інновацію як процес створення та використання нового досвіду, пов'язаного зі змінами в соціокультурному, соціально-педагогічному середовищі. Умови розвитку інноваційних процесів у суспільстві вимагають посилення превентивної підготовки науково-педагогічних кадрів, що позначиться на їхній здатності до майбутньої творчої педагогічної діяльності.

Для визначення поняття «інноваційна діяльність» та її основних характеристик ми розглянули формулювання цієї категорії різними авторами (О. Гончаровою, І. Дичківською, С. Загороднім, І. Зязюном, М. Ільїною, Ю. Перебейнісом та ін.). Аналіз їхнього доробку дав змогу виявити основні характеристики інноваційної діяльності, а саме: інноваційна діяльність – складна системна цілеспрямована діяльність, метою якої є впровадження результатів наукових розробок і досліджень (нові продукти, технології, послуги, форми управління та організації) для підвищення ефективності соціально-економічного розвитку, продуктивності та якості продукції або послуг.

Щодо інноваційної педагогічної діяльності аналіз праць вітчизняних і зарубіжних вчених дав змогу зробити висновок, що трактування поняття «інноваційна педагогічна діяльність», «інноваційна діяльність педагога» за змістовною інтерпретацією доволі різнопланове, і різними вченими тлумачиться по-різному:

– «складний і багатоплановий феномен, що своїм змістом охоплює процес взаємодії індивідів, спрямований на розвиток, перетворення об'єкта, на переведення його в якісно новий стан; системну діяльність щодо створення, освоєння та застосування нових засобів; особливий вид творчої діяльності, що об'єднує різноманітні операції і дії, спрямовані на одержання нових знань, технологій, систем» (І. Дичківська [4, с. 248]);

– «різновид педагогічної діяльності, що здійснюється в межах освітнього процесу з метою формування в суб'єктах системи знань, умінь і навичок, що спрямовані на створення оптимальних умов для виховання, навчання, розвитку і саморозвитку особистості та вибору можливостей вільного та творчого самовираження через генерування та втілення інноваційних ідей, оновлення педагогічної теорії та практики, комплексний творчий підхід до розв'язання професійно-педагогічних та техніко-технологічних питань» (Л. Шевченко [2, с. 122]);

– «складне інтегральне новоутворення, сукупність різних за цілями та характером видів робіт, що відповідають основним етапам розвитку інноваційних процесів та спрямовані на створення та внесення майбутнім педагогом змін до власної системи роботи. Інноваційна діяльність є системною, націленою на реалізацію нововведень на основі використання та впровадження нових наукових ідей, знань, підходів або трансформації відомих результатів наукових досліджень та практичних розробок у новий або вдосконалений продукт» (О. Гончарова [3, с. 8]);

– «метадіяльність, спрямована на перетворення всього комплексу особистісних засобів суб'єкта, які забезпечують не тільки адаптацію до швидкозмінної соціальної і професійної реальності, але й можливість впливу на неї» (К. Макогон [6, с. 28]).

– «метадіяльність, що спрямована на зміну особистісних (потреби, мотиви, цілі, ставлення) і технологічних (методи, засоби) структур суб'єктів нововведень» (І. Коновальчук [5, с. 7]);

– процес «уведення інновацій у навчання, виховання та управління загальноосвітнім навчальним закладом, що охоплює повний «життєвий цикл», а проєктно-впроваджувальна – усвідомлений вибір, апробацію, адаптацію та впровадження інновацій. Вона передбачає залучення вчителів, з одного боку, до реалізації регіональних науково-методичних проєктів, а з іншого – самостійного розроблення та реалізації проєктів упровадження інновацій, обраних ними для освоєння і використання» (О. Мариновська [7, с. 35]);

– «цілеспрямована педагогічна діяльність, що базується на осмисленні (рефлексії) свого власного практичного досвіду за допомогою порівняння та вивчення, зміни і розвитку навчально-виховного процесу з метою досягнення більш високих результатів. Одержання нового знання, якісно іншої педагогічної практики. До основної функції інноваційної діяльності відноситься зміна компонентів педагогічного процесу: цілей, змісту освіти, форм, методів, технологій, засобів навчання, система управління» (Н. Проніна).

Отже, інноваційна діяльність педагога є комплексним інтегративним видом педагогічної діяльності, спрямованим на забезпечення інноваційного розвитку та підвищення якості професійної освіти за рахунок розроблення та застосування різноманітних нововведень у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців. При цьому нововведення розуміється як ідея, результат прикладних та фундаментальних досліджень, експериментальних та теоретичних розробок у сфері освіти, виховання, управління, цифрових технологій, що за умови їх впровадження приводить до підвищення ефективності та розвитку системи педагогічної освіти.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Інноваційна діяльність педагога виступає умовою його безперервного особистісного та професійного розвитку і стає головним інструментом якісної зміни

системи педагогічної освіти, в основі якої лежить відмова від стереотипів у професії, вихід за рамки механізмів, що діють, знаходження нових оригінальних способів вирішення професійних завдань [1].

Отже, інноваційна діяльність педагога є необхідною умовою високої якості педагогічної освіти, оскільки забезпечує повноцінну реалізацію актуальних програм педагогічної підготовки, і спрямована на задоволення попиту на якісну педагогічну освіту, забезпечує формування необхідних компетентностей та розвиток особистості здобувачів освіти, сприяє розвитку системи педагогічної освіти.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у виявленні особливостей підготовки майбутніх педагогів професійного навчання у ЗВО до інноваційної діяльності.

Список використаних джерел

1. Гавриш І. В. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності : дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2006. 563 с.
2. Герасименко О. О. Інноваційна праця: особливості змісту та соціально-економічної форми. *Економіка та підприємництво*. 2008. Вип. 20. С. 210–219.
3. Гончарова О. А. Педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя іноземної мови до інноваційної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. / Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2008. 20 с.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
5. Коновальчук І. І. Креативний потенціал інноваційної педагогічної діяльності. *Інноваційна діяльність педагогів Житомирщини*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 4–7.
6. Макогон К. Діагностика готовності педагогів до пошукової діяльності (педагогічних інновацій). *Рідна школа*. 2002. № 1. С. 27–29.
7. Мариновська О. Упровадження педагогічних інновацій: система проектно-впроваджувальної діяльності. *Імідж сучасного педагога*. 2007. № 3 (72). С. 34–39.
8. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
9. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV, редакція від 13.12.2022 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T020040?an=18>
10. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
11. Система розвитку професійної компетентності педагогічних працівників фахових коледжів в умовах пандемії, воєнного та повоєнного часу : монографія / О. А. Тітова, П. Г. Лузан, Т. М. Пащенко, І. А. Мося, А. В. Остапенко, О. Ю. Ямковий. За наук. ред. О. А. Тітової. Київ : ІПО НАПН України, 2023. 272 с.
12. Шевченко Л. С. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів технологій до інноваційної педагогічної діяльності : дис... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2019. 557 с.

Олена КРАСНИХ

завідуюча технологічним відділенням,
Відокремлений структурний підрозділ “Криворізький фаховий коледж
Державного університету економіки і технологій”
м. Кривий Ріг, Україна

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ОСВІТНІХ ОРГАНІЗАЦІЙ ДО РОБОТИ В КОНКУРЕНТОЗДАТНІЙ УПРАВЛІНСЬКІЙ КОМАНДІ

Трансформаційні процеси в сучасній освіті спричинюють потребу у нових підходах до управління навчальними установами. Один з таких підходів – це створення управлінських команд в освітніх організаціях для професійної та управлінської діяльності [1].

Необхідність формування конкурентоздатних управлінських команд у закладах освіти та забезпечення психологічної готовності персоналу до роботи в них обумовлена: а) складністю завдань, що стоять перед освітніми установами сьогодні, і потребою в об'єднанні інтелектуальних та вольових зусиль членів колективу; б) динамічністю та різноманітністю завдань, вирішення яких часто потребує створення спеціалізованих груп; в) високою конкуренцією між різними закладами освіти, що вимагає надання конкурентоспроможних освітніх послуг, підвищення професійної кваліфікації педагогічного персоналу, підготовки конкурентоспроможних випускників та інше. Вивчення літератури з даного питання свідчить про те, що проблема діяльності команд та особливостей їх формування в сучасних організаціях знайшла відображення в роботах таких західних вчених, як М. Белбін, Д. Веттен, М. Геллерт, Р. Кропп, П. Мучинські, К. Новак, Г. Паркер, Х. Пейро, М. Уест, К. Фопель.

Для успішного функціонування управлінських команд в освітніх закладах необхідно забезпечити не лише професійний розвиток учасників команди, а й створити сприятливу атмосферу для співпраці, взаєморозуміння та довіри серед її учасників. Важливо також виявляти та розвивати потенціали та навички співпраці кожного члена команди [3].

Паралельно з цим, аналіз поточного стану та визначення стратегічних цілей допомагають підвищити ефективність роботи команди та досягти успішних результатів у вирішенні завдань освітньої установи. Залучення кваліфікованих фахівців, розробка програм розвитку освітнього закладу та впровадження інноваційних методик можуть сприяти підвищенню якості освіти та підготовки конкурентоспроможних фахівців для сучасного суспільства.

Додатковою ключовою складовою успішного функціонування управлінських команд у сфері освіти є розвиток лідерських якостей серед керівників та членів команди. Навички спілкування, мотивації, делегування відповідальності та управління конфліктами є важливими для побудови ефективного колективу. Крім того, постійне вдосконалення інструментів управління, врахування індивідуальних особливостей кожного учасника команди та здійснення системної роботи з розвитку організаційної культури сприяють

збільшенню продуктивності та досягненню поставлених цілей. Такий підхід сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності освітніх установ та покращенню якості надання освітніх послуг.

Узагальнюючи, можна зазначити, що побудова ефективних управлінських команд у сфері освіти стає ключовим фактором у контексті сучасних викликів і вимог. Врахування складності завдань, динамічності сучасного освітнього середовища та підвищення конкурентоспроможності освітніх установ вимагають від організацій здатності об'єднувати зусилля своїх співробітників у команди, які спрямовані на досягнення спільних цілей. Розвиток лідерських якостей серед керівників та розбудова сприятливої організаційної культури є важливими компонентами успішної роботи команди. При цьому постійне вдосконалення методів управління, врахування індивідуальних особливостей членів команди та системна підтримка розвитку колективу дозволяють досягати високих результатів у роботі освітніх організацій.

Наступним кроком у покращенні ефективності управлінських команд у сфері освіти може стати інтеграція сучасних методів управління, таких як agile-підхід, дизайн-мислення тощо. Використання інноваційних стратегій та інструментів може сприяти більш гнучкому та швидкому реагуванню на зміни в освітньому середовищі, а також підвищити творчий потенціал команди. Крім того, важливою є постійна саморефлексія та вдосконалення процесів управління на всіх рівнях освітньої системи, щоб забезпечити якісну освіту та досягти високих результатів у розвитку особистості кожного учасника освітнього процесу.

Список використаних джерел

1. Александрова О. С. Конкуренція як принцип соціального розвитку: соціально-філософський аналіз : дис. ... д-ра. філос. наук : спец. 09.00.03 Соціальна філософія та філософія історії / Запорізькій нац. ун-т. Сімферополь, 2010. 423 арк.
2. Балл Г. О. Проблема іміджу навчального закладу в контексті гуманізації освіти. *Наука і управління*. 2004. Т. 7, № 1. С. 139–141.
3. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід) : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2003. 448 с.

Олександр КУРОК

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка
м. Суми, Україна*

АНАЛІЗ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ТЕОРІЇ І МЕТОДИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

Анотація. У статті здійснено аналіз науково-педагогічних праць з проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю. З'ясовано, що найглибше досліджено формування інформатичної, дослідницької, іншомовної та інших компетентностей майбутніх економістів, а також впровадження інноваційних форм і методів їхньої професійної підготовки. Не заперечуючи вагомості напрацювань науковців з проблеми підготовки майбутніх економістів, констатовано, що виникає постійна необхідність її модернізації у зв'язку з поглибленням євроінтеграційних і глобалізаційних процесів у суспільстві.

Ключові слова: дослідження, економіка, майбутні економісти, професійна підготовка, заклад вищої освіти.

Abstract. The article analyzes scientific and pedagogical works on the problem of professional training of future specialists in the economic profile. It was found that the formation of informatics, research, foreign language and other competences of future economists, as well as the introduction of innovative forms and methods in their professional training, were most deeply researched. Without denying the importance of the work of scientists on the problem of training future economists, it is stated that there is a constant need for its modernization in connection with the deepening of European integration and globalization processes in society.

Key words: research, economics, future economists, professional training, institution of higher education.

Постановка проблеми та її актуальність. Провідною сучасною тенденцією розвитку ринкової економіки України є прискорення євроінтеграційних та глобалізаційних процесів. Вітчизняна система вищої економічної освіти є невід'ємним складником єдиного соціально-економічного простору, тому підпорядкована процесу розбудови Європейського освітнього простору, що передбачає гармонізацію загальноєвропейських стандартів та кваліфікацій. Безумовно, ефективність здійснення економічних реформ повністю залежить від ґрунтовної професійної підготовки майбутніх економістів.

На модернізацію професійної підготовки майбутніх економістів орієнтують Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр. (2018), Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів (2009), Національна рамка кваліфікацій (2011), Закон України «Про вищу освіту» (2014), Концепція розвитку економічної освіти (2003) тощо.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Підготовкою майбутніх фахівців економічного профілю опікувались К. Акуленко, Ю. Атаманчук, О. Гончарова, Г. Дутка,

Г. Ковальчук, О. Кірдан, О. Максимова, А. Найдюнова, Н. Ничкало, М. Опольська, Т. Поясок, Т. Столяренко, М. Стрельников, К. Хоружий та ін.

Незважаючи на значні напрацювання науковців з проблеми підготовки майбутніх економістів, виникає постійна необхідність її модернізації, що пов'язано з поглибленням глобалізаційних процесів у суспільстві.

Метою статті є аналіз науко-педагогічних досліджень з теорії і методики професійної підготовки майбутніх економістів.

Виклад основного матеріалу. Ряд науковців спрямовували свої дослідження на проблему формування компетентностей, якими мають володіти майбутні фахівці економічного профілю. Так, О. Самосудова-Грозова схарактеризувала формування дослідницької компетентності, а М. Стрельников дослідив розвиток підприємницької компетентності магістрантів з управління та адміністрування.

С. Тарасова у своїй роботі зацентрувала увагу на формуванні готовності до управлінської діяльності у майбутніх менеджерів фінансово-економічного профілю [9]. Проблемою формування професійної компетентності майбутніх економістів у процесі практичної підготовки опікувалась О. Яковенко. Формування готовності майбутніх економістів до інноваційної професійної діяльності у процесі фахової підготовки стало предметом дисертаційного дослідження Л. Потапкіної.

Основи особистісно орієнтованої системи формування інформатичних компетентностей у студентів економічних спеціальностей ЗВО досліджувала О. Гончарова. З опертям на глибокий аналіз стратегічних цілей та перспектив інформатизації суспільства вона теоретично обґрунтувала розроблення та впровадження в практику університетів зазначеної системи у сучасному науковому, технологічному та соціальному контексті [3].

Дослідження Н. Беньковської спрямоване на виявлення та наукове обґрунтування педагогічних умов формування професійних якостей майбутніх фахівців банківської справи, серед яких науковець виокремлює: актуалізація міждисциплінарної інтеграції фахових дисциплін; активізація інтерактивних методів навчання студентів; «моделювання спеціальних навчальних ситуацій, спрямованих на усвідомлення значущості професійних якостей для здійснення професійної діяльності» [1, с. 4].

Відзначимо, що дослідниця Т. Коваль здійснила «цілісний науковий аналіз проблеми професійної підготовки з інформаційних технологій майбутніх менеджерів-економістів у ЗВО; розроблено та обґрунтовано концепцію і модель професійної підготовки з інформаційних технологій майбутніх менеджерів-економістів у ЗВО II–IV рівнів акредитації; виявлено організаційно-методичні умови їх реалізації у професійній підготовці вказаних фахівців» [5].

Т. Поясок у докторському дисертаційному дослідженні розробила систему застосування технологій інформаційно- комунікаційного навчання у підготовці майбутніх економістів у ЗВО. За цим напрямом працювали О. Хомік (формування управлінської культури майбутніх економістів засобами мультимедійних технологій), Т. Столяренко (формування готовності майбутніх економістів до прогностичної діяльності шляхом застосування інформаційно-комунікаційних технологій) та Р. Костенко (підготовка майбутніх економістів у ЗВО до роботи на валютному ринку на основі комп'ютерних технологій).

Вагомих результатів досягла Ю. Ткач, яка схарактеризувала теоретичні і методичні засади фундаменталізації професійної підготовки майбутніх економістів [10]. Зокрема, нею розроблено концепцію фундаменталізації професійної підготовки майбутніх економістів на методологічному, теоретичному та методичному рівнях; спроектовано та експериментально перевірено модель системи фундаменталізації професійної підготовки означених фахівців та її навчально-методичне забезпечення [10].

Іншим напрямом наукових досліджень було застосування навчально-методичного супроводу підготовки майбутніх фахівців економічного профілю. Так, було виявлено особливості підготовки майбутніх економістів із застосуванням дидактичних системно-імітаційних ігор, ділових ігор; розроблено дидактичні системно-імітаційні ігри [7], досліджено педагогічні умови використання ділових ігор у професійній підготовці менеджерів маркетингових комунікацій у закладі вищої освіти (І. Белкіна), здійснено «цілісний науковий аналіз проблеми використання педагогічної технології навчального тренінгу у професійній підготовці майбутніх менеджерів організацій» [2], розроблено й обґрунтовано організаційно-педагогічні засади застосування навчального тренінгу та навчально-методичного комплексу його впровадження в економічному університеті (Л. Бондарєва), а також зосереджено увагу на особливостях використання технологій інтерактивного та дистанційного навчання.

Учені опікувались у процесі дослідження означеної проблеми питаннями забезпечення якості навчання економічних дисциплін; можливостями формування професійних компетентностей здобувачів освіти в системі неперервної економічної освіти з урахуванням умов їхнього особистісно-професійного становлення, розвитку суспільства й ринків праці; методичних засад реалізації технологій навчання економічних дисциплін; розроблення, обґрунтування й апробації моделі реалізації системи технологій професійно-орієнтованого навчання та їх застосування у процесі традиційного й інноваційного навчання тощо [6, с. 8].

Серед наукових доробок дослідників відзначимо працю Л. Онучак, в якій «виявлено педагогічні умови, що ефективно впливають на організацію самостійної позааудиторної діяльності студентів економічного профілю; розроблено пропозиції щодо реалізації основних форм системи організації самостійної позааудиторної діяльності студентів економічного профілю» [8, с. 7–8].

Ґрунтовне докторське дослідження з теорії і практики професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти здійснив О. Кірдан [4], який у своїй роботі обґрунтував концепцію професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти, розробив та експериментально перевінив педагогічну систему цієї підготовки; спроектував та апробував модель професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти; запропонував авторську інтерпретацію понять «професійна підготовка майбутніх економістів у системі неперервної освіти» та «готовність майбутніх економістів до професійної діяльності у системі неперервної освіти».

Безсумнівно, розглянуті вище дослідження науковців з проблеми підготовки майбутніх економістів у ЗВО є вагомим внеском у педагогічну науку й практику, оскільки їхні результати сприяли вдосконаленню професійної підготовки майбутніх економістів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших наукових розвідок.

Отже, у наукових роботах вітчизняних учених розглянуто різні аспекти професійної підготовки майбутніх економістів: формування дослідницької (О. Самосудова-Грозова), підприємницької (М. Стрельников) і професійної (О. Яковенко) компетентностей, формування готовності майбутніх економістів до управлінської (С. Тарасова) та інноваційної професійної (Л. Потапкіна) діяльності; формування інформатичної (О. Гончарова) компетентності та професійних якостей (Н. Беньковська) майбутніх економістів тощо.

Узагальнення наукового доробку вчених дозволило дійти висновку, що найглибше досліджено формування інформатичної, дослідницької, іншомовної та інших компетентностей майбутніх економістів, а також впровадження інноваційних форм і методів їхньої професійної підготовки.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у виявленні особливостей і тенденцій професійної підготовки майбутніх економістів у ЗВО на сучасному соціально-економічному розвитку суспільства.

Список використаних джерел

1. Беньковська Н. Б. Формування професійних якостей майбутніх фахівців банківської справи у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Нац. акад. Держ. прикордон, служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2015. 20 с.
2. Бондарєва Л. І. Навчальний тренінг як засіб професійної підготовки майбутніх менеджерів організацій в економічних університетах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Київ, 2006. 21 с.
3. Гончарова О. М. Теоретико-методичні основи особистісно-орієнтованої системи інформатичних компетентностей студентів економічних спеціальностей : автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2007. 40 с.
4. Кірдан О. П. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Уманський держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. Умань, 2021. 42 с.
5. Коваль Т. І. Теоретичні та методичні основи професійної підготовки з інформаційних технологій майбутніх менеджерів-економістів : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ, 2008. 44 с.
6. Ковальчук Г. О. Теоретико-методичні засади технологій навчання економічних дисциплін у системі неперервної освіти : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.09 / Ін-т педагогіки НАПН України. Київ, 2016. 38 с.
7. Лазарев М. І., Шерстньова І. В. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх економістів засобами дидактичних системно-імітаційних ігор : моногр. / Бердянський держ. пед. ун-т. Бердянськ : Ткачук О. В., 2015. 127 с.
8. Онучак Л. В. Педагогічні умови організації самостійної позааудиторної роботи студентів економічних спеціальностей : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти / Ін-т педагог, і психол, проф. освіти АПН України. Київ, 2002. 23 с.
9. Тарасова С. М. Формування у майбутніх менеджерів фінансово- економічного профілю готовності до управлінської діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград : 2006. 20 с.
10. Ткач Ю. М. Теоретичні і методичні засади фундаменталізації професійної підготовки майбутніх економістів : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Хмельницький нац. ун-т. Хмельницький, 2018. 40 с.

Ірина ЛИТВИН

*доцент програм з музики,
Автономного університету Букараманга,
м. Букараманга, Колумбія*

Катерина ЮР'ЄВА

*доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри музичного мистецтва,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна*

Лариса БЕЗЕМЧУК

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри музичного мистецтва,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна*

ЧЖАО Бейбей, У Юе

*здобувачі третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна*

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ОСВІТНЬОЇ ІНТЕГРАЦІЇ МИСТЕЦТВА: ОГЛЯД ДОСВІДУ УКРАЇНИ, КОЛУМБІЇ, КИТАЮ

Анотація. Національні системи освіти України, Колумбії та Китайської Народної Республіки мають свої унікальні підходи до освітньої інтеграції мистецтва. В Україні акцент переважає інтеграція всередині мистецької галузі, і лише останнім часом розглядаються можливості переходу до моделі STEAM. У Колумбії розширення інтеграції на базі STEM-освіти пов'язують з варіантами додавання мистецтва (Art – STEAM), гуманітарних наук (STEM + H), або сільського господарства (STEM + Ag). У КНР в центрі інтеграції стоїть саме мистецтво: 1) інтеграція мистецьких курсів; 2) інтеграція мистецтва з іншими навчальними дисциплінами; 3) інтеграція мистецької діяльності в класі, позакласній і позашкільній мистецько-соціальної активності на рівні місцевої громади.

Усі автори вже не один рік досліджують проблеми інтеграції в освіті різних країн, зокрема інтеграції мистецтва. Це й стало поштовхом до створення інтернаціонального дослідницького колективу.

Ключові слова: освітня інтеграція, мистецтво, STEM, STEAM, модель, система освіти, Україна, Колумбія, КНР.

Abstract. National education systems in Ukraine, Colombia, and the People's Republic of China have their unique approaches to the educational integration of the arts. In Ukraine, the emphasis predominantly lies within the integration of the arts sector, with recent considerations for transitioning to a STEAM model. In Colombia, the expansion of integration based on STEM education is associated with options such as adding the arts (Art – STEAM), humanities (STEM + H), or agriculture (STEM + Ag). In the PRC, the focus of integration is specifically on the arts: 1) integration of arts courses; 2) integration of arts with other academic disciplines; 3)

integration of artistic activities in the classroom, extracurricular, and out-of-school artistic and social activities at the local community level.

The authors have been researching the issues of educational integration in various countries for many years, particularly the integration of the arts. This has prompted the creation of an international research team.

Keywords: educational integration, arts, STEM, STEAM, model, education system, Ukraine, Colombia, PRC.

Постановка проблеми та її актуальність. Організація Об'єднаних Націй у 2015 році прийняла програмний документ «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року» (United Nations, 2015), яким визначила 17 цілей сталого розвитку. Нашу увагу привертає ціль 4: «Забезпечення всеосяжної [у деяких перекладах – інклюзивної І. Л., К. Ю., Л. Б., Ч. Б., У. Ю.] та справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання протягом усього життя для всіх» (United Nations, 2015).

Як виявилось, забезпечення сталого розвитку неможливе без докорінних трансформацій усього способу життя сучасного людства: нових способів мислення і дій, нових підходів до розв'язання проблем і врахування глобального виміру. Свідченням тому стала оприлюднена навесні 2018 року доповідь Римського клубу з провокативною назвою «Come on! Capitalism, short-termism, population, and the destruction of the planet» (von Weizsäcker & Wijkman, 2018). Доповідь шокувала громадськість заявою про наявність кричущих небезпек, що ставлять під загрозу саме існування сучасного світу. Втім, автори не тільки констатували наявність загроз, але й накреслили шляхи порятунку. На думку української дослідниці Л. Горбунової, вихід із системної кризи вбачається у «фундаментальній трансформації мислення, результатом якої має стати цілісний світогляд, цілісне бачення складності світу на основі системного підходу» (Gorbunova, 2019, с. 60). Зазначимо, що *Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року* теж однозначно стверджує, що «випускник нової української школи – це цілісна всебічно розвинена особистість» (Про схвалення Концепції, 2018).

Отже, усвідомлення хиб у розвитку людської цивілізації в цілому поставило на порядок денний кардинальні зміни в освітній методології, теорії і практиці, а також зміщення акцентів з формування суто раціонального світобачення на розвиток у молодих поколіннях цілісного світосприйняття (UNESCO Office Bangkok and Regional Bureau for Education in Asia and the Pacific, 2002), зокрема засобами мистецтва.

Метою статті є короткий огляд основних підходів до освітньої інтеграції із залученням мистецтва, які сформувалися останніми роками в Україні, Колумбії та Китайській Народній Республіці.

Виклад основного матеріалу. Інтеграційні процеси в українській освіті розпочалися з міжпредметних зв'язків як внутрішньогалузевої інтеграції. Наприклад, у галузі природничих наук: математика + фізика, математика + інформатика, фізика + астрономія, біологія + хімія тощо, у мистецькій галузі: музика + образотворче мистецтво, література + образотворче мистецтво, література + музика та ін. Наступним кроком стало розроблення і поширення інтегрованих навчальних дисциплін, таких, наприклад, як інтегрований курс «Мистецтво».

Натхненницею й активним провайдером інтеграції у шкільній мистецькій освіті України є Л. Масол, яка по суті очолила цей рух (Масол, 2019; Masol, 2020). Утім, зрозуміло, що проблематика досліджень освітньої інтеграції далеко не обмежується

мистецькою галуззю. Чжао Бейбей здійснив достатньо вдалу спробу окреслити найактуальніші напрями інтеграції в освіті України: «практико орієнтовані напрацювання щодо інтеграції до освітнього процесу НУШ ідей сталого розвитку в цілому (Байдаченко, 2021), інтеграції у шкільній природничій освіті (Засекіна, 2020), підготовки майбутніх учителів до інтегрованого навчання учнів (Поберецька, 2021), формування в учнів цілісної картини світу засобами інтегрованого навчання (Попова, 2021а), використання інноваційних засобів навчання на основі міждисциплінарної інтеграції (Попова, 2021b), внутрішньопредметної інтеграції на уроках мовознавчого циклу (Ціко, 2021), формування математичної компетентності на уроках літератури (Щербатюк, 2021) тощо» (Чжао Бейбей, 2023, с. 70).

Стрімко розвивається в Україні STEM-освіта (Вакарін, 2021; Старенький, 2019), чого поки не можемо сказати про напрям STEAM, що має органічно інтегрувати до структури STEM компонент А – ART.

Українські дослідники на компаративних засадах активно вивчають досвід мистецької інтеграції в зарубіжних країнах. Л. Масол (2019, с. 8) зазначає, що, наприклад, у шестирічній початковій школі Бельгії вже широко запроваджено інтегроване навчання мистецтв, у якому об'єднано монопредметні блоки музики, танцю, малювання і драми. Польське шкільництво не тільки сполучає музику та образотворче мистецтво в єдиному інтегрованому курсі, але й встановлює широкі міжгалузеві зв'язки мистецтва з рідною мовою, природознавством і навіть фізичною культурою. У школах Сполучених Штатів Америки пішли шляхом заміни ізольованих мистецьких курсів інтегрованою «естетичною парасолькою» (Чжао Бейбей, 2023, с. 70).

К. Юр'єва зі співавторами, аналізуючи нормативні документи, що регламентують функціонування освітньої галузі в КНР, виокремлюють широкомасштабну інтеграцію як сучасну тенденцію розвитку китайської мистецької освіти (Го Іцзян, Чжан Хао, Чжао Бейбей, Юр'єва, 2020; Юр'єва, 2021).

Колумбійські дослідники W. Krüger і A. Chiappe (2021) характеризують розвиток навичок XXI століття як одну з ключових цілей, яких мають досягти системи освіти в усьому світі, аби громадяни в цілому могли адекватно адаптуватися до ринку праці та загалом до суспільства майбутнього. Важливим напрямом у досягненні цієї мети дослідники вважають навчальне середовище STEAM, яке дозволяє використовувати дослідницькі стратегії, залучати досвід співпраці здобувачів освіти та ширший соціальний контекст і ресурси місцевої громади, запроваджувати формувальне оцінювання, гейміфікацію тощо. Однією з характеристик освітніх середовищ STEAM W. Krüger і A. Chiappe називають акцент на міждисциплінарному та навіть трансдисциплінарному підході до навчання, що досягається саме долученням до утвореного природничими й точними науками базису STEM компоненту Art. Така перспектива, додана до підходів проблемно-орієнтованого та проектно-орієнтованого навчання, які характеризують освіту STEAM, визнається пов'язаною з самою природою навичок XXI століття.

У заочну дискусію з W. Krüger і A. Chiappe вступають їхні співвітчизники A. Marín-Ríos, J. Cano-Villa й A. Mazo-Castañeda (2023), які дійшли висновку про перевагу використання аббревіатури STEM, оскільки у STEAM міждисциплінарність із залученням гуманітарної складової Art здебільшого лише декларується як бажаний рівень інтеграції,

тоді як для її досягнення все ще бракує розуміння справжніх взаємозв'язків між дисциплінами. A. Marín-Ríos, J. Cano-Villa й A. Mazo-Castañeda з жалем констатують, що STEM-освіта є сферою, в якій сходяться професіонали з різних галузей (освіти, інженерії, дизайну та адміністрування), які пропонують перспективи, що можуть підживити навчальний досвід у шкільному класі чи університетській аудиторії, однак співпраця між викладачами і дизайнерами та інженерами – це все ще не зовсім тенденція, а скоріше епізодичні експерименти.

Паралельним курсом рухаються С. Ramos-Lizcano, I.-C. Ángel-Urbe, G. López-Molina та Y.-M. Cano-Ruiz (2022), які прагнуть визначити центральні елементи в розвитку освітнього досвіду STEM (наука, технологія, інженерія та математика) у різних значеннях, таких як STEM + А або STEAM, для їх інтеграції з мистецтвом; STEM + Н, для гуманітарних наук; або STEM + сільське господарство, серед інших. Результати їхніх пошуків дійсно зможуть у перспективі заповнити ті лакуни в розумінні глибинних зв'язків між елементами STEM/STEAM, включно з мистецтвом, що не дозволяють сьогодні розкрити й повною мірою використати потенціал інтеграції освіти в галузі природничих, точних, соціальних наук і мистецтва.

К. Юр'єва (2021) і Чжао Бейбей (2023) доходять висновку, що нині в Китайській Народній Республіці міждисциплінарність і комплексність виступають важливими тенденціями розвитку національної освіти. Підтвердження цій думці знаходимо у «Стандартах навчальних програм з мистецтва» (далі – Стандарти), затверджених Міністерством освіти КНР у 2022 р. (Zhōngguó jiàoyù bù [Chinese Ministry of Education], 2022).

Заслуговують на увагу акценти в цілях вивчення мистецьких дисциплін у сучасних китайських школах, розставлені останньою версією Стандартів. Зокрема, упорядники вважають, що опанування мистецьких дисциплін допоможе учням досягти, з-поміж іншого, таких навчальних результатів: «здатність використовувати медіа, технології та унікальну художню мову для вираження та спілкування, виявляти багату уяву, образне мислення для створення творів мистецтва – здатність до художнього вираження»; «розвинене інноваційне мислення, активна участь у мистецькій діяльності, як-от творчість, перформанс, демонстрація, виробництво тощо, виявлення та вирішення проблем, здатність до творчої практики»; розуміння історії та культурних традицій різних регіонів, націй і країн, розуміння зв'язку між культурою та побудовою міжнародної спільноти зі спільним майбутнім для людства, а також повага, розуміння та толерантність до культурного різноманіття» (Zhōngguó jiàoyù bù [Chinese Ministry of Education], 2022). У наведених цілях вивчення мистецьких дисциплін бачимо певну подібність із компонентами STEM, але зі зміщенням центру ваги саме на роль мистецтва. У цьому контексті варто звернути увагу на статтю Tuan Shih-Chen і Kuo Ching-Chih (2023), в якій автори свідчать, що STEM-освіта не набуло досі широкої популярності в Китаї, і наразі випробовується у роботі з обдарованими учнями.

Разом із тим, К. Юр'єва (2021) і Чжао Бейбей (2023) доходять висновку про інші підходи до інтеграції мистецтва в сучасній китайській школі: 1) інтеграція мистецьких курсів; 2) інтеграція мистецтва з іншими навчальними дисциплінами; 3) інтеграція мистецької діяльності в стінах закладу освіти (на уроці та і позаурочній діяльності), а також у позашкільній мистецько-соціальній активності на рівні місцевої громади. При цьому мистецтво і мистецька діяльність виступають як надзвичайно потужні інструменти

формування комплексу актуальних в сучасному суспільстві якостей, властивостей, здатностей особистості.

Висновки. Системи освіти України, Колумбії та Китайської Народної Республіки активно використовують мистецтво в інтегрованому навчанні. Утім, національні системи освіти кожної країни мають свої унікальні підходи до такої інтеграції. В Україні традиційно акцент робиться на інтеграції всередині мистецької галузі, хоча останнім часом, на тлі активного розвитку STEM-освіти, з'являються дослідження можливостей переходу до моделі STEAM. У Колумбії STEM-освіта вже посіла належне їй місце, і наразі науково-методичні пошуки розгортаються у площині пошуків додавання нових складників для інтеграції. Показово, що розширення інтеграції пов'язують не виключно з мистецтвом (Art), а розглядають і варіанти, наприклад, STEM + H – гуманітарні науки, або STEM + Ag – сільське господарство. Китайська Народна Республіка розробила власний підхід до інтеграції, де центральну роль відіграє саме мистецтво: 1) інтеграція мистецьких курсів; 2) інтеграція мистецтва з іншими навчальними дисциплінами; 3) інтеграція мистецької діяльності в стінах закладу освіти (на уроці та в позаурочній діяльності), а також у позашкільній мистецько-соціальній активності на рівні місцевої громади.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з подальшим вивченням специфіки інтеграції мистецтва в національних системах освіти різних країн.

Список використаних джерел

- Байдаченко, Т. (2021). 1.3. Інтеграція ідей сталого розвитку в освітній процес НУШ. У І. Ціко (Ред.), *Методичний путівник Нової української школи: Мовно-літературна освітня галузь* (с. 28–35). Краматорськ: Донецький облППО, Відділ інформаційно-видавничої діяльності. https://znayshov.com/News/Details/metodychni_putivnyky_nush
- Вакарін, С. (2021). *Коротка історія STEM/STEAM/STREAM освіти*. Нова українська школа. <https://nuschool.eu/lessons/elementary/stream/3.html>
- Го, Іцзян, Чжан, Хао, Чжао, Бейбей & Юр'єва, К. (2020). Нормативна база сучасного естетичного виховання в Китаї. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*, (55), 102–137. <https://doi.org/10.34142/2312-1548.2020.55.08>
- Засєкіна, Т. М. (2020). *Інтеграція в шкільній природничій освіті: Теорія і практика*. Київ: Педагогічна думка. https://lib.iitta.gov.ua/729967/3/monografiya_integrachia.pdf
- Масол, Л. М. (2019). *Нова українська школа: Методика навчання інтегрованого курсу "Мистецтво" у 1-2 класах на засадах компетентнісного підходу*. Київ: Генеза. URL: https://www.geneza.ua/sites/default/files/product-images/Metodyky/Masol_Mystetstvo_Metodyka.pdf
- Поберецька, В. В. (2021). *Підготовка майбутніх учителів початкових класів у педагогічних коледжах до інтегрованого навчання учнів* (Дис. д-ра філософії в галузі педагогіки, Інститут вищої освіти НАПН України). https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/Poberetska_V_2022_disertac.pdf
- Попова, Т. (2021а). 2.1. Інтегроване навчання школярів як засіб формування цілісної наукової картини світу. У І. Ціко (Ред.), *Методичний путівник Нової української школи: Мовно-літературна освітня галузь* (с. 121–128). Краматорськ: Донецький облППО, Відділ інформаційно-видавничої діяльності. https://znayshov.com/News/Details/metodychni_putivnyky_nush
- Попова, Т. (2021б). 3.4. Використання кроссенсів на уроках української мови та літератури. У І. Ціко (Ред.), *Методичний путівник Нової української школи: Мовно-літературна освітня галузь* (с. 176–187). Краматорськ: Донецький облППО, Відділ інформаційно-видавничої діяльності. https://znayshov.com/News/Details/metodychni_putivnyky_nush
- Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року, Розпорядження Кабінету Міністрів України № 988-р (2018) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-p#Text>

- Старенький, І. (2019, 26 березня). Що таке STEAM-освіта і чому вона така популярна. Українська правда. Життя. <https://life.pravda.com.ua/columns/2019/03/26/236224/>
- Ціко, І. (2021). 2.2. Внутрішньопредметна інтеграція на уроках мов і літератур Нової української школи. У І. Ціко (Ред.), *Методичний путівник Нової української школи: Мовно-літературна освітня галузь* (с. 129–135). Краматорськ: Донецький облППО, Відділ інформаційно-видавничої діяльності. https://znayshov.com/News/Details/metodychni_putivnyky_nush
- Чжао, Бейбей. (2023). Образотворче мистецтво в китайській школі: контекст інтеграції. *South Ukrainian Art Studios*, (2), 69–74. <https://doi.org/10.24195/artstudies.2023-2.12>
- Щербатюк, В. (2021). 3.3. Методичні прийоми щодо формування математичної компетентності на уроках літератури. У І. Ціко (Ред.), *Методичний путівник Нової української школи: Мовно-літературна освітня галузь* (с. 172–175). Краматорськ: Донецький облППО, Відділ інформаційно-видавничої діяльності. https://znayshov.com/News/Details/metodychni_putivnyky_nush
- Юр'єва, К. А. (2021). Сучасні тенденції розвитку мистецької освіти в Китаї. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*, (56), 126–166. <https://doi.org/10.34142/2312-1548.2021.56.08>
- Gorbunova, L. (2019). Education for Sustainable Development: Towards a Concept and Methodology. *Filosofiya osvity. Philosophy of Education*, 24(1), 52–78. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-24-1-52-78>
- Krüger, W., & Chiappe, A. (2021). Habilidades del siglo XXI y entornos de aprendizaje STEAM: Una revisión. *Revista de Educación a Distancia (RED)*, 21(68). <https://doi.org/10.6018/red.470461>
- Marín-Ríos, A., Cano-Villa, J., & Mazo-Castañeda, A. (2023). Apropiación de la educación STEM/STEAM en Colombia: Una revisión a la producción de trabajos de grado. *Revista Científica*, 47(2), 55–70. <https://doi.org/10.14483/23448350.20473>
- Masol, L. (2020). Integration? Integration. integration... integration! (polycentric integration of the content of general art education). *Art and Education*, (1(95)), 20–27. <https://doi.org/10.32405/2308-8885-2020-1-20-27>
- Ramos-Lizcano, C., Ángel-Uribe, I.-C., López-Molina, G., & Cano-Ruiz, Y.-M. (2022). Elementos centrales de experiencias educativas con enfoque STEM. *Revista Científica*, 45(3), 345–357. <https://doi.org/10.14483/23448350.19298>
- Tuan, Shih-Chen, & Kuo, Ching-Chih. (2023). “The Chant of Joy Dadaocheng”: A STEAM Program for Art Talented Students. *Gifted Education International*, 39(2), 85–103. <https://doi.org/10.1177/02614294231164826>
- UNESCO Office Bangkok and Regional Bureau for Education in Asia and the Pacific. (2002). *Learning to be: A holistic and integrated approach to values education for human development; core values and the valuing process for developing innovative practices for values education toward international understanding and a culture of peace*. Bangkok: UNESCO Asia and Pacific Regional Bureau for Education. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127914>
- United Nations. (2015, October 21). Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development | department of economic and social affairs. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- von Weizsäcker, E. U., & Wijkman, A. (2018). *Come on! Capitalism, short-termism, population and the destruction of the planet*. Springer New York. <https://doi.org/10.1007/978-1-4939-7419-1>
- Zhōngguó jiàoyù bù [Chinese Ministry of Education]. (2022). *Yìshù kèchéng biāozhǔn: Yìwù jiàoyù [Art curriculum standards: Compulsory education]*. Beijing: Normal University Press.

Людмила ЛИТВИНЮК

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри освітньої політики
Полтавської академії неперервної
освіти ім. М. В. Остроградського
м. Полтава, Україна*

МЕТОДОЛОГІЯ МЕТОДУ БІОГРАФІЧНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. Поглиблено сутність методу біографічного навчання з опорою на метафору «навчання як будівництво». Визначено, що біографічне навчання слід розуміти як спосіб людського мислення та буття. Здійснено загальний огляд методів біографічного навчання, основоположними серед яких визнано дослідницьке навчання та методи герменевтики. Актуалізовано потребу подальших досліджень методології методів біографічного навчання, зокрема їх класифікації.

Ключові слова: *біографія, біографічне навчання, метод, історія життя, «навчання як будівництво».*

Abstract. The essence of the method of biographical learning was deepened, relying on the metaphor “learning as construction”. It was determined that biographical education should be understood as a way of human thinking and being. A general review of the methods of biographical education was carried out, among which research education and hermeneutic methods were recognized as fundamental. The need for further research into the methodology of biographical naming methods, including their classification, has been updated.

Key words: *biography, biographical learning, method, life story, “learning as construction”.*

Постановка проблеми. Метод біографічного навчання (біографічне навчання), найімовірніше, є одним із найдавніших методів навчання. «Порівняльні життєписи» грецького історика та письменника Плутарха, збірка біографій відомих осіб античності, написана ним у II столітті, є одним із перших прикладів біографічного навчання. Як повідомляється в давній універсальній англійській енциклопедії «Британіка», Плутарх багато подорожував, але зазвичай жив у Херонеї, де він обіймав посади голови магістратури та інших муніципальних посад і керував школою з широкою навчальною програмою, в якій філософія, особливо етика, посідали центральне місце. Особисто він віддавав перевагу спокійному та гуманному громадянському життю як громадянин невеликого беотійського містечка [1].

Аналіз наявних досліджень і публікацій. С. Лі, англійський дослідник початку XX століття у галузі наукової біографістики, зазначав, що «біографія виникла на зорі людства, для того, щоб задовольнити древній інстинкт – меморіальний. Люди прагнуть передати нащадкам пам'ять про тих, хто характером і справами виділявся із загальної маси, хто захопив увагу сучасників і здатний викликати також зацікавленість майбутніх поколінь» [2, с. 10].

Але лише у XX ст. розпочалася концептуалізація методу біографічного навчання та розроблення його методології. Приміром, американський педагог Е. Картозіан (1906–1989) розробляла методіку викладання історії через біографію ще у 1933 р. [3].

Понад 20 років тому німецьким соціологом П. Альхайтем у контексті вивчення можливостей впливу особистості на «будівниче» розгортання власного життя

запропоновано метод біографічного навчання (біографічне навчання) [4]. Актуальність цього методу навчання в умовах пошуку засобів і перспектив адаптації людини до швидкозмінного суспільства, прогнозування та планування індивідуального майбутнього обумовлює науковий інтерес зарубіжних і вітчизняних дослідників щодо визначення його методології.

Основними напрямками наукових розвідок щодо біографічного навчання є його моделі в освіті дорослих [5; 6; 7 та ін.], з'ясування освітнього потенціалу методу написання освітніх біографій [8; 9; 10 та ін.], дослідження освітніх аспектів біографічних нарративів [11; 12; 13 та ін.].

Проте питання загального огляду методів біографічного навчання та їх методології залишається нерозкритим.

У цих замітках ставимо за **мету** поглибити розуміння сутності біографічного навчання та методів його реалізації в освітній практиці, не претендуючи на повноту їх переліку.

Виклад основного матеріалу. Терміном «біографічне навчання» називають різні практики в освіті. Власне, будь-яке навчання є біографічним, оскільки (навчання) стосується життєпису суб'єкта навчання, формує його і включається в нього, певним чином спрямовує чи нівелює його біографію. У нашому розумінні поняття біографічного методу навчання зосереджується передусім у змісті фрази «суб'єкт освіти має передусім укласти свою біографію», інакше кажучи, біографічне навчання і є навчанням із формування (зокрема, і написання у різних форматах) власної біографії.

Заглиблюючись у сутність біографічного навчання, спираємося на дослідження англійських учених І. Хоткінсона та Ф. Маклауд *«Контрастні концепції навчання та контрастні методології дослідження: спорідненість та упередженість»*. Серед метафор навчання, розглянутих авторами цієї праці, відповідною біографічному навчанню є метафора «навчання як будівництво». Саме «будівельна метафора зосереджується на способах, якими люди осмислюють будь-який навчальний досвід, який вони мають, – способи, за допомогою яких вони конструюють свої власні версії того, що вивчається, та / або конструюють себе через це навчання» [14].

У центрі біографічного навчання є людина як об'єкт пізнання та розвитку, а також історія людського життя: як буття інших осіб, так і самого суб'єкта навчання; як історія життя, що відбулася, так і та, що гіпотетично могла чи може відбутися.

Основоположними для біографічного навчання є **метод дослідницького навчання (дослідницьке навчання) і методи герменевтики**, причому не лише розуміння та інтерпретації усних і письмових текстів, а відповідно до центрального питання герменевтичної методології, як можливе розуміння людиною смислів суцього і належного і які у неї межі інтерпретаційної свободи. Г. Гадамер висловив її сутність так: «фундаментальна істина герменевтики така: істину не може пізнавати та повідомляти хтось один. Всіляко підтримувати діалог, давати сказати своє слово й інакомислячому, вміти засвоювати вимовлене ним – ось у чому душа герменевтики» [15].

Особливість дослідницької діяльності у рамках біографічного навчання в тому, що здобувач освіти може бути суб'єктом пізнання щодо іншої особистості та суб'єктом і водночас об'єктом процесу відкриття самого себе – самопізнання.

Біографічне навчання – робота з текстами: не лише аналіз, а й написання біографічних документів: автобіографії, CV, резюме, особистого листка, мемуарів, щоденників тощо), створення й обмірковування життєвих історій.

Використання автобіографічного методу створює можливості для розуміння самого себе, своїх стосунків з іншими людьми, фіксації власних почуттів і думок, важливих із тих чи інших причин подій, відстеження особистих змін. Творення текстів про своє життя – спосіб самовираження, погляд на себе зі сторони, змога з'єднати пазли окремих подій і вражень у цілісний образ самого себе, характеристика певного життєвого етапу та себе в ньому, окреслення незрозумілих на сьогодні питань, формулювання цілей для віддаленого та близького майбутнього.

Історія людського життя розкривається у життєвих історіях осіб. У цьому контексті актуальним є методи сторітелінгу, біографічного інтерв'ю, альтернативної історії, створення медіажиттєписів, написання освітньої біографії. Ці методи стосовно власної життєвої історії передбачають критичну рефлексію автора. Зокрема, метод сторітелінгу формує розуміння можливості, якими скористалася людина, та результати, котрих відповідно досягла. Метод альтернативної історії – потенційні варіанти, які не використала, та відповідні допустимі результати. Відповідно до методів написання освітньої біографії та життєвої історії доцільно згадати тезу І. Хоткінсона та Ф. Маклауд: «метод дуже добре розкриває способи, якими люди навчаються через процес побудови нарративу та через рефлексію над власними нарративними розповідями про своє життя» [14].

Для реалізації цілей біографічного навчання використовуються **здобутки застосовування біографічного методу дослідження в різноманітних наукових дисциплінах і галузях:** соціології, історії, літературі, психології.

У соціологічній науці біографічний метод дає можливість збагнути, які моделі та стандарти біографії характерні для різних етапів соціального розвитку, певних професійних спільнот, в який спосіб відбувалася інтеграція індивіда в суспільне життя.

В історії – для реконструкції історичних постатей і подій, пізнання видатних діячів різних часів і звичайних осіб, сприйняття, відображення у людській свідомості та фіксація в пам'яті історичних явищ.

У літературі біографічний метод використовується для розуміння творчості митця у взаємозв'язку з його життєвим шляхом.

У психологічній науці завдяки біографічному методу здійснюється діагностика психологічних характеристик особистості, внесення коректив до життєвої траєкторії та її проєктування.

З огляду на те, що біографічне навчання спрямоване у прийдешнє особистості, актуальними є **методи візіонування майбуття**, наприклад, метод форсайту, що передбачають уявлення майбутнього світу та себе в ньому – образу нового світу та оновленого себе. Проте питання щодо методів візуалізації індивідуального буття потребує проведення окремого дослідження.

Втілення уявного бажаного образу самого себе, прийняття відповідних рішень забезпечується **методом укладання життєвих проєктів**. Проєктування біографії може здійснюватися як щодо іншої особи чи персонажа художнього твору, так і стосовно різних аспектів особистого життєпису, відрізнятися часовими межами.

Зважаючи на перелічені нами методи навчання, біографічне навчання не слід розглядати суто як метод, який використовується в закладі освіти, а варто розуміти як спосіб мислення, буття та цілеспрямованої, осмисленої роботи з його аналізу та конструювання.

Висновки. Підсумовуючи сказане, зауважимо, що метод біографічного навчання, що зародився ще в античні часи, набув актуальності у зв'язку із стрімкими суспільними змінами у ХХ ст. та необхідністю підготовки в освіті людини до життя в новому світі. Біографічне навчання слід розуміти як спосіб людського мислення, буття. Попри тривалі дослідження щодо методології біографічного навчання залишаються не вирішені на сьогодні питання, зокрема щодо переліку та обґрунтування методів навчання. Проведений загальний огляд методів упровадження біографічного навчання дозволив визначити такі: автобіографічних метод, метод дослідницького навчання, методи герменевтики, методи створення життєвих історій (сторітелінгу, біографічного інтерв'ю, альтернативної історії, створення медіажиттєписів, написання освітньої біографії), методи візуалізації майбутнього, укладання життєвих проєктів, застосування здобутків біографічного методу в різних наукових дисциплінах і галузях: соціології, історії, літературі, психології. Проте спектр методів біографічного навчання не обмежується цим переліком, проблема визначення та класифікації методів біографічного навчання стане предметом наших подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Walbank F. W. Plutarch. *Encyclopedia Britannica*. URL : <https://www.britannica.com/biography/Plutarch>
2. Lee S. The perspective of biography (Classic reprint). London : Forgotten Books, 2018. (the original was published in 1918).
3. Kartzian A. A Methods of teaching history through biography. *Historical outlook. A Journal for Readers, Students and Teachers of History*. 1933. Vol.24. Iss.1. P. 14. URL : <https://www.proquest.com/openview/8287c50f4dd300634a54a133a07c0049/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1818448>
4. Alheit P., Dausien B. The "double face" of lifelong learning: Two analytical perspectives on a "silent revolution". *Studies in the Education of Adults*. 2002. Vol. 34. P. 3–22.
5. Schluter E. Biografischen lernens im zuge der professionalisierung der erwachsenenbildung. *Report*. 2008. 31. Jg. No 4. URL : www.die-bonn.de/doks/schluter0802.pdf
6. Dominice P. Learning from our lives: using educational biographies with adults. San Francisco : Jossey-Bass, 2000. 206 p.
7. Forray K. The case Marianne: the educational biography of a typical roma female in Hungary. *Hungarian Educational Research Journal*. 2019. Vol.9, Issue 1. P. 79–87. URL : <https://akjournals.com/view/journals/063/9/1/article-p79.xml>
8. Koulaouzides G. Educational biography as a means of critical reflection. *7th International Conference The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences EpSBS*, Future Academy. 2016. P. 1741–1746.
9. Siller G. Bildungsberatung und migration : Die bedeutung der bildungsbiografie. Leverkusen-Opladen : Verlag Barbara Budrich, 2014. 168 s.
10. Litawa A. O. Uczenie się inspirowanym pasją na przykładzie biografii edukacyjnej miłośnika sportu. *Edukacja Dorosłych*. 2019. No 2. P. 63–75.
11. Thrif E., Amundson, N. Hermeneutic-narrative approach to career counselling: An alternative to postmodernism. *Perspectives in Education*. 2005. Vol. 23, No 2. P. 1–12.

12. Gunaratnam Y., Oliviere D. (eds.) Narrative and stories in health care: illness, dying and bereavement. Oxford : Oxford University Press, 2009.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199546695.001.0001>

13. Wengraf T. Life histories, lived situations and ongoing personal experiencing using the biographic narrative interpretive method (BNIM). <https://uel.ac.uk/sites/default/files/interviewing-for-life-histories-lived-situations-and-personal-experience-the-biographic-narrative-interpretive-method-bnim-on-its-own-and-as-part-of-a-multi-method-full-spectrum-psycho-societal-methodology.pdf>

14. Hodkinson P., Macleod F. Contrasting concepts of learning and contrasting research methodologies: Affinities and bias. *British Educational Research Journal*. 2010. Vol. 36. P. 173–189.

15. Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Т. 1: Герменевтика I: Основи філософської герменевтики. Київ : Юніверс, 2000. 459 с.

ЛІ ЯБІНЬ

керівник відділу станкового живопису
факультету пластичного мистецтва
Академії образотворчого мистецтва провінції Хебей,
м. Шицзячжуан, Китайська Народна Республіка;
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 015 Професійна освіта,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
м. Харків, Україна;

Катерина ЮР'ЄВА

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри музичного мистецтва,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна

ЦЕНТРАЛЬНА АКАДЕМІЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА НА МАПІ ЗАКЛАДІВ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ КИТАЮ

Анотація. Виконано короткий огляд освітньої діяльності, наукових і творчих здобутків одного з найавторитетніших закладів мистецької освіти Китайської Народної Республіки – Центральної академії образотворчого мистецтва (Central Academy of Fine Arts – CAFA). Зроблено висновок про доцільність вивчення й творчого використання досвіду підготовки мистецьких кадрів у CAFA, ознайомлення з творчими і науковими здобутками художників, дизайнерів, архітекторів, педагогів Центральної академії образотворчого мистецтва.

Ключові слова: Центральна академія образотворчого мистецтва, підготовка, мистецькі кадри, освітня діяльність, образотворче мистецтво, Китайська Народна Республіка.

Abstract. A brief review of the educational activities, scientific, and creative achievements of one of the most prestigious institutions of art education in the People's Republic of China – the Central Academy of Fine Arts (CAFA) – has been conducted. A conclusion has been made regarding the advisability of studying and creatively utilizing the experience of art personnel training at CAFA, as well as familiarizing oneself with the creative and scientific accomplishments of artists, designers, architects, and educators from the Central Academy of Fine Arts.

Keywords: Central Academy of Fine Arts, training, art personnel, educational activities, fine arts, People's Republic of China.

Постановка проблеми та її актуальність. Останнім часом суттєво активізувалася співпраця Китайської Народної Республіки й України у сфері підготовки мистецько-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Традиційно чимало молодих китайських педагогів-музикантів виконують дослідження і захищають дисертації в Україні. Утім, нині все більше китайських художників і викладачів мистецьких дисциплін підвищують свою науково-педагогічну кваліфікацію в Україні (див., наприклад, Дай Чжен, 2020; Лі Янь, 2018; Пей Чжюнь, 2020; Цзі Іпін, 2021; Цзю Дутін, 2020). Разом із тим, українська освітянська спільнота теж прагне більше дізнатися про історію і сучасний стан мистецької освіти в Китаї.

Аналіз публікацій. У попередніх публікаціях ми вже зробили огляд законодавчо-нормативної бази мистецької освіти в Китаї (Го Іцзян, Чжан, Хао, Чжао Бейбей, Юр'єва, 2020), а також виявили сучасні тенденції її розвитку (Юр'єва, 2021), зауваживши серед актуальних напрямів наполегливої роботи китайської держави та освітянської спільноти кадрове забезпечення, наукові дослідження та міжнародну співпрацю в галузі мистецької освіти.

Ми поставили собі за мету познайомити українську мистецько-педагогічну спільноту з практичним досвідом підготовки викладачів образотворчого мистецтва в КНР і першим кроком на цьому шляху обрали ознайомлення з найвідомішими й найавторитетнішими китайськими закладами мистецької освіти (Лі Ябінь, 2022).

Мета статті полягає в короткому огляді освітньої діяльності, наукових і творчих здобутків одного з найавторитетніших закладів мистецької освіти Китайської Народної Республіки – Центральної академії образотворчого мистецтва (Central Academy of Fine Arts – CAFA).

Виклад основного матеріалу статті.

Сьогодні ми презентуємо українському читачеві Центральну академію образотворчого мистецтва — єдиний у Китаї заклад вищої мистецької освіти, підпорядкований безпосередньо Міністерству освіти КНР.

Центральна академія образотворчого мистецтва (CAFA) раніше була Національним пекінським художнім коледжем, коріння якого сягає Національної пекінської школи образотворчого мистецтва, заснованої у 1918 році відомим педагогом паном Цай Юаньпеєм. У листопаді 1949 року відбулося об'єднання Національного пекінського художнього коледжу з мистецьким факультетом Північно-Китайського університету. Варто зазначити, що попередником мистецького факультету Північно-Китайського університету був художній факультет Інституту мистецтв Яньань Лу Сюнь, заснований у 1938 році, тобто теж заклад мистецької освіти з історією і традиціями. Отже, Центральний народний уряд схвалив утворення Національної академії образотворчого мистецтва, а вже у січні 1950 року, за погодженням Ради з урядових справ Центрального народного уряду, заклад офіційно отримав назву Центральної академії образотворчих мистецтв.

Згідно з інформацією, розміщеною на офіційному веб-сайті закладу, його навчальна та дослідницька територія охоплює загальну площу 495 акрів, на якій розташовано будови площею 247 000 м². У Центральній академії образотворчих мистецтв працюють 572 викладачі та співробітники та навчається понад 4700 студентів і аспірантів, з них 325 – з більш ніж десяти країн світу. Як ми вже писали (Лі Ябінь, 2022), Центральна академія образотворчих мистецтв настільки популярна серед абітурієнтів, що може собі дозволити щорічно відмовляти понад 90% бажаючим навчатися в її стінах (Лі Ябінь, 2022, с. 37).

У своїй структурі академія має 8 професійних підрозділів:

- ❖ **Школа китайського живопису**
- ❖ **Школа образотворчого мистецтва**
 - Кафедра олійного живопису
 - Кафедра естампів
 - Кафедра скульптури
 - Кафедра настінного розпису
- ❖ **Школа експериментального мистецтва**

- ❖ **Гуманітарна школа**
 - Кафедра історії та теорії мистецтва
 - Відділ охорони культурної спадщини
 - Центр дослідження нематеріальної культурної спадщини
 - Інформаційний центр
- ❖ **Школа дизайну**
 - Візуальна комунікація
 - Індустріальний дизайн
 - Дизайн цифрових медіа
 - Фотографія
 - Дизайн одягу
 - Дизайн ювелірних виробів
- ❖ **Школа архітектури**
 - Архітектура
 - Ландшафтний дизайн
 - Дизайн інтер'єру
- ❖ **Коледж міського дизайну**
 - Кафедра інформаційного дизайну
 - Видавничий дизайн
 - Комунікаційний дизайн
 - Дизайн комерційної інформації
 - Кафедра дизайну виробів
 - Керамічний дизайн
 - Художній дизайн
 - Дизайн інтер'єру
 - Дизайн ювелірних виробів
 - Кафедра дизайну простору
 - Громадське мистецтво
 - Дизайн виставки
 - Візуальний дизайн системи
 - Кафедра відеодизайну
 - Анімація
 - Ігровий дизайн
 - Експериментальний фільм
- ❖ **Школа управління та мистецької освіти**

а також інститут пластичних мистецтв, коледж безперервної освіти та афілійовану середню художню школу.

Коротко схарактеризуємо найпопулярніші серед абітурієнтів спеціальності, за якими відбувається підготовка фахівців.

Анімація. Студенти цієї спеціальності в основному набувають базових знань та опановують основні теорії створення кіно- та телевізійної анімації. Після закінчення навчання випускники в основному працюють на продюсерських посадах у кіно, на

телебаченні та в інших медіа, займаючись оригінальним малюванням анімації, креативним дизайном та режисурою анімації, а також проводять теоретичні дослідження щодо створення тривимірної комп'ютерної анімації.

Скульптура. Освітня програма за спеціальністю «Скульптура» передбачає набуття здобувачами набору високоякісних професійні характеристик, сильну групу забезпечення, яку утворили викладачі, відомі своїм мистецьким впливом у країні та за кордоном. Сьогодні спеціальність «Скульптура» пропонує здобувачам три відносно автономні актуальні напрями спеціалізації: 1) соцреалістична скульптура, 2) сучасні матеріали, пов'язані з мовою сучасного абстрактного мистецтва, 3) міський публік-арт.

Китайський живопис. Викладання на спеціальності «Китайський живопис» ґрунтується на базовій теорії та базовій практиці китайського живопису. Студенти першого та другого років навчання вивчають традиційні жанри й оволодівають традиційними техніками живопису: зображення людських фігур (портрет, історична картина, картина на міфологічний сюжет), живопис тушшю, пейзаж (зокрема, характерний китайський жанр «гори–водойми»), унікальний жанр – зображення квітів і птахів, побутовий жанр тощо. На четвертому році навчання студенти вступають до мистецьких студій під керівництвом викладачів.

Витончені мистецтва. Мистецтвознавство в Центральній академії образотворчого мистецтва — це перша спеціальність історії мистецтв у Новому Китаї. Навчання за мистецтвознавчою освітньою програмою об'єднує дослідження, навчання та академічний обмін. Мистецтвознавство поділяється на три навчальні та дослідницькі секції: теорія мистецтва, історія мистецтва Китаю та історія зарубіжного мистецтва.

Інформація на офіційному веб-сайті свідчить, що Центральна академія образотворчого мистецтва має у своїй структурі 10 науково-дослідних установ інституціонального рівня, які разом формують системну мережу науково-дослідних підрозділів, що підтримується такими предметними групами, як моделювання, дизайн, архітектура та гуманітарні науки.

Науково-дослідні установи інституціонального рівня:

- Інститут образотворчого мистецтва;
- Мистецький освітньо-науковий центр;
- Інститут художньої творчості скульптури;
- Центр дослідження нематеріальної культурної спадщини;
- Центр порівняльних досліджень каліграфії та живопису;
- Проектний інститут;
- Інститут культури та політики дизайну;
- Центр олімпійських досліджень;
- Дослідницький центр школи архітектури;
- Інститут міської візуальної культури.

Центральна академія образотворчого мистецтва редагує, видає та розповсюджує два загальнонаціональних періодичних видання академічної класифікації А, а саме *Art Research* та *World Art*.

Журнал [Art Research](#) був започаткований у 1957 році і відновив видання в 1979 році. Індексуються базами даних для китайських журналів із соціальних наук CSSCI та основних китайських журналів. Містить розділи: дослідження викладання мистецтва, дослідження

історії мистецтва, дослідження теорії живопису, дослідження каліграфії, дослідження народного мистецтва, творчість і критика, пошуки та особистість, огляди виставок, китайські та іноземні культурні обміни тощо.

Журнал [World Art](#) заснований у 1979 році та приймає до друку огляди масштабних художніх виставок і заходів, огляди взаємодії між Китаєм і світовою культурою; аналіз класичних мистецьких творів, дослідження творчості сучасних художників, знайомство з музеями та галереями; введення в дослідження історії мистецтва методи, мистецтвознавство.

Згідно з інформацією на офіційному веб-сайті, щорічно Центральна академія образотворчого мистецтва є відповідальним виконавцем понад 80 науково-дослідних проектів загальнонаціонального рівня.

Про найвищий професіоналізм митців Центральної академії образотворчого мистецтва свідчать факти доручення їм розробляти дизайн китайських грошей, починаючи з другого набору; створення шедеву олійного живопису для Національного музею «Церемонія заснування Китайської Народної Республіки» та виконання парадних портретів вождів і національних героїв; розроблення державного Гербу; створення проєкту і участь у виконанні барельєфів Пам'ятника Народним Героям і навіть участь у роботі журі з конкурсного обрання музичної композиції державного Гімну КНР.

Висновки. Центральна академія образотворчого мистецтва є не тільки одним із найавторитетніших і найпрестижніших мистецьких вишів КНР, але й закладів вищої освіти Китаю в цілому. Набутий академією уподовж понад століття досвід підготовки мистецьких кадрів, безумовно, вартий вивчення й творчого використання в Україні. Разом із тим, заслуговують на увагу українських освітян і митців непересічні творчі і наукові здобутки художників, дизайнерів, архітекторів, педагогів САФА.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальному вивченні організаційно-методичних засад освітнього процесу Центральної академії образотворчого мистецтва, їх критичному аналізі й творчому використанні умовах підготовки мистецьких і мистецько-педагогічних кадрів в Україні.

Список використаних джерел

- 360百科 [360 Енциклопедія]. (n.d.). 中央美术学院 [Центральна академія образотворчого мистецтва]. https://baike.so.com/doc/4151506-4351374.html#4151506-4351374-3_1
- Contributors to Wikimedia projects. (2024). *Central academy of fine arts* – Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Central_Academy_of_Fine_Arts
- Го, Іцзян, Чжан, Хао, Чжао, Бейбей, & Юр'єва, К. (2020). Нормативна база сучасного естетичного виховання в Китаї. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*, (55), 102–137. <https://doi.org/10.34142/2312-1548.2020.55.08>
- Дай, Чжен. (2020). Теоретичний аналіз сутності професійної підготовки майбутніх фахівців анімаційного дизайну. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*, 2(20), 294–302.
- Лі, Ябін. (2022). Академія образотворчого мистецтва Хебею на мапі закладів мистецької освіти Китаю. У *Мистецька освіта в особистісному розвитку й професійній творчості : зб. статей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) "Час мистецької освіти" (20 травня 2022 р., м. Харків)* (с. 35–43). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
- Лі, Янь. (2018). Творча самореалізація майбутніх учителів образотворчого мистецтва в навчально-професійній діяльності. *Інноваційна педагогіка*, 7(2), 163–167.

- Пей, Чжиюн. (2020). Витоки ідей підготовки майбутніх фахівців мистецького профілю у вищій школі КНР. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 68(1), 29–34.
- Цзі, Іпін. (2021). Методи формування цифрової компетентності майбутніх викладачів мистецьких дисциплін в закладах вищої освіти КНР. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*, 14, 169–175.
- Цзю, Дутін. (2020). Педагогічні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців з графічного дизайну. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*, 2(20), 188–195.
- Юр'єва, К. А. (2021). Сучасні тенденції розвитку мистецької освіти в Китаї. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*, (56), 126–166. <https://doi.org/10.34142/2312-1548.2021.56.08>

Ірина ЛІСЕЦЬКА

доцент, кандидат медичних наук,
доцент кафедри дитячої стоматології,
Івано-Франківський національний медичний університет
м. Івано-Франківськ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. Дистанційна форма навчання має переваги та недоліки, однак під час пандемії COVID-19, війни з росією (коли із-за небезпеки для учасників освітнього процесу стає неможливим проводити заняття в офлайн форматі). Практичні заняття з дитячої терапевтичної стоматології проводяться в форматі он-лайн конференції в програмі Microsoft Teams (попередньо створюються Класи для кожної підгрупи та події в програмі – в календарі відповідно розкладу, запрошуються студенти). Студенти проходять по кожній темі тестування в системі відповідно календарно-тематичному плану, отримують результат, який викладач конвертує в бали, відповідно критеріям оцінювання. Під-час он-лайн заняття викладач опитує тему, корегує відповідь, пояснює моменти, що були незрозумілі, використовуючи попередньо завантажені матеріали – презентації, відео, фото, рентгенограми та ортопантомограми, що допомагає засвоїти матеріал. Для майбутніх лікарів-стоматологів надзвичайно важливими є практична підготовка, робота з реальними пацієнтами, відпрацювання мануальних та комунікативних навичок, тому під час дистанційного викладання дитячої терапевтичної стоматології вирішуються ситуаційні задачі та розбираються алгоритми виконання практичних навичок, з метою максимального наближення студентів до практики.

Ключові слова: дистанційна форма навчання, медична освіта, викладач, студент.

Abstract. Distance learning has advantages and disadvantages, but during the COVID-19 pandemic, the war with russia (when it becomes impossible to conduct classes offline due to the danger to the participants of the educational process). Practical classes in paediatric therapeutic dentistry are conducted in the format of an online conference in Microsoft Teams (Classes are pre-created for each subgroup and events in the programme are created in the calendar according to the schedule, students are invited). Students are tested on each topic in the system according to the calendar and thematic plan, receive the result, which the teacher converts into points, according to the assessment criteria. During an online lesson, the teacher surveys the topic, corrects the answer, explains the points that were not clear, using pre-loaded materials – presentations, videos, photos, radiographs and orthopantomograms – to help students learn the material. For future dentists, practical training, work with real patients, development of manual and communication skills are extremely important, so during the distance teaching of paediatric therapeutic dentistry, situational tasks are solved and algorithms for performing practical skills are analysed in order to bring students as close as possible to practice.

Key words: distance learning, medical education, teacher, student.

Постановка проблеми та її актуальність. Нині мережа Internet певною мірою трансформувалася на освітній простір, відкриваючи студентству великі можливості доступу до інформаційних ресурсів та продуктивної співпраці. Однак, дистанційна форма навчання – це в жодному разі не спосіб підміни педагога комп'ютерною програмою, а модус взаємодіяння студентів/слухачів з викладачем на ґрунті інформаційно-комунікаційних технологій. Дистанційна форма навчання не є новим навчальним явищем, проте, в сучасному розумінні сформувалося порівняно нещодавно, процес формування продовжується, орієнтуючись на передовий методичний досвід, акумульований різними

освітніми інституціями світового простору, на застосування новітніх і оперативних педагогічних технологій, що окликаються на запити сучасної освіти та соціуму в цілому [4; 6, с. 34–35]. Однак, впровадження дистанційної форми навчання в освітній процес вимагає більш ретельного відпрацювання методик засвоєння знань, аналізу пріоритетних чинників, модернізації технології та врахування інших факторів, що впливають на ефективність роботи викладачів і засвоєння знань студентами в дистанційному середовищі.

Мета роботи – проаналізувати особливості дистанційного навчання та розглянути особливості організації навчального процесу на кафедрі дитячої стоматології під час дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу. Характерною рисою останніх років є стрімкий розвиток сучасних Web-технологій, глобальних інформаційних мереж, що сприяло виникненню нових підходів у викладанні у вищій школі, тому дистанційне навчання сьогодні не є новим навчальним явищем. Дистанційна форма навчання дає можливість у разі потреби забезпечити неперервність освітнього процесу у випадках надзвичайних обставин, війни, які об'єктивно унеможливають відвідування закладів освіти, завдяки використанню електронних підручників і часописів, мультимедійних презентацій, новітніх комп'ютерних програм контролю за поточним чи кінцевим рівнем знань студентів. Дистанційна форма навчання відкриває можливості побудування різнопрофільних систем безперервного самонавчання та обміну інформацією для широкого кола користувачів, незважаючи на часові та просторові пояси, вік та соціальний статус, може адекватно реалізувати одну з потреб людини – право на освіту й отримання інформації [2, с. 6; 3, с. 93–94].

Існує декілька організаційно-методичних моделей організації освітнього процесу під час дистанційного навчання [5].

– Навчання по типу екстернату: навчання, орієнтоване на екзаменаційні вимоги ЗВО, воно призначалося для студентів, які з якихось причин не могли відвідувати заняття очної форми навчання.

– Навчання на базі одного університету: ціла система навчання для студентів, які навчаються не стаціонарно (on-campus), а на відстані, заочно або дистанційно, тобто на основі нових інформаційних технологій, включаючи комп'ютерні телекомунікації (off-campus).

– Співробітництво декількох навчальних закладів: таке співробітництво в підготовці програм заочного дистанційного навчання дозволяє зробити їх більш професійно якісними і менш дорогими.

– Автономні освітні установи, спеціально створені для цілей дистанційної освіти. Найбільшою подібною установою є Відкритий університет (The Open University) у Лондоні, на базі якого в останні роки проходить навчання дистанційно чимала кількість студентів не тільки з Великобританії, але з багатьох країн світу.

– Автономні навчальні системи: навчання в рамках подібних систем ведеться цілком за допомогою телебачення або радіограм, а також додаткових друкованих посібників.

– Неформальне, інтегроване дистанційне навчання на основі мультимедійних програм. Такі програми орієнтовані на навчання дорослої аудиторії, тих людей, які з якихось причин не змогли закінчити школу і отримати середню освіту.

Івано-Франківський національний медичний університет користується сайтом «Хмарні сервіси Office 365», до якого мають доступ усі викладачі та студенти ЗВО. Практичні заняття та лекції з дитячої терапевтичної стоматології проводяться у форматі он-лайн конференції в програмі Microsoft Teams (попередньо створюються команди із типом «Клас», які відповідають академічним групам студентів, та події в календарі відповідно календарно-тематичного плану, запрошуються студенти). Microsoft Teams – центр для командної роботи в Office 365, який є спрощеним варіантом систем управління навчанням, проте дозволяє навчальній групі комунікувати та обмінюватися файлами. Програма зручна, тому що об'єднує все у спільному робочому середовищі, яке містить чат для обговорень, файлообмінник та корпоративні програми. Студенти проходять по кожній темі заняття тестові завдання в системі, які були розміщені на pmk.ifnmu.edu.ua чи tests.if.ua. Результат тестування викладач конвертує в бали відповідно критеріям оцінювання. Розгляд теоретичних питань організовано за допомогою відеозв'язку. Під час он-лайн заняття викладач опитує здобувачів з питань опрацьованої теми, корегує відповіді, пояснює моменти, що були незрозумілі, використовуючи попередньо завантажені матеріали – презентації, відео, фото, рентгенограми та ортопантомограми, що допомагає засвоїти матеріал.

Для майбутніх лікарів-стоматологів надзвичайно важливими є оволодіння практичними навичками, робота з реальними пацієнтами, відпрацювання мануальних та комунікативних навичок. Дистанційне навчання в повній мірі не може забезпечити засвоєння саме практичного аспекту дисципліни. Тому під час дистанційного викладання дитячої терапевтичної стоматології вирішуються ситуаційні задачі та опановуються алгоритми виконання практичних дій з метою максимального наближення студентів до практики. Викладач створює мультимедійну презентацію, яка складається із задач, до кожної задачі пропонується три-чотири запитання. Виводиться на екран одна задача для кожного студента, який має три-чотири хвилини, щоб розв'язати задачу. Оцінка за заняття виставляється за вирішення тестових завдань, відповіді на запитання викладача, результати вирішення ситуаційних задач та теоретичне засвоєння алгоритмів практичних дій.

Взаємодія студентів і викладача в системі дистанційного навчання відбувається обміном повідомлень в чаті Teams. У зв'язку із цим новою функцією викладача є пошук діалогових комунікацій, що підвищує мотивацію навчання, сприяє розвитку пізнавальних інтересів студентів з навчальної дисципліни. Час дистанційного навчання дає можливість для кожного викладача індивідуально розробити подачу матеріалу з дисципліни, організувати постійний розвиток та вдосконалення власної педагогічної майстерності. Крім того, дистанційне навчання дає можливість студентам вчитися, перебуваючи в будь-якому місці, оскільки комунікація викладача і студента відбувається виключно у віртуальному просторі, навчання стає можливим з будь-якого зручного місця. Дистанційне навчання також дає студентам можливість доступу до нетрадиційних джерел інформації, підвищує ефективність самостійної роботи, дозволяє знаходити зовсім інші можливості для творчості та опанування професійних навичок [1, с. 15].

Висновки. Дистанційне навчання – це цілеспрямований процес взаємодії викладача та студента, що ґрунтується на використанні сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, які дозволяють успішно здійснювати навчання на відстані, що актуально в умовах пандемії COVID-19 та війни. Тому дуже актуальною залишається необхідність ефективної організації дистанційного навчання, набуття нових навичок та вмінь у побудові онлайн-навчання. Система дистанційної освіти може і має зайняти своє місце в системі освіти, оскільки при грамотній її організації вона може забезпечити якісну освіту, що відповідає вимогам сучасного суспільства сьогодні.

Список використаних джерел

1. Бурмас Н. І., Бойко Л. А. Система дистанційної форми навчання на кафедрі загальної хімії. *Медична освіта*. 2019. № 2. С. 15–18.
2. Вірстюк Н. Г., Оринчак М. А., Човганюк О. С. та ін. Дистанційне навчання з дисципліни "Внутрішня медицина" для студентів-медиків в умовах пандемії COVID-19. *Актуальні питання підвищення якості освітнього процесу: матеріали науково-методичної конференції з міжнародною участю*, м. Івано-Франківськ, 18 вересня 2020 р. Івано-Франківськ : Івано-Франківський національний медичний університет, 2020. С. 6.
3. Гончарова Н. Г., Кірсанова О. В. Светлицький А. О. Реалізація моделей дистанційного навчання у вищих медичних навчальних закладах. *Актуальні питання фармацевтичної та медичної науки і практики*. 2014. № 1(14). С. 93–96.
4. МОН України. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. 20.12.2000. URL: https://rada.info/upload/users_files/44327624/32156aad7b7754a51811885c84709446.pdf
5. Корбут О. Г. Дистанційне навчання: моделі, технології, перспективи. *Новітні освітні технології* : Матеріали наук.-практ. конф. Київ : КПІ, 2017. URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1123>.
6. Кучеренко Н. Дистанційне навчання як виклик сучасної університетської освіти: філософсько-правовий вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2018. № 20. С. 34–40.

Оксана ЛОЗОВА

начальник відділу STEM-освіти,
Державна наукова установа «Інститут
модернізації змісту освіти»,
м. Київ, Україна

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ STEM-ОСВІТИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Зміст статті охоплює деякі психолого-педагогічні проблеми розвитку STEM-освіти в умовах воєнного стану. STEM-навчання в умовах сьогодення потребує не лише упровадження міжпредметних практик, новітніх форм та методів навчання, а і нових організаційних підходів. Психологічна підтримка та гнучкість в методиках навчання є важливими складовими успішного розвитку STEM-освіти.

Ключові слова: STEM-освіта, STEM-навчання

Abstract. The content of the article covers some psychological and pedagogical problems of STEM education development under martial law. STEM education in today's conditions requires not only the introduction of interdisciplinary practices, new forms and methods of teaching, but also new organizational approaches. Psychological support and flexibility in teaching methods are important components of the successful development of STEM education.

Keywords: STEM education, STEM learning

Постановка проблеми та її актуальність. Наука, технології та інновації відіграють ключову роль для економічного відновлення України. Саме тому пріоритетним для нашої держави є розвиток STEM-освіти.

STEM-освіта базується на поєднанні наукових, технічних, інженерних і математичних знань та їх практичному використанні для вирішення реальних технологічних, економічних, інженерних, екологічних і соціальних проблем. Одним із основних завдань STEM-освіти є стимулювання здобувачів освіти до обрання науково-технічної діяльності, що передбачає здійснення заходів, які дають змогу розв'язати проблеми соціального сприйняття науки і науково-технічних, інженерних професій.

Нині STEM-освіта стає необхідним простором безпеки і творчості, де учні можуть відволіктися від жахливого повсякдення війни та набути необхідних компетентностей для самореалізації. STEM-освіта спрямована на розвиток таких якостей, як критичне мислення, креативність, когнітивна гнучкість, уміння адаптуватися до змін, швидко вирішувати завдання і приймати рішення, що є особливо важливим у воєнний час.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Актуальним питанням розвитку STEM-освіти, психолого-педагогічним проблемам цієї новації присвячено чимало наукових праць українських вчених: сутність та напрями розвитку STEM-освіти висвітлювали Н. Гончарова [1], О. Кузьменко [2], І. Сліпучіна [3], О. Стрижак [3], І. Чернецький [3]; психолого-педагогічні умови розвитку STEM-освіти досліджували С. Горбенко [4], Ю. Завалевський [4], О. Лозова [4]; підходи та особливості STEM-освіти вивчали Н. Балик [5], Н. Шмигер [5]; основні форми організації STEM-навчання окреслили Г. Онопченко [6], Н. Поліхун [6], К. Постова [6] та інші.

Виклад основного матеріалу. Організація STEM-навчання в умовах воєнного стану – неабиякий виклик для педагогічної спільноти. За даними досліджень Державної служби якості освіти [7], ключовими проблемами у здійсненні освітнього процесу є: нестабільні умови навчання; обмеженість способів організації навчально-пізнавальної діяльності; зниження мотивації та нестабільний психоемоційний стан учнів/учениць, вчителів. У свою чергу, впровадження STEM-навчання потребує від педагогів налаштувати освітній процес таким чином, щоб він був комфортним і безпечним для усіх учасників освітнього процесу, підтримувати психологічну рівновагу та емоційний стан здобувачів освіти, сприяючи адаптації та розвитку стійкості до стресових ситуацій.

Психологічна адаптація, що розглядається як процес відновлення порушеної рівноваги між людиною та середовищем шляхом внутрішніх змін самої людини, в умовах воєнного стану набуває особливого значення. Показниками адаптованості людини загалом слугує задовільний стан її здоров'я, самопочуття, психічна рівновага, тобто відсутність невротичних проявів (емоційних зривів, агресивності, тривожності, страхів тощо), задоволеність собою та стосунками з людьми, що навколо. STEM-орієнтований підхід до навчання дає можливість забезпечити повноцінну соціально-психологічну адаптацію, зокрема, шляхом створення на заняттях активної комунікації та командної роботи, рівний доступ до навчання та створити необхідні умови для розвитку здібностей дітей з різним станом здоров'я [8, с. 4].

STEM-освіта нині потребує нових організаційних підходів до упровадження міжпредметних практик, новітніх форм та методів, цифрових технологій навчання. Використання сучасних технологій ускладнюється у воєнний час через нестабільність зв'язку та доступу до Інтернету, тож вчителям доводиться знаходити творчі та ефективні способи впровадження STEM-навчання, наприклад, здійснювати дослідно-експериментальну, практичну складову навчання дистанційно, проводити експерименти, досліди з підручних матеріалів тощо.

В умовах війни, коли значна частина учнів змінили місця свого постійного проживання, мають різні технічні можливості оптимальною формою організації освітнього процесу є змішана форма навчання. Відтак, не лише теоретичну, а й практичну складову STEM-навчання (експерименти, лабораторні, дослідницькі роботи) можна проводити дистанційно в синхронному та асинхронному режимах, застосовуючи такі технології як «перевернутий клас/урок» та інші. При цьому особлива увага звертається на інноваційний підхід до оцінювання результатів навчання здобувачів освіти і передбачає оцінювання сформованості вмінь та навичок особистості в умовах ситуації, максимально наближеної до вимог реального життя.

Розвиток STEM-освіти під час війни здійснюється з урахуванням психолого-педагогічних принципів та підходів: послідовності, доступності, особистісного підходу, спрямованого на врахування індивідуальних можливостей чи особливостей здобувачів освіти, їхніх здібностей, особливих освітніх потреб, єдності освітніх, розвивальних та виховних функцій.

Висновки. В умовах сьогодення психологічна підтримка та гнучкість в методиках навчання є важливими складовими успішного розвитку STEM-освіти. Впровадження STEM-підходу в освітньому процесі передбачає розвиток креативного та критичного мислення, що у свою чергу допомагає знаходити оптимальні рішення в нестандартних

ситуаціях; створення STEM-середовища, у тому числі, мейкерства, проведення експериментів, дослідів, конструювання з підручних матеріалів; упровадження методів та форм навчання, що спонукають знаходити рішення поставлених задач у різних галузях знань; створення на заняттях активної комунікації та командної роботи, розвивати здібності дітей та підлітків у науково-технічних напрямках, підтримувати інтерес до науки тощо.

Список використаних джерел

1. Гончарова Н. Понятійно-категоріальний апарат з проблеми дослідження аспектів STEM-освіти. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2017. № 10. С. 104–114. URL: [https://lib.iitta.gov.ua/714682/1/%D0%97%D0%90%D0%9F%D0%98%D0%A1%D0%9A%D0%98_10_STEM%20\(1\).pdf](https://lib.iitta.gov.ua/714682/1/%D0%97%D0%90%D0%9F%D0%98%D0%A1%D0%9A%D0%98_10_STEM%20(1).pdf)
2. Кузьменко О. Сутність та напрямки розвитку STEM-освіти. *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. 2018. Вип. 9 (III). <https://core.ac.uk/download/pdf/228634991.pdf>
3. Стрижак О., Чернецький І., Поліхун Н., Сліпухіна І. Ключові поняття STEM-освіти. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2017. Вип. 10. С. 88–103. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=snjasu_2017_10_13
4. Завалевський Ю., Горбенко С., Лозова О. Психолого-педагогічні умови впровадження STEM-освіти. *Проблеми освіти*. 2022. Вип. 2 (97). С. 61–77. URL: <https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-97.2022.04>
5. Балик Н., Шмигер П. Підходи та особливості сучасної STEM-освіти. *Фізико-математична освіта*. 2017. Вип. 2. С. 26–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/fmo_2017_2_6
6. Поліхун Н. І., Постова К. Г., Сліпухіна І. А., Онопченко Г. В., Онопченко О. В. Упровадження STEM-освіти в умовах інтеграції формальної і неформальної освіти обдарованих учнів : метод. рек. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2019. 80 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/718661/>
7. Третина учнів в умовах війни не мали постійного доступу до навчання – результати дослідження : Державна служба якості. URL: <https://sqe.gov.ua/tretina-uchniv-v-umovakh-viyni-ne-mali-po/>
8. Методичні рекомендації щодо розвитку STEM-освіти в закладах загальної середньої та позашкільної освіти у 2023/2024 навчальному році : лист ДНУ "ІМЗО" від 01.08.2023 № 1242. URL: <https://imzo.gov.ua/2023/08/23/lyst-imzo-vid-01-08-2023-1242-metodychni-rekomendatsii-shchodo-rozvytku-stem-osvity-v-zakladakh-zahal-noi-seredn-oi-ta-pozashkil-noi-osvity-u-2023-2024-navchal-nomu-rotsi/>

Надія ЛЯШОВА

*доцент, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії і практики початкової освіти
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»*

Назар ЛЯШОВ

*доцент, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови і літератури
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»
м. Слов'янськ, Україна*

ЕЛЕМЕНТИ МАТЕМАТИКИ В ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРАХ

Анотація. Схарактеризовано напрямки взаємозв'язку математики і літератури. Зроблено акцент на інтеграційні процеси. Наведено приклади математичного змісту у літературних текстах різних жанрів.

Ключові слова: математичні категорії, література, текст, художні твори.

Abstract. The directions of the relationship between mathematics and literature are characterized. Emphasis is placed on integration processes. Examples of mathematical content in literary texts of various genres are given.

Key words: mathematical categories, literature, text, literary work.

Постановка проблеми та її актуальність. Предметні межі зникають, коли відбувається зв'язок між дисциплінами, й здобувачі освіти спираються на знання і навички з кількох предметних областей. Оскільки інтеграційні процеси у навчанні є пріоритетним видом діяльності сучасності, то для успішного створення проблемно-навчальних ситуацій у рамках міжпредметних освітніх ліній науковці пропонують створення як тематичних, так і структурних поєднань математики і літератури, зумовлюючи актуальність проблеми дослідження.

У розв'язанні зазначеної проблематики забезпечення процесу міждисциплінарної інтеграції, зокрема розкриття взаємозв'язку математики і літератури в освітньому процесі, науковці виокремлюють два аспекти. Першим є змістовно-інформаційний, який характеризується різноманітними напрямками взаємозв'язку математики і літератури. Другий – організаційно-процесуальний, в якому задіяні певні форми, методи, засоби, прийоми розкриття взаємозв'язку математики і літератури у навчальному процесі.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема інтеграції порушувалася багатьма науковцями. Компаративний аналіз наукової літератури дозволив з'ясувати багатоаспектність цього поняття. Зокрема Е. Мельник [4] інтеграцію розглядає як процес пристосування й об'єднання розрізнених елементів в єдине ціле за умови їхньої цільової та функціональної однотипності. І. Яковлев вбачає процес інтеграції як динамічну систему, у результаті чого виникає вища, головна інтегральна якість – цілісність. В. Максимова впевнена, що інтеграція це процес і результат створення єдиного цілого через злиття в одному синтезованому курсі наукових понять, методів елементів різних навчальних

предметів. К. Крутій [1] позиціонує інтеграцію як природний динамічний процес, що передбачає взаємопроникнення і взаємозв'язок елементів, розділів та освітніх напрямів на основі системного й усебічного розкриття процесів і явищ, спрямований на забезпечення цілісності знань та умінь.

Мета статті – розкрити певні аспекти взаємозв'язку математики і літератури.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети ми пропонуємо у навчальному процесі використовувати цікаві фрагменти літературних творів з метою посилення мотивації до вивчення певної теми з математики, показу зв'язку математики з життям та іншими галузями наук, що розвиває у здобувачів освіти комунікативні здібності, критичне та логічне мислення, розширює їхній кругозір. Для цього наводимо приклади вчених-математиків, які захоплювалися літературою, та цікаві математичні моменти, які використовували письменники у власних художніх творах. Зазначений матеріал є логічним продовженням дослідження щодо функціонування математичних категорій у творах світової літератури [2].

Література і математика – що може об'єднувати ці далекі одну від одної галузі знань? Літературу ми звикли відносити до гуманітарних наук, а математика вимагає точності й конкретизації фактів. Здавалося б, немає нічого спільного. Але математика, так само як і поезія, живопис, театр і мистецтво прагне до пізнання і краси. Англійський математик Р. Харді (Godfrey Harold Hardy, 1877–1947) свого часу зазначав, що математик, так само, як художник або поет, створює узори. І якщо ці узори стійкі, то лише тому, що вони складені з ідей. Узори математика, так само, як узори художника або поета, повинні бути прекрасні; ідеї, так само, як кольори або слова, повинні гармонійно відповідати один одному. Краса є перша вимога: у світі немає місця для непривабливої математики [за 3].

Взаємозв'язок математики і літератури відображають різноманітні види літератури: науково-фантастична, пригодницька, біографічна, мемуарна, науково-популярна, художня. У художній літературі особливим чином відображається дійсність, вона є своєрідним джерелом знань про математику. Це і різноманіття її прояву, роль та значення математики для людини або для самого автора твору, відомості про досягнення та певні математичні категорії, можливості технічного застосування. Також, літературні твори знайомлять читачів з історією розвитку науки математики, розкривають яскраві та глибокі портрети учених математиків. Література може бути своєрідним постачальником інформації для математики, а математика може певним чином орієнтуватися на художні пророцтва, що описані в літературних творах: казках, науковій фантастиці, повістях, оповіданнях, романах тощо. Прикладом глибокого зв'язку між математикою і літературою є багаточисленні твори письменників-фантастів – Ж. Верн, Г. Уелс, Р. Бредбері та ін.

Діалог науки математики і літератури у творчості учених розглядається як подвійна спіраль творчості: літературна творчість учених математиків або математика у житті письменників, поетів, драматургів. Математична наука посиляє письменникам тематику та особливе натхнення, що здатне пробудити цікаві художні рішення. Наприклад, знайомство з мікроскопом та із світом мікроорганізмів надихнуло французького письменника Ф. Вольтера (Francois Marie Arouet, 1694–1778) на написання повісті «Микромегас» (1752). А незвичайні ідеї механіки відобразилися у творчості болгарського письменника П. Вежинова (Никола Делчев Гугов, 1914–1983), зокрема у повісті «Бар'єр».

У літературних творах знаходять відображення художні образи учених математиків та математичні категорії. Зокрема, німецький поет XIX ст. Адельберт фон Шаміссо (Louis

Charles Adelaïde de Chamisso de Boncourt, 1781–1838) присвятив теоремі Піфагора сонет. А поет Й. Гете (Johann Wolfgang von Goethe, 1749–1832) у трагедії «Фауст» (переклад М. Лукаша) у сцені «Відьмина кухня» у закляттях відьми описує один з містичних символів Середньовіччя – математичний «магічний квадрат». Також, німецький поет і драматург Б. Брехт (Bertolt Brecht, 1898–1956) написав один із найбільш значущих своїх творів «Життя Галілея» (1938). Відомий англійський математик Джеймс Сільвестр (James Joseph Sylvester, 1814–1897), відомий працями з теорії чисел і комбінаторики, присвятив С. Ковалевській сонет «Небесна муза» [2].

Український письменник і поет Михайло Петрович Старицький (1839–1904) мав математичну освіту. Він закінчив фізико-математичний факультет Харківського університету. Відомий неперевершеними словами вірша «Ніч яка місячна», які покладено на музику. Виконував цю пісню «Золотий голос» України минулого століття Анатолій Солов'яненко, який теж мав математичну освіту. Він свого часу закінчив фізико-математичний факультет Донецького політехнічного інституту та викладав у ньому нарисну геометрію.

Висновки. Взаємозв'язок математики і літератури в сучасній освіті дає можливість здобувачам освіти відкривати чудовий світ математики не сухими та абстрактними фактами і термінами, а сприймати барвисто і образно, збагачувати глибини науки через духовний світ літератури.

Список використаних джерел

1. Крутій К. Інтеграція в дошкільній освіті як інноваційне явище, або що треба знати про інтеграцію. *Дошкільнє виховання*. 2018. № 7. С. 2–3.
2. Ляшов Н. М. Функціонування математичних категорій у творах світової літератури. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 10. Т. 2. С. 83–87.
3. Матяш О. І., Тереп А. В. Математика у творчості. Творчість у математиці : монографія. Вінниця : ТОВ "Твори", 2018. 283 с.
4. Мельник Е. Л. Інтегроване навчання: Теорія і практика. Київ : КАРО, 2013. 192 с.

Анастасія МАЙБОРОДА

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 013 Початкова освіта,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна

Наталія РУДІЧЕВА

кандидат педагогічних наук, доцент, докторант,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ УЧНЯ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ ХОРЕОГРАФІЄЮ

Анотація. Представлено сутність поняття «самореалізація». Зазначено, що одним із видів творчої діяльності для самореалізації учня молодшого шкільного віку є хореографічне мистецтво, яке об'єднує різні види мистецтва і є має вагомий комплексний вплив на особистість вихованця.

Ключові слова: самореалізація, хореографія, учні молодшого шкільного віку.

Abstract. The essence of the concept of «self-realization» is presented. It is noted that one of the types of creative activity for the self-realization of a primary school student is choreographic art, which combines various types of art and has a significant complex impact on the student's personality.

Keywords: self-realization, choreography, primary school students.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасних умовах трансформації українського суспільства особливого значення у житті людини набуває здатність до творчості через мистецтво. Одним із осередків, де учні молодшого шкільного віку можуть знайти за власними уподобаннями творчу діяльність, є заклади позашкільної освіти.

У Законі України «Про позашкільну освіту» поряд із всебічним розвитком вихованця, його інтелектуальним, духовним і фізичним розвитком, підготовкою до активної свідомої професійної та громадської діяльності, наголошено на «забезпеченні потреби особистості у творчій самореалізації» [5].

Одним із видів творчої діяльності для самореалізації учня молодшого шкільного віку є хореографічне мистецтво, яке об'єднує різні види мистецтва і впливає на особистість вихованця цілісно і комплексно, розвиваючи не лише фізичні якості і хореографічні здібності, а й емоційну та інтелектуальну сферу особистості, збагачуючи внутрішній світ вихованця. У зв'язку з цим розгляд проблеми самореалізації учня молодшого шкільного віку в процесі занять хореографією є важливим й актуальним.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Особливої уваги вивченню самореалізації приділяли психологи А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фром. Із сучасних науковців питання самореалізації досліджували І. Бех, А. Бойко, Г. Ганзілевська, В. Демиденко, О. Киричук, А. Ковальова та інші. Одним із дієвих засобів для розкриття потенціалу дитини є залучення до хореографічного мистецтва. Вплив занять хореографією на формування

особистості представлено у наукових роботах А. Гуменюка, П. Кононенка, В. Майбороди та інших.

Мета статті – розкрити особливості самореалізації учня молодшого шкільного віку в процесі занять хореографією у закладах позашкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Потребу в самореалізації дитина відчуває від першого усвідомлення своєї значимості [2]. Прагнення до самореалізації розпочинається ще в дошкільному віці та відбувається на неусвідомленому рівні. Перехід на більш свідомий рівень відбувається за умови розвитку когнітивних умінь прийняття ролі та координації декількох учасників соціальної взаємодії. Елементи свідомого прояву самореалізації з'являються у молодшому шкільному віці.

До розкриття поняття «самореалізація» звертались різні науковці: І. Бех, А. Бойко, Г. Ганзілевська, В. Демиденко, О. Киричук, А. Ковальова та інші. У довідковій літературі представлено таке визначення поняття «самореалізація: процес найповнішого розкриття особистістю своїх здібностей і творчих можливостей, індивідуального саморозвитку і самоздійснення, оприявлення внутрішнього потенціалу свого Я» [4]. І. Бех розкриває поняття «самореалізація» як цілісну діяльність і поведінку особистості, як поступовий і багатогранний процес [1]. Як зазначає А. Ковальова, «самореалізація» – це процес становлення особистості, результатом якого є вихід на цінності – цілі, напрями та способи активності, адекватні щодо індивідуальних здібностей, та здатність через цілепокладання самостійно та самобутньо реалізувати своє призначення [6, с. 6].

За визначенням Г. Ганзілевської, під самореалізацією молодших школярів слід розуміти «процес самопізнання та самовдосконалення потенційних можливостей, шляхом участі у системі різних видів діяльності, супроводжений відчуттям задоволення, значимості, успіху та передбачає оцінку інших» [3, с. 61].

Саме молодший шкільний вік є основою розвитку і становлення особистості дитини. В цей період відбувається зміна соціального статусу і середовища, адаптація до учнівського колективу. В цей період в учня ще існує потреба і в ігровій діяльності, і виникає потреба в навчальних досягненнях і спілкуванні між однолітками. Але ці потреби можуть бути задоволені в неповному обсязі під час освітньої діяльності в початковій школі, що вплине на зниження мотивації до навчання, і, в подальшому може спричинити труднощі для успішного розвитку дитини. А для успішного формування особистості дитини необхідно сприяти і підтримувати у неї прагнення до творчої діяльності у закладах позашкільної освіти.

У творчій діяльності відбувається реалізація свого потенціалу та самопізнання: відкриття в собі чогось нового, з'являється відчуття своєї значимості та важливості. Залучення до творчої діяльності значно впливає на новоутворення в особистості дитини: виникають нові особистісні якості, які проявляються у пізнавальних процесах; розширюється палітра емоційних проявів тощо.

Одним із видів творчої діяльності для самореалізації учня молодшого шкільного віку є заняття хореографією у закладах позашкільної освіти. У цих закладах освіти залучення до хореографічного мистецтва може здійснюватись у різноманітних формах – гурток, студія, клуб або інше творче об'єднання.

Сама природа хореографічного мистецтва є органічним поєднанням мистецтва музики і рухів, які мають не лише свою специфіку, але і взаємозалежність та

взаємопроникнення один в одне. Крім того, цей вид синтетичний мистецтва (хореографія), включає ще і пантоміму, пластику, драматургію, образотворче мистецтво.

Розуміння емоцій, що закладені в музичних творах, допомагає сформувати ставлення до цих творів, до тих чи інших переживань та настроїв, тобто пізнати себе. У процесі сприймання, інтерпретації музичних творів і практичної художньо творчої діяльності у вихованців формується особистісно-ціннісне ставлення до дійсності та мистецтва, розвивається естетична свідомість, загальнокультурна і художня компетентність, здатність до самореалізації і потреба в духовному самовдосконаленні.

Доцільно представити методи стимулювання творчої самореалізації вихованців молодшого шкільного віку у дитячих хореографічних колективах. Такі методи ґрунтуються на методах стимулювання навчальної діяльності учнів, які сформулював Ю. Бабанський: 1) пізнавальні ігри; 2) створення ситуацій пізнавальної суперечки навчальних дискусій; 3) створення в навчальному процесі ситуації успіху у вихованців, що зазнають труднощів у навчанні; 4) формування мотивів обов'язку й відповідальності; 5) заохочення; 6) емоційного стимулювання [7, с. 327–330].

Крім того, для успішної самореалізації особистості учня молодшого шкільного віку, хореограф має створити безпечне середовище для розвитку і становлення як вихованця, так і хореографічного колективу. Саме хореографічний колектив для деяких вихованців може стати єдиним місцем, де вони будуть мати можливість отримати підтримку. В колективі можуть бути «прожиті» різні емоційні стани: від панічної атаки до неймовірної радості від творчих досягнень. Хореографічний колектив – колектив односторонців, де є можливість вихованцям перепочити і переключитись від тих буденних проблем і «складних і важких» переживань, які можуть супроводжувати дитину у сім'ї, у початковій школі.

Таким чином, самореалізація вихованця хореографічного колективу відбувається через розуміння власного потенціалу та набутих можливостей, через самопізнання та самовдосконалення, шляхом участі у конкурсах, фестивалях та інших видах хореографічної діяльності і супроводжується відчуттям задоволення, значимості, успіху та передбачає оцінку інших. Самореалізація особистості учня молодшого шкільного віку і хореографа є цілісним процесом, який базується на взаємній довірі, повазі до творчого потенціалу кожного.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у більш детальному представленні методів стимулювання творчої самореалізації вихованців молодшого шкільного віку у дитячих хореографічних колективах.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Самореалізація особистості як визначальний чинник її життєдіяльності. *Багатомірність особистості: теорія, психодіагностика, корекція*. Зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. семінару з міжнар. участю (м. Полтава, 23 березня 2017 р.). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. С. 31–36.
2. Бондаренко Г. В. В. О. Сухомлинський про виховання творчого мислення в учнів молодшого шкільного віку. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного інституту*. 1997. Вип. III. С. 74–78.
3. Ганзілевська Г. Театральне мистецтво як чинник стимулювання самореалізації молодшого школяра. *Нова педагогічна думка*. 2007. № 3. С. 60–63. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8824/1/Handzilevska.pdf>

4. Доброносова Ю. Д. Самореалізація. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Самореалізація>
5. Закон України "Про позашкільну освіту". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>
6. Ковальова А. В. Педагогічні умови самореалізації старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 Теорія та методика виховання / Луганський нац. пед. ун-т імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2005. 20 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0405U002354>
7. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. Харків : ОВС, 2002. 400 с.

Satenik MANUCHARYAN

*Candidate of pedagogical science, Assistant,
Chair of preschool pedagogy and methodology,
Khachatur Abovian Armenian State Pedagogical University,
Yerevan, Armenia*

THE USE OF EFFECTIVE TECHNIQUES IN THE PROCESS OF PHYSICAL EDUCATION IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The problem of physical education of a child in preschool age is a priority in the process of effective organization of educational work in a preschool educational institution. We analyzed scientific and theoretical research in the field of physical education, clarified the purpose, methodology of the problem and identified the problems that were confirmed by the research work, and summarized the results obtained.

The article discussed the use of such techniques as fitness gymnastics, game gymnastics, game yoga in the process of physical education as effective methods to achieve development and education results. Effective tools and innovative methods are required to ensure the effectiveness of the development and achievement of the results of preschool children's education in the motor sphere. The process of physical education of a preschooler is a purposefully organized activity that must correspond to the interests, desires, age-related physiological and psychological characteristics of the child underlying the pedagogical process. physical motor activity helps to increase the body's resistance, improve physical growth, develop individual organs, ensure their functional functioning, and generate positive emotions that promote mental health. The basis of the most effective methods in the pedagogical process, contributing to the development and achievement of final results in the motor sphere, is load regulation through a reasonable combination of activity and rest, according to which we distinguish the following: fitness gymnastics, game stretching, game yoga.

Keywords: physical education, motor skills, final learning outcomes, effective techniques, fitball, stretching, yoga, story-solving games, musical and rhythmic games.

Մանուչարյան Ս.

Մ.գ.թ., ասիստենտ

Խ.Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ

Նախադպրոցական մանկավարժություն և մեթոդիկաների ամբիոն
Երևան, ՀՀ

**ՆՈՒՀ-ՈՒՄ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՆԹԱՅՈՒՄ
ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՏԵԽՆԻԿԱՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԱՍՓՈՓՈՒՄ**

Նախադպրոցական տարիքում երեխայի ֆիզիկական դաստիարակության հիմնախնդիրն առաջնային է նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունում ուսումնադաստիարակչական աշխատանքների արդյունավետ կազմակերպման գործընթացում: Մեր

կողմից վերլուծվել են ֆիզիկական դաստիարակության գիտատեսական ուսումնասիրությունները, հստակեցվել է հիմնախնդրի նպատակը, մեթոդաբանությունը և առանձնացվել են խնդիրները, որոնք հիմնավորվել են հետազոտական աշխատանքով և ամփոփվել են ստացված արդյունքները:

Հոդվածում քննարկվել է ֆիզիկական դաստիարակության գործընթացում տեխնիկաների՝ ֆիթբոլ մարմնամարզություն, խաղային ստրեթիճ, խաղային յոգա, կիրառությունը որպես զարգացման և կրթական վերջնարդյունքների իրականացման արդյունավետ տեխնիկաներ: Շարժողական ոլորտում նախադպրոցական տարիքի երեխաների զարգացման և կրթական վերջնարդյունքներին հասնելու արդյունավետությունն ապահովելու համար պահանջվում են արդյունավետ գործիքակազմ, նորարարական տեխնիկաներ: Նախադպրոցական տարիքի երեխայի ֆիզիկական դաստիարակության գործընթացը նպատակային կազմակերպած գործունեություն է, որը պետք է համապատասխանի երեխայի հետաքրքրություններին, ցանկություններին, տարիքային ֆիզիոլոգիական, հոգեբանական առանձնահատկություններին, որոնք մանկավարժական գործընթացի հիմքն են: Ֆիզիկական շարժողական ակտիվությունը նպաստում է մարմնի դիմադրողականության բարձրացմանը, ֆիզիկական աճի բարելավմանը, առանձին օրգանների զարգացմանը, դրանց ֆունկցիոնալ գործունեության ապահովմանը, դրական հույզերի առաջացմանը, որոնք նպաստում են հոգեկան առողջությանը: Շարժողական ոլորտում զարգացման և կրթական վերջնարդյունքեր ապահովող մանկավարժական գործընթացում առավել արդյունավետ տեխնիկաների հիմքը կազմում է ծանրաբեռնվածության կարգավորումը՝ ակտիվության և հանգստի խելացի համադրությամբ, ըստ որի առանձնացնում ենք հետևյալը՝ ֆիթբոլ մարմնամարզություն, խաղային ստրեթիճ, խաղային յոգա:

Բանալի բառեր- ֆիզիկական դաստիարակություն, շարժողական ոլորտ, կրթական վերջնարդյունքներ, արդյունավետ տեխնիկաներ, ֆիթբոլ, ստրեթիճ, յոգա, սյուժետադերային խաղեր, երաժշտառիթմիկ խաղեր:

Թեմայի արդիականությունը: Նախադպրոցական տարիքի երեխաների ֆիզիկական զարգացման և դաստիարակության հիմնախնդիրները մեկնաբանվել և հիմնավորվել են Ն. Ի. Կրասնազորսկու, Ն. Մ. Շչելովանովայի, Ա. Ա. Ուխտոմսկու, Ա. Վ. Զապորոբեցի, Ն. Դ. Գորդելի և այլ մանկավարժների, հոգեբանների, ֆիզիոլոգների աշխատություններում [1]: Ուսումնասիրությունների մեծ մասն ուղղված են նախադպրոցական տարիքի երեխաների ֆիզիկական զարգացման խնդիրների, ֆիզիկական դաստիարակության նպատակի, միջոցների

պարզաբանմանը, սահմանմանը: Արդի փուլում կենտրոնական տեղում է նախադպրոցական կարողունակահեն կրթությունը: Դրան համապատասխան առանձնացվում են երեխայի զարգացման ոլորտային կրթական վերջնարդյունքները: Հավաստենք, որ գործնականում նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում կազմակերպվում են շարժողական ոլորտում նախադպրոցական տարիքի երեխաների զարգացման և կրթական վերջնարդյունքերին ուղղված աշխատանքներ, այս գործընթացում ներառվում են դիդակտիկ սկզբունքներ, մեթոդներ, կազմակերպման ձևեր: Հաշվի առնելով վերը նշվածի կարևորությունը՝ հարկավոր է հավաստել, որ շարժողական ոլորտում նախադպրոցական տարիքի երեխաների զարգացման և կրթական վերջնարդյունքներին հասնելու արդյունավետությունն ապահովելու համար պահանջվում են արդյունավետ գործիքակազմ, դրանում առանձնահատուկ դեր ունեն ֆիզիկական դաստիարակության նորարարական տեխնիկաները, ինչպիսիք են ֆիթբոլ մարմնամարզությունը, խաղային սթրեթժինգը, մանկական յոգան և այլն: Արդի փուլում դեռևս քննարկելի են այն հիմնահարցերը, թե որոնք են նախադպրոցական տարիքի երեխաների շարժողական ոլորտում զարգացման կրթական վերջնարդյունքներ ապահովող, ֆիզիկական դաստիարակության առավել արդյունավետությունը բարձրացնող արդյունավետ տեխնիկաները: Այս ելակետային հիմնավորումից էլ բխում է ընտրված թեմայի արդիականությունը:

Հետազոտության նպատակն է բացահայտել ՆՈՒՀ-ում ֆիզիկական դաստիարակության գործընթացում արդյունավետ տեխնիկաների կիրառման նպատակահարմարությունը: Նպատակից ելնելով՝ ուսումնասիրել և փորձարարությամբ հիմնավորել ենք նախադպրոցական տարիքի երեխաների ֆիզիկական դաստիարակության գործընթացում կրթական վերջնարդյունքներ ապահովվող տեխնիկաների ընտրության արդյունավետությունը:

Նախադպրոցական տարիքի երեխայի ֆիզիկական դաստիարակության գործընթացը նպատակային կազմակերպված գործունեություն է, որը պետք է համապատասխանի երեխայի հետաքրքրություններին, ցանկություններին, տարիքային ֆիզիոլոգիական, հոգեբանական առանձնահատկություններին, որոնք մանկավարժական գործընթացի հիմքն են: Նախադպրոցական տարիքի երեխաների շարժողական ոլորտի զարգացումը սերտորոն փոխկապակցված է զարգացման մյուս ոլորտների հետ՝ խոսքի և հաղորդակցության, իմացական, հուզական, սոցիալ-անձնային: Ուսումնասիրողները հիմնավորում են, որ նախադպրոցական տարիքի երեխաների շարժողական գործունեության կազմակերպման մանկավարժական ուղղվածությունը

պետք է թիրախավորի երեխաների զարգացման ոլորտային փոխկապակցվածությունը:

Ֆիզիկական շարժողական ակտիվությունը նպաստում է մարմնի դիմադրողականության բարձրացմանը, ֆիզիկական աճի բարելավմանը, առանձին օրգանների զարգացմանը, դրանց ֆունկցիոնալ գործունեության ապահովմանը, դրական հույզերի առաջացմանը, որոնք նպաստում են հոգեկան առողջությանը [1]:

ՀՀ նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշիչը սահմանում է նախադպրոցական տարիքի երեխաների կրթության և զարգացման վերջնարդյունքի ապահովման հիմքերը: Չափորոշիչի հիմքում նախադպրոցական տարիքի երեխաների կարողունակությունների վրա հիմնված մոտեցումն է: Վերջնարդյունքներն ուղղված են կարողունակությունների ձևավորմանը: Հիմք ընդունելով այս կարևոր փաստաթուղթը՝ ՆՌԻՀ-ում կազմակերպվում է նախադպրոցահասակ երեխաների կրթադաստիարակչական աշխատանքները: Մանկավարժական գործընթացի արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով հիմնարար նշանակություն ունի տեխնիկաների ընտրությունը և կիրառությունը [2]:

Շարժողական ոլորտում զարգացման և կրթական վերջնարդյունքեր ապահովող մանկավարժական գործընթացում առավել արդյունավետ տեխնիկաների հիմքը կազմում է ծանրաբեռնվածության կարգավորումը՝ ակտիվության և հանգստի խելացի համադրությամբ, ըստ որի առանձնացնում ենք հետևյալը՝ ֆիթբոլ մարմնամարզություն, խաղային ստրեթիճ, խաղային յոգա:

Ֆիթբոլը 55-ից 70 սմ տրամագծով հատուկ մարմնամարզական գնդակների միջոցով մարմնամարզություն է: Ֆիթբոլի վարժությունները եզակի հնարավորություն են տալիս ազդելու նախադպրոցական տարիքի երեխաների մեջքի մկանների, ողնաշարի, վեստիբուլյար ապարատի և շարժումների կոորդինացման վրա: Ֆիթբոլը նպաստում է ավելորդ էներգիայի արտազատմանը, ինչը կարևոր է հիպերակտիվության հակված երեխաների համար: Այն նվազեցնում է ողնաշարի կորության հավանականությունը և նաև բարելավում է կեցվածքը [3]:

«Խաղային ստրեթիճ»-ը նախադպրոցական տարիքի երեխաների ֆիզիկական համապարփակ զարգացման և առողջության բարելավմանը միտված տեխնիկա է, նպաստում է երեխաների տարբեր խումբ մկանների ձգմանը, առաձգականությանը: Ստրեթիճ վարժությունները նախադպրոցական տարիքում իրականացվում են սյուժետադերային խաղերի միջոցով [5]:

Նախադպրոցական տարիքի երեխաների շարժողական ոլորտի զարգացման ժամանակակից գիտական մոտեցումները հիմնավորում են զարգացման սոցիալ-հոգեբանական, իմացական և շարժողական ոլորտների փոխկապվածությունը: Ուսումնասիրելով երեխաների ֆիզիկական դաստիարակության և առողջության բարելավման վերաբերյալ ժամանակակից գրականությունը՝ եզրակացնում ենք, որ մանկական յոզան առաջարկվում է որպես արդյունավետ միջոց ֆիզիկական դաստիարակության գործընթացում: Նախադպրոցական տարիքում խորհուրդ է տրվում կիրառել Հաթա Յոզայի տարրերը՝ հիմնված կենդանիների և շրջակա առարկաների հետ կապված վարժությունների իրականացման վրա, երեխաների ֆիզիկական, մտավոր և հուզական ոլորտները զարգացնելու նպատակով: Խաղային յոզան նպատակահարմար է իրագործել սյուժետադերային, երաժշտաոթմիկ խաղերի ձևով [4]:

Հիմնվելով ուսումնասիրությունների վերլուծությունների վրա՝ իրականացրել ենք փորձարարական աշխատանքներ (2023-24թթ.), որում ընդգրկել ենք չորս և հինգ նախադպրոցական տարիքի 30 երեխա՝ յուրաքանչյուր խմբում 10:

Փորձարարական հետազոտության նպատակն էր կրտսեր և միջին նախադպրոցական տարիքի երեխաների շարժողական ոլորտի մակարդակի, ինչպես նաև խնդրի առնչությամբ մեր կողմից առաջադրված տեխնիկաների՝ ֆիթբոլ մարմնամարզություն, խաղային սթրեթջինգ, խաղային յոզա կիրառությամբ սյուժետադերային և երաժշտաոթմիկ խաղերի նպատակահարմարության և արդյունավետության բացահայտումը:

Փորձարարական աշխատանքների առաջին փուլում իրականացրել ենք մոնիթորինգ: Առաջադրված մոնիթորինգի միջոցով բացահայտել ենք փորձարարական խմբերի նախադպրոցական տարիքի երեխաների շարժողական ոլորտի զարգացման մակարդակը՝ ելնելով հետևյալ չափանիշներից.

կրտսեր երկրորդ խումբ (4 տարեկան)

երեխան կարողանում է.

- կատարել և զուգակցել հիմնական շարժողական գործողությունները՝ վազել, ցատկել, նետել, սողալ, մագլցել:
- կատարում է ընդհանուր զարգացնող վարժություններ՝ առանց առարկաների և առարկաներով,
- կարողանում է կատարել ճիշտ կեցվածքի ձևավորման, հարթաթաթության կանխարգելման վարժություններ

միջին խումբ (5 տարեկան)

երեխան կարողանում է

- Ճիշտ կատարել և գուգակցել հիմնական շարժողական գործողությունները,
- մասնակցում է մարզախաղերի տարրերով փոխանցումավազքերին՝ դրսևորելով անհրաժեշտ շարժողական ակտիվություն,
- կատարում է ընդհանուր զարգացնող վարժություններ՝ վերին ու ստորին վերջույթների, ուսագոտու, իրանի և որովայնի համար,
- կատարում է պարզ պարային շարժումներ և դրանց գուգակցումներ,
- ինքնուրույն կատարում է տարբեր բնույթի ֆիզիկական վարժություններ՝ առանց առարկաների և առարկաներով:
- Այսպիսով, մոնիթորինգի արդյունքներն արձանագրեցին 4 տարեկանների խմբում երեք մակարդակ՝ բարձր (20%), միջին (30%) և ցածր (50%), իսկ հինգ տարեկանների խմբում՝ բարձր (20%), միջին (40%) և ցածր (40%):

Փորձարարական հետազոտության երկրորդ փուլում, փորձարարական խմբի երեխաների հետ իրականացրել ենք մեր կողմից առանձնացված տեխնիկաների՝ ֆիթբոլ մարմնամարզություն, խաղային ստրեթեջինգ, խաղային յոգա կիրառությամբ սյուժետադերային և երաժշտառիթմիկ խաղեր: Աշխատանքներն իրականացվել է խմբային, ենթախմբային ձևերով:

Հետազոտության ավարտական փուլում, որի նպատակն էր բացահայտել փորձարարական խմբերի նախադպրոցական տարիքի երեխաների շարժողական ոլորտի զարգացման մակարդակն առաջադրված և իրականացված աշխատանքներից հետո, համադրել նախնական և վերջնական արդյունքները, կիրառել ենք փորձարարության առաջին փուլում առաջադրված մոնիթորինգը: Ստացված վերջնական տվյալները վերջնական տվյալների համաձայն միջին խմբում ցածր մակարդակ գրանցել է թվով երկու երեխա (20%), միջին մակարդակ երկու երեխա (20%), բարձր մակարդակ վեց երեխա (60%), ավագ խմբում ցածր մակարդակ գրանցել է թվով մեկ երեխա (10%), միջին մակարդակ երեք երեխա (30%), բարձր մակարդակ վեց երեխա (60%): Ձեռք բերված վերջնական տվյալներից կարող ենք ասել, որ մեր կողմից իրականացված աշխատանքը եղել է արդյունավետ և նպատակամետ:

Փորձարարական հետազոտությունից ձեռք բերված տվյալների արդյունքում բացահայտեցինք, որ նախադպրոցականի ֆիզիկական դաստիարակության, շարժողական ոլորտի կրթական վերջնարդյունքներին հասնելու մանկավարժական գործընթացը պայմանավորվում է նորարարական տեխնիկաների նպատակամետ պլանավորված սիստեմատիկ կիրառությամբ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ghulyan H. Cooperation of family and preschool educational institutions in children physical education : Thesis for candidate of Pedagogical Science degree, speciality 13.00.02 – Teaching and Education Methodology (Physical culture). Yerevan, 2012. 26 p.
2. Նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշիչ. Նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշիչը հաստատելու մասին : Որոշում N 744-Ն 13.05.2021 / ՀՀ կառավարություն.
<https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=152575>
3. Pica R. [Physical Education for Young Children: Movement ABCs for the Little Ones](https://books.google.am/books?id=SF-CtcGxSfUC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false), 2008.
<https://books.google.am/books?id=SF-CtcGxSfUC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
4. Basavaraddi I. V., Pareekh S., Elanchezhyan D. *Yoga for children* / WHO Collaborating Centre in Traditional Medicine (Yoga)-IND 118; Morarji Desai National Institute of Yoga; Ministry of Ayus; Government of India. New Delhi, 2023. 88 p. https://www.researchgate.net/publication/373902640_Yoga_for_Children
5. Strengthening exercise cards.
https://www.npsk12.com/cms/lib/VA02208074/Centricity/Domain/744/n8i_Exercise%20Cards%20-%20Color.pdf

Olga MARUKHOVSKA-KARTUNOVA

*Associate Professor, Head of Social Sciences Section
of the Department of the of Foreign Languages
and General Education Disciplines,
University of Economics and Law "KROK",
Kyiv, Ukraine*

THE BEGINNING OF THE FORMATION OF SCIENCE-RESEARCH COMPETENCE IN HIGHER EDUCATION STUDENTS IN THE COURSE "BASICS OF SCIENTIFIC RESEARCH"

Abstract. The relevance of the problem of the need to start forming science-research competence in applicants for the first (bachelor's) level of higher education of all specialties in the first or second year when writing the first course work is more than obvious. That is why it is imperative to introduce into the educational programs of all specialties a mandatory educational component called «Basics of Scientific Research» in the first or second year of bachelor's degree, depending on the year in which the first term paper is to be written and defended. The purpose of the article is to study the process of initiating the formation of science-research competence of higher education students in the first year of bachelor's degree and further development of this competence when writing a qualifying (bachelor's) thesis. This process of forming science-research competence can be continued in the master's and postgraduate programs when studying the mandatory educational component «Methodology and Organization of Scientific Research» by applicants of the second (master's) level and the third (educational and scientific) level of higher education.

Keywords: competency, competence, competency-based approach, research competence, science-research competence, basics of scientific research, research methodology, academic integrity.

Анотація. Актуальність проблеми необхідності започаткування формування науково-дослідницької компетентності у здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти усіх спеціальностей на першому чи другому курсі при написанні першої курсової роботи більш ніж очевидна. Саме тому вкрай необхідно вводити в освітні програми усіх спеціальностей обов'язковий освітній компонент під назвою «Основи наукових досліджень» на першому чи другому курсі бакалаврату в залежності від того, на якому курсі під час навчання заплановано написання та захист першої курсової роботи. Метою статті є дослідження процесу започаткування формування науково-дослідницької компетентності здобувачів вищої освіти на перших курсах бакалаврату та подальший розвиток цієї компетентності при написанні кваліфікаційної (бакалаврської) роботи. Цей процес формування науково-дослідницької компетентності може бути продовжений в магістратурі та аспірантурі при вивченні обов'язкового освітнього компоненту «Методологія та організація наукових досліджень» здобувачами другого (магістерського) рівня та третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти.

Ключові слова: компетенція, компетентність, компетентнісний підхід, дослідницька компетентність, науково-дослідницька компетентність, основи наукових досліджень, методологія наукових досліджень, академічна доброчесність.

Statement of the problem and its relevance. The urgency of the problem of the need to start forming science-research competence in applicants for the first (bachelor's) level of higher education of all specialties in the first or second year when writing the first course work is more than obvious. That is why it is imperative to introduce such a mandatory educational component as «Basics of Scientific Research» into the educational programs of all specialties in order to teach it in the first or second year of a bachelor's degree, depending on which year

of study the first term paper is scheduled to be written and defended. The relevance of the study of the process of initiating the formation of science-research competence of higher education students in the first year of bachelor's degree directly affects the further development of this competence when writing a qualifying (bachelor's) thesis in the final year of bachelor's degree. This process of forming science-research competence is associated with important scientific and practical tasks and can be continued in the master's and postgraduate programs when studying the mandatory educational component «Methodology and Organization of Scientific Research» by applicants of the second (master's) level and the third (educational and scientific) level of higher education.

Analysis of key research and publications. Considerable attention to the problem of forming the science-research competence of higher education students is attracted by the variety of existing scientific publications of Ukrainian scientists. Thus, the issues of defining the concepts of «competency» and «competence» were dealt with in Ukraine by such scientists as: M. S. Golovan [1]; S. O. Kravchenko [2]; S. V. Leiko [3]; O. V. Tynkaliuk [4] and others.

The analysis of the main studies and publications devoted to the definition of the essence of these concepts, which are close in meaning, shows that most authors use the phrase «research competence» in their works: S. P. Arkhipova [5]; V. M. Gladkova [6]; M. S. Holovan, V. V. Yatsenko [7]; S. O. Kravchenko [8]; I. I. Kryvoruchko [9]; N. M. Lyubchak [10]; V. V. Fedorchuk [11] and others.

With regard to the definition of «science-research competence», in our opinion, the use of such a terminological phrase indicates that this is a new trend that has only recently appeared and began to spread in the scientific literature: M. O. Vinnik [12]; M. B. Yevtukh, L. L. Borysenko [13]; O. V. Prokhorova [14], etc.

The purpose of the article is to study the process of initiating the formation of science-research competence of higher education students in the first years of bachelor's degree and further development of this competence when writing a qualification (bachelor's) thesis.

To achieve the purpose of the study, the following general scientific **methods** were used: analysis, synthesis, induction, deduction, systematization; competence-based approach, terminological and comparative and contrastive analysis to determine the essence and content of the main concepts of the study; structural and logical analysis, etc.

Presentation of the main material. Before analyzing the complex process of initiating the formation of science-research competence of applicants for the first (bachelor's) level of higher education, it is necessary to determine the essence of the three ascending concepts of «competency», «competence» and «science-research competence», which form the phrase of a qualitatively new scientific term «science-research competence».

First, it is necessary to clarify the definition and correlation of the concepts of «competency» and «competence». Thus, the concept of «competency» in the «New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language» is defined as «good knowledge of something», and the concept of «competent» as «having sufficient knowledge in any field; having good knowledge of something; understanding; based on knowledge; qualified» [15, p. 874].

In the works of Ukrainian scholars, sufficient attention is paid to the definition of the concepts of «competency» and «competence», but, in our opinion, the most successful and detailed analysis was made by the Ukrainian scholar M. S. Holovan in the article «Competency and competence: experience of theory, theory of experience», where a systematic analysis of these concepts was carried out: «competency is a certain norm, the achievement of which may

indicate the possibility of a correct solution to a task, and competence is an assessment of the achievement (or failure to achieve) of this norm»; «competence is the possession of competency..., it is an integrative formation of a personality that integrates knowledge, skills, abilities, experience and personal characteristics that determine the desire, ability and willingness to solve problems and tasks...; competence is a systemic concept that has its own structure, levels, functions, peculiar characteristics, properties; one can become competent by mastering certain competencies and realizing them in the experience of specific activities» [1, p. 24, 29].

Secondly, in accordance with the logic of the study, it is necessary to consider the interpretation and correlation of the concepts of «science-research competence» and «research competence». Regarding the problem of defining the essence of the concept of «research competence», according to N. M. Liubchak, «research competence» is a holistic, integrative quality of a personality which combines certain knowledge, skills, abilities and experience of a researcher and is manifested in the willingness and ability to carry out research activities with a view to obtaining new knowledge through the use of scientific cognition methods and the application of a creative approach. In the very nature of research competence there is a certain potential for professional self-development, professional career, and the research competence of a specialist is manifested in self-realization [10].

To this definition should be added the addition by S. O. Kravchenko that «research competence is manifested in the conscious readiness of a specialist to carry out active research activities, possessing a body of knowledge on the methodology and methods of scientific research; the ability to determine the essence, purpose, tasks, object and subject of research, formulate a working hypothesis, plan and conduct research, analyze the results, formulate conclusions; gain experience in preparing scientific publications, presentations and defense of research papers...» [8, c. 267].

From the scientific point of view, the most interesting is, first of all, the «clarified definition of «research competence» developed on the basis of theoretical analysis of scientific literature and proposed by the national scientist V. M. Gladkova as a set of: knowledge, research skills (a set of intellectual, practical and organizational skills), skills and research abilities (heuristics, creativity, intellectual mobility), etc. [6, c. 32].

Research competence is based on the knowledge, skills and abilities of higher education students to identify and formulate a specific scientific problem that can be the subject of their research, from writing an abstract or abstracts for a presentation at a scientific and practical conference in higher education institutions to writing coursework and qualifying bachelor's and master's theses at the first (bachelor's) and second (master's) levels of higher education, respectively. Possession of research competence enables higher education students to be able to comprehensively, systematically, creatively and critically process, implement and use the latest scientific information for research in the field of their educational and future professional activities in a particular field. These and many other knowledge and skills are provided by the study of the mandatory educational component «Basics of Scientific Research» to applicants for the first (bachelor's) level of higher education of all specialties in the first or second year when writing the first course work.

It is worth noting that the definition of the essence of the concept of «science-research competence» proposed by domestic scientists M. B. Yevtukh and L. L. Borysenko is of great scientific, theoretical and practical value: «We interpret the science-research competence of

future specialists as an integrative property of the individual that characterizes their readiness to solve research (problematic, educational, educational and professional...) tasks through the use of methods of scientific knowledge, independent search methods in goal setting, planning, ... making managerial decisions, which is expressed in the unity of value-motivational, cognitive and ... personal components» [13, p. 94–95].

Thus, the essence of the concept of « science-research competence» is much broader than the essence of the concept of « science-research competence», because it correlates with the field of research activities of a future specialist of any specialty.

An extremely important role in initiating the process of forming research and science-research competence in students of the first (bachelor's) level of higher education of all specialties should be played by the introduction of such a mandatory educational component as «Basics of Scientific Research» in educational programs in order to teach it in the first or second year of bachelor's degree, depending on which year of study is planned to write and defend the first course work. Based on my many years of teaching «Basics of Scientific Research» in the fourth year of a bachelor's degree before students write and defend their qualifying (bachelor's) thesis, I believe that it is extremely necessary to move it to the semester in which the curriculum schedules the writing and defense of the first term paper. This is necessary for higher education students to acquire theoretical knowledge and practical skills, general and professional competencies, as well as program learning outcomes contained in the content, core modules and topics of the proposed course. This educational component «Basics of Scientific Research» is proposed to be taught in two modules: The first theoretical module «Theoretical and Methodological Foundations of Scientific Research» and the second practical module «Methodological and Practical Basics of Preparing and Writing a Course and Qualification (Bachelor's) Paper».

In the process of teaching this compulsory educational component «Basics of Scientific Research», it is essential for students to reveal the essence of the main types and kinds of scientific research and scientific publications and their specificity in higher education; the content of the concept of method and methodology of scientific knowledge, as well as to characterize general scientific and special methods of scientific research. In addition, to start the process of developing science-research competence in higher education students, it is extremely important to analyze the writing algorithm, the main stages of creative work on the text of a scientific research and the general requirements for the introduction, structure, content and design of the work. They should be taught how to draw up a detailed plan, formulate the relevance, purpose, objectives, object, subject, and significance of the research topic, properly format the list of references in accordance with the current Standard, as well as citations, appendices, diagrams, tables, etc. All these acquired knowledge and skills will be further developed to form research competence, from writing a term paper to a qualifying (bachelor's) thesis. This process of further formation and improvement of science-research competence of higher education students can be continued in master's and postgraduate studies when studying the mandatory educational component «Methodology and Organization of Scientific Research» by students of the second (master's) level and the third (educational and scientific) level of higher education.

Conclusions and prospects for further research. The formation and improvement of science-research competence in students of all specialties at all levels of higher education is an ongoing process and one of the most urgent and important problems in higher education institutions. That is why it should become one of the leading priorities of the modern system of

higher education in our country, the solution of which requires significant efforts and measures of pedagogical, methodological and organizational nature. Therefore, the issues of defining and characterizing the main structural components of science-research competence, as well as the creation of an additional third module in the educational component «Basics of Scientific Research» dedicated to the urgent problem of ensuring that higher education students comply with academic integrity when writing research papers from term papers to qualification (bachelor's) and master's theses, remain relevant and require further attention in the future.

Список використаних джерел

1. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*. 2008. № 3. С. 23–30. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/324272272.pdf>
2. Кравченко С. О. Науково-педагогічний аналіз понять «компетенція» та «компетентність». *Імідж сучасного педагога*. 2018. № 8 (177). С. 41–47. URL: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2017-8\(177\)-41-47](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2017-8(177)-41-47)
3. Лейко С. В. Поняття «компетенція» та «компетентність»: теоретичний аналіз. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2013. Вип. 4. С. 128–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2013_4_15
4. Тинкалюк О. В. Дефініції понять «компетентність» і «компетенції» у педагогічній науці. *Наукові записки: Серія «Педагогіка»*. 2006. № 9. С. 235–242. URL: [definitiyi-ponyat-kompetentnist-i-kompetentsiyi-u-pedagogichniy-nautsi.pdf](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2017-8(177)-41-47)
5. Архипова С. П. Формування дослідницької компетентності майбутніх магістрів соціальної роботи у процесі професійної підготовки. *Вісник Черкаського університету. Серія "Педагогічні науки"*. 2018. Вип. 15. С. 3–12. DOI: [10.31651/2524-2660-2018-15-3-12](https://doi.org/10.31651/2524-2660-2018-15-3-12)
6. Гладкова В. М. Формування дослідницької компетентності у майбутніх менеджерів освіти. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2021. № 1. С. 30–36. URL: <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2021.1.4>
7. Головань М. С., Яценко В. В. Сутність та зміст поняття "дослідницька компетентність". *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі: зб. наук. праць*. Вип. VII. Кривий Ріг : Вид. відділ НМетАУ, 2012. С. 55–62.
8. Кравченко С. О. Узагальнення сутності дефініції «дослідницька компетентність». *Молодий вчений. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. № 2 (54). С. 265–268. URL: <https://molodyvchenyi.ua/index.php/journal/article/article/view/5108/5012>
9. Криворучко І. І. Зміст поняття «дослідницька компетентність» у вітчизняній та зарубіжній літературі. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 6 (8). С. 174–183. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-6\(8\)-174-183](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-6(8)-174-183)
10. Любчак Н. М. Теоретичні аспекти визначення сутності дослідницької компетентності майбутнього вчителя. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 39 (4). С. 33–40. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspo_2013_39\(4\)_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspo_2013_39(4)_7)
11. Федорчук В. В. Формування дослідницької компетентності майбутніх педагогів в процесі вивчення методики наукових досліджень. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи* : Зб. наук. праць. 2022. Вип. 1 (21). С. 117–125. URL: [https://doi.org/10.35387/od.1\(21\).2022.117-125](https://doi.org/10.35387/od.1(21).2022.117-125)
12. Вінник М. О. Формування науково-дослідницької компетентності майбутніх фахівців у педагогічній теорії. *Збірник наукових праць Херсонського держ. університету. «Педагогічні науки»*. 2016. Вип. 70 (2). С. 22–27. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2016_70\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2016_70(2)_6)
13. Євтух М. Б., Борисенко Л. Л. Науково-практичні підходи до проблеми формування науково-дослідницької компетентності майбутніх економістів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць*. 2012. Вип. 5 (52). С. 88–104. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/43282077.pdf>
14. Прохорова О. В. Особливості науково-дослідної компетентності магістрантів педуніверситетів. *Наука і освіта*. 2012. № 8. С. 130–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2012_8_40
15. Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах). Т. 1. А-К. Укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ : Вид-во «АКОНІТ», 2006. 926 с.

Юрій МИКОЛЮК

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 053 Психологія,
Західноукраїнський національний університет
м. Тернопіль, Україна

АВТОМАТИЗОВАНІ СИСТЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙ НА ОСНОВІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ТА ЕТИЧНІ ПИТАННЯ

Анотація: Це дослідження розглядає методологічні виклики та практичні аспекти використання автоматизованих систем психологічної діагностики та рекомендацій на основі штучного інтелекту. Обговорюються питання надійності, ефективності та етики використання таких систем, а також їхній потенціал для поліпшення психологічної практики. Автори закликають до подальших досліджень та впровадження етичних стандартів для забезпечення безпеки та конфіденційності користувачів.

Ключові слова: автоматизовані системи, ітучний інтелект, психологічна діагностика, етичні питання, методологічні виклики

Annotation: This study examines the methodological challenges and practical aspects of using automated psychological diagnosis and recommendation systems based on Artificial intelligence. Issues of reliability, effectiveness, and ethics of using such systems are discussed, as well as their potential for improving psychological practice. The authors call for further research and the implementation of ethical standards to ensure the safety and privacy of users

Keywords: automated systems, artificial intelligence, psychological diagnostics, ethical issues, methodological challenges

Постановка проблеми та її актуальність: у сучасному світі штучний інтелект набуває все більшого значення в різних сферах життя, включаючи психологію. Одним із важливих напрямів його застосування є автоматизовані системи психологічної діагностики та надання рекомендацій. Актуальність цієї теми полягає в тому, що розвиток таких систем може значно полегшити та покращити процеси виявлення психічних розладів, а також підтримки психологічного здоров'я. Проте, разом із потенційними перевагами використання автоматизованих систем виникають і виклики. Перш за все, існує потреба в ретельному аналізі методологічних аспектів використання штучного інтелекту в психології, зокрема в аспекті діагностики та рекомендацій. Дослідники мають з'ясувати, які методи та алгоритми є найефективнішими, як вони впливають на точність результатів та як зберігати конфіденційність психологічної інформації.

Аналіз основних досліджень і публікацій. В області автоматизованих систем психологічної діагностики та надання рекомендацій на основі штучного інтелекту вже було проведено значну кількість досліджень, опубліковано численні публікації та отримано підтримку на законодавчому рівні [4; 5]. Науковці та практики активно працюють над розв'язанням цієї проблеми, зокрема шляхом розробки нових методологій та алгоритмів, а також експериментальних досліджень [1–3]. Однак, деякі аспекти цієї проблеми залишаються невирішеними. Деякі дослідження фокусуються переважно на технічних аспектах використання штучного інтелекту, залишаючи поза увагою етичні та

методологічні питання. Інші дослідження можуть бути обмеженими у змісті або масштабах, не охоплюючи всі аспекти проблеми.

Наша стаття спрямована на вирішення цих невирішених аспектів загальної проблеми. Ми ставимо перед собою завдання проаналізувати як технічні, так і етичні аспекти використання штучного інтелекту в автоматизованих системах психологічної діагностики та надання рекомендацій. При цьому ми врахуємо найновіші дослідження та публікації у цій області, а також намагатимемося заповнити прогалини у нашому розумінні проблеми.

Метою нашої роботи є дослідження методологічних викликів та етичних питань, пов'язаних із використанням автоматизованих систем психологічної діагностики та надання рекомендацій на основі штучного інтелекту. Ми ставимо перед собою такі **завдання**:

1. Проаналізувати технічні аспекти використання штучного інтелекту в психологічних дослідженнях, зокрема в аспекті діагностики та надання рекомендацій.

2. Визначити етичні проблеми, які виникають у зв'язку з використанням автоматизованих систем у психології, включаючи конфіденційність даних та вплив на психологічний стан користувачів.

3. Провести огляд основних досліджень та публікацій у цій області з метою визначення невирішених аспектів проблеми та визначення напрямків подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Автоматизовані системи психологічної діагностики та рекомендацій на основі штучного інтелекту (ШІ) створюють значні методологічні виклики для психологічної науки та практики. Перехід від традиційних методів до автоматизованих систем вимагає ретельного аналізу та розуміння відмінностей у підходах, а також усвідомлення їхніх можливих наслідків для якості діагностики, етики та довіри до результатів.

Одним з головних питань, що виникають при використанні автоматизованих систем психологічної діагностики, є надійність та вірогідність отриманих результатів. У порівнянні з традиційними методами, які частіше базуються на спостереженні та взаємодії з людиною, системи ШІ можуть використовувати статистичні моделі та алгоритми для аналізу даних. Однак, необхідно уважно оцінювати, наскільки ці моделі відображають складність людського психічного феномену та чи забезпечують достатню надійність результатів. Крім того, важливо враховувати, що результати автоматизованих систем можуть бути чутливими до якості вхідних даних, а також параметрів, на яких базуються алгоритми обробки.

Ще одним важливим аспектом є порівняння ефективності автоматизованих систем з традиційними методами психологічної діагностики. Хоча автоматизовані системи можуть пропонувати швидші та більш об'єктивні результати, необхідно враховувати, що їхні можливості можуть бути обмежені у розпізнаванні складних емоційних та когнітивних процесів, які можуть виявлятися взаємодією з людиною. Також важливо з'ясувати, наскільки автоматизовані системи можуть адаптуватися до індивідуальних особливостей та потреб кожної людини, оскільки це може впливати на їхню ефективність у практичних ситуаціях.

Стандартизація процесу діагностики є ще одним важливим аспектом, що потребує уваги при розробці та використанні автоматизованих систем. Чітко визначені протоколи та критерії оцінки можуть допомогти забезпечити консистентність та порівнянність результатів між різними системами та за різних умов. Однак, важливо також враховувати, що стандартизація може обмежувати гнучкість та можливості автоматизованих систем у врахуванні індивідуальних особливостей та контекстуальних факторів.

Також етичні питання використання автоматизованих систем психологічної діагностики вимагають особливої уваги та обговорення. Це стосується як питань конфіденційності та захисту даних, так і можливих негативних впливів на особистість та самопочуття осіб, які скористалися такими системами. Оскільки автоматизовані системи можуть збирати, аналізувати та зберігати інформацію про психологічний стан своїх користувачів, питання про конфіденційність цих даних стоїть досить гостро.

Ще одним важливим аспектом є аналіз потенційних помилок та обмежень, які можуть виникати при застосуванні автоматизованих систем психологічної діагностики. Деякі з цих помилок можуть бути пов'язані з технічними аспектами роботи систем, такими як недостатня обробка вхідних даних, або неправильне врахування контексту та індивідуальних особливостей. Також можуть виникати проблеми через неправильне розуміння та інтерпретацію отриманих результатів, які можуть вплинути на якість діагностики та рекомендацій.

Додатково важливо враховувати можливі соціальні та економічні обмеження, які можуть впливати на доступність до автоматизованих систем. Наприклад, не всі люди можуть мати доступ до необхідного обладнання та програмного забезпечення для використання таких систем. Також може існувати ризик виникнення цифрового розриву, де певні групи населення можуть мати обмежений доступ до новітніх технологій, що може призвести до нерівності в отриманні психологічної допомоги та рекомендацій. Більше того, важливо розглянути можливі ефекти психологічної довіри та стигматизації, пов'язані з використанням автоматизованих систем. Люди можуть відчувати недовіру до результатів, які отримуються через штучний інтелект, особливо якщо вони не розуміють принципи роботи таких систем. Також існує ризик стигматизації, якщо результати діагностики використовуються для класифікації осіб або прийняття важливих рішень щодо їхнього життя та кар'єри. Усі ці помилки та обмеження вимагають уважного аналізу та розробки стратегій для їхнього подолання або зменшення впливу на якість та ефективність автоматизованих систем психологічної діагностики.

Після врахування методологічних аспектів автоматизовані системи психологічної діагностики можуть бути застосовані у різних практичних контекстах. Зокрема, їх можна використовувати для швидкого та об'єктивного оцінювання психологічних характеристик у великих групах людей, наприклад, у популяційних дослідженнях або в області рекрутингу та підбору персоналу. Автоматизовані системи можуть також допомагати психологам у вивченні психічного здоров'я та ризиків розвитку психічних розладів шляхом аналізу великих обсягів даних. Однак при використанні автоматизованих систем виникають певні практичні виклики. Зокрема, необхідно забезпечити надійність та безпеку зберігання та передачі даних, а також зрозуміти та враховувати обмеження та можливі помилки системи. Крім того, важливо забезпечити високу якість підготовки та навчання персоналу для коректного використання системи та інтерпретації отриманих результатів.

Поміж практичних викликів, зокрема, важливо розглянути роль психолога в процесі використання автоматизованих систем психологічної діагностики. Хоча системи ШІ можуть здійснювати значний обсяг робіт та аналізу даних автоматично, роль психолога залишається надзвичайно важливою. Спеціаліст повинен вміти правильно налаштувати систему, вибирати відповідні методи та алгоритми, а також адаптувати процес діагностики до індивідуальних потреб та особливостей кожного клієнта. Крім того, психолог повинен мати знання щодо обробки та інтерпретації отриманих результатів, а також навички спілкування та підтримки клієнта під час процедури діагностики.

Одним з ключових аспектів використання автоматизованих систем у психології є їхня адаптація до різних культурних та соціальних контекстів. Успішне впровадження та використання таких систем вимагає уважного врахування культурних та етнічних відмінностей у сприйнятті та вираженні психічних характеристик. Наприклад, розуміння та виявлення емоцій можуть відрізнятися в різних культурах, що може впливати на правильність діагностики та рекомендацій. Також важливо враховувати соціальні чинники, такі як соціальний статус, рівень освіти та економічні умови, які також можуть впливати на сприйняття та реакцію на діагностичні процедури та рекомендації.

Висновки та перспективи подальших розвідок. У дослідженні ми розглянули методологічні виклики та практичні аспекти використання автоматизованих систем психологічної діагностики та рекомендацій на основі штучного інтелекту. ШІ може мати значні переваги у швидкості та об'єктивності діагностики, проте вимагає пильної уваги до питань надійності, ефективності, етики та практичної реалізації. Розвиток автоматизованих систем у психології має потенціал для поліпшення доступності та ефективності психологічної допомоги, але водночас вимагає постійного вдосконалення та вирішення виникаючих проблем.

У подальшому важливо продовжувати дослідження у цій області для розробки більш точних, надійних та адаптованих до різних культурних та соціальних контекстів автоматизованих систем. Також необхідно активно впроваджувати етичні стандарти та правила використання ШІ у психологічній практиці з метою забезпечення конфіденційності, захисту прав та безпеки користувачів.

Список використаних джерел

1. Карпенко О. Штучний інтелект в Україні: тенденції розвитку та проблеми. *Економіка і прогнозування*. 2021. № 3. С. 91–106.
2. Кремень В. Про деякі аспекти стратегії розвитку штучного інтелекту в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 6 (3). С. 13–17.
3. Кубай О., Латенко В., Шевчук С. Розвиток інфраструктури штучного інтелекту в Україні. *Науково-технічна інформація*. 2021. № 3. С. 28–33.
4. Мартін Р. Чиста архітектура: Мистецтво розроблення програмного забезпечення / пер.з англ. І. Бондар-Терещенко. Харків : Ранок, Фабула, 2021. 368 с.
5. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>

Ірина ОСТАПІОВСЬКА

доцент, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії і методики початкової освіти,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ ПРОЄКТІВ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ФОРМУВАННЯ ОСНОВ МЕДІАГРАМОТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Анотація. У публікації актуалізовано зміст поняття «метод проєктів» та його характеристичні ознаки в процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування основ медіаграмотності здобувачів початкової освіти. Практично доведено ефективність застосування методу проєктів як для формування медіаграмотності здобувачів вищої освіти, так і в підготовці їх до інтеграції елементів медіаосвіти в освітній процес початкових класів у майбутній професійній діяльності. Визначено перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: метод проєктів, майбутні учителі початкових класів, медіаграмотність, формування медіаграмотності учнів початкових класів

Abstract. The publication updates the content of the concept of the «project method» and its characteristic features in the process of preparing future primary school teachers for the formation of the basics of media literacy of students of primary education. The effectiveness of the application of the project method has been practically proven both for the formation of media literacy of students of higher education and in preparing them for the integration of media education elements into the educational process of elementary grades in the future professional. Prospects for further research are determined.

Keywords: project method, future primary school teachers, media literacy, formation of media literacy of primary school students

Постановка проблеми та її актуальність. Медіаграмотність сьогодні – це одна із життєво необхідних здатностей сучасної людини. У часи, коли завдяки доступності Інтернету та відповідних програмно-технічних засобів кожен із нас може отримувати інформацію із різних джерел практично у будь-який час та у будь-якому місці, значно зростає роль здатності критичної оцінки її змісту, практичної значущості, прогнозування можливих наслідків її розповсюдження та використання тощо. Разом із тим, варто враховувати й той факт, що перші спроби свідомої взаємодії із ресурсами цифрового інформаційного світу починають відбуватися уже в період навчання у початкових класах. Сучасні здобувачі початкової освіти витрачають значну частину свого часу на роботу з комп'ютерними мережами не тільки задля задоволення власних бажань (спілкування із рідними та друзями, ознайомлення із різноманітним розважальним контентом, ігор тощо), але й з освітньою метою: через наслідки повномасштабного військового вторгнення досить часто доводиться навчатися за дистанційною або змішаною формою, виконувати завдання самостійно із використанням засобів та ресурсів мережі Інтернет. Таким чином, окрім навчання та формування передбачених «Типовими освітніми програмами» [4] компетенцій, учитель початкових класів обов'язково повинен сформувати основи

медіаграмотності здобувачів початкової освіти та постійно їх розвивати. А це можливо тільки тоді, коли педагог сам буде володіти високим рівнем медіаграмотності. Таким чином, формування медіаграмотності як особистісної та професійної якості та готовності до її формування і розвитку в учнів початкових класів стає необхідною складовою фахової підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта. Крім того, в умовах переорієнтації вітчизняної освіти на світові стандарти та забезпечення максимальної практичної спрямованості і можливостей для саморозвитку та виявів креативності й творчого підходу виникає потреба у розробці та практичній інтеграції нових засобів у процес фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів, одним із можливих шляхів вирішення цієї проблеми є використання методу проєктів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Ґрунтовні розвідки щодо різних аспектів застосування методу проєктів проведені у працях Л. Ващенко, Н. Дудник, Н. Морзе, О. Пометун, О. Пехоти, Ж. Разієвської, М. Романовської, М. Чепіль, М. Ярмаченка та ін. Дослідженням медіаграмотності присвячені праці вітчизняних та зарубіжних науковців: О. Волошенко, Б. Герціґ, С. Графе, Д. Зюсс, В. Іванова, К. Ламперт, О. Рудь, К. Трюльцш-Війнен, Г. Тулодзєцький, О. Янкович та ін.; також актуальні результати досліджень висвітлено на порталі «Академія української преси» (<https://www.aup.com.ua>).

Метою публікації є актуалізація значення та ролі проєктного методу у підготовці майбутніх учителів початкових класів до формування основ медіаграмотності здобувачів початкової освіти, дослідження форм і методів реалізації методу проєктів у контексті формування готовності здобувачів освіти спеціальності 013 Початкова освіта до інтеграції основ медіаосвіти в освітню практику початкових класів, дослідження перспективних напрямів подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метод проєктів виник іще у 20-ті рр. ХХ ст. у США, його появу пов'язують з ідеями гуманістичного напрямку в філософії й освіті, котрі сформулювали американський філософом і педагог Дж. Дьюї (*John Dewey*) та його учень і послідовник В. Х. Кілпатрік (*William Heard Kilpatrick*). Сьогодні метод проєктів знову набув поширення і популярності у різних сферах людської життєдіяльності завдяки можливості раціонального поєднання теоретичних знань і їх практичного застосування для виконання конкретних завдань, при цьому робота може бути проведена як однією людиною, так і групою (індивідуальні та колективні проєкти). «Все, що я пізнаю, я знаю, навіщо це мені потрібно, де і як я можу ці знання застосовувати (цит. за Н. Морзе, О. Барна, В. Вембер, О. Кузьмінська [3])» – таким чином можна резюмувати сучасне розуміння змісту проєктної діяльності, і саме це робить його надзвичайно цінним засобом підготовки майбутніх учителів початкових класів у цілому та у контексті формування медіаграмотності – зокрема.

Метод проєктів, у трактуванні О. Буйницької, – це метод в основі якого лежить розвиток пізнавальних, творчих навичок здобувачів освіти, їхніх умінь самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися у оточуючому інформаційному просторі, а також і критично мислити [1, с. 133].

Метод проєктів передбачає вирішення конкретної проблеми, при цьому шляхи виконання цього завдання не обов'язково регламентовані наперед, досить часто виконавці проєкту самі створюють та реалізують алгоритм діяльності, а потім

презентують результати діяльності. При цьому, з одного боку, вимагається використання різноманітних форм, методів, засобів діяльності, а з іншого – інтегрування набутих досвіду, знань, умінь і навичок з різних галузей людської життєдіяльності. Разом із тим, методом передбачено застосування певної сукупності освітніх прийомів, котрі дозволяють вирішити певну проблему шляхом самостійних дій здобувачів освіти з обов'язковою презентацією отриманих результатів, що сприяє використанню пошукових, дослідницьких, проблемних, творчих та креативних методів та відповідних їм засобів (у сучасних освітніх умовах – програмно-технічних засобів інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)).

Мета використання методу проєктів у контексті підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта до формування медіаграмотності учнів початкових класів полягає у формуванні умінь та навичок ефективного використання різноманітних педагогічних засобів, котрі дозволяють ефективно формувати та розвивати медіаграмотність здобувачів початкової освіти.

Серед основних вимог до застосування методу проєктів доцільно виділити такі, як:

1) наявність значущої в дослідницькому та/або творчому плані проблеми (завдання), для вирішення якої потрібно інтегрувати набуті знання та освоєні дослідницькі методи;

2) теоретична, пізнавальна, практична значущість запланованих результатів;

3) самостійна (індивідуальна, парна, групова) діяльність здобувачів освіти (виконавців проєкту);

4) визначення кінцевої мети проєктної діяльності;

5) визначення базових знань із різних галузей, необхідних для результативної роботи над проєктом;

6) використання дослідницьких методів: конкретизація проблеми (завдання), проміжних дослідницьких задач («кроків»), які випливають із проблеми, формулювання гіпотез щодо їх вирішення, обговорення методів діяльності, аналіз отримання даних, підведення підсумків, корегування, формулювання висновків;

7) презентація результатів виконаних проєктів оформлені (матеріальний продукт (публікації, навчальні посібники тощо), відеофільм, комп'ютерна газета, анімаційний фільм, веб-сторінка тощо) [1, с. 133].

Варто зазначити, що в сучасних освітніх реаліях для успішного виконання будь-якого навчального проєкту здобувачам освіти необхідно активно взаємодіяти з різноманітними медіа. При цьому задля досягнення прогнозованих результатів потрібно вміти визначати достовірність інформації, тобто визначати, в якій мірі дані можуть бути прийняті як точні, надійні, правдоподібні, а також – визначати інформаційні маніпуляції – процеси, під час яких інформацію використовують з метою впливу на думки, переконання, світогляд та поведінку людей, – та вміти протидіяти їм [2, с. 5], тобто дотримуватися інформаційної гігієни – навички критично опрацьовувати інформаційний контент, виявляти можливі приховані сенси та руйнувати фейки, «відфільтровувати» корисну й перевірену інформацію в потоці численних повідомлень, забезпечувати конструктивний дискурс тощо [5, с. 6]. Усе це передбачає сформованість медіаграмотності не тільки на когнітивному, але й на діяльнісному та ціннісно-мотиваційному рівнях. Тобто, для виконання проєктного завдання здобувачі освіти мають:

1) бути обізнаними із поняттями: інформації (її властивості, особливості існування та подання, джерела, засоби роботи, можливості та практичне значення тощо) та

способами її критичного аналізу та опрацювання, інформаційних маніпуляцій (інструментами маніпуляції, фейками та діпфейками, феноменом дезінформації, нарративу, пропаганди та ін.) та способами і засобами їх виявлення та протидії їхньому впливу, інформаційної гігієни;

2) уміти обирати засоби дотримання інформаційної гігієни та роботи з інформацією, протидіяти інформаційним маніпуляціям;

3) оцінювати відповідність змісту і якості контенту не тільки «прагматичній», освітній меті, але й – морально-етичним і правовим нормам, свідомо протидіяти поширенню інформаційних маніпуляцій та сприяння усуненню результатів їх впливу.

Ефективним засобом формування готовності майбутніх учителів початкових класів до формування основ медіаграмотності здобувачів початкової освіти є поєднання групових проєктів із тематичними кейсами. Наприклад, розробити фрагмент уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ», частковою освітньою метою якого є: 1) ознайомлення учнів початкових класів із водоймами Волинської області; розвиток умінь користуватися пошуковими сервісами мережі Інтернет; 2) розвиток логічного і критичного мислення; 3) виховання патріотизму, дбайливого ставлення до природи, почуття прекрасного. Під час роботи над цим проєктом здобувачам освіти необхідно інтегрувати набуті компетентності із методик освітніх галузей (природничої, інформатичної, технологічної) у початкових класах, педагогіки та психології, а також – набуті в результаті медіаосвітньої діяльності. Цінність таких проєктів полягає у тому, що вони дозволяють не тільки опанувати зміст певних освітніх компонентів, але й сформувати власний базис навчально-методичних матеріалів, котрі здобувачі освіти можуть використовувати під час проходження педагогічних практик, а також – у майбутній професійній діяльності.

Висновки. В умовах сьогодення надзвичайно важливим завданням освіти є формування дієвих компетенцій у галузі медіа, тобто – формування і розвиток медіаграмотності особистості. Дієвим засобом для цього може слугувати метод проєктів, оскільки він передбачає практичне застосування набутих теоретичних знань, умінь та навичок для виконання сформульованих завдань, разом із тим під час проєктної діяльності формуються й розвиваються навички застосування основ медіаграмотності для роботи з інформаційними ресурсами (медіа), а також – креативність у застосуванні результатів проєктної діяльності у подальшій освітній (самоосвітній) діяльності здобувачів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта та майбутній професійній. Варто також зазначити, що **перспективним напрямом подальших наукових розвідок** є розробка та актуалізація методики інтеграції основ медіаграмотності в структуру освітніх компонентів освітньо-професійної програми підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Список використаних джерел

1. Буйницька О. П. Інформаційні технології та технічні засоби навчання : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 240 с.

2. Медіаграмотність під час війни: теорія, методика, інтерактив : навч. посіб. Довженко О. та ін. ; за загал. ред. О. Волошенюк, В. Іванова. Київ : Академія української преси, Центр вільної преси, 2023. 68 с. URL: <https://www.aup.com.ua/book-review/mediagramotnist-pid-chas-viyini-teori/>

3. Морзе Н. В., Барна О. В., Вембер В. П., Кузьмінська О. Г. Проектна діяльність як засіб формування ІКТ-компетентності учнів. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2014. № 3(51). С. 52–59.

4. Навчальні програми для 1–4 класів. *Міністерство освіти і науки України* : веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>

5. Рудь О. В. Інформаційна гігієна та медіаосвіта: що нового в умовах воєнного часу. Навчально-методичний посібник / за ред. О. В. Волошенко, В. Ф. Іванова, Р. І. Євтушенко. Київ : Академія української преси, Центр вільної преси, 2023. 44 с. URL: <https://www.aup.com.ua/book-review/informaciyna-gigijena-ta-mediaosvita/>

Вікторія ПРОХОРЕНКО

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 014.15 Середня освіта (Природничі науки)
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
м. Полтава, Україна*

РОЛЬ І МІСЦЕ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗЗСО ПРИ ВИВЧЕННІ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН

Анотація. У статті розглянуто роль інтерактивних технологій в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. Обґрунтовано значення інтерактивних технологій для розвитку компетентностей учнів. Визначено особливості використання інтерактивних технологій у викладанні природничих дисциплін. Проаналізовано нові Державні стандарти освіти та їх вплив на застосування інтерактивних технологій.

Ключові слова: інтерактивні технології, сучасна освіта, стандарти освіти, компетентність.

Abstract. The article examines the role of interactive technologies in the educational process of general secondary education institutions. The significance of interactive technologies for the development of student's competencies is justified. The peculiarities of using interactive technologies in teaching natural sciences are determined. The New State Education Standards and their impact on the application of interactive technologies are analyzed.

Key words: interactive technologies, modern education, education standards, competency.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасний світ характеризується стрімкими темпами змін, що вимагають від освіти гнучкості та адаптивності. В контексті євроінтеграції України взяла на себе зобов'язання привести свою освітню систему у відповідність до європейських стандартів. Це передбачає реформування та вдосконалення всієї системи освіти, впровадження нових, освітніх, культурних, науково-технічних стандартів. Сучасна освіта орієнтується на особистість, забезпечення комфортних умов отримання освіти, підготовку особистості до функціонування в складних умовах суперечливого соціуму, формування таких рис, як толерантність, сприйняття інших культур, релігій, цінностей, уміння спілкуватися з їхніми носіями, тобто якостей громадянина глобалізованого суспільства.

Для реалізації цих завдань в Україні вже проводяться реформи в освітній галузі. Зокрема, впроваджуються нові стандарти вищої освіти, який передбачає кредитно-модульну систему навчання, розвиток дистанційного навчання та дуальної освіти. Також здійснюється робота з підвищення якості освіти, впровадження нових освітніх технологій та методів навчання. Реформування освітньої системи є важливим кроком на шляху до євроінтеграції України. Воно дозволить створити освітню систему, яка буде відповідати сучасним вимогам та забезпечить випускникам високі конкурентні переваги на ринку праці.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Інтерактивні технології стали предметом наукового пошуку для багатьох вчених та вчителів-практиків. Теоретичні

аспекти, пов'язані з вивченням сутності інтерактивних методів, їх класифікації, визначенням найбільш поширених і придатних для розв'язання навчальних завдань набули висвітлення в працях українських (Н. Заячківська, А. Мартинець, Л. Пироженко, О. Пометун, Г. П'ятакова, С. Сисоєва, М. Скрипник), польських (І. Завада, К. Маєвська, Р. Макаревич, М. Шиманські) та інших учених.

Мета статті – обґрунтування ролі та місця інтерактивних технологій в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. З початку XXI століття в Україні спостерігається динамічний розвиток теорії компетентісно-орієнтованого змісту освіти. Відома українська дослідниця О. Савченко окреслила ряд ключових тенденцій, які характеризують цю еволюцію:

1. Синергія соціального запиту та потреб особистості – зміст освіти формується з урахуванням як потреб суспільства, так і індивідуальних потреб та інтересів учнів. Це забезпечує кращу підготовку молоді до життя та майбутньої трудової діяльності, роблячи освіту більш особистісно орієнтованою.

2. Збагачення процесуальної складової – розробляються нові методи та дидактичні прийоми, що стимулюють активну навчальну взаємодію між учителем та учнями. Акцент робиться на оволодінні учнями продуктивними способами діяльності, що сприяє розвитку їхньої самостійності та креативності.

3. Включення особистісного компонента – зміст освіти збагачується за рахунок мотиваційно-ціннісних якостей та життєвого досвіду учнів. Це визначає важливість не лише раціонального, але й образного, емоційно-почуттєвого пізнання, а також самопізнання та розвитку особистості.

4. Переосмислення та переструктурування змісту – всі компоненти змісту освіти переглядаються з позицій компетентісного підходу. До складу змісту додається результативна частина, що сприяє розвитку рефлексивно-оцінної діяльності учнів та дає змогу здійснювати моніторинг їхніх навчальних досягнень.

5. Включення середовища до змісту освіти – зростаюча інформаційна насиченість суспільства зумовлює необхідність врахування впливу макро- та мезосередовища на навчання, що позначається на формуванні у школярів здатності адаптуватися до мінливих умов та використовувати інформаційні ресурси для самоосвіти та саморозвитку [5, с. 186].

Важливо зазначити, що розвиток теорії компетентісно-орієнтованого змісту освіти в Україні – це динамічний процес, який постійно вдосконалюється та адаптується до нових викликів та потреб суспільства.

Термін «інтерактив» походить від латинського слова «inter», що означає «між», та англійського слова «active», що означає активний. Таким чином, інтерактив – це взаємодія між двома чи більше сторонами, які є активними учасниками процесу [3, с. 23].

У контексті освіти інтерактивне навчання – це такий тип навчання, в якому учні активно беруть участь у навчальному процесі. Вони не просто пасивно сприймають інформацію, а й самі генерують її, обробляють і застосовують на практиці. Інтерактивне навчання може здійснюватися за допомогою різних технологій, таких як комп'ютери, інтерактивні дошки, електронні книги тощо. Ці технології дозволяють учням взаємодіяти з навчальним матеріалом у більш природний і цікавий спосіб [2, с. 161].

Вивчення природничих дисциплін у старшій школі базується на концепції цілісної природничо-наукової освіти в ЗЗСО, яка передбачає, що освіта має бути цілісною за

змістом знань, тобто враховувати зв'язки між різними природничими науками, будуватись на основі загальних закономірностей природи. Освіта також має бути цілісною за навчально-виховним процесом, тобто спрямованою на формування в учнів цілісної картини світу, на розвиток їхніх пізнавальних процесів, творчих здібностей, екологічної свідомості. Цілісність відображається також в методах і формах навчання. Реалізувати концепцію цілісної природничо-наукової освіти можливо шляхом запровадження інтегрованих уроків, експериментальних досліджень та роботи з додатковими джерелами інформації.

Більшість науковців вважають, що застосування інтерактивних технологій сприяє формуванню у школярів ряду цінних якостей. Зокрема це включає розвиток особистісної рефлексії, формування активної суб'єктної позиції під час навчальної діяльності, розвиток навичок ефективного спілкування та усвідомлення моральних норм і правил спільної діяльності [1, с. 128–132].

Також використання інтерактивних технологій сприяє підвищенню пізнавальної активності всієї групи та формуванню групового співтовариства. Для вчителя це означає розвиток нестандартного підходу до організації навчального процесу та мотиваційної готовності до міжособистісної взаємодії не лише у навчальних, а й у інших ситуаціях. Застосування інтерактивних технологій стимулює навички аналізу і самоаналізу в процесі групової рефлексії, сприяючи таким чином комплексному розвитку особистості та формуванню позитивного соціального середовища в освітньому процесі.

У сфері освітніх цілей інтерактивне навчання сприяє формуванню компетентності та зростання особистості, на відміну від традиційного методу, що акцентується на отриманні знань, умінь і навичок. Взаємодія у навчальному процесі через інтерактивні методи підтримує співпрацю та співтворчість, в контрасті до традиційного підходу, який орієнтований на об'єкт-суб'єктну взаємодію.

Управління навчально-виховним процесом через інтерактивне навчання сприяє толерантності та плюралізму, тоді як традиційний підхід ґрунтується на підлеглих та субординації. У проектуванні навчально-виховного процесу інтерактивний підхід підтримує самовдосконалення та надає необхідні знання для самореалізації особистості, в контрасті до традиційного навчання, яке спрямоване на отримання загальної середньої освіти.

У сфері мотивації інтерактивне навчання стимулює досягнення успіху, а традиційне – на уникнення невдач. Таким чином, впровадження інтерактивних технологій підкреслює інноваційність та ефективність цього підходу у порівнянні з традиційними методами навчання.

Нові Державні стандарти освіти задають чіткі й вимірювані результати навчання, яких мають досягти здобувачі освіти після закінчення відповідного рівня. Освітня галузь «Природничі науки» зазнала змін. Зокрема змінено назву галузі з «Природознавство» (у стандартах 2004 та 2011 рр. на більш лаконічну – «природника» (стандарт 2020 р.).

Опис цієї галузі подано цілісно, без поділу на окремі компоненти (загальноприродничий, географічний, астрономічний, біологічний, фізичний, хімічний), як це було у попередніх стандартах. Замість загальних вимог до підготовки учнів, акцент зроблено на обов'язкових результатах навчання, що складаються з груп результатів, які охоплюють споріднені загальні результати; спільних для всіх рівнів загальної середньої освіти результатів, що реалізують компетентнісний потенціал галузі; конкретних

результатів, що визначають навчальний поступ учня за освітніми циклами; орієнтирів для оцінювання, які слугують основою для визначення результатів навчання на завершення відповідного циклу.

Замість змістових ліній, що використовувалися раніше, запропоновано чотири групи обов'язкових результатів навчання, які визначають структуру змісту освіти в освітніх програмах. Ці групи передбачають, що учні пізнають світ природи засобами наукового дослідження, опрацьовують, систематизують й представляють інформацію природничого змісту, усвідомлюють закономірності природи, роль природничих наук і техніки в житті людини, розвивають власне наукове мислення, набувають досвіду розв'язання проблем природничого змісту. Додано опис компетентнісного потенціалу галузі, який відображає її здатність формувати всі ключові компетентності через розвиток відповідних умінь і ставлень. Орієнтований зміст освіти подано у формі базових знань, структурованих за такими складниками – методологія природничих наук, науковий світогляд і цілісна природничо-наукова картина світу, астрономічний складник, біологічний складник, географічний складник, фізичний і хімічний складники.

Для всіх видів освіти – формальної, неформальної та інформальної, у 2020 році прийнята Концепція розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) [4]. Її метою є модернізація STEM-освіти та формування необхідних компетентностей у здобувачів освіти. Концепцією також передбачено широкий спектр заходів, запланованих до 2027 року.

В освітньому процесі ЗЗСО успішно втілюються навчальні проекти, що включають в себе електронні презентації, власноруч створені відео, рецензії, постери, написані науково-популярні статті. Проекти можуть бути дослідницькими, творчими, інформаційними, практичними, ігровими.

Висновки. Отже, інтерактивні технології відіграють все більш важливу роль в освітньому процесі ЗЗСО. Їх використання дозволяє підвищити мотивацію та зацікавленість учнів у навчанні, зробити освітній процес більш динамічним та ефективним, розвинути ключові компетентності учнів, необхідні для життя в сучасному суспільстві. Дослідження показало, що існує широкий спектр інтерактивних технологій, які можуть бути використані в освітньому процесі ЗЗСО. Ефективність використання інтерактивних технологій залежить від методичної компетентності вчителя.

Список використаних джерел

1. Власій О., Дудка О., Стефанишин М. Інтерактивні технології як засіб підвищення ефективності навчання. *Гірська школа українських Карпат*. 2020. № 23. С. 128–132.
2. Дем'янчук О. О., Адамович І. В. Теоретичні засади використання інтерактивних технологій в навчальному процесі. *Науковий вісник ужгородського університету*. Серія: "Педагогіка. Соціальна робота". 2020. Вип. 1(46). С. 160–163.
3. Інноваційні технології в сучасному освітньому просторі : колективна монографія / За заг. редакцією Г. Л. Єфремової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. 444 с.
4. Про схвалення Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2022 р. № 960-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#Text>.
5. Савченко О. Я. Компетентнісний підхід до освіти: теорія і практика. Київ : Літера ЛТД, 2010. 272 с.

Наталія РЕКОВА

доктор економічних наук, професор, перший проректор

Олена ЛАТИШЕВА

кандидат економічних наук, доцент

Юлія ЧУПРИНА

кандидат економічних наук, доцент

ТОВ «ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

„МЕТІНВЕСТ ПОЛІТЕХНІКА”»

м. Запоріжжя, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ, НАВИЧОК ТА ВМІНЬ ЩОДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ОЦІНКИ ДЖЕРЕЛ ПІДВИЩЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ, ОБҐРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ І МОЖЛИВОСТЕЙ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОПЕРАЦІЙНИХ ПОКРАЩЕНЬ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто досвід професорсько-викладацького колективу ТОВ Технічний університет «МЕТІНВЕСТ ПОЛІТЕХНІКА» підготовки фахівців, готових до розробки та впровадження операційних покращень як ініціатив, спрямованих на підвищення операційної ефективності. Наведено ключові підходи до формування індивідуальних завдань для здобувачів вищої освіти щодо розробки проєктів підвищення операційної ефективності з урахуванням особливостей професійної сфери діяльності. Розглянуто приклади постановки завдань для здобувачів вищої освіти щодо ідентифікації та оцінки джерел підвищення операційної ефективності, обґрунтування напрямів і можливостей запровадження операційних покращень в межах дисциплін, що передбачають управління проєктами.

Ключові слова: комплексна підготовка фахівців, проєкти підвищення операційної ефективності, операційні покращення, вища освіта, ТОВ Технічний університет «МЕТІНВЕСТ ПОЛІТЕХНІКА»

Abstract. The article examines the experience of the teaching staff of the Technical University "METINVEST POLYTECHNIC" LLC in training specialists ready to develop and implement operational improvements as initiatives aimed at increasing operational efficiency. The key approaches to the formation of individual tasks for students of higher education regarding the development of operational efficiency improvement projects, taking into account the peculiarities of the professional sphere of activity, are given. Examples of setting tasks for higher education applicants regarding the identification and assessment of sources of operational efficiency improvement, substantiation of directions and opportunities for the introduction of operational improvements within the disciplines involving project management are considered.

Key words: comprehensive training of specialists, operational efficiency improvement projects, operational improvements, higher education, LLC Technical University «METINVEST POLYTECHNIC»

Постановка проблеми та її актуальність. Проблеми та питання підвищення операційної ефективності діяльності промислових підприємств останнім часом знаходяться у фокусі наукових та практичних розробок. При цьому вітчизняні підприємства потребують висококваліфікованих фахівців, готових до розробки та впровадження операційних покращень.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Незважаючи на наявність інформації у відкритому доступі щодо окремих питань про сутність, порядок розробки, оцінки та впровадження операційних покращень[1–3], актуальною залишається розробка навчальних курсів, що дозволяють забезпечити комплексну підготовку фахівців, готових реалізовувати зазначені завдання в умовах вітчизняних промислових підприємств.

Мета статті – представити досвід професорсько-викладацького колективу ТОВ Технічний університет «МЕТІНВЕСТ ПОЛІТЕХНІКА» з підготовки фахівців, готових до розробки та впровадження операційних покращень як ініціатив, спрямованих на підвищення операційної ефективності бізнесу, через формування комплексних індивідуальних завдань з урахуванням особливостей професійної спрямованості здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. ТОВ Технічний університет «МЕТІНВЕСТ ПОЛІТЕХНІКА» реалізує освітні програми, спрямовані на формування знань, навичок та вмінь щодо ідентифікації та оцінки джерел підвищення операційної ефективності, обґрунтування напрямів і можливостей їх використання [4].

При цьому значна увага приділяється питанням розробки та впровадження програм та проєктів підвищення операційної ефективності, проєктів впровадження інновацій, технологій діджиталізації, проєктів та програм сталого розвитку, забезпечення екологічності та соціальної відповідальності бізнесу, охорони праці та безпеки виробництва в умовах підприємств реального сектору економіки, промисловості, зокрема гірничо-металургійного бізнесу.

Підводячи підсумки вивчення базових курсів з підвищення ефективності діяльності та розробки операційних покращень, у ході виконання індивідуальних завдань здобувачі вищої освіти розробляють проєкти підвищення операційної ефективності.

Зважаючи на необхідність урахування предметної області (професійних інтересів) здобувачів вищої освіти по кожному з напрямків підготовки студентів розроблено комплекси рекомендацій щодо ідентифікації та оцінки джерел підвищення операційної ефективності, обґрунтування напрямів і можливостей запровадження операційних покращень.

Так, для здобувачів вищої освіти, що проходять навчання за освітньо-професійною програмою другого (магістерського) рівня «Аудит та консалтинг безпеки праці» (спеціальність 263 Цивільна безпека), запропоновано в межах вирішення інженерно-технічного та соціального завдань охорони праці розглядати проєкти підвищення операційної ефективності за такими складовими охорони праці: правові та організаційні основи охорони праці; фізіологія, гігієна праці та виробнича санітарія; виробнича безпека; пожежна безпека та профілактика на виробництві [5–15]. Можливі напрямки проєктів підвищення ефективності функціонування системи управління охороною праці та безпеки виробництва надано на рис. 1.

При цьому при розробці проєктів підвищення ефективності функціонування системи управління охороною праці та безпеки виробництва здобувачам вищої освіти рекомендовано передбачати як технічні, так і організаційні заходи щодо профілактики та усунення причин виробничого травматизму і професійних захворювань (рис. 2).

Здобувачі вищої освіти мали можливість розробити проєкти з підвищення безпеки праці на виробництві, зосередившись на безпеці виробничого обладнання; безпеці виробничих процесів; безпеці виконання робіт (рис. 3).



Рис. 1. Напрямки проєктів підвищення ефективності функціонування системи управління охороною праці та безпеки виробництва у розрізі складових охорони праці¹

(запропоновано авторами на підставі матеріалів [5–15])

Серед проєктів з підвищення безпеки виробничого обладнання запропоновано в якості прикладів:

проєкти оптимізації принципів дії, джерел енергії та параметрів робочих процесів;

проєкти мінімізації кількості енергії, що споживається чи накопичується;

проєкти впровадження вмонтованих у конструкцію засобів захисту та інформації про можливі небезпечні ситуації;

проєкти впровадження засобів автоматизації, дистанційного керування та контролю;

проєкти, що забезпечують дотримання ергономічних вимог, обмеження фізичних і нервовопсихологічних навантажень на працівників.

¹ СУ ОПБВ – система управління охороною праці та безпеки виробництва



Рис. 2. Напрями проєктів підвищення ефективності функціонування системи управління охороною праці та безпеки виробництва у розрізі заходів щодо профілактики та усунення причин виробничого травматизму і професійних захворювань
(запропоновано авторами на підставі матеріалів [5–15])

Серед проєктів з безпеки виробничих процесів рекомендовано зосередитися на таких, як:

- проекти усунення безпосереднього контакту працівників з вихідними матеріалами, заготовками, напівфабрикатами, готовою продукцією та відходами виробництва, що можуть бути вірогідними чинниками небезпек;

- проекти заміни технологічних процесів та операцій, пов'язаних з виникненням небезпечних та шкідливих виробничих факторів, процесами і операціями, за яких ці фактори відсутні або характеризуються меншою інтенсивністю;

- проекти комплексної механізації та автоматизації виробництва, застосування дистанційного керування технологічними процесами і операціями за наявності небезпечних та шкідливих виробничих факторів;

- проекти герметизації обладнання;

проєкти раціональної організації праці та відпочинку з метою профілактики монотонності праці, гіподинамії, а також обмеження важкості праці;

проєкти забезпечення своєчасного отримання інформації про виникнення небезпечних та шкідливих виробничих факторів на окремих технологічних операціях (наприклад, за принципом пристроїв автоматичної дії з виводом на системи попереджувальної сигналізації);

проєкти впровадження систем контролю та керування технологічним процесом, що забезпечують захист працівників та аварійне відключення виробничого обладнання;

проєкти забезпечення своєчасного видалення і знешкодження відходів виробництва, що є джерелами небезпечних та шкідливих виробничих факторів;

проєкти забезпечення пожежної і вибухової безпеки тощо.



Рис. 3. Альтернативні напрямки розробки проєктів підвищення ефективності функціонування системи управління охороною праці та безпеки виробництва
(запропоновано авторами на підставі матеріалів [5-15])

Висновки та перспективи подальших досліджень. Високі результати підготовки та відкритого захисту кваліфікаційних робіт на здобуття освітнього ступеня магістра за підсумками виконання освітньо-професійних програм Університету, що у тому числі передбачали демонстрацію рекомендацій та/або результатів практичного впровадження розроблених здобувачами вищої освіти проєктів підвищення операційної ефективності, свідчать про ефективність підходів професорсько-педагогічного колективу ТОВ Технічний університет «МЕТІНВЕСТ ПОЛІТЕХНІКА» до вирішення питання формування знань, навичок та вмінь щодо ідентифікації та оцінки джерел підвищення операційної ефективності, обґрунтування напрямів і можливостей запровадження операційних покращень в умовах вітчизняних підприємств.

Принцип наскрізної міждисциплінарної підготовки фахівців з зазначеними кваліфікаційними характеристиками буде застосовуватися при розширенні напрямків підготовки, які пропонуються вишем на ринку освітніх послуг.

Список використаних джерел

1. Осокіна А., Склим М. Система операційного вдосконалення як інструмент постійного покращення бізнес-процесів компанії. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип.45. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-70>
2. Шашина М. В., Федотов О. Ю., Застосування концепції кайдзен менеджменту для підвищення ефективності діяльності вітчизняних підприємств. *Агросвіт*. 2018. № 7. С. 26–30. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/7_2018/5.pdf
3. Матеріали офіційних сайтів підприємств Групи Метінвест (у т.ч. Безперервне вдосконалення. Металургійний комбінат «АЗОВСТАЛЬ». URL: <https://azovstal.metinvestholding.com/ru/development/improvement>, Безперервне вдосконалення. Південний гірничо-збагачувальний комбінат. URL: <https://www.ugok.com.ua/ua/development/improvement.php>, Безперервне вдосконалення / ПАТ «Запоріжсталь». ПАО «Запоріжсталь». URL: <https://zaporizhstal.com/pidpriyemstvo/rozvitok/bezperervne-vdoskonalennya/>)
4. Освітньо-професійні програми ТОВ Технічний університет «МЕТІНВЕСТ ПОЛІТЕХНІКА» URL: <https://metinvest.university/page/1600>
5. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII : станом на 1 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>.
6. Нормативно-правові акти з охорони праці (НПАОП). URL: <https://dnaop.com/>
7. ДСТУ 2293-99. Охорона праці терміни та визначення основних понять (34095). URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=61781
8. ДСТУ 2156-93 Безпечність промислових підприємств. Терміни та визначення. https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=48088
9. ДСТУ 2272:2006 Пожежна безпека. Терміни та визначення основних понять. https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=29684
10. *Охорона праці: освіта і практика. Проблеми та перспективи розвитку охорони праці* : Зб. наук. праць III Всеукраїнської науково–практичної конференції викладачів та фахівців–практиків та XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції курсантів, студентів, аспірантів та ад'юнктів. Львів: ЛДУ БЖД, 2023. 243 с. <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/18033/1/Львівський%20державний%20університет%20езпеки%20життєдіяльності.%201.pdf>
11. *Проблеми охорони праці, промислової та цивільної безпеки* : Збірник матеріалів XXIII Всеукраїнської науково-методичної конференції (з участю студентів), м. Київ, 16–17 листопада 2020 р. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020. 255 с. URL: https://opcb.kpi.ua/wp-content/uploads/2020/12/Конф_23.pdf
12. *Охорона праці та цивільний захист* / За ред. О. Г. Левченка. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 420 с.
13. Пістун І. П., Катрпенко Л. А., Кіт Ю. В. *Охорона праці* : навч. посіб. з практикумом. Київ : Університетська книга, 2020. 540 с.
14. Гасило Ю. А., Крюковська О. А., Левчук К. О., Романюк Р. Я. *Охорона праці в галузі та цивільний захист* : навч. посіб. Кам'янське : ДДТУ, 2017. 369 с.
15. Полетаєв В. П. *Охорона праці в галузі (для спеціальності «Металургія чорних металів»)* : навч. посіб. Дніпро : ДДТУ, 2020. 363 с.

Ганна САФРОНОВА

*викладач кафедри загально-правових та соціально-гуманітарних дисциплін,
Донецький державний університет внутрішніх справ
м. Кривий Ріг, Україна*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ УПРАВЛІННЯ ПІДГОТОВКОЮ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ ДО САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАСОБУ ЕФЕКТИВНОГО ЇХ ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню низки актуальних проблем щодо питання організаційно-педагогічних умов управління підготовкою студентів університету до самоосвітньої діяльності як засобу ефективного їх професійного зростання, а також класифікації організаційно-педагогічних умов та факторів, що забезпечують організацію, регулювання та взаємодію об'єктів і явищ самоосвітнього процесу. Умови для самореалізації студентів юридичних спеціальностей університету, які можуть бути реалізовані за допомогою змістово-процесуального підходу як важливого засобу взаємодії навчання і самоосвітньої діяльності в професійному становленні особистості, що реалізується через взаємодію інформаційно-змістової та процесуально-організаційної сторін навчальної діяльності. Психолого-педагогічний супровід, що об'єднує комплекс тестових методик та методів діагностики рівня сформованості самоосвітньої компетентності. Нерозривний зв'язок управлінської культури викладача – це глибоке розуміння можливостей навчання і підготовки до самоосвітнього процесу на основі взаємодії компетентнісно-креативного і змістово-процесуального підходів, активізації пізнавальної діяльності студентів під час вивчення базових знань для досконалого оволодіння методикою самоосвітньої діяльності, її технологізації і своєчасного психолого-педагогічного супроводу. Впровадження інноваційних технологій у процес навчання майбутніх фахівців юридичних спеціальностей сприятиме реалізації індивідуалізації навчання, розвитку пізнавальних інтересів і здібностей студентів, підвищенню якості знань, умінь та навичок, прискоренню темпу навчання, покращенню розуміння і запам'ятовування навчального матеріалу, зв'язку теорії з практикою.

Ключові слова: організаційно-педагогічні умови, самоосвітня діяльність, змістовно-процесуальний підхід, психолого-педагогічний супровід.

Abstract. In the article the organizational and pedagogical conditions for effective management processes for university students to self education and have a possibility of conditions that positively affect the development of self-educational competence of students; released a set of conditions, among which focuses on the interaction between competence and creative-content and procedural approaches, enhance the position of students in the use of subject knowledge to perfect mastery of technique, self education, its technologizing and timely psychological and pedagogical support.

Key words: organizational and pedagogical conditions, self-educational activity, substantive and procedural approach, psychological and pedagogical support.

Постановка проблеми. Управління підготовкою студентів юридичних спеціальностей до самоосвітньої діяльності розглядається як цілеспрямований процес систематизації, поглиблення професійних знань і оволодіння способами їх використання для вирішення конкретних завдань.

Аналіз наявних публікацій. Багато вчених (В. Луганський, Г. Наливайко, П. Пшебильський, Т. Симонова та ін.) пов'язують результативність самоосвітньої роботи

в професійному розвитку студентів з необхідністю забезпечити сукупність оптимальних умов, які забезпечують ефективність управління, планування цієї діяльності, її організацію та реалізацію. Теоретичним підґрунтям розробки інноваційних технологій навчання є низка ґрунтовно вивчених у теоретичному та методичному аспектах базових технологій, а саме: технологія проєктивного навчання (Г. Ільїн, С. Шацький та ін.); технологія проблемного навчання (С. Рубінштейн, С. Архангельський, М. Махмутов та ін.); технологія модульного навчання (І. Рассел, П. Юцявичене, В. Карпов та ін.); інформаційно-телекомунікаційні технології (О. Полат, І. Захарова та ін.); технологія інтенсивного навчання (І. Лернер, М. Скаткін, М. Кларін та ін.), аналіз яких поданий у працях Л. Лебедик [1–9; 17] і В. Стрельнікова [10–21]. Пошук інноваційних технологій навчання, які незабаром змінять процес навчання і підготовки фахівців юридичних спеціальностей, вказав на появу найбільш революційних інноваційних технологій навчання: відкриті онлайн-курси, великі дані, адаптивне навчання, гейміфікація і змішане навчання.

Аналіз науково-методичної літератури доводить відсутність однозначного тлумачення поняття «інноваційна технологія навчання». Ми схильні визначати їх як цілеспрямований підбір методів, способів, прийомів та програмно-технічних засобів навчання, які гарантують отримання інноваційного продукту [1; 3; 4; 6; 11–14; 17–19]. Також «інноваційні технології навчання» розглядаються нами як такі, що є не просто новими, а такими, що заперечують технології навчання, які існують зараз (від лат. *in* – префікс, що означає заперечення; *novatio* – оновлення, зміна – нововведення) [11]. Поняття «умова» розглядається з різних позицій: філософії, соціології, психології, педагогіки. Термін «умова» (латинське *factor* – чинник) у філософії тлумачиться як першопричина, саме тому вона виконує функцію активного діяльнісного фактора. Педагогічні умови – це необхідні і належні обставини, від яких залежить ефективність освітнього процесу. Аналіз літератури дає можливість стверджувати, що багато вчених (М. Гумерова, Е. Зеєр, Г. Селевко, І. Шаршов та ін.) пов'язують результативність самоосвітньої діяльності в професійному становленні студентів з визначенням умов організації цієї роботи та її педагогічним супроводом.

Виклад основного матеріалу. Організаційно-педагогічні умови є сукупністю необхідних і достатніх факторів, що забезпечують організацію, регулювання, взаємодію об'єктів і явищ самоосвітнього процесу для досягнення поставленої мети. Інноваційною технологією навчання фахівців юридичних спеціальностей, яка зараз набирає обертів, є змішане (гібридне) навчання (*blended learning*). Ця технологія передбачає поєднання самостійного навчання студента за комп'ютером та періодичне спілкування наживо з викладачем. Така форма навчання дозволяє адаптувати навчальний матеріал, скласти індивідуальний курс, використовуючи різні частини програми, гейміфікувати процес, оперативно збирати дані і забезпечити дієвий зворотний зв'язок, що у свою чергу дає змогу вибудувати індивідуальну освітню траєкторію навчання студента, а також допомагає ефективно управляти своїм навчанням кожному студенту.

Управління підготовкою студентів юридичних спеціальностей університету до самоосвітньої діяльності спрямоване на створення організаційно-педагогічних умов її організації та реалізації. Переважно воно розглядається як взаємодія навчальної і самоосвітньої діяльності, де навчання є основою для оволодіння студентами методикою і технологією самоосвіти як важливого чинника їх професійного становлення, а зусилля викладача і студентів спрямовані на розвиток позитивної мотивації, потреби в самоосвіті і

спрямуванні студентів до систематичної роботи по удосконаленню власного професійного образу. Комплекс умов розглядається нами як єдність цілей, дій, зусиль, які спрямовані на об'єднання завдань організаційного (організація управління підготовкою студентів до самоосвітньої діяльності) і педагогічного (інтеграція управлінських дій та діяльності суб'єктів навчання) характеру для результативної підготовки майбутніх фахівців юридичної сфери до самоосвітньої діяльності.

Ми виходимо з того, що ефективність управління підготовкою до самоосвітньої діяльності обумовлюється її організацією і реалізацією на основі **взаємодії компетентнісно-креативного і змістово-процесуального підходів, які є однією з організаційно-педагогічних умов**, що забезпечує результативність цього процесу. Компетентнісно-креативний підхід створює умови, які позитивно впливають на розвиток умінь, які необхідні для забезпечення самоосвітньої діяльності: вміння шукати інформацію, критично оцінювати її, систематизувати, структурувати і знаходити шляхи застосування здобутої інформації для подолання навчальних проблем; вміння планувати, використовувати різні джерела інформації та способи її опрацювання, прогнозувати результати, мислити системно і комплексно, самостійно оновлювати інформацію, виокремлювати з масиву інформації необхідне, аналізувати, оцінювати ризики та результати, яких вдалося досягти, виконувати проектну діяльність. Пошук інноваційних технологій навчання, які незабаром змінять процес навчання і підготовки фахівців юридичних спеціальностей, вказав на появу найбільш революційних інноваційних технологій навчання: відкриті онлайн-курси, великі дані, адаптивне навчання, гейміфікація і змішане навчання. Специфіка змішаного формату навчання передбачає:

- організацію навчання як важливого стимулу самоосвітньої діяльності студентів (через діалог, бесіду, дискусію, спільний пошук вирішення проблеми);
- розвиток життєвих компетенцій і креативності у проблемно-рольових ситуаціях професійної спрямованості;
- засвоєння методики самоосвітньої діяльності через призму особистого життєвого та чуттєвого досвіду, індивідуальних уявлень, рефлексії.

Компетентнісно-креативний підхід до управління підготовкою до самоосвітньої діяльності створює необхідні умови для активізації потреби студентів в постійному оновленні знань, формуванні професійних компетенцій, практичних умінь і навичок з медіаграмотності, використання їх для професійного становлення і збагачення досвіду у професійній діяльності. Цей підхід позитивно впливає на розвиток здатності і готовності особистості самовизначатися, саморозвиватися, займатися самоосвітою, самоорганізовуватися.

Самоосвітня діяльність є засобом трансформації потенційних сил і можливостей студента як суб'єкта пізнання у практичні здібності професійного саморозвитку, самовираження і самоствердження у юридичній сфері діяльності. При цьому важливо не тільки засвоєння теоретичних основ обраної професії, але і набуття досвіду, як використовувати теоретичні знання для практичного вирішення професійних проблем, вміння досліджувати джерела інформації, керувати її обсягами і збагачувати практичний досвід професійних дій.

Умови для самореалізації студентів юридичних спеціальностей університету можуть бути реалізовані за допомогою змістово-процесуального підходу як важливого

засобу взаємодії навчання і самоосвітньої діяльності в професійному становленні особистості.

Змістово-процесуальний підхід забезпечує взаємодію інформаційно-змістової та процесуально-організаційної сторін навчальної діяльності. Його сенс полягає в засвоєнні знань і способів діяльності, перетворенні знань на інструмент практичних дій студентів. Загальні характеристики змістово-процесуального підходу, які будемо враховувати під час розробки структурної моделі управління самоосвітньою діяльністю студентів юридичних спеціальностей можна сформулювати за допомогою таких положень:

- зіставлення фундаментальних і прикладних знань;
- алгоритми і схеми дій в конкретних ситуаціях;
- технології самостійної пізнавальної діяльності;
- гармонізація інтелектуальної та емоційної сторін навчального процесу;
- моніторинг результатів оволодіння методикою і технологією самоосвітньої діяльності;
- застосування педагогічного супроводу та психологічної підтримки, надання своєчасної допомоги викладачам і студентам.

Змістово-процесуальний підхід дає змогу в управлінні підготовкою до самоосвітньої діяльності студентів усунути наявне зміщення – між передачею необмеженого обсягу знань викладачем і оволодінням студентом умінням діяти на шкоду накопичення досвіду за зразком творчої діяльності та досвіду емоційно-ціннісного ставлення до матеріалу, що вивчається.

Змістово-процесуальний підхід поєднує всі компоненти самоосвітньої діяльності та дає можливість:

- перейти від орієнтації на відтворення вивчених знань до їх творчого використання й застосування у вирішенні навчальних проблем;
- надати пріоритет міжпредметно-інтегрованим вимогам щодо оцінювання результатів самоосвітньої діяльності;
- орієнтуватися на активне відтворення знань, які були здобуті раніше, під час пошуку нової інформації з метою вирішення пізнавальних проблем.

Змістово-процесуальний підхід є своєрідним механізмом, який дозволяє оновити зміст підготовки до самоосвітньої діяльності, а також сприяє практичній спрямованості на процес оволодіння нею.

Інтеграція компетентнісно-креативного і змістово-процесуального підходів до управління підготовкою студентів до самоосвітньої діяльності забезпечує її практичну спрямованість зі збереженням основ фундаментальності.

Реалізація цих підходів в управлінні самоосвітньою діяльністю забезпечує:

- виявлення, вивчення та опис процесу самовизначення, саморозвитку, самоактуалізації, орієнтації на професійні цінності самоосвіти, що зумовлюють процес самоосвітньої діяльності студентів у нерозривному зв'язку її з навчальною діяльністю;
- можливість обґрунтування самоосвітньої компетентності як основи професійного становлення особистості засобами самоосвітньої діяльності;
- тісну взаємозумовленість змістового та процесуального аспектів підготовки, що підвищує ефективність управлінського процесу й готовність до самоосвітньої діяльності студентів юридичних спеціальностей.

Самоосвітня діяльність є можливістю обміну потенційних сил і можливостей студента як суб'єкта пізнання у практичні та дієві навички для їх професійного саморозвитку та самоорганізації. Взаємодія компетентісно-креативного і змістово-процесуального підходів в управлінні підготовкою до самоосвітньої діяльності студентів юридичних спеціальностей університету забезпечує перетворення знань в інструмент практичних дій, спонукає учасників самоосвітнього процесу до оновлення знань і оволодіння самоосвітніми технологіями, відкриває перспективи професійного зростання майбутніх юристів.

Активна позиція студентів юридичних спеціальностей університету має бути спрямована на визначення єдності теоретичних знань з практичними завданнями, які вони виконують у ході навчання, надання їм особистісного сенсу. Під час навчального процесу студенти разом із викладачем, використовуючи теоретичні знання і здобутий практичний досвід пізнавальної діяльності, мають усвідомлювати актуальні проблеми юридичної освіти, шукати шляхи і способи їх вирішення, набувати досвід юридичної діяльності через участь у різноманітних її видах, пізнавати своє професійне «Я» у процесі самоосвітньої діяльності, оцінювати рівень власного професійного зростання, який здобули під час самоосвітньої діяльності. При цьому викладачу необхідно застосовувати такі засоби організації навчальної роботи, які б мобілізували внутрішні сили студентів і їх можливості професійного саморозвитку, самовираження і самоствердження, стимулювали б пізнавальну діяльність і потребу в постійному удосконаленні свого професійного образу.

Заохочення активної позиції студентів під час їх підготовки до самоосвітньої діяльності неможлива без включення в різноманітні види навчальної роботи, які спрямовані на оволодіння самоосвітніми технологіями. Схожість процесів діяльності з потребами студентів породжує в них внутрішнє бажання приєднатися до неї, що у свою чергу стимулює їх активність.

Активна участь студентів у різноманітних видах пізнавальної діяльності обумовлена дидактичними вимогами до організації навчального процесу:

1. Збалансоване поєднання знань теоретичних основ юридичної діяльності, гуманних стосунків «суспільство і людина», «людина і право», особистісного змісту й програми юридичної діяльності як професійної стратегії студентів юридичних спеціальностей університету.

2. Відповідальне й дбайливе ставлення до навчання і самоосвітньої діяльності, усвідомлення їх як професійних цінностей, бажання й спрямованість на їх здобуття, збагачення практичного досвіду у царині обраної професійної сфери і формування на їх основі свого професійного образу.

3. Надання взаємодопомоги, реалізація співпраці і співтворчості у навчанні з метою активізації всіх учасників освітнього процесу, набуття досвіду самоосвітньої роботи і формування власного професійного «Я».

4. Підтримка оптимістичного, радісного ставлення до навчального процесу, установка на подолання різноманітних труднощів і протиріч, розвиток потреби в поширенні і поглибленні знань, інтелектуальної культури, що стимулює необхідність самоосвітньої діяльності як чинника професійного становлення студентів юридичних спеціальностей університету.

5. Психологічна підтримка, своєчасна педагогічна допомога в практичних ситуаціях самоосвітньої діяльності, зокрема під час роботи з різними джерелами інформації, ознайомлення з різними способами її обробки, використання для вирішення навчальних проблем різних інформаційних засобів, оволодіння самоосвітніми технологіями, досвідом творчої пізнавальної діяльності.

6. Рефлексія і оцінка досягнутих результатів кожного учасника навчальної і самоосвітньої діяльності.

Управління підготовкою студентів юридичних спеціальностей до самоосвітньої діяльності обумовлює необхідність технологізація навчального процесу, його взаємодії зі самоосвітнім процесом. Технологізація управління підготовкою до самоосвітньої діяльності – це система методів, засобів і дій викладачів, які узагальнюють та систематизують отримані дані за допомогою різних джерел інформації та використовують технічні засоби для формування самоосвітньої компетентності студентів юридичних спеціальностей університету. Технологізація управління підготовкою до самоосвітньої діяльності – це система теоретичних положень і рекомендацій, які дозволяють ефективно організувати управлінські дії з планування, проектування, реалізації і аналізу пізнавальної діяльності студентів як важливого чинника їх професійного зростання.

Технологізація управління підготовкою студентів юридичних спеціальностей університету до самоосвітньої діяльності зумовлена своєчасним психолого-педагогічним супроводом, який спрямовано на збереження і культивування різноманітності, підтримку і розвиток індивідуальності, вивчення стилю пізнавальної діяльності кожного учасника освітнього процесу і надання адресної допомоги у подоланні труднощів, які виникають під час освітньої діяльності.

Психолого-педагогічний супровід – це система управління педагогічним впливом з метою створення належних умов підготовки студентів до самоосвітньої діяльності засобами навчання, їх індивідуально- професійним розвитком. При відповідній позитивній реакції всіх учасників навчального процесу на навчально-виховну діяльність викладача, побудовану на принципі педагогічної взаємодії, співпраці і співтворчості, яка спрямована на допомогу студентам в опануванні ними методикою самоосвітньої діяльності і формування їх самоосвітньої компетентності.

Психолого-педагогічний супровід поєднує у собі:

- набір тестових методик, які спрямовані на досягнення запланованих цілей професійного розвитку студента;
- набір методів діагностики рівня сформованості самоосвітньої компетентності (творчого мислення, здатності до складних аналогій, креативних рішень, комунікативних якостей: комунікативності, емоційності, стійкості та ін.).

Висновки. Отже, управління підготовкою до самоосвітньої діяльності студентів юридичних спеціальностей університету нерозривно пов'язане з управлінською культурою викладача, зокрема глибоким розумінням можливостей навчання під час підготовки до самоосвітнього процесу на основі взаємодії компетентісно-креативного і змістового-процесуального підходів, посиленні позиції студентів під час застосування предметних знань для досконалого оволодіння методикою самоосвітньої діяльності, її технологізації і своєчасним психолого-педагогічним супроводом. Упровадження інноваційних технологій у процес навчання майбутніх фахівців юридичних спеціальностей сприятиме реалізації концепції індивідуалізації навчання, розвитку пізнавальних інтересів і здібностей

студентів, підвищенню якості знань, умінь і навичок, прискоренню темпу навчання, покращенню розуміння і запам'ятовування навчального матеріалу, зв'язку теорії з практикою.

Список використаних джерел

1. Лебедик Л. В., Вароді Я. І. Інноваційні технології підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури. *Україна. Цивілізація*. Т. 5. *Утвердження українського цивілізаційного простору: духовно-історичні передумови, сучасні тенденції та перспективи розвитку* / Карпатський університет імені Августина Волошина; Українська богословська академія; редкол.: Бедь В. В. (гол. ред.), Гайданка Є. І. (відп. секр.), Урста С. В. та ін. Ужгород: Видавничий відділ КаУ, 2016. С. 282–294.
2. Лебедик Л. В. Використання інформаційних технологій для забезпечення якості системи підготовки викладача вищої школи в умовах магістратури. *Інформаційні технології: зб. тез IV Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців, 18 трав. 2017 р., м. Київ*. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. С. 132–134.
3. Лебедик Л. В. Інноваційні технології педагогічної підготовки магістрів економіки. *Вища освіта в контексті Болонського процесу: збірник матеріалів міжнародної наук.-методичної конф. (Полтава, 18–21 листопада 2008 р.)*. Полтава: АСМІ, 2008. С. 425–430.
4. Лебедик Л. В. Інноваційні підходи до проектування освіти дорослих. *Інновації в освіті: матеріали Міжнар. наук.-метод. конф. (Київ, 16–17 жовтня 2012 р.)*. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. С. 223–225.
5. Лебедик Л. В. Інформаційні технології у педагогічній підготовці магістрів. *Новітні інноваційні освітні технології: проблеми, розвиток та досвід впровадження: матеріали XXXVII міжвузівської наук.-методичної конф. (Полтава, 28–29 березня 2012 р.)*: в 2 ч. Полтава: ПУЕТ, 2012. Ч. 1. С. 84–85.
6. Лебедик Л. В. Особливості проектування інноваційних технологій навчання. *Дидаскал*. 2014. Вип. 14. С. 104–107.
7. Лебедик Л. В. Проектування інформаційних технологій фахової підготовки майбутніх педагогів. *Педагогічні науки: збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка*. 2017. Вип. 71. С. 60–64.
8. Лебедик Л. В. Проектування форм педагогічної підготовки майбутніх викладачів вищої школи в умовах магістратури. *Імідж сучасного педагога*. 2017. № 8 (177). С. 25–28.
9. Лебедик Л. В. Удосконалення форм педагогічної підготовки майбутніх магістрів економіки. *Економіка, бізнес-адміністрування, право*. 2018. Вип. 4. С. 290–300.
10. Стрельников В. Ю., Брітченко І. Г. Сучасні технології навчання у вищій школі: модульний посібник для слухачів авторських курсів підвищення кваліфікації викладачів МІПК ПУЕТ. Полтава: ПУЕТ, 2013. 309 с.
11. Стрельников В. Ю. До проблеми складання тезаурусу інноваційних технологій навчання. *Вісник Київського національного ун-ту технологій та дизайну*. 2008. Т. 1. С. 20–23.
12. Стрельников В. Ю. Інноваційні технології навчання у вищій школі, орієнтовані на розвиток особистості студента: метод. реком. для слухачів пед. факультету МІПК. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2003. 23 с.
13. Стрельников В. Ю. Інноваційні технології навчання: метод. посіб. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2004. 31 с.
14. Стрельников В. Ю. Інноваційні технології навчання у контексті реалізації концепції «Нова українська школа». *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (16–17 квітня 2019 року, м. Суми)*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. Т. 1. С. 26–29.
15. Стрельников В. Ю. Інформаційні технології як стратегічний напрямок реформування системи вищої спеціальної освіти. *Теорія і практика навчання і виховання дітей з обмеженими фізичними можливостями: інноваційний підхід. Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. 6–8 жовтня 2004 р.* / Укл. Л. О. Хомич, С. П. Олійник, Л. О. Федорович. Полтава: ПДПУ імені В. Г. Короленка, 2004. С. 40–48.

16. Стрельніков В. Ю. Кредитно-модульна система підготовки бакалаврів економіки. *Інновації в педагогічній освіті європейського простору. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 27–28 вересня 2009 р.* Полтава, 2009. С. 26–34.

17. Стрельніков В. Ю., Лебедик Л. В. Інноваційні технології підготовки магістрів спеціальності "Педагогіка вищої школи". *Актуальні проблеми та перспективи розвитку харчових виробництв, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 20–21 листопада 2014 р.)*. Полтава : ПУЕТ, 2015. С. 310–312.

18. Стрельніков В. Ю. Основні категорії і поняття інноваційних технологій навчання. *Сучасна середня освіта: інновації, методологія, теорія, практика : тези доповідей на міжрегіональній науково-практичній конференції, 7 жовтня 2014 р.* / За заг. ред. І. М. Бобер. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2014. С. 297–300.

19. Стрельніков В. Ю. Педагогічні основи забезпечення особистісного і професійного розвитку студентів засобами інноваційних технологій навчання. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2002. Кн. 1. 295 с.; Кн. 2. 230 с.

20. Стрельніков В. Ю. Проектування професійно-орієнтованих інформаційних технологій у вищій школі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2004. Вип. 6. С. 599–608.

21. Стрельніков В. Ю. Теорії інтенсивного навчання майбутніх викладачів. *Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конфер.* / Редкол. Бошицький Ю. Л., Чернецька О. В., Українець С. Я. Рівне : РІКУП НАНУ, 2015. С. 203–207.

Ольга СОРОКА

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка
м. Глухів, Україна

СТВОРЕННЯ ЕКОЛОГО ОРІЄНТОВАНОГО ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ТА ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті розглянуто сутність і структуру еколого орієнтованого освітнього середовища. Автором визначено поняття та структуру досліджуваного феномену в контексті проблеми формування екологічної компетентності майбутніх учителів трудового навчання та технологій. Зазначено, що структурно еколого орієнтоване освітнє середовище складається із таких взаємопов'язаних компонентів: суб'єктного, аксіологічно-смыслового, інформаційно-змістового, організаційно-діяльнісного, просторово-предметного.

Ключові слова: екологічна компетентність, майбутні учителі трудового навчання технологій, освітнє середовище закладу вищої освіти, еколого орієнтоване освітнє середовище.

Abstract. The article explores the essence and structure of an ecologically oriented educational environment. The author defines the concept and structure of the investigated phenomenon in the context of the problem of forming the ecological competence of future teachers future teachers of labor education and technologies. It is noted that structurally, an ecologically oriented educational environment consists of the following interconnected components: subjective, axiological-meaningful, informational-content, organizational-activity, spatial-subject.

Keywords: ecological competence, future teachers of labor education and technologies, educational environment of a higher education institution, ecologically oriented educational environment.

Постановка проблеми та її актуальність. Уведення в освітній процес закладу вищої педагогічної освіти педагогічної умови – створення екологічно орієнтованого освітнього середовища – обумовлене актуальністю середовищного підходу в освіті як одного з найефективніших інтегральних, мультискладних і поліаспектних чинників розвитку особистості у процесі здобуття освіти [1], такого, що створює комфортну атмосферу для формування цінностей, знань та поведінки особистості, її професійного розвитку. Важливим складником Нової української школи визнано освітнє середовище. Вибір цієї педагогічної умови вимагає створення еколого орієнтованого освітнього середовища у закладах вищої освіти спрямованого на формування екологічно компетентної особистості майбутнього вчителя трудового навчання та технологій.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналіз літератури свідчить, що феномен освітнього середовища відображений у працях багатьох учених (І. Бех, М. Братко, Л. Ващенко, Л. Даниленко, А. Кух, О. Савченко, С. Совгіра, О. Шапран, Ю. Шапран, І. Щербак, О. Ярошинська тощо).

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз та осмислення поняття «еколого орієнтоване освітнє середовище» та структури цього феномену.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури засвідчив, що у педагогічній науці існують множинні підходи науковців до виокремлення поняття «освітнє середовище закладу вищої освіти» та його структури.

Освітнє середовище закладу вищої освіти у науковій літературі протрактовують як «сукупність спеціально створених умов, занурених у специфічну соціокультурну атмосферу, і спрямованих на особистісно-професійний розвиток майбутнього фахівця» [4]; як «багатосуб'єктне та багатопредметне системне утворення, що має об'єктивні можливості цілеспрямовано впливати на професійно-особистісний розвиток майбутнього фахівця; комплекс умов – можливостей та ресурсів (матеріальних, фінансових, особистісних, технологічних, організаційних, репутаційних) для освіти особистості, що склалися цілеспрямовано в установі, яка виконує освітні функції вищої фахової освіти, забезпечує можливості для загальнокультурного та особистісного розвитку суб'єктів освітнього процесу» [1, с. 267].

А. Кух структурує освітнє середовище на три взаємопов'язані складники: суб'єктно-ресурсний, матеріально-технічний та ідейно-технологічний. Суб'єктно-ресурсний компонент визначає суб'єкти освітнього середовища (студентів, викладачів) та умови здійснення їх суб'єкт-суб'єктної взаємодії; матеріально-технічний – відповідає за забезпеченість освітнього середовища відповідним стандартним обладнанням; ідейно-технологічний – визначає нормативні методики та технології досягнення прогнозованих результатів у навчанні [3, с. 74].

Аналіз педагогічних джерел засвідчує, що вчені (І. Сяська, М. Хроленко та ін.) пов'язують процес формування екологічної компетентності із створенням відповідного екологічно орієнтованого освітнього середовища.

Створення еколого орієнтованого освітнього середовища відбувається у процесі екологізації освітнього середовища ЗВО. Під екологізацією розуміємо процеси, пов'язані з оптимізацією і гармонізацією відносин між людиною і природою [2]. Екологізація породжує важливі перетворення в духовному і матеріальному житті, особливо в умовах екологічної кризи. Вона спонукає суспільство до радикальних трансформацій в усіх сферах буття. формування нового світорозуміння і нового підходу до діяльності, застосованих на пріоритеті екологічних цінностей є підґрунтям екологізації освітнього середовища.

Розвивальне еколого-орієнтоване освітнє середовище І. Сяська трактує як простір, що забезпечує реалізацію освітніх можливостей студентів у набутті особистісного досвіду здобуття й популяризації екологічних знань, причетності до вирішення місцевих екологічних проблем, участі в природоохоронних заходах, екологічних акціях, проведенні науково-дослідної роботи екологічного спрямування [5].

Еколого орієнтоване освітнє середовище, за переконанням І. Щербак, можна трактувати як «таке середовище в якому взаємодія всіх суб'єктів педагогічного процесу має своїм результатом їхнє духовне, інтелектуальне, моральне, естетичне, фізичне взаємозбагачення, сприяє розвитку екологічного потенціалу, самореалізації особистості, формує готовність до особистісного самовдосконалення, забезпечує реалізацію співтворчості в межах гуманістичної освітньої парадигми» [7].

М. Хроленко у контексті дослідження формування екологічної компетентності майбутніх учителів біології, екологічно орієнтоване освітнє середовище визначає як

психолого-педагогічну реальність (складник освітнього середовища ЗВО), яка містить спеціально створені умови для формування й розвитку екологічної компетентності здобувачів вищої освіти та імплементована в соціальне і просторово-предметне середовище [6]. Структуру екологічно орієнтованого освітнього середовища науковця розглядає як взаємопов'язану і взаємозумовлену сукупність таких функціональних компонентів: суб'єктного (учасники освітнього процесу), змістового (освітній контент екологічного спрямування; тематика курсових і випускових кваліфікаційних робіт; спрямування науково-дослідної роботи студентів), аксіологічного (екологічні цінності, національні екологічні традиції, особиста й суспільна екологічна культура), технологічного (організаційно-методичний інструментарій для опанування вмінь і навичок еколого-педагогічної діяльності у процесі проходження різних видів практик, участі в екологічних акціях, проєктах, толоках, фестивалях, конкурсах тощо) та ресурсного (матеріально-технічна база, побутові умови, екологічне облаштування приміщень тощо) [6, с. 242].

Отже, у широкому розумінні еколого-орієнтоване освітнє середовище – це реальність, у якій відбувається екологічна діяльність особистості як суб'єкта освітнього середовища, що спонукає до пізнання і усвідомлення власних екологічних цінностей, дій та їх корекції.

Узагальнюючи результати досліджень, під еколого орієтованим освітнім середовищем у контексті проблеми формування екологічної компетентності майбутніх учителів трудового навчання та технологій, ми розуміємо середовище, що забезпечує активну суб'єкт-суб'єктну взаємодію усіх учасників освітнього процесу, спрямовану на формування і розвиток ціннісно-мотиваційного, інноваційно-когнітивного, діяльнісно-технологічного та особистісно-рефлексійного компонентів зазначеної здатності здобувачів вищої освіти. Створення такого освітнього середовища буде сприяти ціннісному самовизначенню майбутнього педагога, усвідомленню власної причетності до вирішення екологічних проблем, розумінню необхідності екологічних знань та власної екологічно доцільної діяльності задля збереження та відновлення природного довкілля, спрямованості особистості на саморефлексію та самовдосконалення.

На нашу думку, у структурі еколого орієтованого освітнього середовища можна виокремити такі структурні компоненти: суб'єктний, аксіологічно-смысловий, інформаційно-змістовий, організаційно-діяльнісний, просторово-предметний.

Суб'єктний компонент включає усіх суб'єктів освітнього процесу у закладі вищої освіти (викладачів і студентів) та їх міжособистісні стосунки.

Аксіологічно-смысловий компонент охоплює екологічні ціннісні орієнтації, що формуються в освітньому середовищі через екологічні традиції, ритуали та культуру.

Інформаційно-змістовий компонент включає нормативні та вибіркові освітні компоненти екологічного спрямування та зорієтовані на формування екологічної компетентності, екологічне спрямування тематики курсових і випускових кваліфікаційних робіт та науково-дослідної роботи здобувачів освіти.

Організаційно-діяльнісний компонент включає форми, методи, способи, технології для набуття вмінь екологічної діяльності (практичні та лабораторні заняття, проходження практики, екскурсії, участь в конференціях, семінарах, тренінгах, майстер-класах, екологічних проєктах, акціях, конкурсах тощо).

Просторово-предметний – матеріально-технічна інфраструктура, побутові умови, екологічний дизайн та обладнання приміщень тощо.

Висновки. Отже, визначені компоненти взаємодоповнюють один одного та створюють цілісне еколого орієнтоване освітнє середовище у закладі вищої освіти, яке сприяє розвитку екологічної компетентності всіх учасників освітнього процесу. Перспективи подальших досліджень у даному напрямі вбачаємо у реалізації еколого орієнтованого освітнього середовища в освітньому процесі закладу вищої освіти для формування екологічної компетентності майбутніх учителів трудового навчання та технологій.

Список використаних джерел

1. Братко М. Теоретичні і методичні засади управління професійною підготовкою фахівців в освітньому середовищі університетського коледжу: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти, 13.00.06 Теорія і методика управління освітою. Київ, 2018. 600 с.
2. Екологізація освітнього простору сучасної загальноосвітньої школи : монографія / Н. Пустовіт, О. Колонькова, О. Пруцакова, Г. Тарасюк, Ю. Солобай. Харків : "Друкарня Мадрид", 2016. 154 с.
3. Кух А. М. Освітнє середовище в структурі інноваційної системи фахової підготовки майбутніх учителів фізики. *Предметні дидактики в контексті формування компетентнісноосвітлогоглядних професійних якостей майбутнього фахівця* (ч. 2). 2008. С. 73–76.
4. Совгіра С. Характеристика освітнього середовища закладів вищої освіти в контексті середовищного підходу. *Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи* : матеріали третьої Міжнародної науково-практичної конференції, м. Умань, 16–17 лютого 2018 року. *Folia Comeniana* : Вісник Польсько-української науково-дослідницької лабораторії психодидактики імені Я. А. Коменського / гол. ред. Осадченко І. І. Умань : ВПЦ "Візаві", 2018. С. 31–36.
5. Сяська І. О. Теоретичні і методичні засади формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін у процесі професійної підготовки : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти. Рівне, 2021. 566 с.
6. Хроленко М. В. Теорія і практика формування екологічної компетентності майбутніх учителів біології у процесі фахової підготовки : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти. Глухів, 2023. 570 с.
7. Щербак І. М. Проблема створення "Еколого-орієнтованого освітнього середовища" в загальноосвітній школі та сучасні підходи до його оцінки в дослідженнях. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 16: Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики*. 2012. Вип. 18 (28). С. 168–171.

Олена СТАРИНСЬКА

*доцент, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри прикладної психології та логопедії
Бердянський державний педагогічний університет
тимчасово переміщений до м. Запоріжжя, Україна*

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Статтю присвячено методичним основам експериментального вивчення розвитку соціального інтелекту здобувачів вищої освіти. Розкрито розуміння соціального інтелекту і психологічні чинники його розвитку. Описано методи експериментального вивчення рівнів і психологічних чинників розвитку соціального інтелекту здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами і з нормотиповим розвитком. А саме – тест дослідження соціального інтелекту Дж.Гілфорда і М. О'Саллівена, методика «Мотивація до успіху» Т. Елерса і методика «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» Дж. Роттера.

Ключові слова: соціальний інтелект, мотивація до успіху, локус контролю, метод, здобувач вищої освіти.

Abstract. The article is devoted to the methodological foundations of the experimental study of the development of higher education applicants' social intelligence. Understanding social intelligence and psychological factors of its development are revealed. The methods of experimental study of the levels and psychological factors of development of social intelligence of higher education applicants with special educational needs and with normotyp development are described. Namely – the Social Intelligence' test of J. Guilford and M. O'Sullivan, the method "Motivation for success" by Th. Ehlers and the method "Cognitive Orientation (Locus of Control)" by J. Rotter.

Key words: social intelligence, motivation for success, locus of control, method, higher education applicant.

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах сьогодення створення умов, які забезпечать успішну соціально-психологічну адаптацію здобувачів вищої освіти визначено пріоритетним завданням Закону України «Про вищу освіту». Здатності, що забезпечують успішну соціально-психологічну адаптацію особистості, інтегрує соціальний інтелект. Потреба вирішення завдань державного рівня підвищує важливість вивчення основ експериментальних досліджень соціального інтелекту здобувачів вищої освіти.

Методи експериментального дослідження розвитку соціального інтелекту здобувачів вищої освіти із особливими освітніми потребами, а також здобувачів вищої освіти, що розвиваються нормотипово, й досі є недостатньо вивчені, а відтак і необґрунтовані іноземними й українськими психологами.

Мета статті: розкрити методи експериментального дослідження розвитку соціального інтелекту здобувачів вищої освіти, як із особливими освітніми потребами, так і з нормотиповим розвитком.

Виклад основного матеріалу. Соціальний інтелект виступає складним інтегрованим комплексом знань і здатностей особистості щодо пізнання й вирішення нею життєвих завдань, які визначають успішність її взаємодій із іншими людьми й ефективність адаптації в різних ситуаціях цих взаємодій. Соціальний інтелект інтегрує такі здатності особистості: 1) помічати й аналізувати загальні властивості та окремі елементи поведінки інших людей; 2) визначати мету, прагнення і наслідки їхньої поведінки у різних ситуаціях; 4) розуміти невербальну і вербальну поведінкову експресію інших людей; 4) прогнозувати поведінку інших людей [3].

Основним для емпіричного вимірювання рівнів соціального інтелекту здобувачів вищої освіти (з особливими освітніми потребами і з нормотиповим розвитком) вважаємо тест дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда та М. О'Саллівена [4]. Тест складають чотири субтести, які дозволяють емпірично вивчити рівні загального показника і рівні чотирьох конструктів соціального інтелекту, що стосуються здатностей особистості пізнавати і розуміти: наслідки поведінки інших людей у різних ситуаціях соціальних взаємодій, згідно поданої інформації про ці ситуації (субтест 1); загальні властивості невербальних поведінкових експресій інших людей, із огляду на типи поведінки (субтест 2); зміни вербальних поведінкових експресій інших людей у різних ситуаціях взаємодій, згідно трансформацій поведінки (субтест 3); здатностей передбачати подальшу поведінку інших людей у різних ситуаціях взаємодій із ними, зважаючи на логіку розвитку кожної ситуації й системи поведінки (субтест 4). До кожного субтесту подано опис прикладу ситуації, який запропоновано уважно прочитати. Виконання субтесту можна розпочинати після того, якщо добре зрозумілий поданий опис. Відлік часу обмежений і розпочинається від моменту виконання субтесту.

Субтест 1 «Історії з завершенням» має 14 наборів сюжетних картинок. Кожен набір презентує конкретну ситуацію на одній картинці зліва і ймовірне вирішення цієї ситуації на одній із трьох картинок справа. Досліджуваний має вибрати одну картинку справа, що, на його погляд, дозволяє логічно і типово вирішити цю ситуацію та записати її номер у бланк для відповідей.

Субтест 2 «Групи експресії» складається з 15 наборів сюжетних картинок, на яких зображено різні зображення міміки, жестів чи поз людини. Кожен набір на трьох картинках зліва розкриває певний емоційний стан людини, а з-поміж чотирьох картинок справа лише на одній подано такий самий емоційний стан. Досліджуваний, за власною думкою, має вибрати одну картинку справа, на якій зображено такий самий емоційний стан людини, як і на картинках зліва, та записати номер цієї картинки в бланк для відповідей.

Субтест 3 «Вербальна експресія» містить завдання із 12 різних наборів лаконічних висловлювань. Кожен набір висловлювань стосується спілкування двох людей. Зліва подано опис висловлювань, з якою одна людина звертається до іншої. Справа подано описи трьох ситуацій спілкування, з-поміж яких одну ситуацію вирізняє зовсім інший сенс. Досліджуваний має вибрати опис такої однієї ситуації справа, що, на його погляд, висвітлює інший сенс, і записати номер опису цієї ситуації в бланк для відповідей.

Субтест 4 «Історії з доповненням» має 14 наборів сюжетних картинок. Кожен набір містить 8 картинок – 4 картинки у верхньому рядку та 4 картинки в нижньому рядку. В верхньому рядку розміщено одну порожню картинку і три картини з частковим описом конкретної ситуації. В нижньому рядку подано чотири картини, проте лише одна з них правильно доповнює і розкриває ситуацію на трьох картинках вгорі. Досліджуваний має

вибрати одну картинку з нижнього рядка, що, за його розумінням, правильно доповнює ситуацію на трьох картинках вгорі, й записати номер цієї картинки в бланк для відповіді.

Результати опрацьовуються згідно нормативних таблиць для субтестів.

На нашу думку, описані вище конструкти щодо здатностей особистості пізнавати і розуміти наслідки й типи поведінки інших людей, дозволяючи їй досягати успіху у взаємодіях із ними, одночасно є психологічними чинниками розвитку соціального інтелекту здобувачів вищої освіти.

Психологічними чинниками розвитку соціального інтелекту здобувачів вищої освіти, згідно нашого теоретичного обґрунтування, визначено мотивацію до успіху і локус контролю. Мотивація особистості до успіху дозволяє досягати ефективного результату у соціальних взаємодіях із іншими людьми. Локус контролю є стратегіями, що забезпечують встановлення особистістю власної відповідальності за результати діяльності чи, на противагу, інших людей [1].

У методиці «Мотивація до успіху» Т. Елерса [2] пропонується прочитати твердження, з якими можна погодитися або не погодитися, позначивши згоду чи незгоду. Відповіді, опрацьовані за ключем, сприяють визначенню рівнів мотивації до успіху. Методика «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» Дж. Роттера [5] містить пари тверджень, які презентують протилежні позиції особистості щодо складних суспільних питань. Згідно ключа, обчислюються рівні екстернального й інтернального локусу контролю.

Висновки. Отже, методами експериментального вивчення рівнів і психологічних чинників розвитку соціального інтелекту здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами та з нормотиповим розвитком визначено тест дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда і М. О'Саллівена, методики «Мотивація до успіху» Т. Елерса та «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» Дж. Роттера. **Перспективи подальших наукових розвідок** вбачаємо в емпіричній перевірці наших теоретичних висновків.

Список використаних джерел

1. Старинська О. В. Психологічні чинники розвитку соціального інтелекту здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації спеціальної освіти України* : збірка матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. (23–24 березня 2023 р., м. Івано-Франківськ) / за заг. ред. С. Д. Яковлевої, Н. В. Кабельнікової. Івано-Франківськ, 2023. С. 220–223.
2. Ehlers Th. Über persönlichkeitsbedingte Unfallgefährdung. *Archiv für die gesamte Psychologie*, 117. 1965. P. 252–279.
3. Guilford J. P. *The Nature of Human Intelligence*. New York : McGraw-Hill, 1967. 538 p.
4. O'Sullivan M., Guilford J. P. *Les tests d'intelligence sociale*. Paris: Editions du Centre de psychologie appliquée, 1978. 35 p.
5. Rotter J. B. Generalized Expectancies for Internal Versus External Control of Reinforcement. *Psychological Monographs*. 1966. № 80(1). P. 1–28.

Людмила СТАРІКОВА

доцент, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії і методики викладання
природничо-математичних дисциплін
у дошкільній, початковій і спеціальній освіті,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна

ІГРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті розглянуто питання формування екологічної компетентності підростаючого покоління у процесі використання ігрових технологій. Охарактеризовано ігрові технології як потужний інструмент залучення учнів початкової школи до активного вивчення екологічних аспектів довкілля. Зазначаються ідеї використання ігор «імітацій» та «стимуляцій» для формування екологічної компетентності молодших школярів.

Ключові слова: екологія, екологічна освіта, екологічна компетентність, ігрові технології, учні початкових класів

Abstract: The article examines the issue of the formation of environmental competence of the younger generation in the process of using gaming technologies. Game technologies are characterized as a powerful tool for engaging elementary school students in the active study of ecological aspects of the environment. The ideas of using «imitation» and «stimulation» games for the formation of environmental competence of younger schoolchildren are indicated.

Key words: ecology, environmental education, environmental competence, game technologies, primary school students

Постановка проблеми та її актуальність. Екологічні проблеми і виклики, що пов'язані зі зміною клімату, забрудненням навколишнього середовища, зменшенням біорізноманіття, енергозбереженням, водним обігом, забруднення повітря, стають все більш серйозними і розуміння їх причин і наслідків важливо навіть для молодших школярів. Підвищення екологічної компетентності підростаючого покоління покликано формувати усвідомлене ставлення до навколишнього середовища.

Ігрові технології є важливою частиною життя сучасних дітей. Використання ігор для навчання дозволяє залучити їх у відкрите, інтерактивне вивчення екології. Ігри дозволяють впроваджувати елементи взаємодії та практичних завдань, що полегшує засвоєння матеріалу та розвиток навичок, пов'язаних з екологічною компетентністю. Використання технологій віртуальної реальності може створити унікальні можливості для молодших школярів досліджувати різні екосистеми та вивчати природні явища у віртуальному середовищі. Загалом, використання ігрових технологій для формування екологічної компетентності учнів початкової школи може бути ефективним засобом, що сприяє не лише засвоєнню знань, а й розвитку відповідального ставлення до природи.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Необхідність вивчення проблеми

використання ігрових технологій для формування екологічної компетентності учнів початкової школи підтверджується інтересом до неї різних вчених. Аналіз різнопланових джерел свідчить, що українські науковці приділяють увагу таким аспектам цієї проблеми, як:

– теоретичні засади компетентнісного підходу в педагогіці (Н. Бібік, В. Бондар, І. Зязюн, Л. Лісіна, Н. Ничкало, О. Пометун, О. Савченко) та психології (І. Бех, Е. Симанюк);

– впровадження компетентнісного підходу у початковій школі (О. Біда, Л. Коваль, О. Пруцакова, О. Савченко);

– застосування ігрових освітніх технологій (Н. Бібік, І. Джелялова, Н. Кудикіна, В. Кукушин, В. Порубльова).

Слід зазначити, що на сьогодні компетентнісний підхід розглядається як сучасний вектор, спрямований на вдосконалення освітнього процесу відповідно до нової мети освіти й забезпечує формування особистості відповідно запитам сучасного суспільства, здатної до самореалізації та самовдосконалення упродовж життя. Тобто, передбачається зміщення акцентів зі знаннєвого підходу до навчання на компетентнісний, в основі якого лежить ідея діяльнісного засвоєння змісту освіти. Аналіз наукових джерел також свідчить, що проблема формування екологічної компетентності у підростаючого покоління шляхом запровадження ігрових технологій навчання досліджена українськими науковцями фрагментарно.

Мета статті – теоретично дослідити компетентнісний потенціал ігрових технологій навчання у початковій школі.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні компетентнісний підхід є стратегічним напрямом осучаснення освіти України, основою вирішення викликів і суспільних запитів, оскільки набуття життєво важливих компетентностей надає можливість підростаючому поколінню орієнтуватись у проблемах суспільства, у постійно зростаючому інформаційному полі, самовдосконалюватися протягом життя.

Проведений нами аналіз наукової літератури показав, що існує значна кількість підходів до розуміння понять «компетенція» та «компетентність». Сутність цих понять розкривається у публікаціях таких вчених як І. Бех, Н. Бібік, А. Богуш, О. Пометун, О. Савченко та ін.).

Компетенція зазвичай відноситься до здібностей та знань, необхідних для виконання певного завдання або досягнення певної мети. Це поняття може змінюватись у залежності від контексту, в якому воно використовується. Зазначимо кілька основних аспектів компетенції у науковій галузі:

1. Знання та навички: компетенція передбачає наявність певних знань, умінь та навичок, необхідних для виконання конкретної роботи або вирішення завдання (теоретичні знання, практичні навички і здатність застосовувати їх у конкретних ситуаціях).

2. Ефективність: людина з високою компетенцією здатна ефективно використовувати свої знання та навички для досягнення поставленої мети.

3. Застосування: компетенція має свій контекст застосування (наприклад, компетенція в галузі наукових досліджень може включати вміння проводити експерименти, аналізувати дані та формулювати наукові висновки).

4. Навчання: здатність навчатися та швидко адаптуватися до нових знань та змін теж часто пов'язана з компетентністю.

Важливо також відзначити, що компетенція – це не статичний стан, а процес постійного поліпшення та розвитку знань і умінь.

Поняття «компетентність» найчастіше використовується у розумінні кінцевого результату навчання [1, с. 102], або як інтегральна характеристика особистості [5, с. 638].

О. Антонова й Л. Маслак розглядають компетентність як готовність вирішення практичних завдань на основі поєднання знань, умінь і навичок, емоційно-ціннісного ставлення та рефлексії [1, с. 101].

Н. Мойсеюк вважає, що «компетентність – якість особистості, яка необхідна для продуктивної діяльності в певній сфері» [5, с. 639].

Терміни «компетенція» та «компетентність» часто використовуються в різних контекстах і можуть мати різні значення у різних галузях знань. Однак, загалом, різниця між ними може бути наступною:

1. Компетенція:

- Термін, який пов'язаний з наявністю знань та умінь у певній галузі.
- Термін, який описує конкретні навички та знання, необхідні для виконання певного завдання чи досягнення конкретних цілей (наприклад, людина може мати компетенцію в галузі біоетики, що означає її здатність ефективно пропагувати та етично ставитися до об'єктів природи).

2. Компетентність:

- Це поняття, крім знань і навичок, включає також здібності, вміння застосовувати знання в різних ситуаціях, адаптуватися і вирішувати проблеми.
- Компетентність ширше визначає здатність людини діяти успішно у різних контекстах (наприклад, компетентний співробітник не тільки володіє дослідницькими навичками (компетенція), але й може ефективно спілкуватися, працювати в команді, вирішувати проблеми та швидко адаптуватися до умов, що змінюються).

Таким чином, компетенція часто розглядається як вужче поняття, що фокусується на конкретних знаннях та навичках, тоді як компетентність охоплює більший набір якостей, включаючи вміння застосовувати ці знання у різноманітних ситуаціях.

В. Кукушин визначає, що екологічна компетентність – це здатність розуміти складні екологічні процеси, впливи людини на природу, та приймати раціональні рішення щодо власної поведінки та стосунків з навколишнім середовищем. Вона включає знання, вміння та цінності, які сприяють сталому співіснуванню людини та навколишнього світу [4, с. 3].

Дослідження теоретичних основ формування екологічної компетентності молодших школярів дало можливість Т. Байбарі сформулювати таке визначення: це складова життєвої компетентності учнів початкової школи, вона становить конкретні знання про природу, позитивне емоційно-ціннісне ставлення до її компонентів, обізнаність з правилами природокористування та їх дотримання та включає три компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний [2, с. 46].

У контексті молодших школярів екологічна компетентність включає:

1. Основи екології: вивчення основ екології, включаючи розуміння взаємозв'язків у неживій (водних, повітряних та земельних систем), і живій (різноманітність живих організмів та їх взаємозв'язки) природі.

2. Усвідомлення екологічних проблем: забруднення повітря та води, втрата біорізноманіття, зміни клімату тощо.

3. Вміння брати участь у збереженні довкілля: зменшення відходів, енергозбереження, використання відновлюваних ресурсів та інші екологічно відповідальні дії.

4. Розвиток навичок спостереження та дослідження, заохочення учнів спостерігати природу навколо себе, проводити прості експерименти та дослідження, щоб краще розуміти екологічні процеси.

5. Соціальна взаємодія та відповідальність, уміння співпрацювати з іншими, обговорювати екологічні питання та працювати разом для пошуку вирішення проблем.

Серед ефективних засобів формування екологічної компетентності учнів початкових класів в початковій школі можна назвати навчання із застосуванням ігрових технологій. Ігри допомагають молодшим школярам набути навички мислення. Розробляючи стратегії, розв'язуючи завдання під час гри, учні покращують навички саморегуляції – здатність керувати своїми емоціями і поведінкою, протистояти спонуканням та проявляти самоконтроль і дисципліну.

Н. Мойсеюк відносить дидактичні ігри до методів стимулювання діяльності, поведінки та мотивації навчання і вважають їх спеціально створеними ситуаціями, які моделюють реальність, і спонукають до відтворення дій та стосунків [5, с. 369].

І. Джелялова зазначає, що «дидактична гра – це активна навчальна діяльність з імітаційного моделювання систем, явищ, процесів, які вивчаються» [3, с. 52].

П. Щербань називає дидактичні ігри навчально-педагогічними і характеризує їх як «практичну групову вправу з вироблення оптимальних рішень, застосування методів і прийомів у штучно створених умовах, що відтворюють реальну ситуацію, в ході якої учасники у процесі імітаційного моделювання занять, розв'язування проблемних ситуацій одержують нове конкретне уявлення про сутність своєї майбутньої діяльності» [7, с. 286].

Тобто, єдиного погляду на визначення поняття «дидактична гра» у педагогічній літературі не існує. Науковці визначають її сутність як форму спілкування, як форму діяльності, метод стимулювання та мотивації навчання, метод активного навчання (П. Щербань), метод самостійного оволодіння знаннями. Не має єдиного погляду і на статус ігор: їх відносять до методів навчання; прийомів навчання; розуміють як форми навчання; пов'язують з видами та засобами навчання.

Але при цьому, всі науковці визначають позитивний вплив дидактичних ігор на розвиток особистості учнів початкової школи, сприяють не лише засвоєнню знань, а й формуванню відповідального ставлення до природи. Ігрові педагогічні технології засновані на використанні ігор та ігрових елементів в освітніх процесах стають все більш популярними, оскільки забезпечують цікаве та ефективне навчання, стимулюють активну участь учнів та сприяють розвитку різноманітних навичок. Основні характеристики ігрових педагогічних технологій:

1. Інтерактивність: ігри надають учням активну роль навчальному процесі. Інтерактивні елементи та можливість прийняття рішень в іграх стимулюють учнів до участі та самостійної активності.

2. Мотивація: ігрові елементи, такі як завдання, досягнення, бонуси створюють стимул для учнів. Це допомагає підтримувати інтерес до навчального матеріалу та мотивувати до більш глибокого вивчення предмета.

3. Можливість співпраці та командної роботи: це сприяє розвитку комунікативних навичок, взаємодії та соціальної компетенції.

4. Адаптація до різних стилів навчання: ігри можуть бути адаптовані до різних стилів навчання, враховуючи індивідуальні потреби учнів. Вони надають можливість навчання у різних форматах, враховуючи різноманітність навчальних уподобань.

5. Створення ситуацій застосування знань: ігрові сценарії можуть створювати ситуації, у яких учні можуть застосовувати отримані знання практично, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу та його практичному використанню.

6. Розвиток критичного мислення: багато ігор вимагають від гравців прийняття стратегічних рішень, аналізу ситуацій та вирішення проблем, тобто сприяють розвитку критичного мислення та навичок прийняття рішень.

7. Оцінка та зворотний зв'язок: ігрові технології дозволяють автоматизувати процес оцінки, а також надають зворотній зв'язок учням, що може підвищити ефективність навчання.

Серед усього різноманіття О. Савченко відзначає імітаційні та рольові ігри. Вона зазначає, що для формування екологічної компетенції учнів початкової школи у навчальному процесі можуть використовуватися комп'ютерні та настільні симуляції, квести, проєкти тощо [6].

Комп'ютерні симуляції зазвичай виконуються за допомогою програмного забезпечення і включають візуальні та звукові елементи. Вони широко застосовуються в різних галузях: освіта, медицина, бізнес, наука та технології. Приклади включають медичні симулятори, бізнес-симуляції, симулятори польотів та інші.

Настільні симуляції уявляють собою ігри, які здійснюються без використання комп'ютера і часто включають компоненти, такі як картки, фішки, дошки та інші матеріали. Вони можуть бути використані в освіті, тренінгах, розвагах. Наприклад, стратегічні ігри, навчальні головоломки тощо.

Застосування комп'ютерних та настільних симуляцій дозволяє створювати інтерактивні та ефективні засоби навчання, які дозволяють учасникам отримувати практичний досвід, експериментувати з різними сценаріями та приймати рішення у контрольованому середовищі. Ці методи навчання дозволяють учням розвивати навички, тестуючи свої знання та покращуючи свої здібності.

Екологічний квест для молодших школярів може бути цікавою та пізнавальною пригодою, в ході якої вони досліджуватимуть природні об'єкти, вирішуватимуть завдання та відповідатимуть на запитання.

Тобто, у контексті теми нашого дослідження, ігрові технології навчання – це планове послідовне практичне втілення попередньо спроектованого педагогічного процесу у формі дидактичної гри, яке спрямоване на формування в учнів молодшого шкільного віку екологічних компетентностей.

Висновки. Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема формування екологічної компетентності у підростаючого покоління шляхом запровадження ігрових технологій навчання досліджена українськими науковцями не системно. На сьогодні йде мова про пошук нових шляхів, форм, методів формування екологічної компетентності молодших школярів через зміст навчальних предметів та використання навчальних технологій, особливо з застосуванням ігрових.

Науковці зауважують, що педагогічні технології підвищують ефективність формування екологічної компетентності молодших школярів, сприяють отриманню запланованих результатів.

Питання формування екологічної компетентності учнів початкової школи засобами ігрових технологій залишається динамічним і має потенціал для подальших досліджень. Деякі перспективи для майбутніх наукових досліджень можуть включати: розробку та вдосконалення нових ігор, спрямованих на конкретні аспекти екологічної компетентності, такі як відновлення екосистем, енергозбереження, управління відходами та інші; вивчення ефективності різних типів ігор у формуванні конкретних екологічних знань та умінь.

Дослідження в цих напрямках може мати вагомий внесок у розуміння оптимальних стратегій використання ігор для формування екологічної компетентності та сприяти подальшому розвитку ефективних методів екологічної освіти в початковій школі.

Список використаних джерел

1. Антонова О. Є., Маслак Л. П. Європейській вимір компетентнісного підходу та його концептуальні засади. *Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід*: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 81–109.
2. Байбара Т. Компетентнісний підхід в початковій ланці освіти: теоретичний аспект. *Початкова школа*. 2010. № 8. С. 46–50.
3. Дзелялова І. Гра як один з методів виховання учнів початкових класів. *Початкова школа*. 2016. № 10. С. 52–53.
4. Кукушин В. Ігрові технології на уроках. *Відкритий урок*. 2016. № 11–12. С. 3–9.
5. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібник. Київ : ВАТ "КНДК", 2001. 608 с.
6. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ : Генеза, 1999. 368 с.
7. Щербань П. Застосування ігрових технологій в освіті: історія і перспективи. *Витоки педагогічної майстерності*. 2014. № 13. С. 286–290.

Алла СТЕПАНЮК

професор, доктор педагогічних наук,
професор кафедри загальної біології та
методики навчання природничих дисциплін,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна

Софія СВЕРСТЮК

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКОСТІ ЗМІСТОВОГО КОНТЕНТУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Запропоновано класифікацію спеціальних (педагогічних) методів наукового дослідження на основі різних рівнів формування змісту освіти. Розкрито прояв загальних методів наукового пізнання в структурі спеціальних. Охарактеризовані методи дослідження якості освіти на такому рівні її формування, як особистісного надбання. Наведено приклади завдань на використання спеціальних методів наукового пізнання.

Ключові слова: педагогічні методи наукового дослідження; класифікація; якість; педагогічна практика.

Abstract. The classification of special (pedagogical) methods of scientific based on different levels of education content formation is proposed. The manifestation of general methods of scientific knowledge in the structure of special ones is revealed. The methods of researching the quality of education at the level of its formation as a personal property are characterized. Examples of tasks for the use of special methods of scientific knowledge are given.

Key words: pedagogical methods of scientific research; classification; quality; teaching practice.

Постановка проблеми та її актуальність. У Законі України «Про вищу освіту» передбачено, що наукова діяльність у вищих навчальних закладах (ВНЗ) є невід'ємною її складовою та здійснюється з метою інтеграції наукової, навчальної і виробничої діяльності здобувачів освіти. Вона передбачає:

- розвиток різних форм наукової співпраці, розв'язання складних наукових проблем, упровадження результатів наукових досліджень і розробок;
- безпосередню участь учасників навчального процесу в науково-дослідних роботах, що проводяться у вищому навчальному закладі;
- планування проведення і виконання науково-педагогічними працівниками наукових досліджень у межах основного робочого часу;
- організацію наукових, науково-практичних, науково-методичних семінарів, конференцій, олімпіад, конкурсів, науково-дослідних, курсових, дипломних та інших робіт учасників навчально-виховного процесу [2, с. 50].

Впровадження більшості з цих напрямів організації наукової діяльності здобувачів освіти у ЗВО передбачає наявність у них умінь використовувати методи наукового дослідження в процесі навчання. Вони безпосередньо відображені і в показниках якості освіти, які набувають все більшої актуальності в наш час. Озброєння здобувачів освіти методами наукового пізнання складає основу формування у них інтегральної компетентності – здатність розв'язувати задачі дослідницького та/або інноваційного характеру в галузі природничої освіти, що передбачає проведення досліджень, інтеграцію знань та здійснення інноваційної педагогічної діяльності, характеризується комплексністю та невизначеністю педагогічних умов та вимог організації освітнього процесу [4, с. 10–11].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Забезпечення якості освіти розглядається нині одним із основних інструментів реагування на сучасні виклики та вирішення означених проблем, засобом встановлення взаємної довіри та підвищення прозорості при підтримці різноманітності національних освітніх систем. В умовах інтеграції України в єдиний європейський освітній простір вітчизняні заклади вищої освіти мають адаптуватися до Європейської мережі забезпечення якості (ENQA) [1, с. 1016].

Сучасне розуміння якості освіти науковці пов'язують з досягненням якості засвоєних знань, якості навчання й виховання, компетентностей, підвищенням рівня розвитку здібностей особистості, готовністю здобувача освіти до життя в соціумі. Таке розмаїття визначень якості освіти можна пояснити тим, що сама категорія «якість» пов'язується з буттям предмета. Тому провідним тут стає власне сама освіта, яка розуміється як процес виховання й навчання, а також як конкретний результат накопичення особистістю певних знань, навичок, досвіду й системи цінностей. Освіта як процес та результат трансформуються під впливом змін цілей суспільства, рівня його соціально-економічного розвитку й провідної системи цінностей. Саме тому змінюється й розуміння якості освіти, яке потрібне суспільству та його членам у конкретний період.

Проведений аналіз літературних джерел засвідчив, що проблема якості освіти досліджена на різних рівнях: європейського виміру (О. Бражник, В. Кремень, В. Білокопитов, Г. Козлакова, К. Корсак, М. Кісіль, С. Ніколаєнко, А. Похресник, М. Згуровський, С. Бін, П. Волш, Д. Вудхауз, Б. Кеєм, А. Маршал, Б. Неткова та ін.); державному і регіональному (В. Кремінь, І. Вакарчук, В. Луговий та ін.). Загальні проблеми забезпечення якості освіти досліджували А. Загородній, Ю. Захаров, Л. Кайдалова, К. Корсак, С. Ніколаєнко, А. Павленко, Г. Степенко, С. Шевченко та ін. Процеси глобалізації, інтернаціоналізації, розвитку європейського виміру вищої освіти аналізують А. Сбруєва, С. Семенов, А. Семенова, В. Тітарчук та ін. Проблема інституційного забезпечення якості освіти частково охарактеризовано у дослідженнях А. Степанюк та В. Грубінка [7]. Концептуальні положення озброєння студентів методами наукового пізнання, які розширюють можливості підвищення ефективності цього процесу, висвітлені у дослідженнях А. Степанюк та А. Негоденко [8]. Шляхи озброєння учнів методами наукового пізнання розкриті в дослідженнях В. Паламарчук [5].

Отже, в сучасній українській педагогічній науці якість освіти розглядається як сукупність професійних знань і вмінь, завдяки яким кожен індивід: може максимально реалізувати свій інтелектуально-творчий потенціал; ефективно пристосовуватись до швидкоплинних змін на ринку праці; оптимально використовувати накопичений освітній

капітал в умовах кардинальних світоглядних змін. При цьому науковці стверджуються, що якість вищої освіти не завжди можна виміряти кількісними показниками, але все ж вона потребує більш чітких конструктів. Проте, проблема використання методів наукового пізнання в процесі дослідження якості освіти на різних рівнях її формування не отримала ще належного опрацювання. Саме тому, **завданнями** нашого дослідження є: здійснити класифікацію методів наукового пізнання на основі такої ознаки, як «рівні формування змісту освіти»; описати методи дослідження якості змісту педагогічної практики здобувачів вищої освіти на прикладі ОПП Середня освіта (Природничі науки).

Виклад основного матеріалу. В сучасній дидактиці виділяються 5 рівнів конструювання змісту освіти (загальнотеоретичного уявлення, рівень навчального предмета, навчального матеріалу, педагогічної діяльності та особистісного надбання) [3, с. 55]. Зважаючи на те, що структура методу наукового пізнання зазнає змін в залежності від рівня пізнання, виду знань, які підлягають дослідженню тощо, ми вважаємо за доцільне класифікувати методи наукового пізнання ще і за рівнями конструювання змісту освіти. Це зумовлено тим, що об'єкти/суб'єкти дослідження на кожному рівні відрізняються між собою, і відповідно доцільно застосовувати для оцінки їх якості різні методи наукового пізнання. Тому, пропонуємо спеціальні методи наукового пізнання, які використовуються під час дослідження якості формування змісту освіти поділити на п'ять груп:

I група – *рівень загальнотеоретичного уявлення про зміст освіти* (наприклад, історичний аналіз, порівняльний аналіз, узагальнення, вивчення документів тощо);

II група – *рівень навчального предмета* (наприклад, структурний аналіз, якісний аналіз, порівняння, синтез, абстрагування, вивчення документації, метод експертних оцінок тощо);

III група – *рівень навчального матеріалу* (наприклад, контент аналіз, вивчення навчально-методичного забезпечення, порівняння, абстрагування, метод експертних оцінок тощо);

IV група – *рівень педагогічної діяльності* (наприклад, спостереження за освітнім процесом, бесіда, інтерв'ю, анкетування, вивчення шкільної документації та учнівських робіт, тестування, метод рейтингу, експертних оцінок, вивчення портфоліо, сертифікація, педагогічного експерименту тощо);

V група – *рівень структури особистості (особистісного надбання)* (наприклад, методи перевірки рівня навчальних досягнень здобувачів освіти, аналіз результатів самоаналізу (рефлексії) ставлення, результатів та процесу навчання, метод ранжування тощо).

Наше дослідження стосується саме проблеми організації навчального процесу, що найбільш адекватно відповідає сучасним тенденціям розвитку національної та світової економіки та освіти. При його розробці ми базувались на результатах нашого дослідження щодо ідей американського досвіду з підготовки майбутніх учителів природничих наук [9]. При цьому, якість освіти ми тлумачимо як інтегральну категорію, яка органічно поєднує якісну реалізацію всіх складників навчально-виховного процесу та якість визначених результатів освіти, які відображають інтереси всіх зацікавлених суб'єктів.

При розробці інструментарію визначення якості змісту педагогічної практики ми вважаємо також за доцільне враховувати рівні конструювання змісту освіти. Звичайно, механізм визначення якості на усіх цих рівнях різний. Зупинимось на рівні особистісного надбання, який дозволяє забезпечити суб'єкт-суб'єктну взаємодію учасників освітнього

процесу, встановивши зворотній зв'язок із здобувачами освіти. аналіз результатів самоаналізу (рефлексії) результатів та процесу навчання тощо). Зокрема, розглянемо приклади завдань на самоаналіз (рефлексію) результатів та процесу навчання.

На нашу думку, найбільш значимий результат для реалізації студентоцентрованого підходу до вдосконалення програм практики може надати проведене ранжування програмних результатів проходження педагогічної практики за значимістю для особистісного професійного зростання здобувача освіти, а також самоаналіз рівня сформованості компетентностей, формування яких, крім усіх інших навчальних дисциплін, передбачено і завданнями педагогічної практики. Так, з метою отримання від здобувачів освіти об'єктивних емпіричних матеріалів (даних) для виявлення напрямів вдосконалення змісту і структури педагогічної практики, студентам доцільно після її завершення пропонувати виконати, приміром, таке завдання: «Згідно з вимогами програми вашої практики, після її завершення, у вас мали бути сформовані певні компетентності. Проранжуйте їх за значимістю (на вашу думку) для професійної діяльності вчителя. У таблиці найбільш значимий результат має 14 балів. Проаналізуйте свої особистісні досягнення і оцініть рівень їх сформованості у вас (у балах від 1 до 14)».

Приклади завдань на рефлексію власної діяльності, діяльності колег та вчителів наведені у нашій публікації [6]. На даний час на хіміко-біологічному факультеті Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка відбувається нагромадження емпіричних матеріалів. У подальшому вони будуть аналізуватися і складуть основу для прийняття виважених рішень щодо визначення методів дослідження якості змісту та структури як педагогічної практики, так і освітньо-професійної програми підготовки здобувачів як першого (бакалаврського). Так і другого (магістерського) рівнів вищої освіти.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Зважаючи на варіативність структур методів наукового пізнання (залежно від рівня пізнання, виду знань, які підлягають дослідженню, тощо), різноаспектності визначення якості освітнього процесу, ми вважаємо за доцільне класифікувати методи наукового пізнання ще і за рівнями конструювання змісту освіти (загальнотеоретичного уявлення, рівень навчального предмета, навчального матеріалу, педагогічної діяльності та особистісного надбання). Подальшого дослідження потребує проблема урізноманітнення методів дослідження якості освіти на кожному з рівнів формування її змісту та перевірки їх ефективності.

Список використаних джерел

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
2. Закон України «Про вищу освіту» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
3. Корсакова О. К., Трубочова С. Е. Зміст сучасної шкільної освіти : Дидактичний аспект. Київ : ФАДА, ЛТД, 2003. 56 с.
4. Освітньо-професійна програма "Середня освіта (Природничі науки)". https://tnpu.edu.ua/about/public_inform/akredytatsiia%20ta%20litsenzuvannia/osvitni_prohramy/magistr/himbi_o/014.15_2023.pdf
5. Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала. Тернопіль : "Навчальна книга – Богдан", 2000. 152 с.

6. Педагогічна практика (виробнича) : робочий зошит : для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП Середня освіта (Природничі науки) / А. В. Степанюк, Г. Я. Жирська, В. М. Мацюк [et al]. Тернопіль : ТНПУ ім. Волоимира Гнатюка, 2023. 72 с.

7. Степанюк А. В., Грубінко В. В. Педагогічні умови забезпечення якості освітньої діяльності вищого навчального закладу на інституційному рівні. *Scientific Achievements (Humanitary sciences: 6. Pedagogy)*. 2015. Vol. 2 (20 February 2015). Vienna (Austria): Publishing Center of The International Scientific Association "Science & Genesis", Prague, Czech Republic, 2015. P. 33–39.

8. Степанюк А. В., Негоденко А. В. Загальні методи наукового пізнання як основа системи природничо-наукових методів дослідження. *Методологія сучасних наукових досліджень* : зб. наук. праць за результатами XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 300-річчю Г. С. Сковороди (12–13 травня 2022 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2022. С. 54–56. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7244699>

9. Щур Н., Олендр Т., Степанюк А. Підготовка вчителя природничих наук в умовах неперервної педагогічної освіти в США : монографія. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. 266 с.

СЯО ЦІ

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 014 Середня освіта (Музичне мистецтво)
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна*

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті розкрито теоретичні аспекти проблеми формування рефлексії майбутнього вчителя музичного мистецтва. Досліджено значення даного феномену у формуванні й вдосконаленні власної особистості, змісті музично-педагогічної та творчо-виконавської діяльності. Встановлено, що рефлексія майбутнього вчителя музичного мистецтва включає ряд функціональних компонентів, ґрунтується на рефлексивних вміннях, дотриманні певних педагогічних умов.

Ключові слова: рефлексія, формування мистецької рефлексії, професійна діяльність, майбутній вчитель музичного мистецтва

Abstract. The article reveals the theoretical aspects of the problem of forming the reflection of the future music teacher. The importance of this phenomenon in the formation and improvement of one's own personality, the content of musical-pedagogical and creative-performing activities has been studied. It was established that the reflection of the future music teacher includes a number of functional components, is based on reflective skills, compliance with certain pedagogical conditions.

Keywords: reflection, formation of mystical reflection, professional activity, future student of musical mysticism

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах загрозливих ризиків повномасштабної війни, соціально політичних, економічних і культурних викликів сучасна українська вища музично-педагогічна освіта, науковці та викладачі постійно знаходяться в пошуках ефективних форм і методів надання та забезпечення високого рівня професійної підготовки вчителів музичного мистецтва. Діяльність педагога-музиканта – носія духовно-ціннісних орієнтацій, вихователя світогляду учнів має спиратись на усвідомлення себе в обраній професії, його здатність до аналізу й визначення перспектив у навчальній, виховній та виконавсько-творчій роботі, спрямовуватись на безперервний саморозвиток і самовдосконалення. Крім того, вчитель має бути спроможним розуміти, обмірковувати й оцінювати діяльність учнів, навчити їх самостійно осмислювати власні дії та досягнення, порівнювати їх з діяннями та успіхами своїх однокласників, спрямовувати учнів до свідомого навчання.

Вищезазначене актуалізує проблему цілеспрямованого формування рефлексії майбутніх учителів музичного мистецтва у процесі фахової підготовки в закладах вищої освіти.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури засвідчив, що до дослідження феномену рефлексії вчені зверталися ще здавен, і сьогодні він не втрачає своєї актуальності. Так у філософському аспекті до його вивчення зверталися Г. Гегель, І. Кант, Д. Юм, О. Грицай, Л. Комаха, А. Хачатрян та ін., у психологічному –

В. Джеймс, А. Іващенко, Р. Павелків, Н. Пов'якель, Л. Подкоритова, Т. Яблонська та ін., педагогічному – В. Вихрущ, І. Зязюн, Т. Кремешна, А. Курлат, С. Мойсеєнко та ін.

Проблемам висвітлення особистісної рефлексії присвячено розвідки З. Крижановської, А. Литвина, Л. Руденко, В. Фурман, І. Чайки та ін.

На значній ролі рефлексії у підготовці фахівців мистецького спрямування наголошували В. Брилін, А. Козир, А. Максимова, О. Олексюк, Г. Падалка, І. Парфентьєва, О. Рудницька, В. Федорчук та ін. Проблеми мистецької рефлексії досліджували Л. Бондаренко, Г. Варганіч, В. Міщанчук, З. Хоменко, Чжан Цзінцзін та ін.

Мета статті полягає у визначенні теоретичних основ феномену рефлексії для використання їх у подальшому дослідженні.

Виклад основного матеріалу. Для системного дослідження теоретичних аспектів рефлексії майбутнього вчителя музичного мистецтва нами було залучено праці науковців музично-педагогічній галузі.

Сутність рефлексії з позицій аксіологічного підходу розглядається у працях О. Олексюк, Г. Падалки. Опанування світоглядних позицій відображених у художніх образах творів мистецтва, усвідомлення їх духовної й естетичної цінності стає основою для рефлексування власного світосприйняття, розуміння особистої духовно-ціннісної орієнтації вчителя-музиканта, корегування власних емоційних почуттів [6]. Як зазначає О. Олексюк, саме «рефлексивні (ціннісні орієнтації, смаки, ідеали) і нерефлексивні (світоглядні установки і переконання) нормативно-регулятивні механізми» впливають на вибір цінностей у життєвій та музично-педагогічній, творчо-виконавській діяльності вчителя музики [5, с. 96].

Розкриваючи значення мистецької рефлексії у професійній майстерності майбутнього вчителя музики, Б. Брилін, А. Козир також відзначають її аксіологічний характер і зазначають, що рефлексивне сприйняття музичного твору з одного боку безпосередньо викликає в особистості усвідомлення власних цінностей через розуміння їх у художньому образі, а з іншого – сприяє глибшому розумінню мистецтва. Підкреслюючи також значення мистецької рефлексії у професійному зростанні майбутнього вчителя музики, науковці сходяться на думці про її вплив на виявлення та розв'язання педагогічних проблем, самопізнання, розвиток рефлексивної самооцінки музично-педагогічної діяльності та самовдосконалення [2]. Відзначимо, що рефлексивна самооцінка музично-педагогічної діяльності майбутнього вчителя музичного мистецтва, за Б. Бриліним і А. Козир, ґрунтується на його знаннях, досвіді з долученням емоційно-мотиваційного, поміркованого й поведінкового аспектів [2, с. 17].

Б. Брилін і А. Козир наголошують на важливій ролі викладачів у формуванні мистецької рефлексії майбутнього вчителя музичного мистецтва, однак зазначають, що комунікація, взаємодія мають мати характер коректного й творчого спілкування, довірливих відносин.

На непересічній ролі рефлексії у підготовці фахівця музичного мистецтва наголошується у розвідці Г. Варганіч та З. Хоменко. Рефлексія, як зазначають науковиці, є вагомим педагогічним чинником, який впливає на результативність навчання та здатність до самоосвіти, мотивує до пошуку нових, інноваційних механізмів діяльності. Значну роль у формуванні рефлексії, на їхню думку, відіграє реалізація принципів мистецького навчання (гуманізації, культуровідповідності, діалогічності, єдності теорії та

практики, комплексності творчого розвитку особистості) в процесі підготовки майбутнього вчителя-музиканта.

Розгляд особливостей рефлексії майбутнього фахівця музичного мистецтва дозволив Г. Варганіч і З. Хоменко виокремити такі функціональні компоненти даного феномену: мотиваційно-ціннісний (умотивованість щодо опанування фаху, усвідомленість ролі рефлексії у саморозвитку, самовдосконаленні), емоційно-емпатійний (сприйняття музичного твору на чуттєвому рівні, регулювання емоційно-психологічного стану під час навчальної та виконавсько-творчої діяльності), результативно-творчий (реалізація професійних здібностей як чинник духовно-творчої самореалізації) [3].

Цілком погоджуючись з поглядами вчених, вважаємо, що сутність мотиваційно-ціннісного компоненту полягає в осмисленні ефективності взаємодії та взаємозв'язку з учнями на уроці, що мотивує вчителя до подальшого вибудовування музично-педагогічного процесу, усвідомленні значущості музичного мистецтва в особистому духовному зростанні та пошуку форм і методів духовно-ціннісного розвитку школярів.

На наш погляд, емоційно-емпатійний компонент рефлексії майбутнього фахівця музичного мистецтва полягає у «вживанні» вчителем у художній образ музичного твору через рефлексивний аналіз, перенесення та зіставлення художнього образу з власним життєвим досвідом, у здатності вчителя власним емоційним станом й відповідним дидактичним матеріалом впливати на рефлексивну реакцію учнів, викликати їх зустрічну емпатію і в такий спосіб сприяти самоусвідомленню і самопізнанню школярів.

Г. Варганіч і З. Хоменко розглянуто критерії формування рефлексії майбутнього фахівця музичного мистецтва. Під час музично-педагогічної та виконавської діяльності важливою є здатність вчителя-музиканта до регуляції емоційно-вольового стану, яка відзначається умінням розуміти себе, контролювати свої дії, емоції, поведінку та аналізувати їх, знаходити шляхи регулювання й оновлення. Показниками такого критерію як духовно-творча самореалізація науковиці вважають потребу в самоусвідомленні власного рівня фахових знань та власного досвіду, критичному підході до оцінювання виконавської діяльності, організації освітнього, виконавсько-творчого процесу на засадах взаєморозуміння, взаємоповаги між усіма його учасниками для взаємного інтелектуально-творчого збагачення [3].

Розглядаючи сутність понять «рефлексія», «професійна рефлексія», Л. Бондаренко наголошує на необхідності формування рефлексії як здатності здобувача до пізнавальної, інтелектуальної активності, яка дозволяє йому контролювати й корегувати власний психологічний стан, розуміти й регулювати особисте ставлення до своєї професії, сприяє професійному саморозвитку. Професійний саморозвиток майбутнього вчителя музичного мистецтва науковиця визначає як «процес самотворення особистості студента внаслідок взаємодії й обміну інформацією та енергією з музично-освітнім і соціальним середовищами, в основі якого розкриття та реалізація його внутрішніх потенцій, набуття нових професійних якостей» [1, с. 259]. Серед рефлексивних умінь, що, на думку Л. Бондаренко, сприятимуть професійному саморозвитку, визначено самоаналіз, самооцінка та самоконтроль власної самотворчої діяльності [1, с. 260].

Чжан Цзінцзін, аналізуючи та розробляючи концептуальну модель мистецької рефлексії, визначає її як багатобічний психічний процес, який складається як з усвідомлення та оцінювання вчителем-музикантом свого Я під час музично-педагогічної

та виконавсько-творчої діяльності, так і подальшого пошуку дій, спрямованих на вирішення професійних завдань. На слушну думку науковця, мистецька рефлексія виступає в ролі важливого чинника формування «Я-концепції», мистецько-педагогічної самосвідомості та виявляється через музично-педагогічну й мистецько-творчу діяльність, музично-педагогічне й мистецько-творче спілкування [10].

Науковцем було визначено ряд педагогічних умов, дотримання яких сприятиме ефективності розвитку мистецької рефлексії фахівців музичного мистецтва: «створення сприятливого інформаційно-насиченого середовища; формування потреби оволодіння мистецькою рефлексією; забезпечення мотивації до вивчення і використання мистецької рефлексії в процесі музично-виконавської діяльності; здійснення моніторингу процесу формування мистецької рефлексії; виховання потреби до постійного самовдосконалення» [9, с. 10].

Розробка моделі мистецької рефлексії дозволила Чжан Цзінціну дійти висновку про те, що мистецька рефлексія забезпечує вчителю-музиканту більш ґрунтовне сприйняття художнього образу та достовірне й досконале втілення його в інтерпретації музичного твору, який набуває загальнокультурного значення й індивідуального значення для слухача; продукування нового, творчого, оригінального та регулювання емоційно-поведінкового стану.

Привертають увагу праці В. Смородського та М. Смородської, у яких підкреслюється значущість рефлексії у зростанні дослідницької й творчої складової професійної діяльності вчителя-музиканта, а не тільки у фаховому його становленні й розвої в межах організатора й викладача навчального курсу. Розглядаючи рефлексію як одну з головних технологічних засад фахової підготовки вчителя музичного мистецтва, науковці наголошують на її гуманістичному характері, духовно-ціннісній природі та спроможності встановлення предметно-рефлексивних відносин, що уможлиблює встановлення між учителем та учнем довірчих, творчих відносин та вирішення окреслених завдань і цілей. Між учителем і учнем відбувається процес взаємної діагностики щодо особистісних якостей, інтелектуальних, виконавських та інших можливостей [8].

Зазначимо, що вчені підкреслюють необхідність знання вчителем кооперативного (проектування творчої колективної співпраці з визначенням ролей у спільних діях), комунікативного (міжособистісне спілкування та сприйняття, здатність розуміти іншого) та особистісного (переосмислення, інтеграція різних підструктур людського «Я» в «унікальну цілісність») аспектів рефлексії [8, с. 126].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, студювання праць науковців дозволило розкрити теоретичні аспекти проблеми формування рефлексії майбутнього вчителя музичного мистецтва, дослідити значення даного феномену в об'єктуванні, формуванні й вдосконаленні власної особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва, змісті музично-педагогічної та творчо-виконавської діяльності, встановити, що рефлексія майбутнього вчителя музичного мистецтва включає ряд функціональних компонентів, ґрунтується на рефлексивних вміннях, дотриманні певних педагогічних умов.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Л. Рефлексивне навчання професійному саморозвитку майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Актуальні питання гуманітарних наук. Педагогіка*. 2021. Вип. 35. Т. 1. С. 258–263.
2. Брилін Б., Козир А. Здатність до мистецької рефлексії як ознака фахової майстерності майбутніх учителів музики. *Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2010. Вип. 1.31. С. 11–18.
3. Варганич Г. О., Хоменко З. В. Особливості формування рефлексії майбутніх фахівців музичного мистецтва. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2019. Вип. 44. С. 53–63.
4. Міщанчук В. М. Розвиток мистецької рефлексії майбутніх учителів музичного мистецтва в процесі музично-виконавської підготовки. *Наукові записки. Серія: педагогічні науки*. 2019. Вип. 176. С. 188–192.
5. Олексюк О. М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва : навч. посібник. Київ, 2004. 264 с.
6. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) : монографія. Київ, 2008. 274 с.
7. Проворова Є. М., Чжан Цзінцзін. Обґрунтування і реалізація моделі методичної підготовки майбутнього вчителя музики в аспекті мистецької рефлексії. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 2 (88). С. 224–230.
8. Смородська М., Смородський В. Рефлексія в аспекті професійного вдосконалення майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Інноваційна педагогіка. Теорія і методика професійної освіти*. 2022. Вип. 53. Т. 2. С. 124–128.
9. Чжан Цзінцзін. Методика формування мистецької рефлексії майбутнього вчителя музики в процесі вокального навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2016. 20 с.
10. Чжан Цзінцзін. Мистецька рефлексія майбутнього вчителя музичного мистецтва: концептуальна модель. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія. 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2016. Вип. 26. С. 42–46.

Валерій ФЕДОРЕЙКО

професор, доктор технічних наук,
професор кафедри машинознавства та транспорту,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна

Ярослав ЗАМОРА

доцент, кандидат технічних наук,
доцент кафедри машинознавства та транспорту,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна

Андрій ЧАЛИЙ

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 015 Професійна освіта,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ

Анотація. Інформатизація освіти розглядається як один з пріоритетних напрямів інформатизації суспільства, проте не слід вважати, що використання засобів інформатизації виправдане у всіх сферах освітньої діяльності. У статті описано переваги та недоліки застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі.

Ключові слова. Інформаційно-комунікаційні технології, освітній процес, переваги, недоліки.

Abstract. Informatization of education is considered as one of the priority directions of informatization of society, however, it should not be assumed that the use of informatization tools is justified in all spheres of educational activity. The article describes the advantages and disadvantages of using information and communication technologies in the educational process.

Key words: Information and communication technologies, educational process, advantages, disadvantages.

Постановка проблеми та її актуальність. Оскільки у процесі інформатизації основним продуктом споживання є інформація та знання, то технології, що спрямовані на обробку, передачу та перетворення інформації називаються інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ).

На сьогодні, особлива роль інформатизації суспільства належить системі освіти, оскільки освітній процес є як споживач інформації, а також як творець нових інформаційних технологій. Вміння працювати з інформацією постає одним із пріоритетів сучасної людини, а система освіти повинна забезпечувати формування в здобувачів здатність до критичного мислення.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблеми впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у професійну підготовку фахівців висвітлені у працях таких вчених, як В. Биков, В. Вишнівський, І. Ставицька, Н. Фоміних О. Спірін, та ін.

Незважаючи на посилену увагу науковців до проблеми використання інформаційно-комунікаційних технологій в професійній підготовці фахівців, залишається низка важливих для теорії й практики професійної освіти питань.

Таким чином, **метою статті** є обґрунтування вибору актуальних інформаційно-комунікаційних технологій в електронному навчанні фахівців та аналіз стану впровадження ІКТ у процес професійної підготовки здобувачів вищої освіти у навчальних закладах України.

Виклад основного матеріалу. Освіченість, гнучкість мислення, вміння орієнтуватися у величезному потоці інформації будуть визначальними цінностями людини протягом усього її життя. Слід зауважити, що стрімкий розвиток технологій у всіх галузях науки, культури, виробництва передбачає використання творчого потенціалу освічених людей: як у сфері управління та і для обслуговування технологій. Тому, інформатизація освіти розглядається як одна з пріоритетних напрямів інформатизації суспільства.

Під інформатизацією освіти розуміють процес забезпечення сфери освіти методологією, технологією, практикою розробки, оптимального використання сучасних ІК-технологій, орієнтованих на реалізацію психолого-педагогічних цілей навчання, виховання та практичної діяльності.

Не слід вважати, що використання засобів інформатизації виправдане у всіх сферах освітньої діяльності. У багатьох випадках це справді так, разом з тим інформатизація освіти має і негативні аспекти. Позитивні та негативні фактори інформатизації освіти необхідно знати та враховувати у практичній роботі кожному працівнику освіти [1].

Використання засобів ІКТ у системі підготовки студентів призводить до збагачення педагогічної та організаційної діяльності закладу вищої освіти наступними значущими можливостями [2]:

- вдосконалення методів та технологій відбору і формування змісту освітнього процесу;
- запровадження та розвиток нових навчальних дисциплін та напрямів, пов'язаних з інформаційними технологіями;
- внесення змін до навчання більшості традиційних дисциплін, які безпосередньо не пов'язані з ІКТ;
- покращення ефективності навчання за рахунок підвищення індивідуалізації та диференціації;
- організації нових форм навчання в освітньому процесі та зміни змісту і характеру взаємодії педагога та учня;
- вдосконалення механізмів управління системою освіти.

Але використання засобів ІКТ всіх форм навчання студентів може призвести і до ряду негативних моментів:

- індивідуалізація навчання призводить до мінімізації «живого» спілкування учасників навчального процесу, пропонуючи їм спілкування у вигляді «діалогу з комп'ютером». Студент не отримує достатньої практики діалогічного спілкування, формування та формулювання думки професійною лексикою;
- наявна недостатність соціальних контактів, зменшується практика соціальної взаємодії та спілкування, що призводить до більш значних проявів індивідуалізму;

– затруднений перехід від знакової системи (як форми представлення знань на сторінках підручника) до системи практичних дій. Це класична проблема застосування знань на практиці (мовою психології – проблема переходу від думки до дії). І, як наслідок, засоби ІКТ можуть сприяти формуванню шаблонного мислення, формального та безініціативного ставлення до практичної діяльності;

– часто педагоги та студенти нездатні скористатися свободою в пошуку та використанню інформації яка надається сучасними телекомунікаційними засобами. Лінійна структура отримання інформації «спокушає» слідувати за запропонованими посиланнями, що відволікає від творчого вирішення поставлених завдань;

– можуть також відволікати увагу величезні обсяги інформації в довідниках, енциклопедіях, Інтернет-порталах;

– за одночасної демонстрації різних типів інформації можливе відволікання від одних, щоб стежити за іншими, що часто призводить до ймовірності пропуску важливої інформації;

– проявляється проблема Інтернет-списування, яка полягає в запозиченні готових проєктів, рефератів, доповідей, розв'язків завдань тощо, що, у свою чергу, не призводить до підвищення ефективності освітнього процесу;

– надмірне та невиправдане використання засобів інформатизації негативно впливає на здоров'я учасників освітнього процесу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Враховуючи інтенсивний розвиток цифрових і телекомунікаційних технологій та їх значний вплив на суспільство, існує потреба вдосконалення можливостей використання ІКТ при викладанні усіх навчальних дисциплін. Новітні розробки програмного забезпечення у галузі цифрових технологій змінюють спосіб їх застосування при вивченні різних дисциплін у процесі навчання.

Список використаних джерел

1. Інформаційні технології в освіті. URL: https://allreferat.com.ua/uk/pedagogika_metoduka_vukladanny/kontrolnaya/5888
2. Цідило, І. М., Замора, Я. П. (2021). Застосування інтерактивних методів навчання у закладах професійної освіти. In *Using the latest technologies. Abstracts of III-rd International Scientific and Practical Conference*. (p. 77–79). 26-27 february, 2021, Groningen, Netherlands.

Ростислав ЧАЙКА

*Виконавчий директор Львівської технологічної бізнес школи,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
кафедри політичної та міжнародної психології,
Український державний університет ім. Михайла Драгоманова
м. Львів, Україна*

ЗАЛУЧЕНІСТЬ ДО КАР'ЄРИ – НОВИЙ КОНЦЕПТ КАР'ЄРНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Анотація. У статті вводиться та детально розглядається поняття залученості в кар'єру як ключового елемента сучасного розуміння кар'єрного розвитку. Аналізуються різноманітні фактори, які впливають на рівень залученості особистості в її кар'єрний шлях, включаючи мотивацію, робоче середовище та особистісні характеристики. Стаття наголошує на значущості залученості в кар'єру для досягнення професійного успіху та задоволення від роботи, пропонуючи нові напрямки для дослідження та практичного застосування в галузі кар'єрної психології.

Ключові слова: залученість в кар'єру, кар'єрна психологія, соціально-когнітивна теорія кар'єри, самоефективність, управління кар'єрою.

Abstract. This article introduces and examines the concept of career involvement as a critical element of the modern understanding of career development. Various factors are analyzed that influence the level of involvement of an individual in his career path, including motivation, work environment, and personal characteristics. The article emphasizes the importance of career involvement for professional success and job satisfaction, suggesting new directions for research and practical application in the field of career psychology.

Key words: career involvement, career psychology, social-cognitive career theory, self-efficacy, career management.

Постановка проблеми та її актуальність. За останні три десятиліття через зміни в динаміці кар'єри люди дедалі більше беруть на себе відповідальність за управління своїми кар'єрними траєкторіями. Цей зсув підкреслив необхідність проактивної участі в кар'єрній поведінці, для досягнення як об'єктивного, так і суб'єктивного успіху в кар'єрі.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У сфері організаційної та кар'єрної психології, вивчення успіху в кар'єрі виступало як центральна тема досліджень з 1970-х років. Обговорення кар'єрного успіху охоплює як індивідуальні цілі, так і інтереси організацій, акцентуючи на важливості визначення чинників, що ведуть до досягнення професійних висот (Ng et al., 2005). Велика частина емпіричних досліджень була спрямована на ідентифікацію прогностичних змінних кар'єрного успіху, аналізуючи вплив кар'єрних стратегій, особистісних рис, значущих життєвих подій та особистого сприйняття на його досягнення (Sullivan & Baguch, 2009).

Водночас, дослідники активно вивчали різноманітні фактори, які могли б впливати на успіх в кар'єрі, прагнучи з'ясувати, як управління кар'єрою сприяє досягненню професійних цілей і через які теоретичні конструкти можна описати цей зв'язок.

Ціль статті полягає у дослідженні та аналізі концепту залученості в кар'єру як ключового фактора в кар'єрному розвитку та успіху індивіда.

Виклад основного матеріалу. Залученість у кар'єру характеризується ступенем проактивної участі особи в різних професійних завданнях і поведінці, спрямованих на розвиток своєї кар'єри (Hirschi et al., 2014). Ця поведінка охоплює низку видів діяльності, включаючи встановлення та прагнення до майбутніх кар'єрних цілей, розвиток професійних зв'язків та пошук додаткового навчання та освіти для сприяння просуванню по кар'єрі.

A. Hirschi, P. A. Freund & A. Herrmann (2014) чітко визначають залученість у кар'єру як ступінь, до якого індивід активно розвиває свою кар'єру, що демонструється різними способами кар'єрної поведінки. Це включає в себе участь у плануванні кар'єри, самодослідженні, дослідженні навколишнього середовища, налагодженні зв'язків, добровільному розвитку навичок і людського капіталу, а також стратегічному позиціонуванні. Важливо зазначити, що кар'єрна залученість відрізняється від пов'язаних з нею конструкцій, таких як залученість в роботу, кар'єрна адаптивність відданість кар'єрі, мотивація до кар'єри та управління кар'єрою. На відміну від цих конструкцій, які можуть зосереджуватися на психічних станах, ідентичності, ставленнях або стратегіях самоконтролю, кар'єрна залученість є поведінковою та зосереджується на явних діях, які сприяють розвитку кар'єри. Це не стабільна схильність, а скоріше динамічна участь у кар'єрній поведінці.

Залученість в кар'єру також відрізняється від оцінок конкретної кар'єрної поведінки, як-от планування кар'єри чи нетворкінг, або від ширших заходів управління кар'єрою, як-от самоуправління чи проактивна кар'єрна поведінка, які зазвичай складаються з кількох підшкал, що вимірюють окремі аспекти управління кар'єрою. Натомість залученість в кар'єру безпосередньо вимірює загальний ступінь залученості до різних форм поведінки в управлінні кар'єрою.

Кар'єрна наукова література вже давно наголошує на необхідності для людей бути самостійними в управлінні своєю кар'єрою, пропонуючи довічний процес проактивного формування досвіду роботи (Arnold & Jackson, 1997). Таким чином, проактивна кар'єрна поведінка, така як планування кар'єри та нетворкінг, має вирішальне значення для досягнення успіху в кар'єрі. Таким чином, концепція залученості в кар'єру – проактивна демонстрація різноманітної кар'єрної поведінки для розвитку кар'єри – має велике теоретичне та організаційне значення. Крім того, залучення в кар'єру стає все більш важливим у консультуванні з питань кар'єри, яке зміщує фокус із виключно прийняття рішень про кар'єру на сприяння проактивному управлінню кар'єрою (Greenhaus et al., 2010).

A. Bandura (1989) стверджував, що переконання в самоефективності або віра у свою здатність виконати завдання є ключовими для участі в цьому завданні, впливаючи як на початок, так і на тривалі зусилля. Z. King (2004) запропонував поняття самоефективності як ключовий попередник кар'єрного самоуправління, стверджуючи, що індивіди більш схильні брати участь в кар'єрному самоуправлінні, коли вони відчувають себе компетентними. Емпіричні дослідження, наприклад, P. A. Creed, W. Patton & L. A. Prideaux (2007); M. E. Rogers, P. A. Creed & A. I. Glendon (2008) підтвердили позитивний зв'язок між переконаннями щодо самоефективності та залученням до кар'єри, показуючи, що студенти з вищою самоефективністю щодо кар'єри більше беруть участь у дослідженні кар'єри та плануванні.

Для оцінки кар'єрної залученості застосовується дев'ятипунктова шкала кар'єрної залученості, розроблену А. Hirschi та співавторами у 2014 році. Початкові три пункти шкали фокусуються на оцінці загальної залученості індивіда у процес кар'єрного розвитку, тоді як наступні пункти деталізують специфічні аспекти, такі як планування кар'єри, самоаналіз, дослідження робочого середовища, будування професійних контактів, розвиток навичок і стратегії позиціонування на ринку праці (Hirschi et al., 2014). Дослідження А. Hirschi, Р. А. Freund & А. Herrmann підтверджує одновимірність даної шкали та її здатність надійно вимірювати кар'єрну залученість, демонструючи її високу валідність на основі позитивного кореляційного зв'язку з ясністю професійної ідентичності та вірою в кар'єрну самоефективність серед студентської аудиторії. Згідно А. Hirschi, Р. А. Freund & А. Herrmann (2014), надійність шкали підтверджена значенням альфа Кронбаха 0,87, що свідчить про високу консистентність інструменту вимірювання.

Висновок. Дослідження визначає залученість у кар'єру як ключовий елемент, який сприяє не тільки досягненню кар'єрних цілей, але й збільшенню задоволення від роботи та професійного росту. Шкала кар'єрної залученості, розроблена А. Hirschi, Р. А. Freund & А. Herrmann, підтверджує високу валідність і надійність інструменту, що відкриває нові можливості для вимірювання та розуміння кар'єрної поведінки. Це дослідження закладає фундамент для подальшого аналізу впливу кар'єрної залученості на кар'єрний успіх і підкреслює значення включення цього концепту в стратегії кар'єрного консультування та розвитку.

Перспективи подальших досліджень відкривають широке поле для аналізу та розвитку концепту залученості в кар'єру. По-перше, важливо провести додаткові дослідження з використанням різноманітних вибірок з інших культурних та професійних контекстів для оцінки універсальності та адаптивності шкали кар'єрної залученості. По-друге, потрібно дослідити взаємозв'язки між залученістю в кар'єру та іншими кар'єрними конструктами, такими як задоволення від роботи, кар'єрна адаптивність та стійкість, щоб краще зрозуміти, як ці елементи взаємодіють та сприяють кар'єрному успіху. По-третє, слід розглянути розробку та тестування інтервенцій, спрямованих на збільшення залученості в кар'єру, включаючи програми розвитку навичок, менторство та нетворкінг. Це допоможе визначити ефективні стратегії для сприяння кар'єрному розвитку та успіху.

Список використаних джерел

- Arnold, J., & Jackson, C. (1997). The new career: Issues and challenges. *British Journal of Guidance and Counselling*, 25(4), 427–433. <https://doi.org/10.1080/03069889708253821>
- Greenhaus, J. H., Callanan, G. A., & Godshalk, V. M. (2010). *Career management*. Sage.
- Bandura, A. (1989). Human agency in social cognitive theory. *American psychologist*, 44(9), 1175–1784. <https://doi.org/10.1037/0003-066x.44.9.1175>
- Creed, P. A., Patton, W., & Prideaux, L. A. (2007). Predicting change over time in career planning and career exploration for high school students. *Journal of Adolescence*, 30(3), 377–392. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2006.04.003>
- Hirschi, A., Freund, P. A., & Herrmann, A. (2014). The career engagement scale: Development and validation of a measure of proactive career behaviors. *Journal of Career Assessment*, 22(4), 575–594. <https://doi.org/10.1177/1069072713514813>
- King, Z. (2004b). Career self-management: Its nature, causes and consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 65(1), 112–133. [https://doi.org/10.1016/s0001-8791\(03\)00052-6](https://doi.org/10.1016/s0001-8791(03)00052-6)

- Ng, T. W. H., Eby, L. T., Sorensen, K. L., & Feldman, D. C. (2005). Predictors of objective and subjective career success: A meta-analysis. *Personnel Psychology*, 58(2), 367–408. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2005.00515.x>
- Rogers, M. E., Creed, P. A., & Glendon, A. I. (2008). The role of personality in adolescent career planning and exploration: A social cognitive perspective. *Journal of Vocational Behavior*, 73(1), 132–142. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.jvb.2008.02.002>
- Sullivan, S. E., & Baruch, Y. (2009). Advances in career theory and research: A critical review and agenda for future exploration. *Journal of Management*, 35(6), 1542–1571. <https://doi.org/10.1177/0149206309350082>

Тетяна ШЕРШОВА

*доктор філософії з культурології,
медичний психолог,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
м. Полтава, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ МУЗИКОТЕРАПІЇ ЯК ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОГО МЕТОДУ

Анотація. У статті висвітлюються основні принципи, методи та ефективні практики застосування музикотерапії як психотерапевтичного методу. Стаття спрямована на вивчення специфіки впливу музики на психічний стан людини, а також на виявлення потенціалу музикотерапії в лікувальній практиці. У дослідженні наводяться різноманітні приклади використання класичної музики для підвищення емоційного благополуччя, покращення ментального здоров'я, розвиток комунікативних навичок та сприяння особистісному зростанню.

Ключові слова: музикотерапія, психотерапевтичний метод, класична музика, емоційні проблеми, психокорекція.

Abstract. The article highlights the fundamental principles, methods, and effective practices of using music therapy as a psychotherapeutic method. The study aims to explore the specificity of music's influence on the human psyche and to uncover the potential of music therapy in clinical practice. Various examples of using classical music to enhance emotional well-being, improve mental health, develop communicative skills, and foster personal growth are provided in the research.

Key words: music therapy, psychotherapeutic method, classical music, emotional problems, psychocorrection.

Постановка проблеми та її актуальність. Музикотерапія – це не просто приємне проведення часу, а й потужний метод корекції та оздоровлення. Її унікальність полягає в комплексному впливі на емоційний, психологічний, фізичний та духовний стан людини. Прослуховування спеціально підібраних композицій сприяє відчуттю спокою, радості, енергії, а також стимулює когнітивні функції. Індивідуальне або групове музикування розвиває моторику, координацію, творчі здібності, а також дає можливість самовираження й емоційного розвантаження. Музичний супровід може значно посилити ефективність логопедичних занять, арт-терапії, психотерапії та інших методів, роблячи їх більш емоційно забарвленими й приємними. Музикотерапія – це ефективний інструмент для подолання емоційних проблем (тривоги, депресії, апатії, страхів, невпевненості у собі); психологічних розладів (аутизму, синдрому дефіциту уваги та гіперактивності, порушення комунікації); фізичних проблем (затримки мовленнєвого розвитку, порушення моторики, координації, психосоматичних захворювань).

Аналіз основних досліджень і публікацій. У різні часи дослідники використовували музику для корекції та розвитку різних аспектів емоційно-вольової сфери, мовлення, стимулювання діяльності та активізації інтересів. Серед таких Л. Брусилівський, М. Бурно, О. Ворожцова, С. Гроф, Б. Карвасарський, З. Матейова, С. Машура, В. Петрушин, Г. Побережна, С. Шабутін. У своїх дослідженнях вони звертали

увагу на вагомий внесок музичного мистецтва у особистісний та духовний розвиток, а також в інтеріоризацію загальнолюдських цінностей. На даний час деякі питання недостатньо відображені в науковій літературі, потребують уточнення та систематизації.

Мета статті – систематизація та розкриття основних принципів, методів та ефективних практичних застосувань музикотерапії в якості психотерапевтичного засобу.

Виклад основного матеріалу. Музикотерапія є актуальний напрямком дослідження, особливо зараз, в умовах воєнного стану, коли люди емоційно збуджені від постійних повітряних тривог, коли кожна сім'я переживає болючі втрати, хвилюється за майбутнє дітей та долю України.

Шведська школа, яка спеціалізується на глибинній психології, акцентує увагу на ролі музикотерапії у корекційній роботі, оскільки музика за її властивостями може проникати в глибинні шари особистості. Дж. Альтшуллер провела дослідження, виявивши фізіологічні зміни в пацієнтів під впливом різних типів музики і сформулювала терапевтичний підхід, який вона назвала ізо-принципом музикотерапії. Згідно з цим принципом, музика сприяє встановленню контакту з пацієнтом та регулює його емоційний стан, пристосовуючись до його емоційного тону: наприклад, при депресії використовуються тихі, спокійні мелодії, а при збудженні – більш жваві та гучні композиції. Музика також впливає на загальний настрій та емоційне сприйняття, залежно від індивідуальних особливостей слухача, його рівня музичної підготовки та інтелектуальних здібностей.

При аналізі основних аспектів корекційної дії музики зазвичай виділяють чотири наступних напрямки:

1. Емоційне стимулювання під час вербальної психотерапії. Музика допомагає активізувати емоційні стани та допомагає виражати та розуміти почуття під час терапевтичних сесій.

2. Розвиток навичок міжособистісного спілкування. Музика сприяє розвитку комунікативних навичок та здібностей, полегшуючи взаємодію між людьми та покращуючи міжособистісні відносини.

3. Регулюючий вплив на психовегетативні процеси. За допомогою музики можна впливати на психічні та фізіологічні процеси організму, сприяючи зниженню стресу, покращенню настрою та збільшенню емоційної стабільності.

4. Розвиток естетичних потреб. Музика допомагає розвивати естетичне сприйняття, вдосконалювати смаки та сприяє активізації культурного розвитку особистості.

Фізіологічний вплив музики на людину базується на здатності нервової системи та м'язів сприймати ритм. Музика, як ритмічний стимул, активізує фізіологічні процеси організму, які ритмічно відбуваються як у руховій, так і у вегетативній сферах. Ритми окремих органів людини завжди взаємопов'язані. Між ритмом руху та ритмом внутрішніх органів існує певна взаємодія. Ритмічні рухи утворюють єдину функціональну систему, руховий шаблон. За допомогою музики як ритмічного стимулу можна досягти підвищення ритмічних процесів організму з більшою економією енергії.

Дослідження емоційної значущості окремих елементів музики, таких як ритм та лад, показали їх здатність викликати стани, які відповідають характеру стимулів: мінорні лади мають депресивний ефект, швидкі пульсуючі ритми збудливо діють і можуть викликати негативні емоції, тоді як м'які ритми мають заспокійливий ефект, дисонанси збуджують, а консонанси заспокоюють.

Психологічний механізм корекційного впливу музикотерапії охоплює наступні аспекти: катарсис, полегшення усвідомлення власних переживань, конфронтація з життєвими проблемами, набуття нових засобів емоційної експресії. Залежно від активності та участі клієнтів, музикотерапія може бути реалізована у формі активної, коли клієнти активно взаємодіють з музикою, або пасивної, коли клієнтам пропонується лише прослуховувати музику без активної участі в музикуванні.

Пасивна музикотерапія охоплює процес сприйняття музики з терапевтичною метою та існує в трьох формах: комунікативній (включає спільне прослуховування музичних творів з метою підтримки взаємних контактів, сприяння взаєморозумінню та встановленню довіри між учасниками процесу); реактивній (спрямованій на досягнення катарсису через прослуховування музики, що допомагає клієнтам вивільнитися від емоційного напруження та вирішити психологічні проблеми); регулятивній (спрямованій на зниження нервово-психічної напруги за допомогою спеціально підібраної музики, яка сприяє релаксації та заспокоює нервову систему).

Для заспокоєння та зняття емоційної напруги часто використовуються звуки флейти, скрипки та фортепіано. Звуки природи, такі як шум моря або лісу, також мають заспокійливий ефект. Особливо заспокійливо діє ритм три чверті, який часто зустрічається у вальсах. Серед класичних творів, які використовуються для заспокоєння, можна відзначити «Пори року» А. Вівальді, 2 частину Симфонії № 6 Л. ван Бетховена, Ноктюрн соль-мінор Ф. Шопена, «Місячне сяйво» К. Дебюссі, «Аве Марія» Ф. Шуберта.

Для зниження рівня тривоги та посилення відчуття безпеки часто застосовують музичні композиції в мажорному ладу та з повільнішим темпом, ніж звичайно. Народна та дитяча музика можуть створити атмосферу тимчасової затишності і спокою. Особливий вплив на стан емоцій можуть справляти також етнічні музичні твори. Серед них варто відзначити класичні композиції, такі як Мазурки і Прелюдії Ф. Шопена, вальси Й. Штрауса. Ці музичні шедеври мають потужну здатність заспокоювати та створювати гармонійну атмосферу, яка допомагає людям відчути себе комфортно й захищено у світі навколо.

Для зменшення дратівливості та нервового збудження доцільною стане класика: Кантата № 2 та Італійський концерт Й. С. Баха, Симфонії Й. Гайдна, «Місячна соната» Л. ван Бетховена [2, с. 193].

Для зняття депресивних настроїв та поліпшення настрою рекомендується слухати скрипкову та церковну музику. Класичні твори В. А. Моцарта, Менует Г. Ф. Генделя, Антракт до 3 дії опери «Кармен» Ж. Бізе теж допоможуть знизити рівень тривожності.

При зниженні життєвого тону для поліпшення самопочуття та активності, потрібна активна, бадьора музика. Чудовим вибором стануть марші. Їх чіткий ритм синхронізується з серцевим ритмом, приведе його до норми та подарує відчуття бадьорості. Серед класичних творів, які допоможуть зарядитися енергією, можна виділити: увертюру «Егмонд» Л. ван Бетховена, Прелюдію № 1 (оп. 29) Ф. Шопена, Угорську рапсодію № 2 Ф. Ліста.

Для зняття мігрені, головного та іншого болю рекомендується слухати релігійну музику, спокійні та урочисті мелодії якої здатні розслабити тіло та розум, заспокоїти нервову систему та полегшити біль. Серед класичних творів, які можуть заспокоїти біль, виділяють «Дон Жуан» і Симфонія № 40 В. А. Моцарта, Угорська рапсодія № 1 Ф. Ліста, «Фіделіо» Л. ван Бетховена, «Американець в Парижі» Дж. Гершвіна [1, с. 23].

Для подолання безсоння та покращення сну рекомендується слухати твори з повільним темпом і чітким ритмом, на кшталт «Сумний вальс» Я. Сібеліуса, «Мрії» Р. Шумана, «Мелодія» з опери «Орфей та Еврідіка» К. Глюка та інші.

Немає жодних обмежень у виборі музики для покращення самопочуття. Різні жанри можуть мати різний вплив на людину, тому важливо знайти те, що дійсно подобається і резонує з емоційним станом. Проте, як показує досвід психологів, які працюють з музикотерапією, класична музика дійсно має особливі властивості. Її складні структури та багата гармонія здатні впливати на людину на глибинному рівні, стимулюючи роботу мозку та емоційну сферу.

У груповій психотерапії музикотерапія є одним із широко застосовуваних методів. В основному, в лікувальній практиці використовується рецептивна музикотерапія, спрямована на комунікативні завдання. Учасники групи прослуховують спеціально дібрані музичні композиції, після чого обговорюють власні емоції, спогади та фантазії, що виникають під час прослуховування. Часто ці обговорення мають проєктивний характер. Зазвичай, на кожному занятті прослуховують три або більше музичних творів, тривалістю 10–15 хвилин. Програми створюються з урахуванням поступових змін настрою, динаміки і темпу, а також різного емоційного навантаження. Перший твір, зазвичай, підбирається спокійний, який налаштовує на загальну атмосферу заняття. Другий твір має бути більш динамічним, напруженим та нести основне навантаження. Його функція полягає в стимулюванні інтенсивних емоцій, спогадів, асоціацій проєктивного характеру з власного життя пацієнтів. Як варіант активної музикотерапії може бути розглянутий хорівий спів. Останній твір має зняти напругу, створити атмосферу спокою.

Висновки. Таким чином, музикотерапія – це психотерапевтичний метод, що використовує музику як заїоб корекції. Численні методики музикотерапії передбачають як цілісне й ізольоване використання музики в якості основного і провідного чинника впливу (прослуховування музичних творів, індивідуальне та групове музикування), так і доповнення музичним супроводом інших корекційних прийомів для посилення їх впливу і підвищення ефективності.

Список використаних джерел

1. Драганчук В. М. Музика і реципієнт. *Діалог культур: Україна у світовому контексті. Мистецтво і освіта*. 2001. Вип. 6. С. 21–29.
2. Литвинчук Л. М. Особливості корекційного впливу музикотерапії. *Актуальні проблеми психології*. 2012. *Психологія творчості*. Т. 12, вип. 15, ч. II. С. 191–197. <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v12/i15/ii/27.pdf>

Михайло ЯЦУРА

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями),
Мукачівський державний університет
м. Мукачево, Україна

АКМЕОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ВИБОРІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація Акмеологічний підхід визнаємо надзвичайно перспективним під час формування професійної культури майбутніх менеджерів. З метою вдосконалення процесу формування професійної культури у студентів спеціальності 073 Менеджмент варто в освітній процес активно впроваджувати організаційно-педагогічні умови. Усі організаційно-педагогічні умови передбачають використання практичних засад акмеологічного підходу.

Ключові слова: професійна культура, акмеологічний підхід, організаційно-педагогічні умови, формування професійної культури, професійна підготовка, освітній процес.

Abstract: We consider the acmeological approach extremely promising during the formation of professional culture among future managers. In order to improve the process of formation of professional culture among students of the specialty 073 Management, it is necessary to actively introduce organizational and pedagogical conditions into the educational process. All organizational and pedagogical conditions involve the use of the practical principles of the acmeological approach.

Keywords: culture, acmeological approach, organizational and pedagogical conditions, formation of professional culture, professional training, educational process.

Постановка проблеми та її актуальність. Українським організаціям нині дуже потрібні такі менеджери-професіонали, які володіють високою професійною культурою. Саме такі майбутні фахівці, які під час навчання оволоділи високим рівнем професійної культури, будуть виступати ключовою фігурою економіки та зможуть успішно й швидко вирішувати складні професійні завдання, які ставить перед ними сучасний український соціум у період військової агресії росії. Для формування у здобувачів освіти за спеціальністю 073 Менеджмент високого рівня професійної культури в освітній процес потрібно активно впроваджувати ефективні методологічні підходи, які будуть дієвими орієнтирами для розвитку майбутнього професіонала. Вважаємо, що максимальне впровадження акмеологічного підходу, який акцентований на досягнення «акме» та сприяє оптимізації освітнього процесу, допоможе майбутнім менеджерам самостійно вирішувати різноманітні професійні завдання щодо ефективного формування професійної культури.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Як доводять науковці С. Ісаєнко [4], О. Музальов [5], Т. Спіріна [7] та Т. Щеголева [9] професійна культура виступає доволі важливою складовою загальної культури особистості, яка є результатом трудової діяльності фахівця, що безпосередньо пов'язана із особистісними якостями та охоплює моральні цінності конкретної спеціальності. Зокрема, проведений нами аналіз наукової

літератури щодо питань формування професійної культури майбутнього менеджера дозволив виявити теоретичні передумови вивчення даної проблеми, визначити особливості процесу її формування у майбутнього менеджера, встановити специфіку професійної діяльності менеджера-управлінця (інноваційний характер, щільність спілкування та необхідність встановлення безпосередніх чи опосередкованих контактів з людьми). З огляду на це, виникає нагальна необхідність цілеспрямованого дотримання менеджером під час реалізації професійної діяльності чітких культурних норм та правил, що й виступають підґрунтям професійної культури.

Професійну культуру ми [2] розглядаємо як вагому умову для особистісно-професійного розвитку майбутнього фахівця як суб'єкта діяльності, що проявляється у життєвому й професійному самовизначенні, дотриманні моральності та духовності. У нашому баченні професійна культура майбутнього менеджера охоплює культурно-освітній потенціал, рівень освіченості й вихованості та базується на оволодінні професійними знаннями, уміннями та навичками. З'ясовано, що професійна культура – це системне утворення, що включає такі структурні компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-знаннєвий, операційно-рефлексивний, особистісно-креативний. Її формування здійснюється на основі розвитку ціннісних орієнтацій, зміни «Я-концепції» та збагачення духовно-моральної сфери, розширення теоретичних знань, формування практичних умінь [2, с. 74–75].

Ціль статті – дослідити потенціал акмеологічного підходу при виборі організаційно-педагогічних умов, що впливають на формування професійної культури майбутніх менеджерів.

Виклад основного матеріалу. Феномен професійної культури майбутнього менеджера визначений нами як узагальнений показник його особистісно-професійної компетентності в галузі менеджменту, що визначає найбільш пріоритетні способи здійснення професійної діяльності, яка відображає його гуманістичну спрямованість і виявляється у внутрішній (культура мислення, емоційна культура, культура рефлексії) та зовнішній (культура прояву емоцій, культура поведінки, культура зовнішнього вигляду) площині. У загальнонауковому контексті професійна культура визначає ставлення фахівця до виконання професійної діяльності на основі усвідомлення її значущості як особистісної цінності.

Аналіз педагогічних ідей, концепцій, підходів й тенденцій формування професійної культури майбутнього менеджера дозволив нам виокремити змістовні характеристики процесу формування професійної культури майбутніх менеджерів у процесі професійної підготовки у закладах вищої освіти, до яких відносимо підвищення рівня загальнокультурної та функціональної грамотності, культурної освіченості та вдосконалення професійно-етичних норм поведінки. Виокремлені нами характеристики розкривають компоненти (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-знаннєвий, операційно-рефлексивний, особистісно-креативний) професійної культури майбутнього менеджера та характеризують якісний розвиток теоретичних знань та практичних умінь, що становлять основу професійної культури майбутнього фахівця, який навчається за спеціальністю 073 Менеджмент.

Шляхом узагальнення напрацювань українських науковців-акмеологів В. Антонова [1], В. Гладкової [3], В. Огнев'юка [8] та С. Пальчевського [6] було встановлено, що акмеологічний підхід описує сукупність прийомів і методів, які дозволяють вирішити

акмеологічні завдання та проблеми формування професійної культури здобувачів освіти. Як довели науковці, на основі цілеспрямованого впровадження акмеологічного підходу у професійну підготовку майбутніх менеджерів можна досягнути ефективного входження майбутніх фахівців у простір професійної діяльності.

З огляду на наведені вище аргументи, виникає необхідність виявлення ефективних організаційно-педагогічних умов, які забезпечать актуалізацію знань майбутнього менеджера про культурні засади майбутньої професійної діяльності, формування у нього ціннісних орієнтацій та вагомих етичних орієнтирів поведінки у процесі здійснення професійної діяльності у відповідності до загальноновизнаних культурних норм.

Вивчення наукової літератури показало, недостатність висвітлення проблеми психолого-педагогічного забезпечення процесу формування професійної культури здобувачів першого (бакалаврського) рівня освіти зі спеціальності 073 Менеджмент на засадах акмеологічного підходу. Це підтверджує актуальність досліджуваної проблеми й дозволяє виділити як основні організаційно-педагогічні умови формування професійної культури майбутнього менеджера такі:

1) створення «позитивного акме-простору» для переведення зовнішньої мотивації у внутрішню та підсилення рефлексії у площині усвідомлення цінностей професійної культури для майбутньої діяльності;

2) збагачення змісту навчальної дисципліни «Менеджмент» акмеологічною проблематикою щодо культурних засад професійної діяльності менеджера та ефективних шляхів формування професійної культури;

3) наповнення освітнього процесу навчальних дисциплін циклу загальної підготовки інтерактивними технологіями для вдосконалення особистісно-професійних рис та якостей для досягнення «акме» під час формування професійної культури.

Реалізація висунутих організаційно-педагогічних умов ґрунтується на цілеспрямованих практичних діях викладачів кафедри менеджменту, управління економічними процесами та туризму, конкретизації форм та методів організації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти, прогнозуванні очікуваного результату. Як бачимо у кожній організаційно-педагогічній умові фігурує акмеологічний підхід. Виходимо з тих міркувань, що не лише навчальні дисципліни з циклу професійної підготовки мають активно використовувати акмеологічний підхід, вагомий акцент зроблено й на дисципліни циклу загальної підготовки, а також на вибіркові дисципліни.

Завдання, що стоїть перед викладачами, передбачає проведення комплексних розробок та формулюванні ефективної стратегії і тактики організації, а також практичному здійсненні процесу формування конкурентоздатного фахівця-менеджера з високим рівнем професійної культури. Вирішення цієї дуже трудомісткої задачі вимагатиме інтеграції в цілісну систему його професійної підготовки акмеологічного підходу.

У підсумку акцентуємо увагу, що у випадку системного впровадження організаційно-педагогічних умов, які базуються на використанні потенціалу акмеологічного підходу, ми зможемо ефективно вдосконалити усі компоненти професійної культури майбутніх менеджерів:

– мотиваційно-ціннісний (розвиток стійкого інтересу та стимулювання внутрішньої мотивації до цілеспрямованої діяльності щодо формування професійної культури);

- когнітивно-знаннявий (поглиблення теоретичних знань про професійну культуру та її роль для досягнення професіоналізму («акме»));
- операційно-рефлексивний (вдосконалення спектру практичних умінь і навичок та розвиток рефлексії);
- особистісно-креативний (вдосконалення особистісно-професійних рис та якостей, які є необхідними для реалізації основних функцій майбутніми менеджерами).

У нашому баченні системне впровадження виокремлених організаційно-педагогічних умов дозволить реалізувати у професійній підготовці студентів спеціальності 073 Менеджмент принципи економічної ефективності, цивілізованої правосвідомості та раціональної організації, доцільності та естетичної свободи, а також утвердити загальнолюдські цінності, гуманістичні та культурні ідеали, творчості, стимулювати самовираження й самовдосконалення та допомогти у набутті умінь налагоджувати взаєморозуміння.

Висновки. Вивчення теоретичних підходів до визначення сутності, змісту, структури професійної культури фахівців різних сфер діяльності (педагогів, інженерів, психологів, державних службовців) дозволив нам розглядати професійну культуру як феномен, у якому відображені загальні характеристики професії, а також особливості професійної діяльності фахівця. З'ясовано, що професійна культура майбутнього менеджера охоплює культурно-освітній потенціал і рівень оволодіння професійними знаннями та базується на його освіченості й вихованості. Установлено, що її формування здійснюється не лише завдяки розширенню теоретичних знань та практичних умінь, а й шляхом розвитку ціннісних орієнтацій, зміни «Я-концепції» та збагачення духовно-моральної сфери. Вважаємо, що досягнути якісного результату у формуванні професійної культури майбутніх менеджерів можна на основі впровадження в освітній процес організаційно-педагогічних умов, які виокремлені із врахуванням потенціалу акмеологічного підходу.

Саме акмеологічний підхід було поставлено в основу обрання трьох організаційно-педагогічних умов, адже він інтегрує знання про «акме», визначає способи, форми, технології та закономірності досягнення здобувачами освіти за спеціальністю 073 Менеджмент вищих рівнів під час формування професійної культури. З психолого-педагогічної точки зору акмеологічний підхід ефективний при обранні організаційно-педагогічних умов оскільки акцентує увагу на креативному аспекті особистісного розвитку, саморозвитку та самовдосконалення. Саме це дозволяє розробити та цілеспрямовано впровадити в освітній процес перспективні акмеологічні технології, використання яких у професійній підготовці майбутніх менеджерів сприятиме отриманню ефективних результатів у площині формування професійної культури.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розкриття практичних механізмів впровадження в освітній процес професійної підготовки майбутніх фахівців спеціальності 073 Менеджмент організаційно-педагогічних умов, які виокремлені з врахуванням потенціалу акмеологічного підходу.

Список використаних джерел

1. Антонов В. М. Гармонійна акме-особистість : монографія. Київ: "Аграр Медіа Груп", 2014. 384 с.
2. Атрощенко Т., Яцура М. Наукові проєкції феномену "професійна культура". *Молодь і ринок*. 2022. № 7/205. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.267313>.

3. Гладкова В. М., Пожарський С. Д. Основи акмеології. Львів : Новий Світ-2000, 2020. 320 с.

4. Ісаєнко С. А. Формування професійної культури у студентів інженерно-технічних спеціальностей засобами іноземної мови : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти / Ін-т вищої освіти АПН України. Київ, 2009. 227 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0410U001056>

5. Музальов О. Теоретико-методичні засади формування професійної культури у процесі навчально-виховної діяльності. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. №3. С. 141–151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo_2013_3_18

6. Пальчевський С. С. Акмеологія : навч. посіб. Київ : Кондор, 2008. 398 с.

7. Спіріна Т. П. Формування професійної культури майбутніх соціальних педагогів у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти. Житомир : Житомирський держ. ун-т імені Івана Франка, 2009. 19 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0409U002802>

8. Сучасні акмеологічні дослідження: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: колективна монографія / редкол. : В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоева. Київ : ун-т ім. Б. Гринченка, 2016. 912 с.

9. Щеголева Т. Л. Формування професійної культури майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2007. 20 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0407U002077>

Альона ПОНОМАРЕНКО

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
за спеціальністю 012 Дошкільна освіта,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна

Катерина ЮР'ЄВА

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри музичного мистецтва,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна

ДОШКІЛЛЯ В ДАНІЇ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація Виконано короткий огляд наявних в українському науково-педагогічному просторі компаративних досліджень систем дошкільної освіти різних країн. Виявлено стрімке зростання наукового інтересу до системи освіти Данії. Констатовано брак публікацій щодо дошкільної освіти цієї скандинавської країни. Схарактеризовано наукові праці І. Газіної та О. Дем'янюка останніх років.

Ключові слова: Данія, система освіти, дошкільна освіта, денний догляд, «Закон Янте»

Abstract: A brief review of comparative studies of preschool education systems of different countries available in the Ukrainian scientific and pedagogical space was carried out. A rapid growth of scientific interest in the education system of Denmark has been revealed. A lack of publications on pre-school education in this Scandinavian country was noted. The I. Gazina's and O. Demyanuk's scientific works of recent years are characterized.

Key words: Denmark, education system, preschool education, day care, Jante's Law

Постановка проблеми та її актуальність. Прагнення України інтегруватися в європейську та передову світову освітянську та наукову спільноти спричинює інтерес до специфіки зарубіжних освітніх систем, насамперед до провідних ідей і досвіду країн Європи. Компаративістські дослідження не є новиною для українських науковців. Утім, освітні системи різних країн не однаковою мірою були досліджені. Наприклад, освіта і наука країн Скандинавії не надто часто потрапляла до фокусу уваги українських дослідників.

Сьогодні ж досвід саме скандинавських країн привертає увагу широкої громадськості, оскільки вже багато років поспіль саме вони очолюють Світовий рейтинг щастя. У 2023 це були Фінляндія, Данія та Ісландія (Helliwell et al., 2023, p. 36).

Другою вагомою причиною підвищення інтересу до скандинавських країн у цілому і Данії зокрема полягає в тому, що після початку повномасштабного воєнного вторгнення росії ці країни стали лідерами військово-технічної допомоги Україні в її протистоянні ворогу, а також прийняли чимало українців як шукачів тимчасового захисту за спеціальними законами якщо й не в абсолютних числах, то у відсотковому відношенні до

кількості свого населення точно. І сьогодні багато українських дітей і молоді відвідують заклади дошкільної, загальної середньої, вищої освіти в Данії.

На жаль Вікіпедія не може надати актуальну інформацію щодо кількості українців, які мешкають сьогодні в Данії, оскільки відповідна стаття востаннє була відредагована в далекому вже і ще відносно мирному 2020 році (Українці в Данії, 2020). Точніша інформація міститься на офіційному сайті Посольства України в Королівстві Данія (2023): «До початку російської повномасштабної війни на території Данії проживало понад 16 тисяч українців. Орієнтовна кількість тимчасово переміщених українців, які прибули в країну після російського вторгнення у лютому 2022 р., становить до 50 тисяч осіб» (Посольства України в Королівстві Данія, 2023). Отже, маючи понад 60 тисяч українців, діти яких так чи так нині афілійовані із закладами освіти Данії, маємо ближче познайомитися з данською системою освіти, зокрема її дошкільною ланкою.

Особливості освіти на різних рівнях освіти в Данії українські дослідники почали вивчати не так давно і не надто активно. Тому **метою статті** визначаємо короткий огляд стану і перспектив дослідження дошкільної освіти в Данії.

Виклад основного матеріалу. На сторінці наукової періодики України сайту Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за ключовими словами, а також через пошук за відкритими джерелами Google ми знайшли 19 статей і матеріалів про данську систему освіти:

- ❖ у цілому (Данія. Система освіти, б.д.; Корольчук, 2019; Нежива, 2019; Процай, 2014; Федорченко, б.д.; Шугалій, 2015 тощо);
- ❖ її різні рівні:
 - ✔ початкову (Ярова, 2013);
 - ✔ середню (Єгорова, 2018; Швадчак, 2019);
 - ✔ позашкільну (Bondarenko, 2021);
 - ✔ професійну (Ворначев, 2015);
 - ✔ вищу (Граб, 2020; Зябловська, 2023; Логвиненко, 2014; Швадчак, 2019);
- ❖ різні напрями:
 - ✔ педагогічну (Товканець, 2023);
 - ✔ дизайнерську (Зябловська, 2023);
- ❖ освіти дорослих (Леонтьєва, 2009; Огієнко, 2008, 2009, 2019a, 2019b; Орос, 2018).

Як бачимо, дослідження освітньої системи Данії розпочалося наприкінці першої декади XXI століття працями О. Огієнко (2008, 2009) і О. Леонтьєвої (2009) щодо освіти дорослих і триває до сьогодні. Переважно увагу українських науковців привертають теоретико-методологічні питання й досвід організації освіти в цілому (6 назв), вищої освіти (4 назви) та освіти дорослих (3 назви) у Данії.

Важливо зазначити, що часто освітня система Данії розглядається українськими дослідниками не ізольовано, а в певних цивілізаційно-регіональних контекстах:

- ❖ суто скандинавському (Газіна, 2023; Логвиненко, 2014; Огієнко, 2008, 2009, 2019a, 2019b; Nazina, 2021)
- ❖ загальноєвропейському (Товканець, 2023);
- ❖ широкому європейському та північноамериканському в цілому (Орос, 2018).

Що стосується зарубіжної дошкільної освіти, тут теж переважають дослідження досвіду країн Європи:

- ❖ Європейського Союзу (Іванова, 2021а; Степанова-Камиш, 2021b);
- ❖ Великої Британії (Іванова, 2021b);
- ❖ особливо Скандинавії (Корольчук, 2018; Марковська, 2021; Степанова-Камиш, 2021а, 2021е, 2023; Швадчак, 2021).

Також наявні праці, присвячені дошкільно Австралії (Степанова-Камиш, 2021с), Сінгапуру (Степанова-Камиш, 2021d) та країн на різних континентах (bodean, 2018).

Із шести знайдених джерел стосовно безпосередньо дошкільної освіти в Данії три (Довбиш, 2019, Єгорова (2018) та Ударцева, 2019) є популярними ознайомлювальними матеріалами на сайтах для батьків. Отже, тільки чотири статті (Газіна, 2023; Дем'янюк, 2023; Nazina, 2021, 2022) є науковими працями, присвяченими, з-поміж іншого, дошкільно в Данії.

Аналіз текстів названих статей дає підстави для висновку, що найглибше питання організації роботи з дітьми дошкільного віку і Данії досліджує І. Газіна. Ми свідомо не вжили терміну «питання дошкільної освіти в Данії», оскільки в самій скандинавській країні такого терміну немає. Там говорять про денний догляд, що значно точніше передає суть феномена. В Данії немає «повноцінної» дошкільної освіти в українському розумінні. Організовані заняття з вивчення букв і цифр, навчання письма, слухання й переказу казки розпочинаються лише в «нульовому класі», за рік до безпосереднього вступу до школи. До цього, починаючи з трирічного віку, діти відвідують аналоги звичних для українців дитячих садків – центри денного догляду. У таких центрах діти дійсно перебувають під наглядом дорослих, й освітній процес відбувається, але найчастіше в невимушених, неформальних ситуаціях, які не справляють враження спеціально організованих. Ключовими принципами данської дошкільної освіти є такі:

«Дитина вчиться, досліджуючи тілом і почуттями, дивуючись і ставлячи запитання, зустрічаючи запитання та виклики та експериментуючи, наприклад, з матеріалами та роблячи відкриття.

Дитина також вчиться через спілкування, обмін та соціальну взаємодію, переживаючи нові речі та відчуваючи, що, наприклад, вона може зробити новаторський і творчий внесок у контексти, частиною яких вона є з іншими дітьми та дорослими.

Навчання дитини сприяє тому, що вона сміє робити помилки, вагається і дає волю уяві» (Emu-redaktionen, 2022) (*Курсив авторів джерела*).

І. Газіна з явною симпатією пише про активну участь батьків у співпраці з закладами дошкільної освіти (Nazina, 2022), що є надзвичайно актуально і для українського дошкільня. Цікавим і корисним є виконаний нею огляд практики функціонування специфічних скандинавських «лісових шкіл» (Газіна, 2023), і автор навіть констатує, що в умовах повномасштабної російсько-української війни в нашій країні, на Івано-Франківщині, вимушено виникли певні аналоги таких закладів (Газіна, 2023, с. 19).

Практично беззаперечно позитивно оцінює автор і дію суперечливого феномена – «Закону Янте» (Nazina, 2021). Хоча, заради справедливості зазначимо, що І. Газіна все ж таки пише і про протилежну точку зору на це соціально-психологічне і традиційне культурно-історичне явище, що існує в самих скандинавських країнах. Оскільки в праці О. Дем'янюка (2023) ми теж зустрічаємося з позитивною оцінкою ролі «Закону Янте» в освітній системі Данії, причому некритичною, беззаперечно позитивною оцінкою, можемо

припустити, що автори знаходяться під емоційним впливом допису О. Єгорової (2018), засновниці приватного дитячого садка і школи з професійним бекграундом, що пов'язаний з роботою в Данії, але не має жодного стосунку до освіти і педагогіки. На наш погляд, феномен «Закону Янте» і його вплив на соціально-психологічні особливості сучасних данців та національну систему освіти цієї скандинавської країни ще очікує на глибоке вивчення. Зі свого боку висловимо припущення, що надвисокі показники Данії в багаторічних «рейтингах щастя» (Helliwell et al., 2023 та ін.) можуть пояснюватися, з-поміж іншого, відсутністю в суспільстві відкритої агресивної конкуренції як наслідком дії «Закону Янте».

Висновки. Дослідження показало, що в останні роки стрімко зростає інтерес української освітянської спільноти до особливостей становлення й функціонування освітніх систем провідних розвинених країн Європи, однією з яких є Данія. Наразі достатньо дослідженими є структура данської освіти в цілому, а також питання середньої, вищої освіти та освіти дорослих. Водночас данське дошкілля тільки починає привертати увагу дослідників.

Перспективи подальших досліджень пов'язані, на наш погляд, з поглибленим вивченням теоретико-методологічних засад дошкільної освіти, підходів до конструювання її змісту та принципами організації.

Список використаних джерел

- Ворначев, А. О. (2015). Досвід професійної освіти і навчання у Данії: мета, структура, механізми реалізації. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*, (8), 119–126. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Profos_2015_8_21
- Газіна, І. (2023). "Лісові школи" в системі дошкільної освіти: Данський досвід. *Acta Paedagogica Volynienses*, (1), 18–24. <https://doi.org/10.32782/apv/2023.1.3>
- Головіна, О. (2021, August 28). *Прості обрахунки і збагачення словникового запасу. Чого навчають дошкільнят в Англії*. Нова українська школа | Веб-ресурс НУШ. <https://nus.org.ua/articles/prosti-obrahunky-i-zabagachennya-slovnikovogo-zapasu-chogo-navchayut-doshkilnyat-v-angliyi/?fbclid=IwAR1d5CGII0xHWkvcv54vANrtdb8cwqfaD9vhwJRIELoQDo4A7qFXqbyjaUY>
- Граб, М. В. (2020). Вища освіта Данії: практико-зорієнтований підхід. *Вісник Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки*, (4), 183–187. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3759132>
- Данія. *Система освіти*. (n.d.). ПСИХОЛОГІС – енциклопедія практичної психології. http://psychologis.com.ua/daniya_sistema_obrazovaniya.htm
- Дем'янюк, О. Й. (2023). Особливості дошкільної та середньої освіти в Королівстві Данія. *Педагогічний пошук*, 4(120), 6–11. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedp_2023_4_4
- Довбиш, М. (2019, September 11). *Рецензи зростання: 5 дивовижних фактів про дитячі садочки Данії*. 4mama.ua – сайт для сучасних мам. <https://4mama.ua/kids/education/13088-retsepti-zrostannya-5-divovizhnih-faktiv-pro-dityachi-sadochki-danii>
- Дошкільна освіта за кордоном*. (n.d.). Studentam.net.ua. <https://studentam.net.ua/content/view/3543/97/>
- Єгорова, О. (2018, December 13). "Закон Янте". 9 особливостей школи в Данії. Українська правда. Життя. <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/12/13/234617/>
- Зябловська, Д. (2023). Організаційно-педагогічні аспекти забезпечення якості дизайнерської освіти у вищій школі Данії. *Молодь і ринок*, (4/212), 128–133. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.279647>
- Іванова, В. В. (2021а). Організація сучасної дошкільної освіти у системі неперервної освіти у країнах Європейського Союзу. *Наукові записки*, (145), 62–71. <https://doi.org/10.31392/nz-npu-145.2019.07>

- Іванова, В. В. (2021b). Структура системи дошкільної освіти у Великій Британії та країнах ЄС (на прикладі Франції, Німеччини, Фінляндії, Польщі, Швейцарії). *Наукові записки*, (144), 107–113. <https://doi.org/10.31392/nz-npu-144.2019.12>
- Корольчук, М. (2018, October 18). *Особливості освіти дітей у Швеції*. Learning.ua. <https://learning.ua/blog/201810/osoblyvosti-osvity-ditei-u-shvetsii/>
- Корольчук, М. (2019, March 12). *Особливості освітньої системи Данії*. Learning.ua. <https://learning.ua/blog/201903/osoblyvosti-osvitnoi-systemy-danii/>
- Леонтьєва, О. (2009). Соціальне партнерство як необхідна умова забезпечення якості професійної освіти дорослих у Данії. *Збірник наукових праць [Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини]*, (2), 206–213. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2009_2_28
- Логвиненко, Т. (2014). Вища освіта Данії, Норвегії, Швеції у сучасному європейському вимірі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*, (30), 86–89. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2014_30_33
- Марковська, М. (2021, December 8). *Не вчать читати й писати, а розвивають самостійність і соціальність. Як працює дошкілля в Норвегії*. Нова українська школа | Веб-ресурс НУШ. <https://nus.org.ua/articles/ne-vchat-chytaty-i-pysaty-a-rozvyvayut-samostijnist-i-sotsialnist-yak-pratsyuye-doshkillya-v-norvegiyi/?fbclid=IwAR2Bdan8XnQnRP1PyYB9H7Irr1Uxq7aBI3chLFBB7DA9UBrtohcIUsg9IDk>
- Нежива, О. (2019). Досвід реформування освітньої політики в Королівстві Данія. *Humanities Science Current Issues*, 2(21), 119–122. <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/21.167284>
- Огієнко, О. І. (2008). *Тенденції розвитку освіти дорослих у скандинавських країнах*. Еллада.
- Огієнко, О. (2009). Освіта дорослих: досвід скандинавських країн для України. *Науковий вісник [Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича]. Сер. Педагогіка і психологія*, (451), 142–152. <http://surl.li/ufvzr>
- Огієнко, О. (2019a). Суспільно-державне управління в системі освіти дорослих: Досвід Швеції, Данії, Норвегії та Фінляндії. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 2(16), 155–166. [https://doi.org/10.35387/od.2\(16\).2019.155-166](https://doi.org/10.35387/od.2(16).2019.155-166)
- Огієнко, О. (2019b). Формування компетентностей для демократичного громадянства в системі освіти дорослих скандинавських країн. *Педагогічні науки: Теорія, історія, інноваційні технології*, (8(92)), 13–23. <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2019.08/013-023>
- Орос, І. І. (2018). Подібні та відмінні ознаки освіти дорослих країн ЄС (Франції, Німеччини, Данії, Бельгії, Угорщини) та англomовних країн (США, Канади, Великої Британії). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*, 3(2), 223–230. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2018_3\(2\)_42](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2018_3(2)_42)
- Особливості дошкільної освіти в країнах Європи – основні відмінності з Україною*. (2023, November 1). Офіційний веб-сайт Служби освітнього омбудсмена України. <https://eo.gov.ua/osoblyvosti-doshkilnoi-osvity-v-krainakh-yevropy-osnovni-vidminnosti-z-ukrainoiu/2023/11/01/>
- Посольство України в Королівстві Данія. (2023, 14 вересня). Українська громада в Данії. <https://denmark.mfa.gov.ua/information-for-ukrainians/ukrainian-community-in-denmark>
- Процай, Л. П. (2014). Данія. Система освіти Данії. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, (8), 39–48. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2014_8_7
- Стандарт дошкільної освіти Норвегії. Вид. офіц. http://ussf.kiev.ua/images/project-54/Norway_DO.pdf.
- Стандарт дошкільної освіти Швеції. (n.d.-a). Програма підтримки освітніх реформ в Україні "Демократична школа". https://www.schools-for-democracy.org/images/Sweden2_09.04_210x210.pdf
- Стандарт дошкільної освіти Швеції. (n.d.-b). Програма підтримки освітніх реформ в Україні "Демократична школа". https://www.schools-for-democracy.org/images/Sweden_09.04_210x210_1.pdf
- Степанова-Камиш, А. (2021a, March 29). *Як дошкілля Швеції враховує думку дитини й навчає її вчитись упродовж життя*. Нова українська школа | Веб-ресурс НУШ. <https://nus.org.ua/articles/yak-doshkillya-shvetsiyi-vrahovuye-dumku-dytyny-i-navchaye-yiyi-vchytys-uprodovzh-zhyttva/>
- Степанова-Камиш, А. (2021b, April 29). *Використовувати кожну ситуацію для навчання: як працюють дитячі садочки в Польщі*. Нова українська школа | Веб-ресурс НУШ.

<https://nus.org.ua/articles/vykorystovuvaty-kozhnu-sytuatsiyu-dlya-navchannya-yak-pratsyuyut-dytyachi-sadochky-v-polshhi/>

- Степанова-Камиш, А. (2021c, June 4). *Не знання, а дослідження себе та світу. Як працює австралійська дошкільна освіта*. Нова українська школа | Веб-ресурс НУШ. https://nus.org.ua/articles/ne-znannya-a-doslidzhennya-sebe-ta-svitu-yak-pratsyuye-avstralijska-doshkilna-osvita/?fbclid=IwAR160kW3iXpuJ17oYVtEdyfta29-wtRowXSmHIEsledehBT_a9hublqDbfc
- Степанова-Камиш, А. (2021d, July 21). *Дошкілля Сінгапуру: як навчають малечу в одній із найкращих освітніх систем*. Нова українська школа | Веб-ресурс НУШ. https://nus.org.ua/articles/doshkilliya-singapuru-yak-navchayut-malechu-v-odnij-iz-najkrashhyh-osvitnih-system/?fbclid=IwAR0R_5b4JyxVvrK5AXOfN0DiqVcyX90BBuMVagXMi0Y9Up14QPLcZxggdD0
- Степанова-Камиш, А. (2021e, September 7). *Дитсадки мають з'ясувати думку дітей. Як працює фінське дошкілля*. Нова українська школа | Веб-ресурс НУШ. <https://nus.org.ua/articles/dytsadky-mayut-z-yasuvaty-dumku-ditej-yak-pratsyuye-finske-doshkilliya/?fbclid=IwAR2dhzDvcOs5U2r47o4pijEMhFx9H9EuPOhgJ5PraUB0cMy7jK0x-xqrLd8>
- Степанова-Камиш, А. (2023, July 4). *Садочки Норвегії: досвід українських батьків*. Нова українська школа | Веб-ресурс НУШ. <https://nus.org.ua/articles/sadochky-norvegii-dosvid-ukrayinskyh-batkiv/>
- Товканець, Г. (2023). Неперервна педагогічна освіта в європейському освітньому просторі: досвід Данії і Норвегії. *Імідж сучасного педагога*, 209(2), 36–41. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-2\(209\)-36-41](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-2(209)-36-41)
- Ударцева, Н. (2019, January 3). *Зарубіжний досвід виховання дитини: дитячі садки в Данії*. FirstStep. <https://firststep.com.ua/article/zarubiznii-dosvid-vihovanna-ditini-ditaci-sadki-v-danii#-->
- Українці в Данії. (2020, 10 лютого). У *Вікіпедії*. https://uk.wikipedia.org/wiki/Українці_Данії
- Федорченко, Ю. (n.d.). *Освіта в Данії*. Федорченко Юрій. <http://fedorchenko.ho.ua/dk/1.html>
- Швадчак, Н. (2019, February 24). *Як там вчаться: український студент про данську школу й університет*. Нова українська школа | Веб-ресурс НУШ. <https://nus.org.ua/articles/yak-tam-vchatsya-ukrayinskyj-student-pro-dansku-shkolu-j-universytet/>
- Швадчак, Н. (2021, February 7). *Дошкільна освіта Норвегії: як дітей навчають відповідальності й самостійності*. Нова українська школа | Веб-ресурс НУШ. <https://nus.org.ua/articles/doshkilna-osvita-norvegii-yak-ditej-navchayut-vidpovidalnosti-i-samostijnosti/>
- Шугалій, Н. Є. (2015). *Науково-педагогічна спадщина Ніколая Фредеріка Северіна Грунтвіга в контексті розвитку освіти Данії* [Extended abstract of dissertation of Candidate of Pedagogical Sciences, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя]. НРАТ. <https://dir.ukrintei.ua/view/okd/25ca7e9577b39f773>
- Ярова, О. (2013). Сучасна початкова освіта Данії: здобутки та вектори розвитку. *Початкова школа*, (12), 51–53. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psh_2013_12_17
- bodean. (2018, April 8). *Системи дошкільної освіти за кордоном: країни та особливості*. Clout.com.ua – відкриваємо світ разом! <https://clout.com.ua/sy-stemy-doshkil-noyi-osvity-za-kordonom-krayiny-ta-osobly-vosti.html>
- Bondarenko, O. (2021). Influence of the educational concept of folk high schools on the development of afterschool education in Denmark. *Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education*, 1(25), 34–41. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2021-25-1-34-41>
- Hazina, I. (2021). “The law of Jante”: its place in Denmark’s preschool. *Pedagogical Education: Theory and Practice*, (31), 123–131. <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2021-31-123-131>
- Hazina, I. (2022). Parental cooperation in the preschool education system of Denmark. *Pedagogical Education: Theory and Practice*, (32), 125–137. <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2022-32-125-137>
- Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D., Aknin, L. B., De Neve, J.-E., & Wang, S. (Eds.). (2023). *World Happiness Report 2023* (11th ed.). Sustainable Development Solutions Network <https://happiness-report.s3.amazonaws.com/2023/WHR+23.pdf>

ДАЙ Сінхао

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво),
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
м. Харків, Україна

ДУ Веньтао

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво),
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
м. Харків, Україна

Катерина ЮР'ЄВА

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри музичного мистецтва,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
м. Харків, Україна

ЕВОЛЮЦІЯ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ З МУЗИКИ ДЛЯ ШКІЛ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Анотація. Окреслено зв'язок трьох послідовних версій «Стандартів навчальних програм з мистецтва для обов'язкової освіти» – 2001, 2011, 2022 років – з програмними державними документами Китайської Народної Республіки, присвяченими реформуванню системи освіти в цілому, а також естетичного виховання й навчання музики в межах обов'язкової дев'ятирічної освіти. Зіставлено основні положення Стандартів 2011 та 2022 років.

Ключові слова: Китайська Народна Республіка, стандарти, обов'язкова освіта, навчальна програма, мистецтво, музика

Abstract. The relationship between three consecutive versions of the "Art Curriculum Standards for Compulsory Education" – 2001, 2011, 2022 – is outlined with program state documents of the People's Republic of China, dedicated to reforming the education system as a whole, as well as aesthetic education and music education in within the bounds of compulsory nine-year education. The main provisions of the 2011 and 2022 Standards are compared.

Key words: People's Republic of China, standards, compulsory education, curriculum, art, music

Постановка проблеми та її актуальність. Китай – країна з культурою, яка налічує декілька тисячоліть неперервного розвитку, не лише демонструє сьогодні стрімке соціально-економічне зростання, але й прагне посісти достойне місце у загальносвітовому суспільно-політичному устрої. Останні чотири десятиліття позначаються невинним розвитком системи освіти КНР, в якій не тільки керівні державні органи, а й усе суспільство вбачають провідний чинник подальшого розвитку і поступу. Тому для української освітянської спільноти безумовно цікаво і корисно ознайомитися з історію становлення, а також специфікою функціонування сучасної освітньої системи Китаю.

Аналіз наявних досліджень і публікацій. В основу дослідження було покладено насамперед офіційні документи керівних державних органів Китайської Народної Республіки, а також тексти трьох версій стандартів навчальних програм з мистецтва для обов'язкової дев'ятирічної освіти 2001, 2011, 2022 років. Також у роботі використано ґрунтовні аналізи нормативної бази естетичного виховання й мистецької освіти у китайських закладах освіти різних рівнів, виконані групою дослідників у складі Го Іцзяна, Чжан Хао та Чжао Бейбея на чолі з К. Юр'євою, а також статтю К. Юр'євої, в якій дослідниця також на основі аналізу державних документів виявила тенденції розвитку естетичного виховання й мистецької освіти в КНР. Залучено праці китайських науковців, які аналізують освітні стандарти Китаю.

Виклад основного матеріалу. Упродовж усієї першої чверті XXI століття керівництво Китайської держави дбайливо опікується не лише питанням освіти в цілому, але й, зокрема, мистецької освіти як ядра естетичного виховання [1; 2]. Свідченням тому є практика, коли новий етап реформування, впровадження нового покоління стандартів не лише супроводжується нормативними документами, але й концептуальний документ чи навіть низка документів, що окреслюють мету, методологічні підходи й принципи, основні напрями роботи, завжди йому передуює. Готуючись до вступу в III тисячоліття, ЦК КПК і Державна Рада оприлюднили програмний документ – «Рішення про поглиблення реформи освіти та всебічне сприяння якійсї освіти» [6]. У відповідь була розроблена й у 2001 році запроваджена експериментальна версія «Стандарту навчальної програми з мистецтва для обов'язкової освіти».

Упродовж першої декади XXI століття проходили апробація, дослідження й аналіз їх результатів, за підсумками яких у 2011 році Міністерство освіти оприлюднило нову версію «Стандартів навчальних програм з мистецтва для обов'язкової освіти». Ці стандарти стали кроком на шляху реалізації настанов чергового керівного документу – «Контур національного середньо- та довгострокового плану реформування та розвитку освіти» [8].

Наступні десять років були присвячені дослідженням і аналізу результатів апробації Стандартів 2011 року. І напередодні початку наступної декади XXI століття Генеральний офіс Центрального комітету Комуністичної партії Китаю та Генеральний офіс Державної ради оприлюднили новий програмний документ – «Погляди щодо всебічного зміцнення та вдосконалення шкільного естетичного виховання в нову еру» [5]. На його виконання Міністерство освіти розпочало черговий, третій з початку XXI століття перегляд стандартів навчальних програм. У результаті світ побачили «Стандарти навчальних програм з мистецтва для обов'язкової освіти (видання 2022 року)» [7].

Ми зіставили основні положення Стандартів 2011 та 2022 років і презентували результати в інфографіці.

Висновки. Виявлено, що відмінності між двома версіями стандартів навчальної програми полягають у: трансформації цільового ядра навчальної програми; змістових акцентах курсу; періодизації навчання та цілях і змісті кожного періоду навчання. Поряд із цим, у версії Стандарту навчальної програми 2022 року додано новий розділ «Оцінювання академічної якості музичної освіти», який уточнює стандарти оцінювання якості академічних досягнень учнів.

Еволюція навчальних програм з музики для шкіл Китайської Народної Республіки

Дай Сіньхао, Ду Веньтао, К. Юр'єва



Стандарт навчальних програм з мистецтва для обов'язкової освіти 2011

Цільове ядро навчальної програми з музики
Естетичне виховання, естетичний розвиток

Цілі і зміст навчання музики

1–2 класи **набуття здатності до відчуття та оцінки музики**

3–6 класи **розвиток навичок музичної діяльності**

7–9 класи **розвиток художньої уяви в музичній творчості**

Стандарт навчальних програм з мистецтва для обов'язкової освіти 2022

Всебічний розвиток учнів для досягнення базової грамотності засобами мистецтв



1–2 класи **розвиток емоційної чутливості до музики, здатності розуміти зміст музики та емоції, які вона викликає, вдосконалення здатності оцінювати та коментувати музику**

3–5 класи **розвиток навичок художнього самовираження в різних видах музичної діяльності**

6–7 класи **створення й презентація нескладних власних музичних творів**

8–9 класи **поглиблення, узагальнення, інтеграція результатів мистецької освіти: розпізнавання засобів виразності різних мистецтв, розуміння тісного зв'язку і взаємодії музики з іншими дисциплінами, мистецтва з життям людини та соціальним розвитком**

Список використаних джерел

1. Го Іцзян, Чжан Хао, Чжао Бейбей, Юр'єва К. А. Нормативна база сучасного естетичного виховання в Китаї. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 2020. Вип. 55. С. 102–137.
2. Юр'єва К. А. Сучасні тенденції розвитку мистецької освіти в Китаї. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 2021. Вип. 56. С. 126–166.
3. Wu Bin, Jin Yawen. A new milestone in music curriculum reform – in-depth interpretation of music curriculum standards for compulsory education (2011 edition) (I). *Music Education in China*. 2012. No. 5.
4. Wu Bin, Jin Yawen. A new milestone in music curriculum reform – in-depth interpretation of music curriculum standards for compulsory education (2011 edition) (II). *Music Education in China*. 2012. No. 6. P. 4–7.
5. 中共中央办公厅, 国务院办公厅 [Генеральний офіс Центрального комітету Комуністичної партії Китаю, Генеральний офіс Державної ради].关于全面加强和改进新时代学校美育工作的意见 [Погляди щодо всебічного зміцнення та вдосконалення шкільного естетичного виховання в нову еру]. 2020.
6. 中共中央国务院关于深化教育改革全面推进素质教育的决定 [Рішення ЦК Комуністичної партії Китаю та Державної ради про поглиблення реформи освіти та всебічне сприяння якісній освіті]. 1999.
7. 中国教育部 [Міністерство освіти КНР].艺术课程标准: 义务教育 [Обов'язкова освіта: стандарти навчальних програм з мистецтва]. 北京 : Beijing Normal University Press, 2022. 131 с.
8. 国家中长期教育改革和发展规划纲要(2010-2020年) [Контур Національного середньо- та довгострокового плану реформування та розвитку освіти (2010–2020)]. 新华社 [Інформаційне агентство Сінхуа]. 2010.07.29.

Катерина БУРОВА

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 013 Початкова освіта,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна

Наталія РУДІЧЄВА

кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри початкової і професійної освіти
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. Представлено сутність поняття «емоційний інтелект». Розкрито основний момент в навчанні хореографії: сприймання музики та емоційна реакція на неї, яке свідчить про загальну емоційність особистості дитини. Зазначено, що після опанування метроритмічної складової музики і доведення виконання рухів до технічної досконалості, необхідно переходити до розкриття емоції вихованців у русі тіла під час виконання танцю. Висвітлено важливість залучення учнів молодшого шкільного віку до занять хореографією у закладах позашкільної освіти, які сприяють прояву емоцій, їх розумінню, а також допоможуть розкрити емоційний потенціал дитини.

Ключові слова: емоційний інтелект, хореографія, учні молодшого шкільного віку.

Abstract. The essence of the concept of «emotional intelligence» is presented. The main point in teaching choreography is revealed: perception of music and emotional reaction to it, which indicates the general emotionality of the child's personality. It is noted that after mastering the metrorhythmic component of music and bringing the performance of movements to technical perfection, it is necessary to move on to revealing the emotions of students in the movement of the body during the performance of the dance. The importance of involving primary school students in choreography classes in extracurricular education institutions, which promote the manifestation of emotions, their understanding, and also help reveal the child's emotional potential, is highlighted.

Keywords: emotional intelligence, choreography, primary school students

Постановка проблеми та її актуальність. XXI століття – століття розвитку інноваційних технологій в освіті і науці, що впливає на покращення умов життя людей, і, водночас, час зростання емоційної наруги і труднощів у взаємовідносинах між людьми. У цих умовах на чільне місце виходить здатність розуміти одне одного, розуміти емоції оточуючих та мати змогу співпереживати, тобто мати розвинений емоційний інтелект.

Саме молодший шкільний вік є сенситивним періодом, коли закладаються основи для розвитку емоційного світу дитини. Хореографічне мистецтво має невичерпний і вагомий потенціал впливів не лише на розвиток «тілесно-фізичних якостей» (І. Герц) учнів, а й на їхній інтелектуальний та емоційний розвиток, стимулює і викликає емоційно-чуттєві переживання від сприйняття музики, які передає через рухи тіла, сприяє збагаченню

емоційно-чуттєвого досвіду, формує естетичні почуття і переживання, художню культуру, підвищує рівень самосвідомості, творчу активність і креативність; крім того стимулює до глибинного спілкування між виконавцями. У зв'язку з цим розгляд проблеми розвитку емоційного інтелекту в учнів молодшого шкільного віку засобами хореографічного мистецтва є важливим й актуальним.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемою емоційного інтелекту інтенсивно займаються такі науковці, як Р. Бар-Он, Д. Гоуман [3], Г. Гарнер, Е. Носенко, Н. Коврига [5] та інші. Питання розвитку емоційного інтелекту засобами музичного мистецтва представлено в працях О. Прядко [6], а вплив хореографічного мистецтва на особистість школяра висвітлено у науковій статті О. Гриценко [2]. Слід зазначити, що питання розвитку емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку розглядаються науковцями, однак розвиток саме засобами хореографічного мистецтва не став предметом окремого дослідження.

Мета статті – розкрити вплив хореографічного мистецтва на розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом все більшу зацікавленість науковців викликає проблема не лише взаємозв'язку почуттів і розуму, емоційного і раціонального, їх взаємодії і взаємовпливу, а й знаходження балансу між цими «полюсами».

Емоції проникають в усі сфери психічної активності людини та визначають характер їх перебігу. Емоції відіграють важливу роль в нашому повсякденному житті: занадто «вибуховий» прояв емоцій може призвести до необдуманих рішень, які будуть мати незворотні наслідки. А відмова від прояву емоцій – позбавити ідчуття задоволення життям. Наявність сформованих таких якостей особистості людини, як уміння розуміти власний психоемоційний стан, управління ним, налагодження міжособистісної комунікації, здатність до встановлення порозуміння між учасниками певної спільної взаємодії свідчить про розвинений емоційний інтелект.

Поняття «емоційний інтелект» увів у науковий обіг американський дослідник Г. Гарднер у 1983 р. Учений зробив припущення, що існують різні підтипи інтелекту, які значно впливають на життєдіяльність особистості загалом. Вчений розглядає емоційний інтелект як підструктуру соціального інтелекту, яка включає в себе здатність спостерігати за власними емоціями та емоціями інших людей, розрізняти їх і використовувати цю інформацію для управління мисленням та діями. Клінічний фізіолог Р. Бар-Он у 1985 р. ввів позначення EQ (emotional quotient) – коефіцієнт емоційності. У 1990 р. американські психологи Дж. Мейєр і П. Селовей використали термін «емоційний інтелект» для позначення сукупності ступенів розвитку таких людських якостей, як: самосвідомість, самоконтроль, мотивація, вміння ставити себе на місце інших людей, навички спілкування з оточуючими тощо [8, с. 12]. Хоча, досі чіткого й однозначного визначення поняття «емоційний інтелект» не існує.

Науковці Н. Коврига і Е. Носенко розуміють емоційний інтелект як інтегральну характеристику особистості, яка проявляється в її «здібностях розуміти емоції, узагальнювати їх зміст, виокремлювати емоційний підтекст у міжособистісних відносинах, регулювати емоції таким чином, щоб сприяти за допомогою позитивних емоцій успішній

когнітивній пізнавальній діяльності та долати негативні емоції, які заважають спілкуванню чи загрожують досягненню індивідуального успіху» [5, с. 36].

Підґрунтя для успішного розвитку емоційного інтелекту закладається ще в дошкільному віці за підтримки батьків та вихователів у закладах дошкільної освіти, а в початковій школі і впродовж шкільного життя вдосконалюється.

Заняття хореографією має найбільший потенціал не лише для ознайомлення з палітрою емоцій та розширення емоційного самоусвідомлення учнів, а й для розвитку емпатійного ставлення до переживань оточуючих. Обов'язковим моментом у хореографічному мистецтві є сприймання музики та емоційна реакція на неї. Емоційні реакції, які виникають під час прослуховування музики, є свідченням того, що учень сприймає не лише звуковисотні, динамічні, темпові та метро-ритмічні характеристики, але й пізнає змістове наповнення музичного твору. Спостерігаючи за дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку, можна побачити їхню реакцію на музику: вони починають пританцьовувати, плескати у долоні, кружляти на місці тощо. Саме це свідчить про їхнє сприйняття метро-ритму музичної композиції та бажання проявляти реакції через рухи тіла. Як зазначає О. Прядко, емоційна реакція на музику вказує на загальну емоційність особистості дитини [6, с. 112].

Одним із основних завдань навчання хореографії початкового рівня в закладах позашкільної освіти (1–2-й роки навчання) є формування базових хореографічних умінь та розвитку відчуття ритму. Л. Аристова подає таке визначення: чуття ритму – це здатність рухатись, переживати музику, емоційно на неї реагувати, відчувати музичний ритм і точно його відтворювати [1]. Саме розвинене відчуття ритму має вагомий вплив як на фізичний розвиток, так і на естетичне виховання особистості дитини.

Актуальні поради видатного хореографа Б. Колногузенка спрямовані на виховання відчуття ритму у вихованців початкового рівня навчання хореографії: доцільно використовувати вправи, в яких рух повністю підпорядковується музиці – музика допомагає запам'ятовувати і відтворювати рухи: різні види ходьби та бігу в певному темпі та зі зміною темпу, під музику різного розміру та характеру; марш на місці та в русі з притопами та прихлопами; стрибки на місці та в різних напрямках під музику заданого темпу чи темпу, що змінюється; чергування повільних і швидких, високих і низьких стрибків під музичний супровід; хореографічні комбінації на основі вивчених різновидів ходьби, бігу та стрибків у поєднанні з прихлопами та притопами під музику [4, с. 15]. Найважливішим моментом у хореографії є навчити вихованця визначати ритмічні та метричні співвідношення, їх зміну і реагувати на певні зміни змінами в русі. Саме це свідчить про свідоме сприйняття музики. Опанувавши метроритмічну складову музики і технічні моменти виконання рухів, доречно переходити до почуттів, прояву емоцій. «Емоція – це суть руху» [7]. Хореограф, навчаючи вихованців спочатку розуміти, володіти і розкривати своїх емоції в русі тіла під час виконання танцю, допомагає розкрити емоційний потенціал дитини.

Основою змісту початкового навчання хореографії є залучення учнів до різноманітних видів хореографічної діяльності: виконавської, імпровізаційної і творчої. На початковому етапі діяльності хореографічного гуртка (знайомства з хореографічним мистецтвом) провідними є музично-виконавська й імпровізаційна діяльність. Через вільний танець учні проявляють свої творчі здібності до танцювального мистецтва та емоційні переживання [2, с. 13].

Філіппа Зігенхардт [7] дає поради, яких доцільно дотримуватись під час занять хореографією:

Кожне заняття хореограф має розпочати із виявлення емоційного стану вихованця. Як почуваться зараз, які емоції переживають, як вони проявляються в тілі? Як ця емоція може переміщатися через тіло / виходити з тіла / проявляється в тілі на занятті? Незважаючи на емоційний стан вихованця (сумний, розчарований, наляканий тощо), ці настрої можна спрямувати на творчість через його тіло та рухи.

Емоції впливають на фізичний стан дитини, на її поставу. З'ясуйте причину такого емоційного стану вихованця.

Заохочення вихованців до імпровізації: «відпустити і по-справжньому танцювати» на кожному занятті, а не лише на заключних етапах перед показовими виступами. Запропонуйте танцівникам «приміряти» різні почуття у комбінації, кроці чи позі, над якою ви працюєте, щоб побачити, як це впливає на якість їхніх рухів та впевненість. Знайдіть слово, яке відповідає їхнім почуттям, коли вони танцюють якнайкраще. Давайте можливість імпровізувати.

Зробіть танцювальну студію або танцювальний колектив безпечним середовищем (без осуду та насмішок), де танцівники можуть бути вразливими, відкритими та пристрасними [7].

Заняття хореографією у закладах позашкільної освіти спрямовані не лише на формування правильної постави, зміцнення сили та еластичності різних груп м'язів, виховання вольових якостей та витривалості, гнучкості, а й сприяють набуттю вихованцями вмінь і навичок у встановленні різноманітних соціальних зв'язків, впливають на розвиток емпатії. Під час виконання танцю вихованці вчаться відчувати один одного в русі під музику і без музики, співпрацювати в парі та танцювальному колективі. У хореографічному колективі вихованці набувають досвід проживання поразок і перемог, підтримки з боку учасників колективу та хореографа. Заняття хореографією знімають негативні емоційні прояви, підвищують настрій та покращують загальний емоційний стан дитини, крім того, сприяють налаштуванню на подальші тренування та виступи.

Висновки. Отже, основними завданнями, які стоять перед сучасним хореографом, є не лише розвиток хореографічних здібностей, естетичне та культурне виховання особистості вихованця, але й розвиток і розкриття його емоційної сфери. Заняття хореографією у закладах позашкільної освіти, поряд з підвищенням рівня фізичного, духовного, соціального здоров'я, сприяють і формуванню врівноваженого емоційного стану особистості учня молодшого шкільного віку, здатного підтримувати та зберігати своє здоров'я шляхом досягнення позитивних змін у поглядах та поведінці.

Список використаних джерел

1. Аристова Л. С. Методика музичного навчання та виховання : навч.-метод. посібник (для змішаної форми навчання). Миколаїв : "РАЛ-поліграфія", 2023. 200 с.
2. Гриценко О. Розвиваючий вплив хореографічного мистецтва на особистість школяра. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Т. 2, № 20. С. 12–16. URL : <https://doi.org/10.32843/2663-60852020-20-2-2>
3. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер. з англ. С.-Л. Гумецької. Харків : Віват, 2023. 512 с.
4. Колногузенко Б. Методика роботи з дитячим хореографічним колективом. Ч. I. Хореографічна робота з дітьми : навч. посіб. Харків : ХДАК, 2012. 135 с.

5. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія. Київ, 2003. 159 с. URL : http://distance.dnu.dp.ua/ukr/nmmateriali/documents/Em_intellekt.pdf
6. Прядко О. Розвиток емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку засобами музичного мистецтва. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Педагогічні науки.* 2021. Т. 1, № 195. С. 110–114. URL : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-195-110-114>
7. Ziegenhardt P. Emotions and the body. Part 1: Dance is emotion in motion. *StageMinded – Coaching, Counselling & Mentoring for Ballet Dancers, Performing Artists and Students.* URL: <https://stageminded.com/emotions-body-dance-motion-part1/> .
8. Mayer J. D., Salovey P. Emotional intelligence and the construction and regulation of feelings. *Applied and preventive psychology.* 1995. Vol. 4, no. 3. P. 197–208. URL: [https://doi.org/10.1016/s0962-1849\(05\)80058-7](https://doi.org/10.1016/s0962-1849(05)80058-7).

ЛЮЙ Яодун

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво),
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди,
м. Харків, Україна

ПОГЛЯДИ КИТАЙСЬКИХ НАУКОВЦІВ НА ПРОБЛЕМУ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗМІСТУ РЕПЕТИЦІЙНОЇ РОБОТИ З ХОРОМ

Анотація. У тезах висвітлено думки китайських хормейстерів, науковців-викладачів щодо мети репетиційної роботи з хором, її організації та етапів проведення.

Ключові слова: репетиція, хоровий спів, хормейстер, співаки.

Abstract. The theses reflect the opinions of Chinese choirmasters, academic teachers regarding rehearsal work with the choir, its organization and stages of implementation.

Key words: rehearsal, choir singing, choirmaster, singers.

Постановка проблеми та її актуальність. Початок XXI століття в Китаї ознаменувався стрімким розвитком суспільства, що сприяло підвищенню рівня життя населення та зростанню уваги людей до музичної культури і, зокрема, до хорового співу. Це спричинило появу значної кількості професійних та аматорських хорових колективів, відкриття факультетів, спеціальності для навчання хорової майстерності. Результатом діяльності хорового колективу є концертний виступ, якому передуює систематична, цілеспрямована, кропітка і довготривала репетиційна робота.

Метою роботи є огляд думок китайських хормейстерів, науковців-викладачів щодо мети репетиційної роботи з хором, її організації та етапів проведення.

Виклад основного матеріалу. Хорова репетиція, як зазначає Лю Лю, являє собою процес, під час якого диригент і учасники хору практикуються поза сценою, з метою досягнення ідеального співочого звучання і художньо-емоційної виразності [4].

І Цзяо Лун Тан мету репетиційного процесу вбачає у поступовому розвитку співацьких навичок хористів, вміння співпрацювати й вдосконалювати виконавську культуру співаків через поетапні та планомірні заняття. Науковець вважає, що основний зміст хорового навчання, полягає у досягненні чистої інтонації, чіткого ритму та оволодінні хоровими навичками («хоровим вокалом») [2]. Починати репетицію Гао Лінь, І Цзяо Лун Тан пропонують з простих, малоінтенсивних, легких для виконання рухів тіла, спрямованих на розкріпачення м'язів. Метою таких вправ, як зазначають вони, є зосередження уваги співаків, встановлення й посилення взаємодії між учасниками, виховання почуття командної роботи, що дозволяє полегшити емоційну атмосферу, щоб учасники входили в репетиційний стан у більш розслабленому стані духу [1; 2]. Треба зазначити, що такий самий прийом початку хорових репетицій є характерним для багатьох іноземних хорових диригентів.

Подальше використання саме вокальних вправ настроює співаків на досягнення чистої інтонації в унісонному та акордовому звучанні, тембральної та ритмічної однорідності, ідеального злиття вокальних партій, збалансованого контролю між вокальними партіями тощо [1]. Цікавим щодо використання вокальних вправ є погляд І Цзяо Лун Тан, який підкреслює необхідність при доборі вокальних вправ враховувати «найближчу мету» і «довгострокову мету». Перша – передбачає використання вправ безпосередньо пов'язаних з тими хоровими творами, над якими відбувається робота на репетиції. «Довгострокова мета» спрямовується на набуття, розвиток та вдосконалення вокальних навичок [2].

Важливу роль у досягненні позитивних результатів репетиції, на думку науковців, відіграють певні чинники. Хормейстер має чітко усвідомлювати власну відповідальність, бути ініціативним, толерантним, комунікативним (Гао Лін, Лю Лю); поєднувати різні режими репетиції (стоячи, сидячи, спів, відпочинок) (Гао Лін, Лю Лю); звертати увагу на психологічний та емоційний стан учасників (Гао Лін, Лю Лю); з перших хвилин репетиції «увійти в роль», в художній образ хорового твору і своїм прикладом спонукати усіх співаків «присвятити» себе репетиції хору; налаштовувати спілкування та обмін думками з учасниками хору, які мають безпосередньо і чітко розуміти його наміри [1; 4].

Керівник хору має професійно володіти музичним інструментом, голосом (точно відтворювати такі важливі для виконання співацької техніки як дихання, звуковедення, звукоутворення (І Цзяо Лун Тан) [2]; добре знати голосові можливості кожного співака та вміти своєчасно схвалити виконання ними своїх партій або коректно допомогти виправити помилки (Лю Лю) [4].

Як зазначають відомі диригенти та науковці [1–6], стовідсотково ефективність репетиційного процесу залежить від того, наскільки хормейстер ґрунтовно склав план репетиції. Саме ця робота свідчить про позитивне ставлення диригента до своєї роботи, його беззастережну відповідальність перед хористами і слухачами. Обравши твір, як зазначає Ву Юфей, хормейстер має визначити, скільки часу буде потрібно для його досконалого опанування (вивчення партій, досягнення ансамблевої звучності, строю, втілення художнього образу) [6]. План фактичної репетиції твору є безпосереднім планом репетиційних кроків, який диригент складає виходячи з тих заходів, концертних виступів, що стоять перед хоровим колективом, зі ступеня складності твору, загальних здібностей учасників хору, часу репетицій і ряду інших всебічних чинників У процесі проведення репетиції він має його обов'язково дотримуватися [1; 2; 4]. Крім того, хормейстер має заздалегідь визначити вокальні, ритмічні, темброві труднощі, що можуть виникнути під час опанування співаками твору, однак він не має зосереджувати на них увагу хористів з самого початку розучування, а концентрувати на них увагу співаків тільки за потреби, у процесі виникнення певних помилок, вносити корективи відповідно до реальної ситуації [2; 3; 6].

Аналіз досліджуваної літератури свідчить про те, що в процесі репетиції науковці, видатні диригенти та викладачі ЗВО Китаю виокремлюють три напрями роботи, якими має керувати диригент. Так, Лю Лю, вважає, що ефективність проведення репетиції визначається: розумінням голосових можливостей кожного учасника (діапазон, тембр), добором репертуару (знання стильових і жанрових особливостей хорового твору), використанням різних способів хорового виконавства (використання рухів, театралізації, драматизації) [4]. Гао Лін ототожнює напрями роботи з етапами репетиційного процесу і

відносить до них: ознайомлення з твором (надання співакам уявлення про стиль твору, тип, форму вираження, розучування по партіях тощо), художню обробку твору (поєднання партій в хоровому звучанні, хорової техніки з художнім образом) та художнє виконання [1].

Висновки. Таким чином, хорові репетиції є головною умовою технічного й художнього опанування хорового твору. Кожна репетиція має бути диригентом ґрунтовно спланована, організована та проведена на високому професійному рівні, що є запорукою майстерного, художнього концертного виконання та рефлексування слухачів.

Список використаних джерел

1. Гао Лінъ. Роздуми про хорову репетицію та аналіз процесу хорової репетиції. *Art Science and Tegnology*. 2016. № 9. С. 184.
2. І Цзяо Лун Тан. Вивчення змісту навчання студентського хору. *Форум мистецтва й освіти*. 2021. № 23. С. 73–76.
3. Лінъ Чжунгуан. Загальні кроки та методи хорової репетиції. *Голос Жовтої Ріки*, 2012. № 6. С. 122–123.
4. Лю Лю. Дослідження про мистецтво хорової репетиції та репетиційні етапи. *Музичне виховання*. 2017. № 19. С. 53.
5. Ма Гешунь. Нове видання хорових досліджень. Шанхай : Вид-во Шанхайської музичної консерваторії, 2008.
6. Ву Юфей. Дослідження необхідності та змісту домашньої роботи перед хоровою репетицією. *Північна музика*. 2020. № 01 (01). С. 63–64.

Звіт про проведення Ювілейної XX Міжнародної науково-практичної конференції «Методологія сучасних наукових досліджень»

Історична довідка. Конференція «Методологія сучасних наукових досліджень» була започаткована у 2004 р. як щорічна конференція молодих учених, у якій брали участь аспіранти, докторанти, молоді вчені ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Конференція була покликана надати молодим науковцям можливість апробації та публікації висновків і результатів їхніх досліджень.

З 2013 р. до участі в конференції стали долучатися всі науково-педагогічні працівники ХНПУ Г. С. Сковороди, а також колеги із зарубіжних установ-партнерів університету.

З 2018 р. конференція набула статусу міжнародної, об'єднавши учених України та 5 зарубіжних країн.

У 2022 р. проведення конференції було заплановано на 24–25 лютого. Конференція відбулася пізніше, у травні, в рамках відзначення дня української науки.

У 2023 р. було ухвалено рішення повернути термін проведення щорічної конференції на 20-ті числа лютого, щоб довести всьому світу, що ніхто і ніщо не здатні зупинити рух наукової думки, спілкування і співпрацю вчених з різних країн.

22–23 лютого 2024 року на базі Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди в режимі онлайн відбулася Ювілейна XX Міжнародна науково-практична конференція «Методологія сучасних наукових досліджень» під гаслом: «Наука, освіта, мистецтво: у пошуках обрисів поствоєнного світу». Співорганізаторами заходу виступили:

Міністерство освіти і науки України;

Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти»

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Україна);

Батумський державний університет імені Шота Руставелі (Грузія);

Вірменський державний педагогічний університет імені Х. Абовяна (Вірменія);

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (Україна);

Куявсько-Поморська Академія в Бидгощі (Польща);

Телавський державний університет імені Якоба Гогобашвілі (Грузія);

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна);

Факультет мистецтв Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Україна);

Кафедра музичного мистецтва Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Україна).

Участь у роботі конференції взяли викладачі закладів вищої та післядипломної освіти, наукові співробітники установ НАН України та галузевих академій, учителі, докторанти, здобувачі вищої освіти з України, Австрії, Бразилії, Вірменії, Грузії, Китайської

Народної Республіки, Колумбії Польщі (близько 170 осіб). Учасники представили 70 закладів і установ, зокрема, такі:

1. Автономний університет Букараманга (Букараманга, Колумбія);
2. Батумський державний університет імені Шота Руставелі (Батумі, Грузія);
3. Вірменський державний педагогічний університет імені Хачатура Абовяна (Єреван, Вірменія);
4. Грацький університет (Грац, Австрія);
5. Кавказький міжнародний університет (Тбілісі, Грузія);
6. Куявсько-Поморська Академія в Бидгощі (Бидгощ, Польща);
7. Нанкінський педагогічний університет спеціальної освіти (Нанкін, КНР);
8. Професійний коледж мистецтв Нінся (Нінся-Хуейський автономний район, КНР);
9. Телавський державний університет імені Якоба Гогешашвілі (Телаві, Грузія);
10. Університет Матея Бела (Банська Бистриця, Словаччина)
11. Федеральний інститут Парана (Курітіба, Бразилія);
12. Хебейська академія мистецтв (Хебей, КНР);

а також

1. Академія праці, соціальних відносин і туризму (Київ, Україна);
2. Бердянський державний педагогічний університет (Запоріжжя, Україна);
3. Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут» (Бережани, Україна);
4. Відокремлений структурний підрозділ «Краматорський фаховий коледж Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського» (Краматорськ, Україна);
5. Військовий інститут телекомунікації та інформатизації (Київ, Україна);
6. Волинський національний університет імені Лесі Українки (Луцьк, Україна);
7. Волинський фаховий коледж Національного університету харчових технологій (Луцьк, Україна);
8. Володимирський педагогічний фаховий коледж імені Агатангела Кримського (Володимир, Україна);
9. Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (Глухів, Україна);
10. Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти» (Київ, Україна);
11. Державний біотехнологічний університет (Харків, Україна);
12. Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет» (Слов'янськ, Україна);

13. Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Полтава, Україна);
14. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (Дніпро, Україна);
15. Державна наукова установа «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації» (Київ, Україна);
16. Донецький державний університет внутрішніх справ (Кривий Ріг, Україна);
17. Донецький національний медичний університет (Кропивницький, Україна);
18. Житомирський економіко-гуманітарний інститут Університету «Україна» (Житомир, Україна);
19. Західноукраїнський національний університет (Тернопіль, Україна);
20. Івано-Франківський національний медичний університет (Івано-Франківськ, Україна);
21. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (Івано-Франківськ, Україна);
22. Івано-Франківський приватний ліцей «ІТ СТЕП СКУЛ» (Івано-Франківськ, Україна);
23. Інститут богословських наук Непорочної Діви Марії Кам'янець-Подільської дієцезії РКЦ (Городок, Хмельницька обл., Україна);
24. Інститут демографії та проблем якості життя НАН України (Київ, Україна);
25. Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Київ, Україна);
26. Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна);
27. Київський національний університет технологій та дизайну (Київ, Україна);
28. Київський столичний університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна);
29. Красноільський ліцей № 3 Красноільської селищної ради Чернівецької області (Сторожинець, Україна);
30. Криворізький національний університет (Кривий Ріг, Україна);
31. Львівська технологічна бізнес школа (Львів, Україна);
32. Мукачівський державний університет (Мукачево, Україна);
33. Національний транспортний університет (Київ, Україна);
34. Національний університет «Львівська політехніка» (Львів, Україна);
35. Національний університет «Одеська політехніка» (Одеса, Україна);
36. Національний університет цивільного захисту України (Харків, Україна);
37. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна);
38. Одеська державна академія будівництва та архітектури (Одеса, Україна);
39. Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського (Полтава, Україна);
40. Полтавський державний аграрний університет (Полтава, Україна);

41. Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка (Полтава, Україна);
42. Приватна компанія «Композит» (Одеса, Україна);
43. Рівненський державний гуманітарний університет (Рівне, Україна);
44. Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (Суми, Україна);
45. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна);
46. Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти (Тернопіль, Україна);
47. ТОВ «Технічний університет „МЕТІНВЕСТ ПОЛІТЕХНІКА”» (Запоріжжя, Україна);
48. Українська академія друкарства (Львів, Україна);
49. Українська інженерно-педагогічна академія (Харків, Україна);
50. Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна);
51. Університет митної справи та фінансів (Дніпро, Україна);
52. Харківська державна академія культури (Харків, Україна);
53. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна);
54. Харківський національний університет внутрішніх справ (Харків, Україна);
55. Харківський національний університет радіоелектроніки (Харків, Україна);
56. Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія (Хмельницький, Україна);
57. Центральна геофізична обсерваторія імені Бориса Срезневського (Київ, Україна);
58. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Робочі мови конференції: українська, англійська, іспанська, польська.

Дискусії проходили за такими напрямками:

1. **Наука, освіта, культура та мистецтво в часи війни та в моделях повоєнного відновлення** (напрямок було додано з огляду на наявність достатньої кількості доповідей відповідного змісту).
2. Шляхи інтеграції національних систем освіти до європейського освітнього простору.
3. Філософські проблеми наукових досліджень.
4. Система природничо-наукових методів дослідження і методів дослідження в технічних науках.
5. Методи дослідження в педагогіці та психології.
6. Система методів дослідження військової, громадянської, міжкультурної освіти та національно-патріотичного виховання.

7. Система методів дослідження в суспільних, гуманітарних науках та мистецтвознавстві.

Аналіз наданих учасниками матеріалів і дискусій у ході конференції **засвідчив**, що цього року помітно збільшилася кількість доповідей про результати міждисциплінарних досліджень.

Також суттєва частка доповідей містить інформацію про використання цифрових інструментів і ШІ в науковій, освітній, мистецькій діяльності. У зв'язку з цим висловлено пропозицію наступного року додати новий напрям обговорень на секційних засіданнях: *Цифрові технології та Штучний Інтелект у науці, освіті, мистецтві*.

Порівняно з конференцією 2023 року, цьогоріч розширився перелік країн, чиї установи представляли учасники конференції. Відповідні діаграми за результатами конференцій 2023 і 2024 року подано на рисунках 1 і 2.

За результатами Ювілейної XX Міжнародної науково-практичної конференції 22–23 лютого 2024 р. створено інтерактивну мапу, на якій рожевими мітками позначено установи, або міста, де розташовані установи, представники яких стали учасниками конференції. Мітками інших кольорів позначено місця нинішнього перебування деяких учасників з України: <https://padlet.com/yuryevaka/22-23-02-2024-acixt973oqyi2b9h>

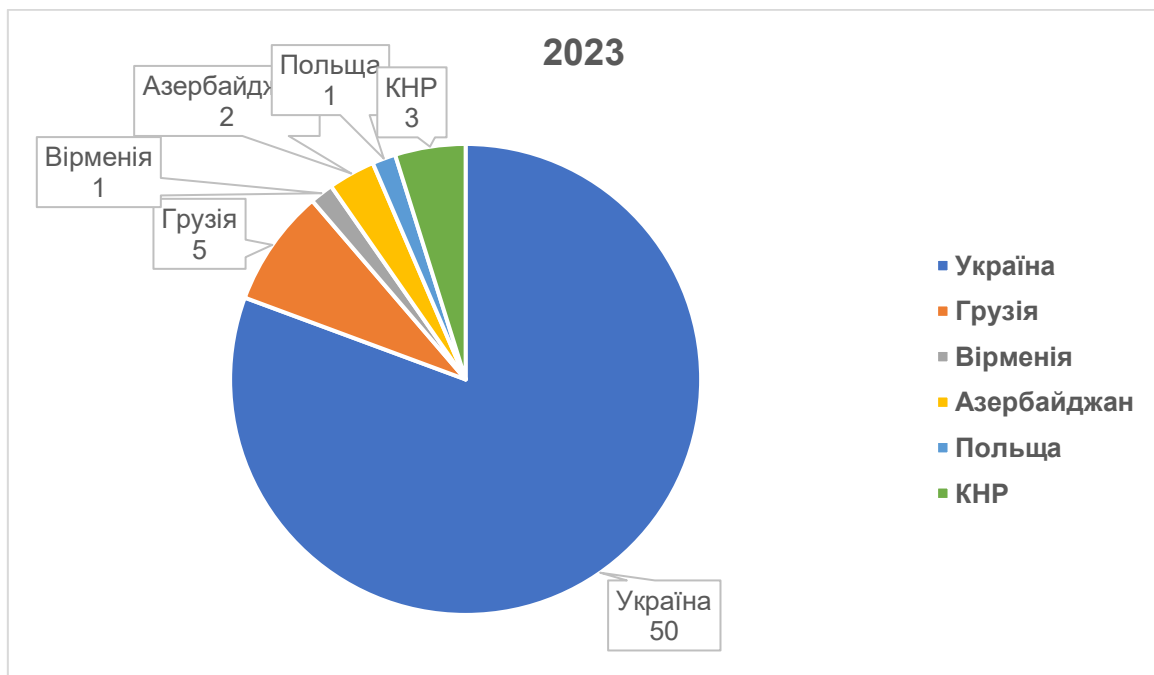


Рис. 1. Розподіл учасників конференції у 2023 році за країнами

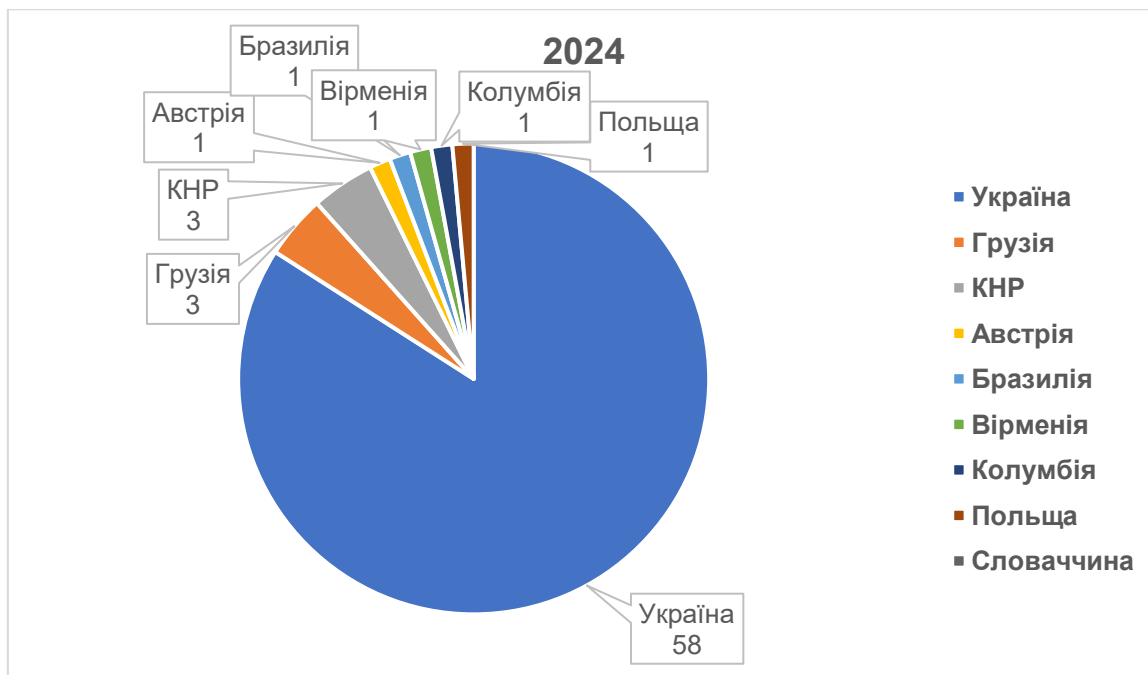


Рис. 2. Розподіл учасників конференції у 2024 році за країнами

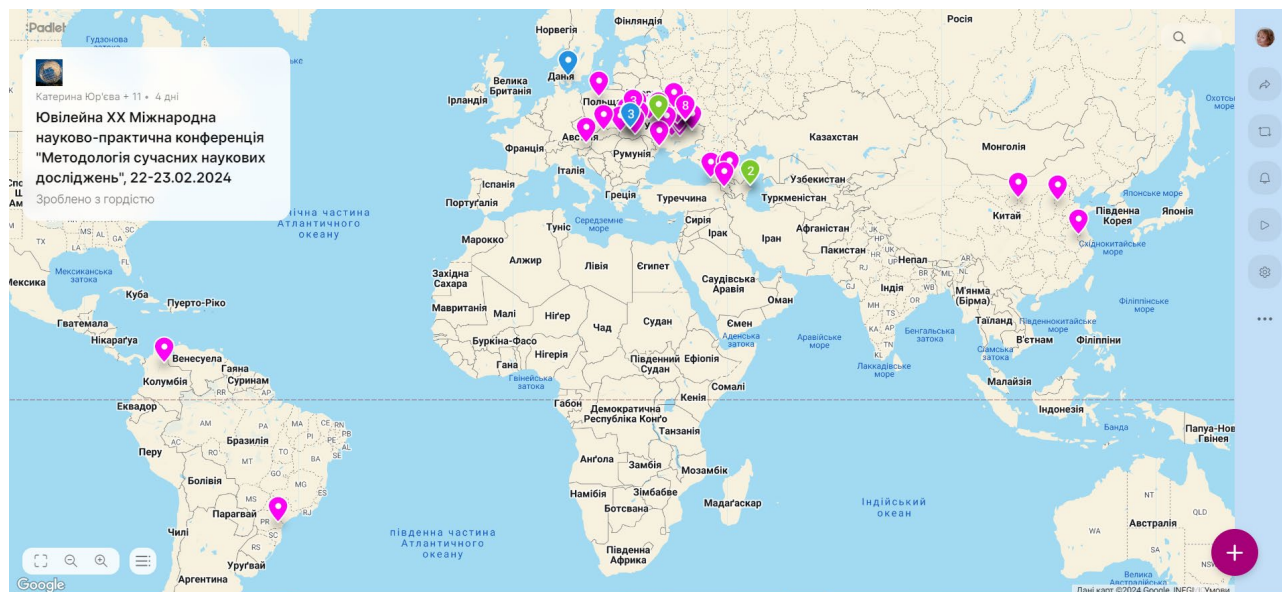


Рис. 3. Інтерактивна мапа

РІШЕННЯ

учасників Ювілейної XX Міжнародної науково-практичної конференції «Методологія сучасних наукових досліджень»

Ми, вчені з 70 закладів і установ 9 країн світу, за результатами проведення Ювілейної XX Міжнародної науково-практичної конференції «Методологія сучасних наукових досліджень», що проходила під девізом: **«Наука, освіта, мистецтво: у пошуках обрисів поствоєнного світу»**, одногосно ухвалюємо узгоджене спільне рішення:

1. Роботу Ювілейної XX Міжнародної науково-практичної конференції «Методологія сучасних наукових досліджень» визнати задовільною.
2. Підтвердити доцільність подальшого проведення щорічних науково-практичних конференцій «Методологія сучасних наукових досліджень».
3. Активізувати реалізацію започаткованих та планування нових міждисциплінарних теоретичних і прикладних досліджень.
4. Сприяти розширенню географії установ, наукових колективів і науковців-учасників, а також їх контактам і співпраці у науково-дослідній сфері.
5. З огляду на надзвичайну актуальність виокремити новий напрям роботи конференції: *Цифрові технології та Штучний Інтелект у науці, освіті, мистецтві*.
6. Сприяти підвищенню престижу Харківської області як потужного освітнього й наукового центру національного й міжнародного рівня.
7. Започаткувати спільні дослідження з українцями, які перебувають за межами України.
8. За результатами роботи конференції сформувати збірник наукових і науково-методичних праць та розмістити його у вільному доступі в мережі Інтернет.

Наукове видання

МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

учасників Ювілейної XX Міжнародної
науково-практичної конференції

(22–23 лютого 2024 р., м. Харків)

Відповідальний за випуск

К.А. Юр'єва

Формат 60x84 1/16.

Гарнітура Arial.

Умов. друк. арк. 37,71



Україна, 61002, Харків
вул. Алчевських, 29

У збірці представлено результати актуальних наукових досліджень науковців, викладачів, учителів, вихователів, докторантів, здобувачів третього (освітньо-наукового), другого (магістерського) і першого (бакалаврського) рівнів вищої освіти – учасників Ювілейної XX Міжнародної науково-практичної конференції «Методологія сучасних наукових досліджень» (Харків, 22–23 лютого 2024 р.) з України, Австрії, Бразилії, Вірменії, Грузії, Китайської Народної Республіки, Колумбії, Польщі, Словаччини.

Для наукових працівників, викладачів закладів вищої освіти, учителів, вихователів, здобувачів вищої освіти. Може використовуватись у навчальному процесі на всіх рівнях вищої освіти і в теоретичних наукових дослідженнях.